

**Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан**

**National center of legislation under the
President of the Republic of Tajikistan**

Қонунгузорӣ

Законодательство

Legislation

№ 4 (56), 2024
июл – сентябр

Мачаллаи илмӣ-таҳлилии Қонунгузорӣ-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2018 ба Номгӯи мачалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Мачалла дар Маҳзани маълумоти таҳлилӣ – Шохиси илмии тақризшавандаи Россия шомил аст.

Хулосаю ақидаҳо ва шарҳу тафсири дар нашрияи мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, мавқеи Марказро ифода наменамоянд.

* * *

Научно-аналитический журнал Законодательство Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан 31 мая 2018 года включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал также включен в Аналитическую базу данных – Российский индекс научного цитирования.

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию Центра.

* * *

The scientific and analytical journal Legislation of the National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan was included in the List of reviewed journals and publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan on May 31, 2018. It was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is also included in the Analytical Database - Russian Science Citation Index.

The data, conclusions, opinions and interpretations presented in this publication are the position of the authors and cannot express the position of the Center.

**САРМУҲАРИИР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
CHIEF EDITOR**

Саидзода Иззатулло Ҳабибулло – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor

**ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL TEAM**

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви
вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
доктор юридических наук, профессор, член-
корреспондент Национальной Академии наук
Таджикистана (12.00.01)

doctor of law, professor, corresponding member of
the National Academy of Sciences of Tajikistan

Алимов Суробшо Юсуфшоевич,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.02)

Исмоилов Шавкат Маҳмудович,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.06)

Ғаюрзода Шукурулло Караматулло,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.13)

Маҷидзода Чурахон Зоҳир,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.08)

Муртазозода Ҷамшед Сайдалӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.03)

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.04)

Диноршоҳ Азиз Мӯсо,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.02)

Азиззода Убайдулло Абдулло,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.01)

Сангинзода Дониёр Шомаҳмад,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
doctor of law, professor (12.00.07)

Соҳибзода Муҳаммадҷон Маҳмадалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
(муовини сармуҳаррир)
кандидат юридических наук, доцент
(заместитель главного редактора)
candidate of legal sciences, associate professor
(deputy chief editor) (12.00.03)

Маҳмадшозода Фарҳод Абдурахмон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
candidate of legal sciences (12.00.03)

Маҳмудов Иззатулло Тешаевич,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.11)

Абдуллоев Парвиз Саъдуллоевич,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.09)

Соибов Зайниддин Маҳмадшарифович,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.14)

Бобокалон Ғоиб Мерган,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.05)

Саймухторов Алишер Абдухолиқович,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.10)

Табаров Неъмун Амонович,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
candidate of legal sciences, associate professor
(12.00.15)

МУҲАРИИР: Искандаров С.

**ШУРОИ МАШВАРАТӢ
РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ
EDITORIAL COUNCIL**

Раҳмон Озода Эмомалӣ,
Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан, кандидат юридических наук

Head of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, candidate of legal sciences

Ализода Зариф,
Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ - намоёндаи комилҳуқуқи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Помощник Президента Республики Таджикистан по правовой политике - полномочный представитель Президента Республики Таджикистан в Маҷлиси Оли Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор

Assistant to the President of the Republic of Tajikistan for legal policy - plenipotentiary representative of the President of the Republic of Tajikistan in the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, doctor of law, professor

Раҳмон Юсуф Аҳмадзод,
Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Генеральный прокурор Республики Таджикистан
Prosecutor General of the Republic of Tajikistan

Маҳмудзода Маҳкам Азам,
академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
академик Национальной академии наук Таджикистана
academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Шермуҳаммад Шоҳиён,
Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Председатель Верховного Суда Республики Таджикистан
Chairman of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan

Бобозода Умед,
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Уполномоченный по правам человека в Республике Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент
Commissioner for Human Rights in the Republic of Tajikistan, candidate of legal sciences, associate professor

Саидвализода Барно Саиднабӣ,
Сардори Хадамоти иҷроии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Начальник Службы исполнения при Правительстве Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент

Head of the Execution service under the Government of the Republic of Tajikistan, candidate of legal sciences, associate professor

Худоёрзода Бахтиёр Табар,
Раиси Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Председатель Центральной комиссии по выборам и референдумам Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент

Chairman of the Central commission for elections and referendums of the Republic of Tajikistan, candidate of legal sciences, associate professor

Ҷонибдори густариши гуногунандешӣ будани маҷалла маъноӣ ҳамакидаи муаллифон будани ҳайати таҳририяро ифода наменамояд. Масъулият барои интихоб ва дақиқии далелҳо ва иқтибосҳо ба зиммаи муаллифон аст.

Ба дастнависҳои, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақризи дода намешавад ва баргардонида намешаванд. Ҳангоми истифодаи маводи маҷаллаи истинод ба сарчашма ҳатмист.

Журналом поддърживается многообразие точек зрения, что не означает согласие редакционной коллегии. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются. При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

The journal supports a diversity of points of view, which does not mean the consensus of the editorial board. The authors of published materials are responsible for the selection and accuracy of facts, quotes and data.

Manuscripts submitted for publication will not be reviewed and returned. When using materials from this publication, reference to the source is required.

МУНДАРИҶА

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

<i>Сафарбекзода Ҳ.С.</i> Таъмини сифати қонун ҳамчун мақсади сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ.....	13-21
<i>Қаландарова К.А.</i> Мафҳуми функсияҳои иҷтимоии ҳуқуқи Тоҷикистон ва нақши онҳо дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ.....	22-29
<i>Қурбонзода А.Т.</i> Таҳияи санадҳои меъриии ҳуқуқии зерқонунӣ ҳамчун намуди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ.....	30-33
<i>Сабуров А.А.</i> Проблемаҳои гуноҳ дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ.....	34-41
<i>Матробов М.Х.</i> Марказҳои илмӣ ва таҳлилий ҳамчун субъекти мониторинги қонунгузорӣ...42-46	
<i>Кенчаев Ш.Ю.</i> Андешаҳои илмии сардӣ оид ба баъзе ҷанбаҳои соҳаҳои ҳуқуқ.....	47-52
<i>Шоҳиён Д.А.</i> Тарбияи ҳуқуқӣ - омили баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ.....	53-57
<i>Майнусов Д.Ф.</i> Мафҳумҳои ҳуқуқӣ дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	58-64
<i>Разоқов Н.Н.</i> Заминаҳои ҳуқуқӣ ва банақшагирии стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	65-70

12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)

<i>Сулаймонзода М.С.</i> Падидаи сарвари давлат: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва таҳаввул дар низоми давлатҳои муосир	71-77
<i>Обидова М.Н.</i> Таъмини бехатарии экологии Тоҷикистон дар партави равандҳои глобализатсионӣ (таҳқиқоти ҳуқуқӣ).....	78-85
<i>Бобоев Ф.А.</i> Иттилооти ҳуқуқӣ ҳамчун омили баланд бардоштани шуури ҳуқуқии конститутсионӣ.....	86-89
<i>Давронов И.О.</i> Таҳаввулоти танзими конститутсионии ҳуқуқҳои экологии инсон: аз ибтидо то стандартҳои муосир.....	90-94
<i>Қасимова Ф.А.</i> Шаклҳои иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ҳуқуқэҷодкунӣ.....	95-104
<i>Зоир Ҷ.М., Саиданваров Қ.Ҷ.</i> Таҳлили илмӣ-мафҳуми вазъи ҳуқуқии гурезаҳо: ташаккул ва марҳилаҳои инкишоф.....	104-111

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

<i>Аминҷонов А.Х.</i> Вазифа ва принсипҳои ҳуқуқи оилавӣ дар Тоҷикистони шуравӣ.....	112-115
<i>Амирзода Ф.А.</i> Таснифоти умумии асосиатсияҳои шахсони ҳуқуқӣ мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ.....	116-123
<i>Иброҳимзод Б.Ф.</i> Мафҳум ва хусусиятҳои манзили истиқоматӣ.....	124-129
<i>Кабирова С.Б.</i> Ҷаҳдҳои ҷурбаҳои зарар мувофиқи қонунҳои ҷумҳурии тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ.....	130-136
<i>Пулодӣ М.К.</i> Масъалаҳои ҷурбаҳои зарари маънавӣ: таҳлили амалияи судӣ.....	137-140
<i>Раҳмонов Ҳ.Р.</i> Баъзе масъалаҳои назариявии муносибатҳои оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	141-148
<i>Ҳакимов Я.Б.</i> Асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг тибқи қонунгузориҳои маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	149-155
<i>Абдуллозода Ё.М.</i> Хусусиятҳои меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	156-161

<i>Абдурахимов С.Қ.</i> Баъзе андешаҳо доир ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	162-175
<i>Одинаев У.С., Раҷабзода М.Н.</i> Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масоили вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ.....	176-180

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ

<i>Музафарзода М.Ш.</i> Шартномаи коллективӣ ва аҳамияти он дар низоми санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ).....	181-189
<i>Маҳмадуллозода Н.Р.</i> Хусусиятҳои танзими ҳуқуқии муҳоҷирати меҳнатӣ дар иттиҳоди аврупо ва диверсификатсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои Иттиҳоди аврупо.....	190-197

12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ; ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

<i>Қодирзода М.А.</i> Масоили ҳуқуқӣ-байналмилалӣи функсияи экологии давлат.....	198-204
<i>Одиназода Ш.Х.</i> Таҳлили муқоисавии ҳуқуқии баъзе муқарраротҳои кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузориҳои оби баъзе давлатҳои аъзои Иттиҳоди давлатҳои мустақил.....	205-212

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ЧАЗО

<i>Давлатзода Г.Ш.</i> Аломатҳои объективии ҷинояти савдои кӯдак.....	213-221
<i>Акмалзода А.Ҳ.</i> Баъзе масоили назариявӣ ва амалии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани баробар ҳуқуқии шаҳрвандон.....	222-230
<i>Зиёбоева М.Н.</i> Категорияи маҳкумшавандагон, ки нисбати онҳо бояд маъқуф гузоштани адои ҷазо татбиқ карда шавад.....	231-236
<i>Аҳмедова М.Н., Каримов К.М.</i> Баъзе масъалаҳои муқовимат бо терроризм ва экстремизм.....	237-242
<i>Ғозиева М.Х.</i> Баъзе масъалаҳои назариявии асосҳои конститусионии татбиқи ҷазои ҷиноятӣ.....	243-250
<i>Бобозода А.Т.</i> Масоили муайян намудани объекти ҷинояти авбошӣ.....	251-258
<i>Ҳомидов Ҷ.У.</i> Экосид ҳамчун ҷинояти конвенсионӣ.....	259-266
<i>Шарипов Т.Ш., Назаров А.Қ.</i> Иртиботи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистика.....	267-272
<i>Миралиев Э.Б.</i> Муҳлати санҷишӣ – унсури ҳатмии шартан татбиқ накардани ҷазо: мафҳум, давомият ва пешниҳодҳо вобаста ба он.....	273-281
<i>Шерализода С.</i> Танзими ҳуқуқии принсипи ногузирии ҷавобгарӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	282-289
<i>Ҳакимов М.Д.</i> Хусусиятҳои озод кардани хизматчиёни ҳарбӣ аз ҷазо сабаби беморӣ.....	290-296
<i>Шарифзода Ш.М.</i> Коррупсия ва омилҳои таҳдидкунандаи он ба амнияти иҷтимоӣ.....	297-303
<i>Хомушов И.И.</i> Сабабҳои содиршавии шикори ғайриқонунӣ ва таъсири он ба ҷомеа.....	304-308

12.00.09 – МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

<i>Қобилов Б.Қ.</i> Мафҳум ва низоми амалҳои тафтишӣ дар муурофияи ҷиноятӣ.....	309-313
<i>Маҳмудов Ш.У.</i> Баъзе масъалаҳои назариявии ҳолати ҳуқуқии ҷимоятгар дар муурофияи ҷиноятӣ.....	314-320
<i>Қаҳҳоров Н.М., Раҳматуллоев А.Э.</i> Таҳлили назариявии боздоштани пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ.....	321-327

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО

Ҳомидова М.Ф. Шаклҳои ҳуқуқи иштироки давлатҳо дар фаъолияти ташкилоти байналмилалӣ.....328-334

12.00.12 – КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ; ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ

Зоир Ҷ.М., Латифзода С.З. Рушд ва аҳамияти симозии психологӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ.....335-343

Шарипов С.С., Раҷабзода Х.Н. Мафҳум, моҳият ва унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии савдои одамон.....344-350

12.00.14 – ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ

Ғафурзода Д.А., Акрамзода Ш.М. Давраҳои асосии инкишофи ҷавобгарии маъмурӣ дар қонунгузори тоҷикистон (солҳои 1928 – 1991).....351-360

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ

Сафарбекзода Х.С. Обеспечение качества закона как цель правотворческой политики.....13-21
Каландарова К.А. Понятие социальных функций права Таджикистана и их роль в регулировании общественных отношений.....22-29
Курбонзода А.Т. Подзаконные нормативные правовые акты как вид правотворческой деятельности.....30-33
Сабуров А.А. Проблемы вины в правоприменительной практике.....34-41
Матроров М.Х. Научные и аналитические центры как субъекты мониторинга законодательства.....42-46
Кенджаев Ш.Ю. Научные взгляды Саади на некоторые аспекты отраслей права.....47-52
Шохиён Д.А. Юридическое образование – фактор повышения правовых знаний.....53-57
Майнусов Д.Ф. Правовые понятия в «Шахнаме» Абулькасыма Фирдавси.....58-64
Разоков Н.Н. Правовые основы и стратегическое планирование государственной молодежной политики в Республике Таджикистан.....65-70

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)

Сулаймонзода М.С. Институт главы государства: конституционно-правовой анализ и эволюция в системе современных государств.....71-77
Обидова М.Н. Обеспечение экологической безопасности Таджикистана в контексте глобализационных процессов (правовое исследование).....78-85
Бобоев Ф.А. Правовая информация как фактор повышения конституционного правосознания.....86-89
Давронов И.О. Эволюция конституционной регламентации экологических прав человека: от истоков к современным стандартам.....90-94
Касымова Ф.А. Формы участия Президента Республики Таджикистан в правотворческом процессе.....95-104
Зоир Дж. М., Саиданваров К.Дж. Научный анализ-понятие правового статуса беженцев: формирование и этапы развития.....105-111

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Аминжонов А.Х. Обязанности и принципы семейного права в советском Таджикистане.....112-115
Амирзода Ф.А. Общая классификация объединений юридических лиц по законодательству Республики Таджикистан: теоретико-правовые аспекты.....116-123
Иброхимзод Б.Ф. Понятие и признаки жилого помещения.....124-129
Кабирова С.Б. Обязательства по возмещению вреда в соответствии с законодательством Республики Таджикистан и иностранных государств.....130-136
Пулодӣ М.К. Проблемы компенсации морального вреда: анализ судебной практики.....137-140
Рахмонов Х.Р. Некоторые теоретические вопросы семейных отношений в Республике Таджикистан.....141-148
Хакимов Я.Б. Основы прекращения договора лизинга в соответствии с гражданским законодательством Республики Таджикистан.....149-155

<i>Абдуллозода Ё.М.</i> Особенность материально-правовых норм регулирования отношений с международное частное право в Республики Таджикистан.....	156-161
<i>Абдурахимов С.К.</i> Некоторые мысли о феномене организационно-правовой формы в Республике Таджикистан.....	162-175
<i>Одинаев У.С., Раджабзода М.Н.</i> Гражданский кодекс Республики Таджикистан и вопросы правового статуса физических лиц.....	176-180

12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

<i>Музафарзода М.Ш.</i> Коллективный договор и его значение в системе локальные нормативных актов.....	181-189
<i>Махмадуллозода Н.Р.</i> Особенности правового регулирования трудовой миграции в европейском сообществе и диверсификация трудовой миграции граждан Республики Таджикистан в страны европейского сообщества.....	190-197

12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО

<i>Кодирзода М.А.</i> Международно-правовые вопросы экологическая функция государства.....	198-204
<i>Одиназода Ш.Х.</i> Сравнительный правовой анализ некоторых положений водного кодекса Республики Таджикистан с водным законодательством некоторых государств-членов Содружества независимых государств.....	205-212

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

<i>Давлатзода Г.Ш.</i> Объективные признаки преступления, торговли детьми.....	213-221
<i>Акмалзода А.Х.</i> Некоторые теоретические и практические вопросы уголовной ответственности при нарушении равноправия граждан.....	222-230
<i>Зийёбоева М.Н.</i> Категория осужденных, в отношении которых необходимо применение отсрочки отбывания наказания.....	231-236
<i>Ахмедова М.Н., Каримов К.М.</i> Некоторые вопросы борьбы с терроризмом и экстремизмом.....	237-242
<i>Гозиева М.Х.</i> Некоторые теоретические вопросы конституционной основы применения уголовного наказания.....	243-250
<i>Бобозода А.Т.</i> Проблемы определения объекта преступления хулиганства.....	251-258
<i>Хомидов Дж.У.</i> Экоцид как конвенционное преступления.....	259-266
<i>Шарипов Т.Ш., Назаров А.К.</i> Связь уголовного права и криминалистики.....	267-272
<i>Миралиев Э.Б.</i> Испытательный срок – обязательный элемент условного неприменения наказания: понятие, продолжительность и связанные с ним предложения.....	273-281
<i>Шерализода С.</i> Правовое регулирование принципа неотвратимости ответственности в уголовном законодательстве Республики Таджикистан.....	282-289
<i>Хакимов М.Д.</i> Особенности освобождения от наказания по болезни военнослужащих.....	290-296
<i>Шарифзода Ш.М.</i> Коррупция и ее факторы угрозы социальному обеспечению.....	297-303
<i>Хомушов И.И.</i> Причины совершения незаконной охоты и ее влияние обществу.....	304-308

12.00.09 -УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

<i>Кобилов Б.К.</i> Понятие и система следственных действий в уголовном процессе.....	309-313
---	---------

Махмудов Ш.У. Некоторые теоретические вопросы правового положение защитника в уголовном процессе.....314-320

Кахоров Н.М., Рахматулов А.Э. Теоретический анализ приостановления производства по уголовному делу.....321-327

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Хомидова М.Ф. Правовые формы участия государств в деятельности международной организации.....328-334

12.00.12 – КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ; ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Зоир Дж.М., Латифзода С.З. Развитие и значение психологического портрета в оперативно-розыскной деятельности.....335-343

Шаринов С.С., Раджабзода Х.Н. Понятие, сущность и элементы криминалистической характеристики торговли людьми.....344-350

12.00.14 – АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС

Гафурзода Д.А., Акрамзода Ш.М. Основные периоды развития административной ответственности в законодательстве Таджикистана (1928-1991гг.).....351-360

CONTENT

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF LAW AND STATE; HISTORY OF TEACHINGS ON LAW AND STATE

<i>Safarbekzoda H.S.</i> Ensuring the quality of the law as the goal of law-making policy.....	13-21
<i>Kalandarova K.A.</i> The concept of social functions of the law of Tajikistan and their role in regulation of public relations.....	22-29
<i>Kurbonzoda A.T.</i> Subordinate normative legal acts as a type of law-making activity.....	30-33
<i>Saburov A.A.</i> Problems of guilt in law enforcement practice.....	34-41
<i>Matrobov M.K.</i> Scientific and analytical centers as subjects of legislative monitoring.....	42-46
<i>Kenjaev S.Y.</i> Scientific views of saadi on some aspects of branches of law.....	47-52
<i>Shohiyon D.A.</i> Legal education – a factor of increasing legal knowledge.....	53-57
<i>Mainusov D.F.</i> The legal concepts in “Shahnoma” by Abulkasim Firdavsi.....	58-64
<i>Razokov N.N.</i> Legal framework and strategic planning of the state youth policy in the Republic of Tajikistan.....	65-70

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW; CONSTITUTIONAL PROCESS; MUNICIPAL LAW (REPRESENTATIVE SYSTEM)

<i>Sulaimonzoda M.S.</i> The institution of the head of state: constitutional-legal analysis and evolution in the system of modern states.....	71-77
<i>Obidova M.N.</i> Ensuring environmental security of Tajikistan in the context of globalization processes (legal research).....	78-85
<i>Boboev F.A.</i> Legal information as a factor of increasing constitutional legal awareness.....	86-89
<i>Davronov I.O.</i> Evolution of the constitutional regulation of environmental human rights: from rudiments to modern standards.....	90-94
<i>Qasimova F.A.</i> Forms of participation of the President of the Republic of Tajikistan in the law-making process.....	95-104
<i>Zoir J.M., Saidanvarov K.J.</i> Scientific analysis-the concept of the legal status of refugees: formation and stages of development.....	105-111

12.00.03 – CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

<i>Aminjonov A.Kh.</i> Responsibilities and principles of family law in soviet Tajikistan.....	112-115
<i>Amirzoda F.A.</i> General classification of associations of legal entities according to the legislation of the republic of tajikistan: theoretical and legal aspects.....	116-123
<i>Ibrohimzod B.F.</i> The concept and characteristics of residential premises.....	124-129
<i>Kabirova S.B.</i> Obligations to compensate for harm in accordance with the legislation of the republic of tajikistan and foreign states.....	130-136
<i>Pulodi M.K.</i> Problems of compensation for moral damage: analysis of judicial practice.....	137-140
<i>Rakhmonov H.R.</i> Some theoretical issues of family relations in the Republic of Tajikistan.....	141-148
<i>Khakimov Ya.B.</i> Basics of termination of a leasing agreement in accordance with the civil legislation of the Republic of Tajikistan.....	149-155
<i>Abdullozoda Ya.M.</i> Private international law as an independent branch of law in the iegal system of the Republic of Tajikistan.....	156-161
<i>Abdurakhimov S.K.</i> Some thoughts on the phenomenon of organizational and legal form in the Republic of Tajikistan.....	162-175
<i>Odinaev U.S., Rajabzoda M.N.</i> The civil code of the Republic of Tajikistan and issues of the legal status of individuals.....	176-180

12.00.05 – LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Muzafarzoda M.Sh.* Collective agreement and its significance in the system of local normative acts.....181-189
Mahmadullozoda N.R. Features of the legal regulation of labor migration in the European community and diversification of labor migration of citizens of the Republic of Tajikistan to the countries of the European community.....190-197

12.00.06 – LAND LAW; NATURAL RESOURCE LAW; ENVIRONMENTAL LAW; AGRICULTURAL LAW

- Qodirzoda M.A.* International legal issues ecological function of the state.....198-204
Odinazoda Sh.Kh. Comparative legal analysis of some provisions of the water code of the Republic of Tajikistan with the water legislation of some member states of the Community of independent states.....205-212

12.00.08 – CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

- Davlatzoda G.Sh.* Objective signs of crime, child trafficking.....213-221
Akmalzoda A.H. Some theoretical and practical issues of criminal liability for violation of equality of citizens.....222-230
Ziyaboeva M.N. Category of convicts whom is necessary application of deferred sentence.....231-236
Akhmedova M.N., Karimov K.M. Some issues of combating terrorism and extremism.....237-242
Gozieva M.Kh. Some theoretical issues of the constitutional basis for the application of criminal punishment.....243-250
Bobozoda A.T. The problems of determining the object of the crime of hooliganism.....251-258
Homidov J.U. Ecocide as a conventional crime.....259-266
Nazarov A.Q., Sharipov T.Sh. The relationship between criminal law and criminalistics.....267-272
Miraliev E.B. Probationary period – mandatory element of the probation: concept, duration, and proposals related to it.....273-281
Sheralizoda S. Legal regulation of the principle of inevitability of liability in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan.....282-289
Khakimov M.D. Features of exemption of military personnel from punishment for illness.....290-296
Sharifzoda Sh.M. Corruption and its threats to social security.....297-303
Khomushov I.I. The causes of illegal hunting and its impact on society.....304-308

12.00.09 - CRIMINAL PROCEDURE

- Kobilov B.K.* Concept and system of investigative actions in criminal proceedings.....309-313
Makhmudov Sh.U. Some theoretical issues of the legal status of a defender in criminal proceedings.....314-320
Kakhorov N.M., Rakhmatuloev A.E. Theoretical analysis of suspension Criminal proceedings.....321-327

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW; EUROPEAN LAW

- Homidova M.F.* Legal forms of state participation in the activity of international organization.....328-334

12.00.12 – CRIMINALISTICS; FORENSIC ACTIVITIES; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

Zoir J.M., Latifzoda S.Z. Development and significance of a psychological portrait in operational search activities.....335-343

Sharipov S.S., Rajabzoda Kh.N. The concept, essence and components of the forensic characteristics of human trafficking.....344-350

12.00.14 – ADMINISTRATIVE LAW; ADMINISTRATIVE PROCESS

Gafurzoda D.A., Akramzoda Sh.M. Mains periods of development of administrative responsibility in the legislation of Tajikistan (1928-1991).....351-360

**12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД
БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ**

**12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О
ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ**

**12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF LAW AND STATE; HISTORY OF TEACHINGS ON
LAW AND STATE**

ТДУ: 342.5

Сафарбекзода Хукмиддин Сафарбек,

*н.и.х., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва
инноватсияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи
Носири Хусрав.*

E-mail. hukmiddin-1981@mail.ru

Тел.: +992905090303.

ТАЪМИНИ СИФАТИ ҚОНУН ҲАМЧУН МАҚСАДИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚЭЧОДКУНИ

Калидвожаҳо: сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, сифати қонун, техникаи ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, соҳаи ҳуқуқ, институти ҳуқуқ, низоми қонунгузорӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф таъмини сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ҳамчун яке аз мақсадҳои асосии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Сифати қонун дар маркази таваччуҳи олимони зиёд қарор дорад, чунки таъмини сифати қонун таҳқиқоти васеи илмиро оид ба мафҳуми «сифати қонун», ченакҳо ё талаботи сифатнокии қонун, роҳҳои таъмини сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро талаб мекунад.

Дар илм усулҳои гуногуни таҳқиқи сифати қонун истифода мешаванд. Чунончи, экспертизаи техникӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун усули баҳогузори сифати лоиҳаи қонун пазируфта мешавад.

Дар як қатор асарҳои илмӣ сифати қонун ҳамчун талаботи пешниҳодшаванда ба қонун шарҳ дода мешавад. Дар ин ҳолат хусусиятҳо ё аломатҳои қонун, ки сифати онро таъмин мекунанд, ҳамчун талаботи пешниҳодшаванда ба қонун баромад мекунанд.

Таъмини сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ яке аз мақсадҳои асосии сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро ташкил медиҳад. Аз сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ натиҷанокии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ва танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ вобастагӣ дорад. Тавре дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқэҷодкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 кайд карда мешавад, меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо на ҳама вақт самаранок амал менамоянд, ҳадафҳои дар назди онҳо ҳангоми қабул гаштанашон гузоштани иҷро намегарданд, ки боиси ба қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ворид намудани тағйири иловаҳои зиёд ё дар таҳрири нав қабул кардани онҳо мешаванд. Аз ин хотир, зарурати таъмини натиҷанокии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ тавассути пешгирӣ ва бартараф намудани ихтилофот, номутобикатӣ, нуксонҳо, такроршавӣ дар қонунҳо ва хориҷ кардани меъёрҳои ҳуқуқии моҳияташонро гумкардаю камсамар тавассути

пешгирӣ ва бартараф намудани ихтилофот, номутобикатӣ, нуксонҳо, такроршавӣ дар қонунҳо ва хориҷ кардани меъёрҳои ҳуқуқии моҳияташонро гумкардаю камсамар таъкид мегардад [8].

Мутобиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сифати қонун яке аз афзалиятҳои дурнамои рушди қонунгузори Тоҷикистон мебошад [7].

Мебояд зикр намуд, ки дар асарҳои илмӣ солҳои охир сифати қонун дар доираи стратегияи рушди ҳуқуқӣ ва пешгӯии дурнамои он таҳқиқ карда мешавад.

Дар Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид мегардад, ки сифати қонун яке аз роҳҳои пешгирии ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Таъмини сифати қонун ҳадафи стратегияи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дурнамои онро ташкил медиҳад.

Дар доираи ин стратегия вазифаҳои мубрам дар соҳаи боло бурдани дониши касбӣ, аз байн бурдани ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мутобиқати онҳо ба Конститутсияи ҷумҳурӣ, таъмини фазои ягонаи қонунгузорӣ, мутобиқати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамуди Тоҷикистон, мониторинги ҳуқуқӣ, экспертизаи илмӣ, зиддикоррупсионӣ, гендерӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии лоиҳаи қонун, ки дар Концепсияи мазкур пешбинӣ мешаванд, ҳалли худро меёбанд.

Мутобиқи Концепсияи мазкур инкишоф, такмили ва таъмини сифати қонунгузорӣ роҳандозии тадбирҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

- таҳқиқоти илмӣ-таҳлилии ҳолати инкишоф ва татбиқи қонунгузорӣ, такмили он;

- пешниҳоди таклифҳо оид ба мутобиқ намудани қонунгузорӣ ба Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон;

- экспертизаи лоиҳаҳои қонунҳо;

- муайян намудани ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

- муайян намудани самтҳои аввалиндарача, ҷорӣ ва стратегияи такмили қонунгузорӣ [7].

Тавре мушоҳида мешавад, дар Концепсияи мазкур вазифаи таъмини сифати қонун дар доираи ҳалли вазифаҳои умумӣ дар соҳаи такмили қонунгузорӣ ҳал карда мешавад. Айни замон таъмини сифати қонун ҳалли як қатор дигар вазифаҳоро низ дар назар дорад. Тавре Р.Ш. Сотиволдиев (Р.Ш. Шарофзода) қайд мекунад, таъмини сифати қонун аз ҳалли вазифаҳо дар соҳаи такмили дониши ҳуқуқӣ, боло бурдани маҳорати касбии вакилони халқ, ба инобат гирифтани назарияҳои нави ҳуқуқ, инъикоси ғояҳои нави ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқҳои инсон, арзишҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар лоиҳаи қонун, таъмини сифати техникӣ-ҳуқуқии қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мутобиқати шакл ва мазмуни қонун, мутобиқати қонун ба талаботи ҷамъиятӣ, танзими самараноки ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад [20, с.227].

Риояи техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ яке аз омилҳои аввалиндарачаи таъмини сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Тавре Ю.А. Тихомиров таъкид мекунад, яке аз сабабҳои паст будани сифати қонун «ба таври дахлдор ба инобат нагирифтани техникаи қонунгузорӣ» [21, с.110] мебошад.

Риояи нагардидани қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ хангоми таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир шуда, далели сифати

нокифояи онҳост. Яке аз шаклҳои васеъ паҳншудаи ҳолати мазкур ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз он ҷумла ихтилофоти онҳо бо Конститутсия мебошад.

Риояи нагардидани қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, ки сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ҳалалдор мекунад, дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла саҳви услубӣ, ифодаи нодурусти номи санади меъёрии ҳуқуқӣ, интиҳоби нодурусти сохтори санад, ифодаи нопурраи сохтори мазмуни санад ифода меёбад [9, с.3].

Ба ақидаи Р.К. Надеев сифати пасти қонун натиҷаи суръати баланди ғайолияти қонунэҷодкунӣ, вайрон гардидани технологияи ҷараёни қонунэҷодкунӣ, риояи нагардидани қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ, забони расмии адабӣ, сарфи назар намудани таҷрибаи ташаккулёфтаи қонунэҷодкунӣ, пешниҳоди қонунҳои мебошад, ки талаботи ҳаётро ифода намекунад [11, с.20-22].

Оид ба зарурати риояи техникаи ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи таъмини сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ олимони зиёд ибрози андеша намудаанд. Тавре В.Ю. Картухин менависад: «Риояи талаботи техникаи қонунгузорӣ омилҳои муҳимми баланд бардоштани сифати техникӣ-ҳуқуқии қонунҳои субъектҳои Федератсияи Россия мебошад» [4, с.3].

Ба ақидаи К.Е. Павлова техникаи ҳуқуқӣ аломати ҷудонопазири ғайолияти меъёрэҷодкунӣ буда, дар байни техникаи ҳуқуқӣ ва натиҷаҳои ғайолияти меъёрэҷодкунӣ робитаи устувор ҷой дорад [14, с.9].

Қоидаҳо, усулҳо ва воситаҳои техникаи ҳуқуқӣ, ки бо истифодаи истилоҳоти ҳуқуқӣ, эҳтимолияти ҳуқуқӣ, ифодаи сохторӣ, мантиқӣ, забонӣ, услубии матни санади меъёрӣ робита доранд [15, с.224], ҳамчун заминаи «ҳалли вазифаҳои ҳуқуқэҷодкунӣ» [3] арзёбӣ мегарданд.

Як қатор олимони ченакҳои амалии сифати санади меъёро аз талаботи ифодаи адабии матни санад (қоидаҳои забонӣ ва услубӣ) афзалтар мешуморанд, чунки «сифтаи матн ба самаранокии табиқи ҳуқуқ таъсир мерасонад» [5].

Тавре Р.Ш. Сотиволдиев (Р.Ш. Шарофзода) қайд мекунад, сифати қонун яке аз масъалаҳои мубрами илм ва амалияи ҳуқуқӣ буда, аз он ҳалли вазифаҳои зерин вобастагӣ дорад:

1) таъмини ҷанбаҳои техникӣ-ҳуқуқии лоиҳаи қонун дар давраи таҳия ва муҳокимаи он;

2) дар лоиҳаи қонун пешбинӣ намудани мақсадҳои он, предмети танзими ҳуқуқӣ, доираи зарури воситаҳои ҳуқуқӣ;

3) мутобикаи қонун ба навъи муосири фаҳмиши ҳуқуқ. ба арзишҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ;

4) риояи қоидаҳои ченакҳои ҳуқуқии сифати қонун, ки волоияти қонунро дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқӣ ва дар давлат таъмин мекунад;

5) мутобикаи қонун ба воқеияти иҷтимоӣ, талаботи ҷамъиятӣ, равандҳои воқеии иҷтимоӣ;

6) мусоидат намудани қонун ба амалӣ гардидани мақсадҳо ва афзалиятҳои сиёсати ҳуқуқӣ, аз ҷмла сиёсати ҳуқуқҷодкунӣ;

7) мутобикаи шакл ва мазмуни қонун;

8) самаранокии қонун, имконияти таъсиррасонии самараноки ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ;

9) қобилияти қонун барои таъмини устувории муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда, таъмини қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, рушди ҷомеа.

Ба ақидаи як қатор олимони сифати қонун дар заминаи риояи қоидаҳои зерини техникаи қонунгузорӣ таъмин карда мешавад: ифодаи дурусти меъёрҳои ҳуқуқӣ; шарҳи мафҳумҳо ва истилоҳот; забони аниқӣ ҳуқуқӣ; ифодаи аниқӣ номи бобҳо ва моддаҳо; ҳавола ба моддаҳои дигар; ифодаи дурусти номи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва субъектони дигари ҳуқуқ; ифодаи нишонаҳои (реквизитҳои) санад [22, с.42].

Ба ақидаи В.М. Баранов дуруст омода намудани концепсияи қонун, ки зарурати таҳия ва қабули онро дар доираи пешгӯии илмӣ ва амлаии танзими ҳуқуқӣ, механизмҳои ҳуқуқии амалӣ намудани фаъолияти аз лиҳози иқтисодӣ самаранокро муайян мекунад, яке аз роҳҳои таъмини сифати қонун мебошад [27, с.98].

Риояи қоидаҳои забонӣ ҳангоми таҳияи лоиҳаи қонун яке аз масъалаҳои мубрами илм ва амалияи ҳуқуқӣ буда, ҳамчун роҳи самараноки таъмини сифати қонун маҳсуб мешавад. Зарурати қоидаҳои забонӣ дар он аст, ки ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқ, мафҳумҳо ва категорияҳои ҳуқуқӣ бо истифодаи истилоҳоти маҳсуси ҳуқуқӣ ифода карда мешаванд. Истилоҳоти ҳуқуқӣ, ба мисли «давлати ҳуқуқбунёд», «давлати иҷтимоӣ», «қонуният», «ҳуқуқвайронкунӣ» ва ғайра, ки дар матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешаванд, шакли ифодаи мафҳумҳо мебошанд. Барои ҳамин, дар илм ба риояи қоидаҳои ифодаи забонии меъёрҳои ҳуқуқ тавачҷуҳи маҳсус медиҳанд.

Чунончи, О.В. Ансиферова ду гурӯҳи истилоҳоти маҳусусро, ки дар матни қонунҳо истифода мешаванд, ҷудо мекунад: 1) истилоҳоте, ки дар забони муқаррарӣ истифода мешаванд; 2)

истилоҳоте, ки ба доираи васеи шахрвандон шинос нестанд. Аз ин хотир, қонунҳо бояд бо забони оммафаҳм омода карда шаванд [1, с.45].

Илова бар ин, ҳамон як истилоҳот дар забони гуфтугӯӣ ва дар матни қонунҳо маънои гуногун дошта метавонад. Чунончи, истилоҳи «қаллобӣ» дар забони муқаррарӣ васеъ истифода шуда, вале дар қонунгузории ҷиноятӣ ва маъмури маънои ҳуқуқӣ пайдо мекунад [25, с.13].

Сифати қонун дар маркази тавачҷуҳи олимони зиёд қарор дорад, чунки таъмини сифати қонун таҳқиқоти васеи илмиро оид ба мафҳуми «сифати қонун», ченакҳо ё талаботи сифатнокии қонун, роҳҳои таъмини сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро талаб мекунад.

Чунончи, ба ақидаи М.З. Раҳимзода (М.З. Раҳимов) сифати қонун – «маҷмуи хусусиятҳои ҷудонопазири қонун мебошад ки инъикоси онҳо дар матни қонун ё риояи онҳо амалишавии қонунро қафолат медиҳад» [19, с.16].

А.Р. Нематов мафҳуми сифтаи қонунро дар асоси мутобикаи хусусиятҳои шаклӣ-ҳуқуқии қонун ва самаранокии танзими ҳуқуқӣ муайян мекунад. Дар ин замина аломатҳои зерини сифати қонун муайян карда мешаванд: риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ; самаранокии танзими ҳуқуқӣ; амалишавии меъёрҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ [13, с.152].

Р.Ш. Сотиволдиев (Р.Ш. Шарофзода) мафҳуми зеринро пешниҳод мекунад: сифати қонун – «маҷмуи хусусиятҳои умумӣ, ягона, инкишофёбандаи умумиҷтимоӣ ва ҳуқуқии қонун мебошад, ки сифатнокии қонунро дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян мекунад ва таъсиррасонии самараноки ҳуқуқиро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади таъмини устуворӣ ва рушди ҷомеа таъмин мекунад» [20, с. 235].

Бо дарназардошти мафҳуми зикршуда хусусиятҳои сифати қонун ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд: 1) хусусиятҳои сифати қонун ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ; 2) хусусиятҳои техникӣ-ҳуқуқии сифати қонун ҳамчун ҳуҷҷати ҳуқуқӣ; 3) хусусиятҳои сифати қонун ҳамчун шакли ҳуқуқ, ки мавқеи қонунро дар изоми сарчашмаҳои ҳуқуқ муайян мекунад; 4) хусусиятҳои қонун ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқӣ; 5) хусусиятҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии қонун; 6) хусусиятҳои фарҳангӣ-тамаддунии қонун; 7) хусусиятҳои гуманитарии қонун [20, с. 236].

Хусусиятҳои сифатии қонун дар робита бо инъикоси талаботи ҳаёти ҷомеа дар қонун ва танзими ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Чунончи, ба ақидаи С.В. Поленина ҳамон қонун босифат

мебошад, ки мутобиқ ба талаботи ҷамъиятӣ буда, муносибатҳои ҷамъиятиро тибқи мақсаду вазифаҳои, ки хангоми қабули он пешбинӣ шуда буданд, танзим мекунад [16, с.12]. Бо дарназардошти мутобиқаи қонун ба талаботи ҷамъиятӣ ва танзими ҳуқуқӣ се ченаки сифати қонун муайян карда мешаванд: иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Ченаки иҷтимоӣ инъикоси равандҳои ҳаёти ҷомеаро дар қонун, ченаки сиёсӣ мутобиқати қонунро ба сиёсат, ченаки ҳуқуқӣ риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқиро дар назар дорад [16, с. 56].

С.В. Поленина мафҳуми васеи «сифати қонун»-ро пешниҳод мекунад. Дар ин ҳолат сифати қонунро бо дарназардошти мутобиқати он ба талаботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Чунин нуқтаи назар қобили дастгирӣ аст. Сифати қонунро бо дарназардошти равандҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ муайян намудан мувофиқи мақсад аст, чунки қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти талаботи ҳаёти ҷомеа қабул карда мешаванд. Дар асарҳои илмӣ бештар мутобиқати қонун ба равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ба инобат гирифта мешавад. Инро мо дар мисоли нуқтаи назари С.В. Поленина мушоҳида намудем. Айни замон қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба талаботи иқтисодӣ ва фарҳангӣ-маънавӣ низ бояд мутобиқат намоянд.

Мутобиқати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба талаботи ҳаёти фарҳангӣ-маънавӣ яке аз омилҳои ҳимояи манфиатҳои миллий, ба инобат гирифтани анъанаҳои миллий хангоми қабули қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Сифати қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти мутобиқаи он ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Татбиқи чунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои ноил гардидан ба консепсияи миллии сиёсати ҳуқуқҷодкунӣ мусоидат мекунад.

В.В. Игнатенко дар доираи мафҳуми «сифати ҳуқуқии қонун» қайд мекунад, ки сифати қонун маҷмуи «хусусиятҳои ҳуқуқии қонун», аз он ҷумла хусусиятҳои техникӣ-ҳуқуқӣ мебошад ва ин хусусиятҳо «заминаи амали самараноки қонун мутобиқи мақсадҳои хангоми қабули он гузошташуда мебошанд» [16, с.9].

Дар асарҳои илмӣ ченакҳои дигари сифати қонун низ таҳқиқ карда мешаванд. Чунончи, тибқи маълумоти М.В. Пресняков дар таҷрибаи Суди аврупоӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ду ченаки сифати қонун дар робита бо принсипи волоияти ҳуқуқ муайян карда шудаанд: 1) дастрасии қонун ба шахсоне, ки ҳуқуқу озодии онҳо хангоми

татбиқи қонун мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд; 2) манъи даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба амалӣ гардидани ҳуқуқҳои инсон [17, с. 45-46].

Р.Ш. Шарофзода ҳуқуқҳои инсонро ченаки сифати қонун мешуморад. Ҷ функсияҳои зерини ҳуқуқи инсонро нисбат ба қонун муайян мекунад: 1) ҳуқуқҳои инсонмазмунӣ фаъолияти қонунгузорию дар ҳамаи давраҳои фаъолияти қонунгузорӣ, аз он ҷумла қонунҷодкунӣ муайян мекунад; 2) ҳуқуқҳои инсон мазмунӣ қонунро муайян намуда, унсурҳои таркибии он мебошанд; 3) онҳо маҳаки сифати қонун дар давраи таҳия ва қабули қонун мебошанд; 4) сифати қонун дар таҷрибаи амалисозӣ ва татбиқи қонун, пеш аз ҳама, таъмин ва риояи гардидани ҳуқуқҳои инсон муайян карда мешавад [26, с. 76].

Дар илм усулҳои гуногуни таҳқиқи сифати қонун истифода мешаванд. Чунончи, экспертизаи техникӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун усули баҳогузорию сифати лоиҳаи қонун пазируфта мешавад.

Дар як қатор асарҳои илмӣ сифати қонун ҳамчун талаботи пешниҳодшаванда ба қонун шарҳ дода мешавад. Дар ин ҳолат хусусиятҳо ё аломатҳои қонун, ки сифати онро таъмин мекунад, ҳамчун талаботи пешниҳодшаванда ба қонун баромад мекунад. Дар доираи усули мазкур А.И. Козулин аломатҳои сифатнокии қонунро, ки ҳамчун талабот нисбаи ба қонун истифода мешаванд, чунин муайян мекунад: мутобиқати предмет ва мазмунӣ қонун ба сарчашмаҳои дигари қонунгузорӣ; мутобиқати консепсияи қонун ба нақши иҷрошавандаи қонун дар ҳаёти ҷомеа; дар қонун пешбинӣ шудани воситаҳои ҳуқуқие, ки тавассути онҳо мақсадҳои хангоми қабули қонун пешбинишаванда амалӣ карда мешаванд; истифодаи дурусти шакли ифодаи мазмунӣ қонун ҳамчун ҳуҷҷати ҳуқуқӣ [6, с. 206].

Т.В. Худойкина дар доираи таҳқиқи тазоди (зиддият, ихтилофоти) иҷтимоӣ [24, с. 10-18] шуури ҳуқуқиро омилҳои таъсиргузор ба сифати қонун мешуморад, чунки дар ҳолати мутобиқат нақардани тасаввурот ва ақидаҳои ҳуқуқии ҷомеа ба қонунгузорию амалкунанда тазоди иҷтимоӣ пайдо мешавд [23, с. 117].

Ҳамин усули таҳқиқи сифати қонунро Е.А. Борисова низ қонибдорӣ намуда, қайд мекунад, ки қонунгузор «ба сифати қонунҳои қабулшаванда бояд таваҷҷуҳи махсус диҳад, чунки ҳуқуқ на танҳо қобилияти ҳалли ҳолатҳои тазодиро дорад, балки онҳоро ба миён оварда метавонад, дар навбати худ ихтилофот ҳуқуқро дигаргун мекунад» [2, с. 91].

Қисми бештари олимони сифати қонунро дар робита бо амалишавии он муайян мекунад. Дар ин замина татбиқи қонун ҳамчун нишонаи сифати қонун баромад мекунад [12, с. 95]. Дар зери мафҳуми сифати қонун самаранокии қонун, қобилияти қонун ба таъсиргузори ба инкишофи муносибатҳои ҷамъияти дар доираи самтҳои муайян фаҳмида мешавад [16, с. 5].

Дар асарҳои илмӣ категорияи «сифати қонун» нисбат ба қонуни алоҳида ё падидаҳои мураккаб, ба мисли низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, соҳаи ҳуқуқ, институти ҳуқуқ, низоми ҳуқуқ, қонунгузори истифода мешавад. Дар ин ҳолат сифати қонунгузори ё сифати соҳаҳои қонунгузори дар заминаи ченакҳои дигари баҳогузори, ба мисли низомнокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ягонаи низоми қонунгузори, ҷой надоштани норасоӣҳо дар санадҳо ва ғайра муайян карда мешавад [18, с. 12-14].

Техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ бо сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ робита дошта, дар доираи стратегияи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ истифода мешавад. Ба ин ҷанбаи масъалаи таъмини сифати қонун дар асарҳои илмӣ тавачҷуҳ зоҳир мешавад. Чунончи, ба ақидаи А.Н. Миронов қоидаҳо ва воситаҳои техникаи ҳуқуқӣ, ки ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешаванд, бо стратегияи ҳуқуқӣ ҳамчун унсури ҳатмии «технологияи таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» алоқаманд мебошанд [10].

Аз ин хотир тақлиф пешниҳод мешавад, ки дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 бандҳои махсус оид ба таъмини сифати қонун ҳамчун мақсади сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ илова карда шаванд.

Муқарриз: д.и.х., профессор Шарифзода Р.Ш.

БЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ЗАКОНА КАК ЦЕЛЬ ПРАВОВОТВОРЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Ключевые слова: правовая политика, качество закона, правовая техника, нормативные правовые акты, область права, институт права, законодательная система.

Аннотация: В данной статье автор исследует обеспечение качества закона и других нормативных правовых актов как одну из основных целей правотворческой политики.

Качество закона находится в центре внимания многих ученых, поскольку обеспечение качества закона требует обширных научных исследований понятия «качество закона», показателей или требований к качеству закона, способов обеспечения качества закона и других нормативных правовых актов.

В науке используются различные методы исследования качества закона. Так, в качестве метода оценки качества законопроекта принимается технико-правовая экспертиза.

В ряде научных работ качество закона трактуется как предъявляемое к закону требование. В этом случае характеристики или признаки закона, обеспечивающие его качество, выступают в качестве предъявляемых требований к закону.

Сафарбекзода Хукмиддин Сафарбек - к.ю.н., доцент, проректор по науке и инновации Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. E-mail: hukmiddin-1981@mail.ru, Тел.: (+992) 909-05-03-03.

ENSURING THE QUALITY OF THE LAW AS THE GOAL OF LAW-MAKING POLICY

Keywords: legal policy, quality of law, legal technique, normative legal acts, field of law, institute of law, legislative system.

Annotation: In this article, the author examines the quality assurance of the law and other normative legal acts as one of the main goals of law-making policy.

The quality of the law is in the focus of attention of many scientists, since ensuring the quality of the law requires extensive scientific research on the concept of "quality of the law", indicators or requirements for the quality of the law, ways to ensure the quality of the law and other regulatory legal acts.

Various methods of studying the quality of law are used in science. Thus, technical and legal expertise is accepted as a method of assessing the quality of the draft law.

In a number of scientific papers, the quality of the law is interpreted as a requirement imposed on the law. In this case, the characteristics or features of the law that ensure its quality act as requirements for the law.

Safarbekzoda Hukmiddin Safarbek - candidate of Law, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. E-mail: hukmiddin-1981@mail.ru, Tel.: (+992) 909-05-03-03.

Рӯйхати адабиёт

1. Анциферова О.В. Баланд бардоштани сифати оmodасозии қонунҳо ҳамчун яке аз роҳҳои таъмини ягонагии ҳокимияти қонунгузорӣ // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 2 (80). Саҳ.45.
2. Борисова Е. А. Сифати қонун Ва нақши он дар низоъҳои ҳуқуқӣ // таҳқиқот ва коркардҳои Илмии Муосир. – 2018. – № 9 (26). Саҳ.91.
3. Герасимова Н.Р., Страхова Е.Воситаҳо Ва усулҳои техникаи ҳуқуқӣ // Ҷаҳони илм ва маориф. – 2015. – № 3. - [Манбаи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-i-priemu-yuridicheskoy-tehniki> (санаи мурочиат: 10.04.2019).
4. Картухин в.Ю. сифати Техникӣ-ҳуқуқии қонунҳои субъектҳои Федератсияи Русия: дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илмҳои илмӣ. М., 2005. Саҳ.3.
5. Кожевников В. В., Сенин И. Н., Красман А. И. Технологии таҳияи ҳуҷжатҳои ҳуқуқӣ дар раванди амалӣ намудани фаъолияти ҳуқуқӣ. Монография. Омск, соли 2016. – [Манбаи электронӣ] - манбаи дастрасӣ-URL: <https://lawbook.online/tehniki-yuridicheskoy-osnovyi/tehnologii-sozdaniya-pravovyyih-dokumentov>. html (санаи мурочиат: 10.04.2019).
6. Козулин А. И. Сифати қонуни минтақавӣ // Вестник мду. Устод 9. Ҳуқуқ. М., 2000. – № 2. Саҳ. 206.
7. Консепсияи пешгӯии рушди қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011 тасдиқ шудааст: [манбаи Электронӣ]: манбаи дастрасӣ: http://portalihuquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=12607 (санаи мурочиат 19.08.2024).
8. Консепсияи сиесати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2018. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018 по 1005 тасдиқ гардидааст: [манбаи Электронӣ]: манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=130946 (санаи мурочиат 19.08.2024).
9. Максимова е. В. техникаи Ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии санадҳои меъерии ҳуқуқии мақомоти иҷроияи ҳокимияти федералӣ: дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илмҳои илмӣ. Уфа, соли 2009. Саҳ.3.
10. Миронов А. Н. технологияи Ҳуқуқии тайер кардани санадҳои меъерии ҳуқуқӣ. Монография. М., 2010. -LL: [Манбаи Электронӣ]: манбаи дастрасӣ – <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/factoryi-vliyayuschie-effektivnost-67637> html (санаи мурочиат 10.04.2019).
- 11.Надеев р. К. хатогиҳои Қонунсозӣ // адлияи Русия. – 2001. – № 5. Саҳ. 20-22.
- 12.Неновски Нено. Ҳуқуқ ва арзишҳо. М., 1987. Саҳ. 95
- 13.Нематов А.Р. асосҳои Назариявии ҳамкорию техникаи қонунгузорӣ ва сифати қонун // Забон Ва сифати қонун. Маводҳои конфронси илмӣ-амалӣ. Душанбе, 22 июни соли 2010 / таҳрири М.З. Раҳимов. Душанбе: Шучоен, 2010. Саҳ. 152.
- 14.Павлова к. е. техникаи Ҳуқуқӣ ҳамчун атрибутҳои фаъолияти меъерсозӣ (дар мисоли мақомоти корҳои дохилӣ): дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илмҳои илмӣ. Белгород, соли 2016. Саҳ.9.
- 15.Плоцкая О. А.Ба масъалаи сифати техникӣ-ҳуқуқии аввалин қонунҳо, ки қонунгузори КОМИ қабул кардааст // Идоракунии рушди фазои Шимоли Аврупои Русия: ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиесӣ ва таърихӣ. Маводҳои конфронси илмию Умумирусиягӣ (бо иштироки байналмилалӣ). Коми: академияи ҷумҳуриявии хизмати давлатӣ ва идоракунӣ (Сыктывкар), 2019. С.224225.
- 16.Поленина С. В. Сифати қонун Ва самаранокию қонунгузорӣ / таҳрири Я.А. Куник М.: Нашри ИГиП РАН, 1993. Саҳ.5.
- 17.Пресняков М. В. Мушкилоти "сифати қонун" ҳамчун талаботи волоияти ҳуқуқ // Шаҳрванд ва ҳуқуқ. – 2009. – № 12. Саҳ. 45-46. 18. Прозоров В. Ф. Сифат Ва самаранокию қонунгузорию хочагидорӣ дар шароити бозор. М., 1991. Саҳ. 34;
- 19.Раҳимов М. З. Сифати қонун ҳамчун шартҳои баланд бардоштани самаранокию он // Забон Ва сифати қонун. Маводҳои конфронси илмӣ-амалӣ. Душанбе, 22 июни соли 2010 / таҳрири М.З. Раҳимов. Душанбе: Шучоен, 2010. Саҳ.16.
- 20.Сативалдиев Р. Ш. Мафҳуми сифати қонун дар доираи равишҳои гуногуни методологӣ // Вестник Таджикского национального университета: Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2016. – 2/8 (2015). Саҳ. 227.
- 21.Тихомиров Ю.А. Дар бораи қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ // Маҷаллаи ҳуқуқи русия. – 1999. – № 11. Саҳ. 110.

22. Тихомиров Ю.А., Котелевская И. В. санадҳои Ҳуқуқӣ: дастурҳои Таълимӣ-методӣ ва маълумотӣ. М., 1999. Саҳ.42.
23. Худойкина т.В. Ба масъалаи ошкор кардани хусусияти шуури ҳуқуқӣ // Дурнамои илм. – 2015. – № 11 (74). Саҳ. 117. 24. Худойкина т. В. конфликтологияи Ҳуқуқӣ дар шароити дигаргуниҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ дар Русия: гузоштани мушкилот, ҷанбаҳои назариявӣ ва сотсиологӣ // Сибирский юридический вестник. – 1998. – № 3. Саҳ. 10-18.
25. Чухвичев Д.В. Мантӣк, услуб ва забони қонун // Ҳуқуқ ва сиёсат. – 2005. – № 2. Саҳ.13.
26. Шарофзода Р. Ш. Ҳуқуқи инсон ҳамчун меъери сифати қонун // маҷаллаи академияи ҳуқуқ. – 2021. – № 2 (38). Саҳ. 76.
27. Баранов В. М. Концепсияи лоиҳаи қонун; мафҳум, унсурҳо, намудҳо, мушкилоти татбиқ // техникаи Қонунсозии Русияи муосир: ҳолат, мушкилот, такмил: Сб. ст. / таҳти таҳрири В. М. Баранов. Н. Новгород, 2001.

Список литературы:

1. Анциферова О.В. Повышение качества подготовки законов как один из способов обеспечения единства законодательной власти // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 2 (80). – С. 45.
2. Борисова Е.А. Качество закона и его роль в юридических конфликтах // Современные научные исследования и разработки. – 2018. – № 9 (26). – С. 91.
3. Герасимова Н.Р., Страхова Е. Средства и приёмы юридической техники // Мир науки и образования. – 2015. – № 3. – [Электронный ресурс]: источник доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-i-priemy-yuridicheskoy-tehniki> (дата обращения: 10.04.2019).
4. Картухин В.Ю. Техничко-юридическое качество законов субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С.3.
5. Кожевников В.В., Сенин И.Н., Красман А.И. Технологии создания правовых документов в процессе осуществления юридической деятельности. Монография. – Омск, 2016. – [Электронный ресурс] – источник доступа – URL: <https://lawbook.online/tehniki-yuridicheskoy-osnovyi/tehnologii-sozdaniya-pravovyyih-dokumentov>.html (дата обращения: 10.04.2019).
6. Козулин А. И. Качество регионального закона // Вестник МГУ. Сер. 9. Право. – М., 2000. – № 2. – С. 206.
7. Концепция прогнозирования развития законодательства Республики Таджикистан. Утверждено Указом Президента Республики Таджикистан от 19 февраля 2011 года: [Электронный ресурс]: источник доступа: http://portalihuquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=12607 (дата обращения 19.08.2024).
8. Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2018 годы. Указом Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года № 1005 утверждено: [Электронный ресурс]: источник доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=130946 (дата обращения 19.08.2024).
9. Максимова Е.В. Юридическая техника как средство повышения эффективности нормативных правовых актов федеральных органов исполнительной власти: дис. ... канд. юрид. наук. – Уфа, 2009. – С.3.
10. Миронов А.Н. Юридическая технология подготовки нормативных правовых актов. Монография. – М., 2010. – URL: [Электронный ресурс]: источник доступа – <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/factoryi-vliyayuschie-effektivnost-67637.html> (дата обращения 10.04.2019).
11. Надеев Р. К. Законотворческие ошибки // Российская юстиция. – 2001. – № 5. – С. 20-22.
12. Неновски Нено. Право и ценности. – М., 1987. – С. 95
13. Нематов А.Р. Теоретические основы взаимодействия законодательной техники и качества закона // Язык и качество закона. Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, 22 июня 2010 г. / под ред. М.З. Рахимова. – Душанбе: «Шучоиён», 2010. – С. 152.
14. Павлова К.Е. Юридическая техника как атрибут нормотворческой деятельности (на примере органов внутренних дел): дис. ... канд. юрид. наук. – Белгород, 2016. – С.9.
15. Плоцкая О.А. К вопросу о технико-юридическом качестве первых законов, принимавшихся КОМИ законодателем // Управление пространственным развитием Европейского Севера России: социально-экономические, политические и исторические аспекты. Материалы Всероссийской научной

конференции (с международным участием). – Коми: республиканская академия государственной службы и управления (Сыктывкар), 2019. – С. 224-225.

16. Поленина С.В. Качество закона и эффективность законодательства / под ред. Я.А. Куник – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1993. – С. 5.

17. Пресняков М.В. Проблема «качества закона» как требование верховенства права // Гражданин и право. – 2009. – № 12. – С. 45-46.

18. Прозоров В.Ф. Качество и эффективность хозяйственного законодательства в условиях рынка. — М., 1991. – С. 34;

19. Рахимов М.З. Качество закона как условие повышения его эффективности // Язык и качество закона. Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, 22 июня 2010 г. / под ред. М.З. Рахимова. – Душанбе: «Шучоиён», 2010. – С. 16.

20. Сативалдыев Р.Ш. Понятие качества закона в рамках многообразия методологических подходов // Вестник Таджикского национального университета: Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – 2/8 (2015). – С. 227.

21. Тихомиров Ю. А. О правилах законодательной техники // Журнал российского права. – 1999. – № 11. – С. 110.

22. Тихомиров Ю. А., Котелевская И. В. Правовые акты: Учебно-методическое и справочное пособие. – М., 1999. – С. 42.

23. Худойкина Т.В. К вопросу о выявлении характера правового сознания // Перспективы науки. – 2015. – № 11 (74). – С. 117.

24. Худойкина Т.В. Юридическая конфликтология в условиях государственно-правовых и общественных преобразований в России: постановка проблемы, теоретические и социологические аспекты // Сибирский юридический вестник. – 1998. – № 3. – С. 10–18.

25. Чухвичев Д.В. Логика, стиль и язык закона // Право и политика. – 2005. – № 2. – С. 13.

26. Шарофзода Р.Ш. Права человека как мера качества закона // журнал академии права. – 2021. – № 2 (38). – С. 76.

27. Баранов В. М. Концепция законопроекта; понятие, элементы, виды, проблемы реализации // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование: Сб. ст. / Под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2001.

List of literature:

1. Antsiferova O.V. Improving the quality of law preparation as one of the ways to ensure the unity of legislative power // Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2007. – № 2 (80). – P. 45.

2. Borisova E.A. The quality of the law and its role in legal conflicts // Modern scientific research and development. – 2018. – № 9 (26). – P. 91.

3. Gerasimova N.R., Strakhova E. Legal techniques and techniques // The world of science and education. – 2015. – No. 3. – [Electronic resource]: access source: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-i-priemy-yuridicheskoy-tehniki> (date of appeal: 04/10/2019).

4. Kartukhin V.Yu. Technical and legal quality of the laws of the subjects of the Russian Federation: dis. ... cand. jurid. Sciences. – М., 2005. – p. 3.

5. Kozhevnikov V.V., Senin I.N., Krasman A.I. Technologies for creating legal documents in the process of legal activity. The monograph. Omsk, 2016. [Electronic resource] – source of access – URL: <https://lawbook.online/tehniki-yuridicheskoy-osnovyi/tehnologii-sozdaniya-pravovyih-dokumentov.html> (date of appeal: 04/10/2019).

6. Kozulin A. I. Quality of the regional law // Bulletin of Moscow State University, Series 9. Pravo, Moscow, 2000, No. 2, p. 206.

7. The concept of forecasting the development of legislation of the Republic of Tajikistan. Approved by the Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated February 19, 2011: [Electronic resource]: access source: http://portalihuquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=12607 (accessed 08/19/2024).

8. The concept of Legal Policy of the Republic of Tajikistan for 2018-2018. Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated February 6, 2018 No. 1005 approved: [Electronic resource]: access source: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=130946 (accessed 08/19/2024).

9. Maksimova E.V. Legal technology as a means of increasing the effectiveness of regulatory legal acts of federal executive authorities: dissertation of the cand. jurid. sciences'. Ufa, 2009. p.3.
10. Mironov A.N. Legal technology of preparation of normative legal acts. Monograph. Moscow, 2010. URL: [Electronic resource]: access source – <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/factoryi-vliyayuschie-effektivnost-67637.html> (accessed 04/10/2019).
11. Nadeev R. K. Legislative errors // Russian justice. - 2001. – No. 5. – pp. 20-22.
12. Nenovsky Neno. Law and Values, Moscow, 1987, p. 95
13. Nematov A.R. Theoretical foundations of the interaction of legislative technique and the quality of law // The language and quality of the law. Materials of the Republican scientific and practical conference. Dushanbe, June 22, 2010 / edited by M.Z. Rakhimov. Dushanbe: Shuchoien, 2010. pp. 152.
14. Pavlova K.E. Legal technique as an attribute of standard–setting activity (on the example of law enforcement agencies): dissertation of the candidate. jurid. sciences'. – Belgorod, 2016. – p. 9.
15. Plotskaya O.A. On the issue of the technical and legal quality of the first laws adopted by the Komi legislator // Management of spatial development of the European North of Russia: socio-economic, political and historical aspects. Materials of the All-Russian Scientific Conference (with international participation). Komi: Republican Academy of Public Administration and Management (Syktyvkar), 2019. pp. 224-225.
16. Polenina S.V. The quality of the law and the effectiveness of legislation / edited by Ya.A. Kunik – M.: Publishing House of IGiP RAS, 1993. - p. 5.
17. Presnyakov M.V. The problem of "law quality" as a requirement of the rule of law // Citizen and law. – 2009. – No. 12. – pp. 45-46.
18. Prozorov V.F. The quality and effectiveness of economic legislation in market conditions. — M., 1991. – p. 34;
19. Rakhimov M.Z. The quality of the law as a condition for increasing its effectiveness // The language and quality of the law. Materials of the Republican scientific and practical conference. Dushanbe, June 22, 2010 / edited by M.Z. Rakhimov. Dushanbe: Shuchoien, 2010, p. 16.
20. Sativaldyev R.S. The concept of the quality of law in the framework of a variety of methodological approaches // Bulletin of the Tajik National University: A series of socio-economic and social sciences. – 2016. – 2/8 (2015). – P. 227.
21. Tikhomirov Yu. A. On the rules of legislative technique // Journal of Russian Law. 1999, No. 11, pp. 110.
22. Tikhomirov Yu. A., Kotelevskaya I. V. Legal acts: An educational, methodological and reference Manual, Moscow, 1999 , pp. 42.
23. Khudoikina T.V. On the issue of identifying the nature of legal consciousness // Perspectives of science. – 2015. – № 11 (74). – P. 117.
24. Khudoikina T.V. Legal conflictology in the context of state–legal and social transformations in Russia: problem statement, theoretical and sociological aspects // Siberian Law Bulletin, 1998, No. 3, pp. 10-18.
25. Chukhvicev D.V. Logic, style and language of law // Law and Politics. – 2005. – No. 2. – S. 13.
26. Sharofzoda R.S. Human rights as a measure of the quality of the law // Journal of the Academy of Law. – 2021. – № 2 (38). – P. 76.
27. Baranov V. M. The concept of the draft law; the concept, elements, types, problems of implementation // Legislative technique of modern Russia: status, problems, improvement: Collection of articles / Edited by V. M. Baranov, Nizhny Novgorod, 2001.

УДК 340.116

Каландарова Кибриё Абдугаффаровна,
докторант PhD кафедры теории и истории
государства и права юридического факультета
Таджикского национального университета.

E-mail: kibriyo.1998@gmail.com

Тел.: (+992)997-77-09-74

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ ПРАВА ТАДЖИКИСТАНА И ИХ РОЛЬ В РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Ключевые слова: функция права, социальная функция права, общественные отношения, регулятор общественных отношений, социальная защита, социальная гарантия, социальное государство.

Аннотация: В статье исследуется понятие социальных функций права Республики Таджикистан и их роль в регулировании общественных отношений. Рассматриваются ключевые аспекты влияния права на общественные процессы, включая поддержание социального порядка, предотвращение конфликтов, защиту прав граждан и обеспечение социальной справедливости. Особое внимание уделено социальным функциям права, таким как регулирование трудовых отношений, защита семейных прав, доступ к образованию и здравоохранению, а также предоставление социальной защиты уязвимым группам населения.

Также, анализируется взаимодействие права с различными социальными институтами и его роль в формировании правосознания граждан. Отмечается, что социальная функция права в Таджикистане развивается на основе принципов социального государства, закрепленных в Конституции, и направлена на достижение благополучия населения. В статье отмечается важность совершенствования законодательства и правоприменительной практики для дальнейшего укрепления социальной роли права в стране.

Право выступает основным регулятором общественных отношений, без которого невозможно представить современное общество и его дальнейшее развитие, осуществляя свою деятельность через особый набор функций.

Таким образом, право - это совокупность правил, положений, принципов, норм, этики и стандартов, которые регулируют поведение человека в обществе, оно не что иное, как синтез абстрактных правил и правовых институтов, призванных служить современным идеалам и целям. Общество – это сам союз, организация, совокупность формальных отношений, в которых объединяющиеся индивиды связаны друг с другом. Это совокупность индивидов, объединенных определенным отношением или способом поведения. Право – это социальный институт, который управляет обществом и государством. Общество является выражением правового порядка.

Общество и право в своем соответствующем прогрессе взаимосвязаны и влияют друг на друга. Закон регулирует общество; он обеспечивает основу, в которой может процветать успешное общество. Право

зарождается в обществе, получает свою эволюцию и развитие через общество. Эта функция является основой для понимания права и важной дорожной картой для его применения. Э.Дюргейм отмечает, что общесоциальные функции государства и права представляют собой взаимодействие норм, ценностей и социальных институтов, направленных на обеспечение порядка, гармонии и стабильности в обществе [1, с. 44]. Основываясь на исследованиях социологии, философии и права, социальная функция государства выражается в поддержании социальных интересов, предотвращении конфликтов и продвижении справедливости.

Общество является первичным институтом, а закон вторичен. Право существует для улучшения общества, тем самым как институт общества контролирует и регулирует все другие институты общества, такие как религиозные институты, социальные институты, культурные институты, политические институты, экономические институты, образовательные учреждения и т. д. Право регулирует и контролирует всю социальную деятельность, оно рассматривается как инструментальное средство

для достижения определенной выбранной социальной цели и используется для контроля принудительной власти государства; средство осуществления власти; подчинения человеческого поведения управлению правил, координации социальной деятельности; интеграции общества и разрешения споров [2, с. 29].

По мнению С.Ачаря, функция права заключается в контроле членов общества путем принуждения и угроз принуждения с целью поддержания мира и порядка. В то время как функция упорядочения обеспечивает рамки для взаимодействия при относительно низких социальных издержках, функция контроля обеспечивает фактический порядок. Контроль становится необходимым, несмотря на его социальные издержки, когда люди отказываются приспособлять свои взаимодействия к правовым рамкам. Затем право решает потенциальные конфликты и не дает им стать фактическими нарушениями мира. Таким образом, право в целом часто определяется как форма социального контроля; и это особенно касается уголовного права в частности. Так же часто эта функция права описывается в терминах конечной цели социального контроля - поддержания мира и порядка [3, с. 70].

Также И.Н. Куксин отмечает, что все отрасли права имеют различные измерения социальных функций для решения проблем общества. Различные типы законов способствуют реализации различных социальных благ, например, Уголовное право контролирует противоправное поведение человека посредством угрозы или применения наказания. Конституционное право обеспечивает основу для создания закона, органов власти, защиты основных прав, выборов политических представителей и регулирования отношений между государством и гражданами. Договорное право регулирует частные договоренности сторон договора в соответствии с условиями и положениями созданного договора. Административное право используется для регулирования административных органов и для пересмотра решений правительства. Право собственности определяет права и обязанности, связанные с передачей и правом собственности на движимое и недвижимое имущество. Право на правонарушение допускает иски о компенсации, если права или имущество человека нарушены и т. д. [4, с. 55].

Право по мнению З.Л. Ковтуна имеет большую силу в современном обществе; оно

направляет и регулирует социальные отношения; оно доминирует над другими системами социального контроля и имеет мощный административный аппарат для обеспечения соблюдения своих предписаний. Он вносит вклад в жизнь сообществ и отдельных лиц, во многих отношениях, и, несмотря на возможность злоупотребления, большинство считает его не просто необходимой частью терпимого общества, но и существенным для реализации ценных социальных благ. Социальная функция права включает сохранение цивилизации, социальных интересов, социальных норм, социальной роли, ценностей, морали, этики, социальных компонентов, социальной модели и мирных изменений [5, с. 57-59].

Все школы юриспруденции от естественной до постмодернистской прямо или косвенно связаны с функцией права в обществе. Естественная школа юриспруденции применяет естественный инстинкт к личности и обществу. Конечной целью аналитической школы является установление мира и порядка в обществе с помощью санкций. Балансирование интересов, социальная солидарность, капиталистическая рациональность и правовые постулаты являются основными функциями социологической школы. Разрешение споров на основе эмпирических доказательств является первичной функцией права для социологической школы. Социалистическая школа утверждает, что функцией права является эксплуатация при капитализме и равенство при социализме и установление бесклассового общества при коммунизме [6, с. 119].

Согласно исторической школе, нормы поведения контролируются обычаями, обрядами, ритуалами и традициями [7]. Движение критических правовых исследований полагает, что право имеет политические и расовые функции, где доминирующая политическая система представляет правовую систему. Феминистская юриспруденция фокусируется на защите прав женщин в обществе и поддержании равенства между мужчинами и женщинами. Аналогично, для постмодернистского движения космополитизм, перераспределение постмодернистских благ, перераспределение экономических благ, права цыган, правосудие жертв, использование природных ресурсов и т. д. являются функциями права [8]. Различные ученые и юристы разных школ юриспруденции выражали свои идеи и взгляды на социальную функцию права. Э. Дюркгейм считал право ключевым элементом на том основании, что оно одновременно выражает и

укрепляет социальные отношения современного общества [1, с. 46]. Похожая идея передалась через Гоббса и Юма И. Бентаму и Дж. Харту, что право необходимо для социального порядка или выживания, как выразился Дж. Харт, особенно для обеспечения безопасности от насилия, обеспечения выполнения обещаний и защиты собственности. Законы направлены на достижение социальных целей и являются их инструментами [9, с. 224]. И. Бентам был архиинструменталистом и сделал это простым: право – это инструмент для достижения любых социальных целей, которые считаются желательными в обществе [10, с. 113]. Его можно использовать во благо или во зло, оно может попасть в руки особых интересов или стать двигателем жестокости и угнетения; его также можно использовать для продвижения блага общества. Иногда оно настроено на существующие социальные отношения и направлено на их укрепление; в качестве альтернативы его целью может быть их изменение.

В концепции права, среди многочисленных ссылок Ю.Ю. Кулаковой на функции права, можно выделить четыре варианта их использования: (1) функция социальных правил заключается в руководстве поведением людей; (2) правовые правила выполняют две различные функции: наложение обязанностей и предоставление полномочий, и могут быть разделены соответственно на первичные и вторичные правила; (3) правовые правила выполняют ряд существенных функций, таких как сдерживание насилия, распределение и защита собственности, соблюдение контрактов, распределение власти и полномочий, а также наказание правонарушителей; и (4) правовые правила как системная функция, обеспечивающая выживание общества [11, с. 17].

Ф.С. Нерсесянц утверждает, что право – это предприятие по подчинению человеческого поведения управлению правил, таким образом это набор правил, которые управляют поведением общества [12]. Как он отмечает, есть два способа взглянуть на функцию права. Во-первых, право устанавливает и поддерживает социальный контроль. Следовательно, основной проблемой для права является разработка правовых санкций для минимизации отклонений и поддержания социальной солидарности и общественного порядка. Во-вторых, право динамично. Оно утверждает, что функция права заключается не только в поддержании общественного порядка, но и в осуществлении социальных изменений путем

влияния на индивидуальное поведение, убеждения и ценности.

Таким образом, социальная функция права включает в себя перестройку общества, поддержание социальной координации, социальное взаимодействие, социальное содействие, социальную дисциплину, содействие социальной справедливости, обеспечение интеграции, установление стандартов и социальных отношений друг с другом и сокращение социальных конфликтов. Там, где право не выполняет все эти функции, в обществе нет человечности. Оно сохраняет ценность человечества, предотвращает нежелательное вмешательство. При отсутствии права в обществе был бы кризис, и люди всегда оставались бы в страхе в обществе. Право способствует достижению социальных благ, таких как устранение дискриминации, защита прав человека и создание мирового порядка. И в этом контексте необходимо рассмотреть общесоциальную функцию права Таджикистана.

Социальная функция права играет центральную роль в правовой системе Республики Таджикистан, выражая его влияние на общественные отношения, обеспечивая гармонию, стабильность и социальную справедливость. Право регулирует не только формальные аспекты, но и содержание взаимодействий внутри общества, содействует защите интересов граждан и обеспечивает их развитие.

Основные аспекты реализации социальной функции права в Республике Таджикистан:

1. Социальное регулирование

Социальная функция права в Таджикистане направлена на защиту социальных интересов, включая трудовые отношения, права семьи и детей, доступ к образованию и медицинской помощи. Право регулирует взаимодействие граждан, организаций и государства, создавая правовую основу для социальной стабильности и развития.

2. Поддержание правопорядка и справедливости

В рамках социальной функции право способствует устранению социальных противоречий, предотвращает конфликты и формирует механизмы их разрешения. Законодательство Республики Таджикистан активно развивает механизмы защиты от дискриминации и социального неравенства.

3. Гарантии социальной защиты

Социальная функция права выражается в обеспечении минимальных стандартов социальной

защиты, включая пенсионное обеспечение, льготы для инвалидов, многодетных семей и других уязвимых категорий граждан. Законодательство регулирует механизмы государственной поддержки, включая материнский капитал и субсидии на жильё.

4. Развитие социальной инфраструктуры

Взаимодействие права и общества способствует развитию социальной инфраструктуры, включая учреждения образования, здравоохранения и культуры. Право Республики Таджикистан фиксирует гарантии на доступ к этим благам.

5. Воспитательная роль права

Право формирует правосознание граждан, повышает уровень их правовой культуры. Образовательные программы и инициативы направлены на то, чтобы граждане лучше осознавали свои права и обязанности [13].

Согласно Р. Шарофзода, социальная функция права реализуется через государственные программы, законодательные инициативы и судебные механизмы, которые направлены на баланс интересов личности и общества [14, с. 68].

Стоит отметить, социальная функция права в Таджикистане развивается на основе принципов социального государства, закреплённых в Конституции Республики Таджикистане. Это отражается в усилиях по устранению социального неравенства, поддержке уязвимых слоёв населения и укреплению социальных гарантий. В статье 1 Конституции Республики Таджикистан отмечается: «Республика Таджикистан - суверенное демократическое правовое светское унитарное государство. Форма правления Республикой Таджикистан является президентской. Таджикистан, являясь социальным государством, создает условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека. Республика Таджикистан и Таджикистан - равнозначные понятия.». Данная норма права основного закона, определяющего основы государственного устройства Таджикистана имеет фундаментальное значение для всей правовой системы страны, тем самым отмечая, что Республика Таджикистан является социальным государством и создает все условия для достойной жизни и развития населения. Также из требований настоящей статьи вытекают следующие конституционные обязательства государства Таджикистан: охрана труда и здоровья населения, установление минимального размера оплаты труда, государственная поддержка семей, инвалидов и пожилых людей, регулярное развитие

системы социального обслуживания, создание государственных пенсий, пособия и другие гарантии социальной защиты. На уровне Конституции признание социального статуса государства означает, что государство выполняет общесоциальные задачи и гарантирует финансовую помощь своим гражданам исходя из своих экономических ресурсов [15, с. 113].

В юридической литературе под социальным государством, основанным на верховенстве права, понимается государство, в котором государство гарантирует достойные условия жизни и реализацию социальных прав каждому гражданину. Зарождение понятия «социальное государство» относится к середине XIX века. Ее теоретические и правовые основы были предложены немецким ученым Лоренцем фон Штейном. Лоренц фон Штейн впервые использовал концепцию социального государства в своих научных исследованиях.

Как отмечает М.В. Баглай: «Социальным называется государство, которое берет на себя ответственность за обеспечение социальной справедливости, благополучия и социальной защиты своих граждан» [16, с. 42]. Обеспечение благосостояния общества на основе социальной справедливости является основной целью Республики Таджикистан. В нашей стране забота и внимание к важным направлениям, связанным с деятельностью широких слоев населения, стоит на первом месте. Эти направления важны, поскольку граждане сталкиваются с ними каждый день, например, сферы здравоохранения, образования, социальной защиты населения, пенсионного обеспечения, страхования и т.д. Создание условий для получения образования позволяет подросткам и молодежи привлекать к образованию независимо от их социального статуса. В системе высшей школы в зависимости от требований рыночной экономики и экономического положения различных социальных слоев были введены бесплатные и платные формы обучения. Молодые люди имеют полное право в выборе формы обучения. Стоимость обучения в группах формы обучения бесплатно оплачивается самим государством. Государство установило бесплатное пользование медицинскими услугами для отдельных групп граждан. Пенсионеры, участники Великой Отечественной войны, отдельные группы инвалидов и дети-сироты пользуются медицинскими услугами на льготной основе. Идея «социально-правового государства» имеет и практическую подоплеку. С одной стороны, социальное государство требует необходимости

широкой социальной деятельности государства. С другой стороны, социальная деятельность государства не может быть неограниченной. Ее вмешательство в саморегулирующееся гражданское общество имеет определенный предел. Это общество является основой правового государства и развивается самостоятельно за счет расширения рыночных отношений. Следовательно, социальное государство является в то же время государством правовым, то есть право является пределом вмешательства социального государства в гражданское общество [17].

Согласно Конституции Республики Таджикистан, государство в лице органов законодательной и исполнительной власти разрабатывает социальную политику по следующим основным направлениям: государственная поддержка семьи, материнства, отцовства и детства, назначение пенсий инвалидам, и другие нетрудоспособные лица, создавая системы обслуживания. социальные службы занятости, которые обязаны принимать меры по трудоустройству лиц, не имеющих постоянной работы, и предоставлять им соответствующие льготы по безработице, выплате государственных пенсий и социальных пособий, охране труда и здоровья людей и т.д. Такое государство обеспечивает достойную жизнь своих граждан и благополучие тех, кто не может добиться ее самостоятельно. Одним из важных документов в области социального развития является Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В основу разработки Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года положены три основных принципа будущего развития: (1) сдерживание (предотвращение уязвимости будущего развития), (2) индустриализация (повышение эффективности использования национальных ресурсов) и (3) инновационная (развитие на основе инноваций во всех социально-экономических областях страны).

В рамках «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» для достижения этих целей поставлены три основные задачи, решение которых весьма необходимо в современных условиях:

- во-первых, достичь уровня социально-экономического развития, равного уровню других стран, их среднее развитие сопоставимо со средним уровнем доходов;
- во-вторых, обеспечение устойчивого развития за счет диверсификации и повышения конкурентоспособности национальной экономики;
- в-третьих, расширение и укрепление позиций среднего класса [18]. Также одним из важнейших достижений отрасли за более чем 30 лет независимости является формирование правовой базы сферы социальной защиты населения. Уровень социальной защищенности членов общества базируется на их способности повышать свой социальный статус, требовать и осуществлять свои социальные права.

Таким образом, социальная функция права в Таджикистане является ключевым элементом её правовой системы. Она способствует обеспечению социальной гармонии, защите прав и свобод граждан, а также улучшению качества жизни населения. Для дальнейшего укрепления социальной роли права необходимы постоянное совершенствование законодательства, развитие правоприменительной практики и повышение уровня правовой культуры граждан. Стоит отметить, что социальное регулирование предстает как совокупность механизмов воздействия общества на деятельность людей, среди которых право несет основную социальную нагрузку. Социальный смысл права выражается в его социальных функциях, главенствующей из которых на эволюционном этапе развития общества является обеспечение достойного условия для жизни и развития человека.

Рецензент: к.ю.н., доцент Саидзода И.Х.

МАҲУМИ ФУНКСИЯҲОИ ИҚТИМОИИ ҲУҚУҚИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ЧАМБЪЯТӢ

Калидвожаҳо: функсияи ҳуқуқ, функсияи иқтимоии ҳуқуқ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, танзимгарӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи иқтимоӣ, кафолати иқтимоӣ, давлатӣ иқтимоӣ.

Аннотатсия: Дар мақола мафҳуми функсияҳои иқтимоии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҷанбаҳои асосии таъсири ҳуқуқ ба равандҳои иқтимоӣ, аз ҷумла ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, пешгирии низоъҳо, ҳимояи ҳуқуқи шахрвандон ва таъмини адолати иқтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Махсусан, ба вазифаҳои иқтимоии ҳуқуқ, аз қабили танзими муносибатҳои меҳнатӣ, ҳифзи ҳуқуқи оила, дастрасӣ ба

тахсилот ва тандурустӣ, инчунин таъмини ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазири аҳоли диққат дода шудааст.

Инчунин, таъсири мутақобилаи ҳуқуқ бо институтҳои гуногуни иҷтимоӣ ва нақши он дар ташаккули шуури ҳуқуқии шаҳрвандон таҳлил карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки вазифаи иҷтимоии ҳуқуқ дар Тоҷикистон дар асоси принципҳои давлати иҷтимоӣ, ки дар Конститутсия ифода ёфтааст, инкишоф ёфта, ба ноил шудан ба неқӯахлоқии аҳоли нигаронида шудааст. Дар мақола аҳамияти такмили қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он барои боз ҳам пурзур намудани нақши иҷтимоии ҳуқуқ дар мамлакат қайд карда шудааст.

Қаландарова Кибриё Абдугаффоровна - докторанти PhD дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: kibriyo.1998@gmail.com, Тел.: (+992) 997-77-09-74.

THE CONCEPT OF SOCIAL FUNCTIONS OF THE LAW OF TAJIKISTAN AND THEIR ROLE IN REGULATION OF PUBLIC RELATIONS

Keywords: function of law, social function of law, public relations, regulator of public relations, social protection, social guarantee, social state.

Annotation: The article examines the concept of social functions of law in the Republic of Tajikistan and their role in regulating public relations. Key aspects of the influence of law on social processes are considered, including maintaining social order, preventing conflicts, protecting citizens' rights and ensuring social justice. Particular attention is paid to the social functions of law, such as regulating labor relations, protecting family rights, access to education and health care, and providing social protection to vulnerable groups.

The interaction of law with various social institutions and its role in shaping the legal consciousness of citizens are also analyzed. It is noted that the social function of law in Tajikistan is developing on the basis of the principles of the social state enshrined in the Constitution and is aimed at achieving the well-being of the population. The article notes the importance of improving legislation and law enforcement practice to further strengthen the social role of law in the country.

Kalandarova Kibriyo Abdugafforovna - PhD student of the Department of theory and history of state and law of the Law faculty of the Tajik National University. E-mail: kibriyo.1998@gmail.com, Tel.: (+992)999-77-09-74.

Список литературы:

1. Дюркгейм Э. Воспитание, его природа и роль // Социология образования. – М., 1996. – С. 36-49.
2. Галлиган Д.Дж. Право в современном обществе, (1-е изд.). – Нью-Йорк: Пресса Университета Оксфорда, 2007. – 320 с.
3. Ачаря С. Юриспруденция права и общества // Научный исследовательский сетевой журнал. – №3, 2019. – С. 65-77. <https://ssrn.com/abstract=3352664> (Дата обращения: 22.03.2024).
4. Куксин И.Н. Ответственность: социальное и юридическое содержание // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Юридические науки. – №3, 2015. – С. 52-62.
5. Ковтун З.Л. О реализации регулятивной функции права // Теория и практика общественного развития. – № 1, 2016. – С. 51– 63.
6. Пашенцев Д.А. Теория функций права в контексте современной методологии // Государство и право. – № 9, 2016. – С. 115-129.
7. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. – Свердловск, 1963. – 320 с.
8. Основы правового государства : учебное пособие / Е. Г. Шаблова, С. В. Бендюрина, О. В. Жевняк, Н. А. Жумаканова, Л. И. Филющенко ; под общ. ред. Е. Г. Шабловой; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2022. – 383 с.
9. Философский век. Альманах. Вып. 9. Наука о морали: Дж. Бентам и Россия / Ответственные редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – СПб., 1999. – 420 с.
10. Лонг Д.Г. Бентам о свободе: Идея свободы Джереми Бентама в связи с его утилитаризмом // Издательство Университета Торонто, 1977. – 311 с.

11. Кулакова Ю.Ю. Трансформация современных государства: теория и практика // История государства и права. – № 13, 2010. – С. 15-20.
12. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма – ИНФРА-М, 1999. – 259 с.
13. Исмоилов Ш.М. Теория права и государства: учебник для студентов-юристов и экономистов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
14. Сотиволдиев (Шарофзода) Р.Ш. Проблемы теории государства и права: учебное пособие. – Душанбе, 2008. – 654 с.
15. Эзбеев Б.С. Человек, Народ, Государство в конституционном строе Российской Федерации: монография. 2-е изд., перераб и доп. – Москва: Проспект, 2015. – 656 с.
16. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник. 4-е изд. – Москва: Норма, 2004. – 584 с.
17. Тиунов О.И. Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации. – Москва: Норма, 2005. – 608 с.
18. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года от 30 сентября 2016 года // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.05.2023)

Рӯйхати адабиёт:

1. Дюркхейм Э. Тарбия, табиат ва нақши он // Сотсиологияи таълим. – М., 1996. – С. 36-49.
2. Ҳаллихан Д.Қ. Ҳуқуқ дар ҷомеаи муосир, (ҷилди 1). – Нью-Йорк: Матбуоти Донишгоҳи Оксфорд, 2007. – 320 с.
3. Аҷаря С. Юриспруденсияи ҳуқуқ ва ҷомеа // Маҷаллаи шабакавии таҳқиқотии илмӣ. – №3, 2019. – С. 65-77. <https://ssrn.com/abstract=3352664> (Санаи мурочиат: 22.03.2024).
4. Куксин И.Н. Ҷавобгарӣ: мундариҷаи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Москва. Силсила: Илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – №3, 2015. – С. 52-62.
5. Ковтун З.Л. Оид ба татбиқи вазифаи танзимкунандаи ҳуқуқ // Назария ва амалияи рушди ҷомеа. – № 1, 2016. – С. 51– 63.
6. Пашентсев Д.А. Назарияи фугқсияи ҳуқуқ дар заминаи методологияи муосир // Давлат ва ҳуқуқ. – № 9, 2016. – С. 115-129.
7. Алексеев С.С. Назарияи умумии ҳуқуқи сотсиалистӣ. – Свердловск, 1963. – 320 с.
8. Асосҳои давлати ҳуқуқбунёд: китоби дарсӣ / Е. Г. Шаблова, С. В. Бендюрина, О. В. Жевняк, Н. А. Чумаканова, Л. И. Филюшенко; зери таҳ. Е. Г. Шаблова; Вазорати илм ва маълумоти олии Федератсияи Россия, Донишгоҳи федералии Урал. – Екатеринбург : Матбуоти Донишгоҳи Урал, 2022. – 383 с.
9. Асри фалсафӣ. Ҷилди. 9. Илм дар бораи ахлоқ: Ҷ. Бентам ва Русия / Зери таҳрири Т.В. Артемева, М.И. Микешин. – СПб., 1999. – 420 с.
10. Лонг Д.Г. Бентам дар бораи озодӣ: ғояи Черемии Бентам дар бораи озодӣ дар робита бо утилитаризм // Матбуоти Донишгоҳи Торонто, 1977. – 311 с.
11. Кулакова Ю.Ю. Табдилдиҳии давлатҳои муосир: назария ва амалия // Таърихи давлат ва ҳуқуқ. – № 13, 2010. – С. 15-20.
12. Нерсесянц В.С. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. – М.: Норма – ИНФРА-М, 1999. – 259 с.
13. Исмоилов Ш.М. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯён дар соҳаи ҳуқуқ ва иқтисодиёт. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
14. Сотиволдиев (Шарофзода) Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2008. – 654 с.
15. Эзбеев Б.С. Инсон, халқ, давлат дар соҳти конституционии Федератсияи Россия: монография. Нашри 2, бо тағйири иловаҳо. – Москва: Проспект, 2015. – 656 с.
16. Боғлой М.В. Ҳуқуқи конституционии Федератсияи Россия: китоби дарсӣ. Нашри 4. – Москва: Норма, 2004. – 584 с.
17. Тиунов О.И. Ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар Федератсияи Россия. – Москва: Норма, 2005. – 608 с.
18. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 аз 30 сентябри 2016 сол // Захираи электронӣ: Адлия: Маҳзани муттамаркази иттилооти ҳуқуқӣ. Версияи 7.0. (Санаи мурочиат: 06.05.2023)

List of literature:

1. Durkheim E. Education, its nature and role // Sociology of education. – М., 1996. – 36-49 pp.
2. Galligan, D.J. Law in Modern Society, (1st ed.). – New York: Oxford University Press, 2007. – 320 p.
3. Acharya S. Jurisprudence of Law and Society // Scientific Research Online Journal. – № 3, 2019. – 65-77 pp. <https://ssrn.com/abstract=3352664> (Date of access: 22.03.2024).
4. Kuksin I.N. Responsibility: social and legal content // Bulletin of the Moscow City Pedagogical University. Series: Legal Sciences. – №3, 2015. – 52-62 pp.
5. Kovtun Z.L. On the implementation of the regulatory function of law // Theory and practice of social development. – № 1, 2016. – 51– 63 pp.
6. Pashentsev D.A. Theory of the functions of law in the context of modern methodology // State and Law. – № 9, 2016. – 115-129 pp.
7. Alekseev S.S. General Theory of Socialist Law. – Sverdlovsk, 1963. – 320 p.
8. Fundamentals of the rule of law: a textbook / E. G. Shablova, S. V. Bendyurina, O. V. Zhevnyak, N. A. Zhumakanova, L. I. Filyushchenko; under the general editorship of E. G. Shablova; Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, Ural Federal University. – Ekaterinburg: Publishing house of the Ural University, 2022. – 383 p.
9. Philosophical Century. Almanac. Issue 9. Science of Morality: J. Bentham and Russia / Editors-in-Chief T.V. Artemyeva, M.I. Mikeshin. – St. Petersburg., 1999. – 420 p.
10. Long D. G. Bentham on Liberty: Jeremy Bentham's Idea of Liberty in Relation to His Utilitarianism // University of Toronto Press, 1977. – 311 p.
11. Kulakova Yu.Yu. Transformation of modern states: theory and practice // History of the state and law. – № 13, 2010. – 15-20 pp.
12. Nersesyants V.S. General Theory of Law and State. – М.: Norma – INFRA-M, 1999. – 259 p.
13. Ismoilov Sh.M. Theory of Law and State: a textbook for law and economics students. – Dushanbe: Devashtich, 2008. – 295 p.
14. Sotivoldiev (Sharofzoda) R.Sh. Problems of the Theory of State and Law: a textbook. – Dushanbe, 2008. – 654 p.
15. Ezbeev B.S. Human, People, State in the constitutional system of the Russian Federation: monograph. 2nd ed., revised and supplemented. – Moscow: Prospekt, 2015. – 656 p.
16. Baglai M.V. Constitutional Law of the Russian Federation: textbook. 4th ed. - Moscow: Norma, 2004. – 584 p.
17. Tiunov O.I. Constitutional rights and freedoms of human and citizen in the Russian Federation. – Moscow: Norma, 2005. – 608 p.
18. National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 from September 30, 2016 // Electronic resource: Adliya: Centralized bank of legal information of the Republic of Tajikistan. Version 7.0. (Date of access: 06.05.2023).

ТДУ: 342.5

Қурбонзода Абдумалик Тураҳон,

муовини сардори шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: abdumalik.kurbonov@bk.ru

Тел.: (+992) 985-49-38-65

ТАҲИЯИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚИИ ЗЕРҚОНУНӢ ҲАМЧУН НАМУДИ ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚЭЧОДКУНӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқэҷодкунӣ; мақомоти қонунгузор; санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ; фармон; амр; қарор.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур вобаста ба масъалаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ ва амалишавии онҳо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки дар асос ва барои иҷрои санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии қувваи бештари ҳуқуқидошта қабул мешаванд.

Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти расмӣ субъекти ҳуқуқэҷодкунанда оид ба таҳия, қабул, интишор ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. [1, С.29-32]

Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти дар қонун пешбинишудаи субъектҳои ваколатдор оид ба эҷоди (офаридани) меъёрҳои ҳуқуқ мебошад. Ба ин субъектҳо халқи Тоҷикистон (дар раёйпурсӣ), мақомоти қонунгузор ва иҷроия, мақомоти давлатии ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот, шахсони мансабдор, ки ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доранд, дохил мешаванд.

Профессор Р.Ш. Шарофзода мафҳуми маҳдуд ва васеи ҳуқуқэҷодкуниро ҷудо менамояд. Дар маънои маҳдуд ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти давлатӣ, фаъолияти субъектони салоҳиятнок мебошад. Ҳуқуқэҷодкунӣ ба маънои васеъ фаъолияти мебошад, ки дар ҷараёни он намудҳои гуногуни сарчашмаи ҳуқуқ (одати ҳуқуқӣ, шартномаи меъёрӣ, принципҳои ҳуқуқ ва дигар) эътироф карда мешаванд. [2, С 280-283]

Дар баробари ин, дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ҳуқуқэҷодкунӣ ба маънои васеъ низ истифода бурда шуда, ин мафҳум пурра аз ҷараёни техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, то тартиби таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқиро фаро мегирад.

Дар сарчашмаҳо як гурӯҳ олимони онро ҳамчун “як низомии қоидаи маърифатӣ – мантиқӣ ва ташаккули меъёр ва сохтори маводи ҳуқуқӣ ва омода намудани матни қонун” маънидод намудаанд. [3, С 132-134]

Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма гирифта, шакли санадҳои зерқонунӣ, ки аз ҷониби субъектҳои ваколатдор қабул мегарданд дар ин санади олии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст. Моддаи 70 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад. Ва ё тибқи моддаи 74 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумат мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад, ки иҷрои онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ҳатмист.

Таснифи ҳуқуқэҷодкунӣ давлатӣ тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин сурат мегирад:

- ҳуқуқэҷодкунӣ Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҳуқуқэҷодкунӣ Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҳуқуқэҷодкунӣ Президент ҳамчун Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат);

- ҳуқуқэҷодкунӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҳуқуқэҷодкунӣ ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракунии шаҳрак ва дехот. [3, С 236-237]

Низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ тибқи қонунгузорӣ чунин муайян мегардад:

- қарорҳои яққояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- қарорҳои Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- фармоишҳои вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии амнияти химиявӣ, биологӣ, радиационӣ ва ядроии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, инчунин қарорҳои кумитаҳои давлатӣ, Бонки миллии Тоҷикистон ва Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- қарорҳои Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе;

- қарорҳои раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе;

- қарорҳои Маҷлисиҳои вакилони халқи шаҳрҳо ва ноҳияҳо;

- қарорҳои раисони шаҳрҳо ва ноҳияҳо;

- қарорҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. [4, С 154]

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дорои хислатҳои ба худ хос мебошанд:

- аз ҷониби мақомот ва ашхоси мансабдори босалоҳияти давлат бо тартиби пешбиниқардаи қонун қабул мешаванд;

- шаклҳои махсуси ифодаи расмӣ доранд;

- нисбат ба қонунҳо эътибори пастрари ҳуқуқӣ доранд;

- меъёрҳои санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии қувваи бештари ҳуқуқидошта мушаххас мегардонанд ва иҷрои воқеии онҳоро таъмин месозанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ аз лиҳози доираи амали худ ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд:

- санадҳои умумидавлатӣ (санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ қабулқардаи парламент, Президент, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон);

- санадҳои соҳавӣ ва байнисоҳавӣ (санадҳои вазорату идораҳои давлатӣ, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии);

- санадҳои маҳаллӣ ва маҳдуд (локалӣ) (санадҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот). [5, С 30-31]

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ инчунин хусусияти мустақамқунӣ доранд.

Меъёрҳои қонунҳо дар санадҳои зерқонунӣ ба таври васеъ ва равшан ифода қарда мешаванд.

Яке аз намудҳои санадҳои зерқонунӣ, ин қарори яқҷояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Қарори яқҷояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ мебошанд, ки мувофиқан дар ҷаласаҳои яқҷояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҷаласаҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҷаласаҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи салоҳиятҳои пешбининамудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузорӣ қабул қарда мешаванд.

Одатан Президенти кишвар ду шакли санади ҳуқуқӣ мебарорад: фармон ва амр. Бояд қайд намуд, ки на ҳама фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти меъёрӣ доранд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд:

1) Фармонҳои дорои хусусияти меъёрӣ. Мисол: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои ғайрифаъолияти субъектҳои соҳибқарӣ”.

2) Фармонҳои дорои хусусияти меъёрӣ надошта (фардӣ). Мисол, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таъин ва озод намудани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат. Фармонҳо дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аҳамияти муҳим доранд. Маҳз ба воситаи онҳо Президенти кишвар ваколатҳои конститутсионӣ худро амалӣ мегардонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои қонунгузорӣ ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор ва фармоиш қабул мекунад.

Санади меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул қарда мешавад. Масалан, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи рамзгузориҳои электронӣ, фаъолияти операторони

пайгирикунандаи гардиши молҳо ва раванди назорати онҳо”, ки мутобиқи моддаи 15 Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва моддаи 45 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст.

Вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии амнияти химиявӣ, биологӣ, радиатсионӣ ва ядроии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунанд. Мисол, фармоиши Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи Тартиби истифода ва таъин намудани истеъмоли воситаҳои наҷадор ва моддаҳои психотропӣ бо мақсадҳои тиббӣ”.

Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташон санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакли қарор қабул мекунанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе қабул мекунанд, бо ду хусусияти худ аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии аҳамияти умумихатмидошта фарқ мекунанд.

Аввалан, доираи фарогирии амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабулнамудаи Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе маҳдуд буда, онҳо танҳо дар ҳудуди ҳуди ҳамин воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ амал мекунанд.

Маҷлисиҳои вакилони халқи шаҳру ноҳия ва раисони шаҳру ноҳия дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе дар доираи салоҳияташон санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар шакли қарор қабул мекунанд.

Мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва дехот дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар доираи салоҳияташ санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар шакли қарор қабул мекунад.

Тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ баъди бақайдгирӣ дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашри онҳо дар манбаъҳои расмӣ интишори санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ яке аз намудҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ба ҳисоб рафта, намуд, шакл, таркиби дохилӣ, талабот ва тартиби қабул гардидани онҳо дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” танзим шудааст.

Муқарриз: н.и.х, дотсент Сулаймонзода М.С.

ПОДЗАКОННЫЕ НОРМАТИВНЫЕ ПРАВОВЫЕ АКТЫ КАК ВИД ПРАВООТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ключевые слова: правотворчество; законодательный орган; нормативные правовые акты; подзаконные правовые акты; Указ; распоряжение; постановление.

Аннотация: В данной статье анализируется и обсуждается вопрос о подзаконных нормативных правовых актах и их применении. Подзаконные нормативные правовые акты—это нормативные правовые акты, принимаемые на основании и для исполнения законодательных и иных правовых актов большей правовой силы.

Курбонзода Абдумалик Турахон — заместитель начальника отдела законодательства по государственному устройству, судебным органам и правоохранительным органам Национального

центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. E-mail: abdumalik.kurbonov@bk.ru, Тел.: (+992) 985-49-38-65.

SUBORDINATE NORMATIVE LEGAL ACTS AS A TYPE OF LAW-MAKING ACTIVITY

Keywords: law-making; legislative body; normative legal acts; subordinate legal acts; Decree; order; resolution.

Abstract: This article analyzes and discusses the issue of subordinate regulatory legal acts and their application. Subordinate normative legal acts are normative legal acts adopted on the basis of and for the execution of legislative and other legal acts of greater legal force.

Kurbonzoda Abdumalik Turakhon - Deputy Head of the Department of Legislation on State Structure, Judicial Authorities and Law Enforcement Agencies of the National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail: abdumalik.kurbonov@bk.ru, Tel.: (+992) 985-49-38-65.

Рӯйхати адабиёт:

1. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, №1414, - С 524.
2. Пиголкин А.С. Теория государства и права, 2006, -С.435.
3. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд.–Душанбе, 2018. -С. 495.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, №1414, - С 524.
5. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ”. Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. – Душанбе, “Бухоро”, 2014 С 456.

Список литературы:

1. Толкование закона Республики Таджикистан” О нормативных правовых актах " от 30 мая 2017 года, №1414, - С 524.
2. Пиголкин А.С. Теория государства и права, 2006,-с.435.
3. Сотиволдиев Р.Ш. Теория государства и права. Учебник для студентов высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан, обучающихся по специальности «юрист».- Душанбе, 2018. -С. 495.
4. Толкование закона Республики Таджикистан” О нормативных правовых актах " от 30 мая 2017 года, №1414, - С 524.
5. Толкование закона Республики Таджикистан"О нормативных правовых актах”. По мнению доктора юридических наук, профессора Рахимова М.З. – Душанбе, "Бухоро", 2014 Г. С 456.

List of literature:

1. Interpretation of the Law of the Republic of Tajikistan” On Regulatory Legal Acts " dated May 30, 2017, No. 1414, - From 524.
2. Pigolkin A.S. Theory of State and Law, 2006, p.435.
3. Sotvoldiev R.S. Theory of state and law. Textbook for students of higher professional educational institutions of the Republic of Tajikistan studying in the specialty "lawyer".- Dushanbe, 2018. -p. 495.
4. Interpretation of the Law of the Republic of Tajikistan” On Regulatory Legal Acts " dated May 30, 2017, No. 1414, - From 524.
5. Interpretation of the Law of the Republic of Tajikistan "On Normative Legal Acts". According to the Doctor of Law, Professor Rakhimov M.Z. – Dushanbe, Bukhoro, 2014, p. 456.

ТДУ: 342.5

Сабуров Абдузукӯр Азизмуродович,
докторанти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат
бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон.

E-mail: lawyer290798@mail.ru

Тел.: (+992) 929-15-55-00.

ПРОБЛЕМАҲОИ ГУНОҲ ДАР АМАЛИЯИ ҲУҚУҚТАТБИҚКУНӢ

Калидвожаҳо: гуноҳ, шаклҳои гуноҳ, ҚЧ, ҷиноят, таркиби ҷиноят, расмӣ, моддӣ, кӯтоҳқардашуда, гунаҳгор, арзёбӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, бевосита, бавосита, кирдор, оқибат.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур ақидаҳои олимони дар мавриди ҳатогӣ ҳангоми муқаррар намудани аломатҳои субъективии таркиби ҷиноят ҳамчун як ҳолати махсуси ҳатогии ҳуқуқтатбиқкунӣ, сабабҳои ҳатогии тафтишотӣ ва судӣ, арзёбии гуноҳ ҳамчун аломати ҳатмии тарафи субъективӣ, муқоисаи Кодекси ҷиноятӣ амалкунанда оид ба шаклҳои гуноҳ бо Кодекси ҷиноятӣ қаблӣ (соли 1961) ва инчунин, масъалаҳои мушаххаси татбиқи меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ дар бораи гуноҳ ва шаклҳои он мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст.

Принсипи гунаҳгорӣ, ки дар моддаи 7 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ муқаррар шудааст, ифодаи мутамаркази принсипи гунаҳгоркунии субъективӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ватанӣ ба ҳисоб рафта, дар мувофиқи ҷиноятӣ бошад, эҳтимолияти бегуноҳӣ (моддаи 15 Кодекси мувофиқии ҷиноятӣ ҚТ) ҳамчун зуҳури принсипи ҳуқуқи ҷиноятӣ гуноҳ мебошад. Дар амал татбиқшавии принсипҳои ҳуқуқии номбаршуда ҳангоми субъекти ҷавобгарии ҷиноятӣ эътироф намудани шахс бо роҳи дақиқ ва бозғимод аз ҷониби кормандони мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ муқаррар намудани муқаллафӣ ва гуноҳи шахс дар содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аз ҷониби ӯ, ки қонуни ҷиноятӣ ҳамчун ҷиноят пешбинӣ кардааст, амалӣ карда мешавад. Аз ҳалли дурусти ин масъалаҳо вобаста аст, ки ҳукми суд шахси мазкурро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор дониста, аз маҳкумияти нодурусти бегуноҳон, инчунин аз озодкунии беасоси гунаҳгорон аз ҷавобгарии ҷиноятӣ пешгирӣ намояд; бандубасти дурусти ҷиноят, ки ба қонун асос ёфтааст; фардиқунонии ҷавобгарии ҷиноятӣ гунаҳгорон мувофиқи дараҷаи гуноҳи онҳо; ноил шудан ба мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ ва самаранокии он дар раванди иҷро; мақсаднокии пешгирии ҷиноятҳо ва самаранокии он ва ғайра. Дар ниҳоят, ҳалли масъалаҳои парвандаи ҷиноятӣ ва ҳам ҳукми суд оид ба гуноҳи шахс дар бораи оқибатҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ аз татбиқи дурусти принсипи гунаҳгоркунии субъективӣ вобаста аст [6, с.72].

Дар асл, ҳатогӣ дар муқаррар намудани аломатҳои субъективии таркиби ҷиноят як ҳолати махсуси ҳатогии ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошад. Илова

бар ин, ҳатогӣ метавонад, натиҷаи фаҳмиши нодурусти (тафсири) баъзе муқаррароти қонуни ҷиноятӣ ва инчунин, нодуруст ва ба таври номуайян муқаррар намудани ҳолатҳои воқеии парванда аз ҷониби муфаттиш, таҳқиқбаранда ё судя гардад. Н. Н. Вопленко фаҳмиши зерини ҳатогии ҳуқуқтатбиқкуниро пешниҳод мекунад: “Ҳатогӣ дар ҷавобгарии ҳуқуқтатбиқкунӣ аксар вақт на хусусияти ошкоро, балки пинҳонӣ дорад. Нодурустӣ дар тафаккур, ҷавобгарӣ ё санади ҳуқуқтатбиқкунӣ шаклро ба миён меорад, ки зоҳиран хусусияти қонунӣ ва ҳақиқӣ дорад, ки ин ба иштибоҳи софдилонаи субъекти ҳуқуқтатбиқкунӣ вобаста аст, ки натиҷаи нодурусти ҷавобгарии худро пешбинӣ намекунад ва намехоҳад. Татбиқи қасдонаи нодурусти ҳуқуқ ва далелҳои ҳуқуқии чунин қор бо мақсади пинҳон кардани ҳатогӣ бояд ҳамчун ҳуқуқвайронкунии мансабӣ арзёбӣ карда шавад [1, с.39]. И. П. Пыленко инчунин, мафҳуми оқилонаи ҳатогии дар татбиқи ҳуқуқи ҷиноятӣ роҳодашударо пешниҳод мекунад: “Ин натиҷаи нодуруст аст, ки ба иштибоҳи софдилона ва баҳо додан ба ҳолатҳои воқеии кирдори содиршуда ва аломатҳои таркиби ин ё он таркиби ҷиноят, ки дар меъёри Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ҚТ пешбинӣ шудааст, асос ёфтааст, ки аз ҷониби муфаттиш ё таҳқиқбаранда роҳ дода шудааст ва дар санадҳои мувофиқии марҳилаҳои тосудии мувофиқии ҷиноятӣ мустаҳкам карда шудааст” [10, с.149].

Сабабҳои ҳатогии тафтишотӣ ва судӣ, ки бо муайян кардани шакли гуноҳ дар ҷинояти мушаххас алоқаманданд, зоҳир намудани тавачҷӯхро ба миён меорад. А. И. Парог чунин

қайд мекунад: “Якум, муқаррар намудан ва исботи аломатҳои тарафи субъективии ҷиноят, одатан, нисбат ба исботи ҳолатҳои объективии ҷиноят мушкилоти бештарро ба бор меорад, зеро сухан дар бораи ҳолати равонии субъект меравад ва охири, аксар вақт онҳоро дар нури барои худ муфид муаррифӣ мекунад. Дуюм, тавсифи қонунгузори бисёр ҷиноятҳо хусусияти возеҳи ҳуқуқии тарафи субъективиро дар бар намегирад ва ин аз ҷониби қонунҳои суд ва мақомоти тафтишотӣ ба фаҳмиши яхелаи мазмуни психологӣ ин намуди ҷиноят ҳалал ворид месозад. Сеюм, аз ҷониби як қатор қонунҳои мақомоти ҳуқуқатбиққунӣ баъзан арзиши аломатҳои субъективии ҷиноят ҳамчун омилҳое, ки ба бандубасти ҷиноят ва таъини ҷазо таъсир мерасонанд, нодида гирифта мешавад. Дар ҷунин ҳолатҳо, масъалаи шакл ва мазмуни гуноҳ зоҳиран таҳқиқ қарда мешавад ё дар ҳукм таҳлил қарда намешавад. Чорум, судҳо баъзан қасд ва беэҳтиётиро дар ҳукм бо истифода аз ибораҳо ва истилоҳҳое, ки ба тавсифи қонунгузори ин шаклҳои гуноҳ мувофиқат намекунанд, тавсиф мекунанд, ки ба мақомоти болоии судӣ санҷиши дурустии ҳулосаҳо дар бораи тарафи субъективии ҷинояти дар ҳукм мавҷудбударо душвор мегардонад” [11, с.11-13].

Аммо, ба андешаи мо, сабаби дигари ҳатоғҳои тафтишотӣ ва судӣ вучуд дорад, ки ҳангоми арзёбии гуноҳ дар ҷинояти мушаххас роҳ дода мешавад. Ин сабаб ба табиати махсуси ҳуқуқии ҳуди гуноҳ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста аст. Азбаски шаклҳои гуноҳ дар қонуни ҷиноятӣ (моддаҳои 27-29) пешбинӣ шудаанд, пас мо дар бораи мустақкамқунии расмӣ - ҳуқуқии ҷанбаҳои зеҳнӣ ва иродавии ҳар як шакл сухан меронем. Дар баробари ин, муқаррароте, ки тавассути онҳо қонунгузор мазмуни ҳар як шаклро бо тартиби меъёрӣ мустақкам қардааст, категорияҳои арзёбӣ доранд. Категорияҳои арзёбӣ аз рӯи шакл ба мафҳумҳои расман муайяншуда муқобиланд. Е. А. Фролов қайд мекунад, ки “Мафҳумҳои расман муайяншуда дар ҳуқуқ” - ҷунин мафҳумҳое мебошанд, ки мазмун ва шакли онҳо бевосита дар қонун ё дар санади зерқонунӣ, ки аз рӯи дараҷаи умумият ва ҳатмии худ ба қонун наздик аст, ба таври дақиқ ва мушаххас нишон дода шудаанд [16, с.38]. Ба гуфтаи В. В. Питетский, “мафҳумҳои арзёбӣ мафҳумҳое мебошанд, ки мазмуни онҳо бевосита дар ҷараёни татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ дар доираи умумияти дар қонун муқарраршуда бо роҳи баҳо додан ба ҳолатҳои мушаххас дар асоси шуури ҳуқуқии субъекти татбиқи қонун ошкор қарда мешавад” [8, с.7]. А. Э. Жалинский

менависад, ки “истифодаи аломатҳои арзёбӣ усули шарҳи иродаи қонунгузор, маънои аслии муқаррароти ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад. Ин равиш дуруст аст, агар эътироф қарда шавад, ки иродаи қонунгузор маҳз ба таъмини интиҳоби дар доираи муқаррарот, вале бо назардошти баъзе ҳолатҳои дар муқаррароти мазкур фаро гирифта нашуда равона қарда шудааст. Дар акси ҳол, ба расмият даровардани муқаррарот бидуни роҳ додан ба берун рафтани аз он мантиқӣ мебуд” [4, с.15]. Ҳамин тариқ, хусусияти фарқкунандаи категорияҳои арзёбӣ - ба ягон чорҷуба, маҳакҳои возеҳ, ба салоҳдиди субъекти ҳуқуқатбиққунӣ вобаста набудани вазъияти мушаххаси ҳуқуқӣ мебошад. Ин ҳолат, худ аз худ имконияти татбиқи нодурусти меъёрҳои ҚЧ - ро, ки мазмуни ин ё он шакли мушаххаси гуноҳро танзим мекунанд, ба вучуд меорад.

Бояд қайд қард, ки тавсияҳои қонунгузори дар бораи муайян қардани шаклҳои гуноҳ маҳз бо мафҳумҳои арзёбӣ пур қарда шудаанд, ки муносибати махсусан дурустро дар маънои ҳуқуқӣ талаб мекунанд. Масалан, тибқи қисми 2 моддаи 28 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ, ҷиноят бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад, агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дар қарда, имконият ё ноғузирӣ фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намуда, хоҳони фаро расидани он бошад. Дар моддаи 8 Кодекси ҷиноятӣ Тоҷикистони шӯравӣ соли 1961 бошад, мафҳуми қасд ҷунин муқаррар шуда буд: “Ҷиноят дар он сурат қасдан содиршуда эътироф қарда мешавад, ки агар шахси ҷиноят содирқарда характери барои ҷамъият хавфнок будани ҳаракат ё беҳаракатии худро фаҳмида бошад, оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ қарда бошад ва рӯй додани ин оқибатҳоро хоста бошад ё ба рӯй додани он оқибатҳо дидаю доништа роҳ дода бошад”. Агар истилоҳоти ночизи мушаххасро аз байн барем, пас қизи асосиро ҷудо қардан мумкин аст. Дар Кодекси қаблан амалқунанда истилоҳҳои “имконият” ва “ноғузирӣ” истифода нашудаанд [13, с.11]. Аз ҷунин таҳлил ҳулоса бароварда мешавад, ки ҳангоми тавсифи муносибати зеҳнӣ-иродавии субъект ба қирдори қасдона қонунгузори муосир бештар ба категорияҳои арзёбӣ равона қарда шудааст. Ҷунин ҳолат, дар таҳияи қонунгузори беэҳтиётӣ низ ба вучуд омадааст. Масалан, қисми 2 моддаи 29 ҚЧ ҚТ, ки мазмуни худбовариро ифода мекунад, қалимаҳои “бе асосҳои ба он қофӣ”-ро дар бар мегирад. Қисми 3-и ҳамин меъёр, ки мафҳуми бепарвоиро ифода мекунад, бо ибораи “дар сурати

бодикқатӣ ва дурандешии зарурӣ” амал мекунад. Киноягӣ ва зарурият, аслан, тавассути мафҳумҳои оқилонаи ҳуқуқии киноягӣ муайян карда намешаванд, ҳангоми тафсири онҳо субъекти ҳуқуқтатбиқкунӣ ногузир ба ақли солим, хусусиятҳои субъективии шуури ҳуди шахси гунаҳгор ва нигоҳи ҳуди ӯ нисбат ба вазъият муроҷиат мекунад. Дар натиҷа, ҳолатҳои объективӣ ногузир ба ҳисоб мераванд, вақте ки дар ҳолатҳои аз рӯи аломатҳои беруна ба ҳам монанд субъекти ҳуқуқтатбиқкунӣ мавҷудияти асосҳои кофиро нисбати субъект барои ба амал наомадани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок дида мебарояд.

Чунин ба назар мерасад, ки омезиши равишҳои расмӣ - ҳуқуқӣ ва арзёбӣ дар масъалаи баррасишаванда зуҳуроти классикии зиддиятҳои танзими ҳуқуқии киноягӣ мебошад. Зиддиятҳои мазкурро тавсиф намуда, Б. В. Ятселенко қайд мекунад, ки онҳо дар асл ягонагии муҳолифатҳои гуногун мебошанд, аз ҷумла байни устувории нисбии меъёрҳои ҳуқуқии киноягӣ ва динамизми муносибатҳои ҷамъиятии танзимкунандаи онҳо, байни хусусияти абстраксии меъёрҳои ҳуқуқии киноягӣ ва хусусияти мушаххаси киноягӣ содиршуда, байни муайянкунии расмии меъёрҳои ҳуқуқии киноягӣ ва низоми муносибатҳои ҷамъиягӣ, ки дар он хатҳои ҷудокунандаи шадид мавҷуд нестанд [18, с.161]. Дар ҳақиқат, аз рӯи моҳияти худ як схемаи универсалии абстрактӣ буда, ҳеч як меъёри қонуни киноягӣ наметавонад, тамоми ҳолатҳои гуногуни ҳаётро пурра фаро гирад. Вазъият ба таври объективӣ бо он мушкилтар мешавад, ки арзёбии кирдори содиршуда ва оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки он аз рӯи мантиқи қонун на танҳо аз ҷониби ҳуди субъект, балки аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, судя дар марҳилаҳои гуногуни рушди муносибатҳои муроғиавии киноягӣ анҷом дода мешавад. Хусусияти чунин предмети танзими ҳуқуқӣ, ба монанди фаъолияти зеҳнӣ-иродавӣ, психологӣ инсон муроҷиати қонунгузорро ба мафҳумҳои арзёбии чунин навъ, ба монанди “асосҳои кофӣ”, “бодикқатӣ ва дурандешии зарурӣ” объективан қонунӣ ва ногузир месозад. Дар робита ба ин, ақидаи Б.В. Ятселенко дуруст ба назар мерасад: “Маҳз дар омезиши органикии тарафҳои муқобили ҳуқуқи киноягӣ хусусияти муҳими мусбати он иборат мебошад, ки ба он имкон медиҳад, то вазифаҳои танзимкунанда ва муҳофизатиро иҷро кунад” [18, с.161-162].

Ақнун, ба баррасии масъалаҳои мушаххаси татбиқи меъёрҳои Кодекси киноягӣ дар бораи гуноҳ ва шаклҳои он мегузарем.

Раванди муқаррар кардани гуноҳ аз ҷиҳати мазмун ҳалли масъалаҳои асосии зеринро дар бар мегирад: а) муайян кардани аломатҳои муносибати воқеии руҳии субъект ба кирдор ва оқибатҳои он; б) муайян кардани аломатҳои қасд ва беэҳтиётӣ, инчунин дигар аломатҳои тарафи субъективии таркиби киноягӣ бо роҳи тафсири қонуни киноягӣ; в) муқаррар намудан ва таҳкими ҳуқуқии мувофиқатии пурра байни аломатҳои муносибати воқеии руҳии субъект ба кирдор ва оқибатҳои он ва аломатҳои қонунгузори тарафи субъективии таркиби киноягӣ мазкур. Танҳо бо муқаррар кардани чунин мувофиқат, суд метавонад ҳулосаи дуруст ва яктарафаро дар бораи гунаҳгории шахс (ё бегуноҳии ӯ) барорад, мазмуни гуноҳро ошкор кунад, шакл ва дараҷаи онро бо назардошти охири хангоми фардиқунонии ҷавобгарии киноягӣ муайян намояд. Моҳияти бандубасти кирдори ба ҷамъият хавфнок аз рӯи тарафи субъективии он, дар ҳамин мебошад [6, с.72].

Ақсари муаллифон бар ин назаранд, ки пешбинӣ кардани ногузирии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок танҳо ҳоси қасди бевосита аст. Ҳамин тавр, Ю. А. Демидов инро чунин асоснок мекунад, ки “дар робита ба оқибатҳои бо ҳаракат алоқаманд, яъне ногузир фавран ё пас аз гузаштани муддате, танҳо ҳоҳони фаро расидани онҳо имконпазир аст” [3, с.10]. А. А. Пионтковский қайд мекунад, ки дарки ногузирии фаро расидани оқибатҳои ҳаракатҳои худ бо нахостани онҳо ва дидаю доништа роҳ додан ба фаро расидани оқибат мувофиқат намекунад [7, с.364]. Ин ҳолат чунин асоснок карда мешавад. Азбаски гунаҳгор оқибатҳои ногузири ба ҷамъият хавфноки худро дарк мекунад ва онро содир мекунад, ӯ наметавонад ҳоҳони фаро нарасидани он бошад. Ба назар чунин мерасад, ки ибораи нави қонунгузорӣ бояд ҳамаи баҳсҳои марбут ба фарқияти қасди бевосита ва бавосита, инчунин проблемаи дахлдори ҳуқуқтатбиқкуниро баргараф кунад. Аммо ин тавр нашуд. В. В. Питетский саволҳои қонуниро мегузорад: “Муқаррароти қасди бавоситаи дар қ. 3 м. 28 ҚҶ ҚТ мустаҳкамшуда саволи душворро аз нуқтаи назари мантиқи расмӣ ба миён меорад: фарқи байни дидаю доништа роҳ додан ба оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ва муносибати беэътинона ба фарорасии онҳо дар чист? Чӣ гуна ин намудҳои лаҳзаи иродавию дар амалияи воқеии татбиқи қонуни киноягӣ фарқ бояд кард? Ин саволҳо, чунин ба назар мерасад, ки дар робита бо номуқаммалии мафҳуми қонунгузори қасди бавосита ба миён омаданд. Тавре ки дар боло нишон дода шуд, ду намуди лаҳзаи иродавӣ дар он бояд ба ду намуди пешбинӣ

мувофикат кунанд, ки дар таърифи қонунгузорӣ вучуд надорад»[9, с.114]. Ин проблемаро дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ Т. И. Крюкова низ қайд мекунад: “Оқибатҳое, ки мақсад, восита ва марҳилаи расидан ба мақсад нестанд, новобаста аз он ки онҳо ҳамчун имконпазир ё ногузир эътироф карда мешаванд, наметавонанд предмети хоҳиш бошанд. Ин оқибатҳо дар баробари фарорасии оқибатҳои дилхоҳ ё пас аз он ба амал меоянд”[5, с.3]. Ва минбаъд: “Изҳороте, ки дарки ногузирии фаро расидани оқибатҳои кирдори худ бо нахостани он мувофикат намекунад, муносибати шахсро ба оқибати ҷиноятӣ аз муносибат ба оқибати дилхоҳ ҷудо мекунад, дар ҳоле ки танҳо дар ҷунин робита ин муносибатро дуруст фаҳмидан мумкин аст. Ғайр аз ин, тасаввуроте, ки қасди бавосита ғайриимкон аст, агар гунаҳгор натиҷаи пешбинишудаи кирдори худро ногузир арзёбӣ кунад, ба қонун асос наёфтааст, зеро охири дарки ногузирии фаро расидани оқибатҳоро бо қасди бевосита алоқаманд намекунад[5, с.3-4].

Ин камбудиро бо ду роҳ ислоҳ кардан мумкин аст. Аввал, - дар таърифи қонунгузори қасд умуман дар бораи шаклҳои пешбинӣ кардан зикр нагардида, имконияти ҳалли ин масъаларо ба назария ҳавола мекунад. Яъне, тавре ки дар м. 8 Кодекси ҷиноятӣ Тоҷикистони шӯравӣ пешбинӣ гардида буд. Тарзи дуюм - муайян кардани қасди бавосита бо ишора ба пешбини ногузирии фаро расидани оқибат илова карда мешавад. Дуюм тарзи зикршуда афзалиятнок ба назар мерасад, зеро он ҳама ҷизро ба ҷои худ мегузорад, бахшҳои назариявиро баргараф мекунад, амалияи ҳуқуқтатбиқкуниро дуруст ба роҳ меонад[9, с.114].

Мушкилоти мазмуни қасдро дар таркибҳои расмӣ ва қутоҳкардашуда мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод. Ҳамаи таркиби ҷиноятҳо вобаста ба конструкция ба моддӣ, расмӣ ва қутоҳкардашуда тақсим карда мешаванд. Барои таркиби моддӣ содир кардани кирдор ва оқибат ҳамчун натиҷаи кирдор зарур аст. Таркибҳои расмиро тартиб дода, қонунгузор, баръакс, оқибатҳои ба вучудомадаро ҳамчун аломати ҳатмии таркиб ҷорӣ намекунад. Тарафи объективи ҷиноятро тавсиф дода, он танҳо ба содир кардани ҳуди кирдор ҳамчун асоси кофӣ барои фаро расидани ҷавобгарии ҷиноятӣ ишора мекунад. Аммо муқаррароти моддаи 28 ҚЧ ҚТ “Ҷинояти қасдан содиршуда” тавсифи муносибати руҳии шахси гунаҳгорро на танҳо ба кирдори содиршуда, балки ба натиҷаҳои он, оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок низ дар бар мегирад. Ин ҳолат, ки тавсифкунандаи техникаи

қонунгузорӣ аст, худ ба худ мушкилотро ба вучуд меорад. Агар кирдор дорои сохтори моддӣ таркиб бошад, пас муқаррароти моддаи 28 ҚЧ ҚТ ба он пурра татбиқ карда мешавад. Аммо м. 28 ҚЧ ҚТ ҷӣ гуна бояд ба ҷиноятҳое, ки дар онҳо фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, умуман, аз доираи таркиб берун оварда шудааст, татбиқ карда шавад, яъне ҷиноятҳои дорои сохторҳои расмӣ ва қутоҳкардашудаи таркиб? А. Н. Симиненко ва С. П. Новоселцев дар ин масъала мавқеи хеле саҳтгирро ишғол карданд, онҳо бар ин назаранд, ки ҳангоми муқаррар кардани гуноҳ дар таркиби расмӣ ҷиноятҳо моддаи мазкур умуман татбиқ карда намешавад, зеро он ба муайян кардани муносибати гунаҳгор ба оқибатҳои кирдори ҷиноятӣ равона карда мешавад, ки дар асл (ҳамчун аломатҳои тарафи объективӣ) вучуд надорад[14, с.71]. Ҷунин ба назар мерасад, ки хусусияти универсалӣ ва институтсионалии муқаррароти м. 28 ҚЧ ҚТ ин пешниҳодро ғайри қобили қабул меҳисобад. И. Г. Филиновский пешниҳод мекунад, ки ин мушкилот бо ворид намудани тағйирот ба қонун ҳал карда мешавад, ки мувофиқи он дар ҷиноятҳои “расмӣ” шаклҳои гуноҳ, бояд танҳо бо муносибати руҳӣ ба кирдорҳо муайян карда шаванд[15, с.15]. П. С. Дагель изҳор медорад, ки зарурати муқаррар кардани муносибати ҷудогонаи руҳии гунаҳгор ба ҳаракат ва оқибатҳои ҷиноят бевосита аз қонун дар қисми муайян кардани қасд бармеояд. Агар гуноҳ ҳамчун муносибати руҳии шахс ба кирдор ва оқибатҳои он муайян карда шавад, пас, дар таркибҳои расмӣ он дар муносибат ба кирдор хотима меёбад[2, с.161]. В. А. Ширяев ҷунин пешниҳод мекунад: бо дарназардошти он ки мазмуни “пешбинӣ кардани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок” ба таври пурра мазмуни “дарк кардани хусусияти ба ҷамъият хавфнокии кирдор” – ро низ фаро мегирад, ба қонунгузор бояд пешниҳод карда шавад, ки ҷунин аломат ба монанди “дарк кардани хусусияти ба ҷамъият хавфнокии кирдор” аз таърифи қасдан содир кардани ҷиноят хориҷ карда шавад[17, с.19]. А. И. Рарог мавқеи каме дигарро ишғол кард: Таърифи қонунгузори қасд ба ҷиноятҳо бо таркиби моддӣ равона карда шудааст, аз ин рӯ иродаи субъектро танҳо бо оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок алоқаманд мекунад. Дар ҳамин ҳол, дар ҷиноятҳои таркиби расмӣ, ки хавфи ҷамъиятӣ дар ҳуди ҳаракат (беҳаракатӣ) ифода меёбад, навъи қасд аз рӯи муносибати иродавӣ, танҳо ба ин аломат муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, предмети хоҳиш ҳамчун шакли муносибати иродавӣ ҳангоми қасд метавонад, оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок (дар таркибҳои моддӣ) ё ҳуди ҳаракат ё

беҳаракатии ба чамъият хавфнок (дар таркибҳои расмӣ) бошад. Дар мавриди дидаю доништа роҳ додан, моҳияти психологӣ он чунин аст, ки он танҳо бо оқибатҳои ба чамъият хавфнок алоқаманд аст, аз ин рӯ муносибати иродавӣ дар шакли дидаю доништа роҳ додан, танҳо дар ҷинойтҳои дорои таркиби моддӣ вучуд дошта метавонад [12, с.65]. Ҳамин тариқ, А.И. Рарог чанбаи иродавии қасд (хоҳиш ё дидаю доништа роҳ додан) - ро аз сатҳи муносибати гунаҳгор маҳз ба оқибатҳои чамъиятӣ ба сатҳи муносибати ӯ ба ҳуди кирдори барои чамъият хавфнок табдил медиҳад. Ҳамин тавр, дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ муқаррароте вучуд дорад, ки мувофиқи он дар ҷинойтҳои “расмӣ” гуноҳ муносибати руҳии шахсро бевосита ба ҳаракат ё беҳаракатӣ дар бар мегирад, ки дар шуури хавфи чамъиятии ҳаракат, беҳаракатӣ ифода ёфтааст ва дар ҷинойтҳои дорои таркиби “моддӣ” гуноҳ бояд бо муносибати руҳӣ ҳам ба ҳаракат ва ҳам ба оқибатҳо муайян карда шавад.

Бо ин нуқтаи назар наметавон розӣ шуд. Аввалан, чунин мавқеи назариявии умумикабулшуда қобили дастгирӣ: чанбаҳои зехнии фаъолияти руҳии гунаҳгор ба дарки хусусияти ҳуди кирдор ва пешбинии оқибатҳои ба вучудодада (воқеъ ё потенциалӣ) ва чанбаҳои иродавии чунин фаъолият - ба хоҳиш ё роҳ додан ба ин оқибатҳо дахл доранд. Ин концепсия ба назарияи психологӣ инъикос мувофиқат мекунад, ки ба он асос ёфтааст. Дуюм, интиқоли чанбаҳои зехнӣ ва иродавии фаъолияти руҳӣ танҳо ба кирдор дидаю доништа имкон намедиҳад, ки ба тарафи субъективии кирдори содиршуда баҳои ҳамаҷониба дода шавад. Чунин шуморида мешавад, ки ҳалли масъала бояд бо чудо намудани

оқибатҳои воқеъ ва эҳтимолан хавфноки чамъиятии кирдори қасдан содиршуда алоқаманд бошад. Инъикоси пешакии воқеияти объективӣ дар шахсоне, ки дорои тамоми аломатҳои муқаллафӣ мебошанд, нишон медиҳад, ки ҳам дар таркиби моддӣ, ҳам расмӣ ва ҳам кӯтоҳқардашуда гунаҳгор имконият ё ногузирии оқибатҳои ба чамъият хавфнокро пешбинӣ мекунад ва нисбати онҳо муносибати иродавии худро дорад. Ва агар қонунгузор ба мавҷудияти таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашуда иҷозат диҳад, ин маънои онро надорад, ки фаъолияти зехнӣ ва иродавии шахс ҳангоми содир кардани ҷинойт низ намуди “кӯтоҳқардашуда” - ро мегирад. Муносибати муайян ба оқибатҳои шахс нигоҳ дошта мешавад, аммо оё ин оқибатҳо ба таври воқеъ ё эҳтимолӣ фаро мерасанд ё не, барои арзёбии маҳдуди ҳуқуқи ҷинойтии ҷинойтҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашуда аҳамият надорад. Гузашта аз ин, бо боварии том метавон гуфт, ки ҳангоми тафтиши ҷинойтҳое, ки сохтори расмӣ ё кӯтоҳқардашудаи таркиб доранд, таҳқиқбарандагон ва муфаттишон уҳдадоранд, ки муносибати руҳии субъектро на танҳо ба ҳуди кирдор, балки ба оқибатҳои эҳтимолии (потенциалии) он муқаррар ва исбот кунанд. Чунин ба назар мерасад, ки ин мавқеъ ба принципҳои гунаҳгорӣ ва гунаҳгоркунии субъективӣ комилан мувофиқат мекунад. Аз ин рӯ, аз он ҳимоят карда мешавад, ки танзими мустақили гуноҳ барои таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашуда талаб карда намешавад, дар ин ҷо бояд, муқаррароти моддаи 28 КҶ ҚТ татбиқ карда шавад.

Муқаррир: д.и.х., профессор Шарипов Т.Ш.

ПРОБЛЕМЫ ВИНЫ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Ключевые слова: вина, формы вины, УК, преступление, состав преступления, формальный, материальный, усеченный, виновный, оценка, правоприменение, прямой, косвенный, деяние, последствие.

Аннотация: В данной статье рассмотрены и проанализированы взгляды ученых на ошибку при установлении субъективных признаков состава преступления как особого случая правоприменительной ошибки, причины следственных и судебных ошибок, оценка вины как обязательного признака субъективной стороны, сравнение действующего Уголовного Кодекса по формам вины с предыдущим уголовным кодексом (1961 г.), а также конкретные вопросы применения норм Уголовного Кодекса о вине и ее формах.

Сабуров Абдузхур Азизмуродович – докторант кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального Университета. E-mail: lawyer290798@mail.ru, Тел.: (+992) 929–15–55–00.

PROBLEMS OF GUILT IN LAW ENFORCEMENT PRACTICE

Keywords: guilt, forms of guilt, criminal code, crime, corpus delicti, formal, material, truncated, guilty, assessment, law enforcement, direct, indirect, act, consequence.

Annotation: This article examines and analyzes the views of scientists on the error in establishing subjective signs of the corpus delicti as a special case of law enforcement error, the causes of investigative and judicial errors, the assessment of guilt as a mandatory sign of the subjective side, comparison of the current Criminal Code by forms of guilt with the previous Criminal Code (1961), as well as specific issues of the application of norms the Criminal Code about guilt and its forms.

Saburov Abduzuhur Azizmurodovich – doctoral student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption at the Faculty of Law of the Tajik national University. E-mail: lawyer290798@mail.ru, Phone: (+992) 929-15-55-00.

Рӯйхати адабиёт:

1. Вопленко Н. Н. Хатогиҳо дар ҳуқуқтатбиқкунӣ ва намудҳо // Давлати шӯравӣ ва ҳуқуқ. 1981. № 4. Саҳ. 39.
2. Дагел П. С., Котов Д. П. Тарафи субъективи чиноят ва муқаррар намудани он. Воронеж, 1974 с. Саҳ. 161.
3. Демидов Ю.А. Қасд ва намудҳои он тибқи ҳуқуқи чиноятӣ Шӯравӣ. М., 1964. Саҳ.10.
4. Жалинский А. Э. Мазмуни сиёсати чиноятӣ // Самтҳои сиёсати чиноятӣ дар мубориза бо чинояткорӣ: маҷмӯаи корҳои илмии Байнидонишгоҳии Свердловск, 1986 с. Саҳ. 15.
5. Крюкова Т. Й. Ба масъалаи чудо кардани қасди бевосита ва бавосита // Мушкилоти тақвияти қафолатҳои ҳуқуқии чиноятӣ ва муқаррарии чиноятӣ қарорҳои қонунӣ ва одилона. Ярославл, 1999 с. Саҳ. 3.
6. Михеев Р. И. Принципи гунаҳгоркунии субъективӣ ва татбиқи он дар ҳуқуқтатбиқкунӣ // Тадқиқоти ҳуқуқии чиноятӣ: Маҷмӯае, ки ба 80-солагии рӯзи таваллуди Т. В. Церетел бахшида шудааст. Тбилиси, 1987 с. Саҳ. 72.
7. Пионтковский А. А. Таълимот дар бораи чиноят. М., 1961. Саҳ. 364.
8. Питетский В. В. Мафҳумҳои арзёбӣ дар ҳуқуқи чиноятӣ шӯравӣ: Автореф. дис. ... н.и.х. Свердловск, 1979 с. Саҳ. 7.
9. Питетский В. В. Шакли қасдонаи гуноҳ дар ҚҶ ФР соли 1996: Маҷмӯаи корҳои илмии байнидонишгоҳии мактаби олии ВКД Красноярски Русия. Красноярск, 1998 с. Саҳ. 114.
10. Пыленко И. П. Давраҳои бандубасти чиноятҳо: Дис. ... н.и.х. Ростов н/Д, 2000. Саҳ. 149.
11. Парог А. И. Назарияи гуноҳ дар ҳуқуқи чиноятӣ шӯравӣ (масъалаҳои умумӣ ва махсус): Дис. ... д.и.х. М., 1987 с. Саҳ.11-13.
12. Парог А. И. Қасд дар чиноятҳои расмӣ, ҳангоми тайёрӣ, сӯиқасд ва шарикӣ //Давлат ва ҳуқуқ. 1977 с. № 1. Саҳ. 65.
13. Селезнев М. Қасд ҳамчун шакли гуноҳ // Адлияи Русия. 1997 с. № 3. Саҳ.11.
14. Симиненко А. Н., Новосельцев С. П. адаб. зикр. саҳ. 71.
15. Филановский И.Г. Таркиби чиноятҳо бо шакли оддӣ ва мураккаби гуноҳ // Адлияи шӯравӣ. 1967 с. № 14. Саҳ.15.
16. Фролов Е. А. Объекти ҳифзи ҳуқуқии чиноятӣ ва нақши он дар ташкили мубориза бо таҷовуз ба молиқияти сотсиалистӣ: Автореф. дис. ... д.и.х. Свердловск, 1971 с. Саҳ. 38.
17. Ширяев В. А. Шакли омехтаи гуноҳ ва методи муқаррар кардани муносибати руҳии шахс ба чиноят // Муфаттиш. 1998 с. № 9. Саҳ.19.
18. Яценко Б.В. Муҳолифатҳои танзими ҳуқуқи чиноятӣ. М., 1996 с. Саҳ. 161.

Список литературы:

1. Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении и виды // Советское государство и право. 1981. № 4. С. 39.
2. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 161.
3. Демидов Ю.А. Умысел и его виды по советскому уголовному праву. М., 1964. С. 10.
4. Жалинский А.Э. Содержание уголовной политики // Направления уголовной политики в борьбе с преступностью: Межвузовский сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С.15.
5. Крюкова Т.Й. К вопросу о разграничении прямого и косвенного умысла // Проблемы усиления уголовно-правовых и уголовно-процессуальных гарантий законности и справедливости решений. Ярославль, 1999. С. 3.

6. Михеев Р.И. Принцип субъективного вменения и его реализация в правоприменении // Уголовно-правовые исследования: Сборник, посвященный 80- летию со дня рождения Т.В. Церетели. Тбилиси, 1987. С. 72.
7. Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С. 364.
8. Питецкий В.В. Оценочные понятия в советском уголовном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. С. 7.
9. Питецкий В.В. Умышленная форма вины в свете УК РФ 1996 года: Межвузовский сб. науч. тр. Красноярская высшая школа МВД России. Красноярск, 1998. С. 114.
10. Пыленко И.П. Этапы квалификации преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д, 2000. С. 149.
11. Рарог А.И. Теория вины в советском уголовном праве (общие и специальные вопросы): Дис. ... докт. юрид. наук. М., 1987. С. 11-13.
12. Рарог А.И. Умысел в формальных преступлениях, при приготовлении, покушении и соучастии // Государство и право. 1977. № 1. С. 65.
13. Селезнев М. Умысел как форма вины // Российская юстиция. 1997. № 3. С. 11.
14. Симиненко А.Н., Новосельцев С. П. Указ. соч. С. 71.
15. Филановский И.Г. Составы преступлений с простой и сложной формой вины // Советская юстиция. 1967. № 14. С. 15.
16. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Свердловск, 1971. С. 38.
17. Ширяев В.А. «Раздвоенная» форма вины и метод установления психического отношения лица к преступлению // Следователь. 1998. № 9. С. 19.
18. Яценко Б.В. Противоречия уголовно-правового регулирования. М., 1996. С. 161.

List of literature:

1. Voplenko N.N. Mistakes in law enforcement and types // The Soviet state and law. 1981. No. 4. p. 39.
2. Dagal P.S., Kotov D.P. The subjective side of the crime and its establishment. Voronezh, 1974. p. 161.
3. Demidov YU.A. Intent and its types in Soviet criminal law. M., 1964. P. 10.
4. Zhalinsky A.E. The content of criminal policy // Directions of criminal policy in the fight against crime: Interuniversity collection of scientific tr. Sverdlovsk, 1986. P. 15.
5. Kryukova T.Y. On the issue of distinguishing direct and indirect intent // Problems of strengthening criminal law and criminal procedural guarantees of legality and fairness of decisions. Yaroslavl, 1999. p. 3.
6. Mikheev R.I. The principle of subjective imputation and its implementation in law enforcement // Criminal law studies: A collection dedicated to the 80th anniversary of the birth of T.V. Tsereteli. Tbilisi, 1987. p. 72.
7. Piontkovsky A.A. The doctrine of crime. M., 1961. P. 364.
8. Pitetsky V.V. Evaluative concepts in Soviet criminal law: Abstract. dis. ... cand. Jurid. Sciences'. Sverdlovsk, 1979. p. 7.
9. Pitetsky V.V. Intentional form of guilt in the light of the Criminal Code of the Russian Federation in 1996: Interuniversity collection of scientific tr. Krasnoyarsk Higher School of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Krasnoyarsk, 1998. p. 114.
10. Pylenko I.P. Stages of qualification of crimes: Dis. ... cand. Jurid. Sciences'. Rostov N/A, 2000. p. 149.
11. Rarog A.I. Theory of guilt in Soviet criminal law (general and special issues): Dis. ... doct. Jurid. M., 1987. pp. 11-13.
12. Rarog A.I. Intent in formal crimes, in preparation, attempt and complicity // State and law. 1977. No. 1. p. 65.
13. Seleznev M. Intent as a form of guilt // Russian Justice. 1997. No. 3. p. 11.
14. Siminenko A.N., Novoseltsev S. P. Decree. op. p. 71.
15. Filanovsky I.G. Compositions of crimes with a simple and complex form of guilt // Soviet justice. 1967. No. 14. p. 15.
16. Frolov E.A. The object of criminal law protection and its role in organizing the fight against encroachments on socialist property: Abstract... doct. Jurid. Sciences'. Sverdlovsk, 1971. p. 38.

17. Shiryayev V.A. The "bifurcated" form of guilt and the method of establishing the mental attitude of a person to a crime // Investigator. 1998. No. 9. p. 19.
18. Yatselenko B.V. Contradictions of criminal law regulation. M., 1996. p. 161.

ТДУ: 34

Матробов Матроб Хуррамович,
сардори шуъбаи ҳуқуқи байналмилалӣ
Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
E-mail: matrob@mail.ru
Тел: (+992) 935-32-55-05.

МАРКАЗҲОИ ИЛМӢ ВА ТАҲЛИЛӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ

Вожаҳои калидӣ: мониторинги ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ, марказҳои илмӣ, таҳлилӣ, марказҳои қонунгузорӣ, парламент

Аннотатсия. Мониторинги қонунгузорӣ аз вазифаҳои мақомот ё институтҳои муайян мебошад, ки онро дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар ҳамчун субъект истифода мекунад. Доираи субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ васеъ буда, таснифҳои гуногун аз ҷониби муҳаққиқону олимони дар робита ба он анҷом дода шудааст. Ба қатори яке аз субъектҳои муҳиме, ки иқтисодии гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ва таҳлилу экспертизаҳои санадҳои қонунгузориро доранд, марказҳои илмӣ ва таҳлилӣ дохил мешаванд. Дар мақолаи мазкур муаллиф бевосита ба марказҳои илмӣ ва таҳлилӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, нақш ва вазифаҳои онҳоро ҳамчун субъекти раванди мониторинги қонунгузорӣ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар зери мафҳуми субъекти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти ваколатдоре фаҳмида мешавад, ки дар асоси қонун вазифаҳо оид ба амалигардонии назорати давлатӣ аз арзёбии ҳолати қонунгузориро дорад. Таснифҳои гуногун вобаста ба субъектҳои мониторинги ҳуқуқиву қонунгузорӣ мавҷуд аст [5, 21-29].

Дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳо фаъолиятҳои мониторинги қонунгузориро дар умум ҳамаи ниҳодҳо вобаста ба вазифаву ваколатҳои худ анҷом медиҳанд. Дар самти мониторинги қонунгузорӣ аллакай дар бархе аз кишварҳо маркази алоҳида ё шуъбаҳои зерсохторҳои дахлдори мониторинги қонун амал мекунад. Масалан, дар Федератсияи Россия соли 2007, дар назди Шӯрои Федератсияи Маҷлиси Федералии Россия Маркази мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ) таъсис дода шуд. Ҳамчунин мониторинги қонунгузориро Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати Федератсияи Россия иҷро мекунад, ки ба самти фаъолият он ҳамчунин таҳияи консепсияҳо ва методикаи ташкил ва гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ гузошта шудааст. Он ҳамчун мақоми ташхисӣ-машваратии назди Шӯрои Федератсия аз 16 ноябри соли 2007 таъсис ёфта, Низомномаи он бо Қарори Раиси Шӯрои Федератсия 25 апрели соли 2008, № 173 рп-СФ тасдиқ шудааст. Инчунин дар Россия Комиссияи мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи

ҳуқуқ дар доираи Шӯрои ҳамкории Шӯрои Федератсияи Маҷлиси Федералии Федератсияи Россия бо мақомоти давлатии қонунгузор (намоёндагӣ)-и субъектҳои Федератсияи Русия (Шӯрои қонунгузoron) [6, с. 115; 11, с. 8-21] таъсис дода шудааст. Дар Россия инчунин дар заминаи Думаи вилоятии Москва Маркази мониторинги ҳуқуқ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ амал мекунад, ки ба қатори он доираи васеи иштирокдорони раванди қонунгузорӣ дар ҳама давраҳои он: ордасозии қонун, қонунҷодкунӣ ва қонунтатбиқкунӣ ҷалб шудаанд. Ба андешаи вакил В. Аксаков муҳим аст, ки ҳуди вакилон ва дастгоҳи Дума аҳамияти таҳлил, баҳодихӣ ва пешгуиҳои қори қонунҷодкунӣ, ки онҳо ба амал мебароранд, арқ намоёнд [2, с. 76].

Сохторҳои зикршуда дар давоми фаъолият худ якҷо бо созмонҳои илмӣ, ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳо маҷмӯи қорҳои муайянро дар робита ба ташкили мониторинги ҳуқуқӣ роҳандозӣ намуданд. Аз ҷумла, дар таҳияи асосҳои концептуалию методологӣ, ворид намудани мониторинги ҳуқуқӣ ба механизми қабул ва татбиқи қонунҳо, таҳияи консепсияи мониторинги ҳуқуқӣ натиҷаҳои қалон ба даст оварданд.

Дар Беларуссия мувофиқи Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» доираи хеле васеи субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ муайян шудааст, ки ба он ҳамаи мақомоти қонунбарорӣ (шахсонӣ мансабдор), ки мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, инчунин дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ

дозхил мешаванд[3]. Дар ин кишвар Маркази миллии қонунгузорӣ ва таҳқиқоти ҳуқуқии назди Президент Белоруссия амал мекунад, ки дар давраи таъсисёбӣ ба он нақши субъекти мониторинги қонунгузорӣ гузошта шудааст. Ба монанди ин дар Ҷумҳурии Узбекистон – Институти мониторинги қонунгузорию чорӣ назди Президенти Узбекистон амал мекунад[8, с. 107].

Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»[4] аз 6 апрели соли 2016 № 480-V ЗРК субъектҳои мониторинги ҳуқуқиро дар муқоиса бо танзими ҳуқуқии дохилии худ на танҳо мақомоти давлатӣ, балки ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва илмӣ, шаҳрвандонро, ки дар иҷрои он иштирок мекунанд, пешбинӣ менамояд. (бандҳои 2, 3, моддаи 50). Илова бар ин, қонуни мазкур мониторинги ҷамъиятии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби Палатаи миллии соҳибкорони Ҷумҳурии Қазоқистонро пешбинӣ мекунад (моддаи 51)[11, с. 8-21]. Ҳамчунин Маркази мониторинги ҳуқуқии Институти қонунгузорию Ҷумҳурии Қазоқистон ҳамчун субъекти асосии гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ фаъолият мекунад.

Мониторинги ҳуқуқӣ ё худ таҳлили мунтазам ва ҳаматарафаи рушди қонунгузорию ҷумҳурӣ бояд аз ҷониби мақомоти давлатие гузаронида шаванд, ки сиёсати ҳуқуқии давлатро пеш мебаранд ва субъектҳои асосии ҳуқуқэҷодкунанда ба ҳисоб мераванд. Ба қатори сутъектҳои асосии ҳуқуқэҷодкунанда, ки чунин таҳлилҳои ҳаматарафаю мунтазамро бояд доимӣ гузаронанд, метавон мақомоти олии қонунгузор, субъектоне, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд, Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ ва дигар мақомоте, кеи бевосита ба ҳуқуқэҷодкунӣ машғуланд, дохил қардан мумкин аст.

Вазифаҳои чунин марказҳо асосан аз мусоидат ба рушди низоми мониторинг, аз ҷумла мониторинг дар фаъолияти қонунгузорию парламентҳо, таҳлили натиҷаҳои фаъолияти қонунгузорӣ, таҳияи таклифҳо оид ба такмили фаъолияти қонунгузорӣ ва раванди қонунгузорӣ, омода намудани ахборот дар бораи ҳолати қонунгузорӣ, ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ оид ба масъалаҳои мониторинг; мусоидат ба мақомоти қонунгузорию (намоёндагии) ҳокимияти давлатӣ, таҳияи ҳисобот оид ба вазъи қонунгузорӣ, омӯختан ва таҳлили таҷрибаи хоричӣ оид ба баҳодихӣ натиҷаҳои амалияи ҳуқуқӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти қонунгузорӣ, омӯзиш ва тавсеаи таҷриба ва амалияи

қонунгузорӣ, пешниҳоди бонки маъулмот доир ба мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқӣ, мусоидат ба гурӯҳҳои экспертӣ, методӣ, таҳлилий ва иттилоотӣ иборат аст.

Ҳаёти онҳо аз шумори намоёндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои илмӣ, ташхисӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва доираҳои соҳибкорон ташкил мешавад. Фаъолияти онро маъмулан раиси парламент роҳбарӣ менамояд. Инчунин ваколатҳои дигарро аз ҷумла, баровардани қарори таъсис ё барҳам додани Марказ, гузаронидани маҷлисҳои он, тасдиқи нақшаҳои онро ба амал мебароранд.

Ба мониторинги ҳуқуқӣ ҷалб намудани муассисаҳои бонуфузи илмӣ ва донишқадаҳои олий ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, аъзоёни шуроҳои машваратии илмӣ, ки дар назди мақомоти дахлдор ташкил қарда шудаанд, ин қорро қарда метавонанд[11, с. 12]. Институт ва марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ таҳқиқоти илмро дар масоили рушди қонунгузорӣ ва фаъолияти таҳияи лоиҳаи қонун гузаронида, самтҳо ва тамоюлҳои рушди қонунгузорию пешгӯӣ, тавсияҳо, шарҳҳои таҳлилий ва иттилоотиро дар робита ба ин масъала роҳандозӣ менамоянд, инчунин дигар фаъолиятро дар соҳаи таҳияи лоиҳаи қонун амал мебароранд. Дар дигар кишварҳо ҳатто дар назди муассисаҳои илмӣ марказҳои махсуси мониторинги қонунгузорӣ амал мекунад. Масалан, дар Федератсияи Россия Маркази мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ)-и назди Донишгоҳи давлати ҳуқуқшиносии Москва ба номи О.Е. Кутафин[9] аз соли 2012 фаъолият мекунад.

Мониторинги ҳуқуқӣ бо иштироки институҳои илмӣ метавонад бо роҳҳои зер амалӣ қарда шавад: ҷамъоварию иттилоот вобаста ба афкори ҷамъиятӣ дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҷрибаи амалигардонии онҳо; таҳлил ва шарҳи иттилооти ҷамъоваришуда мутобиқи мақсад ва вазифаҳои мониторинги ҳуқуқӣ; таҳия ва пешниҳоди таклифҳо дар бораи такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ё меъёрҳои алоҳида ҳуқуқӣ; баҳодихӣ ба оқибатҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда; таҳлили таҷрибаи татбиқкунӣ дар асоси омӯзиши маводҳои амалияи татбиқкунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ. Ҷалби институҳои илмӣ ба таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ на бояд марҳилаи ҳуқуқатбиқкунии қонунгузорию қабулшударо маҳдуд созад[7, с. 41].

Намунаи робитаи байни таҳқиқоти илмӣ ва мониторинги ҳуқуқӣ семинари доимии илмӣ-амалии «Мониторинги ихтилофҳо ва норасоӣҳо

дар қонунгузории Украина», ки аз ҷониби Институти қонунгузории назди Радаи болии Украина таъсис дода шудааст, мебошад. Мақсад аз баргузори чорабини мазкур ошкор намудани номувофиқатӣ ва зиддиятҳои байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳида, таҳияи пешниҳодҳои оид ба рафъи онҳо ва бартарафсозии камбудҳои ҳуқуқӣ мебошад. Дар Институт бо иштироки олимони варзида, ҳуқуқшиносон, намояндагони мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ як қатор вохӯриҳои мавзӯӣ оид ба масъалаҳои сифат ва самаранокии қонунгузории соҳавӣ ва методологияи технологияи қонунгузорӣ баргузор карда мешавад [7, с. 40].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси ҷунин муассисаҳои Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои олии кишвар баромад мекунад. Муассисаҳои зикршуда ҷамъовариҳои пешниҳодот оид ба масъалаҳои тақмили қонунгузорӣ, ки аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилотҳо ворид мешаванд, гузаронидани таҳлил

мунтазамаи қонунгузорӣ, амалии ҳуқуқтатбиқкунӣ ва муҳимтарин лоиҳаҳои қонунгузорӣ, ҳамчунин таъмини фаъолияти экспертии қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, саҳми муассисаҳои илмӣ-таҳлилӣ зимни гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ва ҷамъовариҳои маълумот оид ба афкори ҷамъиятӣ дар робита ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи онҳо; таҳлил ва тафсири маълумоти ҷамъоваришуда мутобиқи мақсад ва вазифаҳои мониторинги қонунгузорӣ; таҳия ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба тақмили санади меъёрии ҳуқуқӣ ё меъёрҳои алоҳидаи ҳуқуқ; арзёбии оқибатҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; таҳлили амалияи татбиқ дар асоси омӯзиши маводҳои аз амалияи фаъолияти мақомоти давлатӣ зоҳир мегардад. Иштироки муассисаҳои илмӣ ба рушди доидар адабиёти ҳуқуқӣ ва мустаҳкам кардани маърифатаи ҳуқуқии касбӣ ва оммавӣ, ҳамчунин мустаҳкам намудани қонуниятҳои тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Муқарриз: д.и.х., профессор Зоир Ҷ.М.

НАУЧНЫЕ И АНАЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ КАК СУБЪЕКТЫ МОНИТОРИНГА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Ключевые слова: правовой мониторинг, мониторинг законодательства, научные центры, аналитические центры, законодательные центры, парламент.

Аннотация: Мониторинг законодательства является одной из функций определенных органов или институтов, которые в юридической литературе часто называются субъектами. Круг субъектов мониторинга законодательства широк, и исследователями и учеными предложены различные классификации в данной области. Среди важных субъектов, обладающих возможностями для проведения мониторинга законодательства, анализа и экспертизы законодательных актов, выделяются научные и аналитические центры. В данной статье автор уделяет внимание именно научным и аналитическим центрам, рассматривая их роль и задачи как субъектов процесса мониторинга законодательства.

Матробиов Матроби Хуррамович - начальник отдела международного права Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, E-mail: matrob@mail.ru Тел: (+992) 935-32-55-05.

SCIENTIFIC AND ANALYTICAL CENTERS AS SUBJECTS OF LEGISLATIVE MONITORING

Keywords: legal monitoring, legislative monitoring, scientific centers, analytical centers, legislative centers, parliament.

Annotation: Legislative monitoring is one of the responsibilities of specific authorities or institutions, often referred to as "subjects" in legal literature. The scope of subjects involved in legislative monitoring is broad, and various classifications have been proposed by researchers and scholars in this field. Among the significant subjects capable of conducting legislative monitoring, as well as analysis and examination of legislative acts, are scientific and analytical centers. In this article, the author focuses specifically on scientific and analytical centers, examining their roles and responsibilities as subjects in the legislative monitoring

process.

Matrobov Matrob Khurramovich - head of the Department of International Law, National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan, E-mail: matrob@mail.ru Tel: (+992) 935-32-55-05

Адабиёт:

1. Абайделдинов Е. М. Баъзе чанбаҳои такмили гузаронидани экспертизаи илмии лоихаҳои конунҳо // Маҷаллаи Институти конунгузори Ҷумҳурии Қазоқистон. 2011. № 4 (24). – С. 26-29.
2. Аксаков В. Дар бораи баъзе масъалаҳои такмили фаъолияти конунгузорӣ дар вилояти Москва // Маҷаллаи Шурои Федератсия. – № 4-5, Москва, 2006. – С. 76-80.
3. Қонуни Ҷумҳурии Беларус аз 17.07.2018 № 130-3 «Дар бораи санадҳои ҳуқуқии меъёрӣ» // Портали интернетии ҳуқуқии миллии Ҷумҳурии Беларус. 2018. № 2/2568 URL: <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11800130&p1=1> (Санаи мурочиат: 27.01.2022).
4. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 06.04.2016 № 480-V ЗРК (бо тағйирот аз 05.07.2018) «Дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ» // Маҷаллаи Парлумони Ҷумҳурии Қазоқистон. 2016. № 7–I. Мод. 46.
5. Зоир Ҷ.М., Матробов М.Х. Субъектони мониторинги конунгузорӣ // Осори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 4 (60). 2023. – С. 21-29.
6. Измestьева Екатерина Михайловна. Субъектҳои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дар шароити десентрализатсияи танзими ҳуқуқӣ дар Русия. Диссертатсияи номзадӣ. Саратов, 2015. – 179 с.
7. Онишук И. Назари илмӣ ба мониторинги ҳуқуқӣ дар Украина // № 2/3. 2016. – С. 37-44.
8. Ташкили мониторинги конунгузорӣ: таҷрибаи кишварҳои хоричӣ (шарҳҳои таҳлилий аз Институти конунгузорӣ ва ҳуқуқи муқоисавӣ назди Ҳукумати Федератсияи Россия) // Маҷаллаи конунгузори хоричӣ ва ҳуқуқи муқоисавӣ. 2006. № 4. – С. 107-112.
9. Маркази мониторинги конунгузорӣ ва татбиқи конунҳо. Манбаи мурочиат: <https://msal.ru>. Санаи мурочиат: 2.03.2023.
10. Маркази мониторинги конунгузорӣ ва таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ) назди Шурои Федератсия Ассамблеяи Федералии Федератсияи Россия. Манбаи дастрасӣ: <http://council.gov.ru>. Роҳнамои энциклопедӣ. Санаи мурочиат: 02.03.2023.
11. Черногор Н.Н., Залоило М.В. Мониторинги ҳуқуқӣ: арзиши инструменталӣ ва самтҳои рушд // Маҷаллаи Донишгоҳи давлатии вилояти Москва. Силсила: Юриспруденсия (ISSN 2072-8557). № 3, Москва, 2018. – С. 8-21.

Список литературы:

1. Абайдельдинов Е. М. Некоторые аспекты совершенствования проведения научной экспертизы законопроектов // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2011. № 4 (24). – С. 26-29.
2. Аксаков В. О некоторых вопросах совершенствования законотворческой деятельности в Московской области // Вестник Совет Федерации. – № 4-5, М., 2006. – С. 76-80.
3. Закон Республики Беларусь от 17.07.2018 № 130-3 «О нормативных правовых актах» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. 2018. № 2/2568 URL: <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11800130&p1=1> (Санаи мурочиат: 27.01.2022)
4. Закон Республики Казахстан от 06.04.2016 № 480-V ЗРК (ред. от 05.07.2018) «О правовых актах» // Ведомости Парламента Республики Казахстан. 2016. № 7–I. Ст. 46.
5. Зоир Ҷ.М., Матробов М.Х. Субъектони мониторинги конунгузорӣ // Осори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 4 (60). 2023. - С. 21-29.
6. Измestьева Екатерина Михайловна. Субъекты правоприминительной деятельности в условиях децентрализации правового регулирования в России. Дисс канд. наук. Саратов, 2015. – 179 с.;
7. Онишук И. Научный подход к правовому мониторингу в Украине // № 2/3. 2016. – С. 37-44.
8. Организация мониторинга законодательства: опыт зарубежных стран (аналитические обзоры Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2006. № 4. – С. 107-112.

9. Центр мониторинга законодательства и правоприменения. Манбаи мурочиат: <https://msal.ru>. Санаи мурочиат: 2.03.2023.

10. Центр мониторинга законодательства и правоприменительной практики (Центр мониторинга права) при Совете Федерации Федерального Собрания Российской Федерации. Манбаи дастарсӣ <http://council.gov.ru>. Энциклопедический Справочник. Санаи мурочиат: 02.03.2023.

11. Черногор Н.Н., Залоило М.В. Правовой мониторинг: инструментальная ценность и векторы развития // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция (ISSN 2072-8557). № 3, –М., 2018. – 8-21.

Literature

1. Abaideldinov, E. M. Some Aspects of Improving the Scientific Examination of Draft Laws // Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan. 2011. No. 4 (24). – Pp. 26-29.

2. Aksakov, V. On Some Issues of Improving Legislative Activity in the Moscow Region // Bulletin of the Federation Council. – No. 4-5, Moscow, 2006. – Pp. 76-80.

3. Law of the Republic of Belarus dated 17.07.2018 No. 130-Z "On Normative Legal Acts" // National Legal Internet Portal of the Republic of Belarus. 2018. No. 2/2568 URL: <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11800130&p1=1> (Accessed on: 27.01.2022).

4. Law of the Republic of Kazakhstan dated 06.04.2016 No. 480-V ZRK (as amended on 05.07.2018) "On Legal Acts" // Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. 2016. No. 7–I. Art. 46.

5. Zoir, J. M., Matrobov, M. H. Subjects of Legislative Monitoring // Works of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, No. 4 (60). 2023. – Pp. 21-29.

6. Izmayeva, Ekaterina Mikhailovna. Subjects of Law Enforcement Activities in the Context of Decentralization of Legal Regulation in Russia. Candidate Dissertation. Saratov, 2015. – 179 p.

7. Onishchuk, I. A Scientific Approach to Legal Monitoring in Ukraine // No. 2/3. 2016. – Pp. 37-44.

8. Organization of Legislative Monitoring: Experience of Foreign Countries (Analytical Reviews of the Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the Russian Federation) // Journal of Foreign Legislation and Comparative Law. 2006. No. 4. – Pp. 107-112.

9. Center for Legislative and Law Enforcement Monitoring. Accessed from: <https://msal.ru>. Access date: 2.03.2023.

10. Center for Legislative and Law Enforcement Practice Monitoring (Legal Monitoring Center) at the Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation. Accessible resource: <http://council.gov.ru>. Encyclopedic Reference. Access date: 02.03.2023.

11. Chernogor, N. N., Zaloilo, M. V. Legal Monitoring: Instrumental Value and Development Vectors // Bulletin of the Moscow Region State University. Series: Jurisprudence (ISSN 2072-8557). No. 3, Moscow, 2018. – Pp. 8-21.

УДК: 340.12

Кенджаев Шухратджон Юсуфджонович,

декан юридического факультета Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, кандидат юридических наук, доцент.

E-mail: shukhrat-1975@mail.ru

Тел.: (+992) 92-774-15-15

НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ СААДИ НА НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОТРАСЛЕЙ ПРАВА

Ключевые слова: научные мнения, научные идеи, регулирование общественных отношений, политические и правовые мнения, взгляды Саади в областях права, юридическая наука, область права, развитие юридических знаний, правовая доктрина.

Аннотация. В данной статье анализируются научные взгляды Саади по некоторым аспектам права. Следует отметить, что в пространстве историко-правовых наук и политико-правового мнения очень важна роль мнений исследователей, литературных критиков, философов и писателей типа Саади и других. Учитывая это, предмет научного анализа и обзора научных взглядов Саади по некоторым аспектам правового поля непосредственно способствует возникновению в будущем новых научных мнений историко-правового характера.

В произведениях Саади - «Гулистан» и «Бустан», отражены правовые воззрения об основных отраслях права и совокупности норм правовой системы Передней Азии, Ирана, Центральной Азии периода X-XIII вв. Правовые учения Саади направлены и характерны для изучения восточной правовой мысли.

В учении Саади государственное право, выступая в качестве важной отрасли права, охватывает совокупность правовых норм, закрепляющих основы государственного и общественного строя, источник правового статуса личности, порядок формирования и принципы деятельности органов государства [1.]. Саади, в своем учении, указывает роль правовых норм в регулировании поведения человека, которое вытекает из мусульманского права.

Л. Р. Сюкияйнен утверждает, что нормы мусульманского права представляют единую систему социально-нормативного регулирования [2, с. 51]. Ф. Т. Тахиров в свою очередь указывает, что мусульманское право состоит из совокупности институтов, регулирующих общественные отношения. По мнению же И. Д. Сафарова - нормы государственного права обосновывают суверенитет государства.

Отражателями государственного права здесь признаны «хутба», «чеканка монеты» с именем правителя, уплата дани и поборов, нормы, связанные с организацией «джихада»,

«ганимвакисмат» (военная добыча и её распределение), регламентация порядка устройства и деятельности центральных и местных органов государственного управления – «даргох» (царский двор), диванов (центральные государственные органы отраслевого управления) и разветвленная сеть местных государственных учреждений [1, с. 9]. Таким образом, из вышесказанного вытекает, что среди таджикских исследователей нет единого, общепринятого подхода к определению отраслей и норм государственного права.

На наш взгляд в учении Саади государственное право являлось ведущей отраслью права, и тем самым его основополагающие принципы закрепляли политические, социальные, экономические и духовные основы феодального государства и общества.

Отличительной чертой государственного права в воззрениях Саади является тесное его взаимодействие с религиозной идеологией и моралью. В основе его идеи лежит идеология, формирующая мировоззрения и жизненные устремления его последователя.

В трудах Саади уголовное право также выступает предметом изучения, оно в основном было направлено для укрепления принципа гуманизма. Особенности гуманного применения норм уголовного права основы которого закрепляет

Саади, в свою очередь рассмотрены и проанализированы Р. Ш. Сатывалдыевым и Кенджаевым Ш.Ю. [3, с. 255].

В догматических концепциях Саади принципиально не различаются понятие уголовного преступления от совершения греха. Он в качестве субъекта права рассматривает не отдельную личность, а семью. По мнению Саади убийство представляется как преступление против семьи убитого, а не в качестве действия, направленного против общества, следовательно и ответственность является коллективной, а не индивидуальной. Согласно учению Саади по уголовному праву субъектом может выступать только взрослый, вменяемый и свободный человек, который отвечает за совершенное правонарушение. Несовершеннолетние, душевнобольные и рабы не подвергались ответственности либо были ограниченно ответственными.

Суннитское уголовное право различает три категории правонарушений:

1) преступления, наказываемые посредством «қасос» («воздание равным») - отщипание (разряд наказаний за убийство, ранение и другие телесные повреждения) или путем взимания «дийа» - вира, пеня, плата за кровь, компенсация за убийство, ранение или увечье;

2) преступления, наказуемые применением «хадд» («удержание, пресечение»). Оно налагалось за противоправные действия против нравственности и общественного порядка, как кощунство, развратные деяния, лжесвидетельство, клевета, пьянство, спаивание, азартные игры, нарушение правил торговли, мошенничество (таррори) и др.;

3) легкие правонарушения, за которые полагаются только «исправительные наказания» - «та'зир» («удержание»). Назидательные наказания такого рода следуют за нарушения общественного порядка (неподчинение властям, вызывающее поведение и хулиганство, базарная кража, мелкое мошенничество и т.п.) [4, с. 69].

Таким образом нарушения норм фикха классифицируются не по отраслевому признаку, как это обычно принято, а по характеру санкций и способа их установления.

Если взглянуть на гражданское право, которое рассматривал Саади в своем учении, то форма собственности является определяющим фактором при осуществлении гражданского права. В своих произведениях он отразил наличие трех правовых групп населения: свободных, будто бы равных в правах; иноверцев - зиммий (ахл аз-

зимма), лично свободных, но ограниченных в гражданских правах, и, наконец, рабов. Основным собственником земельных владений формально считался глава феодального государства – халиф, султан, шах, малик. На основе учения Саади можно различать три основные категории собственности: собственность на землю, воду и ирригационные сооружения, соответственно три категории земель: государственные («ард ал-мамлака, арозийидивани), вакфные («вакф») и частновладельческие (ар. «мильк, мульк», мн.ч. «амлак» - собственность [недвижимая] [5, с. 98].

Основой гражданского права в период проживания Саади являлась выплата и погашение различных видов государственных налогов: 1) закят - налог с ремесла, торговли и скотоводства; 2) поземельная подать - харадж, взимаемая либо деньгами в твердых ставках с каждого джариба (ок. 2600 кв.м. земли) независимо от размера урожая; 3) «ушр» (персидский синоним «дахяк» - «десятина») – поземельная подать в размере 10 % урожая или дохода с привилегированных земель; 4) джизйа – подушная подать, взимаемая только с иноверцев – зиммиев деньгами; 5) хумс (ар. «пятина» -пятая часть, взимаемая с военной добычи, захваченной мусульманскими войсками в войне за веру (джихад) с неверными [6, с. 74].

Учение Саади в соответствии с видами податного обложения, делились на три категории: хараджные, ушровые и «свободные и очищенные» -«хуррвахолис», т.е. земли, освобожденные от уплаты податей в диван. Хараджными считались государственные земли с проживавшими на них держателями, крестьянами. Ушр взимался с мульковых земель. Не облагались податями вакфные земли, участки «мулкихуррвахолис», обладавшие царской грамотой об освобождении от уплаты налогов, а также земли «икта». По необходимости, в средневековых государствах с подданных взимались «чрезвычайные» налоги – «авариз» - сборы на содержание войск и разных звеньев государственного аппарата в виде денег или натуры (зерном, финиками, шелком – сырцом, хлопком и т.д.).

По мнению И.П. Петрушевского, «мусульманское право не знает категорий крепостных и феодально-зависимых крестьян. В действительности же вторая категория крестьян, конечно, существовала. Но феодальная зависимость не рассматривалась как личная зависимость; это была зависимость поземельная, в силу факта держания крестьянином участка из земель государственных, вакфных, икта и др.» [5, с. 163] Названную форму феодальной зависимости

факихи квалифицировали как разновидность денежной аренды – «иджара», либо натуральной, из доли урожая (от 1/10 до 2/3) – «музарраа» (ар. термин – «издольная аренда», «издольщина»). И.П. Петрушевский утверждает, что аренда «иджара» и «музара'а», представляла ни что иное, как феодальную ренту [5, с. 182]. Следовательно, гражданское право не было знакомо с институтом лично зависимого крепостного крестьянина.

Вкратце охарактеризуем юридическое положение зиммиев «ахл ал-зимма» и рабов упоминаемые Саади. Согласно гражданскому праву, условия проживания зиммиев-иноверцев в государстве были утверждены и узаконены в заключенном с ними договоре – «ақд аз-зимма» - «договор о защите». По указанному договору, зиммии были обязаны, повинаясь государству, соблюдать следующие законы: платить установленную для иноверцев подушную подать – джизья в указанном размере. Взамен государство обязывалось брать зиммиев под свою защиту, разрешать им исповедание их веры и отправление их культа, гарантировало им свободу личности и имущества. Зиммии образовывали замкнутые общины, пользовавшиеся известным самоуправлением и управлялись духовными главами: христиане – местным епископом – «ускуф» или митрополитом - «матран», патриархом – «батрик», иудеи – местным раввином - «хабир», зороастрийцы – местным главным жрецом- «мубад». Названные главы представляли интересы своих общин перед властями, имели право суда над членами своих общин. Зиммии считались нарушившими договор в следующих случаях: если иноверец позволял себе публично, при свидетелях - субъектах. В таких случаях зиммий мог быть, смотря по обстоятельствам, казнен или продан в рабство [5, с. 184].

Гражданское право придерживалось особых норм относительно института рабства, которое существовало ещё в древности и не было введено исламом. Все богословско-правовые школы считают рабство, освященное Кораном (16:75/75), законным и необходимым институтом мусульманского общества. Фикх признает три основных источника сложения рабства: 1) иноверцы, захваченные в плен во время войны за веру - «джихад»; 2) купленные и проданные; 3) происшедших от родителей - рабов. В Иране эти три категории рабов соответственно назывались «асир» - пленник, «зархарид» - «купленный на золото (деньги)», «ханэзад» - рожденный в доме (господина). Рабы и рабыни использовались не только как дворовые слуги и гаремные

наложницы, но и в производстве: на оросительных работах, в земледелии, на пастбище скота (особенно у кочевников), в ремесле и в рудниках.

Саади в своём учении называет раба («абд», множ.ч. «ибад», «мамлук», мн.ч. «мамалик» - раб купленный), «гулам», обозначает синонимы – «ракик», «банде», мн.ч. «бандагон», «бардэ», мн.ч. «бардагон») и рабыню («джарийа», синонимы «суррийа» - «рабыня-наложница», «каниз», «канизак» - букв. «девушка») как вещь, движимую собственность господина («рабб», «сохиб», «худованд»). Собственник мог распоряжаться рабом или рабыней по своему усмотрению, мог продать, подарить, завещать по наследству. По правовым взглядам Саади рабы не имели собственности, их личное имущество полностью принадлежало хозяину.

Государственное (мусульманское) право закрепляет за рабами право иметь законную семью, но только при условии заключения брака, будучи в положении раба и по согласию господина. Поэтому образовались подневольные семьи рабов. Факихи допускали, что господин может взять в наложницы всякую рабыню: мусульманку, христианку или еврейку. Невольничьи рынки были во всех крупных городах Ирана и других странах и функционировали под контролем факихов.

В учении Саади, рабы разделялись на категории: простые-«кинн», над которыми власть господина была ничем не ограничена; привилегированные – «ма'зун», «мудаббар», «мукаттаб» и уммвалад», обладавшие разрешением – «изн» владельца на ведение денежных и хозяйственных дел, занятые ремеслом, имевшие обещание – «тадбир» по формуле: «Когда я умру, ты станешь свободным». «Мукаттаб» был раб, заключивший со своим господином договор - «китаба» о том, что он обязуется выкупить свою свободу за определенную сумму в установленный срок. Рабыня – «мукаттаба» не могла быть принуждена господином к сожительству. «Уммвалад» была наложница своего господина, родившая ему ребенка [5, с. 189]. Она не могла быть продана другому лицу, а после смерти она неотложно получала свободу.

В учении Саади семейно-брачное и наследственное право занимает особое место. Семейное и брачное право состояло из пережитков патриархально - родового быта, предписаний шариата и традиционных обычаев – «одат». Реликтом древности является обязанность жениха при заключении брачного договора – «сиға» (от слова «форма», «формальность») уплатить невесте

вено –«махр» (синоним «садак»)-имущество, выделяемое мужем жене при заключении равноправного семейного союза (завадж). Уплата «махра» - главное условие такого брака и рассматривается как плата жене за брачные отношения. «Махр» принадлежит только жене и обеспечивает её в случае вдовства или развода по требованию мужа (талак).

Брак в исламе считается богоугодным делом и дозволен каждому, даже неполноправному и недееспособному, за которых это решают хозяева, опекуны и посредники. Для законности брака - «никох» обе стороны должны быть мусульманами. По ханифитскому праву, муж может взять как законную жену христианку или еврейку (но не зороастрийку или язычницу) без перемены ею веры. Брак запрещается до третьей степени кровного родства (нисба); нельзя вступить в брак также с родственниками кормилицы -«молочной матери» до второй степени.

Власть мужа распространяется только на личность жены, а не на её имущество, т.е. мусульманское право проводит принцип раздельности имущества супругов. Муж не имеет права распоряжаться ни движимым, ни недвижимым имуществом жены. Все расходы по содержанию семьи и дома и по воспитанию детей ложатся исключительно на мужа.

Муж может в любое время, даже без всякой вины со стороны жены, дать ей развод «талак», при этом сохранив за ней ее «махр» или, если он не был уплачен полностью, доплатив недостающую сумму. Жена может получить развод по суду по её жалобе, если муж не исполняет своих обязанностей по отношению к ней или не имеет общения с нею, или он покинул дом. Такой развод называется «хал» («снятие, смешение»).

По оценке И.П. Петрушевского, «наследственное право по фикху отличается сложностью и запутанностью вследствие сложности семейных отношений и связей, вызванной институтами многоженства и наложничества, частыми разводами и новыми браками, а также вследствие трудности согласовать разрозненные указания Корана по этому вопросу. Если следовать этим указаниям буквально, то может оказаться, что части, выделяемые разным законным наследникам, составляют в сумме больше 100% всего наследства. Для установления прав тех или иных наследников на ту или иную часть наследства приходится прибегать к сложным вычислениям относительно степеней родства» [5, с. 176].

Следовательно, такое положение вещей создаёт уважение и почитание к правовым нормам, которое в наши дни является одним из недостающих элементов нашего общества. В научных взглядах Саади, закон исходит от Бога и поэтому имеет статус объективности и безупречности. Такое положение правовых норм очень ценно с точки зрения обеспечения правомерного поведения человека.

Дальнейшее глубокое исследование и анализ правовой стороны в учениях Саади могут дать еще более дифференцированные результаты, могут быть также выявлены и другие принципы, лежащие на его основе. Изучение трудов подобных мыслителей является по мнению автора приоритетным направлением, которым наша современная юридическая наука должна охватываться. Увеличение количества научных публикаций и исследований в подобных областях, говорит о растущем интересе науки к правовому учению Востока.

Мукарриз: н.и.х., дотсент Қодирзода М.А.

АНДЕШАҲОИ ИЛМИИ САЪДӢ ОИД БА БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ СОҲАҲОИ ҲУҚУҚ

Калидвожаҳо: андешаҳои илмӣ, ғояҳои илмӣ, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, андешаҳои Саъдӣ оид ба соҳаҳои ҳуқуқ, илми ҳуқуқ, соҳаи ҳуқуқ, рушди маърифати ҳуқуқӣ, доктринаи ҳуқуқӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур андешаҳои илмӣ Саъдӣ оид ба баъзе ҷанбаҳои соҳаҳои ҳуқуқ таҳлил карда шудааст. Бояд тазаққур дод, ки дар дар фазои илмҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ нақши андешаҳои муҳаққиқон, адабиётшиносон, философҳо ва нависандагон ба монанди Саъдӣ ва дигарон бисёр муҳим арзёбӣ карда мешавад. Бо ин назардошт мавриди таҳлили илмӣ ва баррасии андешаҳои илмӣ Саъдӣ оид ба баъзе ҷанбаҳои соҳаҳои ҳуқуқ барои дар оянда бавучуд омавдани андешаҳои нави илмӣ хусусияти таърихӣ ва ҳуқуқӣ дошта мусоидати бевосита менамояд.

Кенҷаев Шухратҷон Юсуфович – н.и.х., дотсент, декани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, E-mail: shukhrat-1975@mail.ru, Тел.: (+992) 92-774-15-15

SCIENTIFIC VIEWS OF SAADI ON SOME ASPECTS OF BRANCHES OF LAW

Keywords: scientific opinions, scientific ideas, regulation of social relations, political and legal opinions, Saadi's views in the areas of law, legal science, area of law, development of legal knowledge, legal doctrine.

Annotation. This article analyzes Saadi's scientific views on some aspects of law. It should be noted that in the space of historical and legal sciences and political and legal opinion, the role of opinions of researchers, literary critics, philosophers and writers such as Saadi and others is very important. Taking this into account, the subject of scientific analysis and review of Saadi's scientific views on some aspects of the legal field directly contributes to the emergence of new scientific opinions of a historical and legal nature in the future.

Kenjaev Shukhratjon Yusufjonovich – Dean of the Faculty of Law, Tajik State University of Law, Business and Politics, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor E-mail: shukhrat-1975@mail.ru Тел.: (+992) 92-774-15-15.

Использованная литература:

1. Сафаров И.Д.. Правовая система государства Саманидов, IX-X вв. : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.01 / Таджикский гос. национальный ун-т. — Душанбе, 1998. — 23 с.
2. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право : вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен ; АН СССР, Ин-т государства и права. - Москва : Наука, - 256 с.
3. Сативалдыев, Рустам Шарофович. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока: На примере "Кабуснамэ", "Сиасет-намэ", "Синдбаднамэ": диссертация ... доктора юридических наук : 12.00.01. — Душанбе, 1998. — 358 с..
4. Боголюбов А.С. Пресечение и наказание в мусульманском праве (VIII — IX вв.) / Ислам: Религия, общество, государство. Сборник статей. Отв. редакторы П.А. Грязневич и С.М. Прозоров. М.: Наука. ГРВЛ, 1984. — 217 с.
5. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII - XV веках (курс лекций) / Отв. ред. В.И. Беляев. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1966. - 200 с.
6. А. Али-Заде. Исламский энциклопедический словарь. Ансар, 2007 г. — 400 с.

Адабиёти истифодашуда:

1. Сафаров И.Д. Низоми ҳуқуқи давлати Сомониён, асрҳои IX-X.: автореферати диссертатсияи номзади илмҳои ҳуқуқ: 12.00.01 / Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон – Душанбе, 1998. – 23 с.
2. Сюкияйнен, Л.Р. Ҳуқуқи мусулмонӣ: масъалаҳои назария ва амалия / Л. Р. Сюкияйнен; Академия Фанҳои СССР, Институти давлат ва ҳуқуқ. - Москва: Илм, - 256 с.
3. Сативалдиев, Рустам Шарофович. Афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи Шарқи аввали асримиёнагии мусулмонӣ: Бо истифода аз мисоли «Кабуснома», «Сиёсатнома», «Синбоднома»: рисолаи ... доктори илмҳои ҳуқуқ: 12.00.01. – Душанбе, 1998. – 358 с.
4. Боголюбов А.С. Пешгири ва чазо дар ҳуқуқи мусулмони (асрҳои VIII - IX) / Ислам: Дин, ҷомеа, давлат. Маҷмуаи мақолаҳо. Мухаррирони масъул. П. Грязневич ва С. Прозоров. М.: Илм. ГРВЛ, 1984. – 217 с.
5. Петрушевский И.П. Ислам дар Эрон дар асрҳои VII - XV (курси лексияҳо) / Мухаррири масъул В.И. Беляев. Л.: Нашриёти Университети Ленинград, 1966. - 200 с.
6. А Али-зода. Фарҳанги энциклопедии исломӣ. Ансор, 2007 – 400 с.

References:

1. Safarov I.D. Legal system of the Samanid state, IX-X centuries: Abstract of dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.01 / Tajik state national university. - Dushanbe, 1998. - 23 p.
2. Syukiyaynen, L.R. Muslim law: issues of theory and practice / L.R. Syukiyaynen; USSR Academy of Sciences, Institute of State and Law. - Moscow: Nauka, - 256 p.
3. Sativaldyevev, Rustam Sharofovich. Political and legal thought of the early medieval Muslim East: On the example of "Kabusname", "Siaset-name", "Sindbadname": dissertation ... doctor of legal sciences: 12.00.01. — Dushanbe, 1998. — 358 p.
4. Bogolyubov A.S. Suppression and Punishment in Muslim Law (VIII — IX Centuries) / Islam: Religion, Society, State. Collection of Articles. Editors P.A. Gryaznevich and S.M. Prozorov. Moscow: Science. GRVL, 1984. — 217 p.

5. Petrushevsky I.P. Islam in Iran in the VII — XV Centuries (lecture course) / Editor V.I. Belyaev. Leningrad: Leningrad University Publishing House, 1966. — 200 p.
6. A. Ali-Zade. Islamic Encyclopedic Dictionary. Ansar, 2007. — 400 p.

ТДУ: 340.1

Шоҳиён Давлатали Амир,

ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

E – mail: davlatalishohiyon@gmail.com

Тел.: (+992) 918-44-19-90.

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ - ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ

Калидвожаҳо: Тарбияи ҳуқуқӣ, механизмҳои ҳуқуқӣ, волоияти қонун, маърифати ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, таълиму тарбия, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, имкониятҳои баробар, фарҳанги ҳуқуқӣ, соҳибҳуқуқӣ.

Фишурда: Муҳимтарин роҳи рушду такомули сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳоли ҳозир, ин баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳо дар ҷустани чораҳои ҳуқуқӣ ҳангоми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар натиҷа тафаккури ҳуқуқии ҷомеа ташаккул ёфта, дар навбати худ нигоҳи шаҳрвандонро қуллан тағйир медиҳад. Аз ин лиҳоз, тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз роҳҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва механизмҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррузаи ҷомеа бояд яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифатнокии ҳуқуқӣ гардад.

Шаҳси воқеан бомаърифат имкони бештари худро идора кардан дорад ва аз ин рӯ рафтори худро ҳам ба талаботи ахлоқӣ ва ҳам ҳуқуқӣ хубтар мутобиқ месозад. Шаҳсе, ки аз ҳуқуқҳои худ огоҳ аст, аз равандҳои рушд ва таҳаввул дар ҷомеа канор намонда, баръакс барои фатҳи зинаи навбатӣ бо таъя ба соҳибҳуқуқӣ ва ғаболмандии худ тақон мебаҳшад.

Муҳимтарин роҳи рушду такомули сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳоли ҳозир, ин баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳо дар ҷустани чораҳои ҳуқуқӣ, ҳангоми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар натиҷа, тафаккури ҳуқуқии ҷомеа ташаккул ёфта, дар навбати худ нигоҳи шаҳрвандонро қуллан тағйир медиҳад. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ метавонад, ҳамчун яке аз роҳҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа, яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифатнокии ҳуқуқӣ гардад. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28 декабри соли 2023 дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешниҳод намуданд, ки соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардад. [1]

Ҳамзамон бо ин, дар Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, № 691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини

тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 «Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, № 94 «Дар бораи тасдиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 «Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» ва Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, № 599 тасдиқ карда шудаанд, амалӣ карда мешавад. Дар ҳуҷҷатҳои зикргардида қайд карда мешавад, ки сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ ва тарғиби ҳуқуқӣ шароит фароҳам меорад, ки шаҳрвандон аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, масъулият дошта бошанд ба имкониятҳои баробар, аз ҷумла имкониятҳои ҳуқуқӣ тавассути волоияти қонун дастрасӣ дошта бошанд.

Мутобиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тарбияи падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогист, ки барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат намуда, ҳамчун ғаболияти маҳсули мақсадноки

инсон барои рушди шахс ва ворид шудани ӯ ба чараёни зиндагии воқеӣ ва бунёди ҳаёти маданӣ равона карда шавад».[2] Аз хурдсолӣ раванди тарбия ва худомӯзии наврас оғоз меёбад, ки он аз омӯзиши меъёрҳо ва арзишҳои дар ҷомеа мавҷудбуда иборат мебошад. Шахсе, ки аз ҳуқуқҳои худ огоҳ аст, аз равандҳои рушд ва таҳаввул дар ҷомеа канор намонад, баръакс барои фатҳи зинаи навбатӣ бо таъҷиб ба соҳибҳуқуқӣ ва ҷаҳолмандии худ тақон мебахшад. Чуноне, ки муҳаққон қайд кардаанд: «Тарбия, муҳайё кардани шароит барои рушд ва худрушдёбии инсон, дарёфти таҷрибаи иҷтимоӣ, фарҳанг, ахлоқ ва адаби инсон аст, ки шахсро ба ҳаёти иҷтимоӣ ҳамчун инсонии ассертивӣ (нисбатан мустақил аз фишорҳои беруна) ва боадаб ворид менамояд. Дар тарбия омилҳои муҳими ахлоқӣ ва фарҳангии инсон бо манфиатҳои оилавӣ, иҷтимоӣ, умумимиллӣ дар ҳамбастагӣ зухур меёбад».[3]

Дар ҳақиқат муҳаққон дуруст қайд намудаанд, тарбия раванди таъсиррасонии мақсаднок аст, ки ҳадафи он аз ҷониби наврас ҷамъ овардани таҷрибаи иҷтимоӣ барои ҳаёт дар ҷомеа зарурӣ ва ташаккули низомии арзишҳои аз ҷониби ҷомеа қабулшуда мебошад. Тарбия - ин донишу таҷриба ва омӯхтаҳои калонсолро ба наслҳои баъдӣ дар назар дорад, пас яқин аст, ки рушду густариши ҳар ҷодаи зиндагонӣ бидуни татбиқи ин раванд имконнопазир мегардад. Он гоҳ аз мантиқи андешарони чунин бар меояд, ки чун ривочу равнақи ҳар ҷодаи зиндагонӣ ва ҷаҳолият шуруъ мегардад, ҳатман ки чараёни тарбия низ дар он самт ибтидоӣ худро пайдо мекунад, ва бидуни шак раванди тарбияи ҳуқуқӣ низ аз ҳамин қабилҳост. Яъне бо итминони комил метавон гуфт, ки тарбияи ҳуқуқӣ ҳамқадами рушди ҳуқуқии олам буда, сар карда аз даврони қадим то ба ҳозир марҳилаҳои зиёди таърихи сипари кардааст. [4]

Дар масири таърих чун ашрофону асилзодагон, яъне ҳокимони давр ба ҳубӣ медонистанд, ки тараққиёти ҳар ҷомеаи кишвар ба пойдории низомии сиёсиву ҳуқуқии он давлат иртибот дорад, аз ин рӯ, татбиқи тарбияи ҳуқуқии аҳоли, ҳоса насли наврас, яъне додани донишҳои ҳуқуқиро ба эшон амри зарурӣ мепиндошанд. Чунончӣ, мисоли мушаххаси ин гуфтаҳо аз маъхазҳои мухталифи таърихӣ, ки то ба имрӯз ба ёдгор мондаанд, ба таври возеҳ дарёфтани мумкин аст. Дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус дар боби 44-ум дарҷ гардидааст, ки “Бидон, эй писар, ки се чиз аст аз сифати мардум, ки ҳеч одамай, наёбӣ, гӯяд маро ин се чиз нест. Донову нодон бадин се чиз аз Худои таоло хушнуданд, агарчи дар ҳақиқат ин се чиз Худои таоло кам

касоро додааст ва ҳар касеро, ки ин се чиз ҳаст, ӯ аз ҷумлаи хосагони Худои аст. Аз ин сегона яке хирад аст, дуввум ростӣ ва савум мардумӣ”. [5]

Шахси воқеан бомаърифат имкони бештари худро идора кардан дорад ва аз ин рӯ, рафтори худро ҳам ба талаботи ахлоқӣ ва ҳам ҳуқуқӣ хубтар мутобиқ месозад.

Тарбияро ба таври дигар ҷаҳолияти муташаккил ва мақсаднок мефаҳманд, ки ба ташаккули психологӣ шахси тарбияшаванда, сифатҳои гуногуни иҷтимоӣ ӯ нигаронида шудааст, ки аз системаи муносибатҳои муайяни байни тарбиядиҳанда ва шахси тарбияшаванда иборат аст. Дар илми психология тарбия ин ҷаҳолияти интиқоли таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ ба наслҳои нав, таъсири мунтазам ва мақсаднокест, ки ташаккули шахсият ва ба ҳаёти ҷамъиятӣ омодагии онро таъмин менамояд.[6]

Тарбияи ҳуқуқӣ, ҳамчун ҷаҳолияти мақсадноки идеологии институтҳои ҷамъиятӣ оид ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ҳуқуқшиносон раванди тарбияи ҳуқуқиро ҳамчун таъсири доимӣ ва мақсаднок ба шуур ва рафтори одамон бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ муайян мекунад.

Тарбияи ҳуқуқӣ, ташаккули дарки ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои шахрвандон дар назди давлат ва ҷомеа маънидод шуда таркиби он аз ҳуқуқу озодиҳои конситутсионӣ шахрвандон иборат аст. Вазифаи тарбияи ҳуқуқӣ донистани ҳуқуқ ва вазифаҳои муқараршуда ва риояи он буда, мақсади ниҳони тарбияи ҳуқуқӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа мебошад. [7]

Вазифаи тарбияи ҳуқуқӣ дар фарҳиши илмӣ ба сохти ҳуқуқӣ ва шуурноки мӯйян мегардад. Унсурӣ аввалини он саводнокии ҳуқуқ ин: шиносоии умумӣ бо асосҳои ҳуқуқдориҳои давлат, намудҳои ҳуқуқ ва меъёр, муносибати одамони ба тартибоваранда дар асоси қонун мебошад. Вале, дониши ибтидоӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ, на ҳамавақт дар асоси ҳалли амалӣ ва ҳавасмандии рафтор дуруст мегардад. Наврасон ва ҷавонон на ҳамеша қоидаҳои ба онҳо маълуми меъёрҳои ҳуқуқиро риоя мекунад, балки иддае аз онҳо дониста ва пинҳони ба ҳуқуқвайронкунӣ даст мезананд. Он гоҳ шуурнокии ҳуқуқӣ, саводнокии ибтидоӣ ба нерӯи амалкунанда табдил меёбад.

Ҳар қонун ва низомии ҳуқуқие, ки аз асосҳои ахлоқӣ ва фарҳангии нерӯманди маънавий бебаҳра бошад, ҳамеша дар тавзеҳи андешаҳо ва танзими ҳаёти иҷтимоӣ мардум ноком мемонад ва дар маркази ҳилаву коршиканиҳои одамони зирак ва ҷинойткорони тезхуш қарор мегирад. Пеши роҳи

чунин бархӯрдҳои манфиро дар чомеа танҳо ба василаи тарбияи дурусти ҳуқуқӣ метавон гирифт. Бояд қайд намоем, ки рафтори қонундонии бисёр ноболиғон аксар вақт на ба дониши қонуни ҷинойтӣ ва на ҳатто тарс аз оқибатҳои вайрон кардани он, балки ба тарбияи одии ахлоқӣ асос меёбад. Аз тарафи дигар, дониш ва асосҳои ҳуқуқӣ нуқтаи назари наврасро оид ба одобу ахлоқ амиқ ва мушаххас мекунад. Таҷрибаи амали нишон медиҳад, ки кӯдаке, ки ҳеч гуна маҳдудиятро наредонад, байни “Имконпазир” ва “Имконнопазир” фарқ намекунад, баъдан наредонад, ки хоҳишҳои худро, ҳатто агар онҳо хилофи меъёрҳои ахлоқии дар чомеа қабулшуда ва ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ дар чомеа қабулшуда бошанд ҳам, ҷилавгири кунанд. Паст будани маърифати ҳуқуқӣ метавонад боиси он гардад, ки ноболиғон дар асоси ақидаҳои нодуруст ба ҳодиса ва далелҳои алоҳида баҳои нодуруст дода, ба амалҳои ғайриқонунӣ даст зананд. Муҳити зист ба одамон бо роҳҳои гуногун таъсир мерасонад. Одамони гирду атроф ва инчунин муассисаҳои давлатӣ метавонанд ба наврас ҳам аз ҷиҳати ахлоқӣ ва ҳам психологӣ таъсир расонанд. Аз хурдсоли раванди тарбия ва худомӯзии наврас оғоз меёбад, ки аз омӯхтани меъёрҳо ва арзишҳои дар чомеа мавҷудбуд ва иборат мебошад. Ин раванд,

динамики (девианти, мочарочӯӣ) буда, дар баробари азхудкунии донишҳои муайян, инкишоф ва азхудкунии малакаҳои рафтори мувофиқ дар муҳити атроф, яъне ташаккули «Стереотипҳои мусбати рафтор», дар насли наврас нафақат донишу маданият, балки ба инкишофи шуури ахлоқии ӯ мусоидат мекунад. Шахси воқеан бомаърифат имкони бештари худро идора кардан дорад ва аз ин рӯ, рафтори худро ҳам ба талаботи ахлоқӣ ва ҳам ҳуқуқӣ хубтар мутобиқ месозад. Тадқиқотчиён дуруст қайд менамоянд, ки «Синну соли душвор» метавонад ба рафтори ҷинойткори мусоидат кунад, аммо на худ аз худ, балки дар натиҷаи иҷро накардани вазифаҳои худ аз ҷониби омӯзгорон ва фароҳам овардани шароити номусоид барои ҳаёти кӯдакон ва наврасон аз ҷониби падару модар. Дар воқеъ, ҳислатҳои синну соли ба ҳама наврасон хос аст ва танҳо ҷанд нафари онҳо ҷинойт содир мекунанд. Аз ин рӯ, бояд омилҳои манфиро бартар намуна, омилҳои мусбати микромуҳити атрофро пурзур намуда, шояд омилҳои наvero ба вучуд оваранд, ки ба шахс ҷолиби диққатанд. Маълум аст, ки ҳама гуна рафтор бештар ба муносибати наврас бо одамони гирду атроф дар вақти муайян вобаста аст.

Муқарриз: н.и.х., Абдурахимов С.Қ.

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВЫХ ЗНАНИЙ

Ключевые слова: Правовое образование, правовые механизмы, верховенство права, юридическое образование, правосознание, воспитание и обучение, нормативно-правовые акты, равные возможности, правовое культура, право собственности.

Аннотация: Важнейшим путем развития и повышения уровня правовой культуры граждан в настоящее время является повышение их осведомленности и использование возможностей поиска правовых мер при регулировании общественных отношений. В результате формируется правовое мышление общества, а оно, в свою очередь, коренным образом меняет взгляды граждан. С этой точки зрения юридическое воспитание и подготовка юридических кадров как один из способов повышения правового сознания и правовых механизмов в повседневной жизни общества должны стать одной из важных задач государственной политики в области юридического образования.

По-настоящему образованный человек больше контролирует себя и поэтому лучше адаптирует свое поведение как к моральным, так и к правовым требованиям. Человек, осознающий свои права, не исключается из процессов развития и эволюции в обществе, наоборот, он подталкивает к завоеванию следующего уровня, опираясь на собственные права и активизм.

Шоҳиён Давлатали Амир - ассистент кафедры право и государственное управление Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, E – mail: davlatalishohiyon@gmail.com, Тел: (+992) 918-44-19-90.

LEGAL EDUCATION – A FACTOR OF INCREASING LEGAL KNOWLEDGE

Keywords: Legal education, legal mechanisms, rule of law, legal education, legal consciousness, education and training, regulations, equal opportunities, legal culture, property rights.

Annotation. The most important way to develop and improve the level of legal culture of citizens at present is to increase their awareness and use the opportunities to search for legal measures in regulating public relations. As a result, the legal thinking of society is formed, and it, in turn, radically changes the views of citizens. From this point of view, legal education and training of legal personnel as one of the ways to increase legal consciousness and legal mechanisms in the everyday life of society should become one of the important tasks of state policy in the field of legal education. A truly educated person has more control over himself and therefore better adapts his behavior to both moral and legal requirements. A person who is aware of his rights is not excluded from the processes of development and evolution in society; on the contrary, he pushes him to conquer the next level, relying on his own rights and activism.

Shohiyon Davlatali Amir - assistant of the Department law and public administration Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, E – mail: davlatalishohiyon@gmail.com. Tel.: (+992) 918-44-19-90.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. www.Jumhuriyat.tj
2. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006 №94 тасдиқ шудааст.
3. Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (5-уми декабри соли 2023) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқши-носӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – 736 с.
4. Унсурӯлмаолии Кайковус. Қобуснома. Таҳия, пешгуфтор ва тавзеҳоти Мирзо Муллоаҳмад ва Мехри Шарофова. Душанбе, «Маориф», 2016, 240 саҳ.
5. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе «Империял- Групп» 2014 с.653-655
6. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан Верховному Собранию Республики Таджикистан от 28 декабря 2023 года. www.Jumhuriyat.tj
2. Национальная концепция образования в Республике Таджикистан утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 года № 94.
3. Теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане: материалы международной научной конференции (5 декабря 2023 г.) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Мирзозода П.З. – Душанбе: ДМТ Пресс, 2023. – 736 с.
4. Элементы Кайковуса. Кошмар. Подготовлено, предисловие и пояснения Мирзы Муллаахмада и Мехри Шарофовой. Душанбе, «Образование», 2016, 240 с. 5. Сотиволдиев Р.Ш. Теория государства и права. Душанбе «Империял-Групп» 2014 с. 653-655.
6. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учеб. - Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дель, 2002. – 596 с.

Literature:

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan dated December 28, 2023. www.Jumhuriyat.tj
2. The National Concept of Education in the Republic of Tajikistan was approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated March 3, 2006 No. 94.
3. Theoretical issues of the formation of a culture of human rights in Tajikistan: materials of the international scientific conference (December 5, 2023) // Edited by Doctor of Law, Professor Mirzozoda P.Z. - Dushanbe: DMT Press, 2023. - 736 p.
4. Elements of Kaikovus. Nightmare. Prepared, foreword and explanations by Mirza Mullahahmad and Mekhri Sharafova. Dushanbe, "Obrazovanie", 2016, 240 p.
5. Sotivoldiev R.Sh. Theory of state and law. Dushanbe "Imperial Group" 2014 pp. 653-655.
6. Bandurka A.M., Bocharova S.P., Zemlyanskaya E.V. Legal Psychology: Textbook. - Kharkov: Publishing House of the National. University of Internal Affairs. del, 2002. – 596 p.

УДК: 821.221.1.09:34 (091)

Майнусов Дониш Фазлиддинович,

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

E-mail: Donish-1987@mail.ru.

Тел.: (+992) 93-444-44-71

МАҲУМҲОИ ҲУҚУҚӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Калидвожаҳо: Шоҳнома, ҳуқуқ, давлат, адолат, додгустарӣ, дод, қонун, ҷурм, мучозот, қонунгузори милли, таърихи илми ҳуқуқ.

Фишурда. Дар мақола оид ба таҷассум мафҳумҳои ҳуқуқӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ таҳлилу баррасии илмӣ сураат гирифтааст. Ин асар бо вучуди як манбаи муҳими адабӣ ва таърихи будан, ҳамчунин сарчашмаи бисёре аз масъалаҳои таърихи илми ҳуқуқ ба шумор меравад. Фирдавсӣ, бо истифода аз шеваи адабӣ ва мулоҳизаронӣ дар бораи сиёсати давлатдорӣ, нишон медиҳад, ки маҳз риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва принсипи адолат дар ҷомеа, пояҳои низоми давлатдориро устувор ва оромиву амнияти ҷомеаро таъмин мекунад. Муаллиф дар мақола ба ташреҳи мафҳумҳои асосии ҳуқуқӣ, аз ҷумла адолат, доду догарӣ ва баробарӣ дар назди қонун, ки дар «Шоҳнома» дар доираи таърихи подшоҳон ва аҳволи иҷтимоии он замон эҷод шудаанд, мепардозад. Таҳқиқи ин мавзӯ нишон медиҳад, ки қисми муайяне аз равандҳои ҳуқуқии муосир заминаҳои таърихӣ дошта, бо дар назардошти арзишҳои милли ва фарҳангии гузашта меъёрҳои ҳуқуқӣ таҳия ва роҳандозӣ гардидаанд. Натиҷаи таҳқиқот, муҳимияти қабул қарору қонунҳоро бар асоси меъёрҳо ва таҷрибаҳои гузашта таъкид намуда, ин амалро дар шароити ҷаҳонишавӣ барои ҷомеа ва давлатҳои муосир зарур мешуморад.

Ҳуқуқ яке аз соҳаҳои муҳим ва калидӣ ба шумор рафта, дар ҳар давра замон инсоният барои пешрафту ободӣ ва сулҳу оромӣ ба риояи меъёрҳо ва ҷаҳорҷубаҳои муайян ниёзманд будааст. Омӯзиши ҳар соҳаи илм ҳамон вақт комил мегардад, ки собикаи таърихӣ он бояд мавриди таҳқиқ қарор гирад, зеро маҳз огоҳӣ аз таҷрибаҳои гузаштааст, ки барои такмили имрӯзу оянда мусоидат хоҳад кард. Барои дарки бештари таърихи илми ҳуқуқ омӯзиши осори гузаштаи ниёгон сарчашмаи бисёр муҳим ва судманд ба ҳисоб меравад. Дар миёни осори таърихиву адабӣ нуктаҳои муҳиме дар робита ба мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ дар замонҳои гузашта баён гардидааст, ки баррасӣ ва таҳқиқи онҳо барои рушди имрӯзаи ин соҳаи муҳим ва такмили қонунгузори милли муфид хоҳад буд.

Яке аз манбаҳои асосӣ барои шинохти меъёрҳои ҳуқуқии гузашта осори адабӣ ба ҳисоб меравад. Зеро адабиёт на танҳо ҳамчун як манбаи шеър ва ифодакунандаи эҳсосоти ботинӣ, балки сарчашмаи баъзе аз мафҳумҳо ва истилоҳоти соҳаҳои мухталифи илм низ ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар адабиёт тавонистааст дар батни худ таърих, фалсафа, ситорашиносӣ, тиб, сиёсат ва ҳуқуқ ҳарф занад ҳифз намояд. Осори адабӣ ба мисли оинаест, ки илму фарҳанги бойи миллати тоҷикро таҷассум намудааст. Аз ин рӯ, ҳамчун

сарчашмаи шинохти соҳаҳои дигар метавонад хидмат кунад.

Адабиёт тавонистааст ҳатто мафҳумҳо ва меъёрҳои ҳуқуқии гузаштаро дар миёни дostonҳо ва навиштаҳои осори адабӣ ҳифз намояд. Агарчи аз нигоҳи аввал шояд пайванди байни адабиёт бо ҳуқуқ як чизи ғайриоддӣ ба назар расад, вале дар аксарияти осори гузаштаи адабиёти классикии тоҷик садҳо масъалаҳои ҳуқуқие инъикос гардидаанд, ки баррасии онҳо барои илми ҳуқуқшиносии замони муосир аҳамияти зиёде дорад. Аз ин рӯ, дар заминаи донишҳои гузашта метавон барои такмили қонунгузори муосир иқдом намуд ва сандаҳои меъёриву ҳуқуқиро бо дарназардошти урфу одат ва минталитети мардуми тоҷик таҳия ва қабул кард.

Исботи ин нукта, ки адабиёт бо ҳуқуқ пайванди амиқ дорад, шояд аз нигоҳи аввал кори осоне ба назар нарасад. Аммо таҳқиқи дар ин манбаи камомӯхташуда нишон медиҳад, ки матолиби зиёде дар робита ба таърихи илми ҳуқуқ дар гузашта вучуд дорад, ки пажӯҳиш ва таҳлили ҷиддиро тақозо менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба инобат гирифтани фарҳанг ва ананаҳои милли бисёр муҳим аст. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани баъзе аз меъёру қонунҳои мардуми тоҷик дар гузашта, барои имрӯз аз аҳамият холӣ нахоҳад буд. Сабаби интиҳоб

кардани ин мавзуъ низ бо вучуди баъзе махдудиятҳо ва шояд муҳолифатҳо, эҷоди пайванде байни ҳуқуқ ва адабиёт мебошад, то исбот шавад, ки масъалаҳои душвор ва печидаи ҳуқуқиро низ метавон бо забони ширин ва фаҳмо ифода кард, то ки натиҷаи дилхоҳ ба даст ояд.

Достонҳо, хоҳ воқеъ ва хоҳ тахайюлӣ, ҳамеша мавриди таваччуҳи башар қарор доштаанд. Онҳо гоҳо барои фароғат ва гоҳо барои андӯхтани тачриба ва панди зиндагӣ истифода мешуданд. Чизе ки муҳимтарин арзишро дорад, таҳлили асар ва тарзи бардошт аз он мебошад. Достонҳо замону макон намешиносанд ва баъзан қиссаи дар таърих рухдода метавонад бо тасвирсозии нав дар замони ҳозира низ кумак намояд. Дар адабиёти тоҷик ҳар навъи достон, аз ҷумла достонҳои ҳамосӣ, ошиқона, таърихӣ ва ҳатто ирфонӣ мавриди таваччуҳ қарор гирифтаанд. Аз ҷанбаҳои баррасишавандаи адабиёти тоҷик, достонҳои ҳуқуқӣ мебошанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳим барои омӯхтани таърихи илми ҳуқуқ “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба ҳисоб меравад. Ин асари арзишманд бо вучуди як асари комили адабӣ буданаш, манбаи бисёре аз масъалаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ низ мебошад. Зеро дар ин асар таърихи давлатдорӣ чандҳазорсолаи тоҷикон инъикос ёфтааст. Бидуни шак, давлатдорӣ бе риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ номумкин аст. Аз ин рӯ, Фирдавсӣ зимни ёдоварӣ аз низоми сиёсӣ ба масоили зиёди ҳуқуқӣ ишора карда, сабаби дурудароз ё камтар ҳуқумат кардани онҳоро дар риоя кардан ва ё накардани меъёрҳои қонун вобаста донистааст. Яъне ҳарчи қадар эҳтиром ба волияти қонун дар ҷомеа бештар бошад, низоми давлатдорӣ низ ба ҳамон андоза пойдор ва устувор хоҳад буд. Дар баробари ин таъкид намудааст, ки аз байн рафтани низомҳои сиёсӣ маҳз аз риоя накардан принсипи баробарӣ дар назди қонун вобаста мебошад. Ин масъала дар “Шоҳнома” хеле зиёд таъкид шудааст.

Агар додагр бошадӣ шаҳриёр,

Бимонад ба гетӣ басте пойдор [11, ҷ, 5, 226].

Яке аз мафҳумҳои асосӣ ва муҳим дар ин асар маҳз масъалаи доду догарӣ ва адолату баробарӣ ба ҳисоб меравад. Зеро ба андешаи шоир маҳз риояи ҳамин меъёри адолат аст, ки низоми давлатдориро устувор ва аз фурупошии сиёсӣ ва парокандагиву бенизомӣ эмин медорад.

Аз ин рӯ, адолату адолатхоҳӣ дар “Шоҳнома” инъикоси васеъ ёфтааст. Фирдавсӣ ин мафҳуми васеи ҳуқуқиро на аз дидгоҳи ахлоқӣ, балки аз назари ҳуқуқӣ ва ҳамчун орзуи ормони воқеи мардум ба тасвир кашидааст. Хусайни Размҷу таъкид кардааст, ки “Дар ҷаҳонбинии

Фирдавсӣ “дод” ба манзалаи зербинои саодат ва беҳрӯзии иҷтимооти башарӣ ва муҳимтарин василаи дифои фарзанди одам аз ҳар падидаву табоҳӣ муаррифӣ шудааст” [10, с. 263].

Мафҳуми адолату догарӣ дар “Шоҳнома” маънии мушаххас дорад ва дар мавридҳои гуногун ҳамчун маънии воқеъ ба қор рафтааст. Масалан вай дор ҷое ишора мекунад, ки дар ҳоли гуруснагии аҳоли нигоҳдоштани маҳсулот дар анборҳо нишони беадолатӣ ба ҳисоб рафта, чунин қор боиси нооромии ҷомеа ва дар ниҳоят ба бенизомӣ оварда мерасонад. Фирдавсӣ таъкид менамояд, ки адолат ҳамон вақт таъмин мешавад, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ ва ниёзи мардум эҳтиёҷоти онҳо бояд аз тарафи давлат қонеъ карда шавад:

Чу шуд гурсна нон бувад подзаҳр,

Ба серӣ нахоҳад зи тарёк баҳр.

Агар додагр бошӣ эӣ шаҳриёр,

Дар анбор гандум наёяд ба қор.

Шикмгурсна чанд мардум бимурд,

Ки анбор осуда ҷонаш бибурд [11, ҷ, 4, 203].

Дар моддаи 1-и Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эълон шудани ин мафҳум маънои онро дорад, ки давлат вазифадор аст барои беҳтар намудани шароити зиндагии мардум, ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва таъмини эҳтиёҷоти аҳоли талош варзад.

Дар низомҳои давлатдорӣ муосир имрӯз ниҳода бо номи “Агентии захираҳои давлатӣ” амал мекунад, ки яке аз вазифаҳо ва функцияҳои асосии он қонеъ кардани талаботи мардум дар ҳолатҳои фавқулода ба ҳисоб меравад. Тибқи гуфтаи Фирдавсӣ маълум мегардад, ки чунин ниҳоди давлатӣ дар гузашта низ вучуд доштааст, ки муаллифи “Шоҳнома” ба он ишора карда ва таъкид менамояд, ки маводи захирашуда дар анборҳо бояд дар лаҳзаҳои зарурӣ ба мардум дода шавад то ҳуқуқи шаҳрвандии онҳо поймол нашавад ва низоми иҷтимоии ҷомеа вайрон нагардад. Зеро дар чунин ҳолат хавфи риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ бинобар вазъияти нобасомон зиёд мегардад. Ин нукта дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “**Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳолати фавқулода**” аз **31 августи соли 1995**, №1005 яке аз қонунҳои асосӣ барои танзими вазъият дар ҳолатҳои изтирорӣ ва нобасомон ба таври пурра шарҳу возеҳ ёфтааст. Дар ин қонун муқаррар шудааст, ки ҳангоми қорӣ кардани ҳолати фавқулода, давлат бо мақсади **барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ** ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон метавонад як қатор ҳуқуқҳои конституциониро муваққатан маҳдуд кунад. Инчунин қонуни мазкур ҳолатҳои

муайян мекунад, ки боиси қорӣ намудани ҳолати фавқуллода мешаванд. Онҳо иборатанд аз:

1. **Офатҳои табиӣ ва техногенӣ** (заминларза, обхезӣ, садамаҳо дар корхонаҳо).
2. **Низӯҳои иҷтимоӣ ва бетартибҳои оммавӣ**, ки тартиботи ҷамъиятиро ҳалалдор мекунанд.
3. **Таҳдид ба амнияти давлатӣ ва миллӣ** (масалан, ҳамлаҳои террористӣ) [5, с. 15].

Қонуни мазкур **тавозун** миёни ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва **зарурати таъмини тартиботи ҳуқуқӣ** дар ҳолатҳои изтирорӣ ва нобасомонро муайян мекунад. Маҳдудиятҳои қорӣшаванда муваққатӣ мебошанд ва таҳти назорати шадиди мақомоти қонунгузор қарор мегиранд. Ҳамчунин ишора мекунад, ки риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ дар мавриди ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ҳангоми ҳолатҳои душвор метавонад боиси ҷавобгарӣ гардад.

Яке аз омилҳои асосии таъкид намудани Фирдавсӣ ба адолат пеш аз ҳама риояи ҳуқуқу озодиҳои ҳар шаҳрванд новобаста аз сатҳи зиндагии иҷтимоии онҳо ба ҳисоб меравад. Маҳз риояи ҳуқуқу озодиҳои ҳар фарди ҷомеа метавонад боиси пешрафту шуқуқии кишварҳо гардад. Ба ҳамин хотир аст, ки дар “Шоҳнома” масъалаи адлу дод мақоми намоёнро ишғол мекунад. Вай зимни ёдоварӣ аз таърихи подшоҳони пешин ба таъсири адлу дод дар инкишофи мамлакат ишора намуда, сабаби аслии эътибори бузург ба даст оварданро дар адолатгустарии онҳо медонад. Чунончи аз Ардашер бо ифтихор ёд намуда иллати асосии мақому мартабаи баланд ба даст овардани ўро дар додгустарӣ доништааст:

Ки андар ҷаҳон дод ганҷи ман аст,

Ҷаҳон зинда аз баҳиу ранҷи ман аст.

Ҷаҳон сар ба сар дар паноҳи ман аст,

Писандидани роҳ доди ман аст [11, ҷ. 5, 126].

Чуноне ки мушоҳида мешавад ин мафҳуми васеи ҳуқуқӣ, яъне доду адолат аз диди шоир хеле боаҳамият чилва ёфта ва яке аз сабабҳои шуқуқӣ ва пешрафти давлатҳои бузурги ориёро маҳз дар иҷрои адолат доништааст. Ин нукта агар аз як тараф баёнгари воқеияти таърихӣ дар масъалаи риояи ҳуқуқи шаҳрвандӣ бошад, аз сӯйи дигар пешрафти кишварҳоро маҳз дар сояи адолату баробарӣ ва риояи ҳуқуқи инсонҳо вобаста медонад.

Дар ҷойи дигар низ ин андешаро тақвият дода, таъкид намудааст, ки шоҳи одил Баҳром адолатро на танҳо воситаи бақо ва пайдории ҳуқумат, балки онро василаи хушбахтиву беҳрӯзии ҳар фарди ҷомеа медонад:

Зи қори замона миёна гузин,

Чу хоҳӣ, ки ёбӣ ба дод офарин.

Чу хушнуд дорӣ ҷаҳонро ба дод,

Тавонгар бимониву аз дод шод.

Ҳама эминӣ бояду ростӣ,

Набояд ба дод андарун қостӣ [11, ҷ. 5, 121].

Маҳз риояи адолат ва ҳуқуқи мардум аст, ки иқтидори давлатҳоро зиёд карда тавонмандии онҳоро афзоиш медиҳад. Чуноне ки мушоҳида мешавад Фирдавсӣ адолату ростиро асоси пешрафти ҷомеа доништа ва ободии ҳар мамлакатеро вобаста ба риояи адолат дар он кишвар медонад:

Агар кишвар обод дорӣ ба дод,

Бимонӣ ту ободу аз дод шод [11, ҷ. 5, 120].

Воқеан ободиву осудагии марудм натиҷаи адли подшоҳон ва аҳолии ҳар кишвар аст. Дар қонуни кишварҳои муосири ҷаҳон низ ин масъала таъкид шуда, асоси пайдории давлатҳоро бар пояи адлу доду арзёбӣ кардаанд. Фирдавсӣ ҳанӯз дар замони хуадаш ба ин мафҳуми васеи ҳуқуқӣ пай бурда ва назарашро чунин баён кардааст:

Бад-он гаҳ, ки андар ҷаҳон дод буд,

Аз эшон ҷаҳон аксар обод буд [11, ҷ. 5, 124].

Фирдавсӣ барои ба адолату баробарӣ ҷалб кардани подшоҳон андешаҳои ҷолибе баён карда ва таъкид менамояд, ки танҳо шахси адолатпеша метавонад соҳиби мақом ва обрӯи баланд гардад:

Бидон эй гирифтори банди сурур,

Ки ин аст расми сарои сурур.

Агар додгар бошию покдин,

Зи ҳар кас наёбӣ ҷуз аз офарин [11, ҷ. 5, 123].

Подшоҳони адолатпеша дар “Шоҳнома” мақоми бисёр бузург доранд. Фирдавсӣ шоҳони адолатпешаро бо шеваи ҳосе васф менамояд ва онҳоро намунаи ибрат ва шоистаи пайравӣ медонад, ки ин худ ғояи асосии тарғиби пойбандӣ ва итоат аз қонун ба ҳисоб меравад. Меъёри асосии муайян кардани адолати шоҳон дар “Шоҳнома” хидмат ба манфиати мардум аст.

Дар чандин маврид шоир аз бочу хирочи зиёд озод кардани мардумро хислати асосии подшоҳони одил медонад, ки ин низ мафҳуми ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Зеро аз меъёри муайян ё миқдори зиёд талаб кардани андоз боиси поймол кардани ҳуқуқи тоҷирону соҳибкорон ва ҳар андозсупоранда мегардад. Ба андешаи Фирдавсӣ ситонидани боҷ тибқи низоми муайян ва бо риояи адолат бояд сурат гирад, ки ин нукта дар қонунҳои имрӯза низ таъкиди худро ёфтааст. Дар Тоҷикистон низ қонунҳои махсус “Дар бораи ғайриқонунии соҳибкорӣ” ва “Дар бораи андоз” вучуд дорад, ки ин Қонунҳо танзими муносибатҳои

андозбандӣ байни соҳибкорон ва давлат, инчунин кафолати ҳифзу ҳукуки ҳар як соҳибкорро ба танзим ва масъулияти онҳоро бобати супоридани андоз муайян менамояд [3, мод. 12]. Аз ҷумла дар моддаи 42-и Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Ҳар шахс ҳукуки интихоби озодонаи фаъолият, аз ҷумла машғул шудан ба соҳибкориро дорад. Давлат уҳдадор аст шароитҳои мусоиди рушди соҳибкориро фароҳам орад” [1, мод. 42].

Фирдавсӣ зимни таъкид бар риояи меъёр ва ба назар гирифтани ҳолати воқеии андозситонӣ дар достони Баҳроми Гур ишора мекунад, ки хангоми хушксолӣ ё офатҳои табиӣ аҳолии кишварро аз додани хироҷ озод намудан зарур мебошад, зеро ин боиси поймол кардани ҳукуку озодихоӣ онон мегардад. Вай таъкид менамояд, ки дар чунин ҳолат ба кишоварзон дастӣ мадад бояд дароз намуд:

Гар эй дун, ки бошад зиён аз ҳаво

Набошад касе бар ҳаво подшо.

Чу ҷоёе бикӯшад заминро малах,

Барад сабзии киштмандон ба сахт.

Ту аз ганҷ товони он боздеҳ,

Ба кишвар зи фармуда овоз деҳ [11, ҷ. 5, 111].

Чунон ки мушоҳида мешавад дар низоми қонунгузории Тоҷикистон низ ин масъала вучуд дорад, ки хангоми расидани офатҳои табиӣ ба кишоварзону соҳибкорон аз тарафи ҳукумат ҷубронпулӣ дода мешавад, ки заминаи чунин иқдومه дар гузата будааст.

Яке ҷилваҳои дигари масъалаи адолату баробарӣ ва риояи ҳукуку озодихоӣ шахрвандро дар мисоли достони Баҳроми Гур мушоҳида мекунем. Ончи Фирдавсӣ дар ҳикояти зерин оварда бисёр ҷолиби диққат буда, решаҳои амиқи ҳукукӣ доштани низоми давлатдорӣ миллати тоҷикро дар гузашта нишон медиҳад:

Зане бо ҷаволе миён нур зи қоҳ,

Ҳамерафт пӯён миёни сипоҳ.

Саворе биомад харид он ҷавол,

Надодаш баҳову бипечид ёл.

Хурӯшон биомад ба Баҳром гуфт,

Ки қоҳаст лахте маро дар нухуфт.

Баҳои ҷаволе ҳамедоштам,

Ба пеши сипоҳ ту бигзоштам.

Кунун бистуд аз ман саворӣ ба роҳ,

Ки дорад ба сар бар зи оҳан қулоҳ.

Бичустанд он мардро дар замон,

Кашиданд назди сипаҳбуд дамон.

Ситонандаро гуфт Баҳроми гурд,

Гуноҳе, ки карди саратро бибурд.

Давонаш ба пеши саропарда бурд,

Сару дасту пояш шикастанд хурд.

Миёнаш ба ханҷар ба ду ним кард,

Бад-ӯ марди бедодро бим кард.

Хуруше баромад зи пардасарой,

Ки эй номдорони тикизарой.

Ҳар он кас, ки ӯ барги қоҳе зи кас

Ситонад, набошад фарёдрас.

Миёнаш ба ханҷар қунам ба ду ним,

Бихарред чизе, ки бояд ба сим [11, ҷ. 5, 112].

Чуноне, ки мулоҳиза мешавад Фирдавсӣ бо зикри ин ҳикоят ба масъалаи зуран аз касе чизеро ситонидан ишора кардааст, ки дар моддаи 13 –и Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Ҳифзи моликияти хусусӣ кафолат дода мешавад. Ситонидани моликияти шахсӣ танҳо бо қарори суд ё тибқи қонун имконпазир аст” ва ё дар моддаи 19-и Сарқонун чунин мегӯяд: “Ҳар кас ҳукуки дахлнопазирии шахсӣ ва моликияти худро дорад” [1, мод. 13-19].

Яке аз нуктаҳои дигари ҳукукӣ дар “Шоҳнома” масъалаи кӯмак ба аҳли хонаводаи сарбозони кушташуда дар ҷанг аст. Дар мавриди ҷанг низ Кайхусрав адолатро меъёри асосӣ қарор медиҳад ва ба сипоҳиёнаш фармон медиҳад, ки ба бесилоҳон, коргарон ва ғайринизомиён ҳамлавар нашаванд ва аз ғоратгариву таҷовуз ба ҳукуки дигарон парҳез намоянд:

Басе панду андарз гуфташ бад-ӯй,

Ки эй номвар нури пархошҷӯй.

Ба хира маёзор ҷони касе,

Набояд, ки печӣ зи афро басе.

Нахустин ба нармӣ сухангӯй бош,

Ба доду ба кӯшиш беоҳуӣ бош.

Дари дод бар додхоҳон мабанд,

Зи савганд мағзар, ниғаҳ дор панд [11, ҷ. 2, 85].

Подшоҳоне, ки Фирдавсӣ дар Шоҳнома аз онҳо ба некӣ ёд мекунанд ҳамонҳое мебошанд, ки адолатро риоя намуда ва дар ҳифзи ҳукуку озодихоӣ мардум саҳмгузор будаанд. Таҳмурас, Манучеҳр, Кайкубуд, Баҳром, Кайхусрав, Анушервони Одил ва дигар подшоҳон ҳамагӣ аз ин қабил ба шумор мераванд. Дар ин миён ба назари Фирдавсӣ он касе ки аз ҳама бештар ба қонун пойбанд аст Анушервон мебошад. Дар “Шоҳнома” таъкид шудааст, ки Анушервон ҳамеша талош мекардааст, ки адолат ва баробарии ҳукуку озодихоӣ мардум таъмин шавад:

Агар подшаҳро бувад пеша дод,

Шавад бегумон ҳар кас аз дод шод.

Агар шоҳ бо доду бахиоши аст,

Ҷаҳон нур зи хубиву осоиш аст [11, ҷ. 1, 178].

Фирдавсӣ аз забони Анушервон, ки яке аз назораткунандагони асосӣ барои иҷрои қонунҳо ва

меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, адлу додро на фақат василаи ободиву шукуфоии кишварҳо, балки онро боиси шуҳрат ва обрӯи онҳо низ медонад:

*Чунин дод посух, ки аз доди шоҳ,
Дурахшон шавад фарру дайҳиму гоҳ.
Чу бо дод бигшояд аз ганҷ банд,*

Бимонад пас аз марг номаш баланд [11, ҷ. 1, 177].

Дар “Шоҳнома” мақом ва шуҳрати подшоҳон ба андозаи побандии онҳо ба қонун ва таъмини адолату баробарӣ вобаста доништа шудааст. Барои ин аз подшоҳон ҷиддият ва масъулияти баландро тақозо мекунад:

*Зи биму зи дод ҷаҳон дор шоҳ,
Накардӣ бадандеш аз он сӯ нигоҳ [11, ҷ. 1, 122].*

Достони Сиёвуш яке аз дostonхоест, ки чандин масъалаи ҳуқуқӣ дар он вучуд дорад. Ба ибораи дигар ин дoston на танҳо чанбаи эҳсосӣ дорад, балки аз лиҳози илми ҳуқуқ низ қобили баррасӣ мебошад. Иботи бегуноҳии Сиёвуш ва гуноҳгории Судоба дар ҳолест, ки ҳар ду барои Кайковус муаммои бузург ҳастанд. Қазовати шоҳ дар ин ҳолат хеле душвор аст, баҳусус ки ӯ наметавонад гуноҳи ҳар яки онҳоро эътироф кунад.

Дар ин дoston, чанд масъалаи асосӣ баррасӣ мешавад. Нуктаи аввал ин аст, ки Судоба нисбати шавҳараш, яъне шоҳ, хиёнат мекунад, ки худ як ҷинояти бузург аст, ҳатто агар рафтори амалӣ ҳам сурат нагирифта бошад. Нуктаи дигар он аст, ки Судоба бо тўхмат кардани Сиёвуш шоҳро фиреб медиҳад ва бо он ба гуноҳи “фиреби шахс” даст мезанад. Фиреб ба маънии пинҳон кардани воқеият аст, яъне фиребгар воқеиятро мепӯшонад ва онро норавшан мегардонад, то воқеияти нодуруст чун ҳақиқат пазируфта шавад. Фиреби Судоба дар дoston на танҳо хиёнат ба шоҳ ва Сиёвуш аст, балки ба тамоми низоми ахлоқӣ ва иҷтимоии ҷомеа осеб мерасонад. Вай бо тўхмат ва фиреб кӯшиш мекунад, ки воқеиятро таҳриф кунад ва онро ба нафъи худ табдил диҳад. Ин рафтори ӯ нишон медиҳад, ки ӯ гуна шахс бо истифода аз мақр ва найранг қонунҳои ахлоқиро поймол мекунад ва боиси ноадолатӣ мегардад.

Масъалаи дигари муҳиме, ки дар дoston ба назар мерасад, иботи бегуноҳии Сиёвуш аст, ки шоҳ кӯшиши равшан кардани он мекунад. Инро вақте мебинем, ки шоҳ ба бӯи либос ва дастони ҳарду диққат медиҳад ва фарқро ҳис мекунад. Бо ин таҳқиқ ва тадқиқ, ки вазифаи қози аст, шоҳ далелҳо ва шохидонро ҷустуҷӯ мекунад, то ҳақиқатро равшан кунад. Шоҳ дар таҳқиқи бегуноҳии Сиёвуш аз усулҳои адолатпарварӣ ва

ақли солим истифода мебарад, ки ин амали ӯро ба маънои воқеӣ ба масъулияти қозӣ монанд мекунад. Ӯ кӯшиш мекунад, ки на танҳо аз эҳсосоти шахсӣ ва ҳулосаҳои фаврӣ кор гирад, балки ба далелҳои равшан ва асоснок таъяну кунад. Ин рафтори шоҳ на танҳо масъулияти шахсии ӯро дар қабули қарори одилона нишон медиҳад, балки як намунаи равшани роҳбарияти боадолатона ва инсофпарваронаро низ таъкид мекунад.

Дар ҳоле ки бӯи либос ва дастони ҳарду ҳамчун нишонаҳои физикӣ ба назар гирифта мешаванд, шоҳ инро нуктаи ибтидоӣ барои таҳқиқи амиқтар меҳисобад. Ӯ аз муҳити умумӣ ва вазъияти пешомада бо истифода аз саволу ҷавобҳо, таҳлили амалҳо ва рафторҳои шахсонаи гуногун кӯшиш мекунад, ки ҳақиқатро ошкор намояд. Ин равиши таҳқиқ нишон медиҳад, ки шоҳ намехоҳад танҳо ба нишонаҳои зоҳирӣ иктифо кунад, балки барои фаҳмидани сабаб ва оқибатҳои аслии ҳодиса талаш мекунад.

Чунончи, мувофиқи моддаи 5-уми кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: “Ҷама амалҳои муурофиявӣ бояд дар асоси қонун анҷом дода шаванд. Дар сурати набудани қонун, суд метавонад бо асоснокӣ ва бо истифодаи меъёрҳои умумӣ амал намояд” [2, 45].

Дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ мафҳумҳои ҳуқуқӣ, аз қабилӣ адолат, баробарӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон, ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Ин мафҳумҳо дар қонунгузорию муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҷассум ёфта, асоси сиёсати ҳуқуқии кишварро ташкил медиҳанд.

Фирдавсӣ адолатро асоси пойдеории давлат ва ҷомеа доништа, таъкид мекунад, ки подшоҳони одил бо риояи адолат кишварро обод ва мардумро хушнуд мегардонанд. Масалан, дар васфи Анӯшервони Одил омадааст:

"Агар подшахро бувад пеша дод,

Шавад бегумон ҳар кас аз дод шод" [11, ҷ. 1, с. 300]

Дар қонунгузорию Тоҷикистон, адолат ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон дар Конститутсия (Сарқонун) ва қонунҳои дигар, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳолати фавқулодда” (аз 31 августи соли 1995, №1005) муқаррар шудаанд.

Ҳамин тавр, “Шоҳнома” на танҳо асари адабӣ, балки манбаъи муҳими мафҳумҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки баъзе аз онҳо дар қонунгузорию муосири Тоҷикистон низ мавҷуданд. Омӯзиши ин асар метавонад барои рушди минбаъдаи

конунгузорӣ заминаи мусоид гузошта, дар таҳияи
конунҳои миллӣ бисёр судманд хоҳад буд.

Муқарриз: д.и.х., дотсент, Шокиров Ғ.А.

ПРАВОВЫЕ ПОНЯТИЯ В «ШАХНАМЕ» АБУЛЬКАСЫМА ФИРДАВСИ

Ключевые слова: Шахнаме, Абулькасым Фирдоуси, право, справедливость, закон, национальное законодательство, история правоведения.

Аннотация. В статье представлен научный анализ правовых понятий, воплощённых в «Шахнаме» Абулькасыма Фирдоуси. Этот эпос, помимо литературной и исторической значимости, является источником для изучения вопросов истории правоведения. Фирдоуси с помощью художественных приёмов и размышлений о государственной политике демонстрирует, что соблюдение правовых норм и принципа справедливости укрепляет основы государственного управления и обеспечивает порядок и безопасность в обществе. Автор статьи рассматривает ключевые правовые концепты, такие как справедливость, право и равенство перед законом, которые отражены в «Шахнаме» через историю царей и социальные реалии того времени. Исследование подчёркивает, что многие современные правовые процессы имеют исторические корни и основаны на национальных и культурных ценностях прошлого. Итоги исследования подчёркивают важность принятия решений и законов на основе норм и опыта прошлого, что особенно актуально для современных обществ в условиях глобализации.

Майнусов Дониш Фазлиддинович - кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры теории и истории государства и права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, E-mail: Donish-1987@mail.ru, Тел.: (+992) 93-444-44-71.

THE LEGAL CONCEPTS IN "SHAHNOMA" BY ABULKASIM FIRDAVSI

Keywords: Shahnameh, Abul-Qasim Ferdowsi, law, justice, legislation, national legal system, history of law.

Abstract. The article analysed the embodied in Abul-Qasim Ferdowsi's "Shahnameh." This work while being an important literary and historical significance, serves as a source for studying the history of Law. Ferdowsi, using literary techniques and reflections on state governance, demonstrates that absevanance to legal norms and the principle of justice in society strengthens the foundations of policy and ensures order and security in society. The outhter of the article discusses the main legal concepts? Including justice? Legal equity? And equality before the law? Wich were developed in Shahnameh within the context of the history of kings and the social conditions of that time.

Mainusov Donish Fazliddinovich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Candidate of the Department of Theory and History of State and Law, Tajik State University of Law, Business and Politics E-mail: Donish-1987@mail.ru, Tel.: (+992) 93-444-44-71.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1994. (Бо тағйиру иловаҳои минбаъда).
2. Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, нашри расмӣ.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи андоз". – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1993. – 40 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷаббиҳои соҳибдорӣ". – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1991. – 30 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳолати фавқулодда". – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1995. – 50 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон".
7. Мафҳуми 'ҳувияти миллӣ' ва аҳамияти он дар устувории ҷомеа. // Маркази иттилооти Тоҷикистон, 2023. – URL: <https://example.com> (дастрасӣ: 17.12.2024).
8. Мирзоев М. Ҳ. Нақши таърихӣ ва ҳуқуқии "Шоҳнома" дар ташаккули низоми ҳуқуқии миллат. – Душанбе, 2020.
9. Муртазо, Маҳмуд. "Андешаҳои ҳуқуқӣ дар осори адабии форс-тоҷикӣ." – Душанбе, 2010.
10. Размчу Ҳ. Дод дар ҷаҳонбинии Фирдавсӣ // Фарҳанг, 2010, №3, с. 263-270.
11. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1-5. – Душанбе: Адиб, 2007. – 2500 с.

12. Ҳусайни Размҷу. "Адолатҷӯӣ ва зулмситезии Фирдавсӣ." Маҷмуаи мақолати Қунгураи ҷаҳонии бузургдошти Фирдавсӣ. – Техрон, 1374.
13. Шақури Рустам. "Низоми ҳуқуқӣ дар тамаддуни ориёӣ." – Душанбе, 2015.
14. Шуқуров М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 200 с

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе, 1994. (С последующими изменениями и дополнениями).
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан. - Понедельник, официальное издание.
3. Закон Республики Таджикистан "О налогах". - Душанбе: Государственное издательство Таджикистана, 1993. - 40 С.
4. Закон Республики Таджикистан "о предпринимательской деятельности". - Душанбе: Государственное издательство Таджикистана, 1991. – 30 С.
5. Закон Республики Таджикистан "О защите прав и свобод человека и гражданина в чрезвычайных ситуациях". - Душанбе: Государственное издательство Таджикистана, 1995. - 50 С.
6. Закон Республики Таджикистан "О защите прав потребителей".
7. Понятие 'национальная идентичность' и его значение для устойчивости общества. // Информационный центр Таджикистана, 2023. - URL: <https://example.com> (дата обращения: 17.12.2024).
8. Мирзоев М. Х. Историческая и правовая роль "Шахнаме" в формировании правовой системы нации. - Душанбе, 2020.
9. Муртаза, Махмуд. "Правовые взгляды в литературных произведениях персо-таджикской литературы." - Душанбе, 2010.
10. Размотать. В Книге Бытия, 2010, №3, С. 263-270.
11. Фирдоуси (Да Будет Доволен Им Аллах). Шахнаме. Тома 1-5. - Душанбе: Адиб, 2007. - 2500 С.
12. Счастливого Пути. "Справедливость и несправедливость Фирдауса." Поистине, это-величайшее из чудес и знамений, ниспосланных Всевышним Аллахом "(сура "Аль-Бакара", аят 10). - Тегеран, 1374 год.
13. Шақур Рустам. "Правовая система в арийской цивилизации." - Душанбе, 2015.
14. Шуқуров М. У каждого слова есть свое место и место. - Душанбе: Ирфан, 1985. – 200 с

Reference Literature:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 1994. (With subsequent amendments and additions).
2. Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, official publication.
3. Law of the Republic of Tajikistan "On Taxes". – Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1993. – 40 pages.
4. Law of the Republic of Tajikistan "On Entrepreneurship". – Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1991. – 30 pages.
5. Law of the Republic of Tajikistan "On the Protection of Human Rights and Freedoms in a State of Emergency". – Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1995. – 50 pages.
6. Law of the Republic of Tajikistan "On Consumer Rights Protection".
7. The Concept of 'National Identity' and Its Importance in Social Stability. // Information Center of Tajikistan, 2023. – URL: <https://example.com> (accessed: 17.12.2024).
8. Mirzoev, M.H. "The Historical and Legal Role of the 'Shahnameh' in the Formation of the National Legal System." – Dushanbe, 2020.
9. Murtazo, Mahmoud. "Legal Ideas in Persian-Tajik Literary Works." – Dushanbe, 2010.
10. Razmjū, H. "Justice in Ferdowsi's Worldview." // Farhang, 2010, No. 3, pp. 263–270.
11. Ferdowsi, A. Shahnameh. Volumes 1–5. – Dushanbe: Adib, 2007. – 2500 pages.
12. Hussain Razmjū. "Ferdowsi's Pursuit of Justice and Opposition to Oppression." Collection of Articles from the World Congress on Ferdowsi. – Tehran, 1374 (1995).
13. Shakuri, Rustam. "The Legal System in Aryan Civilization." – Dushanbe, 2015.
14. Shukurov, M. "Every Word Has Its Place and Every Point Its Position." – Dushanbe: Irfon, 1985. – 200 pages.

ТДУ: 342.1

*Разоқов Наврузио Ниматуллоевич,
ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносии факултети
таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи
Рӯдақӣ*

ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ЧАВОНОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: Конституция; қонунгузори чавонон; сиёсати давлатии чавонон; чавонон; заминаҳои ҳуқуқӣ; концепсия; стратегия; барномаҳои давлатӣ; Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аннотатсия: Дар мазкур масъалаҳои заминаҳои ҳуқуқӣ ва банақшагирии стратегии сиёсати давлатии чавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таҳлили адабиёти илмӣ, санадҳои қонунгузорӣ ва дигар ҳуҷҷадҳои давлатӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Чавонон дар ҳама даври замон қувваи пешбарандаи ҷомеа буда, ояндаи миллату давлат ба онҳо вобаста аст. Дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ дар самти баланд бардоштани нақши чавонон дар ҳаёти ҷомеа, муҳайё сохтани шароити мусоид барои таълиму тарбияи онҳо, илму касбомӯзӣ, азхуд кардани забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ тамоми шароити зарурӣ муҳайё буда, инчунин барои амалӣ намудани ташаббусҳои чавонон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам оварда шуд.

Амалӣ намудани сиёсати давлатии чавонон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии ҳукумати мамлакатро ташкил менамояд. Дар даврони соҳибистиклолии давлат дар самти баланд бардоштани мақоми чавонон дар ҳаёти ҷомеа, фароҳам сохтани шароити мусоид барои таълиму тарбияи онҳо, илму касбомӯзӣ, аз худ кардани забонҳои хориҷӣ ва технологияи муосири иттилоотию коммуникатсионӣ тамоми шароити зарурӣ муҳайё гардида, чиҳати дар амал татбиқ намудани ташаббусҳои чавонон заминаи мусоид фароҳам оварда шудааст.

Масусан, ҳамчун самте, ки дар давронитаваҷҷуҳи аввалиндарача зоҳир карда шудааст. Бо соҳибистиклолӣ боиси тавачҷуҳи хоссаи давлатумақсади боз ҳам фаъол гардидани мавқеъ ва нақши ҳукумати мамлакат қарор гирифта, меҳвари калидиичавонон зиёда аз даҳҳо қонуну қарорҳо ва онро фаро мегирад, ин танзим ва инкишофибарномаҳои давлатӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии муносибатҳо дар самти сиёсати давлатии чавонон ба Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии шумор меравад. Чавонон дар ҳар раванди чавонон» дар се марҳила қабул карда шуд, ки он марҳилаҳои рушди ҷомеа қувваи пешбаранда ва барои муттаҳид намудани чавонон, ҳимояи марзу симои миллату давлатро муаррифиқунанда махсуббуми Тоҷикистон, мустаҳкам намудани пояҳои меёбанд. Ба ҳамин асно боло бурдани нақши чавонондавлатдорӣ ва қорҳои созандагию бунёдқорӣ ва истифодаи нерӯи онҳо дар пешрафти ҳаёти сиёсӣ-онҳо роҳи боз ҳам васеъ кушод.

Иҷтимоӣ, илмӣ-фарҳангӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти Аз ҷумла, нахустин маротиба дар ин самт ҷомеа, инчунин таълиму тарбияи насли наврас дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати рӯҳияи ватанпарварию меҳанпарастӣ ва миллатдӯстӣ, давлатии чавонон» аз 13 март соли 1992, №561

аз масъалаи басо муҳими сиёсатии иҷтимоии Ҳукумати мамлакатро ташкил медиҳад.

Президенти кишвар ба чавонон ва рушди бемайлони ояндаи онҳо диққати махсус равона намуда, чавононро ҳамчун гурӯҳи иҷтимоии пурибтикор «Ояндаи миллат», «Фардои давлату давлатдорӣ» номида, гуфтаанд, ки: «Ман ояндаи давлатро дар рушди чавонон мебинам» [1].

Ҷавҳари сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлатамонро дар самти рушди сиёсати чавонон ташаккули фарҳанги худшиносии чавонон ҳамчун гурӯҳи иҷтимоии муқтадир ва дар ин замина дар сатҳи зарури омода намудани шахсиятҳои ба ҷомеаи «соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣю ягона» сазовор ташкил додааст. Аз ин рӯ, мо чавононро зарур аст, ки ба ин боварии Президенти мамлакат сазовор бошем ва бо фаъолияти намунавори худ дар пешбурди ҷомеа нақши худро гузорем.

Воқеан, чавонон ва сиёсати давлатии чавонон ҷузъи муҳими сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакатро ташкил медиҳад. Аз солҳои аввалини ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба масъалаи татбиқи сиёсати давлатии чавонон

[2] қабул гардид, ки он тартиби ба амал баровардани сиёсати давлатии ҷавононро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, муносибатҳои давлат, ташкилотҳои ҷавонон ва шахрвандони ҷавонро танзим мекунад, барои инкишофи қонунҳо ва амалиёти Маҷлиси вакилони халқ, ки бояд механизми татбиқи сиёсати давлатии ҷавононро таъмин намоянд, асоси ҳуқуқӣ буд.

Бояд гуфт, ки бори аввал 17 март соли 1994 дар доираи Анҷумани якуми ҷавонони Тоҷикистон Президент ва ҷавонони мамлакат дар назди мулоқоти аввалини расмӣ Сарвари мамлакат (он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои миллии вақт Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон), кор бо ҷавонон таъсис дода шудааст, ки ҳадафи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони асосии он татбиқи самараноки сиёсати давлатии ҷавонони кишвар мебошад, ки умеди роҳнамоии ҷавонон ва мусоидат дар амалӣ намудани ҷавонон ба фардои нек ва равнасозии онҳо бапешниҳоди ташаббусҳои онҳо мебошад. Аз ҷониби бунёди давлати аҷдодӣ, дастбӣ ба мустақилияти Президенти мамлакат роҳбарӣ намудани Шӯрои комил, хувияти миллий ва эҳёи арзишҳои миллий бозамрози намунаи олии эҳтиром ва эътибори ҷавонон аст. Ба тасвиб расидани санади зарурӣ ва Роҳбарияти олии сиёсии кишвар ба ҷавонон таъсиси мақоми ваколатдори кор бо ҷавонон. Дар ин мебошад.

Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст. Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст.

Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст.

Баъдан бо сипарӣ гардидани як даҳсола аз татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар мамлакат, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон” аз 15 июли соли 2004, №52 [3] қабул шуд, ки он асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавононро муқаррар намуда, принципҳои ва тадбирҳои татбиқи сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи пурсамари нерӯи зеҳнӣ ва маънавии онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, муайян менамуд.

Заминаи муҳими дар ташаккул ва рушди танзими ҳуқуқии сиёсати давлатии ҷавонон дар мамлакатро дар таҳрири нав қабул гардидани Қонуни мазкур ташкил менамояд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” дар таҳрири нав аз 23 декабри соли 2021, №1830 [4] қабул шуда, асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ташаккулу камолоти ҷавононро бо мақсади амалисозии сиёсати давлатии ҷавонон пешбинӣ карда, истифодаи самараноки нерӯи зеҳнӣ ва маънавии онҳоро ба манфиати ҷомеа муайян менамояд.

Қобили тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати аҳоли дар ҷаҳон яке аз кишварҳои ҷавон махсуб меёбад. Ояндаи давлату

миллати мо ба насли ҷавон мансуб буда, маҳз ҷавонон дар байни табақаҳои дигари аҳоли бештар фаъол, инчунин умед ва таъҷибҳои давлат мебошанд. Воқеан кишварҳои мо ба қудрат ва тавоноии ҷавонон дар таҳаввулоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва умумӣ давлатдорӣ миллий эътибори зиёд равона намудааст, ки моро месазад дар пасманзари ҷаҳон дастгириҳои пеш аз ҳама маъсулиятшиносу ташаббускор бошем.

Ба хотири таҳким бахшидани робитаи миёни ҷавонони мамлакат дар назди мулоқоти аввалини расмӣ Сарвари мамлакат (он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои миллии вақт Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон), кор бо ҷавонон таъсис дода шудааст, ки ҳадафи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони асосии он татбиқи самараноки сиёсати давлатии ҷавонони кишвар мебошад, ки умеди роҳнамоии ҷавонон ва мусоидат дар амалӣ намудани ҷавонон ба фардои нек ва равнасозии онҳо бапешниҳоди ташаббусҳои онҳо мебошад. Аз ҷониби бунёди давлати аҷдодӣ, дастбӣ ба мустақилияти Президенти мамлакат роҳбарӣ намудани Шӯрои комил, хувияти миллий ва эҳёи арзишҳои миллий бозамрози намунаи олии эҳтиром ва эътибори ҷавонон аст. Ба тасвиб расидани санади зарурӣ ва Роҳбарияти олии сиёсии кишвар ба ҷавонон таъсиси мақоми ваколатдори кор бо ҷавонон. Дар ин мебошад.

Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст.

Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст.

Ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзесамтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», қароридар кишвар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонон» [5] ва 2030 [6] қабул карда шудааст.

Тоҷикистон дар ҷомеаи муосир мусоидат менамояд. Интиҳои самтҳои афзалиятнок ё стратегии сиёсати давлатии ҷавонон ба натиҷаҳои таҳлил ва дурнамои равандҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлати рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси таҳлили ҳисобот ва ҳуҷҷатҳои расмӣ муайян гардидаанд, асос меёбад.

Бо мақсади дар амал татбиқ намудани нишондоҳои қонунҳои қабулгардида, дар соҳаи мазкур давра ба давра се маротиба «Барномаи миллии ҷавонони Тоҷикистон», панҷ маротиба «Барномаи давлатии тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон», шаш маротиба «Барномаи миллии рушди иҷтимоӣ ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», як маротиба Барномаи касбинтиҳобкунии ҷавонони муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [7] қабул карда шуданд.

Ҳамзамон, тағйиру иловаҳои ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, ки як қатор тағйиру иловаҳо вобаста ба имкониятҳои конститутсионии ҷавонон бахшида шуда буд, барои онҳо ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатиро васеъ намуд. Пас аз ворид гардидани ин тағйиру иловаҳо иштироки ҷавонон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ тадриҷан рӯ ба афзоиш оварда, барои интиҳоб ва таъин шудани онҳо дар се шохаи ҳокимият заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард.

Имрӯз татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ба фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ, кафолатҳо барои аз ҷониби ҷавонон интиҳоб гардидани роҳи зиндагӣ, худтатбиқнамоии шахсии ҷавонон, рушд ва дастгирии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонону кӯдакон, ҳаракат ва ташаббусҳо нигаронида шудааст.

Воқеан дар баробари санадҳои қонунгузорӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои стратегӣ яке аз санадҳои муҳиме, ки дар он масъалаҳои муҳими ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ, самтҳои асосӣ ва афзалиятноки сиёсати дохиливу хориҷии мамлакат мавриди баррасӣ, таҳлил, натиҷагирӣ, роҳҳои ҳалли мушкилиҳо ва дурнамои рушди онҳо муайян мегардад ин паёмҳои Президенти кишвар ба Маҷлиси олии мамлакат махсуб мегардад.

Масъалаи сиёсати давлатии ҷавонон, нақш ва иштироки бевоситаи онҳо дар ҳаёти ҷомеа, яке аз масъалаҳои асосӣ дар паёми ҳарсолаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ буда, ба ин мавзӯ ҳамаҷун яке аз масъалаҳои асосии

давлатдорӣ ва манбаи муҳимтарини ташаккули захираҳои инсонии кишвар таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир мегардад. Дар асоси паёмҳои Роҳбари давлат, дигар суҳанронӣҳо ва дастуру супоришҳои, ки дар иртибот ба тарбияи насли наврас ва ҷавонони кишвар мунтазам дода мешаванд, рушди пайгиронаи соҳаи маориф таъмин гардида, мактаб ва илму маориф, инчунин рушди инсонӣ дар сиёсати қонунии давлату Ҳукумат ба сатҳи масъалаи аввалиндарача бардошта шуд. Ба хоҳири таъмини шароити донишомӯзии ҷавонон солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ҷиҳати сохтмони муассисаҳои нави замонавӣ, компютеркунии муассисаҳои таълимӣ, инчунин барои рушди китобхонаҳо аҳамияти зарурӣ дода шуда, бузургтарин китобхона дар Осиеи Марказӣ “Китобхонаи милли” ба истифода дода шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 [7] таъкид намуданд, ки «давоми беш аз се даҳсола ҷиҳати пешбурди сиёсати давлатии ҷавонон, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди инкишофи қобилияту истеъдоди онҳо ва боз ҳам бехтар гардонидани сатҳу сифати зиндагиву фаъолияти ин қишри фаъоли иҷтимоӣ як силсила нақшаву барномаҳо қабул ва амалӣ мешаванд».

Қобили зикр аст, ки сатҳи рушд ва нуфузи ҳар як кишвар дар арсаи байналмилалӣ, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки насли ҷавон то чи андоза дорои маърифати сиёсӣ фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисосу дониши муосир буда, амалисозии масъулияти шаҳрвандии худ ва ҳадафҳои олии давлатро дарк менамоянд ва дар амалисозии онҳо ширкат меварзанд.

Авзои қонунии ҷомеаи муосир, ки дар авҷи ҷаҳонишавӣ, бархурдҳои сиёсӣ чуғрофӣ ва фарҳангӣ қарор дорад тақозо менамояд ки ба масъалаи баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҷавонон таваҷҷуҳи бештар равона карда шавад. Бархӯрди тамаддунҳо, маданияту фарҳанг ва воридшавии расму оинҳои бегона ба ҳаёти имрӯзаи ҷавонон бетаъсир буда наметавонад.

Дар шароити муосир ҳифзи арзишҳои милли, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муқофавии он, дар маҷмӯъ ҳувияти ватандорӣ ва меҳанпарастӣ масъулияти бузург ва калидӣ аст дар назди мо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба вижа ҷавонони кишвар. Яке аз василаҳои муҳими амалисозии вазифаҳои мазкурро иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ

ҳамчун вазиҳои конститусионии шаҳрвандон ташкил медиҳад.

Воқеан ҷавонон қувваи бузургу пешбарандаи ҷомеа махсуб гардида, ояндаи давлату миллат ба ҷаволияти самараноки онҳо вобаста аст. Дар ин росто, ҳимояи арзишҳои миллӣ, таҳкими истиклоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ, тамомияти арзӣ, ягпорчагӣ, махсусан дар замони ғуразади ҷаҳони муосир, аз ҷумлаи

вазиҳои муҳими шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб мегардад. Ҳимоя аз муқаддасоти мазкур аз ҷаволияти софдилонаву самаранок дар дилхоҳ соҳаи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ, ташаббускору созанда будан, тамаддуну фарҳанг ва дигар арзишҳои миллии давлати ҳешро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудан ва ҳамеша дар дифои он омода будан вобаста аст.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Мазарипов М.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: Конституция; молодежное законодательство; государственная молодежная политика; молодежь; правовые основы; концепция; стратегия; государственные программы; Республика Таджикистан.

Аннотация: В настоящей статье рассматриваются вопросы правовых основ и стратегического планирования государственной молодежной политики в Республике Таджикистан с учетом анализа научной литературы, законодательных актов и других государственных документов.

Разоков Наврузшо Ниматуллоевич - ассистент кафедры права факультета истории, права и международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллы Рудаки.

LEGAL FRAMEWORK AND STRATEGIC PLANNING OF THE STATE YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Keywords: Constitution; legislation; state policy; time frame; legal framework; concept; strategy; state programs; Republic of Tajikistan.

Annotation: This document examines the issues of the legal framework and strategic planning of the state youth policy in the Republic of Tajikistan, taking into account the analysis of scientific literature, legislative acts and other government documents.

Razokov Navruzsho Nimatulloevich - assistant Professor at the Department of Law, Faculty of History, Law and International Relations, Abuabdulla Rudaki Kulyab State University.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 22 декабри соли 2016 // Захираи электронӣ / Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj> (санаи мурочиат: 12.12.2024).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон” аз 13 марти соли 1992 // Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, № 9, моддаи 123) ва боби VI Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дохил кардани тағйироту иловаҳо ба баъзе санадҳои қонунгузорӣ” аз 1 феввали соли 1996 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1996, № 3, моддаи 48.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон” аз 15 июли соли 2004, №52 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №7, мод.459; с.2011, №6, мод.429; с.2014, №11, мод.670.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” дар таҳрири нав аз 23 декабри соли 2021, №1830 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.12.2024).

5. Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №480 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.12.2024).

6. Стратегияи сиёсати давлатии ӯавонон дар Љумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Љумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, № 166 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.12.2024).

7. Концепсияи миллии сиёсати ӯавонон дар Љумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Љумҳурии Тоҷикистон аз 2 июни соли 2006 № 228 тасдиқ шудааст // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.12.2024).

8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 // Захираи электронӣ / Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 12.12.2024).

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан “Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики ” от 22 декабря 2016 года / / Электронный ресурс / источник доступа: <https://www.president.tj> (дата обращения: 12.12.2024).

2. Закон Республики Таджикистан” О государственной молодежной политике “от 13 марта 1992 года // Ахбори Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992 год, № 9, статья 123) и Глава VI Закона Республики Таджикистан” О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты ” от 1 февраля 1996 года // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1996 год, № 3, Статья 48.

3. Закон Республики Таджикистан” О государственной молодежной политике ” от 15 июля 2004 года, №52 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, С.2004, №7, мод.459; С.2011, №б, мод.429; С.2014, №11, мод.670.

4. Закон Республики Таджикистан” О молодежи и государственной молодежной политике «в новой редакции от 23 декабря 2021 года, №1830 // централизованная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан» юстиция”. Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 13.12.2024).

5. Стратегия государственной молодежной политики в Республике Таджикистан до 2020 года утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 4 октября 2011 года, №480 // централизованная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан «юстиция». Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 13.12.2024).

6. Стратегия государственной молодежной политики в Республике Таджикистан на период до 2030 года утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, № 166 // централизованная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан «юстиция». Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 13.12.2024).

7. Национальная концепция молодежной политики в Республике Таджикистан утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 июня 2006 года № 228 // централизованная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан «юстиция». Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 13.12.2024).

8. Послание Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2023 года / / Электронный ресурс / источник доступа: <https://www.president.tj> (дата обращения: 12.12.2024).

List of literature:

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan “On the main directions of the Republic's domestic and foreign policy" dated December 22, 2016 // Electronic resource / access source: <https://www.president.tj> (date of request: 12.12.2024).

2. The Law of the Republic of Tajikistan” On State Youth Policy“dated March 13, 1992 // Akhbori of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, 1992, No. 9, Article 123) and Chapter VI of the Law of the

Republic of Tajikistan” On Amendments and additions to certain Legislative Acts " dated February 1, 1996 // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 1996, No. 3, Article 48.

3. The Law of the Republic of Tajikistan” On State Youth Policy " dated July 15, 2004, No. 52 // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, p.2004, No. 7, mod.459; p.2011, No. 6, mod.429; p. 2014, No. 11, mod.670.

4. The Law of the Republic of Tajikistan” On Youth and State Youth Policy " in a new edition dated December 23, 2021, No. 1830 // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of request: 12/13/2024).

5. The Strategy of the state youth policy in the Republic of Tajikistan until 2020 was approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated October 4, 2011, No. 480 // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of request: 12/13/2024).

6. The strategy of the state youth policy in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 was approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated April 30, 2021, No. 166 // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of request: 12/13/2024).

7. The National Concept of Youth Policy in the Republic of Tajikistan was approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated June 2, 2006 No. 228 // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of address: 12/13/2024).

8. Message of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, the honorable Emomali Rahmon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated December 28, 2023 // Electronic resource / access source: <https://www.president.tj> (date of request: 12.12.2024).

12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW; CONSTITUTIONAL PROCESS; MUNICIPAL LAW
(REPRESENTATIVE SYSTEM)

УДК: 358.16

Сулаймонзода Манучехр Субхонали,

кандидат юридически наук, доцент, заведующий
кафедрой конституционного и административного
права юридического факультета ТНУ

E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com

Тел: (+992)90 423 8888

ИНСТИТУТ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА: КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ И ЭВОЛЮЦИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ

Ключевые слова: глава государства; конституционное право; институт главы государства; правовой статус; эволюция; формы правления.

Аннотация: Статья посвящена анализу института главы государства в конституционном праве, его историческим корням, эволюции и значимости в системе государственной власти современных государств. Рассматриваются различные подходы к определению главы государства как государственного органа, должностного лица или совмещения этих двух статусов. Освещены ключевые вопросы в юридической науке относительно соотношения категорий «институт главы государства» и «правовой статус главы государства», а также их нормативного наполнения. На основе сравнительного анализа правовых систем сделан вывод о влиянии исторических, политических и социальных факторов на формирование данного института. Особое внимание уделено специфике института главы государства в странах с различными формами правления, включая президентские республики, монархии и смешанные формы.

Институт главы государства в публичном праве и системе высших органов современных государств обладает особой значимостью. Решения, принимаемые главой государства, влияют на судьбу народа соответствующей страны, а в ряде случаев могут воздействовать и на сложившийся порядок международных отношений. Данная политико-правовая реальность – ответ на общественные вызовы и результат длительного развития государственности. Неудивительно, что в современных конституциях, как правило, уделяется важное место закреплению статуса главы государства. Поэтому анализ эволюции института главы государства представляет не только энциклопедический абстрактный научный интерес, он может содействовать многосторонней оценке его эффективности в современном мире, выявлению оптимальных путей взаимодействия с государственными и негосударственными организациями, гражданским обществом, корректировке имеющихся несовершенств, что

особенно важно для государств, которые приобрели свою государственность относительно недавно.

В науке конституционного права общепризнанно, что во всех современных государствах существует институт главы государства, и его возникновение связано с появлением государства и форм организации общественной жизни. Еще в 19 веке известный немецкий ученый Г.Еллинек отмечал, что «любое государство нуждается в единой воле, которое приводит в движение весь государственный механизм. Такая воля сосредоточена в руках главы государства, который является высшим решающим органом» [1]. В свою очередь, А.М. Калинин отмечает, что «институт главы государства появился, вероятно, одновременно с возникновением самого государства. С древнейших времен по сегодняшний день этот институт постоянно эволюционировал: от старейшин, князей, деспотов – до современных королей, императоров, президентов. Институт

главы государства встречается почти во всех политически организованных странах. Государственное право наделяет его многими функциями и полномочиями, прерогативами и привилегиями, конкретный набор которых зависит от статуса главы государства, формы правления» [2].

Действительно в каждом государстве сформированы органы государственной власти, среди которых выделяется институт главы государства, на который возлагается высшее представительство государства вовне и внутри страны.

В силу особой роли главы государства в отечественной и зарубежной науке конституционного права изучению данного института уделяется повышенное внимание. При этом исходя из специфики государств, эволюционного развития данного института, форм правления и других объективных и субъективных факторов институт главы государства имеет среди ученых различные трактовки и определения.

Так, изучая данную проблематику И.В. Лексин отмечает, что «исходная проблема типичных рассуждений о главе государства коренится в методологическом инструментарии. Объем соответствующего понятия формируется путем индукции (выведения свойств главы государства из практических явлений, считающихся главами государств), синтеза (соединения всевозможных явлений, именуемых главами государств с разных точек зрения, в некое совокупное понятие) и непреднамеренной аналогии (а именно, приписывания главе государства всех свойств органов и лиц, исполняющих функции главы государства, т.е. соединения понятий главы государства и понятий президента, монархического правителя и т.п.). Сконструированное таким способом понятие «главы государства» не вписывается в требования формальной логики: признак, который можно было бы считать общим для всего объема понятия и при этом отграничивающим его от других понятий, подобрать невозможно. Данным понятием охватываются разные персоны и (или) организационные структуры, которые в разные эпохи и (или) с разных точек зрения ассоциировались и продолжают ассоциироваться с главенством по отношению к, опять же, разным явлениям, которые обозначались и обозначаются словом «государство»». [3]

Действительно категория «глава государства» лишь на первый взгляд кажется простой правовой категорией. На самом же деле

оно представляет собой довольно сложную и многоплановую категорию. На него оказывают большое влияние исторические аспекты формирования, традиции, сложившиеся в конкретном обществе и государстве, политические нюансы в определенном временном пространстве и т.д. Также можно утверждать, что в мире не существуют абсолютно идентичных институтов глав государства. В каждой стране существуют свои особенности данного института, которые определяют его роль и значимость для формирования и развития государственности.

Как показывает анализ юридической литературы в вопросе определения категории «глава государства» существуют ряд дискуссионных вопросов, на которые нет единого ответа. В частности, первым из них является вопрос о том, кем является глава государства – «государственным органом» или «должностным лицом». Изучение существующих в науке позиций, позволило нам выделить три позиции. Так, первая категория авторов определяют его как «орган государства. Авторы четырехтомного учебника по конституционному (государственному) праву зарубежных стран, которые считают, что общее правило в отношении указанного института государственной власти «заключается в том, что в системе государственных органов предусматривается специальный орган, на который возлагается высшее представительство государства вовне и внутри страны» [4].

Вторая категория авторов определяют его как «должностное лицо». Так, М.Ю. Тихомиров считает, что «глава государства — это высшее должностное лицо, считающееся носителем исполнительной власти и верховным представителем государства в сфере внешних сношений». А.М. Осавелюк главу государства понимает, как «высшего представителя государства внутри и вне страны, и вместе с тем символом единства нации, государства (народа и государства)». Среди отечественных ученых данная позиция поддерживается А.И. Имомовым, который отмечает, что «Президент как глава государства – является высшим должностным лицом» [7]

Третья категория авторов определяют главу государства и как «государственный орган» и как «должностное лицо». Так, А.М. Калинин определяет главу государства как «конституционный орган и одновременно высшее должностное лицо государства, представляющее государство вовне и внутри страны, символ

государственности народа» [8]. В.В. Маклаков считает, что «глава государства – это должностное лицо или орган государства, представляющие это государство внутри и вовне и обеспечивающие его устойчивость на международной арене и внутри самого государства» [9]. Среди отечественных авторов данная позиция поддерживается А.М. Диноршоевым и С.М. Салохиддиновой, которые указывают, что «в Таджикистане соответствии с конституционными положениями Президент является и органом государственной власти, и должностным лицом» [10].

Обобщая изложенные позиции, можно заключить что, определение главы государства как «государственного органа» или «должностного лица» во многом зависит от его роли и места в системе органов государственной власти, определяемой формой правления. Так, по нашему мнению, в ограниченных монархиях, парламентских и смешенных республиках глава государства выступает в качестве «государственного органа» или «должностного лица», осуществляющий представительные и церемониальные функции. В абсолютных и дуалистических монархиях, а также в президентских республиках глава государства выступает в двух ипостасях – как орган государства и как должностное лицо. Наглядным примером двойного статуса главы государства, мы можем наблюдать в Республике Таджикистан, где в соответствии со статьей 9 Конституции государственная власть подразделяется на законодательную, исполнительную и судебную и статья 64 устанавливает, что Президент Республики Таджикистан является главой государства, (т.е. государственным органом) и главой исполнительной власти (Правительства, т.е. должностным лицом).

Второй не менее значимой дискуссией среди ученых является определение соотношений категорий «институт главы государства (или президентства)» и «правовой статус главы государства (или Президентства)».

В рамках данной дискуссии существуют три подхода. В частности, И.Д. Хутинаев в своем исследовании анализируя категории «институт президента» и «правовой статус президента», отмечает первичность института президента и его больший объем нормативного содержания по сравнению с правовым статусом президента. В отличие от последнего институт президента определяет не только функционирование, но и избрание президента. На этом основании делается вывод о том, что правовой статус — как бы часть

правового института, определяющего президентскую деятельность [11]. Ю.Л. Дмитриев в свою очередь указывает, что нормативное содержание института президента определяется любыми нормативными актами, регулирующими избрание (назначение) президента и вступление в должность, его функционирование и отставку, тогда как нормативное содержание правового статуса президента должно ограничиваться рамками его деятельности [12].

Отличительную точку зрения высказывает Н.А. Богданова, которая проводит четкую грань между конституционно-правовым статусом государственного органа и конституционно-правовым институтом. Так, она отмечает, что «в конституционном праве наиболее распространенным нормативным структурным образованием (подразделением) является конституционно-правовой статус государственных органов и должностных лиц. [13] Конституционно-правовой статус как проявление нормативного статуса существует в качестве важнейшей структурной части данной отрасли, закрепляющей на соответствующем уровне правовое положение субъектов конституционно-правовых отношений.

Также Н.А. Богданова отмечает, что понятие «институт» имеет строго нормативную направленность. Именно поэтому институт всегда формален. В свою очередь понятие «правовой статус» охватывает не только формализованное право, но и самые разнообразные конституционно-правовые отношения, складывающиеся в связи и по поводу конкретного предмета регулирования. [14] Исходя из этого, она приходит к выводу, что понятие «правовой статус» является более широким и включает в себя ряд самостоятельных институтов, таких как институт выборов, институт ответственности, институт полномочий и др., каждый из которых отражает определенную сторону характеристики социально-политической роли и правовой природы президента. В свою очередь указанные институты могут быть разделены на подинституты (субинституты). В связи с этим было бы логично соединить такие институты в более широкую и многостороннюю характеристику — конституционно-правовой статус президента [15].

Третья точка зрения высказана, в частности В.Н. Суворовым, который раскрывает конституционный статус Президента через призму понятия «институт президента», и посредством его конституционных характеристик:

- в качестве государственного органа;
- президентской власти и ее ограничения;

- функций Президента;
- его взаимоотношения с другими высшими государственными органами. При этом, он фактически ставит знак равенства между конституционным статусом Президента и институтом президента. [16] Схожая позиция высказана и С.В. Березка, который под понятием конституционно-правового статуса главы государства понимает «установленное нормами Конституции и законодательных актов положение главы государства, т.е. его место и роль в системе государственных органов, прежде всего среди высших органов государства, которые определяются его функциями, компетенцией и ответственностью». [17] Рассмотрев различные точки зрения, мы пришли к выводу, что понятия «институт главы государства (президента)» и «правовой статус главы государства (президента)» не являются идентичными и несут различную смысловую нагрузку. Институт главы государства можно определить, как совокупность относительно самостоятельных конституционно-правовых норм, регулирующих однородные общественные отношения, связанные с формированием и функционированием главы государства, как органа государственной власти. В свою очередь конституционно-правовой статус главы государства представляет собой совокупность закрепленных в Конституции и в законодательстве положений, определяющих порядок осуществления деятельности главы государства, выражающая в реализации его функций и компетенции. Исходя из этого, содержание категории «институт главы государства (президента)» и «конституционно-правовой статус главы государства (Президента)» имеют разное наполнение. [18]

Таким образом, институт главы государства является ключевым элементом системы государственной власти, отражающим историческое развитие и политические особенности каждого государства. Его статус, функции и полномочия варьируются в зависимости от формы правления, социальной структуры общества и конституционных норм. Рассмотренные в статье подходы к определению главы государства – как органа государственной власти, должностного лица или их комбинации – подтверждают сложность и многогранность данного института. Эволюция института главы государства показывает, что он не только выполняет функции представительства и символического единства, но и играет важнейшую роль в укреплении устойчивости государственной системы и международного статуса страны. Проведённый анализ демонстрирует, что содержание понятий «институт главы государства» и «правовой статус главы государства» не идентично и имеет различное нормативное и функциональное наполнение. Это позволяет глубже понять сущность и роль данного института в современных государствах, а также выявить пути его дальнейшего совершенствования.

Особое значение имеют выводы для государств с молодой государственностью, которые могут использовать данный анализ для оптимизации своих правовых систем и повышения эффективности взаимодействия главы государства с другими органами власти и гражданским обществом.

Рецензент: д.ю.н., профессор Диноршоҳ А.М.

ПАДИДАИ САРВАРИ ДАВЛАТ: ТАҲЛИЛИ ХУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНӢ ВА ТАҲАВВУЛ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТҲОИ МУОСИР

Калидвожаҳо: сарвари давлат; ҳуқуқи конститутсионӣ; падидаи сарвари давлат; мақоми ҳуқуқӣ; таҳаввул; шаклҳои идорақунӣ.

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили падидаи сарвари давлат дар ҳуқуқи конститутсионӣ, решаҳои таърихӣ, таҳаввул ва аҳамияти он дар низоми ҳокимияти давлатӣ дар давлатҳои муосир баҳшида шудааст. Дар мақола равишҳои гуногун ба муайян кардани сарвари давлат ҳамчун мақомоти давлатӣ, шахси мансабдор ё яқоягии ин ду мақом баррасӣ шудаанд. Саволҳои калидӣ дар илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ки ба мутобикати категорияҳои «падидаи сарвари давлат» ва «мақоми ҳуқуқи сарвари давлат» дахлдоранд, инчунин мазмуни меъриҳои онҳо равшан шудаанд. Дар асоси таҳлили муқоисавии низомҳои ҳуқуқӣ натиҷаҳои таъсири омилҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ташаккули ин падида хулоса карда шудаанд. Ба хусусиятҳои падидаи сарвари давлат дар кишварҳо бо шаклҳои гуногуни идорақунӣ, аз ҷумла ҷумҳуриҳои президентӣ, монархӣ ва шаклҳои омехта таваҷҷуҳи махсус дода шудааст.

Сулаймонзода Манучехр Субхонали – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмурии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com, Тел: (+992)90 423 8888.

THE INSTITUTION OF THE HEAD OF STATE: CONSTITUTIONAL-LEGAL ANALYSIS AND EVOLUTION IN THE SYSTEM OF MODERN STATES

Keywords: head of state; constitutional law; institution of the head of state; legal status; evolution; forms of governance.

Abstract: The article is dedicated to the analysis of the institution of the head of state in constitutional law, its historical roots, evolution, and significance in the system of state power in modern states. It examines various approaches to defining the head of state as a state body, an official, or a combination of these two statuses. Key questions in legal science regarding the correlation between the categories "institution of the head of state" and "legal status of the head of state," as well as their normative content, are highlighted. Based on a comparative analysis of legal systems, conclusions are drawn about the influence of historical, political, and social factors on the formation of this institution. Special attention is given to the specifics of the institution of the head of state in countries with different forms of governance, including presidential republics, monarchies, and mixed systems.

Sulaimonzoda Manuchehr Subhonali – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, TNU, E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com, Phone: (+992)90 423 8888.

Список литературы:

1. Елленик Г. Общее учение о государстве. СПб., 2004 с.531.
2. Калинин, А. М. Характеристика правового статуса главы государства / А. М. Калинин. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2010. — № 12 (23). — Т. 1. — С. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (дата обращения: 27.07.2023).
3. Лексин И.В. Глава государства: концептуальные проблемы и возможности их преодоления// Вестник Московского университета. Серия 21. Управление (государство и общество). 2023. Т. 20. № 3. – С. 46.
4. Б.А. Страшун Конституционное (государственное право) зарубежных стран: К75 В 4 т. Тома 1–2. Часть общая: Учебник /Отв. ред. проф. Б.А. Страшун – 3-е изд., обновл. и дораб. – М.: Издательство БЕК, 2000. – 382.
5. Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1995. С. 54
6. А.М. Осавелюк Глава государства: монография – М., 2023. с.14.
7. А.И. Имомов Ќуқуқи конституционии Љумњурии Тољикистон. Китоби дарси. Нашри чорум бо тағйироту иловањо. Душанбе-2017.С-631
8. Калинин, А. М. Характеристика правового статуса главы государства / А. М. Калинин. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2010. — № 12 (23). — Т. 1. — С. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (дата обращения: 27.07.2023).
9. Маклаков В.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. М., 2006. С.712
10. Диноршоев А.М., Салохиддинова С.М. – Конституционное право Республики Таджикистан - Душанбе, 2023 –с. 11.
11. Хутинаев И.Д. Институт Президента и проблемы формы государства. М.: Луч. 1994. 40 с.
12. Правовой статус Президента Российской Федерации: Учеб. пособие / Под общ. ред. проф. Ю.Л. Дмитриева. М.: Манускрипт, 1997. С. 14
13. Богданова Н.А. Система науки конституционного права. С. 67.
14. Богданова Н.А. Там же
15. Богданова П.А. Система науки конституционного права. С 58
16. Суворов В.Н. Конституционный статус Президента Российской Федерации: Автореф. дис. ...д-ра юрид.наук. М.2000.
17. Брезка С.В. Конституционно-правовой статус главы государства в России и в Украине: сравнительно-правовой аспект: Дисс. ...канд. юрид. наук. М., 2003

18. Правовой статус Президента Российской Федерации: Учеб. пособие / Под общ. ред. проф. Ю.Л. Дмитриева. М.: Манускрипт, 1997. С

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Елленик Г. Таълимоти умумӣ дар бораи давлат. Санкт-Петербург, 2004. саҳ. 531.
2. Калинин, А.М. Хусусиятҳои мақоми ҳуқуқии сарвари давлат / А.М. Калинин. — Матн: мустақим // Олими ҷавон. — 2010. — № 12 (23). — Ҷ. 1. — С. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (санаи муроҷиат: 27.07.2023).
3. Лексин И.В. Сарвари давлат: масъалаҳои концептуалӣ ва имконияти ҳалли онҳо // Бюллетени Донишгоҳи Маскав. Силсилаи 21. Идоракуни (давлат ва ҷомеа). 2023. Ҷ. 20. № 3. — С. 46.
4. Б.А. Страшун Ҳуқуқи конституционӣ (давлатии) кишварҳои хориҷӣ: К75 дар 4 ҷилд. Ҷилдҳои 1–2. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ / Мухаррир. проф. Б.А. Страшун – Нашри 3-юм, бо таҳрирот ва иловаҳо. Москва: Нашриёти БЕК, 2000. — 382.
5. Тихомиров М.Ю. Энциклопедияи ҳуқуқӣ. Москва, 1995. С. 54.
6. А.М. Осавелюк Сарвари давлат: монография. Москва, 2023. саҳ. 14.
7. А.И. Имомов Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйирот ва иловаҳо. Душанбе, 2017. С. 631.
8. Калинин, А.М. Хусусиятҳои мақоми ҳуқуқии сарвари давлат / А.М. Калинин. — Матн: мустақим // Олими ҷавон. — 2010. — № 12 (23). — Ҷ. 1. — С. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (санаи муроҷиат: 27.07.2023).
9. Маклаков В.В. Ҳуқуқи конституционӣ кишварҳои хориҷӣ. Қисми умумӣ. Москва, 2006. С. 712.
10. Диноршоев А.М., Салоҳиддинова С.М. — Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. С. 11.
11. Хутинаев И.Д. Институти Президент ва масъалаҳои шакли давлат. Москва: Луч, 1994. 40 саҳ.
12. Мақоми ҳуқуқии Президенти Федератсияи Русия: Дастури таълимӣ / Таҳти муҳарририи проф. Й.О.Л. Дмитриев. Москва: Манускрипт, 1997. С. 14.
13. Богданова Н.А. Системаи илмӣ ҳуқуқи конституционӣ. С. 67.
14. Богданова Н.А. Ҳамон ҷо.
15. Богданова П.А. Системаи илмӣ ҳуқуқи конституционӣ. С. 58.
16. Суворов В.Н. Вазъи конституционӣ Президенти Федератсияи Русия: Автореф. дисс. ...доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Москва, 2000.
17. Березка С.В. Вазъи конституционӣ-ҳуқуқии сарвари давлат дар Русия ва Украина: ҷанбаи муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: Дисс. ...номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Москва, 2003.
18. Мақоми ҳуқуқии Президенти Федератсияи Русия: Дастури таълимӣ / Таҳти муҳарририи проф. Й.О.Л. Дмитриев. Москва: Манускрипт, 1997. С.

List of literature:

1. Ellenik G. General Doctrine of the State. St. Petersburg, 2004. p. 531.
2. Kalinin, A. M. Characteristics of the Legal Status of the Head of State / A. M. Kalinin. — Text: direct // Young Scientist. — 2010. — No. 12 (23). — Vol. 1. — P. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (accessed: 27.07.2023).
3. Leksin I.V. Head of State: Conceptual Problems and Possibilities for Their Resolution // Moscow University Bulletin. Series 21. Governance (State and Society). 2023. Vol. 20. No. 3. — P. 46.
4. B.A. Strashun Constitutional (State) Law of Foreign Countries: K75 in 4 volumes. Volumes 1–2. General Part: Textbook / Ed. Prof. B.A. Strashun – 3rd ed., revised and updated. Moscow: BEK Publishing, 2000. — P. 382.
5. Tikhomirov M. Yu. Legal Encyclopedia. Moscow, 1995. P. 54.
6. A. M. Osaveliuk Head of State: Monograph. Moscow, 2023. p. 14.
7. A. I. Imomov Constitutional Law of the Republic of Tajikistan. Textbook. Fourth edition with amendments and additions. Dushanbe, 2017. P. 631.
8. Kalinin, A. M. Characteristics of the Legal Status of the Head of State / A. M. Kalinin. — Text: direct // Young Scientist. — 2010. — No. 12 (23). — Vol. 1. — P. 224-226. — URL: <https://moluch.ru/archive/23/2420/> (accessed: 27.07.2023).

9. Maklakov V. V. Constitutional Law of Foreign Countries. General Part. Moscow, 2006. P. 712.
10. Dinorshoev A. M., Salokhiddinova S. M. — Constitutional Law of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2023. P. 11.
11. Khutinaev I. D. The Institution of the President and Problems of the State Form. Moscow: Luch, 1994. 40 p.
12. Legal Status of the President of the Russian Federation: Textbook / Edited by Prof. I. O. L. Dmitriev. Moscow: Manuscript, 1997. P. 14.
13. Bogdanova N. A. The System of Constitutional Law Science. P. 67.
14. Bogdanova N. A. Ibid.
15. Bogdanova P. A. The System of Constitutional Law Science. P. 58.
16. Suvorov V. N. Constitutional Status of the President of the Russian Federation: Abstract of Dissertation for Doctor of Legal Sciences. Moscow, 2000.
17. Berezka S. V. Constitutional and Legal Status of the Head of State in Russia and Ukraine: Comparative-Legal Aspect: Dissertation for Candidate of Legal Sciences. Moscow, 2003.
18. Legal Status of the President of the Russian Federation: Textbook / Edited by Prof. I. O. L. Dmitriev. Moscow: Manuscript, 1997. P.

УДК: 342

Обидова Манижа Насруллоевна,

старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, к.ю.н.,

E-mail: manija08@gmail.com

Тел.: (+992) 928640027

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ (ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

Ключевые слова. Экологическая безопасность, Таджикистан, глобализация, правовое регулирование, изменение климата, устойчивое развитие, управление водными ресурсами, гидроэнергетика, охрана окружающей среды, экологическое образование, международные стандарты.

Аннотация. В условиях глобализационных процессов экологическая безопасность становится ключевым элементом устойчивого развития государства. Республика Таджикистан, обладая значительными природными ресурсами, включая водные и гидроэнергетические, сталкивается с комплексом экологических угроз, усугубленных изменением климата, таянием ледников и деградацией экосистем. Настоящее исследование направлено на анализ политико-правовых аспектов обеспечения экологической безопасности в Таджикистане с учетом глобальных вызовов и международных обязательств. Особое внимание уделено национальному законодательству, его соответствию международным экологическим стандартам, а также практическим мерам, направленным на сохранение природных ресурсов, управление водными и энергетическими ресурсами, сохранение ледников и повышение уровня экологического образования. Выделены ключевые вопросы правоприменения и предложены рекомендации по совершенствованию правового регулирования в данной сфере. Результаты исследования подчеркивают важность интеграции усилий государства, общества и международных организаций для эффективного решения экологических проблем и обеспечения устойчивого развития.

Экологические проблемы занимают одно из центральных мест среди глобальных вызовов современности, представляя собой многоаспектный и междисциплинарный феномен, включающий политические, правовые, экономические, социальные и экологические составляющие, направленные на достижение устойчивого развития во всех странах. Хотя экологические проблемы носят глобальный характер, их негативное влияние ощущается повсеместно, особенно в таком регионе как Центральная Азия (например, проблема Аральского моря). Иными словами, несмотря на глобальный характер экологических проблем, их негативное воздействие проявляется локально в различных формах, включая загрязнение окружающей среды, изменение климата, сокращение биологического разнообразия, а также ухудшение качества жизни людей. В развивающихся государствах, к числу которых относится и Республика Таджикистан, эти проблемы приобретают особенно острый

характер из-за сочетания сложных социально-экономических условий и уязвимости экосистем. Для таких стран вопрос экологической безопасности становится неотъемлемой частью национальной политики. В данном разрезе Основателем мира и национального единства – Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном в послании к парламенту страны от 28.12.2024 года было отмечено, что «одной из приоритетных задач внешней политики Таджикистана является активное участие в мировых процессах с целью решения проблем человечества. В июне текущего года в Душанбе состоялась Третья Международная конференция в сфере воды. Наша страна будет поддерживать такие созидательные инициативы с учётом активности в пропаганде темы воды и климата на международной арене, в 2025 году совместно с Организацией Объединённых Наций проведёт первую Международную конференцию высокого уровня по сохранению ледников. Мы обязаны

продолжать сотрудничество в направлении воды и сохранения ледников, обсуждать последствия изменения климата и снижения угроз стихийных бедствий в рамках имеющихся возможностей, принимать меры по укреплению международного сотрудничества в рамках «Душанбинского водного процесса» [1].

Таким образом, в условиях современных глобализационных процессов особое значение приобретает необходимость решения экологических вопросов и обеспечения устойчивого развития через создание правовых механизмов экологической безопасности.

Стоит отметить, что проблемам глобализации уделяется значительное внимание в ряде международных документов, а также в правовой и политической теории. Например, в «Декларации тысячелетия» ООН подчеркивается, что «глобализация может быть всеобъемлющей и справедливой только при условии масштабных и упорных усилий, направленных на формирование общего будущего, основанного на нашем общем человеческом единстве и многообразии». Правовое обеспечение экологической безопасности включает разработку нормативных актов, создание механизмов их реализации и мониторинг выполнения экологических обязательств. Однако правоприменительная практика в этой области сталкивается с рядом вызовов, включая недостаточную координацию между странами, слабость институциональных структур и нехватку финансовых ресурсов.

Сложность и неоднозначность процессов глобализации вызывают интерес у ученых различных направлений: экономистов, политологов, юристов, социологов и философов. Многие из них отмечают серьезные изменения, происходящие в обществе и государстве под влиянием глобализации. В то же время существует мнение, что глобализация может представлять угрозу устойчивому развитию [2, с.110-117]. Иными словами, современные глобализационные процессы оказывают как положительное, так и отрицательное воздействие на решение экологических проблем. С одной стороны, глобализация способствует обмену знаниями, технологиями и международным сотрудничеством, что открывает новые возможности для решения экологических вопросов. Например, совместные инициативы в рамках международных соглашений, таких как Киотский протокол или Парижское соглашение, стимулируют переход к более устойчивым моделям развития.

С другой стороны, глобализация часто приводит к обострению экологических проблем. Расширение международной торговли, рост промышленности и урбанизация увеличивают нагрузку на природные ресурсы и экологические системы. Некоторые ученые считают, что глобализация способствует усилению экономического неравенства, что затрудняет реализацию инициатив в области устойчивого развития в странах с низким уровнем дохода.

В частности, А. Шелехов выделяет несколько ключевых причин, объясняющих негативные последствия глобализации. Во-первых, он отмечает разрушение традиционных культур, которые являются основой устойчивости общества. Глобализация, по его мнению, подрывает традиционные устои, изменяя сложившиеся веками культурные ценности. Во-вторых, глобализация приводит к созданию финансово нестабильной среды. Она способствует концентрации финансовых ресурсов в определенных центрах, что увеличивает разрыв между странами и регионами и делает мировую экономику более уязвимой к кризисам. В-третьих, данный автор указывает на ускорение всех процессов, включая негативные циклические явления, которые, подкрепляясь механизмами положительной обратной связи, создают условия для кризисов и нестабильности [3].

И.И. Лукашук соглашается с этим взглядом, утверждая, что «глобализация вносит столь значительные изменения во все сферы общественной жизни, что на данный момент невозможно точно предсказать все их последствия» [4]. Далее он отмечает, что «в условиях глобализации, с одной стороны, усиливается процесс интернационализации общества, который приводит к более тесной взаимосвязи и сотрудничеству между государствами. С другой стороны, происходит социальное расслоение, разделяющее общество на слои с разным доступом к ресурсам и возможностям» [5]. Его позиция подчеркивает сложность и многогранность глобализационных процессов, которые затрагивают как экономические и социальные, так и культурные и политические аспекты».

В свою очередь, А. Кабалкин и Л. Санникова отмечают, что «глобализация правового пространства способствует формированию единого правового поля. Это может нивелировать уникальные черты национальных законодательств, создавая

универсальные правила игры, что имеет как позитивные, так и негативные последствия» [6].

Подытоживая позиции различных авторов можно заключить, что глобализация, представляет собой качественное изменение современных мировых процессов. Ее можно рассматривать как новую стадию интернационализации различных аспектов общественной жизни, включая экономику, культуру и политику.

Однако столь масштабные изменения требуют научно обоснованного подхода и взвешенной политики особенно в экологической сфере. Главная цель такой политики должна заключаться в обеспечении экологической безопасности личности, общества и государства. М.М. Бринчук и М.И. Васильева подчеркивают, что «глобальные экологические проблемы являются предметом особой заботы мирового сообщества. Их решение возможно только через разработку международной экологической политики, основанной на согласованных действиях государств» [7].

М.И. Милушина, исследуя влияние научно-технического прогресса, отмечает, что «ускорение внедрения научных и технических достижений имеет двойственный эффект. С одной стороны, прогресс облегчает существование человека, предлагая инновационные решения для удовлетворения его потребностей. С другой стороны, он усугубляет экологическую ситуацию на планете. Изменение климата, глобальные техногенные катастрофы и ухудшение состояния окружающей среды оказывают пагубное воздействие на физическое и психическое здоровье людей» [8].

А.М. Диноршоев и И.О. Давронов в свою очередь в контексте проблем связанных с таянием ледников отмечают, что «в истории ООН проблема водных ресурсов стала одной из первых сложных задач, с которыми организация столкнулась в конце XX века. Уже длительное время одним из ключевых направлений её деятельности является преодоление глобального кризиса, вызванного недостаточно развитой инфраструктурой водоснабжения, столь необходимой для обеспечения базовых потребностей человека. Эту проблему усугубляет постоянно растущий спрос на воду, как для бытовых нужд, так и для коммерческого и сельскохозяйственного использования» [9, с. 5].

Таким образом, глобализация экологических проблем подчеркивает необходимость поиска баланса между

потребностями человечества в природных ресурсах и способностью природы восстанавливать эти ресурсы. Этот конфликт, по мнению исследователей, становится глобальным вызовом, который требует объединенных усилий международного сообщества для его разрешения.

Экологические проблемы представляют собой один из самых значимых вызовов для современного мира, поскольку их масштабы и последствия ставят под угрозу устойчивое существование не только отдельных государств, но и всего человечества в целом. Эти проблемы затрагивают все аспекты жизни, от качества воздуха и воды до состояния биосферы, и климата, влияя на здоровье людей, экономическое развитие и социальную стабильность. В данном направлении можно выделить ряд магистральных точек, которые определяют актуальность решения вопросов, связанных с обеспечением экологической безопасности. Во-первых, это глобальный характер экологических проблем. Экологические проблемы носят глобальный характер, поскольку они не ограничиваются границами отдельных стран. Загрязнение воздуха в одной части света влияет на климатические процессы в другой, а истощение ресурсов, таких как пресная вода или плодородные почвы, становится причиной международных конфликтов и миграции. Изменение климата, вызванное парниковыми газами, влияет на таяние ледников, повышение уровня мирового океана и экстремальные погодные явления, что уже приводит к катастрофическим последствиям, включая разрушение инфраструктуры, гибель людей и утрату биоразнообразия. Во-вторых, влияние на здоровье и жизнь людей. Одной из самых осязаемых сторон экологических проблем является их воздействие на здоровье населения. Загрязнённый воздух, содержащий высокие концентрации вредных веществ, таких как диоксид азота и мелкие частицы PM2.5, становится причиной респираторных и сердечно-сосудистых заболеваний, включая астму, хронические обструктивные болезни лёгких и инфаркты. Загрязнение воды тяжёлыми металлами, промышленными отходами и пестицидами приводит к развитию хронических заболеваний и увеличивает смертность, особенно в странах с низким уровнем дохода. В-третьих, социально-экономические и политические последствия. Экологические проблемы также имеют серьёзные экономические последствия. Например, разрушительные природные

катаклизмы, такие как наводнения, ураганы и засухи, наносят ущерб инфраструктуре, сельскому хозяйству и промышленности, приводя к многомиллиардным потерям. Восстановление разрушенных регионов требует значительных финансовых вложений, что становится дополнительной нагрузкой на национальные бюджеты. Более того, истощение природных ресурсов, таких как нефть, газ, леса и пресная вода, увеличивает их стоимость и обостряет экономическую конкуренцию между государствами. Также экологические проблемы могут стать катализатором социальных и политических конфликтов. Ухудшение условий жизни, вызванное нехваткой воды, продуктов питания или из-за деградации окружающей среды, вынуждает людей мигрировать в поисках лучших условий. Массовая миграция, в свою очередь, может вызвать напряжённость между странами, конкурирующими за ограниченные ресурсы.

Исходя из этого, можно заключить, что современные экологические проблемы требуют немедленных и скоординированных действий на национальном и международном уровнях. Для их решения необходимо внедрять передовые экологические технологии, переходить на возобновляемые источники энергии, усиливать контроль за выбросами вредных веществ, улучшать управление отходами и повышать уровень экологической осведомлённости населения. Только совместные усилия мирового сообщества позволят минимизировать ущерб, наносимый окружающей среде, и сохранить планету для будущих поколений.

Таким образом, экологические проблемы являются не просто одной из угроз, с которыми сталкивается человечество, но и вызовом, от своевременного и эффективного ответа на который зависит наше будущее. Если не предпринять серьёзных усилий уже сейчас, ущерб, наносимый окружающей среде, может стать необратимым, поставив под угрозу само существование человеческой цивилизации.

В этом разрезе следует согласиться с позицией отечественного ученого А.Р. Нематова который отмечает, что, «экологическая безопасность в условиях глобальных угроз становится одним из ключевых компонентов, одной из основополагающих частей общей системы национальной безопасности любого государства» [10, с.513-529]. Эта проблема стоит в одном ряду с военными, экономическими и социальными угрозами, но при этом имеет более

непредсказуемый характер. Без тщательного анализа, точного прогнозирования и постоянного мониторинга экологические угрозы способны наносить обществу огромный материальный ущерб, а также приводить к значительным моральным потерям. Иными словами, глобальная экологическая безопасность напрямую касается и Республики Таджикистан.

Наша страна, как независимое и суверенное государство, сталкивается с рядом серьёзных экологических вызовов, требующих регулирования и контроля со стороны национального законодательства, компетентных органов, а также повышения уровня экологической осведомлённости среди населения. Вопросы, связанные с экологическими угрозами, неизменно находятся в центре внимания руководства страны, поскольку их игнорирование может привести к катастрофическим и непредсказуемым последствиям.

Глобальные экологические проблемы в Таджикистане проявляются в таких аспектах, как ухудшение состояния экосистем, деградация земель, увеличение числа стихийных бедствий, таяние ледников, а также рост частоты пыльных и песчаных бурь. Необходимость решения глобальных экологических вызовов, а также процесс интернационализации общественной жизни требуют пересмотра международно-правового регулирования в области защиты прав человека. Это связано с тем, что глобализация и универсальность проблем, стоящих перед отдельным человеком, нацией, государством и человечеством в целом, порождают схожие механизмы их решения, включая правовые и конституционные способы. Эти процессы формируют общие экономические, культурные и информационные пространства, которые, в свою очередь, влияют как на международное право, так и на национальные законодательные системы, создавая условия для унификации и глобализации правовых норм. Особую роль в этих процессах играют основные принципы международного права, направленные на решение экологических проблем и защиту прав человека в экологической сфере.

Решение экологических проблем, таких как загрязнение окружающей среды, редко может быть эффективным в рамках усилий одной страны. Экологические вызовы носят трансграничный характер, что требует координации действий на международном уровне.

В последние годы Республика Таджикистан предпринимает активные шаги по укреплению международного сотрудничества в области решения глобальных экологических проблем и улучшения состояния окружающей среды. Значительную роль в этом процессе играет Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. Его гуманистические и комплексные инициативы в области управления водными ресурсами, борьбы с изменением климата и охраны окружающей среды получили признание на международной арене. На основе его предложений и инициатив Организация Объединенных Наций, одна из наиболее влиятельных мировых организаций, приняла девять резолюций, направленных на решение важнейших экологических вопросов. Эти достижения подтверждают приверженность Таджикистана идеям устойчивого развития и международного сотрудничества в решении экологических проблем. Деятельность Республики Таджикистан в области решения глобальных экологических вызовов охватывает несколько ключевых направлений, каждое из которых направлено на достижение устойчивого развития, сохранение природных ресурсов и снижение воздействия изменений климата. Рассмотрим эти направления подробнее.

1. Энергетическая устойчивость – изменение климата оказывает значительное влияние на экономику Таджикистана, особенно на жизненно важные отрасли, такие как энергетика, промышленность и сельское хозяйство. В условиях увеличения глобальных температур и снижения объема осадков наблюдается уменьшение водных ресурсов, особенно в горных районах, где формируются основные источники воды. Это приводит к сокращению уровня водных запасов в водохранилищах, питающих гидроэлектростанции страны.

Таджикистан производит около 98% электроэнергии за счет гидроэнергии, занимая одно из лидирующих мест в мире по использованию возобновляемых источников энергии. Однако гидроэнергетика является сезонно зависимой. В осенне-зимний период, когда спрос на электроэнергию наиболее высок, уровень воды в реках и водохранилищах снижается, что ограничивает производство электроэнергии. В то же время летом наблюдается избыточная выработка электроэнергии, что обусловлено низким

внутренним спросом. Избыток электроэнергии не всегда удается эффективно использовать, поскольку он совпадает с пиковым спросом на оросительную воду в соседних странах, таких как Узбекистан, Казахстан и Туркменистан.

Благодаря экологически чистой энергетике Таджикистан не только способствует улучшению климатического баланса в регионе, но и закрепляет свою роль как одного из глобальных лидеров в сфере устойчивой энергетики. Страна продолжает развивать гидроэнергетику, что способствует снижению выбросов парниковых газов и укреплению энергетической независимости.

2. Сохранение водных ресурсов – вода играет стратегическую роль для Таджикистана, где формируется около 60% водных ресурсов Центральной Азии. Страна активно работает над реализацией инициатив, направленных на улучшение управления водными ресурсами, особенно в условиях изменений климата и роста населения.

Среди глобальных инициатив, предложенных Таджикистаном, особое значение имеет программа «Международное десятилетие действий “Вода для устойчивого развития” (2018–2028 годы)». Эта инициатива побуждает мировое сообщество принимать срочные меры для решения водных проблем и достижения Целей устойчивого развития. Таджикистан активно выступает за обеспечение равного доступа к чистой воде и санитарным услугам, что остается актуальной задачей: по данным ООН, около 29% мирового населения лишены безопасной питьевой воды, а 55% — базовых санитарных условий.

Сохранение водных ресурсов и обеспечение доступа к ним рассматриваются Таджикистаном как неотъемлемая часть национальной и международной политики, направленной на улучшение благосостояния населения и поддержание экологического равновесия в регионе.

3. Сохранение ледников – таяние ледников является одной из самых острых экологических проблем, стоящих перед Таджикистаном. Ледники составляют основной источник пресной воды в регионе, однако из-за изменений климата их объем стремительно сокращается. Лидер нации Эмомали Рахмон неоднократно поднимал этот вопрос на международной арене, предлагая объявить 2025 год Международным годом защиты ледников и учредить Всемирный день защиты ледников.

На территории Таджикистана расположено более 60% ледников Центральной Азии. Однако быстрые темпы их таяния усиливают угрозы, связанные с наводнениями, оползнями, лавинами и засухами, что негативно влияет на экономику и благополучие населения. Эти вызовы требуют системного подхода к сохранению ледников и управлению водными ресурсами, который Таджикистан активно развивает.

4. Социальные инициативы и экологическое образование - Таджикистан придает большое значение экологическому просвещению и повышению осведомленности населения о важности защиты окружающей среды. В рамках этой работы был принят Закон Республики Таджикистан «Об экологическом образовании населения». Также в целях повышения экологической грамотности населения, поддержания чистоты и порядка окружающей среды, Председатель города Душанбе Рустами Эмомали объявил 2024 год «Годом экологического просвещения». Эти меры направлены на формирование экологической культуры в обществе, популяризацию знаний о здоровом образе жизни и рациональном использовании природных ресурсов.

Также разработана и реализуется Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на 2023–2028 годы, основными целями которой являются:

- предотвращение эрозии почвы;
- сокращение загрязнения воды и воздуха;
- расширение лесных площадей и охраняемых природных территорий;
- развитие малоотходных технологий и переработки отходов;
- повышение уровня экологической грамотности населения.

5. Правовое регулирование и международное сотрудничество – Таджикистан активно работает над совершенствованием законодательства в области охраны окружающей среды и рационального природопользования. Создана основательная законодательная база, включающая законы и постановления, регулирующие вопросы защиты лесов, водных ресурсов, редких видов животных и растений. Однако в условиях низкой правовой грамотности населения остаются актуальными задачи повышения уровня экологического правосознания и обеспечения строгого соблюдения природоохранного законодательства.

Среди предлагаемых мер:

- разработка современных стандартов охраны окружающей среды с учетом международных норм;
- приведение национальных экологических стандартов в соответствие с международными конвенциями;
- гармонизация правил природопользования для устойчивого развития экономики.

Таким образом, подводя итог следует отметить, что Таджикистан предпринимает комплексные усилия для решения глобальных экологических проблем, включая управление водными ресурсами, сохранение ледников, развитие экологически чистой энергетики и повышение уровня экологической культуры. Эти шаги способствуют укреплению устойчивого развития страны, сохранению природных богатств и обеспечению экологической безопасности на региональном и международном уровнях.

Рецензент: д.ю.н., профессор Диноршоҳ А.М.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ЭКОЛОГИИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ПАРТАВИ РАВАНДҲОИ ГЛОБАЛИЗАТСИОНӢ (ТАҲҚИҚОТИ ҲУҚУҚӢ)

Калидвожаҳо: беҳатарии экологӣ, Тоҷикистон, глобализатсия, танзими ҳуқуқӣ, тағйирёбии иқлим, рушди устувор, идоракунии захираҳои обӣ, гидроэнергетика, ҳифзи муҳити зист, таълими экологӣ, стандартҳои байналмилалӣ.

Аннотатсия: Дар шароити равандҳои глобализатсионӣ беҳатарии экологӣ яке аз унсурҳои асосии рушди устувори давлат ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги табиӣ, аз ҷумла обӣ ва гидроэнергетикӣ мебошад, бо маҷмуи таҳдидҳои экологӣ рӯбарӯ аст, ки бо тағйирёбии иқлим, обшавии пирахҳо ва таназзули экосистемаҳо ташдид меёбанд. Ин таҳқиқот ба таҳлили ҷанбаҳои сиёсату ҳуқуқии таъмини беҳатарии экологӣ дар Тоҷикистон бо дарназардошти ҷолишҳои глобалӣ ва ӯҳдадорҳои байналмилалӣ равона шудааст. Ба қонунгузори милли, мутобиқати он ба стандартҳои байналмилалӣ экологӣ ва тадбирҳои амалӣ, ки ба ҳифзи захираҳои табиӣ, идоракунии захираҳои обӣ ва энергетикӣ, ҳифзи пирахҳо ва баланд бардоштани сатҳи маълумоти экологӣ нигаронида шудаанд, тавачҷуҳи махсус дода шудааст. Масъалаҳои калидии татбиқи қонун

муайян гардида, пешниҳодҳо оид ба тақмили танзими ҳуқуқӣ дар ин соҳа пешниҳод шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот аҳамияти ҳамгироии саъю кӯшишҳои давлат, ҷомеа ва созмонҳои байналмилалиро барои ҳалли муассири мушкилоти экологӣ ва таъмини рушди устувор таъкид мекунанд.

Обидова Манижа Насруллоевна – дотсенти калони кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, E-mail: manija08@gmail.com Тел.: (+992) 928-64-00-27.

ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES (LEGAL RESEARCH)

Keywords: Environmental security, Tajikistan, globalization, legal regulation, climate change, sustainable development, water resource management, hydropower, environmental protection, environmental education, international standards.

Annotation: In the context of globalization, environmental security has become a key element of sustainable state development. The Republic of Tajikistan, endowed with significant natural resources, including water and hydropower, faces a complex array of environmental threats exacerbated by climate change, glacial melting, and ecosystem degradation. This study focuses on analyzing the political and legal aspects of ensuring environmental security in Tajikistan, taking into account global challenges and international obligations. Special attention is given to national legislation, its alignment with international environmental standards, and practical measures aimed at preserving natural resources, managing water and energy resources, protecting glaciers, and enhancing environmental education. Key issues in law enforcement are identified, and recommendations for improving legal regulation in this area are proposed. The results of the study emphasize the importance of integrating the efforts of the state, society, and international organizations to effectively address environmental problems and ensure sustainable development.

Obidova Manizha Nasrulloevna – Senior Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law at the Tajik State University of Law, Business, and Politics, Ph.D. in Law, E-mail: manija08@gmail.com Phone: (+992) 928-64-00-27.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» г. Душанбе 28 декабря 2024 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://president.tj> (дата обращения 03.01.2025 г.)
2. Велиева Д.С.К. Охрана окружающей среды и экологическая безопасность: российские проблемы в условиях глобализации. Вестник Поволжского института управления. 2006. № 10. С. 110-117.
3. Шелехов А. Глобальные категории и устойчивое развитие // ЭКОС. 2002. № 3.
4. Лукашук И.И. Глобальная ответственность государств // Право-вая система России в условиях глобализации: Сб. материалов «круглого стола» / Под ред. Н.П. Колдяевой, Е.Г. Лукьяновой. М., 2005.
5. Лукашук И.И. Глобализация и государство // Журнал российского права. 2001. № 4
6. Кабалкин А., Санникова Л. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства // Российская юстиция. 2001. № 12.
7. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под ред. Е.А. Лукашевой. М., 2002
8. Милушин М.И. Проблемы формирования комплексных образований в законода-тельстве России. М.: Издательство Юнико-Информ, 2003. 96 с.
9. Диноршоев А.М., Давронов И.О. Международно-правовое закрепление инициатив лидера нации в разрешении глобальных водных проблем// Материалы республиканской научно-практической конференции «Инициативы Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в разрешении глобальных водных проблем» (11 ноября 2023 года). – Душанбе, 2023. – С. 5.
10. Нематов А.Р., Собитдухт Н. Правовое обеспечение экологической безопасности в условиях глобализации, мировых угроз и вызовов на примере пандемии // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2020. Т. 24. № 3. – С. 513–529.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://president.tj> (санаи муроҷиат 03.01.2025).
2. Велиёва Д.С.К. Ҳифзи муҳити зист ва амнияти экологӣ: мушкилоти Россия дар шароити глобализатсия. Нашрияти Институти идоракунии минтақаи Волга. 2006. № 10. С. 110–117.
3. Шелехов А. Категорияҳои глобалӣ ва рушди устувор // ЭКОС. 2002. № 3.
4. Лукашук И.И. Масъулияти глобалии давлатҳо // Системаи ҳуқуқи Россия дар шароити глобализатсия: Маҷмӯаи маводи "мизи мудаваар" / таҳти таҳрири Н.П. Колдяева, Е.Г. Лукянова. М., 2005.
5. Лукашук И.И. Глобализатсия ва давлат // Маҷаллаи ҳуқуқи Россия. 2001. № 4.
6. Кабалкин А., Санникова Л. Глобализатсияи фазои ҳуқуқӣ ва навғониҳои қонунгузорию шаҳрвандии Россия // Адлияи Россия. 2001. № 12.
7. Ҳуқуқҳои инсон: натиҷаҳои аср, тамоюлҳо, дурнамо / таҳти таҳрири Е.А. Лукашёва. М., 2002.
8. Милушин М.И. Масъалаҳои ташаккули мафҳумҳои мураккаб дар қонунгузорию Россия. М.: Нашриёти Юнико-Информ, 2003. 96 саҳ.
9. Диноршоев А.М., Давронов И.О. Мустаҳкамкунии ҳуқуқи байналмилалӣ ташаббусҳои Пешвои миллат дар ҳалли мушкилоти глобалии обӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли мушкилоти глобалии обӣ» (11 ноябри соли 2023). – Душанбе, 2023. – С. 5.
10. Нематов А.Р., Собитдухт Н. Таъмини ҳуқуқи амнияти экологӣ дар шароити глобализатсия, таҳдидҳо ва ҷолишҳои ҷаҳонӣ бо мисоли пандемия // Нашрияти ДМУТ. Силсила: Илмҳои ҳуқуқӣ. 2020. Ҷ. 24. № 3. – С. 513–529.

List of literature:

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, "On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic," Dushanbe, December 28, 2024. [Electronic resource]. – Access mode: <https://president.tj> (accessed on January 3, 2025).
2. Velieva D.S.K. Environmental protection and environmental security: Russian problems in the context of globalization. Bulletin of the Volga Institute of Management. 2006. No. 10. P. 110–117.
3. Shelekhov A. Global categories and sustainable development // ECOS. 2002. No. 3.
4. Lukashuk I.I. Global responsibility of states // Legal system of Russia in the context of globalization: Collection of materials of the "round table" / Ed. by N.P. Koldyaeva, E.G. Lukyanova. Moscow, 2005.
5. Lukashuk I.I. Globalization and the state // Journal of Russian Law. 2001. No. 4.
6. Kabalkin A., Sannikova L. Globalization of the legal space and novelties of Russian civil legislation // Russian Justice. 2001. No. 12.
7. Human rights: results of the century, trends, prospects / Ed. by E.A. Lukasheva. Moscow, 2002.
8. Milushin M.I. Problems of forming integrated entities in Russian legislation. Moscow: Unico-Inform Publishing House, 2003. 96 pages.
9. Dinorshoev A.M., Davronov I.O. International legal consolidation of the Leader of the Nation's initiatives in solving global water problems // Materials of the Republican scientific-practical conference "Initiatives of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon in solving global water problems" (November 11, 2023). – Dushanbe, 2023. – P. 5.
10. Nematov A.R., Sobotdukht N. Legal provision of environmental security in the context of globalization, global threats, and challenges using the example of the pandemic // Bulletin of RUDN. Series: Legal Sciences. 2020. Vol. 24. No. 3. – P. 513–529.

УДК: 342.4

Бобоев Фируз Абдунасимович,

Начальник отдела правовой информации и систематизации Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан

E-mail: mr.boboev.firuz@mail.ru

Тел: (+992) 988-94-33-95

ПРАВОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ

Ключевые слова: конституционное правосознание, Конституция, правовая информация, правовое просвещение, правовая культура, верховенство закона.

Аннотация: Статья посвящена исследованию роли правовой информации в формировании и развитии конституционного правосознания. Рассматриваются сущность информации и её видов, особенности правовой информации как ключевого инструмента повышения правовой грамотности населения. Особое внимание уделено взаимосвязи правовой информации и конституционного правосознания, а также их влиянию на правовую культуру и верховенство закона.

Современный этап развития общества характеризуется возрастанием роли информации как стратегического ресурса, определяющего многие сферы человеческой жизни, включая право. Конституционное правосознание, являясь одной из форм правосознания, непосредственно зависит от доступности и качества правовой информации. Это обусловлено тем, что информация о праве формирует у граждан понимание правовых норм, их значения и способов применения. Именно поэтому правовая информация занимает центральное место в процессе формирования правовой культуры общества, а её распространение становится важным инструментом правового воспитания и укрепления верховенства закона.

С точки зрения права информация приобретает особый статус, поскольку становится инструментом реализации прав и обязанностей граждан, механизмом контроля над государственными органами, а также основой для принятия правовых решений. Таким образом, она не просто является абстрактной категорией, а имеет важное практическое значение, особенно в контексте формирования правового сознания и культуры.

В статье 1 Закона Республики Таджикистан «Об информации» даётся определение информации как сведения о лицах, предметах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления [1]. Информация как явление многогранна и классифицируется по

различным критериям, включая форму представления, способ передачи и содержание. Она может быть текстовой, аудиовизуальной, числовой, графической и смешанной. В Законе РТ «Об информации» в статье 15 основными видами информации являются:

- статистическая информация;
- массовая информация;
- информация о деятельности государственных органов
- правовая информация;
- информация о личности;
- информация справочно-энциклопедического характера;
- информация социологическая, ознакомительная, экономическая, коммерческая, экологическая, деловая, потребительская, архивная, научно-техническая и т.д. [1].

Среди всех видов особое место занимает правовая информация, поскольку она непосредственно связана с регулированием общественных отношений через нормы права. Правовая информация согласно статье 19 Закона РТ «Об информации» источниками правовой информации являются Конституция Республики Таджикистан, нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, международные правовые акты, сообщения средств массовой информации, публичные выступления, другие источники информации по правовым вопросам. В целях обеспечения доступа граждан к нормативно-правовым актам государство регулирует их

официальное опубликование в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» [1]. Именно этот вид информации является важным инструментом не только для обеспечения правового порядка, но и для формирования правового сознания, в том числе на конституционном уровне.

Правовая информация играет ключевую роль в формировании правосознания граждан, так как она обеспечивает доступ к знаниям о правах, обязанностях и механизмах их реализации. Доступ к правовой информации, касающейся конституционных норм, их разъяснения и практического применения, создаёт основу для осознания гражданами значимости Конституции Республики Таджикистан, как основного закона государства. Это, в свою очередь, способствует укреплению конституционного правосознания, формируя у населения уважение к правам и свободам, закреплённым в Конституции, и осознание важности их защиты. Таким образом, правовая информация становится не просто источником знаний, но и действенным инструментом повышения конституционного правосознания.

Среди всех аспектов правового сознания особое значение имеет конституционное правосознание, которое связано с восприятием и пониманием норм Конституции, её принципов и роли в правовом регулировании общества.

Никитяева В.В. отмечает, что конституционное правосознание, являясь особым, отраслевым видом правосознания, представляет собой совокупность идеологических и психологических структурных элементов, включающих взгляды, оценки, установки, представления, отношения личности к целям и принципам конкретного государства и общества, реального состояния основных прав и свобод человека, действующей правовой системы, в том числе органов государственной власти, форм и методов их деятельности [3, с. 21.]. Конституционное правосознания охватывает не только формальное знание законов, но и отношение к их реализации и восприятию эффективности государственных институтов в обеспечении правопорядка и защиты прав и свобод граждан. Таким образом, уровень развития конституционного правосознания оказывает непосредственное влияние на стабильность и эффективность правовой системы. От него зависит, насколько правовая система способна реализовать свои цели в условиях конкретного

государства, создавая устойчивую и справедливую правовую среду.

Как отмечает Червонюк В.И. Конституционное правосознание – это субъективированная система конституционных знаний и ценностей [4, с. 167]. Конституционное правосознание, как подчеркивает Червонюк В.И., является субъективированной системой, что указывает на его индивидуальный и социальный характер. В рамках этой системы конституционные знания и ценности приобретают значимость именно в контексте восприятия конкретными субъектами — от отдельных граждан до целых общественных групп. Это правосознание определяет, как воспринимаются и применяются конституционные нормы в реальной жизни, влияя на поведение людей в юридически значимых ситуациях и на общий уровень правовой культуры в обществе.

Автор считает, что конституционное правосознание можно определить как особый вид правового сознания, отражающий представления человека, общества о конституции, ее роли в правовом регулировании, правах и свободах человека и гражданина, о демократическом государстве [2, с.41-45]. Конституционное правосознание выходит за рамки общего понимания права, так как фокусируется на конкретных аспектах конституционного регулирования. Оно формирует восприятие Конституции как основополагающего акта, который не только определяет правовую природу государства, но и служит гарантом защиты прав и свобод, а также механизмом обеспечения верховенства закона. Такой подход отражает не только юридический, но и социально-политический аспект конституционного правосознания, в котором демократическое устройство государства играет центральную роль.

Подводя итоги вышесказанному, конституционное правосознание представляет собой комплекс конституционных знаний, ценностей и установок, которые воспринимаются и осознаются субъектами правовых отношений. Оно формируется на основе конституционных норм и принципов, отражающих фундаментальные ценности государства и общества. Важность конституционного правосознания заключается в том, что оно не ограничивается формальным знанием положений Конституции, но включает в себя понимание их значимости, а также отношение к их реализации в повседневной жизни.

Правовая информация играет ключевую роль в формировании и повышении

конституционного правосознания. Она является важным инструментом, посредством которого граждане получают доступ к знаниям о Конституции, её нормах и принципах, а также о своих правах и обязанностях. Распространение правовой информации способствует осознанию населением роли Конституции в обеспечении верховенства закона, защите прав и свобод человека и гражданина, а также в укреплении демократических основ государства.

Благодаря доступной и качественной правовой информации у граждан формируется понимание того, как конституционные нормы воплощаются в реальной жизни. Это способствует не только повышению общего уровня правовой культуры, но и формированию устойчивого уважения к Конституции как основному закону государства. Важно отметить, что правовая информация не ограничивается только текстами нормативно-правовых актов, но включает в себя различные образовательные программы, информационные кампании, публикации, доступные комментарии и разъяснения специалистов.

Таким образом, правовая информация становится фактором, который стимулирует развитие конституционного правосознания, помогая гражданам осознавать свою роль в правовой системе государства, принимать активное участие в общественной и политической жизни, а также защищать свои права и интересы в соответствии с нормами закона.

Конституционное правосознание является фундаментальным элементом правовой культуры и основой устойчивого развития правового государства. Его формирование и укрепление невозможно без широкого распространения правовой информации, эффективного правового просвещения и вовлечения граждан в общественно-политические процессы. Конституционное правосознание, отражающее представления о Конституции как о главном правовом документе, формирует основу для уважения к закону, защиты прав и свобод человека и гражданина, а также укрепления демократических ценностей в обществе.

Рецензент: д.ю.н., профессор Диноршоҳ А.М.

ИТТИЛООТИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ШУУРИ ҲУҚУҚИИ КОНСТИТУТСИОНӢ

Калидвожаҳо: шуури ҳуқуқии конститусионӣ, Конститутсия, иттилооти ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, волоияти қонун.

Аннотатсия: Мақола ба таҳқиқи нақши иттилооти ҳуқуқӣ дар ташаккул ва рушди шуури ҳуқуқии конститусионӣ бахшида шудааст. Моҳияти иттилоот ва намудҳои он, хусусиятҳои иттилооти ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи асосии баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии аҳоли баррасӣ карда мешаванд. Ба робитаи иттилооти ҳуқуқӣ ва шуури конститусионии ҳуқуқӣ, инчунин таъсири онҳо ба фарҳанги ҳуқуқӣ ва волоияти қонун диққати махсус дода мешавад.

Бобоев Фируз Абдунасимович – сардори шуъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураттабсозии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: mr.boboev.firuz@mail.ru Тел: (+992) 988-94-33-95.

LEGAL INFORMATION AS A FACTOR OF INCREASING CONSTITUTIONAL LEGAL AWARENESS

Keywords: constitutional legal awareness, Constitution, legal information, legal education, legal culture, rule of law.

Annotation: The article is devoted to the study of the role of legal information in the formation and development of constitutional legal awareness. The article considers the essence of information and its types, the features of legal information as a key tool for improving the legal literacy of the population. Special attention is paid to the relationship between legal information and constitutional legal awareness, as well as their impact on legal culture and the rule of law.

Boboev Firuz Abdunasimovich - Head of the Department of Legal Information and Systematization of the National center for legislation under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail: mr.boboev.firuz@mail.ru Тел: (+992) 988-94-33-95

Список литературы:

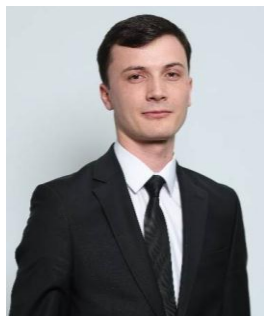
1. Закон Республики Таджикистан «Об информации» от 10 мая 2002 года № 55 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164.
2. Бобоев Ф.А. Понятие и сущность конституционной культуры. Научно-аналитический журнал «Законодательство» № 3 (43), 2021. стр. 41-45
3. Никитяева, В. В. Конституционное правосознание: вопросы теории и практики: автореферат дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Никитяева. – Волгоград, 2002. – 209 с.
4. Червонюк В.И. Конституция и конституционное правосознание. Вестник Московского университета МВД России №10. 2008 – 289 с.

Рӯйхати адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон " дар бораи иттилоот " аз 10 майи соли 2002 по 55 // Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2002, по 4, қисми 2, моддаи 320; соли 2012, по 7, моддаи 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014, по 1164.
2. Бобоев Ф. А. Мафҳум ва моҳияти фарҳанги конституционӣ. Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Қонунгузорӣ по 3 (43), 2021. сах. 41-45
3. Никитяева, В.В. Маърифати Ҳуқуқии Конституционӣ: масъалаҳои назария ва амалия: автореферат дисс. ... канд. ҳуқуқшинос. Никитаева. Волгоград, соли 2002. 21 сах. \ \ 209
4. Червонюк В. И. Конституция ва шури ҳуқуқии конституционӣ. Рӯзномаи донишгоҳи Москваи ВКД русия по 10. 2008 сах. 167\ \ 289

List of literature:

1. The Law of the Republic of Tajikistan "On Information" dated May 10, 2002 No. 55 // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 2002, No. 4, part 2, Article 320; 2012, No. 7, Article 698; The Law of the Republic of Tajikistan dated 11/27/2014, No. 1164.
2. Boboev F.A. The concept and essence of constitutional culture. Scientific and analytical journal "Legislation" No. 3 (43), 2021. pp. 41-45
3. Nikityaeva, V. V. Constitutional legal awareness: issues of theory and practice: abstract of the dissertation. ... kand. jurid. Sciences / V. V. Nikitaeva. – Volgograd, 2002. –209 p.
4. Chervonyuk V.I. Constitution and constitutional legal awareness. Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia No. 10. 2008 p. 289.

УДК: 342.2

Давронов Илџс Отакулович

Начальник отдела воспитания, культурно-массовой работы и связям с общественностью филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

E-mail: davronovilyos@mail.ru

Тел.: (+992) 928 14 2224

ЭВОЛЮЦИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ОТ ИСТОКОВ К СОВРЕМЕННЫМ СТАНДАРТАМ

Ключевые слова: права человека, экологические права человека, конституционная регламентация, изменение климата, право на благоприятную окружающую среду, устойчивое развитие, защита окружающей среды, историческая периодизация.

Аннотация: Эволюция конституционной регламентации экологических прав человека представляет собой интересный и важный процесс. Вначале экологические права не были четко определены в конституциях многих стран. Однако с ростом осознания важности охраны окружающей среды и устойчивого развития, многие государства начали включать экологические права в свои конституции. Современные стандарты включают право на благоприятную окружающую среду, право на доступ к экологической информации, право на участие в принятии экологически значимых решений и право на возмещение ущерба, причиненного экологическими правонарушениями. Эти права помогают защищать как окружающую среду, так и здоровье, и благополучие людей.

Для определения содержания и сущности любого явления, в том числе конкретного субъективного права, важное значение имеет вопрос его формирования и эволюции. В этом разрезе определение первопричин и условий формирования экологических прав позволяет определить их место в современной системе прав человека.

Эволюция конституционной регламентации экологических прав человека представляет собой процесс постепенного формирования и совершенствования правовых норм, направленных на защиту окружающей среды и обеспечение экологической безопасности. Этот процесс включает несколько этапов, каждый из которых отражает развитие общественного сознания, экологических стандартов и международного сотрудничества.

Эволюционный характер правовой регламентации экологических прав человека дает основания рассмотреть ключевые стадии их становления и развития, где главную роль играли вопросы обеспечения безопасной для жизни здоровья условия.

Ученые выделяют ряд параметров, совокупность которых популяризирует теорию эволюции института прав человека и предлагает

перспективную модель взаимоотношения человека с природой. Эволюция экологических прав человека – от политико-правовых идей до признания на уровне основных законов государства – неразрывно связана с общей теорией прав человека и развития общественных отношений.

В этом разрезе вопрос об эволюции прав человека в отечественной и зарубежной науке представляет собой дискуссионный вопрос. Среди ученых существуют различные позиции относительно цивилизационного подхода и этапов развития прав человека. Так, отечественные исследователи А.М. Диноршоев [1], А.Г. Холикзода [2], Б.А. Сафарзода [3], Д.С. Рахмон [4] исследуя эволюцию прав человека в Таджикистане отмечают, что оно прошло три этапа развития – досоветский, советский и период независимости. При этом досоветский период подразделяют на три подэтапа – период зороастризма, исламский период и период нахождения в составе Российской империи.

В свою очередь, сторонники цивилизационного подхода к формированию прав человека основываются на признании культурного, исторического и социального контекста как ключевых факторов, определяющих природу, содержание и понимание прав человека. Этот

подход ставит под сомнение универсалистские утверждения, характерные для либерального подхода, предполагая, что права человека развиваются в рамках конкретных цивилизаций, а их реализация тесно связана с историческими и культурными особенностями общества

В контексте эволюции экологических прав человека, следует отметить их специфичность в разрезе общей концепции прав человека. На сегодняшний день данные права занимают важное место в общей концепции прав человека, поскольку они фокусируются на обеспечении права каждого на жизнь в благоприятной окружающей среде. Это право является относительно новым в сравнении с другими правами, такими как право на жизнь, свободу и равенство, и его развитие связано с ростом осознания угрозы, которую представляет для человечества экологический кризис.

Экологические права человека занимают важное место в общей концепции прав человека, поскольку они фокусируются на обеспечении права каждого на жизнь в благоприятной окружающей среде. Это право является относительно новым в сравнении с другими правами, такими как право на жизнь, свободу и равенство, и его развитие связано с ростом осознания угрозы, которую представляет для человечества экологический кризис.

Как показывает анализ современной литературы в данной области специфичность экологических прав в контексте общей концепции прав человека выражается в нескольких аспектах. Во-первых, природная взаимосвязь с другими правами. Экологические права тесно связаны с фундаментальными правами человека, такими как право на жизнь и здоровье. Загрязнение окружающей среды, изменение климата и разрушение экосистем напрямую влияют на физическое благополучие человека. Например, невозможность доступа к чистой воде нарушает не только экологические права, но и право на достойный уровень жизни.

Во-вторых, межпоколенческий аспект, т.е. экологические права уникальны своей ориентацией на будущее. Они учитывают интересы не только нынешнего, но и будущих поколений, что редко встречается в классической концепции прав человека. Таким образом, экологические права расширяют временные рамки ответственности государства и общества.

В-третьих, коллективный характер данной категории прав. В отличие от многих традиционных прав человека, которые часто рассматриваются как индивидуальные, экологические права имеют ярко выраженный

коллективный аспект. Они направлены на защиту интересов сообществ и всего человечества, что делает их реализацию более сложной.

В-четвертых, необходимость интеграции в другие права. Для эффективного функционирования экологических прав требуется их интеграция с экономическими, социальными и культурными правами. Например, устойчивое развитие, которое способствует защите окружающей среды, одновременно поддерживает право на труд, жилье и здоровье.

Указанные аспекты наглядно демонстрируют специфичность данной категории прав человека.

Говоря об эволюционном процессе формирования прав человека, многие отечественные ученые обращают внимание на три фактора – зарождение данного права в философско-религиозных источниках, их дальнейшая конституционная регламентация и соотношение с нормами международного права.

В данном контексте также наблюдается отличие в процессе формирования экологических прав от других прав человека, что является естественным. Как нами было подчеркнуто экологические права относятся к новому поколению прав человека.

Но несмотря на это процесс эволюции экологических прав можно проследить посредством указанных выше факторов.

Так, первым фактором является формирование идей в рамках философско-религиозных учений. Как отмечает А.М. Диноршоев «Идеи прав человека прошли долгий путь эволюции, начиная с их появления в рамках религиозных и философских учений. Можно утверждать, что именно религиозно-философские системы внесли значительный вклад в развитие концепции прав человека, оказав существенное влияние на мировую цивилизацию. Учения таких традиций, как зороастризм, маздакизм, манихейство, а также мировые религии, включая христианство, сыграли важную роль в осмыслении статуса человека, его уникальности и неповторимости. Они заложили основу для формирования естественной концепции прав человека, подчеркивая права и свободы, дарованные Богом, такие как право на жизнь, равенство и справедливость» [5].

Экологические вопросы можно встретить в различных философско-правовых и религиозных источниках, однако их содержательное наполнение отличается от современной трактовки данной категории прав. Экологические вопросы в указанных исторических источниках выступали как элементы посредством которых раскрывались

другие права человека, в частности право на жизнь. Например, в «Авесте» сказано, что запрещается загрязнять воду в озёрах, реках, колодцах. А также, отмечается, что человек, посеявший зерна в землю для блага людей, тем самым сеет семена благочестия, подпитывают их веру, что считается намного выше молитв и жертвоприношений. Посадка растений равнозначна противодействию злу на земле. «Красоту мира создаёт земледелец, тот, кто посеял в землю семя, верит в гуманизм» [6, с. 9-14].

Ислам на протяжении столетий формировал у людей сознание жить в согласии и гармонии с законами природы. Его требования, касающиеся отношения человека к природе, основаны на том, что человек в своих взаимоотношениях с природой должен руководствоваться не соображениями личной выгоды, не эгоистическими своими интересами, а общечеловеческими интересами, бережным отношением к природе как среде своего обитания.

Природа, согласно Корану, создается Аллахом для человека, для удовлетворения его интересов и потребностей. «Он - тот, - отмечается в Коране, - который сотворил вам все, что на Земле» (2:27). Однако человек при этом должен понимать и четко осознавать ту непреложную истину, что к этой созданной для него Богом природе он должен относиться бережно, заботливо, иначе он может разрушить не только окружающую среду, но и погубить самого себя. Природа в исламе, утверждает С.Х. Наср, «рассматривается в качестве «собственного дома», в котором предстоит жить, а не как чуждая страна, которую следует разорять» [7, с. 134-135].

Второй аспект связанный с формированием экологических прав связан с развитием конституционализма и закреплении института прав и обязанностей в Конституциях государств мира. Специфика данного этапа связан с первичным формированием экологических обязанностей и лишь затем переход к конституционной регламентации экологических прав как субъективной категории прав человека. Такой подход прослеживается, например, в конституциях стран бывшего Советского Союза, где первично акцентировалось внимание на обязанностях граждан в части охраны природы, рационального использования природных ресурсов и соблюдения экологических норм. Лишь со временем, с развитием понимания прав человека, конституционная регламентация начала включать экологические права как субъективную категорию,

признавая право каждого человека на благоприятную окружающую среду.

Эволюция этого процесса демонстрирует постепенный переход от коллективистской модели к индивидуалистической, где экологические права закрепляются наряду с другими основными правами, что свидетельствует о повышении значения экологической составляющей в системе прав человека.

Третий аспект формирования экологических прав человека связан с их международно-правовым признанием и закреплением. На этом этапе акцент смещается на создание международных механизмов, регулирующих охрану окружающей среды и права человека в контексте экологии. Процесс признания экологических прав на международном уровне стал важной вехой в развитии экологического законодательства и правозащиты.

Международное признание экологических прав началось с введения в 1972 году Стокгольмской декларации о человеке и окружающей среде, которая признала важность охраны экологии и установила основу для дальнейших усилий в этой области.

Все эти международные инициативы способствовали тому, что экологические права стали важной частью международного права, закрепляя право каждого человека на здоровую и безопасную окружающую среду, а также на доступ к информации и правосудию в экологических вопросах. Это дало значительный импульс для формирования национальных экологических прав и обязанностей, укрепляя их на международной арене.

Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что эволюция экологических прав человека демонстрирует переход от моральных и философских размышлений о природе к их юридическому признанию как важной части прав человека, поддерживающей баланс между природой, обществом и индивидуальными правами.

Эволюция конституционно-правовой регламентации экологических прав демонстрирует рост их значимости в правовой системе и обществе. Сегодня экологические права тесно связаны с идеями устойчивого развития, гармонизации отношений человека с природой и обеспечения экологической безопасности для будущих поколений. Эта динамика указывает на необходимость дальнейшего совершенствования правового регулирования, особенно в условиях нарастающих экологических вызовов.

Рецензент: д.ю.н., профессор Диноршоҳ А.М.

ТАҲАВВУЛОТИ ТАНЗИМИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲУҚУҚҲОИ ЭКОЛОГИИ ИНСОН: АЗ ИБТИДО ТО СТАНДАРТҲОИ МУОСИР

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, ҳуқуқҳои экологӣ, танзими конститусионӣ, тағйирёбии иқлим, ҳуқуқ ба муҳити зисти мусоид, рушди устувор, ҳифзи муҳити зист, даврандӯзии таърихӣ.

Аннотатсия: Таҳаввулоти танзими конститусионии ҳуқуқҳои экологии инсон як раванди ҷолиб ва муҳим мебошад. Дар аввал ҳуқуқҳои экологӣ дар конститутсияҳои бисёр кишварҳо равшан муайян нашуда буданд. Аммо бо афзоиши дарки аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор, бисёр давлатҳо ба дохил кардани ҳуқуқҳои экологӣ ба конститутсияҳои худ шурӯъ карданд. Стандартҳои муосир ҳуқуқ ба муҳити зисти мусоид, ҳуқуқ ба дастрасӣ ба иттилооти экологӣ, ҳуқуқ ба иштирок дар қабули қарорҳои муҳими экологӣ ва ҳуқуқ ба ҷуброни зарари расонидашуда аз ҷониби ҳуқуқвайронкунонҳои экологиро дар бар мегиранд. Ин ҳуқуқҳо ба ҳифзи ҳам муҳити зист ва ҳам саломатӣ ва некӯаҳволии одамон кӯмак мекунанд.

Давронов Илӛс Отакулович – сардори шуъбаи тарбия, корҳои оммавӣ-фарҳангӣ ва робита бо ҷомеаи филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. E-mail: davronovilyos@mail.ru. Тел.: (+992) 928-14-22-24.

EVOLUTION OF THE CONSTITUTIONAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS: FROM RUDIMENTS TO MODERN STANDARDS

Keywords: human rights, environmental human rights, constitutional regulation, climate change, the right to a favorable environment, sustainable development, environmental protection, historical periodization.

Annotation: The evolution of the constitutional regulation of environmental human rights is an interesting and important process. At first, environmental rights were not clearly defined in the constitutions of many countries. However, with the growing awareness of the importance of environmental protection and sustainable development, many States have begun to incorporate environmental rights into their constitutions. Modern standards include the right to a favorable environment, the right to access environmental information, the right to participate in making environmentally significant decisions and the right to compensation for damage caused by environmental offenses. These rights help protect both the environment and human health and well-being.

Davronov Iles Otakulovich – Head of the Department of Education, Cultural and Mass Work and Public Relations of the branch of the Lomonosov Moscow State University in Dushanbe. E-mail: davronovilyos@mail.ru. Phone: (+992) 928 14 2224

Список литературы:

1. Диноршоев, А. М. Права человека / А. М. Диноршоев, А. Г. Холиков. – Душанбе : Viza-print, 2008. – 672 с.
2. Холикзода А.Г. Формирование института прав и свобод человека: исторический срез / Д. З. Маджидзода, А. Г. Холикзода // Правовое поле современной экономики. – 2016. – № 8. – С. 175-182.
3. Сафарзода, Б. А. Размышления о концепциях прав и свобод человека / Б. А. Сафарзода, А. М. Диноршоев, Д. С. Рахмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 156 с.
4. Сафаров, Д. С. К вопросу о происхождении прав человека / Д. С. Сафаров // Правовая жизнь. – 2018. – № 1(21). – С. 7-12.
5. Диноршоев, А. М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: специальность 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право»: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук / Диноршоев Азиз Мусоевич, 2015. – 535 с.
6. Халиков, А. Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права / А. Г. Халиков // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2013. – № 6. – С. 9-14.
7. Экология и религия. 4.1. - М., 1994. - С. 134, 135.

Рӯйхати адабиёт:

1. Диноршоев, А. М. Ҳуқуқҳои инсон / А. М. Диноршоев, А. Г. Ҳолиқов. – Душанбе: Viza-print, 2008. – 672 с.
2. Ҳолиқзода А.Г. Ташаккули институти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон: буриши таърихӣ / Д. З. Маҷидзода, А. Г. Ҳолиқзода // Майдони ҳуқуқии иқтисоди муосир. – 2016. – № 8. – С. 175-182.
3. Сафарзода, Б. А. Тафаккур дар бораи концепсияҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон / Б. А. Сафарзода, А. М. Диноршоев, Д. С. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 156 с.
4. Сафаров, Д. С. Дар бораи пайдоиши ҳуқуқҳои инсон / Д. С. Сафаров // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2018. – № 1(21). – С. 7-12.
5. Диноршоев, А. М. Асосҳои конституционии танзим ва амалӣ намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ихтисоси 12.00.02 «Ҳуқуқи конституционӣ; раванди судии конституционӣ; ҳуқуқи шаҳрдорӣ»: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқ / Диноршоев Азиз Мусоевич, 2015. – 535 с.
6. Ҳолиқов, А. Г. Хусусияти умумии Авесто ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи зардуштӣ / А. Г. Ҳолиқов // Тичорат дар қонун. Маҷаллаи иқтисодии ҳуқуқӣ. – 2013. – № 6. – С. 9-14.
7. Экология ва дин. 4.1. – М., 1994. – С. 134, 135.

List of literature:

1. Dinorshoev, A. M. Human Rights / A. M. Dinorshoev, A. G. Kholikov. – Dushanbe: Viza-print, 2008. – 672 p.
2. Kholikzoda, A.G. Formation of the Institution of Human Rights and Freedoms: Historical Perspective / D. Z. Majidzoda, A. G. Kholikzoda // Legal Framework of Modern Economy. – 2016. – No. 8. – P. 175-182.
3. Safarzoda, B. A. Reflections on the Concepts of Human Rights and Freedoms / B. A. Safarzoda, A. M. Dinorshoev, D. S. Rahmon. – Dushanbe: Er-graf, 2016. – 156 p.
4. Safarov, D. S. On the Origin of Human Rights / D. S. Safarov // Legal Life. – 2018. – No. 1(21). – P. 7-12.
5. Dinorshoev, A. M. Constitutional Foundations for the Regulation and Implementation of Human Rights and Freedoms in the Republic of Tajikistan: Specialty 12.00.02 "Constitutional Law; Constitutional Judicial Process; Municipal Law": Dissertation for the Degree of Doctor of Legal Sciences / Dinorshoev Aziz Musoevich, 2015. – 535 p.
6. Khalikov, A. G. General Characteristics of Avesta as a Source of Zoroastrian Law / A. G. Khalikov // Business in Law. Economic and Legal Journal. – 2013. – No. 6. – P. 9-14.
7. Ecology and Religion. 4.1. – Moscow, 1994. – P. 134, 135.

УДК: 342

Касимова Фариза Асомидиновна,
ведущий специалист отдела кадровой политики
и специальных работ филиала Московского государственного
университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе,
соискатель кафедры конституционного и
административного права юридического факультета
Таджикского национального университета;
E-mail: kasimovaf11@mail.ru
Тел.: (+992) 000 88 38 06

ФОРМЫ УЧАСТИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРАВОВОТВОРЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Ключевые слова: правотворчество; норма, функции государства; государственные органы; разделение властей; субъекты правотворчества; Президент; указ; распоряжение; законодательная инициатива; промульгация; вето.

Аннотация: В статье автор исследует вопрос о роли Президента Республики Таджикистан в правотворческом процессе. Отмечается что глава государства среди субъектов правотворчества занимает особое место, так выступает системообразующим звеном государственного аппарата в стране, и в силу своего конституционно-правового статуса оказывает существенное влияние на правотворческую деятельность. Анализируя роль Президента в правотворческом процессе, автор выделяет две формы его участия – непосредственное и опосредованное участие. Непосредственное участие выражается в форме принятия самостоятельных актов главы государства, а опосредованное в виде реализации правотворческих полномочий через призму разделения властей.

Одной из важнейших сфер функционирования государственных органов является правотворческая деятельность. Именно в результате данной деятельности в государстве формируется право, как «совокупность обязательных правил поведения для всех его членов. Правотворчество является первым этапом жизни права и основано как на собственно правовых, так и политических, экономических, социальных предпосылках» [1, с. 13]. Данный вид деятельности придаёт общеобязательный характер конкретным отношениям, которые трансформируются в определенные правила поведения. Также посредством правотворчества реализуется социальное назначение государства. Таким образом, правотворчество будучи одной из основных форм деятельности государства, выступает в качестве активного регулятора правовых отношений посредством принятия, изменения и отмены правовых норм. На значимость эффективной правотворческой деятельности для развития государства указывает и Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон. Так в ходе своего Послания Парламенту страны от 28 декабря 2023 года он отметил, что «обеспечение устойчивого и ускоренного развития страны требует своевременного и всестороннего правового регулирования. Законодательство должно

постоянно совершенствоваться и идти в ногу с политическими, экономическими, социальными и культурными реформами. При этом напоминаю, что достигнутые до настоящего времени достижения страны являются результатом разработанных и принятых Парламентом страны законов» [2].

Таким образом, правотворческая деятельность выступает в качестве системообразующего конституционно-правового института вектор которого направлен на реализацию фундаментальной функции государства – правотворчества. Как известно функции государства, в том числе и правотворческая определяют сущность и социальное назначение государства [3]. Иными словами, данная деятельность образует одну из основных сфер функционирования государственного аппарата в лице государственных органов и придаёт общеобязательный характер конкретным отношениям, трансформирующихся в определенные правила поведения. В каждом государстве правотворческий процесс имеет свою специфику и направлен на создание и совершенствование единой, внутренне согласованной и непротиворечивой системы норм, регулирующих сложившиеся в обществе разнообразные отношения. Достижение стратегических целей государства во многом

зависит от качества правотворческого процесса. Только отлаженная и структурированная система правотворчества может установить бесперебойный механизм государственного управления, отвечающий объективным потребностям государства и общества.

При этом следует отметить, что на процесс правотворчества влияет установленная в государстве система построения власти, в частности принцип разделения властей. В частности, как отмечает Л.Ю. Колюшкина «при осуществлении правотворчества изначально реализуется принцип разделения власти: каждый государственный орган нормативно обслуживает лишь те сферы государственной власти, которые достались ему при разделении этой власти» [4]. В свою очередь, А.М. Диноршоев отмечает, что «распределение функций между государственными органами как необходимая гарантия политической свободы в обществе должно быть устойчивым и неизменным. В этой связи, принцип разделения властей предполагает действие механизма взаимодерживания, взаимосогласования, взаимоконтроля различных отраслей власти, гарантируя при этом сохранение их самостоятельности и независимости» [5].

Резюмируя изложенные позиции авторов, можно заключить, что правотворчество выступает в качестве системообразующей функции государства, которая выражается в правовом закреплении воли государства в различных нормативных актах. Данная функция государства непосредственно реализуется в деятельности уполномоченных государственных органов по выработке, принятию, изменению или дополнению нормативно-правовых актов.

Исходя из этого, важным аспектом является определение субъектов правотворчества. Р.Л. Иванов отмечает, что «субъекты правотворчества выступают главными участниками правотворческого процесса, которые, в отличие от иных его участников, уполномочены принимать итоговое юридическое решение в отношении рассматриваемой ими правовой нормы или её проекта» [6, с. 5]. М.В. Баранова в данном разрезе отмечает, что «правотворческая функция, как и другие функции государства, осуществляется не автоматически, а представляет собой творчески организующую и прогностическую деятельность соответствующих субъектов» [7, с. 103].

В юридической литературе относительно субъектов правотворчества существуют

различные точки зрения в силу того, что в различных государствах существуют различные факторы, которые влияют на данный процесс. В данном контексте считаем верным утверждение отечественного исследователя А.Р. Нематова, который отмечает, что «круг субъектов правотворчества в том или ином государстве находится в прямой зависимости от формы правления, устройства государства (например, на уровне федерации и её субъектов), политического режима и правовой системы (например, правотворческая деятельность в мусульманских государствах или судебное правотворчество в государствах с прецедентным правом)» [8, с. 289].

Анализ существующих в науке позиций позволяет выделить три группы субъектов, которые различными авторами выделяются как субъекты правотворчества:

1. Народ – участвует в процессе правотворчества посредством референдума. Отечественными и зарубежными авторами отмечается, что «референдум является основным, высшим выражением воли народа» [9]. В данном случае референдумы выступают в качестве конституционного способа обсуждения и создания законов. Следует отметить, что в Республике Таджикистан в соответствии со статьей 9 Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» в систему нормативных правовых актов входят законы, принятые путем всенародного референдума.

2. Государство – осуществляет правотворческую деятельность посредством своих государственных органов и их должностных лиц. Как отмечает, А.С. Орлова «правотворчество – это система, деятельность, действие государства, а если быть точнее государственных органов, которые занимаются реализацией, установлением и созданием правовых норм. Можно сказать, что государственная воля отображается в нормах права, которым обязаны придерживаться все. Правотворчество – это анализ и реальное оценивание правовой действительности, которая происходит в тот или иной исторический период и влияет на формирование права» [10]. В свою очередь, отечественный автор А.Р. Нематов, отмечает, что «правотворчество, как и любая правовая деятельность государства, осуществляется кругом уполномоченных органов и

должностных лиц, которые в совокупности являются субъектами этой правовой деятельности» [11, с. 25; 12]. При этом, следует отметить, что правотворчество осуществляют все органы государственной власти, функционирующие в рамках системы разделения властей. Их деятельность в процессе правотворчества именуется прямым правотворчеством государства [13, с. 96].

3. Правотворчество общественных организаций или правотворчество гражданского общества – выражается в деятельности органов местного самоуправления и различных общественных объединений (в первую очередь, профсоюзов).

В Республике Таджикистан круг субъектов правотворчества достаточно чётко определён в статье 7 Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах». К субъектам правотворчества относятся: народ Таджикистана, совместные заседания Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Президент Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан, министерства, государственные комитеты, органы при Президенте Республики Таджикистан, органы при Правительстве Республики Таджикистан, Национальный банк Таджикистана, Счетной палаты Республики Таджикистан, Агентства по химической, биологической, радиационной и ядерной безопасности Национальной академии наук Таджикистана Маджлисы народных депутатов Горно-Бадахшанской автономной области, областей и города Душанбе, председатели Горно-Бадахшанской автономной области, областей и города Душанбе, Маджлисы народных депутатов городов и районов, председатели городов и районов, органы самоуправления поселков и сел.

[14]. Анализ данной статьи показывает, что в Республике Таджикистан к субъектам правотворчества относятся перечисленные нами выше субъекты, за исключением общественных объединений. Трактую содержание данной статьи, отечественный автор А.Р. Нематов, отмечает, что «к субъектам правотворчества в основном относятся субъекты, с одной стороны, представляющие собой отдельные ветви государственной власти или олицетворяющие

саму власть в государстве (народ). Они осуществляют свою/полученную власть именно посредством правотворчества. С другой стороны, субъекты правотворчества обладают особыми правами и обязанностями, а именно государственно-властными полномочиями для вступления в такого рода правовые отношения, как правотворчество» [8, с. 179].

При этом, главной характерной чертой субъектов правотворчества является наличие правотворческой компетенции, которая присуща государственным органам и их должностным лицам. Наличие данной компетенции позволяет им устанавливать, изменять, отменять нормы права.

Среди указанных субъектов правотворчества особое место занимает Президент Республики Таджикистан. Будучи главой государства, он выступает системообразующим звеном государственного аппарата в стране, и в силу своего конституционно-правового статуса оказывает существенное влияние на правотворческую деятельность.

Так, в соответствии со статьей 64 Конституции Республики Таджикистан, Президент является гарантом Конституции. Данное конституционное положение означает, что Президент как глава государства наделен определенным набором средств и механизмов (полномочий), которое позволяет ему контролировать единообразное применение норм Конституции, законов и иных нормативных актов на территории государства.

Раскрывая содержание данной гарантийной функции главы государства М.С. Сулаймонов отмечает, что «полномочия Президента в данной области можно определить, как юридически закреплённые права и обязанности Президента на принятие правовых актов и осуществление иных властных мер, направленных на обеспечение верховенства Конституции» [15]. В свою очередь, А.М. Диноршоев, отмечает, что «закрепление за Президентом РТ функции гаранта Конституции выражается в том, что Президент РТ обеспечивает строгое соблюдение Конституции всеми органами государственной власти и местного самоуправления, организациями, гражданами и их объединениями» [16, с. 10].

При этом, отечественные авторы отмечают, что «участие Президента Республики Таджикистан в правотворческом процессе осуществляется в разнообразной форме. Исходя из его статуса главы государства как гаранта Конституции Республики Таджикистан, это дает ему возможность участия во всех стадиях законодательной деятельности» [17]. Исходя из этого, она резюмирует, что, «у главы государства особая роль в законотворческом процессе, в частности, в процессе инициирования законов (правотворческой инициативы)» [17]. Схожая позиция высказана и другими отечественными авторами, в частности, А.И. Имомовым и А.М. Диноршоевым, которые к праву законодательной инициативы добавляют и реализацию контрольных полномочий Президента по обеспечению верховенства Конституции охватывает следующие аспекты – право вето, отмена актов органов исполнительной власти, обращение в Конституционный суд [16, с. 11-12].

Таким образом, анализ конституционных положений позволяет сделать вывод о том, что Президент Республики Таджикистан выступает в качестве одного из центральных участников правотворческого процесса. В соответствии с Конституцией он обладает широким кругом полномочий в области правотворчества – как в форме инициатора принятия нормативных актов, (частности законов), так и осуществлять непосредственное правотворчество.

Анализируя роль Президента в правотворческом процессе, многие отечественные и зарубежные авторы указывают на две формы его участия – как разновидность правотворческой деятельности и правотворчество Президента, как подзаконное нормотворчество [18]. Данные формы мы можем определить, как непосредственное и опосредованное участие. Первая форма осуществляется посредством реализации положения статьи 70 Конституции РТ, в соответствии с которой Президент в пределах своих полномочий издает указы и распоряжения. Раскрывая содержание данного конституционного положения А.Р. Нематов отмечает, что «Конституция Таджикистана наделила Президента республики широкими правотворческими полномочиями. Наделение этими полномочиями Президента как главы

государства и исполнительной власти отвечает закреплённому в Конституции принципу разделения государственной власти и сущности исполнительно-распорядительной деятельности как одной из организационных форм деятельности государства» [8, с. 183]. Иными словами, посредством издания правовых актов глава государства, во-первых, реализует свои исполнительно-распорядительные функции, во-вторых, конкретизирует, а в некоторых случаях усовершенствует существующие правовые нормы с целью их эффективной реализации.

Указанное конституционное положение раскрывается в Законе Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 30.05.2017 г. В соответствии с п. 8 ч. 2 ст. 9 данного закона указы Президента входят в систему нормативно-правовых актов РТ. Далее в статье 22 данного закона закрепляется, что «Президент Республики Таджикистан принимает указы и издает распоряжения на основании Конституции Республики Таджикистан и других законодательных актов в пределах своей компетенции. Нормативный правовой акт Президента РТ принимается в виде указа. Указы Президента Республики Таджикистан, имеющие индивидуальный характер, и распоряжения Президента Республики Таджикистан не являются нормативными правовыми актами» [14].

Опосредованная форма означает реализацию контрольно-надзорной функции Президента в сфере правотворческой деятельности, которое осуществляется в рамках системы сдержек и противовесов (право законодательной инициативы, промульгация законов, право вето и т.д.). Исследуя данную форму взаимодействия А.В. Нечкин, отмечает, что «глава государства в данном процессе реализуют своё право законодательной инициативы, право вето, право издавать акты, имеющие силу закона и (или) акты делегированного законодательства, а также ряд специфических прав, делающих главу государства привилегированным участником законодательного процесса» [19, с. 37].

В свою очередь, ряд российских авторов к уже перечисленным формам взаимодействия также причисляют конституционные инициативы президента, подписание и обнародование законов (промульгация), право

направлять запросы в Конституционный Суд о соответствии Конституции нормативно-правовых актов государственных органов, право отменить акты Правительства и иных органов исполнительной власти, если они противоречат Конституции, конституционным и обычным законам и актам Президента, право подписывать от имени государства международные договоры [20].

На основе изучения конституционных положений и существующих в отечественной и зарубежной литературе авторских позиций, мы пришли к выводу, что опосредованное участие Президента Республики Таджикистан можно классифицировать исходя из реализации системы сдержек и противовесов на следующие группы:

1. Во взаимодействии с законодательной властью – право быть субъектом конституционной инициативы (ст. 99 Конституции РТ), право законодательной инициативы (ст. 58 Конституции РТ), право промюльгации (ст. 62, 69 Конституции РТ), право вето (ст. 62, Конституции РТ), право подписывать от имени государства международные договоры (ст. 69 Конституции).

2. Во-взаимодействии с исполнительной властью – право отменить акты центральных и местных органов исполнительной власти, если они противоречат Конституции, законам и актам Президента Республики Таджикистан (ст. 69 Конституции РТ).

3. Во взаимодействии с судебной властью – право обращения в Конституционный Суд о соответствии Конституции нормативно-правовых актов государственных органов. (ст. 40 Конституционного закона РТ «О Конституционном суде РТ»).

Данные формы участия Президента Республики Таджикистан достаточно четко урегулированы в действующем законодательстве. Так, в соответствии со статьей 8 и 9 конституционного закона Республики Таджикистан «О референдуме Республики Таджикистан» Президент назначает референдум, а также имеет право вносить предложения о внесении изменений и дополнений в Конституцию. Таким образом, данные законодательные положения определяют Президента Республики Таджикистан как субъекта конституционной инициативы, т.е. субъекта,

который может инициировать внесения изменений и дополнений в Конституцию страны.

Конституционное положение о Президенте как субъекте законодательной инициативы находит своё закрепление в конституционном законе Республики Таджикистан «О Маджлиси Оли Республики Таджикистан» [21] и законе Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» [14]. В данных нормативных актах устанавливается, что «право законодательной инициативы – официальное внесение на рассмотрение законодательного органа проекта закона или законодательных предложений органом, либо должностными лицами, определёнными Конституцией Республики Таджикистан», в том числе и Президентом Республики Таджикистан. При этом, «право законодательной инициативы осуществляется в форме представления проекта нового закона Республики Таджикистан, проекта закона о внесении изменений и дополнений в закон Республики Таджикистан или о признании утратившим силу закона Республики Таджикистан, также в форме письменного предложения о принятии нового закона Республики Таджикистан или внесении изменений и дополнений в закон Республики Таджикистан (законодательные предложения)» [21]. Данное правомочие Президентом страны применяется достаточно активно. Так, в ходе своего выступления 1 сентября 2024 года на день Знаний, он выступил с инициативой о принятии закона «О статусе педагога».

Важное значение для эффективного функционирования правовой системы страны играет вопрос промюльгации законов главой государства и его право вето. Данные вопросы раскрываются в статье 62 конституционного закона Республики Таджикистан «О Маджлиси Оли Республики Таджикистан». В частности, принятые палатами законы направляются Президенту на подпись и обнародование в недельный срок со дня их принятия. В случае, если глава государства не согласен с законом или его частью и налагает вето, то он в течении пятнадцати дней возвращает закон со своими возражениями в Маджлиси намояндагон. При этом, следует отметить, что вето Президента Республики Таджикистан является относительным. В этом связи, Маджлиси намояндагон и Маджлиси Милли в установленном порядке могут преодолеть вето Президента на принятый закон. В данном случае Президент в течение десяти дней

подписывает конституционный закон и обнародует его.

Президент Республики Таджикистан реализует внешнюю политику государства и одним из направлений данной деятельности является подписание международных договоров. Статья 9 Закона Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» определяет, что Президент Республики Таджикистан вправе совершать все действия, относящиеся к заключению международных договоров.

Важное значение в процессе правотворчества Президента имеет полномочие по отмене актов органов исполнительной власти. Как отмечает А.В. Нечкин «данное полномочие главы государства направлено на осуществление контроля за правотворчеством правительства в форме отмены (прекращения действия) или приостановления действия правовых актов правительства и правотворчеством других центральных органов исполнительной власти в аналогичных формах» [22]. Данное правомочие главы государства раскрывается в статье 29 конституционного закона Республики Таджикистан «О Правительстве Республики Таджикистан» в соответствии с которым «акты Правительства Республики Таджикистан (их части) в случае их несоответствия Конституции и иным законам Республики Таджикистан, отменяются или же их действие может быть приостановлено Президентом Республики Таджикистан» [23]. В качестве актов Правительства в данной статье установлены постановления и распоряжения Правительства.

Статья 19 конституционного закона Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти» устанавливает, что Президент может полностью или частично отменять акты председателя местного исполнительного органа государственной власти [24].

Исходя из данных полномочий главы государства, отечественные авторы указывают на широкий круг дискреционных полномочий Президента по прекращению и приостановлению действия как нормативных, так и индивидуальных актов всех органов исполнительной власти, а не только актов правительства [15; 25].

Заключительной формой участия Президента Республики Таджикистан в правотворческом процессе выступает его взаимодействие с Конституционным судом. Как

отмечают отечественные авторы глава государства является одним из основных субъектов конституционного контроля и надзора. Это выражается в том, что, Президент Республики Таджикистан обеспечивает строгое соблюдение Конституции всеми органами государственной власти и местного самоуправления, организациями, гражданами и их объединениями [16, с. 10].

Как было указано выше в соответствии со статьей 40 Конституционного закона Республики Таджикистан «О Конституционном суде Республики Таджикистан» Президент является субъектом обращения в Конституционный суд. Посредством обращения в Конституционный суд Президент реализует функцию гаранта Конституции. В данной статье четко определяется круг вопросов по которым Президент обращается в Конституционный суд - по вопросам о соответствии Конституции Республики Таджикистан вносимых изменений и дополнений в Конституцию Республики Таджикистан, проектов законов и других вопросов, представляемых на всенародный референдум, а также о соответствии Конституции Республики Таджикистан законов, совместных нормативных правовых актов Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, нормативных правовых актов Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Президента Республики Таджикистан, Правительства Республики Таджикистан, не вступивших в законную силу международных договоров Таджикистана, руководящих разъяснений пленумов Верховного Суда Республики Таджикистан и Высшего экономического суда Республики Таджикистан [16, с. 11-12]. Обращение Президента в Конституционный суд оформляется в виде представления.

Всё вышеизложенное свидетельствует о значительной роли, которую играет Президент Республики Таджикистан правотворческом процессе государства. Указанные формы участия главы государства в данном процессе играют важную роль в системе реализации государственной власти и реализации принципа разделения властей, что вытекает из его конституционно-правового статуса.

Рецензент: д.ю.н., профессор Диноршох А.М.

ШАКЛҲОИ ИШТИРОКИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДИ ҲУКУҚЭЧОДКУНӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқэҷодкунӣ; меъёр; вазифаҳои давлат; мақомоти давлатӣ; тачзияи ҳокимият; субъектҳои ҳуқуқэҷодкунӣ; Президент; фармон; амр; ташаббуси қонунгузорӣ; промулгатсия; вето.

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф масъалаи нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ҳуқуқэҷодкунӣ таҳқиқ менамояд. Зикр мегардад, ки сарвари давлат дар байни субъектҳои ҳуқуқэҷодкунӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, аз ин рӯ, ҳамчун пайвандгари низоми дастгоҳи давлатӣ дар кишвар баромад мекунад ва бо сабаби мақоми конституционӣ-ҳуқуқии худ ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ таъсири назаррас мерасонад. Ҳангоми таҳлили нақши Президент дар раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, муаллиф ду шакли иштироки ӯро мушаххас мекунад – иштироки бевосита ва бавосита. Иштироки бевосита дар шакли қабули санадҳои мустақили сарвари давлат, ва ба таври бавосита дар намуди амалишавии ваколатҳои ҳуқуқэҷодкунӣ тавассути тачзияи ҳокимият ифода меебад.

Қасимова Фариза Асомидиновна - мутахассиси пешбари шуъбаи сиёсати кадрӣ ва корҳои махсуси филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмурии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: kasimovaf11@mail.ru. Тел.: (+992) 000-88-38-06.

FORMS OF PARTICIPATION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE LAW-MAKING PROCESS

Keywords: lawmaking, norm; functions of the state; state bodies; separation of powers; subjects of lawmaking; President; decree; order; legislative initiative; promulgation; veto.

Annotation: In the article, the author explores the question of the role of the President of the Republic of Tajikistan in the law-making process. It is noted that the head of state occupies a special place among the subjects of law-making, as he acts as a system-forming link of the state apparatus in the country, and by virtue of his constitutional and legal status has a significant impact on law-making activities. Analyzing the role of the President in the law-making process, the author identifies two forms of his participation - direct and indirect participation. Direct participation is expressed in the form of the adoption of independent acts of the head of state, and indirectly in the form of the implementation of law-making powers through the prism of separation of powers.

Qasimova Fariza Asomidinovna - leading specialist of the Department of Personnel Policy and Special Works of the Lomonosov Moscow State University in Dushanbe, Applicant of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Law Faculty of the Tajik National University. E-mail: kasimovaf11@mail.ru. Тел.: (+992) 000-88-38-06

Список литературы:

1. Кайырбек М.С., Сарсенбеков Н.Ж., Мусаева Ж.Т. Понятие правотворчества и его роль в развитии общественных отношений // «Colloquium-journal». – 23(47). 2019. – С 12-15.
2. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» г. Душанбе 28 декабря 2023 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://president.tj/event/missives/36374> (дата обращения 23.09.2024 г.)
3. Сативалдыев Р.Ш. Функции государства – актуальная проблема юридической науки [Текст]// Правовая жизнь. 2016 – № 4 (16). – С. 6-25. ISSN 2307-5198.
4. Колюшкина Л.Ю. Некоторые аспекты осуществления Президентом Российской Федерации конституционных полномочий в сфере правотворчества // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2019. № 11 (114) – С.39-41.
5. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе. 2007. – С. 92.
6. Иванов Р.Л. Субъекты правотворчества: понятие и виды [Текст]: / Л.Р. Иванов // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2022. Т. 19 – № 2. – С. 5-14.
7. Баранова М.В. Правотворческая функция как канал реализации опережающей юридической политики государства // Юристъ-Правоведъ. – 2016. – № 6(79). – С. 102-110.
8. Нематов А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики / дис. на соискание учёной степени доктора юридических наук. Душанбе. 2013 – 331 с.

9. Гадов Б.С. Референдум, как важнейшая форма народовластия в РТ // Государствоведение и права человека. – 2016. – № 1. – С. 60-64.
10. Орлова А.С. Правотворчество в России: проблемный анализ // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2022. – № 10-3(73). – С. 148-151.
11. Нематов А.Р. Кодификация законодательства Республики Таджикистан (исторический и практический аспект): специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве»: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Нематов Акмал Рауфджонович. – Москва, 2007. – 331 с.
12. Нематов, А.Р. Субъекты правотворческой инициативы по Конституции Республики Таджикистан / А.Р. Нематов // Вестник Таджикского национального университета. – 2013. – № 3-5. – С. 67-72.
13. Корельский В.М. Правотворчество в СССР/ Под ред. А.В. Мицкевича. - М.: Юрид. лит., 1974. - 313 с.
14. Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 30.05.2017 г., №1414. [Электронный ресурс]. URL:<http://mmk.tj> (дата обращения: 22.09.2024).
15. Сулаймонов М.С. Понятие и классификация полномочий Президента Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. – № 3(19). – С. 86-94.
16. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан. Под общей редакцией Диноршоева А.М. – Душанбе. 2015. – 133 с.
17. Давлатова Ш.С. Субъекты правотворческой инициативы в Республике Таджикистан и в зарубежных странах (сравнительно-правовой анализ) // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. 2013. – № 4(56). – С. 47-53.
18. Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан дисс.соис.к.ю.н. – Душанбе, 2019. – 201 с.
19. Нечкин А.В. Взаимодействие главы государства с парламентом в странах СНГ (начало) // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. 2021. – Т. 21, № 2. – С. 34-43.
20. Конституционное право. Энциклопедический словарь. Ответственный редактор и руководитель авторского коллектива - д.ю.к., проф. С.А. Авякян. –М.: Издательство НОРМА, 2001.
21. Закон Республики Таджикистан «О Маджлиси Оли Республики Таджикистан» от 19 апреля 2000 года, № 1. [Электронный ресурс]. URL:<http://mmk.tj> (дата обращения: 22.09.2024).
22. Нечкин А.В. Глава государства в странах Содружества Независимых Государств / А.В. Нечкин. – Москва: Юридическое издательство "Норма", 2023. – 288 с.
23. Конституционный закон Республики Таджикистан «О Правительстве Республики Таджикистан» от 12 мая 2001 года, № 28. [Электронный ресурс]. URL:<http://mmk.tj> (дата обращения: 24.09.2024).
24. Конституционный закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти» от 29 апреля 2004 года, №526. [Электронный ресурс]. URL:<http://mmk.tj> (дата обращения: 24.09.2024).
25. Кодиров Д.Ш. К вопросу о понятии исполнительной власти / Д. Ш. Кодиров // Правовая жизнь. – 2015. – № 1(9). – С. 14-20.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кайрбек М.С., Сарсенбеков Н.Ж., Мусоева Ж.Т. Концепсияи қонунгузорӣ ва нақши он дар рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ // «Colloquium-journal». – 23(47). 2019. – С. 12-15.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://president.tj/event/missives/36374> (санаи муроҷиат: 23. 09. 2024)
3. Сативалдиев Р.Ш. Функсияҳои давлат – проблемаи мубрами илми ҳуқуқ [Матн]. // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2016 - № 4 (16). — С. 6-25. ISSN 2307-5198.
4. Колношкина Л.Ю. Баъзе ҷанбаҳои татбиқи ваколатҳои конституционӣ аз ҷониби Президенти Федератсияи Россия дар соҳаи қонунгузорӣ // Илм ва маориф: иқтисод ва иқтисод; соҳибкорӣ, қонун ва идора. 2019. No 11 (114) – С.39-41.

5. Диноршоев А.М. Асоҳои конститутиони тақсимои ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе. 2007. — С. 92.
6. Иванов Р.Л. Субъектҳои қонунгузорӣ: мафҳум ва намудҳо [Матн]: / Л.Р. Иванов // Бюллетени Донишгоҳи Омск. Силсилаи «Қонун». 2022. Т. 19 - № 2. — С. 5-14.
7. Баранова М.В. Қонунгузор ҳамчун як канали татбиқи сиёсати пешрафтаи ҳуқуқи давлат фаъолият мекунад // Юрист-Правовед. — 2016. — №6(79). — С. 102-110.
8. Неъматов А.Р. Қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои мубрами назария ва амалия / дис... доктори илми ҳуқуқ. Душанбе. 2013 — 331 с.
9. Гадоев Б.С. Референдум ҳамчун муҳимтарин шакли демократия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Таҳқиқоти давлат ва ҳуқуқи инсон. — 2016. — №1. — С.60-64.
10. Орлова А.С. Қонунгузорӣ дар Русия: таҳлили мушкилот // Маҷаллаи байналмилалӣ илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ. 2022. — № 10-3(73). — с. 148-151.
11. Неъматов А.Р. Кодификатсияи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷиҳати таърихӣ ва амалӣ): ихтисоси 12.00.01 «Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат»: автореферат барои дарёфти унвони илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқ / Неъматов Акмал Рауфҷонович. — Москва, 2007. — 331 с.
12. Неъматов, А.Р. Субъектҳои ташаббуси қонунгузорӣ дар Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Р. Неъматов // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. — 2013. — № 3-5. — саҳ. 67-72.
13. Корелский В.М. Қонунгузори дар СССР / ред. А.В. Мицкевич. - М.: Ҳуқуқӣ. чоп, 1974. - 313 с.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меърии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи дастрасӣ: 22.09.2024).
15. Сулаймонов М.С. Мафҳум ва таснифи ваколатҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. — 2017. — №3(19). — саҳ. 86-94.
16. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Муассисаҳои мурофиавии мурофиаи конститутионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҳти таҳрири умумии Диноршоев А.М. — Душанбе. 2015. — 133 с.
17. Давлатова Ш.С. Субъектҳои ташаббусҳои қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ (таҳлили муқоисавии ҳуқуқӣ) // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. 2013. — № 4(56). — саҳ. 47-53.
18. Сулаймонов М.С. Вазъи конститутионӣ ва ҳуқуқи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дисс...соис...номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. — Душанбе, 2019. — 201 с.
19. Нечкин А.В. Муносибати сарвари давлат бо парламент дар кишварҳои ИДМ (оғоз) // Ахбори Донишгоҳи давлатии Урали Ҷанубӣ. Силсила: Қонун. 2021. — Т. 21, № 2. — С. 34-43.
20. Қонуни конститутионӣ. Луғати энциклопедӣ. Муҳаррири масъул ва роҳбари дастаи муаллифон — доктори илмҳои ҳуқуқ, проф. С.А. Авяян. — М.: Нашриёти Норма, 2001.
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Мальиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 апрели соли 2000, № 1. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 22.09.2024).
22. Нечкин А.В. Сарвари давлат дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил / А.В. Нечкин. — Москва: Нашриёти юридикии «Норма», 2023. — 288 с.
23. Қонуни конститутионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, № 28. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 24.09.2024).
24. Қонуни конститутионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ» аз 29 апрели соли 2004, № 526. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 24.09.2024).
25. Қодиров Д.Ш. Ба масъалаи мафҳуми ҳокимияти иҷроия / Д.Ш. Қодиров // Ҳаёти ҳуқуқӣ. — 2015. — № 1(9). — 14-20.

List of literature:

1. Kaiyrbek M.S., Sarsenbekov N.Zh., Musaeva Zh.T. The concept of lawmaking and its role in the development of public relations // “Colloquium-journal”. - 23 (47). 2019. - P. 12-15.

2. Message of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, "On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic", Dushanbe, December 28, 2023. [Electronic resource]. - Access mode: <https://president.tj/event/missives/36374> (accessed on September 23, 2024)
3. Sativaldyev R.Sh. Functions of the state - a pressing problem of legal science [Text // Legal life. 2016 - No. 4 (16). - P. 6-25. ISSN 2307-5198.
4. Kolyushkina L.Yu. Some aspects of the exercise by the President of the Russian Federation of constitutional powers in the sphere of lawmaking // Science and education: economy and economics; entrepreneurship; law and management. 2019. No. 11 (114) - P. 39-41.
5. Dinorshoev A.M. Constitutional foundations of the separation of powers in the Republic of Tajikistan. - Dushanbe. 2007. - P. 92.
6. Ivanov R.L. Subjects of lawmaking: concept and types [Text]: / L.R. Ivanov // Bulletin of Omsk University. Series "Law". 2022. Vol. 19 - No. 2. - P. 5-14.
7. Baranova M.V. Law-making function as a channel for the implementation of the advanced legal policy of the state // Jurist-Pravoved. – 2016. – No. 6(79). – P. 102-110.
8. Nematov A.R. Law-making in the Republic of Tajikistan: Current Issues of Theory and Practice / dis. for the degree of Doctor of Law. Dushanbe. 2013 – 331 p.
9. Gadoev B.S. Referendum as the Most Important Form of Popular Power in the Republic of Tajikistan // State Studies and Human Rights. – 2016. – No. 1. – P. 60-64.
10. Orlova A.S. Law-making in Russia: Problem Analysis // International Journal of Humanitarian and Natural Sciences. 2022. – No. 10-3(73). – P. 148-151.
11. Nematov A.R. Codification of the legislation of the Republic of Tajikistan (historical and practical aspect): specialty 12.00.01 "Theory and history of law and state; history of doctrines on law and state": abstract of the dissertation for the degree of candidate of legal sciences / Nematov Akmal Raufdzhanovich. - Moscow, 2007. - 331 p.
12. Nematov, A.R. Subjects of law-making initiative under the Constitution of the Republic of Tajikistan / A.R. Nematov // Bulletin of the Tajik National University. - 2013. - No. 3-5. - P. 67-72.
13. Korelsky V.M. Law-making in the USSR / Ed. A.V. Mitskevich. - M.: Legal Literature, 1974. - 313 p.
14. Law of the Republic of Tajikistan "On Normative Legal Acts" dated 30.05.2017, No. 1414. [Electronic resource]. URL: <http://mmk.tj> (date of access: 22.09.2024).
15. Sulaymonov M.S. Concept and classification of powers of the President of the Republic of Tajikistan // Legal life. - 2017. - No. 3 (19). - P. 86-94.
16. Dinorshoev A.M., Safarov D.S., Khamdamova Sh.M. Procedural institutions of constitutional proceedings in the Republic of Tajikistan. Under the general editorship of Dinorshoev A.M. - Dushanbe. 2015. - 133 p.
17. Davlatova Sh.S. Subjects of law-making initiative in the Republic of Tajikistan and in foreign countries (comparative legal analysis) // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. 2013. - No. 4 (56). - P. 47-53.
18. Sulaymonov M.S. Constitutional and legal status of the President of the Republic of Tajikistan diss.. co-diss... candidate of legal sciences. - Dushanbe, 2019. - 201 p.
19. Nechkin A.V. Interaction of the head of state with the parliament in the CIS countries (beginning) // Bulletin of the South Ural State University. Series: Law. 2021. - Vol. 21, No. 2. - P. 34-43.
20. Constitutional law. Encyclopedic dictionary. Editor-in-chief and head of the authors' collective - Doctor of Law, prof. S.A. Avyakyanyan. - M.: NORMA Publishing House, 2001.
21. Law of the Republic of Tajikistan "On the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan" dated April 19, 2000, No. 1. [Electronic resource]. URL: <http://mmk.tj> (date of access: 09/22/2024).
22. Nechkin A.V. Head of State in the Countries of the Commonwealth of Independent States / A.V. Nechkin. - Moscow: Norma Legal Publishing House, 2023. - 288 p.
23. Constitutional Law of the Republic of Tajikistan "On the Government of the Republic of Tajikistan" dated May 12, 2001, No. 28. [Electronic resource]. URL: <http://mmk.tj> (date of access: 09/24/2024).
24. Constitutional Law of the Republic of Tajikistan "On Local Bodies of State Authority" dated April 29, 2004, No. 526. [Electronic resource]. URL: <http://mmk.tj> (date of access: 09/24/2024).
25. Kodirov D.Sh. On the issue of the concept of executive power / D.Sh. Kodirov // Legal Life. - 2015. - No. 1 (9). - P. 14-20.

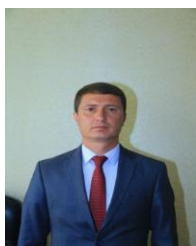
ТДУ:

Зоир Чурахон Мачидзода,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-майори милитсия

Email: Zoirov2009@mail.ru

Тел.: 221-65-85

Саиданваров Қ.Ч.,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмури факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Е-mail: ksaidanvarov@bk.ru

Тел.: +(992)985-55-85-97

ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ-МАФҲУМИ ВАЗӢИ ҲУҚУҚИИ ГУРЕЗАҲО: ТАШАККУЛ ВА МАРҲИЛАҲОИ ИНКИШОФ

Калидвожаҳо: кафолат, ҳуқуқ ва озоди, инсон ва шаҳрванд, таҳлили мафҳуми гуреза, усул ва воситаҳои ҳимояи гуреза, хусусиятҳои фарқкунандаи мақоми гуреза аз шаҳрвандони хориҷӣ, сабабҳои таъкибот аз рӯи аломатҳои: наҷодӣ, дин, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муаяни иҷтимоӣ ё ақидаҳои сиёсӣ, ҳуқуқ ва вазифаҳои давлат.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур аҳмияти танзими муносибатҳои ҷамъияти вобаста ба муайян кардани мақоми гуреза тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» ва санадҳои байналхалқӣ назаррас арзёби шудааст.

Аз ҷумла, ба мафҳуми асосии мақоми гуреза, хусусиятҳои фарқкунандаи мақоми ҳуқуқи гурезаҳо аз шаҳрвандони хориҷӣ, аломатҳои таъкибот ҳамчун хавфи комилан асоснок, инчунин механизми ҳимояи ҳуқуқҳои гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯянда тибқи қонунгузори миллии ва санадҳои байналмилали мавриди таҳлилу барраси қарор дода шудааст.

Танзими меъёрҳои амалкунанда дар баҳши гурезаҳо ба меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчун санади олии бунёдгузор дар низоми қонунгузори доништа мешавад мутобиқ намуда истифода намудем. Мавқеи ниҳодҳои ваколатдор дар тадбиқномаи сиёсати давлатӣ дар ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд аз ҷумла гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯянда, ки бо тарзу воситаҳои гуногун дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини шудааст. Таваҷҷӯҳи дигар дар мақола ин мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор додани мафҳуми вазъи ҳуқуқи гурезаҳо бо дигар истилоҳи ҳуқуқи мебошад.

Ҳамин тариқ, андешаҳои муақиқони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба мувофиқ будани мафҳуми гуреза ба истилоҳи «мақоми», «вазъи» ва «режим»-и ҳуқуқӣ истифода шуда, муаллиф низ назари ҳешро дар ин самт барои мукамалшавии қонунгузори соҳавӣ дар баҳши гуреза баён намудааст.

Дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти зерин пешбини шудааст, ки тибқи он «шаҳс, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олий мебошанд.[1] Конститутсия дар зинаи арзишҳои инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ авалиндарача баён намуда, ҳадафи асосии сиёсати давлатӣ медонад. Бояд қайд намуд, ки мафҳуми «арзиши олий» танҳо дар робита ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд истифода мешавад. Ҳеч як падидаи конституционӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқи ҷунин хусусият надорад».[2] Дар навбати худ Н. Тоҳирова қайд мекунад, ки «конститутсияҳои

муосири аксари кишварҳои ҷаҳон хангоми муқаррар намудани ҳуқуқи инсон барои таҳкими онҳо роҳи дастури арзишмандро пеш гирифтанд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз лаҳзаи тавлид бамиён омада, ҷудонашаванда эътироф мешаванд».[3] Воқеан, дар ҷаҳони муосир проблемаи шаҳс ва муносибати ӯ бо давлат, ҳуқуқ, озодӣ, масъулияти ягонаги бо шаҳрвандон, актуали буда, аҳамияти хоса пайдо мекунад. Мавқеи шаҳс дар ҷомеа бавоситаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷорӣ ва муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ҷониби онҳо танзим мешаванд, ифода меёбад.

Дар ин замина олими ватани Маҷидзода Қ. З. қайд мекунад, ки «Дар конститутсияи навини кишвар башаргардонии тамоми ниҳодҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ амалӣ гардида, дар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он маркази арзиши олий эътирофшуда, тасдиқ карда шудаанд».[4]

Аслан, муносибатҳои гуногуни байни давлат ва шахсро меъёрҳои Конститутсия танзим менамояд. Бинобар ин, дар моддаи 14 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд тавассути Конститутсия, қонунҳои ҷорӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, танзим ва ҳифз карда мешавад. Дар моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ аз ҳуқуқу озодиҳои муқарраргардида истифода мебаранд ва дар баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифаю масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ».[5] Тоҷикистон метавонад ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки қурбонии нақзи ҳуқуқи башар шудаанд, паноҳгоҳи сиёсӣ диҳад.

Аз муқаррароти меъёрҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар муносибат бо давлат шахс ҳамчун шаҳрванд, шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрвандӣ бо мазмуни яхела ифодаёфта, ки ҳар кадоми ин категорияҳо барои истифодаи ҳуқуқ ва иҷрои уҳдадорӣҳои муқаррарнамудаи қонун асоси ҳуқуқӣ мебошанд. Вазъи ҳуқуқии шахс дар ҷомеа ва давлат, ки дар қонун ифода ёфтааст, мақоми шахси номида мешавад.[6] Воқеан, мақоми ҳуқуқӣ, ки мавқеи таърихан муайяншудаи вазъи ҳуқуқу озодиҳои шахсро муайян мекунад ва муҳимтарин роҳи самараноки қонеъ гардонидани манфиатҳои шахс, рушди ҳамачониба ва озодонаи ӯ мебошад. Вазъи ҳуқуқии шахс дар ҷомеа ва давлат хусусияти иҷтимоии онро муайян мекунад, ки ба дастрасӣ ва истифода бурдани арзишҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии он мусоидат намуда, муносибатҳои навро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа фароҳам меорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ду мафҳум истифода мешавад: «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ». Вале ба андешаи муаллиф барои амали намудани ҳуқуқҳои фардӣ истифода намудани ин ду мафҳум муҳим нест, чунки онҳо баробар вазн мебошанд. Ҳайман тарик, олимони ватанӣ ва хориҷӣ мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ», «мақоми ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ»-и шахсро гуногун арзёби мекунанд. Аз ҷумла олими ватани Ш.Т. Тагайназаров, қайд мекунад, ки мафҳуми «вазъ»

ин худ «мақом»-и ҳуқуқии шахс мебошад. [7] Доир ба ин мафҳум муҳаққиқи хориҷӣ Н.И. Матузов қайд менамояд, ки «вазъ ин мақоми шахс ба шумор меравад». [8] Ин мавқеоро В.А. Карташкин дастгири намуда, ҳамзамон қайд менамояд, ки «мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ» -шахс ҳаммаъноанд.[9] Дар қонунгузорӣ ва санадҳои байналмилалӣ, ҳамзамон дар амалияи ҳуқуқӣ, байни ин мафҳумҳо тафовут гузошта намешавад.

Дар баробари ин баъзе олимони барои иваз кардани истилоҳи дар болозикр андешаҳои гуногун пешниҳодҳо кардаанд. Масалан, З.К. Александрова тақлиф мекунад, ки ба ивази мафҳуми «вазъ»-и ҳуқуқи истилоҳи «комплексӣ ҳуқуқӣ» истифода шавад.[10] В.И. Потапов баи масъала тавачҷу намуда қайд менамояд, ки дар муайян кардани вазъи ҳуқуқии гурезагон на «категорияи «вазъ», «балки истифодаи «режим» дуруст мебуд».[11] Дар ҳақиқат вазъи гурезагон бо вучуди ҳама мушқилот муваққатӣ буда, байни гуреза ва давлате, ки паноҳгоҳ медиҳад, робитаи воқеии ҳуқуқӣ вучуд дорад. Ба ғайр аз робитаи воқеии давлат ба шахсони алоҳидае, ки дар қаламрави он зиндагӣ мекунанд, алоқаи ҳуқуқӣ низ вучуд дорад, ки он дар мавҷудияти ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои муайян нисбат ба давлат ва тобеияти ба ҳокимияти соҳибхотӣҳои он ифода меёбад. Аз ҳамин лиҳоз, алоқаи ҳуқуқии шаҳрвандон бо давлат воситаи таъсиррасони байни онҳо буда, ки мазмуни баробарҳуқуқии тарафҳо дар ҳамагуна муносибатҳои бамиён омада дарбар мегирад. Дар ин ҳолат, падидаи шаҳрвандӣ ба мавқеи ҳуқуқии гуреза таъсир намерасонад. Ин аз он сабаб аст, ки пайдо шудани гурезагон дар қаламрави давлати дигаре, хоҳ доимӣ ё муваққати қарор мегиранд, чун қоида, боиси бамиёномадани муносибатҳои ҳуқуқӣ мегардад: яқум, гурезаҳок, ки дар қаламрави давлат қарор гирифтаанд; дуҷум, давлате, ки гурезаҳоро қабул кардааст; давлате, ки гурезаҳо тарқи ҳудуди он кардаанд. Ба назари мо масъалаи мазкур бахсноқ мебошад, аммо категорияи «режими ҳуқуқӣ» дар ҳеҷ ваҷҳ ҷои категорияи «мақоми ҳуқуқӣ»-ро гирифта наметавонад, зеро он ҳамчун шартӣ ҳуқуқӣ ва тартиби ба даст овардани мақоми ҳуқуқӣ ва ҳуқуқу уҳдадорӣҳои шахсро муайян намекунад. Категорияи «мақоми ҳуқуқӣ» падидаи бисёрҷанбаи ҳуқуқӣ буда, маҷмӯи унсурҳои ҳуқуқиро дар бар гирифта, ҳамчун категорияи универсалӣ эътироф карда мешавад. Илова бар ин, мақоми ҳуқуқӣ падидаи ҳуқуқӣ буда, тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятиро муайян мекунад. Вобаста ба категорияи «режими ҳуқуқӣ», ҳаминар бояд қайд намуд, ки ибтидои принципҳои

хукуки кишвари қабулқунандаро ифода намуда, хуқуқ ва ўҳдадорихои гурезаҳо ва дигар категорияҳои хориҷиро муайян намекунад, инчунин ба фароҳам овардани шароити баробари дар иштирокнамои онҳо дар соҳаҳои гуногун ҳаёти ҷамъияти нигаронида шудааст. Бинобар ҳамин, нисбат ба гурезагон ягон асос барои иваз кардани категорияи «мақоми ҳуқуқӣ» ба «режими ҳуқуқӣ» вучуд надорад. Дар ин замина мавқеи олимони ватанӣ аз аҳмият холи набуда, тақлифҳои диқатҷалбқунанда пешниҳод намудаанд.

Ба монанди Диноршоҳ А.М. ва Салоҳидинова С.М. онҳо чунин қайд мекунад, ки «мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро низоми муносибатҳои ҷамъияти ташкил медиҳад, ки мавқеъ ва нақши инсон дар сохтори ҷамъият муайян мекунад». Ҳамин тариқ, мақоми ҳуқуқу озодии моддӣ муайяншудаи шахс, мавқеъ ва имкониятҳои иҷтимоии ӯро ифода мекунад. Вазъи ҳуқуқии шахс вобастаги дорад аз шаҳрвандӣ, шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандӣ. Шаҳрвандӣ асоси ҳуқуқии истифодаи ҳуқуқу озодихо ва иҷрои ўҳдадорихои муқаррарнамудаи қонун мебошад, ки асоси вазъи ҳуқуқии шаҳрванд доништа мешавад».[12]

Элназаров Д.Х. дар навбати худ, қайд мекунад, ки «Робитаи иҷтимоии шахс ва давлат дар шакли муайяни ҳуқуқӣ асосёфта, ки дар ташаккули унсурҳои ҳуқуқ, озоди ва вазифаҳо, ки дар маҷмуъ мақоми ҳуқуқии шахс ва шаҳрвандро ташкил медиҳанд замина мегузорад».[13] Имомов И.А. қайд мекунад, ки «Ҳуқуқи инсон дар Конститутсия қайд гардида, мақоми конститутсионии инсон ва шаҳрвандро ташкил медиҳад ва ба ин васила ба як институти таркибии қонуни конститутсионӣ табдил меёбад». [14]

Ҳамин тариқ, аз таҳлили мавқеъҳои пешниҳодшудаи муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки мақоми ҳуқуқӣ худуди рафтори имконпазир ва зарурии шахсро муайян намуда, ҳаҷми истифодаи шароитҳои мушаххаси моддӣ ё маънавию бо нишон додани ҳуқуқ, ўҳдадорихо ё манфиатҳои қонунии ҳамаи соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ифодаёфта, дар амалишавии онҳо замина мегузорад. Ба ибораи дигар, вазъи ҳуқуқии шахс категорияи асосӣ мебошад, ки дар асоси он ҳуқуқ ва ўҳдадорихо нисбат ба гурӯҳҳои алоҳидаи осебпазири аҳоли муайян карда мешаванд. Ҳамин тариқ, муҳаққиқони ватанӣ вазъи ҳуқуқии шахсро ба категорияҳои зерини ҳуқуқӣ ҷудо намуданд: умумӣ, махсус, соҳавӣ, ва фардӣ ҷудо намуда.

Вазъи ҳуқуқии умумӣ ё конститутсионии инсон ва шаҳрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон ифодаёфтааст, ки асоси мақоми ҳуқуқии шахсро ташкил намуда мавқеи ӯро дар ҷомеа ва давлат муайян месозад. Аммо мутобиқи қонунгузори категорияи мақоми махсуси ҳуқуқӣ ба шаҳрвандони хориҷӣ, ва гурезагон мувофиқ доништа шуда, ба онҳо имкон медиҳад, ки вазифаҳои махсуси воғузоршударо иҷро кунанд. Дар навбати худ, Воеводин Л.Д. вазъи ҳуқуқиро ба умумӣ ва махсус ҷудо намуда қайд менамояд, «вазъи умумии ҳуқуқӣ бо мақоми махсуси гурӯҳҳои алоҳидаи дар ҷомеа осебпазир «гуреза» донситшуда, ки дар ин ё он асос мутаҳид шудаанд, аз ҷумла ҳуқуқу ўҳдадорихои иловагӣ ё «махсус»-и дар қонун пешбинишудааст, муайян карда мешавад».[15] Матузов Н. И. дар ин бобат чунин мешуморад, ки «Мақоми ҳуқуқии умумӣ ё махсус хусусиятҳои вазъи категорияҳои алоҳидаи шаҳрвандонро инъикос мекунад, аз рӯи аломатҳои гуногун ба гурӯҳи муайян мансуб будан, мақоми фардии шахсияти алоҳидаро дарбар мегирад».[16]

Ҳар як падидаи ҳуқуқӣ ба ин ё он дараҷа метавонад бо вазъи ҳуқуқии шахс алоқаманд бошад ва ба мазмуни он дохил карда шавад. Аз андешаҳои дар боло зикр мо ба чунин ҳулоса омадем, ки вазъи ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқии шахс мафҳумҳои яхела буда, бо мавҷудият ё набудани шаҳрвандӣ ҳуқуқ, ўҳдадорихо ва манфиатҳои қонунии шахс муайян карда мешаванд. Бинобар ҳамин категорияи муайяншудаи ҷомеа дар асоси мақоми умумии конститутсионии шаҳрванд метавонанд ҳуқуқҳои иловагӣ, ўҳдадорихо, имтиёзҳои дошта бошанд, ки қонунгузори амалқунанда пешбинӣ кардааст. Дар доираи вазъи умумии ҳуқуқи мо мақоми мушаххаси «махсуси» ҳуқуқиро ба гуруҳҳои зерин мансуб донем: гуреза, муҳоҷири маҷбурӣ, муҳоҷири меҳнати ва ғайра. Таҳлили қонунгузори амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз ҷониби Тоҷикистон эътироф шудааст, ба мо имконият медиҳад, ки мақоми гурезаро бо вучуди он ки ба категорияи хориҷӣ тааллуқ доранд, бо хусусиятҳои махсуси муайян аз вазъи умумии хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордоранд тафовут гузорем. Ҳамин тариқ, хусусияти аломатҳои фарққунандаи мақоми ҳуқуқии гурезаҳо муайян мекунем.

Аввалан, мақоми ҳуқуқии гуреза муваққатӣ аст. Ин аз модда 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» аз 10 майи соли 2002. бармеояд, ки мувофиқи он мақоми гуреза ба муҳлати то се сол вобаста ба ҳолати мавҷудбудае, ки ӯ маҷбур шуд ҷои истиқомати доимии хешро тарк кунад, дода мешавад. Ин муқаррарот мақоми

гурезаро ба давомнокии ҳолатҳое, ки ба амнияти ӯ таҳдид мекунад, вобаста мебошад.

Дуом, реторсия нисбати гурезаҳо татбиқ карда намешавад. Масалан, давлати қабулқунанда «Х» дар ҳудуди худ нисбати гурезаҳое, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, маҳдудиятҳои гуногуни таъбиз муқаррар менамояд. Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад дар ҳудуди худ нисбат ба гурезаҳо, ки шаҳрвандони давлати «Х» мебошанд, маҳдудиятҳои таъбизи ҷавобӣ татбиқ намояд. Аз ин рӯ, мансубият ба шаҳрвандии ин ё он давлат воқеан ба вазъи ҳуқуқии гурезаҳо таъсир намерасонад. Ғайр аз он, ҳангоми муайян кардани мақоми ҳуқуқии гуреза, институти шаҳрвандӣ бо қонуни татбиқшаванда таъсир намерасонад. Аз ин рӯ, дар қонунгузорию шаҳрвандӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқу возеҳ муқаррар шудааст, ки масъалаи паноҳгоҳ ё додани мақоми қонуни ба гурезаро қонунгузорию соҳавӣ ба танзим мебарорад. Ҳамзамон, ҳуқуқи субъективии гурезаҳо, ки шаҳрванди хориҷӣ доништа мешаванд мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Сеюм, чун қоида, барои ворид шудани шаҳрвандони хориҷӣ гирифтани ризоияти Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст. Чунин маъно дорад, ки вуруди шаҳрвандони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути гузаргоҳҳои сарҳадии давлатӣ, ки барои ҳамлу нақли байналмилалӣ кушодаанд, сурат мегирад. Воридшавӣ ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати мавҷуд будани равидид бо истифода аз шиноснома ё ҳуҷҷатҳои ба он баробар сурат мегирад. Ин маънои онро дорад, ки тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон убури ғайриқонунии сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ қатъиян манъ аст.

Дар баробари ин, муқаррароти мазкур нисбати шахсони паноҳҷӯянда татбиқ намегардад, агар шахс дар давоми як рӯзи баъди убури сарҳади давлатӣ ба мақомоти салоҳиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намояд. Дар акси ҳол, муҳлати пешбини шуда иҷро нагардад бошад, шахс аз ҳуқуқи дархост дар бораи гирифтани мақоми гуреза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳрум мегардад.

Муқаррароти дар боло зикр ба мо имконият медиҳад, ки хусусиятҳои зерини фарққунандаи мақоми ҳуқуқии гурезаҳоро қайд намоем:

1) хусусияти махсус – мақоми муҳоҷири маҷбурӣ ё гуреза ба шахс вобаста ба сифатҳои хоси ӯ дода мешавад (ӯ бо сабабҳои мавҷуд будани таъқиби сиёсӣ, динӣ, наҷодӣ, миллий ё ҳахфи қомилан асоснок ҷои истиқомати хешро тарк кардааст; қурбонии чунин таъқибот шудааст ва аз тарси мавҷудбуда баргаштан намехоҳад ё наметавонад);

2) хусусияти мақсаднокӣ – ба шахс бинобар мутобиқшавии иҷтимоӣ дода мешавад, баъди ба охир расидани он аз байн меравад;

3) хусусияти ғайрӣ – ба шахс таъмини намудани амнияти бехатарии дар ҷойҳои махсуси муайншуда.

Дар асоси андешаҳои зикршуда мо ба чунин хулосае омадем қайд менамоем, ки вазъи ҳуқуқӣ - конституционӣ гурезагон аз унсурҳои иборат аст, ки онҳо аз вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳрвандони хориҷӣ фарқ мекунад:

1) хусусиятҳои махсуси ҳуқуқи субъективии гуреза – тарқи маҳалли истиқомати доими дар натиҷаи таъқиб ё таҳдиди воқеӣ, ки ниёз ба кӯмаки давлати дигарро доранд;

2) ҳуқуқҳои гурезаҳо ба тадбирҳои хусусияти таъмини шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд, инчунин дар баробари шаҳрвандони ҚТ ба гурезагон, ки категорияи алоҳидаи аҳоли мебошанд ҳуқуқҳои иловагӣ дода мешавад. Масалан, дар қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» ҳуқуқҳои иловагӣ гурезагон дар бандҳои 7-10 ва 13 қайд шудааст, ки дигар категорияи шаҳрвандони хориҷӣ надорад. Инчунин қонунгузор таъкид мекунад, ки ин гурӯҳи иҷтимоӣ дар баробари бо шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд;

3) ӯҳдадорӣҳои гурезаҳо бо зарурати назорати давлатии ҳаракати ин гурӯҳи аҳоли муайян карда шуда, ки маҳдудияти озодии ҳаракати онҳоро ифода мекунад (бандҳои 2-7 моддаи 8 Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» ва бандҳои 2 - 4 моддаи 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи муҳоҷират»);

4) гурезаҳо барои вайрон кардани қоидаҳои истиқомат ва ҳаракатҳои худсарона дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгари қашида мешаванд.

Муқарриз: д.и.х., профессор Гадов Б.С.

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ-ПОНЯТИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА БЕЖЕНЦЕВ: ФОРМИРОВАНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: гарантия, права и свободы, человек и гражданин, анализ понятия беженец, методы и вид защиты беженца, особенности, отличающие статус беженца от иностранных граждан, причины преследования по признаку: расы, вероисповедания, гражданства, принадлежность к определенным социальным группам или политическим взглядам, права и обязанности государства.

Аннотация. В данной статье значимо оценивается важность регулирования общественных отношений, связанных с определением статуса беженца, согласно Закону Республики Таджикистан «О беженцах» и международным документам.

В частности, основное понятие статуса беженца, отличительные черты правового статуса беженцев от иностранных граждан, признаки преследования как вполне обоснованной угрозы, а также механизм защиты прав беженцев и искателей убежища по к национальному законодательству и международным документам были проанализированы и рассмотрены.

Регулирование действующих норм в сфере беженцев мы адаптировали к нормам Конституции Республики Таджикистан, которая считается высшим основополагающим документом в законодательной системе. Позиция уполномоченных органов при реализации государственной политики в сфере защиты прав человека и гражданина, в том числе беженцев и лиц, ищущих убежища, определяется законодательством Республики Таджикистан. Еще одним направлением статьи является сравнительный анализ определения правового статуса беженца с другими правовыми понятиями.

Таким образом, были использованы мнения отечественных и зарубежных экспертов относительно совместимости понятия беженец с терминами «статус», «статус» и «правовой режим», а также автор высказал свое мнение в этом направлении для совершенствования отраслевого законодательства в сфере беженцев.

Зоир Джурахон Маджидзода – доктор юридических наук, профессор, заведующий отдела государственной истории и права Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана, заслуженный работник Республики Таджикистана, генерал-майор милиции. E-mail: Zorov2009@mail.ru, Тел.: 221-65-85.

Саиданваров К.Дж. - старший преподаватель кафедры конституционно юридического факультета Таджикского национального университета. E-mail: ksaidanvarov@bk.ru Тел.: (+992) 985-55-85-97.

SCIENTIFIC ANALYSIS-THE CONCEPT OF THE LEGAL STATUS OF REFUGEES: FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT

Keywords : guarantee, rights and freedoms, man and citizen, analysis of the concept of refugee, methods and type of refugee protection, features that distinguish refugee status from foreign citizens, reasons for persecution based on: race, religion, citizenship, membership in certain social groups or political views, rights and responsibilities of the state.

Annotation: This article meaningfully assesses the importance of regulating public relations related to determining refugee status in accordance with the Law of the Republic of Tajikistan “On Refugees” and international documents.

In particular, the basic concept of refugee status, the distinctive features of the legal status of refugees from foreign citizens, signs of persecution as a well-founded threat, as well as the mechanism for protecting the rights of refugees and asylum seekers under national legislation and international documents were analyzed and considered.

We have adapted the regulation of current norms in the field of refugees to the norms of the Constitution of the Republic of Tajikistan, which is considered the highest fundamental document in the legislative system. The position of authorized bodies in implementing state policy in the field of protecting human and civil rights, including refugees and asylum seekers, is determined by the legislation of the Republic of Tajikistan. Another direction of the article is a comparative analysis of the definition of the legal status of a refugee with other legal concepts.

Thus, the opinions of domestic and foreign experts were used regarding the compatibility of the concept of refugee with the terms “status”, “status” and “legal regime”, and the author expressed his opinion in this direction to improve sectoral legislation in the field of refugees.

Zoir Jurahan Majidzoda – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of State History and Law of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovadinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Honored Worker of the Republic of Tajikistan, Major General of Police. E-mail: Zorov2009@mail.ru, Tel.: 221-65-85

Saidanvarov K.J. - senior Department of Constitutional Law Faculty of the Tajik National university E-mail: Saidanvarov@inbox.ru, Tel.: (+992) 985-55-85-97.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016. // Захираи электронӣ: / Манбаи дасрасӣ: <http://base.mmk.tj> / (санаи муроҷиат 29.03.2023).
2. Тоиров Ф.Т. Конституцияи (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 ва баъзе масъалаҳои ташаккули низоми ҳуқуқӣ // Проблемаҳои актуалии таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ дар шароити истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – С.27
3. Маҷидзода Қ. З., Холиқзода А. Ғ., Одиназода Р.С. Ҳуқуқи инсон ва ташаккули ҳуқуқӣ - конституцияи Тоҷикистон. – Душанбе, «Меҳрона- 2017». 2019. – 279 с.
4. Лукашева Е.А. Комаров С.А. Ҳуқуқи маънавии фардӣ. - М., 1986. - С. 177-178; // Комаров С.А. Давлатӣ Шуравӣ - ҷомеаи ягонаи умумишаҳрвандӣ. - Красно ярск, 1986. – С.11.
5. Тағайназаров Ш.Т. Мазмуни ва моҳияти вазъи ҳуқуқии шахсии шаҳрванд // Такмил додани қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он дар РСС Тоҷикистон. Маҷмуаи қорҳои илмӣ ДМТ. Душанбе, 1989.– С.18.
6. Матузов Н.И. Шахсият. Ҳуқуқҳо. Демократия / Проблемаҳои назарияи ҳуқуқи субъективӣ. Саратов, 1972. С. 197.
7. Карташкин В.А. Ҳуқуқи инсон дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ. - М., 1995. – С.36.
8. Александрова З.К. Масъалаҳои назарияи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони давлатҳои сотсиалистӣ./Аврупо: автореф. дис...н.и.х. Свердловск. 1975.– С.5-6.
9. Потапов В.И. Гурезаҳо ва ҳуқуқи байналмилалӣ. М.: Муносибатҳои байналмилалӣ.1986. С.10-11.
- 10.Имомов А.И. Вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқи озода ва вазифаҳои асосӣ / Васояти таълими. – Душанбе, соли 2013 – С. 15-220 с.
- 11.Элназаров Д.Э. Танзими вазъи ҳуқуқӣ – конституцияи ҳифзи ҳуқуқ ва озодаҳои инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ: рисолаи... Доктори илми ҳуқуқ.–Душанбе, 2019-С-109.
- 12.Имомо А.И. Ҳуқуқи конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Васояти таълими. – Душанбе, соли 2012 – С.114.
- 13.Воеводин Л. Д. Вазъи ҳуқуқии шахс дар Русия. – М., 1997. – С. 27- 35.
- 14.Матузов Н. И., Ушанова Н.В. Имконият ва воқеият дар низоми ҳуқуқи Русия. – М.: Юрлитинформ, 2013. С. 212. 142. Ҳуқуқ ва давлат: назария ва амалия. 2022. № 10(214).

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с изменения и дополнения от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года. – Душанбе, 2016. // Электронный ресурс: / Источник доступа: <http://base.mmk.tj> / (дата обращения: 29.03.2023).
2. Тохиров Ф.Т. Конституция Республики Таджикистан 1994 года и некоторые проблем формирования правовой системы // Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, Дониш, 2009. – С. 27.
3. Маҷидзоде Дж. З., Холиқзоде А. Г., Одиназоде Р.С. Права человека и конституционне-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе, «Меҳрона- 2017». 2019. – 279 с.
4. Лукашева Е.А. Право. Мораль. Личность. - М., 1986. - С. 177-178; Комаров С.А. Советское общенародное государство и личность. - Красно ярск, 1986. – С.11.
5. Тағайназаров Ш.Т. Сущность и содержание гражданско-правового статуса личности// Совершенствование законодательства и практика его применения в Таджикской ССР. Сб. науч. трудов ТНУ. Душанбе, 1989.– С.18.

6. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия / Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. С. 197.
7. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. - М., 1995. – С.36.
8. Александрова З.К. Теоретические вопросы правового статуса граждан зарубежных социалистических стран Европы: автореф. дис...канд.юрид. наук. Свердловск. 1975.– С.5-6.
9. Потапов В.И. Беженцы и международное право. М.: Международные отношения, 1986. С.10-11.
10. Имомова А.И. Правовое статуса человека и граждан, права свобода и основные обязанности / Учебное пособие. – Душанбе, 2013 – С. 15-220 с.
11. Элназаров Д.Э. Конституционн – правовое регулирование защиты прав и свобода человека и гражданина в Республике Таджикистан : вопросы теории : дисс ... д-ра юрид . наук. .-Душанбе, 2019 – С.109.
12. Имомо А.И. Конституционная права Республике Таджикистан / Учебное пособие. – Душанбе, 2012 – С.114.
13. Воеводин Л. Д.. Юридический статус личности в России. – М., 1997. – С. 27- 35.
14. Матузов Н. И., Ушанова Н.В. Возможность и действительность в российской правовой системе. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С. 212. 142. Право и государство: теория и практика. 2022. № 10 (214)

List of literature:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994, as amended and supplemented on September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016. – Dushanbe, 2016. // Electronic resource: / Access source: <http://base.mmk.tj/> (date of access: 03/29/2023).
2. Tokhirov F.T. The Constitution of the Republic of Tajikistan of 1994 and some problems of the formation of the legal system // Current problems of history and theory of state and law in the conditions of state independence of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, Donish, 2009. – P. 27.
3. Majidzode J.Z., Kholikzode A.G., Odiazode R.S. Human rights and constitutional and legal development of Tajikistan. – Dushanbe, “Meurona-2017”. 2019. – 279 p.
4. Lukasheva E.A. Right. Morality. Personality. - М., 1986. - P. 177-178; Komarov S.A. The Soviet nation-wide state and personality. - Krasno Yarsk, 1986. – P.11.
5. Tagaynazarov Sh.T. The essence and content of the civil legal status of an individual // Improving legislation and the practice of its application in the Tajik SSR. Sat. scientific works of TNU. Dushanbe, 1989.– P.18.
6. Matuzov N.I. Personality. Rights. Democracy / Theoretical problems of subjective law. Saratov, 1972. P. 197.
7. Kartashkin V.A. Human rights in international and domestic law. - М., 1995. – P.36.
8. Alexandrova Z.K. Theoretical issues of the legal status of citizens of foreign socialist countries of Europe: abstract. dis...cand.leg. Sci. Sverdlovsk 1975.– P.5-6.
9. Potapov V.I. Refugees and international law. М.: International relations, 1986. pp. 10-11.
10. Imomova A.I. Legal status of humans and citizens, rights, freedom and basic responsibilities / Textbook. – Dushanbe, 2013 – pp. 15-220 p.
11. Elnazarov D.E. Constitutional and legal regulation of the protection of rights and freedom of man and citizen in the Republic of Tajikistan: theoretical issues: dissertation... Doctor of Law. Sci. .-Dushanbe, 2019 – P.109.
12. Imomo A.I. Constitutional law of the Republic of Tajikistan / Textbook. – Dushanbe, 2012 – P.114.
13. Voevodin L.D. Legal status of the individual in Russia. – М., 1997. – P. 27-35.
14. Matuzov N.I., Ushanova N.V. Possibility and reality in the Russian legal system. – М.: Yurlitinform, 2013. – P. 212. 142. Law and state: theory and practice. 2022. No. 10 (214)

**12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ**
**12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ
ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО**
**12.00.03 – CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE
LAW**

ТДУ: 347.6

Аминҷонов Абдураззок Худойшуқурович,
*н.и.ғ. дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи
давлатии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба
номи Носири Хусрав.*

E – mail: aabdurazzok@list.ru

Тел.: (+992) 93-379-83-84

ВАЗИФА ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ

Калидвожаҳо: вазифа, принцип, оила, модар, кӯдак, якканикоҳӣ, никоҳ, дин, фарзанд, ноболиғ, миллат, наҷод, зан, мард, урф, одат, расм, давлат, ҳуқуқ, кодекс, қонун, ихтиёрӣ, озодона.

Аннотатсия: Ҳуқуқи оилавии Тоҷикистони шуравӣ дорои як қатор вазифа ва принципҳои худ буда, барои иҷрои вазифа ва амлишавии принципҳо роҳу воситаҳои гуногунро ҷустуҷӯ ва истифода менамуд. Вазифаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ пеш аз ҳама ин боз ҳам мустақкам намудани оилаи шуравӣ, ки бо принципҳои ахлоқии коммунистӣ асос ёфтааст, дар асоси итифоқи ихтиёрии никоҳи зану мард, ҳиссиёти аз ғаразҳои моддӣ озоди муҳаббати якдигар, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии ҳамаи аъзоёни оила барпо намудани муносибатҳои оилавӣ, дар рӯҳи садоқатмандӣ ба ватан, муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки ғайбӣ дар соҳмони ҷамъияти коммунистӣ тарбия кардани фарзандон, ҳар ҷониба муҳофизат намудани модару кӯдак ва таъмини ҳаёти хушбахтонаи ҳар як кӯдак, дар муносибатҳои оилавӣ қатъиян барҳам додани, урфу одат ва расму оинҳои зарарноки замони гузашта, парваридани ҳисси баланди масъулиятнокӣ дар назди оила ба ҳисоб мерафтанд.

Қонунгузориҳои шуравӣ дар таърих ба принципҳои зерин вазифаҳои худро иҷро мекард: 1) баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ; 2) Баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин; 3) муҳофизат кардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ; 4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо; 5) якканикоҳӣ; 6) озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ; 7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҷудо будани дин; 8) дар зерин назорати давлат озодона бекор кардани никоҳ. Қобили қайд аст, ки қонунгузориҳои оилавӣ дар таърих ба вазифа ва принципҳои болозикр қабул мегардиданд ва татбиқи онҳоро дар амал муқаррар менамуданд.

Барои расидан ба мақсадҳои худ ҳуқуқи оилавии шуравӣ як қатор вазифа ва принципҳоро роҳандозӣ намуда буд ва қонунгузориҳои оилавии шуравӣ махсусан РССТ қонунҳои худро дар таърих ба онҳо қабул ва амалӣ менамуд. Вазифаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ пеш аз ҳама аз инҳо иборат буданд: 1) боз ҳам мустақкам намудани оилаи шуравӣ, ки бо принципҳои ахлоқии коммунистӣ асос ёфтааст; 2) дар асоси итифоқи ихтиёрии никоҳи зану мард, ҳиссиёти аз ғаразҳои моддӣ озоди муҳаббати якдигар, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии

ҳамаи аъзоёни оила барпо намудани муносибатҳои оилавӣ; 3) дар рӯҳи садоқатмандӣ ба ватан, муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки ғайбӣ дар соҳмони ҷамъияти коммунистӣ тарбия кардани фарзандон; 4) Ҳар ҷониба муҳофизат намудани модару кӯдак ва таъмини ҳаёти хушбахтонаи ҳар як кӯдак; 5) дар муносибатҳои оилавӣ қатъиян барҳам додани, урфу одат ва расму оинҳои зарарноки замони гузашта; 6) парваридани ҳисси баланди масъулиятнокӣ дар назди оила.

Вазифаҳои номбаршуда, асосан характери табиғоти дошта, ташкил ва раванди муносибатҳои оилавино дар заминаи идеологияи коммунистӣ пешбинӣ менамоянд. Дар ҳамин масъала О.Усмонов чунин қайд намудааст: “Моҳияти чунин вазифаҳои қонуни оид ба никоҳ ва оилави саветӣ мақсади сиёсати Партияи Коммунистӣ ва давлати советиро дар бораи ғамхорӣ дар ҳаққи одам дар бораи саодатмандӣ ва хушбахтии вай ки онро Октябри Кабир ба вучуд овардааст ифода менамояд.[1] Муҳаққиқон ва намоёндоғони расмии давлатии шуравӣ баробархуқуқӣ ва ҳаёти хушбахтонаи одамонро танҳо, дар сиёсати пешгирифти худ имконпазир доништаанд. Масалан В.И.Ленин қайд менамояд, ки “Дар ҳо, ки помешикон, капиталистон, савдогарон ҳастанд, дар он ҳо ҳатто аз рӯи қонун ҳам баробарии зан бо мард имкон надорад”. [2] Аммо таҷрибаи давлатҳои кишварҳои пасошуравӣ ва дигар давлатҳои олам нишон дода истодаанд, ки имкони муқаррар ва амалӣ гардидани баробархуқуқии зану мард танҳо дар давлати шуравӣ набуд.

Масалан, асоси иқтисоди Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил дода, соҳибкорон (савдогарон) киширо фаъоли ҳома мебошанд, вале ин ҳолат баробархуқуқии мардону занонро ҳалалдор накардааст. Бинобар ин ба суҳанони В.И.Ленин розӣ шуда наметавонем. Қонунгузори шӯрвӣ дар тақя ба принсипҳои зерин вазифаҳои худро иҷро мекард: 1) баробархуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ. Ин принсип ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ ва дар ҳаёти оилавӣ баробархуқуқии зану мардро талаб мекард ва онҳо ҳуқуқи баробарии шахсӣ ва молу мулкӣ доштанд. Асоси ҳуқуқии ин принсипро моддаи 35 Кодеси ИҚШС моддаи 33 Кодеси РССТ ва моддаи 3-и Кодеси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ ташкил медоданд. 2) Баробархуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин. Моддаи 4-и Кодеси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ, ки баробархуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ ном дошта дар он омадааст: Ҳамаи шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ ҳуқуқҳои баробар доранд, дар вақти ақди никоҳ ва муносибатҳои оилавӣ аз рӯи аслу насаб, маҷкеи иҷтимоӣ ва молу мулкдорӣ мансубияти наҷодӣ ва миллӣ, ҷинсият, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъ ва характери касбу кор ҳоӣ истиқомат ва дигар ҳолатҳо ба ягон тарзи бевосита ё бавосита маҳдудкунии ҳуқуқ, муқаррар намудани афзалиятҳои бевосита ё бавосита роҳ дода намешавад”.[3] “Ин принсип муҷассамаи ғояи

интернационализми пролетарӣ ва сиёсати миллии Ленини буда, сиёсати давлати шуравиро ифода намуда, афзалияти сотсиализмро ба таври возеҳ исбот менамояд”-гуфтааст О. Усмонов.

Воқеан, вақте дар Амрико никоҳ байни сафедпӯстону сиёхпӯстон, дар Исроил никоҳи арабҳову яҳудиён манъ ва барои ин кирдор ҳазои вазнин (то 5 сол маҳрум сохтан аз озодӣ) буд, [4] принсипи мазкур бартариии сиёсати оилавии сотсиализмро бар империализм нишон медиҳад; 3) муҳофизат кардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ. Барои амалӣ гардонидани ин принсип як қатор имтиёзҳои ҳуқуқи махсусан, дар муносибатҳои оилавӣ ва меҳнати барои занону кӯдакон муқаррар гардида буд; 4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо. Чун падару модар ҳуқуқи иштироки фаъол дар тарбияи фарзандонро доранд, ин ҳуқуқи бе вазифа буда наметавонад. К.Маркс дуруст навишта буд, ки: “Ҳуқуқ бе вазифа намешавад ва вазифа беҳуқуқ намешавад”.[5] Мувофиқи принсипи мазкур падару модар, мактаб ва муассисаҳои томактабӣ вазифадор буданд, ки кӯдаконро мувофиқан ба тарбияи ҷамъиятӣ дар рӯҳи саодатмандӣ ба Ватан муносибати коммунистӣ ба меҳнат ва иштироки фаъолона дар сохтмони ҷамъияти коммунистӣ тарбия намоёнд; 5) якканикоҳӣ. Ин принсип бо декрети Ҳукумати советӣ аз 18 декабри соли 1918 “Дар бораи никоҳи граждани, кӯдакон ва татбиқ кардани дафтари ақдҳои ҳолати граждани” эълон гардида дар моддаи 16 Кодеси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ мустаҳкам гардида буд. [6] Тарафҳои никоҳ дар як вақт танҳо дар як никоҳ буда метавонистанд; 6) озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ. Мувофиқи моддаи 51 Кодеси РССТ никоҳ бо розигии ихтиёрии зану мард асос миефт ва ин принсип дар баробари қонунгузори оилавӣ бо қонунгузори ҷиноятӣ ҳам ҳимоя карда мешуд.(ниғ. муғ.моддаи 131 Кодеси ҷинояти РССТ); 7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҳудо будани дин, никоҳе, ки ба тариқи динӣ баста шудааст оқибати ҳуқуқӣ нашошт ва ҳуқуқу уҳдадорихоро ба вучуд намеовард, вале ба ин ниғоҳ накарда то охири замони шуравӣ дар асоси никоҳи динӣ ва бе қайди давлатӣ оила барпо менамуданд ва ҳатто ин ҳолат имрӯз ҳам мушоҳида мегардад. Танҳо дар 9 моҳи соли 1987 дар ниҳияҳои вилояти Кӯлоб 40 никоҳи динӣ баста шудааст, ки оқибати ҳуқуқи нашоштанд; 8) дар зери назорати давлат озодона бекор кардани никоҳ.[7] Мувофиқи моддаҳои 37 ва 38 Кодеси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ зану мард ҳуқуқи озодона бекор кардани ақди никоҳро

доштандро ва касе ё мақомоте ба амалигардонидани ин ҳуқуқи онҳо монеъ шуда наметавонист.

Ба назари муҳаққиқони шуравӣ (Ленин, О.Усмонов) дар мамлакатҳои капиталистӣ ҳуқуқи озодона бекор кардани никоҳ набуд ва В.И.Ленин онро “Қабри аз ҳад зиёд насбат ба чинси мазлум, яъне ба зан” номида буд.[8] Аммо ба назари мо дар кишварҳои капиталистӣ (ИМА, Англия, Фаронса, Япония, Испания, Шветсия) занон аз ҳуқуқи бекор кардани никоҳ маҳрум набуданд, танҳо ин ҳуқуқашон маҳдуд гардонидани шуда, оқибатҳои ногуворро дар пай дошт. Масалан, агар дар Япония никоҳ бо талаби зан бекор мешуд, ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва молумулкӣ зан маҳдуд мегардиданд.

Дар охир ҳаминро бояд гуфт, ки барои иҷрои вазифаҳои худ ҳуқуқи оилавии Тоҷикистони шуравӣ асосан ба принципҳои худ таъя намуда

буд. Дар низоми ҳуқуқии Тоҷикистони шуравӣ принципҳои зеринро, ки дар моҳиятан муайян намудани мазмуни меъёрҳои ҳуқуқӣ нақши муҳим доранд мушоҳида намудан мумкин аст: 1) баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои оилавӣ; 2) баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин; 3) муҳофизат кардан ва ҳавасманд гардонидани модарӣ; 4) тарбияи коммунистии фарзандони ноболиғ ва таъмини манфиати онҳо; 5) якҷанибоӣ; 6) озодона ва ихтиёрӣ бастанани никоҳ; 7) аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила ҷудо будани дин; 8) дар зери назорати давлат озодона бекор кардани никоҳ.

Муқарризи: н.и.х. Абдурахимов С. Қ

ОБЯЗАННОСТИ И ПРИНЦИПЫ СЕМЕЙНОГО ПРАВА В СОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Ключевые слова: долг, принцип, семья, мать, ребенок, моногамия, брак, религия, несовершеннолетний, нация, раса, женщина, мужчина, традиция, обычай, государство, право, кодекс, закон, добровольно, свободно.

Аннотация: Семейное право Советского Таджикистана имеет ряд задач и принципов, и оно искало и использовало разные пути и средства для выполнения задачи и реализации принципов. Основными задачами семейного права являются, прежде всего, дальнейшее укрепление советской семьи, основанной на коммунистических моральных принципах, установление семейных отношений, основанных на добровольном брачном союзе мужчины и женщины, чувстве взаимной любви, дружба и взаимное уважение ко всем членам семьи, свободные от материальных предубеждений, в духе верности Родине, коммунистического подхода к труду и активного участия в строительстве коммунистического общества, воспитании детей, защите матери и ребенка со всех сторон и считалось обеспечение счастливой жизни каждого ребенка, строгая отмена вредных обычаев и обрядов того времени в семейных отношениях в прошлом, воспитание высокого чувства ответственности перед семьей.

Советское законодательство выполняло свои задачи, основываясь на следующих принципах: 1) равноправие мужчин и женщин в решении всех семейных вопросов. 2) равенство граждан в семейных отношениях независимо от их национальности, расы и отношения к религии; 3) защищать и поощрять материнство; 4) коммунистическое воспитание несовершеннолетних детей и обеспечение их интересов; 5) моногамия; 6) свободный и добровольный брак; 7) отделение религии от решения вопросов брака и семьи; 8) свободное расторжение брака под контролем государства. Стоит отметить, что семейное законодательство было принято исходя из вышеизложенных задач и принципов и их реализация налажена на практике.

Аминҷонов Абдураззоқ Худойшукӯровиҷ - к.ю.н. дотсент кафедри право и давлатдорӣ, идораи идораи Бохтарский давлатдорӣ университет иници Носира Хусрава, Е – mail: aabdurazzok@list.ru Тел.: (+992) 93-379-83-84.

RESPONSIBILITIES AND PRINCIPLES OF FAMILY LAW IN SOVIET TAJIKISTAN

Keywords: duty, principle, family, mother, child, monogamy, marriage, religion, minor, nation, race, woman, man, tradition, custom, state, law, code, law, voluntarily, freely.

Annotation: The family law of Soviet Tajikistan has a number of tasks and principles, and it sought and used different ways and means to fulfill the task and implement the principles. The main tasks of family law are, first of all, the further strengthening of the Soviet family based on communist moral principles, the establishment of family relations based on the voluntary marital union of a man and a woman, a feeling of mutual love, friendship and mutual respect for all members of the family, free from material prejudices, in the

spirit of loyalty to the Motherland, a communist approach to work and active participation in construction Communist society, the upbringing of children, the protection of mother and child from all sides, and it was considered to ensure a happy life for every child, to strictly abolish the harmful customs and ceremonies of that time in family relations in the past, to cultivate a high sense of responsibility to the family.

Soviet legislation fulfilled its tasks on the basis of the following principles: (1) equal rights of men and women in all family matters. (2) Equality of citizens in family relations, regardless of their nationality, race or attitude to religion; (3) to protect and promote motherhood; (4) the communist education of underage children and the safeguarding of their interests; (5) monogamy; (6) free and voluntary marriage; (7) the separation of religion from marriage and family matters; (8) The free dissolution of marriage under the control of the State. It should be noted that the family legislation was adopted on the basis of the above tasks and principles and their implementation has been established in practice.

Aminjonov Abdurazzok Khudoishukurovich - candidate of legal sciences of the Department law and public administration Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, E – mail: aabdurazzok@list.ru Tel.: (+992) 93-379-83-84.

Руйхати адабиёт:

1. Усмонов О. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун.-Душанбе: “Ирфон”, 1990. Саҳ. 40
2. Лелин В.И. Асарҳо, ҷилди 30, саҳ. 399
3. Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ, 1969. “Ирфон” 1981. Моддаи 4.
4. Муф. ниг:- Правда, 17 июли соли 1971
5. Маркс. К. Устави умумии итиҳодияҳои байналхалқии коргарон Маркс К., Энгелс Ф-Асарҳои мунтахаб, Душанбе 1963, ҷилди 1. саҳ 402
6. Декрети Ҳукумати Советӣ. М. Ҷилди.1 соли 1957, саҳ 72 (на рус.язике)
7. Паллаев Г. П. Перестройке-деловитость, организованность. Коммунист Таджикистана-1987, 26 декабр
8. Ленин В.И. Асарҳо. Ҷ.23. с.69.

Список литературы:

1. Усманов О. Брак, семья, этика и право.-Душанбе: «Ирфан», 1990. С. 40
2. Лелин В.И. Сочинения, том 30, с. 399
3. Кодекс о браке и семье РССТ 1969 года. «Ирфан» 1981 года. Статья 4.
4. Муф. см.: Правда, 17 июля 1971 г.
5. Маркс. К. Генеральный устав международных союзов рабочих Маркс К., Энгельс Ф-Избранные сочинения, Душанбе 1963, том 1. стр. 402
6. Постановление Советского Правительства. М. Том 1, 1957, стр. 72 (не на русском языке)
7. Паллаев Г. П. Перестройка-бизнес, организация. Коммунистический Таджикистан-1987, 26 декабря
8. Ленин В.И. Работает. Дж. 23. стр. 69.

List of literature:

1. Usmanov O. Marriage, family, ethics and law. - Dushanbe: "Irfan", 1990. P. 40
2. Lelin V.I. Works, volume 30, p. 399
3. Code on Marriage and Family RSST 1969. "Irfan" 1981. Article 4.
4. Muf. see: Pravda, July 17, 1971
5. Marx. K. General Charter of International Workers' Unions Marx K., Engels F-Selected Works, Dushanbe 1963, volume 1. p. 402
6. Decree of the Soviet Government. M. Volume 1, 1957, p. 72 (not in Russian)
7. Pallaev G.P. Perestroika-business, organization. Communist Tajikistan-1987, December 26
8. Lenin V.I. Works. J. 23. p. 69.

УДК: 347.1

Амирзода Фарнуш Амир

ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: zaynidinzoda_07@mail.ru

Тел.: (+992) 026651001

ТАСНИФОТИ УМУМИИ АССОТСИАТСИЯҲОИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚӢ МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ

Калидвожаҳо: шахсони ҳуқуқӣ, ташкилотҳои тижоратӣ, ташкилотҳои ғайритижоратӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амалкунӣ, аломатҳои фардиқунонӣ, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ.

Аннотатсия: Пешрафти иқтисодиёт дар замони муосир яке аз роҳи воситаҳои таснифбандии шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта зарурат ба танзими ҳуқуқии он ба миён омадааст. Қобили зикр аст, ки имруз масъалаи мазкур дар низоми қонунгузори кишвар мавриди таҳлилу омузиши дақиқ қарор гирифтааст. Бояд қайд кард, ки дар баробари таснифбандии шахсони ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқии онҳо ва ҳамзамон шакли ташкили ҳуқуқиашон муайян мегардад. Имруз вобаста ба мавзӯи болозикр ҳам дар адабиётҳои илмӣ – ҳуқуқии ватанӣ хориҷӣ ва ҳам дар сатҳи қонунгузорӣ баҳсу мунозираҳои зиёде вучуд дорад. Дар баробари ин масъалаи қобилияти ҳуқуқдории шахсони ҳуқуқӣ аз таснифи умумии онҳо вобастагии калон дорад. Як қатор шахсони ҳуқуқӣ дар намуди ташкилотҳои тижоратӣ қобилияти умумӣ ҳуқуқӣ доранд аммо баъзеи онҳо қобилияти махсус доранд.

Дар шароити рушди босуръати иқтисодӣ имруз масъалаи таснифоти ассотсиатсияҳои шахсони ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мубрам дар самти муносибатҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Таснифоти шахсони ҳуқуқӣ ба тижорати ва ғайритижоратӣ имкон медиҳад, ки тамоми намудҳои гуногуни шахсони ҳуқуқи муайян гардида, вазъи ҳуқуқии гуруҳҳои мушаххаси онҳо аниқ гардида ташкилотҳое, ки намудҳои гуногуни вазъи ҳуқуқӣ доранд, тафовут шуда, шаклҳои ташкилию ҳуқуқии онҳо пешбинӣ карда мешаванд ва бо ҳамин имкони ташкили ташкилотҳоро, ки қонун муқаррар накардааст, истисно мегардад [1, с. 45-47].

Дар баробари ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба асоснок будани чунин таснифот шубҳаҳо қайд мегардад яъне, то чӣ андоза аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ тақсим кардани шахсони ҳуқуқӣ асоснок аст. Баъзе ташкилотҳои тижоратӣ қобилияти умумии ҳуқуқӣ доранд, дигар ташкилотҳо дорои қобилияти махсус мебошанд, чунончӣ: на танҳо ташкилоти тижоратӣ (ғайр аз корхонаҳои давлатӣ), балки ташкилоти ғайритижоратӣ (кооператсияи матлубот ё фонд) низ муфлис эълон шуда метавонанд; баъзе кооперативҳо (истехсолӣ) ба ташкилотҳои тижоратӣ, баъзе (матлуботӣ) ғайритижоратӣ таалуқ доранд, гарчанде ки ҷамъиятҳои матлубот ба

фаъолияти соҳибкорӣ фаъолона машғуланд [2, с. 100-101].

Айни замон таснифоти қонунгузори шахсони ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ баҳснок ба назар мерасад, зеро ташкилотҳои ғайритижоратӣ низ ба андозаи муайян ҳуқуқи пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ доранд. Зарурати тафовут намудани шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба муносибати муассисони онҳо ба моликияти шахси ҳуқуқӣ (б.б. 2 ва 3 м. 48 Кодекси маданияи ҚТ) аз зарурати қайд намоии мавҷуд набудани моликияти «ҳиссаӣ» («коллектив») ё дигар «молу мулк»-и муассисон (иштирокчиёни) шахсони ҳуқуқӣ ба моликияти онҳо ба миён омадааст. Дар акси ҳол (мутаассифона, ки ҳоло ҳам баъзан дар қонун муқаррар карда мешавад) инзивои моликияти шахси ҳуқуқӣ ҳамчун соҳиби мустақили моликияти он аз байн меравад ва дар ниҳоят ҳуди ин сохтори ҳуқуқӣ маънои худро гум мекунад. Аммо, аз тарафи дигар, ин тақсимои шахсони ҳуқуқӣ мушаххас нест, зеро масалан, иштирокчиёни ҷамъиятҳои хоҷагӣ, ширкатҳо ва кооперативҳо нисбат ба ин шахсони ҳуқуқӣ на танҳо уҳдадорихо, балки дар навбати аввал ҳуқуқҳои корпоративӣ доранд.

Ҳамзамон нигоҳ доштани тақсимои бунёдии шахсони ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ (моддаи 50-и Кодекси маданияи ҚТ), ба мақсад мувофиқ аст, зеро агар он бекор карда шавад, ташкилотҳои ғайритижоратӣ (

фондҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра) имкониятҳои номаҳдудро дар фаъолияти соҳибқорие, ки бо хусусияти мақсади қобилияти ҳуқуқияшон асоснок нагардидааст пайдо мекунанд.

Мисолҳои иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо) тибқи қонунгузорию қорӣ буда метавонанд ҷунонҷӣ: Иттиҳодияҳои (ассотсиатсияҳои) ташкилотҳои қарзӣ (м. 5 Қонуни ҚТ дар бораи фаъолияти бонкӣ аз 19 майи соли 2009 № 524) [3], Иттифоқи Тоҷикматлубот (м.6 Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 1992, шаҳри Душанбе № 584) [4], иттиҳодияҳои қорфармоён (Қонуни ҚТ дар бораи иттиҳодияҳои қорфармоён аз 17 майи соли 2004) [5] ва ғайра.

Азбаски ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо шахси ҳуқуқӣ мебошанд, онҳо дорои тамоми аломатҳои дахлдори дар м. 48 Кодекси маданияи ҚТ пешбинигардидадоранд. Маълум аст, ки аломатҳои шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ ба аломатҳои асосӣ ва аломатҳои фардиқунанда ҷудо мешаванд. Аломатҳои асосӣ, ки ба онҳо молиқияти мустақил ва ягонагии ташкилиро дар бар мегиранд, ҷунон ки муҳаққиқон дуруст қайд мекунанд, «ҷаҳорҷӯби сохтори ҳуқуқии шахси ҳуқуқиро ташкил медиҳанд ва асоси қобилияти ҳуқуқии он мебошанд» [6, с. 155]. Аммо тавре амалия нишон медиҳад ташкилотҳое, ки дар муносибатҳои соҳибқорӣ иштирок мекунанд, на ҳамеша ин ду хусусияти муҳими номбаршударо доранд. Аммо ин, тибқи меъёрҳои қонунгузорию қорӣ, ин ташкилотро аз имкони иштирок дар фаъолияти соҳибқорӣ маҳрум намекунад.

Масъалаи муайян кардани аломатҳои фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ мавриди баҳс қарор дорад. Аксари муҳаққиқон қайд мекунанд, ки хусусиятҳои фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ иборатанд аз: номи ташкилот; шакли ташкилию ҳуқуқӣ; тартиби бақайдгирии давлатӣ; ҷойгиршавии ташкилот; суратҳисобҳои бонкӣ; хайат ва салоҳияти мақомоти шахси ҳуқуқӣ; воситаҳои техникаи фардиқунонӣ (муҳру штамп); тавозун ё харҷнома» [7, с. 35]. Ҷунон аломатгузориҳо низ баҳснок мебошад, аммо бештари муҳаққиқон ин номгуи аломатҳои фардиқунониро номбар мекунанд.

Бояд дар назар дошт, ки иттиҳодҳои ташкилотҳои тичоратӣ аз рӯи модели «ташкilotи асосӣ – ташкilotи фаръӣ» таъсис дода мешаванд. Ин усули ташаккул барои гурӯҳҳои молиявӣ

саноатӣ, ки дар шакли холдинг, консерн ва консорсиум таъсис ёфтаанд, хос аст.

Бо дар назардошти нуқтаҳои болозикр ва таҳлили санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ аломатҳои муайян доранд. Ҷунонҷӣ:

1) Ягонагии ташкилӣ, ки ба ҳар як ташкилот хос аст. Ягонагии ташкилӣ устуворию ташкилот ва сохтори дохилии онро таъмин мекунанд. Ягонагии ташкилӣ яъне дар назар дошта мешавад, ки ташкilotи ғайритичоратӣ барои иҷрои вазифаҳо ва мақсадҳои дар оиннома муайяншуда мақомоти идорақуни ва воҳидҳои гуногун дорад. Ягонагии ташкилӣ хусусияти асосиест, ки шахси ҳуқуқиро аз дигар шаклҳои ташкилӣ тафовут мекунанд. Он як низоми ҳамохангшудаи унсурҳои сохторӣ ва равандҳои идорақуниро ифода мекунанд, ки фаъолияти муассири ташкilotро дар доираи қонунгузорию ва муқаррароти қонунӣ таъмин менамояд. Дар аввал шахси ҳуқуқӣ аз рӯи мақоми ташкили он муайян қарда мешавад, ки муқаррар намудани ҳадафҳо, таъсиси сохторҳои дохилӣ ва муайян кардани системаи идорақуниро дар бар мегирад. Ба сохтори шахси ҳуқуқӣ одатан мақомоти идорақуни, мақомоти иҷроия, воҳидҳои функционалӣ ва қадрҳои қасбӣ дохил мешаванд, ки татбиқи вазифаҳо ва мақсадҳои онро таъмин менамоянд. Ягонагии ташкилӣ инҷунин мавҷудияти тартибот ва сиёсатҳои дохилиро дар назар дорад, ки муносибатҳои дохилӣ, равандҳои қабули қарорҳо, идорақунии захираҳо ва назорати фаъолияти ташкilotи ғайритичоратиро танзим мекунанд. Умуман, ягонагии ташкилӣ хусусияти муҳими шахси ҳуқуқӣ буда, мақоми онро ҳамчун ташкilotи алоҳида ва мустақил, ки қодир аст аз номи худ амал қунад ва барои амалҳои худ тибқи қонун масъул бошад, таъмин менамояд.

2) Доштани молиқияти мустақил. Ҷунон аломат маънои онро дорад, ки, ташкilotи ғайритичоратӣ ҳама гуна молу мулкро таҳти ҳуқуқи молиқият ё дигар ҳуқуқи амволӣ, таҳти назорати иқтисодӣ ё идораи оперативӣ дорад. Набудани молу мулки алоҳида иштироки ташкilotи ғайритичоратиро дар муносибатҳои молумулки ғайриимкон мегардонад, зеро хангоми иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ ташкilotҳои ғайритичоратӣ аз руи уҳдадорихо худ бо ин молу мулке, ки хам хангоми таъсиси онҳо ибтидо дода ва хам дар давраи рафти фаъолияти худ бадастовардашон, ҷавобгар мебошанд. Тавре Носиров Х. дуруст қайд менамояд маҳз доштани молиқияти мустақил барои қорхонаҳои шаклҳои гуногуни молиқият заминаи асосии моддии амалигардонии фаъолияти

соҳибқориро ташкил медиҳад [8, с. 7]. Бояд қайд, намуд, ки дорои моликияти алоҳида будан хусусияти асосии шахси ҳуқуқӣ буда, мустақилияти онро дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқӣ таъмин менамояд. Ин аломат маъноӣ онро дорад, ки шахси ҳуқуқӣ дорои моликияти шахсии аз моликияти муассисон ва шахсони дигар ҷудошуда мебошад. Ҳамзамон аломати мазкур ба он маъно фаҳмида мешавад, ки шахси ҳуқуқӣ ба молу мулк ҳуқуқ дорад, ки моликияти ғайриманқул ва манқул, пули нақд, қоғазҳои қиматнок, моликияти зеҳнӣ ва дигар дороиҳоро дар бар гирад. Ин амводро шахси ҳуқуқӣ аз номи худ ва бо мақсадҳои худ ба даст меорад, истифода мебарад ва ихтиёрдорӣ мекунад. Чанбаи муҳими ин аломат дар маҳдудияти масъулияти шахси ҳуқуқӣ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дар сурати мавҷуд будани ўҳдадорихо ё қарзҳо дар назди ашхоси сеюм масъулияти шахси ҳуқуқӣ на ба моликияти шахсии муассисон ё дигар шахсони бо ташкилот алоқаманд, балки ба амволи ў маҳдуд мешавад. Ҳамин тавр, доштани моликияти алоҳида хифзи манфиати муассисон ва иштирокчиёни ташкилотро таъмин менамояд.

3) Доштани масъулияти амволий аз руи ўҳдадорихо. Агар ташкилот ўҳдадорихо мадания худро иҷро карда натавонад, ин ўҳдадорихо аз ҳисоби молу мулки ба он тааллуқдошта иҷро карда мешаванд. Ҷавобгар будан аз рӯи ўҳдадорихо худ бо молу мулк яке аз хусусиятҳои шахси ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ мебошад, хусусан агар ин ба ҷаъолияти ба мақсадҳои иҷтимоӣ ё эҳсонкорӣ ниғаронидашуда алоқаманд бошад, на барои ба даст овардани ғоида. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, аз қабилӣ созмонҳои хайрия, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ аксар вақт ягон ҳадафи даромад надоранд ва захираҳои худро барои ҳалли мушкилоти ҷамъиятӣ ё қонеъ кардани ниёзҳои ҷамъиятӣ истифода мебаранд. Ҷавобгар будан аз рӯи ўҳдадорихо ба молу мулк маъноӣ онро дорад, ки агар ташкилоти ғайритиҷоратӣ ўҳдадорихо худро тибқи шартномаҳо ё ўҳдадорихо дигар иҷро карда натавонад, амволи он метавонад барои пӯшонидани ин ўҳдадорихо истифода шавад. Ин метавонад дар шакли фурӯши амвол ё шакли дигари ҷуброн ба кредиторон бошад.

Ҳамзамон қайд кардан роиҷ аст, ки аломатҳои фардиқунониро аз воситаҳои фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ бояд тафовут намуд. Нисбати масъалаи болозикр яъне масъалаи фардиқунонии шахсони ҳуқуқӣ М.Н.Малеин қайд менамояд, ки: «Барои самаранокии ҷаъолияти шахси ҳуқуқӣ на танҳо вазъи амволии он муҳим

аст инчунин воситаҳои фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ (ном, маҳалли ҷойгиршавӣ, эътибори қорӣ) он низ аҳамияти қалон доранд» [9, с. 81].

Дар баробари ин тазаққур бояд дод, ки яке аз воситаҳои асосии фардиқунонии асоссиатсия ва иттиҳодияҳо номи он мебошад. Тавасути номи фирмавӣ ҳамчун аломати шахси ҳуқуқӣ онро аз дигар иштирокчиёни муомилоти иқтисодӣ тафовут намудан мумкин аст ва қонунгузорӣ, пеш аз ҳама Кодекси маданияи ҚТ доштани номро ба ташкилотҳои наватъсисшуда ба таври ҳатмӣ талаб менамояд. Номи шахси ҳуқуқӣ ба ғайр аз номи мушаххаскунанда бояд шакли ташкилию ҳуқуқии он ва барои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ хусусияти ҷаъолияти шахси ҳуқуқиро дар бар гирад. Номи баъзе шаклҳои ташкилотҳо инчунин бояд ба як қатор талабот ҷавобгӯ бошанд.

Бо баробари ин дар натиҷаи таҳлили як қатор қонунҳои кишвар ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои муқаррар намудани шакли ташкилий-ҳуқуқии чунин ташкилотҳо талаботҳои дақиқ ва мушаххас пешбинӣ гардидааст. Чунончӣ қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ» муқаррар менамояд, ки дар номи ташкилот нишон додани шакли ҷамъияти саҳҳомӣ будани он зикр карда мешавад. Равшан аст, ки чунин воситаи фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ ба монанди номи он аз ду қисмат иборат аст. Якум ин нишондиҳандаи шакли ташкилию ҳуқуқии ташкилот, дар баъзе мавридҳо намуди мушаххаси ҷаъолият, агар шахс ҳамчун субъекти иштирокчии ин ҷаъолият ба қайд гирифта шуда бошад. Дуюм номи ширкат бояд бевосита аломати фардиқунонии он, ки ташкилотро мушаххас менмояд бояд дар бар гирад. Тадқиқотчиёни масъалаҳои ҳуқуқи маданияи пешниҳод мекунанд, ки қисми дорои маълумоти ҳатмӣ дар бораи шахс «корпус» ва қисми дуюм, ки барои муайян кардани шахсияти воқеӣ пешбинӣ шудааст, «қисми ёрирасон (ё худсарона)» номида шавад.

Мақсади ба асоссиатсияҳо ва иттиҳодияҳо муттаҳид кардани ташкилотҳои тиҷоратӣ дар моддаи 129 Кодекси маданияи ҚТ возеҳ муқаррар шудааст чунончӣ «барои намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои умумӣ, аз ҷумла манфиатҳои касбӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои муфиди ҷамъиятӣ, инчунин дигар мақсадҳои, ки хилофи қонун нестанд».

Ҳамин тавр, онҳо метавонанд барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ, хайриявӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, илмӣ ва идорақунонӣ, хифзи саломатии шаҳрвандон, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, қонеъ гардонидани талаботи маънавий ва дигар талаботи ғайримоддии шаҳрвандон, хифзи ҳуқуқ

ва манфиатҳои қонунии шахрвандон ва ташкилотҳо, ҳалли баҳсҳо ва низоъҳо, расонидани ёри хуқуқӣ, инчунин бо мақсадҳои дигаре, ки ба ноил шудан ба манфиатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шаванд.

Дар ҳолати иттиҳоди шахсони хуқуқӣ танҳо ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо шахси хуқуқӣ эътироф карда мешаванд. Азбаски ин шахсони хуқуқӣ ғайритиҷоратӣ мебошанд, дар номи онҳо бояд шакли хуқуқӣ ва намуди фаъолияти онҳо зикр карда шавад. Масалан, Ассотсиатсияи миллии соҳибкорӣ хурд ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1 сентябри соли 1993, дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Мақсадҳои асосии Ассотсиатсия, ин ҳамохангсозии фаъолияти соҳибкорӣ аъзоёни Ассотсиатсия, намояндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои амволии онҳо мебошад. Ассотсиатсияи миллии соҳибкорӣ хурд ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба амал баровардан ва расидан ба мақсади оинномавӣ вазифаҳои зеринро ба амал мебарорад: яъне баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии корхонаҳо дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ҳамзамон мусоидат намудан ба тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва илмию техникаӣ; тараққи додани инфраструктураи бозор; мусоидат намудан баҳри муомилоти самараноки сармоия аъзои Ассотсиатсия, ҳамзамон ба гардиши хочагӣ ҷалб намудани фонду иқтидорҳои истифодашудаи Ассотсиатсия; расонидани кӯмаки муштарак дар шароити рақобат, таҳия ва тадбиқи ташаббус ва лоиҳаҳои яқҷояи иҷтимоӣ ва илмию тадқиқотии аъзои Ассотсиатсия; намояндагӣ ва химояи манфиатҳои соҳибкорон дар мақоми ҳокимият ва идораи давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ; ба роҳ мондани рушди алоқаҳо ва робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо соҳибкорони хусусӣ, ташкилот дар хориҷа, мусоидат намудан ба дипломатияи халқӣ; муҳайё намудани шароит ва таъминоти молиявӣ иқтисодӣ, кори тарбиявӣ барои соҳибкорӣ; таъмини бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси мутахассисони риштаҳои мухталиф; сарпарастӣ намудан ба ташкилотҳои фарҳангӣ маориф, омӯзондан бо усулҳои замонавӣ соҳибкорӣ. мастгирии молиявӣ иқтисодии кори тарбия, бозомӯзӣ ва таҷрибахосилкунии кадрҳо; ташкил намудани намоишгоҳу ярмаркаҳо, музоядаҳо (аукционҳо), инчунин семинарҳо, симпозиумҳо ва дигар чорабиниҳо баҳри рушд ва таҳкими ҳамкорӣ амалӣ; ба роҳ мондани хизматрасонии маълумотӣ, илмию методӣ, машваратӣ ва рекламавӣ бо аъзоёни Ассотсиатсия; таъсис додани базаи моддию техникаӣ ва иҷтимоию фарҳангии худ ва ғайра.

Дар баробари ин, қонунгузорӣ оид ба навъҳои алоҳидаи ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо мақсадҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки ба ин навъи иттиҳодия хосанд. Ҳамзамон чунин ба назар мерасад, ки муҳимтарин ҳадафи таъсиси иттиҳодияҳо такмили фаъолияти идоракунӣ аст, зеро ҳамохангсозӣ яке аз намудҳои он ба ҳисоб меравад. Вазифаи ассотсиатсияҳо аз он иборат аст, ки ба бехтар гардидани фаъолияти байни аъзоёне, ки саҳмҳои худро ба ин мақсад ҷамъ кардаанд ноил шаванд, на барои баланд бардоштани дараҷаи некуахлоқии дастгоҳи идоракунӣ мақомоти иҷроия. Ассотсиатсия аслан нисбат ба аъзоёни худ ҳамчун ширкати идоракунанда амал карда, як қисми вазифаҳои идоракуниро, ки аъзоёни ассотсиатсия ихтиёран ба он додаанд, иҷро мекунад.

Тибқи қ. 6 м. 48 Кодекси маданияи ҚТ ба шахсони хуқуқие, ки муассисонашон (иштирокдоронашон) нисбати онҳо хуқуқи молумулкӣ надоранд, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ, фондҳо ва иттиҳодияҳои шахсони хуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо) ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун дигар шахсони хуқуқӣ дохил мешаванд. Шахси хуқуқие, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ таъсис медиҳанд маънои ёрирасон дорад, бинобар ин онҳо метавонанд дар шаклҳои пешбининамудаи қонунгузори маданӣ вучуд дошта бошанд [10, с. 53]. Имрӯз пас аз қабули шумораи зиёди қонунҳо, ки фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро танзим мекунанд, шаклҳои зиёди ташкилию хуқуқӣ иттиҳодҳои субъектҳои хуқуқи маданӣ пайдо шуданд. Ассотсиатсияҳо (иттиҳодияҳо) мувофиқи қонунгузори муосир дорои ҳамаи хусусиятҳои дар боло зикргардидаи шахси хуқуқӣ буда, аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба таври қонунӣ расман ба расмият даровардашуда ҳисобида мешаванд, ки ин маънои факти хуқуқии пайдоиши қобилияти хуқуқии шахси хуқуқиро дорад.

Мавриди зикр аст, ки яке аз самтҳои асосии дигаргунсозии қонунгузори оид ба ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо таҳкими нақши Кодекси маданӣ дар танзими мақоми шахсони хуқуқӣ, махсусан ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ба як системаи ягонаи ҳамохангшуда ворид намудани қонунҳои мазкур, аз ҷумла тавассути муттаҳид кардани онҳо ва бекор кардани санадҳои қонунгузори кӯҳна ва бесамар бояд бошад [11, с. 12-15].

Бояд қайд намуд, ки «де-юре» эътироф накардани ассотсиатсияҳои ташкилотҳои тиҷоратӣ, ки дар шакли масалан холдингҳо ва консорсиумҳо мавҷуданд, метавонад ба дурустии

татбиқи қонунгузорӣ нисбати онҳо дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои истисноии ба ташкилот тааллуқдошта шубҳа гузорад. Илова бар ин, комилан маълум нест, ки аз номи ассотсиатсияи ташкилотҳои тичоратӣ, ваколатҳои истисноиро ки амалӣ хоҳад кард. Ҳамзамон ба андешаи мо аз номи масалан иттиҳодияи ташкилоти тичоратӣ изхори иродаро ташкилоти асосӣ анҷом медиҳад, ки он бояд ваколатҳоро нисбати объектҳои ҳуқуқи интеллектуалии иттиҳодия амалӣ намояд, зеро ин иттиҳодияи корпоративӣ дар асоси шартнома ё ба таври холдингӣ таъсис дода мешаванд. Дар сурати муттаҳидшавӣ тибқи модели ширкати холдингии бонкӣ, ба ширкатҳои фаръӣ на ҳамеша ҳуқуқи иштирок дар фаъолияти соҳибкорӣ бо номи худ дода мешавад. Аз ин рӯ, тартиби таъсиси ширкати асосии иттиҳодияи ташкилотҳои тичоратӣ имкони ба даст овардан ва татбиқи минбаъдаи ҳуқуқҳои истисноии ба ин субъект хосро муайян мекунад [12, с. 79-90].

Қонунгузорӣ метавонад ба намудҳои фаъолияти, ки баъзе ассотсиатсия ва иттиҳодиҳо ҳуқуқ доранд, ки ба онҳо машғул шаванд, маҳдудиятҳо муқаррар намояд. Намудҳои алоҳидаи фаъолиятро танҳо дар асоси иҷозати (лицензия) махсус анҷом дода метавонанд. Номгуи ин намудҳои фаъолиятро қонун муайян мекунад. Фаъолияти соҳибкории ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки ин фаъолият ба ҳадафҳои мувофиқат кунад, ки ташкилот барои онҳо таъсис ёфтааст ва бо мақсади ноил шудан ба ин ҳадафҳо амалӣ карда мешавад. Ба чунин фаъолиятҳо истехсоли фоидаоварандаи молҳо ва хизматрасониҳоеро дар бар мегиранд, ки ба ҳадафҳои таъсиси ассотсиатсия ва иттиҳодия мувофиқанд, инчунин ба даст овардан ва фуруши коғазҳои киматнок, ҳуқуқҳои амволӣ ва ғайримолумулкӣ, иштирок дар чамбъиятҳои хочагӣ ва иштирок дар ширкатҳои пурра ё командитӣ ҳамчун саҳмгузор.

Қонунгузорӣ метавонад барои фаъолияти соҳибкории баъзе намудҳои ассотсиатсия ва иттиҳодиҳо маҳдудиятҳо муқаррар намояд. Дар қонунгузорӣ шарҳ дода нашудааст, ки «фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳадафҳои ташкилот мувофиқ» чӣ маъно дорад. Ин дар баъзе мавридҳо ба нофаҳмиҳо ва ихтилофотро ба вучуд меорад.

Ҳангоми анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ ба ассотсиатсия ва иттиҳодиҳо меъёрҳои қонунгузори амалкунандаи ҚТ, ки фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти ба он баробарро танзим мекунанд тадбиқ мегарданд. Бояд қайд намуд, ки хусусияти иловагӣ, ки ассотсиатсияро аз ташкилотҳои тичоратӣ тафовут

месозад, қобилияти ҳуқуқии махсуси (мақсад) мебошад, ки қонунгузор барои ташкилоти асосӣ муқаррар кардааст. Қобилияти ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ - ташкилотҳои ғайритичоратӣ ҳамеша махсус аст. Ҳаҷми қобилияти мушаххаси ҳуқуқӣ бо ҳадафҳои фаъолияти мушаххаси ташкилот, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисии он зикр шудаанд, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр ассотсиатсияҳо ва иттиҳодиҳо метавонад дорои ҳуқуқҳо ва уҳдадорихоии мадания бошанд, ки танҳо ба мақсад ва вазифаҳои фаъолияти он, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисшон пешбинӣ шудаанд, мувофиқ бошанд.

Қонунгузори ҚТ метавонад барои созмонҳои ғайритичоратӣ, ки ба ҳизбҳои сиёсӣ, филиалҳои минтақавии онҳо, инчунин ба фондҳои интиҳоботӣ ва фондҳои раёйпурсӣ хайрия мекунанд, маҳдудиятҳо муқаррар намояд. Масъалаи чунин шаклҳои гуногуни ассотсиатсия ва иттиҳодия дар айни замон муҳим ва ҳалнашуда ба назар мерасад.

Одатан, ассотсиатсияҳо субъектҳоеро муттаҳид мекунанд, ки ба як намуди фаъолият машғуланд. Масалан, Ассотсиатсияи ташкилотҳои маблағгузори хурд, Ассотсиатсияи бонкҳо, Ассотсиатсияи суғуртакунандагони Тоҷикистон, Ассотсиатсияи сохтмончиёни Тоҷикистон ва ғайра. Дар навбати худ иттиҳодияҳо асосан аз руи минтақавӣ ва соҳавӣ муттаҳид мешаванд. Масалан, Иттифоқи синамогарони Тоҷикистон, Иттифоқи адвокатҳои Тоҷикистон, ва ғайра. Ин таксимот ягон намуд асоснок нагардидааст ва дар ягон санад сабт нашудааст. То имрӯз аз ҷониби мақомот ва шахсони ваколатдор оид ба ин масъала шарҳу эзоҳ дода нашудааст.

Ассотсиатсия (иттифок) вазифадор аст:

- қонунгузори Қумхурӣ, принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ба доираи фаъолияти он дахл доранд, инчунин меъёрҳои дар оиннома ва дигар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ пешбинишударо риоя намояд;

- ҳар сол то 1-уми апрел ба мақомоти бақайдгиранда дар бораи идомаи фаъолияти худ маълумот, ки шакли он аз ҷониби Вазорати адлияи Қумхурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, пешниҳод намояд;

- бо дархости мақомоти бақайдгиранда қарорҳои мақомоти роҳбарикунанда ва шахсони мансабдори иттиҳодияи чамбъиятӣ, инчунин дар бораи фаъолияти худ гузориш пешниҳод намояд;

- намояндагони мақомоти бақайдгирандаро ба чорабиниҳои оммавӣ, ки иттиҳодияи чамбъиятӣ мегузаронад, роҳ диҳад;

- ба намояндагони мақомоти бақайдгиранда дар қори шиношавӣ бо фаъолияти иттиҳодияи

чамбиятӣ вобаста ба амалӣ намудани мақсадҳои оинномавӣ ва риояи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кунад;

- ҳар сол дар сомонаи худ ё сомонаи мақоми бақайдгиранда ҳисоботи молиявиро, ки дар он маълумоти муфассал оид ба даромад ва хароҷот дарҷ шудааст, ҷой диҳад;

- дар давоми на кам аз панҷ сол пас аз анҷоми муносибатҳои корӣ маълумот дар бораи амалиёти анҷомдошудаи дохилӣ ва байналмилалиро нигоҳ дорад;

- маълумот дар бораи мушаххаскунии шахсоне, ки ҷаъолияти иттиҳодияи чамбиятиро назорат ё идора мекунад, аз ҷумла муассисон, аъзои мақомоти роҳбарикунанда ва назорату тафтишро нигоҳ дорад ва ба мақоми бақайдгиранда пешниҳод намояд.

Доир ба ҷаъолияти ассотсиатсия ва иттиҳодия ду масъала мавриди тавачҷуҳ аст. Аввалан, бояд ёдрас шуд, ки ассотсиатсия ташкилоти ғайритиҷоратӣ буда дорои қобилияти маҳдуди ҳуқуқдорӣ мебошанд, аммо новобаста аз ин, дар таҷриба дар аксарияти оинномаҳои ташкилоти чамбиятӣ мақсад ва самтҳои ҷаъолияти онҳо монанд ба ташкилотҳои тиҷоратӣ мебошад ва ҳатто барои васеъ ва «номаҳдуд» намудани доираи ҷаъолияти ташкилоти чамбиятӣ чунин ибораро истифода мебаранд: «ташкилот тамоми дигар ҷаъолиятҳоеро, ки қонун манъ накардааст, метавонад амалӣ намояд». Шояд аз як тараф хуб аст, ки самтҳои ҷаъолият барои ташкилоти чамбиятӣ кушода аст, аммо он набояд ба ҳадде

бошад, ки боиси аз байн бурдани тафовут байни ташкилоти тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ гардад.

Рушди низоми қонунгузорӣ оид ба шахсони ҳуқуқӣ, ки бо роҳи кам кардани шумораи умумии қонунҳои амалкунанда дар ин соҳа ва соддагардонии ҳуди танзим тавасути зиёд кардани меъёрҳои Кодекси маданӣ вобаста ба мақоми шахсони ҳуқуқӣ, хеле қобили дастрас ва асоснок ба назар мерасад. Ҳамин тавр, навъҳои зиёди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки имрӯз вучуд доранд, бешубҳа ба ислоҳи мувофиқ ниёз дорад [11, с. 12-15].

Қайд намудан ба маврид аст, ки то қабули Кодекси маданӣ дар давраи бозсозӣ ба таъсиси шаклҳои гуногуни иттиҳодияҳо иҷозат дода шуда буд, иттиҳодияҳои ташкилотҳои гуногун бо ном ва мақоми гуногун таъсис дода мешуданд [13, с. 198]. Дар шароити иқтисоди планӣ комплексҳои истеҳсолию хоҷагии калон ба таври васеъ таъсис дода мешуданд. Онҳо ҳамчун иттиҳодияҳои хоҷагӣ амал менамуданд. Дар даврони гузариш ба иқтисоди бозорӣ онҳо дар натиҷаи ҳамгирии (якшавии) ду ва зиёда субъектҳои хоҷагии ба ҳам алоқаманд, ки мақсади умумӣ доранд ба вучуд меоянд. Қонунгузорӣ ба ташкилотҳои тиҷоратӣ, ғайритиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ имконият медиҳад, ки бо мақсади ҳамоҳангсозии ҷаъолияти худ, инчунин муаррифӣ ва ҳимояи манфиатҳои молумулкӣ ва дигари умумии худ дар асоси шартнома иттиҳодияҳои гуногун ташкил намоянд.

Муқарриз: н.и.ҳ. Мансурӣ Ш.Ҷ.

ОБЩАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ОБЪЕДИНЕНИЙ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Ключевые слова: юридические лица, коммерческие организации, некоммерческие организации, правоспособность, правоспособность, знаки персонализации, ассотсиатсия предпринимателей.

Аннотация: Развитие экономики в современное время является одним из способов и средств классификации юридических лиц, и возникновения необходимости его правового регулирования. Стоит отметить, что сегодня этот вопрос тщательно проанализирован и изучен в законодательной системе страны. Важно подчеркнуть, что наряду с классификацией юридических лиц определяется их правовой статус и одновременно форма их юридической организации. На сегодняшний день ведется множество дискуссий по вышеуказанной теме как в отечественной и зарубежной научно-правовой литературе, так и на уровне законодательства. При этом вопрос о правоспособности юридических лиц во многом зависит от их общей классификации. Ряд юридических лиц в форме коммерческих организаций обладают общей правоспособностью, однако некоторые из них обладают специальной правоспособностью.

Амирзода Фарнуш Амир - ассистент кафедры предпринимательского права и бизнеса юридического факультета Таджикского национального университета, E-mail: zaynidinzoda_07@mail.ru, Тел.: (+992) 026651001.

GENERAL CLASSIFICATION OF ASSOCIATIONS OF LEGAL ENTITIES ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Key words: legal entities, commercial organizations, non-commercial organizations, legal capacity, legal capacity, personalization marks, business associations.

Annotation: The development of the economy in modern times is one of the ways and means of classifying legal entities and the emergence of the need for its legal regulation. It is worth noting that today this issue has been thoroughly analyzed and studied in the legislative system of the country. It is important to emphasize that along with the classification of legal entities, their legal status and, at the same time, the form of their legal organization are determined. Today, there are many discussions on the above topic both in domestic and foreign scientific and legal literature and at the legislative level. At the same time, the issue of legal capacity of legal entities largely depends on their general classification. A number of legal entities in the form of commercial organizations have general legal capacity, but some of them have special legal capacity.

Amirzoda Farnush Amir - assistant Professor of the Department of Business Law and Business at the Law Faculty of the Tajik National University, E-mail: zaynidinzoda_07@mail.ru, Tel.: (+992) 026651001.

Рӯйхати адабиёт:

1. Суханов Е.А. Система юридических лиц// Государство и право, 1991, № 11. - С. 45 – 47
2. Толстой Ю.К. К разработке теории юридического лица на современном этапе // Проблемы современного гражданского права: Сборник статей. - М., 2000. - С. 100-101
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.331; с.2010, №7, мод.555; с.2011, №12, мод.846; с.2013, №11, мод.786; с.2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод. 328) (Қонуни ҚТ аз 21.07.2010 № 623, аз 26.12.2011 № 782 аз 12.11.2013 № 1029, аз 27.11.2014 № 1154, аз 3.08.2018 № 1549, аз 20.06.2019 № 1626, аз 07.08.2020 № 1722, аз 13.11.2023 № 2004
4. Қонуни ҚТ аз 04.11.1995 № 126, аз 02.12.2002 № 73, аз 05.01.2008 № 348
5. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №5, мод.343; с. 2011, №3, ст. 164; ҚҚТ аз 25.06.2021 с., №1793
6. Рыжепков А. Я., Садков А. К, Цирульников В. Н. I Под общ. ред. А. Я. Рыженкова. Юридическая личность религиозной организации. Волгоград, 2004. С. 155.
7. Садков А. Н. Указ. соч. С. 157; Гражданское право России. Часть первая: Учебник / Редкол.: П. М. Филиппов (отв. редактор), В. Н. Цирульников, Ю. В.Черячукин (отв. секретарь). Волгоград, 2000. С. 35.
8. Насиров Хуршед Толибович. Правовые формы имущественной самостоятельности предприятий. 12.00.03. Душанбе., 1998. С.7
9. Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. М., 1997. С. 81.
10. Суханов Е.Л. Проблемы развития законодательства о коммерческих организациях // Хозяйство и право, 2002, № 5. - С. 53
11. Лысенко В.В. Реформирование законодательства о некоммерческих организациях в России: итоги 2010 г.//Конституционное и муниципальное право, 2011, № 1.-С. 12- 15.
12. Крутикова С. В. Предпринимательская правосубъектность финансово-промышленных групп в Российской Федерации: Дис.... канд. юрид. наук. Тюмень, 2005. С. 79-90.
13. Орлов А.И. Особенности правового статуса ассоциаций (союзов) по российскому законодательству // Право и экономика, № 4,2002, С.198.

Список литературы:

1. Суханов Е.А. Система юридических лиц// Государство и право, 1991, № 11. - С. 45 – 47
2. Толстой Ю.К. К разработке теории юридического лица на современном этапе // Проблемы современного гражданского права: Сборник статей. - М., 2000. - С. 100-101
3. Вести Верховного Собрания Республики Таджикистан, стр. 2009, №5, статья 331; п. 2010, № 7, статья 555; п. 2011, № 12, статья 846; п. 2013, № 11, ст. 786; п. 2014, № 11, ст. 663; п. 2018, № 7-8, статья 532; п. 2019, № 6, ст. 328) (Закон Республики Таджикистан от 21.07.2010 № 623 от 26.12.2011 № 782 от 12.11.2013 № 1029 от 27.11.2014 № 1154 от 3.08.2018 № 1549 от 20.06. .2019 год. 1626 от 07.08.2020 № 1722 от 13.11.2023 № 2004

4. Рыжепков А. Я., Садков А. К., Цирульников В. Н. I Под общ. ред. А. Я. Рыженкова. Юридическая личность религиозной организации. Волгоград, 2004. С. 155.
5. Садков А. Н. Указ. соч. С. 157; Гражданское право России. Часть первая: Учебник / Редкол.: П. М. Филиппов (отв. редактор), В. Н. Цирульников, Ю. В. Черячукин (отв. секретарь). Волгоград, 2000. С. 35.
6. Насиров Хуршед Толибович. Правовые формы имущественной самостоятельности предприятий. 12.00.03. Душанбе, 1998. С.7

Literature list:

1. Sukhanov E.A. System of legal entities// State and Law, 1991, No. 11. - P. 45 – 47
2. Tolstoy Yu.K. On the development of the theory of a legal entity at the present stage // Problems of modern civil law: Collection of articles. - M., 2000. - P. 100-101
3. News of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, p. 2009, No. 5, Article 331; p. 2010, No. 7, Article 555; p. 2011, No. 12, Article 84b; p. 2013, No. 11, Article 786; p. 2014, No. 11, Article 663; p. 2018, No. 7-8, Article 532; p. 2019, No. 6, Article. 328) (Law of the Republic of Tajikistan dated 21.07.2010 No. 623 dated 26.12.2011 No. 782 dated 12.11.2013 No. 1029 dated 27.11.2014 No. 1154 dated 3.08.2018 No. 1549 dated 20.06. .2019. 1626 dated 07.08.2020 No. 1722 dated 13.11.2023 No. 2004
4. Ryzhepkov A. Ya., Sadkov A. K., Tsirolnikov V. N. I Under the general editorship of A. Ya. Ryzhenkov. Legal personality of a religious organization. Volgograd, 2004. P. 155.
5. Sadkov A. N. Op. cit. P. 157; Civil Law of Russia. Part One: Textbook / Editorial Board: P. M. Filippov (editor-in-chief), V. N. Tsirolnikov, Yu. V. Cheryachukin (secretary-in-chief). Volgograd, 2000. P. 35
6. Nasirov Khurshed Tolibovich. Legal forms of property independence of enterprises. 12.00.03. Dushanbe, 1998. P.7.

ТДУ: 347.21

Иброҳимзод Баҳодур Файзали

Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи мадания факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: bahodur.i7@mail.ru

Тел: 908-77-78-91.

МАҲҶУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ

Калидвожаҳо: манзил, манзили истиқоматӣ, кодекс, қонун, қонунгузорӣ, кодекси манзил, молу мулки ғайриманкул, истиқомати домӣ, ҷои зист.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф мафҳум ва хусусиятҳои манзили истиқоматиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Бояд қайд кард, ки манзили истиқоматӣ объекти бевоситаи ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи манзил мебошад. Дар ҳуқуқи маданӣ дар баробари манзили истиқоматӣ дигар объектҳои ҷой доранд, ки онҳо низ ба сифати молу мулки ғайриманкул баромад менамоянд. Бо мақсади дарки мафҳуми манзили истиқоматӣ аз дигар объектҳои ғайриманкул таҳлил намудани мафҳуми манзили истиқоматӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи он мақсаднок мебошад.

Манзили истиқоматӣ категорияи иҷтимоӣ буда, объекти бевоситаи ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи манзил мебошад. Аз ҷумла он метавонанд предмети шартномаи хариду фуруши молу мулки ғайриманкул (моддаи 606 КМ), шартномаи ҳада (632 КМ), шартномаи таъминоти якумри бо саробонӣ (моддаи 661 КМ), шартномаи иҷораи манзили истиқоматӣ (761 КМ) ва ғайра бошанд.

Дар низоми объектҳои молу мулки ғайриманкул манзили истиқоматӣ мавқеи хоса дорад. Бинобар ин муайян намудани мафҳум ва хусусиятҳои манзили истиқоматӣ барои фарқият аз дигар намудҳои объектҳои ғайриманкул зарур мебошад.

Шлотгауэр М.А. мафҳуми «манзили истиқоматӣ» - ро ба маънои васеъ ва маҳдуд шарҳ медиҳад. Ба маънои васеъ, таҳти манзили истиқоматӣ тамоми объектҳои ғайриманкул дар якҷоягӣ ё дар алоҳидагӣ, ки барои истиқомат мансуб мебошанд фаҳмида мешавад. Дар маънои маҳдуд, мафҳуми «манзили истиқоматӣ» дар қонунгузорӣ барои муайян кардани намудҳои объекти ғайриманкули истиқоматӣ: квартирахо, хучраҳо истифода мешавад. [1, с. 16-17]

Ба андешаи Н.Ш Қурбонализода (Н.Ш. Қурбоналиев) манзили истиқоматӣ – ин майдони алоҳидае мебошад, ки молу мулки ғайриманкул ба ҳисоб рафта, барои истиқомати доимии шаҳрвандон мувофиқ буда, ба талаботи санитарияю техникӣ ва шаҳрсозӣ ҷавобгӯ мебошад. [2, с. 14]

Бисёре аз муҳаққон ба монанди Қ.Б. Қурбонов, [3, с. 99-100] Седугин П.И. [4, с. 54], В.Н. Ивакин [5, с. 45-46] мафҳуми манзили

истіқоматиро бо дарназардошти намудҳои манзили истиқоматие, ки дар Қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст дар 3 маъно пешниҳод менамоянд: 1) ҳамчун мафҳуми умумӣ, ки ҳама намуди биноҳои истиқоматиро (квартира, биноҳои истиқоматӣ ва ғ.) дар бар мегирад, ва объекти шартномаи иҷораи манзил буда метавонанд; 2) ҳамчун як қисми бинои истиқоматӣ (квартира, хучра, хонаи истиқоматӣ дар бинои бисёрхонагӣ) 3) ҳамчун категорияи бақайдгирӣ дар баробари манзили истиқоматӣ.

Шведкова О.В. [6, с. 20] хусусиятҳои фарқкунандаи манзили истиқоматиро таҳлил намуда чунин мафҳуми манзили истиқоматиро пешниҳод мекунад: манзили истиқоматӣ – манзиле мебошад, ки бо имкониятҳои мусоиди фарқкунандаи худ, ба шароити ҳадди ақали пешбининамудаи меъёрҳои шаҳрсозии маҳали аҳолинишин мувофиқ буда, ба талаботи санитарияю техникӣ ҷавобгӯ мебошад ва бо замин алоқаи мустақкам дошта, аз аввал барои ҳаракат пешбинӣ нашудааст, ки объективан дар чунин шаклҳо ҷой дошта метавонанд:

➤ бинои истиқоматӣ (аз ҷумла хонаи истиқоматӣ дар бинои бисёрхонагӣ), котежд ва даччаҳо, хонаҳои алоҳида дар биноҳои бисёрхонагӣ, хучраҳои алоҳида дар хона ва биноҳои истиқоматӣ, ки барои истиқомати доимӣ ё муваққатӣ шаҳрвандон ва аъзои оилаи онҳо пешбинӣ шудааст.

➤ хонаҳои хизматую идоравӣ ва махсусгардонидашуда (хонаҳо барои пиронсолони

танҳо, хона-интернатҳо барои маъюбон, ветеранҳо) ва ғайра;

➤ чойҳои истиқоматии муваққатӣ — санаторияҳо, пансионатҳо, хонаҳои истироҳатӣ ва монанди инҳо.

Мафҳуми пешниҳоднамудаи Шведкова О.В. дар ҳақиқат аксарияти хусусиятҳои фарқкунандаи манзили истиқоматиро дар бар мегирад, вале хусусияти асосие ки манзили истиқоматиро аз дигар объектҳои ғайриманқул фарқ мекунонад (истіқомати доимӣ) дар мафҳуми пешниҳоднамудааш дарҷ накардааст. Яъне ҳангоми пешниҳод намудани мафҳуми манзили истиқоматӣ байни мафҳуми мазкур ва дигар объектҳои молу мулки ғайриманқул фарқият намегузорад.

Дар қонунгузорию Чумхурии Тоҷикистон мафҳуми расмӣ манзили истиқоматӣ дар моддаи 4 – и Кодекси манзили Чумхурии Тоҷикистон дода шудааст, ки мувофиқи он манзили истиқоматӣ - молу мулки ғайриманқул дар намуди хонаи истиқоматӣ ё хона дар бинои бисёрхонагӣ, ки барои истиқомати доимии шаҳрвандон пешбинӣ шудааст ва ба қоидаю меъёрҳои санитарияу гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъморию шаҳрсозӣ, зидди сӯхтор ва ба талаботи дигари пешбиниамудаи қонунгузорию Чумхурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад.[7] Кодекси манзили Чумхурии Тоҷикистон мафҳуми манзили истиқоматиро вобаста ба номгӯ ва маҳакҳо муайян намудааст, ки вобаста ба он метавон байни манзили истиқоматӣ ва дигар объектҳои соҳаи манзил фарқият гузошт. Дар адабиётҳои илмӣ бисёре аз муҳаққон ҳангоми пешниҳод намудани мафҳуми манзили истиқоматӣ фарқият байни манзили истиқоматӣ ва манзил гузошта наметавонанд ва онҳоро бо ҳам синоним медонанд.

Манзили истиқоматӣ дорои якчанд хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки вобаста ба он метавон манзили истиқоматиро аз дигар намуди объектҳои ғайриманқули соҳаи манзил фарқ намуд. Дар баробари манзили истиқоматӣ дигар номгӯи объектҳои чойдоранд, ки онҳоро ба сифати чойи зист ва чойи ист истифода менамоянд ба монанди: меҳмонхона, бустонсаро, вагонҳои сайёрӣ, госпиталҳо ва ғайра. Бояд қайд намуд, ки объектҳои зикршуда ба мафҳуми манзили истиқоматӣ дохил намешавад, чунки онҳо ба он хусусиятҳои, ки манзили истиқоматӣ дар худ дорад ҷавобгӯ намебошад. Дар адабиётҳои илмӣ аз ҷониби муҳаққон хусусиятҳои манзили истиқоматӣ ба таври гуногун муайян карда шудааст.

А.В. Халдаев барои муайян намудани речаи ҳуқуқии манзили истиқоматӣ аз дигар объектҳои ғайриманқул, чунин хусусиятҳои манзили истиқоматиро истифода намудааст: алоҳида ё ин ки ҷудогона будан, молу мулки ғайриманқул будан, барои истиқоматӣ доимӣ мувофиқ будан, ба қоидаю меъёрҳои санитарияу гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, ҷавобгӯ будан. [8, с. 104-105]

Ба ақидаи Овчарова А.С. манзили истиқоматӣ бояд чунин хусусиятҳоро дошта бошад: ба объектҳои ғайриманқул мансуб будан, истифодабарии аз рӯи таъинот (истифода барои зист, қонеъ гардонидани эҳтиётот ва дигар талаботҳои шахсӣ), ба талаботҳои муқаррарнамудаи қонунгузорию ҷавобгӯ будан, ҳатми будани бақайдгирии давлатӣ. [9, с. 63]

Раҳимзода М.З., Меликов У.А. бо дарназардошти мафҳуми манзиле, ки дар моддаи 4 кодекси манзили Чумхурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст чунин хусусиятҳои онро муайян намудааст: молу мулки ғайриманқул будан, хонаи истиқоматӣ ё хона дар бинои бисёрхонагӣ будан, барои истиқомати доимии шаҳрвандон пешбинӣ шудааст, ба қоидаю меъёрҳои муқаррарнамудаи санитарияу гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъморию шаҳрсозӣ, зидди сӯхтор, инчунин ба дигар талаботи пешбиниамудаи қонунгузорию Чумхурии Тоҷикистон ҷавобгӯ будан. [10, с. 48]

Бо дарназардошти андешаҳои муҳақққони соҳа ва қонунгузорию ватанию хоричӣ чунин хусусиятҳои манзили истиқоматиро баррасӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад:

– алоҳида ё ҷудогона будани манзили истиқоматӣ;

– ғайриманқул будани манзили истиқоматӣ;

– барои истиқомати доимӣ мувофиқ будан;

– ба қоидаю меъёрҳои муқаррарнамудаи санитарияу гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъморию шаҳрсозӣ ва зидди сӯхтор ҷавобгӯ будан.

Алоҳида ё ҷудогона будани манзили истиқоматӣ – хусусияти мазкур дар Кодекси манзили Чумхурии Тоҷикистон пешбинӣ нашудааст ва онро Қонуни Чумхурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он” чунин пешбинӣ намудааст; бинои истиқоматӣ ва ғайриистіқоматии ҷудогона - қисми дохилии бинои истиқоматӣ ва ғайриистіқоматӣ, ки аз дигар қисмҳои ҳамхудуди бино бо деворҳо, тавораҳо ҷудо гардида, даромади алоҳида аз бинои ёрирасон (даромадгоҳ, даҳлез, галерея, қатори поймонакҳо ва майдонҳо, толори лифт ва ғайраҳо) ё ин ки аз худуди истифодабарии умум (худуди назди хона, кӯча ва ғайраҳо) бевосита ва ё бавоситаи бинои худуди дигар бо

роҳи муқаррар намудани сервитут дорад, таъинот, ҷойгиршавӣ дар дохили бино, ки майдони он дар ҳуччатҳои феҳристи ягонаи давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он сабт шудаанд. Бинои истиқоматии ҷудоғона метавонад аз бинои ёрирасон, баромадгоҳ (дахлез, даромадгоҳ ва ғайраҳо) иборат бошад. [11]

Маънои алоҳида ё ҷудо будани манзили истиқоматӣ дар ҷудо будани фазои зиндагии инфиродии шахс аз муҳити зисти бевоситаи одамони дигар ифода меёбад. Бояд қайд кард, ки ин хусусияти манзили истиқоматӣ ҳамчун шароит ба амалигардӣ ва ҳифзи яке аз ҳуқуқҳои асосии шаҳрванд, яъне ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил хизмат мекунад. [12, с. 105]

Ба ақидаи Г.Ф. Ручкиной танҳо манзилҳои алоҳида ё ин ки ҷудоғона метавонанд объекти ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи манзил бошанд. Ишора ба шартномаи иҷораи манзили истиқоматӣ намуда қайд мекунад, ки предмети шартномаи мазкур танҳо манзилҳои алоҳида ё ҷудоғонае ки (хона, бинои истиқоматӣ, як ё якчанд ҳучра) барои истиқоматӣ доимӣ пешбини шудаанд ба ҳисоб мераванд. [13, с. 35]

Ин хусусияти манзили истиқоматӣ вобаста ба намудҳои манзили истиқоматӣ гуногун буда метавонад. Масалан агар манзили истиқоматӣ дар бинои бисёрхонагӣ бошад он аз бинои ҳампахлуи худ бо девораҳо, шифтҳо ва фарш ҷудо буда, аз бинои ёрирасон ба манзили истиқоматӣ даромадгоҳи алоҳида дорад. Дар чунин манзилҳо биноҳои ёрирасон ба монанди даромадгоҳи асоси ба бинои бисёрхонагӣ, дахлез, галерея, қатори поймонакҳо ва майдонҳо, толори лифт ва ғайраҳо дар истифодаи умум қарор дорад. Хусусияти мазкур ба табиати манзил вобаста буда, дахлнопазирии манзили шахсро аз даҳлати беруна таъмин менамояд. Моддаи 22 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [14] манзили шахсро дахлнопазир эътироф намуда, зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум карданро ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст манъ намудааст. Ба таври умумӣ ин хусусият сарҳади дахлнопазирии манзили шахсро муайян менамояд.

Ғайриманқул будани манзили истиқоматӣ.

Дар адабиётҳои илмӣ молу мулки ғайриманқулро вобаста ба се маҳак муайян мекунад: 1) вобаста ба табиати онҳо, яъне молу мулке, ки аз ҷиҳати табиати худ ғайриманқул мебошад (масалан, қитъаи замин, сарватҳои зерзаминӣ); 2) вобаста ба таъинот, яъне молу мулке, ки бо дар назар доштани алоқаи зич доштан

ба замин ва бидуни расонидани зарар ба таъинот ғайриманқул будани ҷойивазкунии онҳо (бино, иншоот, манзили истиқоматӣ, ниҳолҳои бисёрсола, сохтмони нотамои ва дигар); 3) молу мулке, ки тибқи қонун ғайриманқул эътироф карда шудаанд (аз ҷумла, киштиҳои баҳрӣ, ҳавоӣ ва ғайра).

Мувофиқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон манзили истиқоматӣ молу мулки ғайриманқул эътироф шуда, он ба замин алоқамандии зич дорад, ки бе расонидани зарари воқеӣ ба таъиноти он интиқол намуданаш аз як ҷой ба ҷойи дигар ғайриманқул мебошад.

Истиқомати доимӣ (таъинот). Хусусияти мазкур таъиноти мақсадноки манзили истиқоматиро муайян мекунад. Тибқи ин аломат манзили истиқоматӣ танҳо барои истиқомати доимии шаҳрвандон пешбинӣ гардидаанд. Объектҳои дигаре, ки барои истиқоматӣ муваққатии шаҳрвандон пешбинӣ шудаанд, ҳамчун манзили истиқоматӣ эътироф намегарданд. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истифодабарии манзили истиқоматӣ ё қисми онро барои шахсоне, ки дар ҳамин манзил истиқомат мекунад бо розигии соҳибмулк ва истиқоматкунандагони манзили мазкур бо дарназардошти риояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандони дигар ва талаботи қонун, танҳо барои амалӣ намудани фаъолияти касбӣ ё фаъолияти соҳибқории инфиродӣ иҷозат медиҳад.

Ба қоидаю меъёрҳои муқаррарнамудаи санитарии гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъморию шахрсозӣ ва зидди сӯхтор ҷавобгӯ будан. Манзили истиқоматӣ бояд ба талаботҳои қоидаю меъёрҳои санитарии гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъморию шахрсозӣ, зидди сӯхтор ва ба талаботи дигари пешбининамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ бошад. Моҳияти талаботи мазкур дар он ифода мегардад, ки манзили истиқоматӣ бояд ба ҳаёту саломатии шаҳрвандон зарар нарасонад ва хавфе ба вучуд наёрад.

Талабот нисбат ба манзили истиқоматӣ дар қонунгузорӣ муайян карда шудааст. Мисол, дар асоси моддаи 58 Кодекси шахрсозии ҚТ андозаи калонтарини масоҳати истиқоматӣ ва умумии хонае, ки аз ҳисоби маблағи шаҳрвандон сохта мешавад, танҳо бо қитъаи замин, ки мутобиқи лоиҳаи бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меъморӣ ва шахрсозӣ мувофиқашуда барои сохтмони хонаи истиқоматӣ дода шудааст ва ба меъёрҳои зиддисӯхтору санитарӣ ҷавобгӯ мебошад, маҳдуд мегардад.

Аз таҳлили мафҳуми манзили истиқоматӣ ва хусусиятҳои он чунин хулоса намудан мумкин аст,

ки манзили истикоматӣ молу мулки ғайриманкул буда, он танҳо барои истиқомати домӣ пешбини шуда, бояд ба қоидаю меъёрҳои санитарияю гигиенӣ, техникӣ, экологӣ, меъмурияю шахрсозӣ, зидди сӯхтор ҷавобгӯ бошад. Маҳз хусусиятҳои

мазкур манзили истиқоматиро аз манзили ғайриистиқоматӣ ва дигар объектҳои молу мулки ғайриманкул фарқ мекунонад.

Муқарриз: д.и.х. Ғаффорзода И.Ғ.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ЖИЛОГО ПОМОЩЕНИЯ

Ключевые слова: жилье, жилое помещение, кодекс, закон, законодательство, жилищный кодекс, недвижимое имущество, постоянная проживания, место жительства.

Аннотация: В данной статье автор рассматривает определение и характеристики жилого помещения. Следует отметить, что жилое помещение является непосредственным объектом гражданских прав и жилищных прав. В гражданском праве наряду с жилым помещением имеются и другие объекты, которые также выступают в качестве недвижимого имущества. Чтобы понять понятие жилого помещения от других недвижимых объектов, целесообразно проанализировать понятие жилого помещения и его отличительные признаки.

Иброҳимзод Баҳодур Ғайзали - соискатель кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета, E-mail: bahodur.i7@mail.ru, Тел: 908-77-78-91.

THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF RESIDENTIAL PREMISES

Annotation: In this article, the author examines the definition and characteristics of residential premises. It should be noted that residential premises are a direct object of civil rights and housing rights. In civil law, along with residential premises, there are other objects that also act as real estate. In order to understand the concept of residential premises from other real estate objects, it is advisable to analyze the concept of residential premises and its distinctive features.

Key words: housing, residential premises, code, law, legislation, housing code, real estate, permanent residence, place of residence

Ibrohimzod Bahodur Faizali - applicant of the department of civil law, faculty of law, Tajik National University, E-mail: bahodur.i7@mail.ru, Tel: 908-77-78-91.

Рӯйхати адабиётҳо

1. Шлотгауэр М.А. Купля – продажа жилых помещений как объектов недвижимости в Российской Федерации: дисс. канд. юрид. наук. – Москва 2012. – С. 16-17.
2. Қурбоналиев Н. Ҳуқуқи манзил. Душанбе, 2015. – С. 14.
3. Ҳуқуқи граждани Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С. 99-100.
4. Седугин П.И. Жилищное право. Учебник для вузов. М., 1997. С. 54
5. В. Н. Ивакин Жилищное право – краткий курс лекций, Москва. Юрайт – 2014. - С. 45 – 46
6. Шведкова О.В. Приобретение и осуществление права собственности граждан на жилые помещения: дисс. канд. юрид. наук. – Москва 2004. – С. 20.
7. Юрий Ф.Б. К вопросу о правовом режиме жилого помещения как объекта гражданских и жилищных прав. Вестник Московского университета МВД России. №8. 2016. – С. 42
8. Кодекси манзили ҚТ аз 18 марти соли 2022, № 1852 // // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.07.2023).
9. А.В. Халдаев О правовой модели жилого помещения в жилищном кодексе РФ. Журнал российского права №8 – 2006. С.104-115.
10. Овчарова А.С. Приобретение права собственности на жилое помещение в многоквартирном доме по договору купли-продажи в России и Нидерландах: дисс. канд. юрид. наук. – Москва 2013. – С. 63.

11. Ҳуқуқи манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ. Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ Раҳимзода М.З., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Меликов У.А. – Душанбе: ҶДММ “Мастер Принт”, 2022. – С. 48.

12. Қонуни ҚТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он” аз 16 январи соли 2008, №375 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12.2023)

13. А.В. Халдаев О правовой модели жилого помещения в жилищном кодексе РФ. Журнал российского права №8 – 2006 . С.105.

14. Конституцияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64

Список литературы

1. Шлотгауэр М.А. Купля-продажа жилых помещений как объектов недвижимости в Российской Федерации: дисс. сахар шел наука – Москва 2012. – С. 16-17.

2. Курбаналиев Н. Право на жилье. Душанбе, 2015. – С. 14.

3. Гражданское право Республики Таджикистан: учебник: часть вторая // Ответственные редакторы: заведующий кафедрой гражданского права юридического факультета ДМТ, доктор юридических наук, профессор Гаюров Ш.К. и кандидат юридических наук, доцент Сулаймонов Ф.С. - Душанбе: Ер-граф, 2014. - С. 99-100.

4. Седугин П.И. Жилищное право. Учебник для вузов. М., 1997. С. 54

5. В. Н. Ивакин Жилищное право - краткий курс лекций, Москва. Юрайт - 2014. - С. 45-46

6. Шведкова О.В. Приобретение и реализация прав собственности граждан на жилые помещения: дисс. сахар шел наука - Москва 2004. - С. 20.

7. Жилищный кодекс Республики Таджикистан от 18 марта 2022 года №1852 // // Централизованная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан «Адлия». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. Источник доступа: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 15.07.2023).

8. А.В. Халдаев О правовой модели жилья и Жилищном кодексе РФ. Журнал российского права № 8 – 2006. С. 104-115.

9. Овчарова А.С. Приобретение права прва на жилое помещение в многоквартирном доме по покупке-продаже в России и Нидерландах: дисс. сахар шел наука – Москва 2013. – С. 63.

10. Право на жилье в Республике Таджикистан. Образовательный инструмент. Под редакцией доктора юридических наук, профессора, члена-корреспондента АМИТ Раҳимзода М.З., доктора юридических наук, профессора Меликова У.А. – Душанбе: ООО «Мастер Принт», 2022. – С. 48.

11. Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации недвижимого имущества и прав на него» от 16 января 2008 года № 375 // // Центральная информационно-правовая база данных Республики Таджикистан «Юстиция». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. Источник доступа: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 01.12.2023)

12. А.В. Халдаев О правовой модели жилья и Жилищном кодексе РФ. Журнал российского права № 8 – 2006. стр.105.

13. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года на всенародном референдуме. 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. в него путем референдума вносились изменения и дополнения. – Душанбе, 2016. – 64.

References

1. Shlotgauer M.A. Purchase and sale of residential premises as real estate in the Russian Federation: diss. sugar shel science - Moscow 2012. - P. 16-17.

2. Kurbanaliev N. Right to housing. Dushanbe, 2015. - P. 14.

3. Civil law of the Republic of Tajikistan: textbook: part two // Editors in chief: head of the civil law department of the law faculty of the DMT, doctor of law, professor Gayurov Sh.K. and candidate of law, associate professor Sulaimonov F.S. - Dushanbe: Er-graf, 2014. - P. 99-100.

4. Sedugin P.I. Housing law. Textbook for universities. M., 1997. P. 54

5. V.N. Ivakin Housing law - a short course of lectures, Moscow. Yurait - 2014. - P. 45-46

6. Shvedkova O.V. Acquisition and implementation of citizens' property rights to residential premises: diss. sugar shel science - Moscow 2004. - P. 20.
7. Yuri F.B. On the issue of the legal regime of residential premises as objects of civil and residential rights. Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. No. 8. 2016. - P. 42
8. Housing Code of the Republic of Tajikistan dated March 18, 2022 No. 1852 // // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Adliya". Form 7.0. [Electronic resource]. Access source: <http://www.adlia.tj> (date of access: 15.07.2023).
9. A.V. Khaldaev On the legal model of housing and the Housing Code of the Russian Federation. Journal of Russian Law No. 8 - 2006. P. 104-115.
10. Ovcharova A.S. Acquisition of the right to residential premises in an apartment building by purchase and sale in Russia and the Netherlands: diss. sugar shel science - Moscow 2013. - P. 63.
11. The right to housing in the Republic of Tajikistan. Educational tool. Edited by Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of AMIT Rahimzoda M.Z., Doctor of Law, Professor Melikov U.A. - Dushanbe: OOO Master Print, 2022. - P. 48.
12. Law of the Republic of Tajikistan "On state registration of real estate and rights to it" dated January 16, 2008 No. 375 // // Central information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic resource]. Access source: <http://www.adlia.tj> (date accessed: 01.12.2023)
13. A.V. Khaldaev On the legal model of housing and the Housing Code of the Russian Federation. Journal of Russian Law No. 8 - 2006. p. 105.
14. The Constitution of the Republic of Tajikistan was adopted on November 6, 1994, at a national referendum. On September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016, amendments and additions were made to it by referendum. – Dushanbe, 2016. – 64.

УДК: 347

Кабилова Сурайё Бадаргаевна,
аспирант 2-го курса Российско – Таджикский
(славянский) университет
E-mail: suray.kabirov@mail.ru
Тел: (+992) 555-50-08-57

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ ВРЕДА В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ

Ключевые слова: гражданские права, гражданский кодекс, гарантия качества товаров и услуг, публичное законодательство Таджикистана и зарубежных стран, ответственность за порчу товаров, работ, услуг, судебные иски и др.

Аннотация: Правовые основы защиты финансовых прав потребителей от безвредных товаров имеют научно-исследовательскую базу последних лет. В теории гражданского права и нашем современном мире вопрос обеспечения юридической ответственности за юридические действия и ответственность за них изучается редко. По мнению законодателя, любой ущерб является незаконным. В общественных отношениях бывают ситуации, когда законодатели желают выяснить законность причиненного вреда.

С 2013 года, когда гражданское законодательство было изменено в Гражданский кодекс, были введены статьи 15 ГК Таджикистана и 16.1 ГК РФ. Эти критерии являются общими принципами, и юридическая ответственность органов государственной власти определяется в соответствии с законом за причиненный юридический ущерб.

Современное состояние, в соответствии с концепцией развития гражданского права Российской Федерации, показало, что в законодательстве заложены основы и реализация ответственности, а также в полной мере реализовано ее возмещение личности и имущества. К счастью, Концепция ясно показывает состояние гражданского законодательства. Исходя из этого, перед учеными стоит задача создать теорию противоправной деятельности в соответствии с современностью и ответить на нее. Чтобы достичь этой цели, не оглядываясь на законность зарубежных стран, особенно шведской законности, современная теория противоправных действий граждан направлена на разграничение обычных действий от субъективных и объективных, и это является основой нового действия, совершенные законным и незаконным способом, и за действия противоправные причинение вреда как отдельное условие ответственности, которое называется деликтной ответственностью. Различие между отдельными понятиями, обозначающими

противоправные действия, имеет не только теоретическое, но и эмпирическое обоснование.

Принятие Закона РФ «О правах потребителей» показывает определенную проблему противоправных действий, а Гражданский кодекс РФ и Таджикистана показывает эту проблему в области юридической науки и юридической практики. Конечно, закон не может быть инструментом разделения законных и незаконных действий. Этот вопрос требует научных и практических усилий, развития производительных сил и развития нашей государственной экономической политики. К сожалению, государственная политика в направлении обеспечения технической безопасности и стандартизации выпускаемой продукции, работ и услуг, стандартов, независимо от того, разработаны ли они, или даже конкуренции, не может в полной мере определять решающее решение, поскольку отсутствие новых производств и опасный характер поста выявляются несколько сроков от срока разрешения на начало использования продукта.

В случае обнаружения причиненного вреда применяется законодательство гражданского права. В настоящее время известны три группы способов правовой защиты потребителей.

Прежде всего, это договорная (холдинговая) правовая ситуация. Они предусматривают возможность такой защиты только при наличии таких ситуаций: если посредником является сам

продавец, в этом случае продавец остается без компенсации. Потому что обычно речь идет о скрытом дефекте, который определяется через несколько периодов использования.

Второе: мера, не влекущая ответственности противной стороны, то есть, между ними нет договора.

По немецкому законодательству потерпевший должен доказать причиненный им самим ущерб, что является разумным, например, человек, которому не был причинен вред, не говорит о своей ошибке, поэтому потерпевший должен сам доказать свою вину.

В настоящее время право покупки составляет основное понятие, поскольку в отношениях гражданского права часто встречается, что потребители являются организованным иностранным элементом потребителей. Точно так же, как AliExpress формирует профессионального контрагента потребителей на российском рынке.

Следует отметить, что в результате ущерба, причиненного лицом, осуществляющим транспортировку некачественной продукции, в результате чего у пользователей отсутствует работа, оказание услуг не является полным, при первой возможности применяется норма гражданских прав.

Основные способы защиты интересов потребителей регламентируются в соответствии с действующими нормами гражданско-правового законодательства, которое возлагает ответственность по обязательству.

Помимо нормы общего регулирования об ответственности, основную роль играют нормы конкретных видов договоров (например, договор купли-продажи, оказания услуг).

При этом следует изучить общее регулирование индивидуальной ответственности, в котором осуществляется возврат ответственности за вред, причиненный лицами, даже не состоящими в договорных отношениях. Однако в каждом случае основания и условия ответственности необходимо рассматривать отдельно, поскольку подход к ответственности за нарушение служебных обязанностей и наказанию за нее различен. В этом случае сам ущерб является основанием ответственности.

При нарушении договорных обязательств следует учитывать статью 530 ГК РТ и пункт 1 статьи 401 ГК РФ, включающие основания гражданско-правовой ответственности, а также вину виновного.

Статья 530 ГК РТ. Ответственность продавца в случае изъятия товара у покупателя

1. При изъятии товара у покупателя третьими лицами по основаниям, возникшим до исполнения договора купли-продажи, продавец обязан возместить покупателю понесенные им убытки, за исключением случая, когда покупатель знал или должен был знать о наличии этих оснований.

2. Соглашение сторон об освобождении продавца от ответственности или о ее ограничении в случае истребования приобретенного товара у покупателя третьими лицами недействительно.

Лицо, предложившее некачественный товар, а также результат некачественной работы, оказанную услугу, выходящую за пределы обязанности, не имеет значения, поскольку в статье 1111 ГК Таджикистана и 1095 ГК РФ причинение вреда жизни, здоровью или имуществу гражданина либо имуществу юридического лица вследствие строительства, назначения или отсутствия товаров, работ или услуг, а также вследствие неверной и неполной информации о товарах (работ, услуг) самого продавца или изготовителя товара, лица, выполнившего работу, или лица, оказавшего услугу, непосредственно он будет привлечен к гражданско-правовой ответственности исходя из его вины и непосредственно по факту того, что он был вовлечен в юридические тяжбы или нет.

Статья 1111. Основания возмещения вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ, услуг

Вред, причиненный жизни, здоровью или имуществу гражданина, либо имуществу юридического лица вследствие конструктивных, рецептурных или иных недостатков товаров (работ, услуг), а также вследствие недостоверной или недостаточной информации о товаре (работе, услуге) подлежит возмещению продавцом или изготовителем (исполнителем) независимо от их вины и от того, состоял ли потерпевший с ними в договорных отношениях или не состоял. Настоящее правило применяется лишь в случаях приобретения товара (работ, услуг) в потребительских целях.

Однако на практике определить вид ответственности для конкретного потребителя сложно, поскольку один из двух ответчиков является первым в соответствии с договорным обязательством или договорной ответственностью.

В связи с этим стоит отметить, что гражданское законодательство Российской Федерации рассматривает данный вид

ответственности как вид экстерриториальной гражданско-правовой ответственности. Ответственность за вред, причиненный недостатком товаров, работ или услуг, считается одной из специальных личных ответственностей, поскольку в практике существуют особые способы причинения вреда, отражается состав нарушений гражданских прав.

Те ученые, которые определяют основание оговорки в соответствии с абсолютностью договора или что договорное требование, считают, что в случае причинения ущерба в результате отсутствия товаров, работ, услуг должно определяться по причиненному ущербу, особенно с кем и как это было вызвано.

Например, если причинен телесный вред, используется договорная система ответственности.

Если вред был причинен имуществу лица, являющемуся предметом договора, иск должен быть основан на договоре.

В этом смысле действующее регулирование гражданского законодательства не всегда защищает права потребителей, это зависит от фактического ущерба, причины между ними и, самое главное, противоправных действий нанесшего вред, что доказывает противоправные действия ответчика.

Согласно ГК РФ Статья 1098. «Основания освобождения от ответственности за вред, причиненный вследствие недостатков товара, работы или услуги» продавец или изготовитель товара, исполнитель работы или услуги освобождается от ответственности в случае, если докажет, что вред возник вследствие непреодолимой силы или нарушения потребителем установленных правил пользования товаром, результатами работы, услуги или их хранения.

На практике встречаются случаи, когда уголовная ответственность предусмотрена за вред, причиненный потерпевшему вследствие отсутствия товаров, работ и услуг. Например, со статьей 238 УК РФ мы сталкиваемся с проблемой, поскольку товар не несет ответственности за безопасность жизни и здоровья потребителей.

Для безопасного использования продукта нам необходимо, чтобы специальные правила приготовления, применения (реализации) и указания на продукт были четко указаны на этикетке и это было понятно потребителям.

В законодательстве уголовного и гражданского права регулируются ситуации, при которых продавец товара освобождается от ответственности. Например, при покупке товара продавец сообщает другой стороне договора о том,

что представляет собой товар и какие правила его использования, и какие последствия будут в случае ненадлежащего использования покупателем.

Касательно оказания услуг, следует отметить, что в настоящее время потребители пользуются маршрутными услугами компаний, известных как «Рабочий заказ», «Агентская информация», и в этом случае нам необходимо на основе информации в рамочных соглашениях заключать со сторонами договора об оказании услуг и информации об одном из видов услуг. Исходя из этого, в случае повреждения товара при доставке товара будет предъявлено требование о возмещении ущерба в соответствии с правовыми нормами договорной ответственности.

Например, если пользователю товара гипермаркета AliExpress причинен ущерб, гражданин Российской Федерации может обратиться в императивном порядке, т.е. в первую очередь, в органы нижестоящего уровня, что предусмотрено законом «О права потребителей».

Аналогично, если на территории Российской Федерации товар приобретается в Интернет-гипермаркете лицом, не имеющим места жительства в Российской Федерации, например, иностранцем из страны Российской Федерации, временно находящимся в Российской Федерации. На территории Российской Федерации правоотношения этих двух сторон находятся в соответствии с законодательством о месте нахождения гипермаркета. Об этом говорится в статьях 1227 ГК Таджикистана и 1212 ГК РФ.

Глава 67. Обязательства вследствие неосновательного обогащения

Статья 1227 ГК РФ. Обязанность возвратить неосновательное обогащение

1. Лицо, которое приобрело или сберегло без установленных законом или сделкой оснований имущество за счет другого лица (потерпевшего), обязано возвратить последнему неосновательно приобретенное или сбереженное имущество (неосновательное обогащение), за исключением случаев, предусмотренных статьей 1234 данного Кодекса.

2. Обязанность, установленная частью 1 настоящей статьи, возникает также, если основание, по которому приобретено или сбережено имущество, отпало впоследствии.

3. Правила настоящей главы применяются, независимо от того, явилось ли неосновательное обогащение результатом поведения приобретателя имущества, самого потерпевшего или третьих лиц либо следствием события.

Помимо норм гражданского права существуют и нормы международного права, касающиеся индивидуальной ответственности за такие отношения.

В действующем внутреннем законодательстве страны, в соответствии со статьей 5 «Ответственность за продукцию» Устава ЕС № 864/2007 «Об использовании прав и необязательных обязанностей» в этом направлении, мы можем регулировать поведение, исходя из системы каскадных нормативов, и учитывать разнообразие непредвиденных ситуаций.

В случае обнаружения недостатков товара (работы, услуги) выбор принятия права на возмещение ущерба рассматривается по специальным правилам действий, при этом многие страны используют законодательство международного частного права.

Появление таких особых норм поведения в направлении регулирования современных кодификационных документов разделяет характеристики упомянутых отношений и требует иного подхода в условиях несколько иных высокотехнологичных процессов производства некачественной продукции, которые не будут совместимы. Законодатель отказывается от общих правил, указывающих момент причинения вреда (*lexlocidelicti*), и эти правила являются основой регулирования исполнения обязательств при применении сложной системы формул или использовании гибкой связи исполнения, основанной на многообразии обстоятельств причинения ущерба.

В частности, правовое регулирование следующих отношений как условие необходимости обеспечения баланса интересов сторон, защиты прав граждан и юридических лиц («слабых сторон»), пострадавших от вредных недостатков продукции (работ, услуг) условно определяется содействием повышению качества труда производителей, продавцов товаров, работ и услуг. В литературе, особенно в законодательной системе, существует особое положение регулирования, которое направлено на повышение уровня защищенности личности, расширение возможностей защиты ее имущественных интересов.[1, С 41] С учетом этого в направлении финансово-правового регулирования увеличивается ответственность потерпевшего за такой ущерб.[2, С 100] При урегулировании спора защита потерпевшего («слабой стороны») как независимого потерпевшего лица имеет преимущество перед потерпевшим или лицом,

несущим ответственность, например, право выбора судебного иска на основании применимых законами и будет альтернативное соединение нарушения, которое дает «дополнительную гарантию справедливого решения проблемы нарушения» [3].

В юридической литературе зарубежных стран процесс решения правовых вопросов возмещения ущерба в результате причинения товарам ущерба используется по-разному, в связи с чем традиционная система регулирования зарубежных стран и их общая правовая система отличаются от друг друга в зависимости от регионов. В частности, в США судебный пример в направлении возмещения ущерба (особенно при порче товаров, услуг, работ) в последнее десятилетие в случае принятия выбора права перехода принцип процесса возмещения ущерба, *LexlociDilecti*, принятие закона, который основан на регулировании норм «самого тесного родства».

Для определения этих критериев обращают внимание на: причиненный ущерб; место действия, причинившего ущерб; место жительства, гражданство, место учреждения или участия в деловых отношениях являются местами проживания, приводящими к причинению вреда. Указанные факторы используются при принятии деликатных связей продаж и отражены в пункте 6 Второй поправки о стандартах продаж (Переформулировка (Вторая) Коллизионное право). Этот акт имеет статус неофициальной кодификации, в частности, он распространяется на выбор «местного права», права того или иного государства, но используется судами для определения прав, которые следует применять к участию иностранный гражданин и иностранное лицо и применяются как участник этих отношений. В качестве примера можно привести дело *Burleson v. LigettGroupIns.* При рассмотрении дела суд использовал право штата Техас на основе критерия «теснейшего родства». Согласно обстоятельствам дела, гражданин (истец), проживающий в данном регионе, увидев рекламу, купил сигареты, содержащие опасные для здоровья вещества. Производители сигарет, которых считали ответственными, были жителями разных стран, особенно Великобритании. Суд признал права штата Техас, где они проживают, и учел ущерб, причиненный истцам в этом штате [4, С 476].

В странах континентальной Европы, как и в других странах, приняты международные законы частного права, поэтому этот вопрос решается по-разному. В отличие от этого подхода, основанного

на тесной связи инкассо с продаж (escfpeclases) и права выбора из множества внедоговорных коммерческих обязательств, при котором устанавливаются специальные стандарты продаж в части ответственности за имущественный ущерб, которые являются предпочтительными к общим правилам *lexlocidelicti* и зависят от решения суда. Так, один из недавно принятых документов – Панамский Закон 2014 года «О международном частном праве» содержит нормы, согласно которым такой выбор невозможен в законодательстве стран и только в качестве лица, ответственного за товар в соответствии с этим законом и с использованием общего права принимает решения о выборе права на основе принципа *lexlocidelicti*[5].

На данный момент в международном частнопровом законодательстве Азербайджана, Бельгии, Болгарии, Рима, Квебека, Китая, Панамы, Белоруссии, Казахстана, Кыргызстана, Турции, Украины, Швейцарии, Японии действуют специальные правила возмещения ущерба, причиненного некачественной продукцией другими странами [6, С 313].

Рассмотренные в последние годы правовые нормы показывают, что независимо от того, включают ли они регулирование различных вариантов, как это предлагается, тенденция регулирования рассматриваемых отношений близка. С большой ответственностью сюда относится принятие «национального» правового документа Евросоюза – Устава № 864/2007 Парламента и Совета Европы от 11 июля 2007 года о праве на неправительственные обязательства («Рим» II) [6] (продолжение Устава Рим II), регулируется общими нормами *lexlocidelicti* (статья 4 «общие правила»), включая, в частности, статью 5 «Ответственность за продукцию».

В законодательстве Европейского Сообщества (ЕС) по международному частному праву указанные процессы признаны прямыми и обязательными не только в этих странах, но и в других актах иностранных государств, не являющихся членами Европейского Союза, соответствующие положения после 2009 года и после вступления в силу для них включаются и используется закон открытия Устава Рим II.

Включение специальных ставок Устава Рим II зависит от ряда причин, в том числе в этом направлении преимущественно зарубежные авторы считают низкий уровень материальных ставок в странах Европейского Сообщества (статья 5). В рамках Директивы Совета 85/374 от 25 июля 1985 г. об ответственности за производство

некачественной продукции (в редакции Директивы 99/34 от 10 мая 1999 г.) она направлена на установление высокой ответственности за низкое качество продукции-качественный товар, к сожалению, помощь данного руководства не смогла решить проблемы, так как следующее руководство не охватывает регулирование многих областей. Принимаются отсутствие регулирования норм поведения в США и отсутствие различий в регулировании международного частного права, а также в этом направлении растущее многообразие обязательств и вытекающие из них различия [7].

Особенностью статьи 5 Устава «Рим II» является регулирование «каскадности» модели, в основе предлагаемой системы лежит принятие определенной последовательности различных звеньев поведения. При решении вопросов выбора применимого права в настоящей статье учитывается принятие права, использованного в Гаагской конвенции от 2 октября 1973 г. об ответственности за финансовый ущерб (в рамках принятия Гаагской конференцией по международному частному праву от 2 октября 1973 г.) [8], причина в этом направлении является результатом унификации норм поведения, и впервые такая правовая модель появилась в этой Конвенции. Однако на самом деле регулирование Устава Рим II приняло нормативное регулирование гораздо позже, и этот «отражатель» направляет регулирование современной торговой практики, и тем самым эта Конвенция отличается от Устава Рима II своими правилами.

Статья 5 Устава Рим II в форме общих правил относится к праву страны, в которой истец имеет свое обычное место жительства, если на момент причинения ущерба товар был выпущен на рынок этой страны. Принятие указанных правил зависит от ряда условий и альтернативных связей с учетом различных ситуаций. Таким образом, пункт 1 статьи 5 Устава II Рима распространяется на договорные права и обязанности, возникающие вследствие повреждения товара, в том числе: а) права сторон; где человеку был причинен вред; имеет свое обычное место жительства на момент причинения ущерба, и если товар находится в стране его обычного проживания, и если товар реализуется в стране его проживания или в случае невыполнения условий: б) права страны, где продукция была приобретена и эта продукция была вывезена на рынок этой страны, либо в случае невыполнения этих условий: в) право страны, в которой наступили последствия ущерба; продукция экспортируется на рынок этой страны.

Однако если лицо, привлекаемое к ответственности, не могло предвидеть разумную реализацию этой продукции или продукции с аналогичными характеристиками страны с принятым правом в соответствии с пунктами «а», «б» или «в», применяется закон той страны.

Согласно формулировке пункта 2 статьи 5 Устава «Рим II», если из всех случаев вытекает случай, ущерб явно причинен другой страной, имеющей более тесную связь с товаром, и мы обеспокоены принятием пункта 1 лучше действовать по законодательству того же государства. Таким образом, данное регулирование связано с причинением вреда отношениям с другой страной, которые ранее были сформированы между сторонами, например договором, даже в случае случаев, указанных в пункте 1 статьи 5 «Явное сближение отношений».

Следует отметить, что использование вопроса о порче товара в случае коммерческих или

некоммерческих «конкурирующих требований» внедоговорного или деликтного права в настоящее время признается одним из наиболее оскорбительных и пограничных в зарубежной литературе. В настоящее время в теории и на практике при разрешении ущерба, причиненного товарам (работам, услугам) зачастую отдается предпочтение договору, даже если риск основан на требованиях, выходящих за рамки договора.

Как сказано в преамбуле Устава Рим II, в сфере ответственности за качество продукции правила его реализации направлены на обеспечение справедливого распределения рисков в современном высокотехнологичном обществе, защиту здоровья потребителей, поощрение инноваций, развитие конкуренции и содействие торговле.

Рецензент: к.ю.н., дотсент Кодиров Ш.К.

ЎҲДАДОРИҶО ДАР БОРАИ ҶУБРОНИ ЗАРАР МУВОФИҚИ ҚОНУНҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ДАВЛАТҶОИ ХОРИҶӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, кодекси шаҳрвандӣ, кафолати сифати мол ва хизматрасонӣ, қонунгузори давлатии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ, ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба мол, қор, хизмат, даъво ва ғайра.

Аннотатсия: Асосҳои ҳуқуқи ҳифзи ҳуқуқҳои молиявии истеъмолкунандагон аз молҳои безарар заминаи тадқиқоти илмӣ соҳаи охир дорад. Дар назарияи ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва ҷаҳони муосири мо масъалаи таъмини ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои амалҳои ҳуқуқӣ ва ҷавобгарӣ барои онҳо хеле кам омӯхта мешавад. Ба гуфтаи қонунгузор, ҳама гуна зарар ғайриқонунӣ аст. Дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳолатҳои мавҷуданд, ки қонунгузoron мехоҳанд қонунӣ будани зарари расонидашударо равшан мекунад.

Кабирова Сурайё Бадаргаевна - аспиранти курси дуҷуми Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, E-mail: suray.kabirov@mail.ru, Тел: 555-50-08-57.

OBLIGATIONS TO COMPENSATE FOR HARM IN ACCORDANCE WITH THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FOREIGN STATES

Key words: civil rights, civil code, guarantee of quality of goods and services, public legislation of Tajikistan and foreign countries, responsibility for damage of goods, works, services, lawsuits, etc.

Annotation: The legal framework for protecting consumer financial rights from harmless goods has a research base of recent years. In the theory of civil law and our modern world, the issue of ensuring legal responsibility for legal actions and liability for them is rarely studied. According to the legislator, any damage is unlawful. In social relations, there are situations when legislators wish to clarify the legality of the harm caused.

Kabirova Surayo Badargaevna - 2nd year postgraduate student, Russian-Tajik (Slavic) University, E-mail suray.kabirov@mail.ru, Tel: 555-50-08-57.

Список литературы:

1. Мохоров Д.А., Демидов В.П., Мохорова А.Ю. Защита прав потребителей. Социально правовой аспект. Научно-практическое пособие. -Санкт-Петербург, 2017. -С.166.
2. Товмсян, А.Р. Обязательства по возмещению вреда, причиненного недостатками товара, работы, услуги.-М.,1999. -С.206.
3. Третий том Гражданского кодекса Таджикистана.

4. Комментарий к части третьей Гражданского кодекса Российской Федерации / Под ред. А.Л. Маковского, Е.А. Суханова.-М., 2002. -С.554.

5. С.,М., например: Директива Совета ЕАС 85/374 аз 25-уми июли соли 1985 Совет 99/34 аз 10 майи соли 1999 // Official Journal Law (OJL) 210., 07/ 08/1999 p.313

6. Звекон, В.П. Коллизии законов в международном частном праве. –М., 2007. -С. 392.

7. Website Chadbourne & Parke LLP: Choice of law in product Liability Action. 16. 2005. Product Regulation & Liability; Brillmayer? Goldsmith and O Hara O Connor. Conflict Of Laws/ Cases and Materials. 6 th ed. 2011.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Мохоров Д.А., Демидов В.П., Мохорова А.Ю. Ҳуқуқи ҳимояи истеъмолкунандагон. Ҳуқуқи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ. Дастури илмӣ ва амалӣ. Санкт-Петербург 2017. – 166с.

2. Товмасян, А. Рӯҳдадориҳо оид ба ҷабронии зараре, ки дар натиҷаи камбудии мол, кор, хизматрасонӣ расонида шудааст. Москва 1999. -206 с.

3. Ҷилди сеюми Кодекси граждании Тоҷикистон.

4. Шарҳи қисми сеюми Кодекси граждании Федератсияи Русия. А.Л. Маковского, Е.А. Суханова. Москва 2002. -С.476.

5. С., М., масалан: Директиваи Совети ЕАК 85/374 аз 25-уми июли соли 1985 дар бораи ҷавобгарӣ барои истеҳсоли маҳсулотҳои бесифат (ботағйири иловаҳо Шӯрои 99/34 аз 10 майи соли 1999) // Ҳуқуқи расмӣ маҷалла 210., 07/ 08/1999 p.313

6. Звекон, В.П. Ихтилофи қонунҳо дар ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ. Москва 2007. С 392 .

7. Вебсайти Chadbourne & Parke LLP: Интиқоби қонун дар Маҳсулот Масъулияти Action. 16. 2005. Танзими маҳсулот ва масъулият; Брилламер? Goldsmith and O Hara O Connor. Ихтилофи қонунҳо/ парванда ва мавод. нашри 6. 2011.

List of literature:

1. Mokhorov D.A., Demidov V.P., Mokhorova A.Yu. Protection of consumer rights. Social and legal aspect. Scientific and practical manual. – St. Petersburg, 2017. – С.166.

2. Tovmasyan, A.R. Obligations on compensation of harm caused by defects of goods, work, services.- М., 1999. -С.206.

3. The third volume of the Civil Code of Tajikistan.

4. Commentary to Part Three of the Civil Code of the Russian Federation / Edited by A.L. Makovsky, E.A. Sukhanov.-М., 2002. -С.554.

5. S., M., for example: EAC Council Directive 85/374 of July 25, 1985 on liability for the production of substandard products (as amended by Regulation 99/34 of May 10, 1999) // Official Journal Law (OJL) 210., 07/ 08/1999 p.313

6. Zvekov, V.P. Collisions of laws in international private law. -М., 2007. -С. 392.

7. Website Chadbourne & Parke LLP: Choice of law in product Liability Action. 16. 2005. Product Regulation & Liability; Brillmayer? Goldsmith and O Hara O Connor. Conflict Of Laws/ Cases and Materials. 6 th ed. 2011.

УДК: 347.962

Пулоди Мавджуда Комил,
соискатель Института философии,
политологии и права имени
А. Баховаддинов при Академии
наук Республики Таджикистан,
E-mail: pulodim@mail.ru
Тел: (+992) 927-71-14-01

ПРОБЛЕМЫ КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА: АНАЛИЗ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ

Ключевые слова: способы защиты нарушенных прав, моральный вред, компенсация морального вреда, оценки размера компенсация морального вреда.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос определения размера компенсации морального вреда и его особенности. При этом проблемы определения размера компенсации морального вреда судами анализируются с теоретически и практической точки зрения.

Впервые понятие «моральный вред» было заложено в Основах гражданского законодательства СССР и союзных республик от 31 мая 1991 года, где оно определялось как «физические или нравственные страдания». С этого времени начинается современный этап развития данного института в гражданском праве [1, с. 20].

За период применения данного института выявились ряд проблем, препятствующих эффективному регулированию правоотношений в области защиты нематериальных благ и личных неимущественных прав, одним из способов которого является компенсация морального вреда. Кроме того, указанное обуславливается сегодняшними реалиями развития общества, а именно развитием цифровых технологий и возрастающим количеством нарушений в сети Интернет. В связи с чем появилась необходимость изучения этих проблем и поиска путей их разрешения.

Несмотря на то, что институт компенсации морального вреда в гражданском праве существует уже не одно десятилетие и компенсация морального вреда как способ защиты нарушенных прав граждан в настоящее время широко используется судами, однако правила определения размера морального вреда до сих пор не разработаны.

Анализ судебной практики показывает неоднозначность подхода к определению размера компенсации морального вреда что без преувеличения является одной из центральных проблем института морального вреда при рассмотрении споров в судах.

В настоящее время сложилась такая ситуация, когда законодатель усилил право на компенсацию морального вреда, но не установил единого метода оценки физических и нравственных страданий, не установил ни нижний, ни верхний предел размера компенсации, оставив определение размера компенсации в компетенцию суда [3. с. 68-70].

В соответствии с требованиями статьи 16 Гражданского Кодекса (далее - ГК) Республики Таджикистан если физическому лицу причинен моральный вред (физические и нравственные страдания) действиями, нарушающими его личные неимущественные права, либо посягающими на принадлежащие ему другие неимущественные блага, а также в других случаях, предусмотренных законом, суд может обязать нарушителя компенсировать этот вред.

Размер компенсации морального вреда определяется судом в зависимости от характера причинённых потерпевшему физических и нравственных страданий, а также степени вины причинителя в случаях, когда вина является основанием для компенсации. При определении размера компенсации вреда должны учитываться требования разумности и справедливости. Характер физических и нравственных страданий оценивается судом с учётом фактических обстоятельств, при которых был причинён моральный вред и индивидуальных особенностей потерпевшего. Моральный вред подлежит компенсации независимо от подлежащего возмещению имущественного вреда [4].

Отсутствие чётко сформулированных критериев и общего метода оценки размера

компенсации морального вреда ставит судебные органы в затруднительное положение.

Обобщения судебной практики по рассмотрению дел о компенсации вреда за период 2021 и 2024 годов показал, что средний размер компенсации морального вреда сохраняет устойчивую тенденцию к снижению, и составляет в среднем 2000 сомони.

Следует отметить, что в руководящих разъяснениях Постановления Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан № 3 от 14 июня соли 2013 «О применении судами гражданского законодательства, регулирующего отношения по обязательствам вследствие причинения вреда жизни или здоровью» судам даны разъяснения по вопросам определения размера компенсации морального вреда, в соответствии с ними суды, определяя размер компенсации, обязаны рассматривать индивидуальные особенности лица потерпевшего, степень вины нарушителя и иные заслуживающие внимания обстоятельства каждого дела.

Результаты обобщений судебной практики показывают, что зачастую судьи формально относятся к вопросу определения размера компенсации морального вреда, в мотивировочной части решений отсутствуют доказательства, на которых основаны доводы суда об оценке степени нравственных страданий истца и доводы, по которым суд пришел к выводу об уменьшении размеров компенсации морального вреда.

Проблема определения размера компенсации морального вреда активно обсуждается как учёными, так и практиками, но до настоящего времени данный вопрос не нашел своего полного разрешения.

По мнению таджикского учёного Ш. Менглиева определение размера возмещения морального вреда относится к числу самых сложных, но в то же время самых необходимых, без которого невозможно реализовать конституционное право на возмещение вреда, в том числе и морального [2. с. 75].

В юридической литературе по вопросу о моральном вреде ведутся и продолжаются острые дискуссии. Позицию учёных по определению размера компенсации морального вреда можно разделить на две группы. Одна группа придерживается мнения, что на законодательном уровне должна быть предусмотрена фиксированная денежная сумма для компенсации морального вреда. Другая группа утверждает, что не может быть заранее определённой суммы и

размер компенсации должен определяться исходя из конкретных обстоятельств дела.

Есть исследователи, которые отрицают компенсацию морального вреда в денежной форме и рассматривают его как элемент, унижающий человеческое достоинство.

По мнению Г.Ф. Шершеневича невозможно денежное возмещение морального вреда, так как это противоречит человеческой природе. По его мнению, «нужно иметь глубокую ненависть к личности человека, чтобы внушить ему, что деньги могут удовлетворить все душевные страдания. Возмещение морального вреда деньгами – это результат буржуазного менталитета, который все ценит в деньгах и считает все проданным [5. с. 683].

Несмотря на бурные споры и различные мнения среди учёных, компенсация морального вреда стала культурно-правовым институтом законодательства, а публичная практика стала одним из способов защиты прав человека.

Моральный вред не может быть без денежного эквивалента. Остаётся проблема: как оценить, какие критерии следует использовать для определения её масштабов [7. с. 86].

Э. А. Михно отмечает, что определить денежный эквивалент морального вреда сложно, даже невозможно [8. с. 10]. А.М. Эрделевский считает, что «... не существует средств для точного измерения абсолютной глубины страданий человека, а также оснований для выражения глубины этих страданий в денежной форме. В деньгах выражается только компенсация за перенесённые страдания. Поскольку глубина страдания не поддаётся точному измерению и не может быть рассчитана в деньгах, на самом деле невозможно говорить о каком-либо эквиваленте глубины страдания в размере компенсации [9. с. 206]. При этом А. М. Эрделевский видит решение данной проблемы в установлении базисного размера компенсации, который определяется применительно к страданиям, испытываемым потерпевшим в случае смерти близкого родственника или причинения вреда здоровью средней тяжести.

А.В. Клочков в своём исследовании изучил несколько методик расчёта размера компенсации морального вреда и пришёл к выводу, что «на данный момент, если судья не может определить размер компенсации морального вреда, следует рассмотреть вопрос о назначении судебно-психологической экспертизы, при этом самые передовые методы определения размера

морального вреда должны быть реализованы посредством математических формул [10. с. 149].

На основе проведённого анализа мы предлагаем следующие критерии установления размера компенсации морального вреда: 1) наличие вины, 2) последствия правонарушения (степень и степень физического и психического вреда, которые судья должен определить путём назначения экспертизы), 3) имущественное положение потерпевшего 4) индивидуальный характер сторон (потерпевшего и причинившего вреда, включая возраст (несовершеннолетний, пенсионер, пожилое лицо, молодой человек), пол, статус потерпевшего в обществе, наличие каких-либо заболеваний, инвалидности).

В целом институт компенсации морального вреда в настоящее время находится в стадии

дальнейшего формирования и развития. И с учетом сегодняшнего состояния правового регулирования данного института в национальных судах необходима дальнейшая конкретизация применения норм права путем принятия полноценного документа - Постановления Пленума Верховного Суда, разъясняющего судам комплекс вопросов, связанных с компенсацией морального вреда, в том числе вопросы определения адекватного размера морального вреда с учетом физических и нравственных страданий потерпевшего. Кроме того, необходимо разработать единый опыт определения размера компенсации морального вреда и ориентировать суды на их предыдущие решения по аналогичным делам.

Муқарриз:

МАСЪАЛАҲОИ ҶУБРОНИ ЗАРАРИ МАЪНАВӢ: ТАҲЛИЛИ АМАЛИЯИ СУДӢ

Калидвожаҳо: роҳҳои ҳифзи ҳуқуқҳои вайроншуда, зарари маънавӣ, ҷуброни зарари маънавӣ, арзёбии андозаи ҷуброни зарари маънавӣ.

Аннотатсия: Дар мақола масъалаи муайян кардани андозаи ҷуброни зарари маънавӣ ва хусусиятҳои он баррасӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат, мушкилоти муайян кардани андозаи ҷуброни зарари маънавӣ аз ҷониби судҳо аз нуктаи назари назариявӣ ва амалӣ таҳлил карда мешаванд.

Пулодӣ Мавҷуда Комил - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, E-mail: pulodim@mail.ru, Тел: (+992) 927-71-14-01

PROBLEMS OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

Key words: methods of protecting violated rights, moral damage, compensation for moral damage, assessment of the amount of compensation for moral damage.

Annotation: The article examines the issue of determining the amount of compensation for moral damage and its features. At the same time, the problems of determining the amount of compensation for moral damage by the courts are analyzed from a theoretical and practical point of view.

Pulodi Mavjuda Komil - applicant of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, E-mail: pulodim@mail.ru, Tel: (+992) 927-71-14-01

Список литературы:

1. Ключков А. В. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. -М.: РГБ, 2005. – 168 с.
2. Ш. Менглиев. Возмещение морального вреда. – Душанбе: 1998. – 132 с.
3. Лукьянова Н.А. Проблемные вопросы компенсации морального вреда // Актуальные вопросы юридических наук: матер. II Междунар. науч. конф. Челябинск: Два комсомольца, 2015. С. 68-70.
4. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, № 1918 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sud.tj/> - Дата доступа: 10.07.2024.
5. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. - Вып. 3. - М., 1912. – С. 683.
6. Менглиев Ш. Возмещение морального вреда. – Душанбе: 1998. – С. 86.
7. Михно, Е, Л. Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Е. А. Михно. - СПб., 1998. – С. 10.
8. Эрделевский, А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики / А. М. Эрделевский. - 3-е изд., испр. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 206.

9. Клочков А. В. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М.: РГБ, 2005. – С. 149.

Адабиётҳо:

1. Клочков А.В. Ҷуброни зарари маънавӣ ҳамчун чораи масъулияти граждани-ҳуқуқӣ. дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илмҳои: 12.00.03. М.: РГБ, 2005. 168 сония
2. Ш. Менглиев. Ҷуброни зарари маънавӣ. Душанбе: 1998. 132 с.
3. Лукьянова Н. А. масъалаҳои Мушкилии ҷуброни зарари маънавӣ // масъалаҳои Мубрами илмҳои ҳуқуқшиносӣ: матер. II Байналмилалӣ. илм. конфетҳо Челябинск: Ду комсомол, 2015. Саҳ. 68-70.
4. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918 [Захираи Электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: [https:// www.sud.tj/](https://www.sud.tj/) - Санаи дастрасӣ: 10.07.2024.
5. Шершеневич Г. Ф. назарияи умумии ҳуқуқ. Бароятон. 3. М., 1912. Саҳ. 683.
6. Менглиев Ш. Ҷуброни зарари маънавӣ. Душанбе: 1998. Саҳ.86.
7. Михно, е, Л. Ҷуброни зарари маънавӣ дар ўҳдадорихои ғайритиҷоратӣ: дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илм: 12.00.03 / Е.А. Михно. Ҷт., 1998. Саҳ. 10.
8. Эрделевский, А.М. Ҷуброни зарари маънавӣ: таҳлил ва шарҳи қонунгузори амалияи судӣ / А. М. Эрделевский. Нашри сеюм., мисол. ва илова. М.: Волтерс Клувер, 2004. Саҳ. 206.
9. Клочков А.В. Ҷуброни зарари маънавӣ ҳамчун чораи масъулияти граждани-ҳуқуқӣ. дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илмҳои: 12.00.03. М.: РГБ, 2005. Саҳ. 149.

List of literature:

1. Klochkov A.V. Compensation for moral damage as a measure of civil liability. dissertation of the cand. jurid. Sciences: 12.00.03.-M.: RGB, 2005. – 168 p.
2. Sh. Mengliev. Compensation for moral damage. – Dushanbe: 1998. – 132 p.
3. Lukyanova N.A. Problematic issues of compensation for moral harm // Actual issues of law: mater. II International Scientific Conference Chelyabinsk: Two Komsomol Members, 2015. pp. 68-70.
4. The Civil Code of the Republic of Tajikistan dated December 24, 2022, No. 1918 [Electronic resource]. – Access mode:<https://www.sud.tj/> / - Access date: 10.07.2024.
5. Shershenevich G.F. General theory of law. - Issue 3. - Moscow, 1912. – P. 683.
6. Mengliev Sh. Compensation for moral damage. – Dushanbe: 1998. – p. 86.
7. Mikhno, Ye, L. Compensation for moral damage in non-contractual obligations: dis. ... cand. jurid. sciences': 12.00.03 / E. A. Mikhno. - St. Petersburg, 1998. – p. 10.
8. Erdelevsky, A.M. Compensation for moral damage: analysis and commentary of legislation and judicial practice / A.M. Erdelevsky. - 3rd ed., ispr. and add. – M.: Walters Kluwer, 2004. – p. 206.
9. Klochkov A.V. Compensation for moral damage as a measure of civil liability. dissertation of the cand. jurid. sciences': 12.00.03. – M.: RGB, 2005. – p. 149.

УДК: 349.42

Раḥмонов Ҳикматулло Раḥмонқулович,
муовини сардори ишъбаи қонунгузори кишоварзӣ,
истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити
зисти Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: rahmonzoda-1997@mail.ru
Тел.: (+992) 881-08-59-95.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожа: муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ; объект; субъект; муносибатҳои никоҳӣ, падару модарӣ, молу мулкӣ, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф мафҳум, нишонаҳо, унсурҳо, хусусиятҳо ва таснифи муносибатҳои ҳуқуқи оилавиرو аз рӯи асосҳои илмӣ-назариявӣ таҳқиқ намудааст. Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун муносибати ҳуқуқи байни зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, дигар ҳешовандон, кӯдак ва фарзандхондқунандагон, парасторон ва шахсони дигар, ки дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқе, ки меъёрҳои онҳо ҳуқуқу уҳдадорихои субъектҳои муносибатҳои оилавиру дар бар мегиранд, баррасӣ карда мешавад.

Дар ҳама давру замон инсоният иштирокчиҳои муносибатҳои мухталифи ҷамъиятӣ гардида, дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихо мебошад ва муносибатҳои байниҳамдигариашонро тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ба низом мебароранд.

Барои фаҳмиши муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ мо бояд аввал ба ҳуди мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ назар афканем. Таҳти мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ, алоқаи байни субъектон (дорандагони ҳуқуқҳо), ки дорои ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ мебошанд, фаҳмида мешавад. Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ яке аз намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳсуб меёбанд. Дар асоси талаботи моддаи 2 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон “қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба оила шарт ва тартиби ақди никоҳ, қатъ ва беътибордонистани онро муқаррар менамояд, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкиеро, ки дар оила миёни зану шавҳар, падару модар фарзандон, дигар аъзои оила ба миён меоянд, муносибатҳои, ки вобаста бо фарзандхондӣ, васояту парасторӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакон ба миён меоянд, тартиби сабти асноди ҳолати шаҳравандӣ ва муносибати дигари оилавиру танзим менамоянд” [2].

Дар замони муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе қонунҳои навине қабул гардида истодаанд, ки самти муайяни муносибатҳои ҳуқуқи оилавиру танзим месозанд. Масалан, яке аз қонунҳои навин аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки бевосита ба парламенти кишвар пешниҳод гардида буд ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” мебошад, ки муносибатҳои мухталифи ҳуқуқи оилавиру танзим месозад.

Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ, ки дар байни иштирокчиёни муносибатҳои мазкур ба вучуд меоянд, танҳо дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ маҳдуд нагардида, инчунин бо меъёрҳои ахлоқӣ низ танзим карда мешаванд.

Матлаби омӯзиши муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ бо матлаби омӯзиши муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ алоқаи бевосита дорад. Дар ин чода мавриди зикр аст, ки якҷанд олимони муҳаққиқони соҳа, ҳуқуқи оилавиру бо сабаби надоштани матлаби ягона, соҳаи муस्ताкили ҳуқуқ эътироф нанамуда, балки онро қисми таркибии ҳуқуқи маданӣ медонанд. Аммо, гурӯҳи дигар қомилан муқобили ин ақида мебошанд. Онҳо ақидаи худро чунин асоснок месозанд, ки агар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ вучуд дошта бошанд, пас ҳуқуқи оилавӣ соҳаи муस्ताкили ҳуқуқ мебошад. Онҳо муносибати ҳуқуқи оилавиру чун муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ тавсия наменамоянд ва як қатор хусусиятҳои ин муносибатҳоро нишон дода, дар ин замина, байни муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ва муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ фарқияти кулӣ мегузоранд.

Масалан, Б. Худоёров ва М. Маҳмудов дар хусуси муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ибрози ақида намуда, чунин қайд намудаанд: «Ин муносибатҳо

хислати хоси худро доранд ва онҳо имконият медиҳанд, ки муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аз дигар намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ фарқ кунанд, аз ҷумла аз муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ» [3].

Онҳо чунин хусусиятҳои хоси муносибатҳои болозикрро ба тариқи зайл пешниҳод кардаанд:

- иштирокчиёни муносиботи ҳуқуқи оилавӣ он шахрвандоне шуда метавонанд, ки доираи онҳоро қонун пешбинӣ кардааст (ҳамсарон, падару модарон, фарзандон, фарзандхондагон, васиён ва парасторон);

- иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳамеша хусусияти ҷиддии инфиродӣ ва табдилнаёбандагӣ доранд;

- муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ хусусияти давомдорӣ ва эътимодноқӣ мебошанд;

- танзимсозии муносибатҳои ғайримолумулкӣ яке аз вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ маҳсуб меёбад;

- муносибатҳои ҳуқуқи молумулкӣ, ки ҳуқуқи оилавӣ ба низом медарорад, ба пуррагӣ аз ҳуқуқи вазифаҳои муайяни шахсӣ вобаста мебошанд.

Муносибати ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун муносибати бардавом амал мекунад. Ин хислатро мақсади муносибати ҳуқуқӣ муайян мекунад. Масалан, мақсади бастанӣ акди никоҳ – бунёд кардани оила бо умеди то охири умр якҷоя ҳамсарӣ кардан мебошад; мақсади муносибати ҳуқуқи падариву модарӣ – таълиму тарбия ва нигоҳубини кӯдакон аст. Характери бардавомии муносибати ҳуқуқи оилавӣ ба мазмуни санади ҳуқуқи оилавӣ таъсир мерасонад. Бисёр вақтҳо ин хислати муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ фарқияти роҳи ҳалли институтҳои ҳуқуқиро муайян менамояд. Ба ин қоидаи татбиқи институти муҳлати даъво мисол шуда метавонад. Одатан, муносибати ҳуқуқи оилавӣ бе муҳлат мебошанд. Масалан, ҳуқуқи уҳдадорӣ ҳамсарон то охири умрашон давом мекунад (ба ғайр аз мавридҳои талок). Албатта, баъзе муносибатҳои ҳуқуқи оилавии муҳлатнок ҳам вучуд дорад. Ҳуқуқи падару модарӣ оиди таълиму тарбияи фарзандон то ба синни 18-солагӣ расидани онҳо амал мекунад. Ҳамин тавр, ин намуди муносибати ҳуқуқи оилавӣ характери муҳлатнок дорад.

Мавриди ёдоварист, ки муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аз фактҳои махсуси ҳуқуқи оилавӣ иборат мебошанд. Аксарияти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ тавассути аҳдҳо ва деликтҳо ба вучуд меоянд. Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ бошанд, асосан дар асоси фактҳои ҳуқуқӣ ва ҳодисаҳо, ки хусусияти зернамудӣ доранд ба

вучуд меоянд. Гарчанде ки баъзе аз муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ба иродаи шахс вобастагӣ дошта бошанд ҳам (масалан, бастанӣ акди никоҳ), лекин бисёре аз оқибатҳои дар ин муносибатҳо ба вучудоянда аз иродаи иштирокчиён вобастагӣ надорад (масалан, таваллуди кӯдак, ҳолати хешӣ ва ғайра оқибати ҳуқуқиро бе мавҷудияти иродаи шахс ба вучуд меоранд).

Ин маънои онро дорад, ки ҳуқуқи уҳдадорӣ мутақобилаи иштирокчиёни онҳо ҳам асосан бе иродаи иштирокчиёни ин муносибатҳо дар асоси нишондоди қонун сурат мегиранд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ мазмуни оқибати ҳодисаи ба амалмеомадаро тағйир дода наметавонанд, чунки ин аз иродаи онҳо вобаста намебошад. Мисол, қонун ҳуқуқи уҳдадорӣ падару модарро нисбати фарзандони ноболиғи худ дақиқ муайян кардааст, ки бо иродаи тарафҳо тағйир намеёбад.

Дар баробари ин, як қисми муносибатҳои ҳуқуқи оилавино номбар кардан мумкин аст, ки бо иродаи иштирокчиёни онҳо ба вучуд меоянд. Дар чунин ҳолатҳо ин иштирокчиён на танҳо ҳуқуқи уҳдадорӣро ихтиёран ба зимаи худ мегиранд, инчунин метавонанд, ки дар ҳар як мавриде, ки хоҳанд мазмуни чунин муносибатҳоро дигаргун созанд. Мисоли ин ҳолатро дар муносибати байни ҳамсарон, ки аз акди никоҳ бармеояд, фаҳмидан мумкин аст. Дар ин мавридҳо дар ҳолатҳои пешбинӣ намудаи қонун ҳудди ҳамсарон (зану шавҳар) мазмуни ҳуқуқ ва уҳдадорӣ худро муайян месозанд. Хислати дигар ва махсуси муносибатҳои ҳуқуқи оилавино бардавомии ин гуна муносибатҳо ташкил менамояд. Ин гуна муносибатҳоро дар баъзе ҳолатҳо дар ҳуқуқи маданӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст.

Аммо, дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ чунин хусуситҳо ба назар расанд, ин аз табиати онҳо бармеояд. Дар зери мафҳуми бардавомии муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ фактҳои ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки аз мазмун ва моҳияти ин муносибатҳо бармеоянд (мисол, муносибатҳои хешию таборӣ, никоҳ, фарзандхондӣ ва дигар ҳолатҳо). Ин гуфтаҳо танҳо зоҳири муносибатҳои ҳуқуқи оилавино дар бар мегирад. Аслан, дарозмудатии муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аз мақсад ва моҳияти дохилии муносибатҳои зикршуда бармеояд.

Мақсад ва вазифаҳои муҳимтарини муносибатҳои ҳуқуқи оилавино барпо намудани оилаи солим, тавлид ва тарбияи кӯдакон, таъминоти моддии хешовандони наздик, аз ҷумла, ҳамсарони ғайриқобили меҳнат ва ғайра ташил

медихад. Барои расидан ба ин мақсадҳо танҳо ҳаракати якдафъаинаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ кифоя намебошад, балки ин муносибатҳо ҳаракатҳои мутлақо бардавомро тақозо менамоянд. Лекин, бояд тазаққур дод, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ барои расидан ба ҳадафу мақсадҳои дилхоҳ метавон бо ҳаракатҳои якдафъаина низ расид (мисол, хангоми хариду фурӯш, мубодила, ҳадя ва ғайра, ки бо амалҳои якдафъаина анҷом дода мешаванд).

Дар ин чода, муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бошанд, нисбат ба муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ дар тафовути кулӣ қарор дошта, муносибатҳои фарогирандаи он бештар хусусияти дарозмуддатиро ба худ касб менамояд. Аммо ноғуфта намонад, ки хусусияти дарозмуддати муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ нисбати аксарияти муносибатҳои мазкур бе ҳеч як истисно хос мебошад, аммо дар баъзе аз муносибатҳои алоҳидаи дигари ҳуқуқии оилавӣ зуҳуроти дигари гуногуро низ вохурдан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар баъзе аз ин муносибатҳои номбар- гардида, хислати бемӯҳлатӣ (масалан, муносибати байни бародарон ва хоҳарон ё муносибати байни ҳамсарон), дигарашон бошад, хусусияти муҳлатнок доранд (масалан, муносибатҳои вобаста ба тарбияи кӯдакон ва ғ).

Зимнан, хусусиятҳои хос доштани асосҳои пайдошавии муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ аз хислати ҷӣ гуна ва бо кадом тарзу усулу воситаҳо қатъ гардидани онҳо вобастагии ногуастани дорад. Дар ин маврид, танҳо бо ҳолатҳои пешбинӣ намудаи қонун имконпазир буда метавонад. Маҳз қонун меъёрҳоеро муқаррар менамояд, ки боиси пайдоиш ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ мегарданд (масалан, дар асоси талаботи моддаи 17 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои бекор гардидани муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ муқаррар шудааст). Лекин дар ҳуқуқии маданӣ роҳҳои қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ ба тариқи комилан дигар сурат мегирад. Масалан, ба тариқи матлуб иҷро кардани ҳуқуқу уҳдадорӣҳои маданӣ боиси қатъи бевоситаи муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ мегардад.

Муфассал ва муқаммал таҳлил намудани меъёрҳои ҳуқуқии оилавӣ (Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳои марбут ба он) аз он шаҳодат медиҳанд, ки қатъи гаштани муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ба таври дар боло зикргардида, умуман ва дар ҳеч ҳолат амалӣ намегардад. Хусусияти хос доштани табиати муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ дар он зоҳир мегардад, ки амалӣ гардидани онҳо ба мазмуни

(ҳуқуқу уҳдадорӣҳои) он вобастагии зич дорад. Қатъи муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ дар аксари ҳолатҳо ба иродаи иштирокчиён вобастагӣ надорад (масалан, ғавти яке аз ҳамсарон).

Инчунин, аз ҳешӣ саркашӣ намудан ғайриимкон мебошад ё ин ки шартнома дар бораи даст кашидан аз ҳуқуқ ба алимент бастан мумкин нест. Чунки ин категорияҳои ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо ба ҳуқуқҳо ва уҳдадорӣҳои шахсӣ дохил мебошанд ва онҳо дар ҳеч вачху ҳолат ба каси дигар намегузаранд. Ин гуфтаҳо маънои дар пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ мавҷуд набудани иродаро дар ҳеч ҳолат истисно намесозад. Баъзе ҳуқуқҳои оилавӣ дар як вақт удадории оилавӣ мебошанд. Дар дигар ҳолатҳо бошад, иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бо ирода ва салоҳидиди худ аз ҳуқуқҳои истифода менамояд ва бе мамонеат онҳоро амалӣ намесозад.

Иштирокчиёни аввалини муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ шахрвандон мебошанд, ки муносибатҳои мазкур дар байни онҳо ба вучуд меоянд. Гурӯҳе аз муаллифон чунин ақида доранд, ки иштирокчиёни (субъектони) муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ на танҳо шахрвандон, инчунин дигар иштирокчиён низ буда метавонанд. В.И. Бошко чунин назарияро пешниҳод менамояд, ки дар самти ҳифзи модару кӯдак ва инчунин мустаҳкамсозии муносибатҳои оилавӣ бо чандин роҳу воситаҳо мақомоти давлатӣ низ ба сифати иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ баромад карда метавонанд. Аммо, ин ақидаро олимони ва муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқии оилавӣ дастгирӣ нанамудаанд. Лекин мо ба ақидаи ин олим пайравӣ намуда, ин ақидаро ҷонибдорӣ менамоем, чунки он ҷорабиниҳое, ки мақомоти давлатӣ баҳри мустаҳкамсозии муносибатҳои оилавӣ амалӣ месозанд, ба манфиати қор буда, баҳри пайдории оилаҳо мусоидат менамояд [9, с. 42].

Баъдан, шахрвандон дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бо сифтҳои махсус ширкат меварзанд: ҳамчун ҳамсар (зан ё шавҳар), падару модар, фарзандон, наберагон ва ғайра. Аз ин хотир, муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ новобаста аз он ки дар кадом асос пайдо гардидаанд, хусусияти шахсиро соҳиб ҳастанд. Ин гуфтаҳо маънои онро дорад, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ворисии ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо вучуд надорад. Ҳамчун қоида баҳри амалӣ гардидани ҳуқуқҳои дахлдор иштироқи намоянда имконнопазир мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ хислати фардӣ доранд, ки дар ҳеч ҳолат маънои табиати ба боварӣ асосёфтагиро ифода намекунад.

Боварии шахсӣ яке аз унсурҳои муҳими муносибатҳои оилавӣ мебошад (аз ҷумла, меҳру муҳаббат, дустӣ, ҳамбастагӣ ва ғайра). Вале ин элементҳо (арзишҳо) ба ҷиҳати иҷтимоӣ ва ахлоқии оила бисёртар наздикӣ дорад.

Аммо дар ин ҳолат меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ аз меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ дар тафовути кулلى қарор доранд. Баръакси меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ дар он сурате амалӣ мегарданд, ки агар боварӣ дар байни иштирокчиёни муносибатҳои маданӣ аз байн равад (масалан, ҳангоми бекор шудани ақди никоҳ боварии яке аз ҳамсарон хоҳ мард бошад ё хоҳ зан нисбат ба ҳамдигарашон коста мегардад).

Боз хусусияти дигари фарқкунандаи ин ду муносибати ҳуқуқӣ (муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва маданӣ) дар муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ифода меёбад. Дар даврони ҳафтад соли ҳукмронии ИҶШС ақидаи он ки муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аввалан муносибатҳои шахсии ба боварӣ асосёфта ё боваринок буда, сипас муносибатҳои амволӣ мебошанд, ҳамчун аксиома қабул гардида буд.

Олими рус О.С. Иоффе ки ҳуқуқи оилавиرو ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ эътироф намекард, лекин ин хусусияти ҳуқуқи оилавино эътироф кардааст. Ӯ дар ин самт робитаи равонии байни субъектони чунин муносибатҳоро ҳамчун сабаби бартарияти муносибатҳои шахсӣ аз амволӣ маънидод намудааст [7, с. 42].

Ин назарияҳо дар мавриде ба воқеият мувофиқат мекунанд, ки мо дар бораи муносибатҳои ҳақиқии оилавӣ дар он ҳолате суҳанронем, ки мавзуи танзими онҳо доир ба меъёрҳои ахлоқӣ бошанд на бо меъёрҳои ҳуқуқӣ. Муносибатҳои шахсӣ дар байни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ бартарӣ доранд. Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дар аксарияти мавридҳо (ҳолатҳо) муносибатҳои амволӣ мебошанд. Муносибатҳои шахсии оилавӣ на дар ҳама ҳолат мавриди танзим қарор мегарданд.

Мавҷудияти муносибатҳои шахсӣ дар байни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ таъсири худро ба ин муносибатҳо, албатта мерасонад, лекин бояд қайд намуд, ки ҳуқуқ фақат доираи зохирии муносиботи мазкурро танзим месозад ва ба доираи дохилии муносибатҳои мазкур даҳолат наменамояд.

М.В. Антоколская чунин мешуморад, ки В.А. Рясенев тамоми хусусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавино номбар кардааст [8, с. 40].

Қобили зикр аст, ки на ҳамаи муносибатҳо, ки дар байни аъзои оила пайдо мегарданд, бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда

мешаванд. Ин муносибатҳо ҳамчунин аз ҷониби меъёрҳои ахлоқӣ, меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи маъмурий ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд. Вобаста ба ин, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ гуфта, маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятиро меноманд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда шуда, иштирокчиёни он бо ҳамдигар бо муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, ки дар натиҷаи бастанӣ ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, васоят ва парасторӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бепарастормонда, хешу таборӣ ва монанди инҳо пайдо мегарданд, алоқаманд мебошанд [3, с. 29].

Мутобиқи муқарароти мафҳуми дар боло зикргардида муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дорои чунин нишонаҳо мебошанд:

а) субъектони муносибатҳои ҳуқуқи оилавино ашхоси воқеие ташкил менамоёнд, ки бо ҳамдигар дар асоси муносибатҳои марбут ба ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бепарастормонда, васоят парасторӣ, хешу таборӣ ва монанди инҳо пайдошаванда алоқаманд ҳастанд;

б) ҳамчун қафолати ҳуқуқи амалӣ гардидани ҳуқуқу вазифаҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ мӯҷозоте истифода мегардад, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, граждонӣ, маъмурий ва ҷиноятӣ ба миён меоянд;

в) дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ на танҳо дар ҳолатҳои пешбинӣ намудаи қонунгузориӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки бо созиши тарафҳо (аҳдномаи никоҳ, созишнома оид ба пардохти алимент) низ пайдо гардида метавонанд;

г) ҳамчун қоида, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дорои хислати давомдорӣ буда, дар баъзе мавридҳо пас аз қатъи муносибатҳои мазкур низ қувваи ҳуқуқи худро нигоҳ медоранд;

д) муносибатҳои молумулкӣ оилавӣ дорои хусусияти музднок ва эквивалентӣ намебошанд;

е) дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ гузариши ҳуқуқу уҳдадорихо аз рӯи ворисият эътироф намегардад [4].

Бояд қайд кард, ки доир ба муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ назария ва андешаҳои мухталиф ва ҳам дар баъзе ҳолатҳо ба ҳам муҳолиф мавҷуданд.

Масалан, В.А. Рясенев муносибатҳои ҳуқуқи оилавино мавриди омӯзиш қарор дода, нишонаҳои дигари муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ, аз ҷумла, хислати бемузд доштани муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва ғайриимкон будани татбиқи санқсияҳои молумулкӣ, аз қобили ҷуброн

намудани товони зарар ва пардохти ноустуворонаро пешниҳод менамояд [5, с. 37].

Б.А. Джандарбек бошад, чунин меҳисобад, ки дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ арзи вучуд менамоянд, ки дорои хислати ҳуқуқи хусусӣ буда, то дараҷаи муайян ба сифати муносибатҳои ҳуқуқи граждани баромад менамоянд. Дар баробари ин, муносибатҳои мазкур дорои хислатҳои хоси худ мебошанд [6, с. 23].

С.П. Гришаев бештар ба ҷиҳати назариявии мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ тавачҷуҳ карда, онҳоро ҳамчун намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян менамояд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шудаанд. Ба ақидаи ӯ, чунин муносибатҳо дар натиҷаи аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда шудани муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, ки предмети ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд, ба вучуд меоянд [4, с. 15].

А.М. Нечаева зикр менамояд, ки ҷиҳати хоси танзими муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ бевосита бо муайян намудани предмети танзими ҳуқуқӣ вобаста буда, аз тарафи давлат тавассути меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешаванд, ки чунин муносибатҳо дар оила ба вучуд меоянд. Яъне ӯ доираи муносибатҳои ҳуқуқи оилавино бо сарҳади оила муайян намуда, ба сифати предмети танзими муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ муносибатҳоеро эътироф менамояд, ки бевосита дар оила ба вучуд меоянд [7, с.13].

Ҳамин тариқ, дар зери мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ муносибатҳоеро дар назар дорад, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда шуда, предмети соҳаи мустақили ҳуқуқ - ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд ва вобаста ба бастанӣ ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бесаробонмонда, васоят ва парасторӣ, ҳешу таборӣ ва монанди инҳо пайдо мегарданд [3, с.31].

Ба монанди дигар соҳаи ҳуқуқ (маданӣ, экологӣ, замин ва ғайра) муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ низ дори якҷанд унсурҳои таркибии ба худ хоси тариқи зайл мебошанд:

а) субъектони муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ;

б) объекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ;

в) мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ (дар илми ҳуқуқшиносӣ дар зери мафҳуми мазмун ҳуқуқи удадорӣҳои субъектон фаҳмида мешавад) баромад менамоянд.

Дар тамоми соҳаҳои ҳуқуқ (аз ҷумла, маданӣ, соҳибдорӣ ва ғайра) нисбат ба эътирофнамӣи шахс ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ талаботҳо оид ба доштани қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамӣи шаҳрвандон ба инобат ғурифта мешавад. Дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дар зери мафҳуми субъектони муносибаҳои ҳуқуқи оилавӣ шахсоне фаҳмида мешаванд, ки пеш аз ҳама қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалқуниро соҳиб мебошанд. Онҳо ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои субъективиро ба даст меоваранд ва инчунин таҳти таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқи граждани мебошанд. Дар илмҳои ҳуқуқшиносӣ ду категорияи шахсон ба сифати субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ баромад менамоянд. Инҳо шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд.

Дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ба сифати субъекти муносибатҳои мазкур танҳо шахсони воқеӣ баромад менамоянд. Шахсони ҳуқуқӣ бошанд бештар дар муносибатҳои ҳуқуқи соҳибдорӣ, граждани, маъмурӣ ва ғайра ба сифати субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ эътироф мегарданд. Дар зери мафҳуми шахси ҳуқуқӣ дар асоси талаботи моддаи 48 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қорхонаҳо муассисаҳо ва умуман ташкиотҳо фаҳмида мешаванд. Аммо онҳо наметавонанд ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ эътироф гарданд. Дар ин самт баъзе ақидаҳои зид ҳам вучуд дошт, ки дар боло зикр намудем (эътирофи мақомоти давлатӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ). Чуноне ки зикр гардид шахсони воқеӣ ба сифати субъекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ баромад менамоянд.

Дар зери мафҳуми шахси воқеӣ - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони қоричӣ ва шахсони бетабаа (шахсони бешаҳрванд, ки ба ягон давлат мансуб нестанд) фаҳмида мешаванд.

Хусусияти субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дар он зохир мегардад, ки қисмате аз онҳо барандаи ҳуқуқҳои субъективӣ буда, ба сифати шахси вақолатдор баромад меқунанд, қисми дигар барандаи уҳдадорӣҳои субъективӣ буда, ба сифати шахсони уҳдадор баромад менамоянд. Дар ин ҷо бояд ба инобат гирифт, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аксар вақт дорои ҳуқуқи уҳдадорӣҳои баробар буда, дар як вақт ҳам ба сифати шахси дорои ҳуқуқ ва ҳам ба сифати шахси уҳдадор баромад карда метавонанд [3].

Ҳамчунин дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ низ фарқ карда

мешавад. Таҳти мафҳуми мазкур он неъматҳо, арзишҳо ва ғайра, яъне муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида, мешаванд, ки аз тарафи қонунгузори соҳавӣ дахлдор ҳифз карда, мешавад.

Дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ низ монанди дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ объекти муносибатҳои мазкур хос аст. Объекти муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро бошад амал (рафтор, ҳаракат, ҳуддорӣ намудан ва ғайра), неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва ашё ташкил медиҳанд, ки вобаста ба он муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мешаванд. Аз ин хотир, муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ аксар ҳолат (вақт) хусусияти маҷмӯагӣ дошта, ду ва ҳатто бештар аз ин унсурҳоро дар як вақт дар бар гирифта метавонанд. Мисол, ҳамсарони собиқ уҳдадор мебошанд, ки барои таъминоти моддии фарзандони аз ақди никоҳи яқдигар таваллуд гардида, алимент пардохт карда, ба тарафи дигар барои мулоқот намудан бо фарзандон монеа эҷод нанамоянд.

Инчунин ба сифати объектҳои ғайри молумулкӣ ному насаб, касбу ҳунар, шаъну шараф, таҳассусмандӣ ва монанди инҳо аз ҷумлаи неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ буда, объекти муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро ташкил менамоянд. Таълиму тарбияи фарзандон, ғамхорӣ нисбат ба падару модар ва шахсони ғайри қобили меҳнати аъзои оила, идора кардани молу мулки яқчо ва монанди инҳо чун амал эътироф шуда, молу мулк, маблағи пулӣ, асбобу анҷом ва монанди инҳо ашёро ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ташкил менамоянд.

Ғайр аз ин, дар муносибатҳои ҳуқуқӣ мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ мавҷуд аст, ки ҳуқуқу уҳдадорихои субъектронро дарбар мегирад. Таҳти мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ низ маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадорихои субъектрон фаҳмида мешавад, ки аз элементҳои ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ иборат мебошанд.

Дар ин замина, мо бояд донемки мафҳуми ҳуқуқии субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ чиро ифода мекунад. Дар зери мафҳуми ҳуқуқҳои субъективӣ иштирокчиёни (субъектони) муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, чораҳои фаҳмида мешаванд, ки имконпазирии амали (рафтори) шахсро инъикос намуда, дар асоси он, шахс ҳуқуқ дорад аз дигар шахсон фароҳамовариҳои шароити мусоилро барои амалисозии ҳуқуқу уҳдадорихои оилавӣ амалӣ созад. Инчунин дар ҳолатҳои зарурӣ барои бартарафсозии муаммоҳо ва монеаҳои ба мақомоти дахлдори давлатӣ муроҷиат кунад.

Он чораҳои ҳатмии рафтори шахс ҳамчун уҳдадорӣ субъективӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро ташкил мекунад, ки чунин уҳдадорихо содир намудани амали муайян (пардохт намудани алимент) ё ҳуддорӣ намудан аз иҷрои амалҳои муайян (монеа эҷод накардан барои дидорбинӣ ҳамсарони собиқ бо фарзандон)-ро дар назар дорад [3, с.19].

Мавриди зикр аст, ки доираи ин ҳуқуқу уҳдадорихо бо қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба оила муқаррар гардидаанд ва риояи онҳо ҳатман талаб карда мешавад.

Дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ҳуқуқу уҳдадорихои субъективиро бо назардошти ҳислатҳои худ ба ду гурӯҳи асосӣ тасниф намудаанд:

- 1) муносибатҳои молумулкӣ;
- 2) муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ.

Дар зери мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқии молу мулки иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ он ашёҳои фаҳмида мешавад, ки хусусияти моддӣ доранд.

Таҳти мафҳуми муносибатҳои шахсии ғайри молумулкӣ дар байни иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ он муносибатҳои фаҳмида мешавад, ки неъматҳои моддӣ набуда, балки неъматҳои маънавӣ ба ҳисоб мераванд.

Моҳияти ва мазмуни муносибатҳои зикршуда дар он зоҳир мегардад, ки агар муносибатҳои молумулкӣ аз неъматҳои муайяни моддӣ вобастагӣ дошта бошанд, дар таносуб бо чунин неъматҳо пайдо шаванд, пас муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ аз шахсияти иштирокчиён вобаста аст ва дар таносуб бо неъматҳои муайяни моддӣ пайдо намешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар замони муосир муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бо қабул гардидани қонунгузори муқаммал рушд ва инкишоф ёфта истода, меъёрҳои ҳуқуқии оилавӣ ба тариқи лозима амалӣ гардида истодаанд. Лекин дар амалияи ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ баъзе камбудиву нуқсонҳо ҳамаҷун дар бартараф намудани онҳо бояд чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Дар ин ҳусус ба таври дахлдор дар праграфҳои зер истода мегузарем.

Ҳамин тариқ, унсурҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро қисматҳои таркибии муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ташкил мекунанд, ки ҳар яке аз онҳо ҷиҳатҳои муҳталифи муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро дар бар хоҳанд гирифт.

Ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ табиати ройгон будан хос аст. Бинобар ин, дар чунин

муносибатҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои шахсии
ғайриамволӣ баргарият доранд.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Соҳибзода М.М.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: семейно-правовые отношения; объект; субъект; супружеские, родительские отношения, имущественные, личные неимущественные отношения.

Аннотация. В данной статье автор исследует понятия, признаки, элементы, признаки и классификацию семейных правоотношений по научно-теоретическим основаниям. Семейно-правовые отношения рассматриваются как юридическая связь между супругами, родителями и детьми, другими родственниками, ребенком и усыновителем, опекуном (попечителем), приемным родителем и другими лицами, основанная на нормах семейного права, а иногда на нормах других отраслей права, содержание которой составляют права и обязанности их участников.

Рахмонов Хикматулло Рахмонкулович – заместитель начальника отдела аграрного, природоресурсного и экологического законодательства, E-mail: rahmonzoda-1997@mail.ru, Тел.: (+992) 881-08-59-95.

SOME THEORETICAL ISSUES OF FAMILY RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Keywords: family-legal relations; an object; subjects; marital, parental relations, property, personal non-property relations.

Annotation. In this article, the author explores the concepts, signs, elements, signs and classification of family legal relations on scientific and theoretical grounds. Family-legal relation considered as legal communication between spouses, parents and children, other relatives, the child and the adoptive father, the trustee (trustee), the reception parent and other persons, based on rules of a family law, and sometimes on rules of other branches of the right which maintenance is made by the rights and duties of their participants.

Rakhmonov Hikmatullo Rakhmonkulovich – Deputy Head of the Department of Agrarian, Natural Resources and Environmental Legislation, E-mail: rahmonzoda-1997@mail.ru, Tel: (+992) 881-08-59-95.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 22).
2. Маҳкам М., Бахтиёр Т. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С.143.
3. Гришаев С.П. Ҳуқуқи оилавӣ. Китоби дарсӣ. - М.: Проспект, 2011. – С. 246.
4. Рясенцев В.А. Ҳуқуқи оилавӣ. - М., 1971. – С. 387.
5. Джандарбек Б.А. Ҳуқуқи оилавӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Алма-Ато, Донишгоҳи Қазоқистон, 2008. – С. 432.
6. Нечаева А.М. Ҳуқуқи оилавӣ. Курс лексия. - М.: Юрист, – 1998. – С. 276.
7. Иоффе, Олимпиад Сулаймонович. Ҳуқуқи маданияи шӯравӣ: (Курси лексия): [барои муассисаҳои олия ҳуқуқӣ] / Профессор О. С.Иоффе; Ленинград. ордени Ленин, донишгоҳи давлатии Ба номи М. А. А. Жданов. Ленинград: Нашриети Ленинград. ун - та, 1958/1965.
8. Антокольская м. В. ҳуқуқи Оилавӣ. Китоби дарсӣ.М., 2002.С.
9. Бошко, Владимир Иллич. Очеркҳои ҳуқуқи оилавии шӯравӣ [Макола] / профессор В. И. Бошко ; Коркард. ва илова. доктор ҳуқуқшинос. профессор В.А. Рясенцев. Киев: Госполитиздат УССР, 1952. 372 с.

Список литературы:

1. Семейный кодекс Республики Таджикистан (Вести Верховного Собрания Республики Таджикистан, стр. 1998 г., № 22).
2. Маҳкам М., Бахтиёр Т. Семейное право Республики Таджикистан. Учебник. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – С.143.

3. Гришаев С.П. Семейное право. Учебник. - М.: Проспект, 2011. – С. 246.
4. Рясенев В.А. Семейное право. - М., 1971. – С. 387.
5. Джандарбек Б.А. Семейное право в системе права РК (вопросы предмета и метода). – Алматы, Казак, университет, 2008. – С. 432.
6. Нечаева А.М. Семейное право. Курс лекций. - М.: Юрист, – 1998. – С. 276.
7. Иоффе, Олимпиад Соломонович. Ҳуқуқи маданияи советӣ: (Курси лексия): [барои муассисаҳои олии ҳуқуқӣ] / Проф. О.С. Иоффе; Ленинград. ордена Ленина гос. ун-т им. А.А. Жданова. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958-1965.
8. Антокольская М.В. Семейное право. Учебник.-М.,2002.-С.
9. Бошко, Владимир Ильич. Очерки советского семейного права [Текст] / проф. В. И. Бошко ; Перераб. и доп. д-ром юрид. наук проф. В. А. Рясенцевым. — Киев : Госполитиздат УССР, 1952. — 372 с.

Bibliography:

1. Family Code of the Republic of Tajikistan (Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, p. 1998, No. 22).
2. Makhkam M., Bakhtiyor T. Family Law of the Republic of Tajikistan. Textbook. - Dushanbe: "ER-Graf", 2015. - P. 143.
3. Grishaev S.P. Family Law. Textbook. - M.: Prospect, 2011. - P. 246.
4. Ryasenev V.A. Family Law. - M., 1971. - P. 387.
5. Dzhandarbek B.A. Family Law in the Legal System of the Republic of Kazakhstan (subject and method issues). - Alma-Aty, Kazakh, University, 2008. - P. 432.
6. Nechaeva A.M. Family Law. Course of lectures. - M.: Jurist, – 1998. – P. 276.
7. Ioffe, Olympiad Solomonovich. Ҳу мадии мад мад мад мад мадания Adviseй: (Course lecture): [baroi muassaoi olii] / Prof. O.S. Ioffe; Leningrad. Order of Lenin State University named after A.A. Zhdanov. Leningrad : Publishing House of the Leningrad University, 1958-1965.
8. Antokolskaya M.V. Family law. Textbook.-M., 2002.-S.
9. Boshko, Vladimir Ilyich. Essays on Soviet family law [Text] / prof. V. I. Boshko ; Revised. and an additional Dr. Jurid. Doctor of Sciences, Professor V. A. Ryasentsev. — Kiev : Gospolitizdat of the Ukrainian SSR, 1952. — 372 p.

УДК: 347

Ҳақимов Яқуб Бахтиёрдинович,

Доктор Ph.D-и кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru

Тел.: (+992) 918-92-71-16.

АСОСҲОИ ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАРТНОМАИ ЛИЗИНГ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ МАДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: шартнома; шартномаи лизинг; қатъ гардидани шартнома; бекор кардани шартнома; тағйир додани шартнома; ҳуқуқи маданӣ; адабиёти ҳуқуқӣ; қонунгузорӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллифон асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизингро мавриди таҳлил қарор додаанд. Мақолаи мазкур ҳам аз нуқтаи назари адабиёти ҳуқуқӣ ва ҳам дар доираи талаботи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ омода карда шудааст. Воқеан муайян намудани асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг дар ҳуқуқи маданӣ масъалаи мубрам маҳсуб меёбад, зеро дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба ҳолати мазкур баҳсҳои зиёде ҷой доранд. Омода ва таҳия намудани мақолаи мазкур низ саривақтӣ ба шумор рафта, метавонад барои рушди ҳуқуқи мадания кишвар замина гузорад.

Муайян намудани асосҳо ва тартиби тағйирдиҳиш бекор кардани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг), аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими ҳуқуқи маданӣ маҳсуб меёбад, аз ин лиҳоз таҳлил намудани асосҳои тағйирдиҳиш ва бекоркунии ин шартнома аз нигоҳи илмӣ зарур мебошад.

Муносибатҳои лизингӣ мумкин аст баъди ба охир расидани муҳлати лизинг, агар тарафҳо муҳлати шартномаро дароз накарда бошанд, дар натиҷаи харидани предмети лизинг аз ҷониби лизинггир, инчунин дар ҳолати бекор кардани шартномаи лизинг қатъ карда шавад [1, с. 138]. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ таҳти мафҳуми қатъ гардидани шартнома “қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъективии тарафҳо, ки аз шартнома бармеоянд, фаҳмида мешавад” [2, с. 24].

Асосҳои тағйирдиҳиш ва бекор кардани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) асосан дар моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” муқаррар карда шудааст, инчунин қоидаҳои умумӣ оид ба тағйирдиҳиш ё бекор кардани ин шартнома дар Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст.

Асосан дар ҳолати ба охир расидани муҳлати лизинг, агар тарафҳо муҳлати шартномаро дароз накарда бошанд, дар натиҷаи харидани предмети лизинг аз ҷониби лизинггир амали шартномаи лизинг қатъ мегардад, аммо ҳолатҳои ҷой доранд, ки мумкин аст ин шартнома пеш аз муҳлат бекор карда шавад. Бо талаби яке аз тарафҳо шартномаи лизинг дар ҳолатҳои пешбининамудаи шартнома ё

санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст тағйир дода шавад ё бо тартиби судӣ пеш аз муҳлат бекор карда шавад.

Бекор кардани шартнома ва ё ин ки тағйир додани шартҳои шартнома аз иродаи тарафҳо вобастагӣ дорад. Бекор ё тағйир додани шартномаи лизинг пеш аз муҳлат метавонад бо талаби яке аз тарафҳо анҷом дода шавад. Ҳолатҳои тағйирдиҳиш ва бекор кардан метавонад чи дар шартнома бо хоҳиши тарафҳо муқаррар карда шавад, агар тарафҳо дар шартнома ин асосҳоро дарҷ накарда бошанд, пас онҳо метавонанд тибқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ихтиёрӣ ё ба таври судӣ шартномаро бекор намоянд.

Аз муқаррароти қисми 1 моддаи 516 Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки агар дар қонунҳо ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, шартномаро бо созиши тарафҳо тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст. Аммо баъди бастании шартнома ҳолатҳои гуногун пайдо шуданаш мумкин аст, ки зарурати аз нав дида баромадани шартҳои шартномаи басташуда, тағйир ва ё қатъи шартномаи маданӣ-ҳуқуқиро ба вучуд меорад.

Ҳолати мазкурро дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: аввалан, рафтори тарафҳои шартнома (ичро накардани шартҳои шартнома), дуюм, ба миён омадани ҳодисае, ки аз иродаи тарафҳои шартнома вобаста нест ва барои иҷрои шартнома таъсир мерасонад (қувваи рафънопазир, қарорҳои давлатӣ ва ғ.) [3, с. 372].

Ҳ.3. Бобохонов мафҳуми тағйир додан ва бекор кардани шартнома ро чунин маънидод намудааст: зеро мафҳуми тағйир додан ин аз нав дида баромадани як қатор шартҳои шартнома бо нигоҳ доштани қувваи ҳуқуқии он фаҳмида мешавад. Зери мафҳуми бекор кардани шартнома бошад ин қатъ шудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои субъективӣ тарафҳо, ки аз шартнома ба меояд, фаҳмида мешавад [2, с. 97]. Албатта мафҳумҳои мазкур қобили дастгирӣ мешавад, зеро аз нуқтаи назари қонунгузорӣ дода шудааст. Аммо зеро мафҳуми бекор кардани шартнома қатъ гардидани ҳуқуқ уҳдадорӣҳои тарафҳои шартнома зикр карда шудааст, ки ҳолати мазкур метавонад ба ҳиснок бошад, чунки дар дигар адабиёти ҳуқуқӣ бекор кардани шартнома яке аз асосҳои қатъ гардидани шартнома зикр гардидааст, ки оиди ҳолати мазкур болотар қайд карда шуд.

Аввалан, зарур аст мавқеи лизингдехро ҷиҳати бо талаби ӯ бекор кардани шартнома мавриди таҳлил қарор дод. Ҳамин тавр, лизингдех метавонад бо сабаби аз ҷониби лизинггир иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ шартномаи лизингро қатъ намояд. Дар ин маврид шартномаи лизинг метавонад қатъ гардад, ки ин боиси гирифтани предмети лизинг аз лизинггир мегардад. Гирифтани предмети лизинг метавонад бо қарори суд (барои ин лизингдех бояд асосҳои дошта бошад, ки аз ҷониби тарафи дигар вайрон кардани шартнома ро тасдиқ мекунанд) ё ихтиёран анҷом дода шавад [4, с. 151]. Муаллиф дар ин ҷо ду ҳолати бекор кардани ин шартнома ро пешбинӣ намудааст: ихтиёри ва судӣ.

Мувофиқи банди “а” қисми 2 моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” агар лизинггир ҳолати мавзӯи лизингро ба таври назаррас бад гардонад, дар ин ҳолат аз рӯи талаби лизингдех шартномаи иҷораи молиявӣ мумкин аст бо созишномаи тарафҳо ё аз ҷониби суд пеш аз муҳлат бекор карда шавад, мавзӯи иҷораи молиявӣ бошад, ба лизингдех аз ҳисоби лизинггир баргардонида мешавад.

Дар асоси ин муқаррарот агар лизинггир уҳдадорӣи худро вобаста ба истифодабарии мавзӯи лизинг иҷро накунад ё ба таври номатлуб иҷро кунад шартномаи лизинг метавонад бо ташабуси лизингдех бекор карда шавад ва мавзӯи лизинг аз ҳисоби лизинггир ба лизингдех баргардонида шавад. Зеро тибқи моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” [5] лизинггир уҳдадор аст, дар сурати ба шартҳои шартномаи лизинг ҷавобгӯӣ будани мавзӯи лизинг онро қабул намояд ва мавзӯи

лизингро аз рӯи таъиноташ тибқи шартнома иҷораи молиявӣ истифода барад.

Дар моддаи 516 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми шартнома ро ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тарафи дигар шартнома ро талаби яке аз тарафҳо бо роҳи судӣ тағйир ё бекор карда мешавад. Вайронкунии шартнома аз ҷониби яке аз тарафҳо, ки боиси ба тарафи дигар расондани хисорот мегардад ва онро то дараҷаи назаррас аз ба даст овардани ҷизе, ки ҳангоми бастанӣ шартнома дар назар дошта метавонист, маҳрум мекунанд, ҷиддӣ дониста мешавад.

Ё ин, ки тибқи моддаи 687 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми вазъи молу мулк ро ба таври назаррас бад гардонидани иҷорагир иҷорадех ҳуқуқ дорад пеш аз муҳлат шартнома ро бекор намояд [6]. Ҳолати мазкур дар маънаи бекор кардани шартномаи лизинг низ тааллуқ дорад, зеро бад гардонидани ҳолати мавзӯи лизинг ба лизингдех метавонад хисорот ба таври ҷиддиро ба вуҷуд оварда, муқаррароти мазкур нисбати шартномаҳо, аз ҷумла шартномаҳои иҷора ба таври умумӣ пешбинӣ карда шуда, вобаста ба шартномаи лизинг Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” муқаррароти махсусро пешбинӣ намудааст.

Ба таври назаррас вайрон кардани шартҳои шартнома аз тарафи контрагенти ӯ ҳамчун асоси тағйир додан ва бекор кардани шартнома мегардад ва ҳамчунин суд бояд муайян намояд, ки то ҷӣ андоза ғоидаи асоснокӣ тараф дар муқоиса бо он ки воқеан ба даст оводааст, фарқ мекунанд. Ба таври назаррас вайрон кардани шартнома, яъне расонидани зиён ва маҳрум кардан аз ғоидаи муайян тарафи дигарро ҳамчун ҳадафҳои ба даст наомадани мақсадҳои шартнома фаҳмида мешавад. Дар ин ҷо мафҳуми зиён бояд ба маънои васеъ фаҳмида шавад. Вай ба ғайр аз масрафҳои зиёд, нагирифтани ғоида, инчунин дигар оқибатҳои махсуси инъикоскунандаи манфиатҳои тарафҳоро дар бар мегирад [2, с. 99].

Ҳолати дигари бекор кардани шартнома бо талаби лизингдех ин аст, ки агар лизинггир мавзӯи лизингро бо вайрон кардани шартҳои шартномаи лизинг ё шартҳои таъинотӣ мавзӯи лизинг, сарфи назар аз огоҳии хаттӣ лизингдех дар бораи хотима додани ҳамин гуна амалҳо, истифода барад (б. б, қ. 2 м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”).

Ҳамзамон дар ҳолати аз тарафи лизинггир иҷро накардани шартҳои иҷораи молиявӣ, лизингдех ҳуқуқ дорад, ки предмети лизингро аз лизинггир баргардонида гирад. Дар сурате, ки агар оид ба аҳди лизингӣ қафолатҳои иловагӣ гирифта

шуда бошад, пас ба ғайр аз предмети лизинг, инчунин предмети гарав низ баргардонида мешавад [7, с. 34].

Агар лизинггир баъди ба охир расидани муҳлати пардохте, ки шартномаи лизинг муқаррар намудааст, ду маротиба ва ё бештар аз он паси ҳам пардохти номбурдаро, ворид накунад асос барои бекор кардани шартнома бо ташабуси лизингдех мегардад (б. в, қ. 2 м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”).

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” ба лизингдех ҳуқуқ дода шудааст, ки пардохтҳои лизинги муҳлаташон гузаштаро, ки бояд ба ӯ пардохт карда шаванд ва инчунин ҷуброни зарарро талаб намояд. Дар асоси ин талабот лизингдех ҳуқуқ дорад дар баробари пардохти лизингӣ, ки муҳлати он гузаронида шудааст, инчунин ҷуброни зарарро вобаста ба он талаб намояд. Агар лизинггир паси ҳам ду маротиба ё бештар аз он пардохти лизингиро анҷом надиҳад, асос барои бекор кардани шартнома аз ҷониби лизингдех мешавад, зеро лизинггир уҳдадорӣ худро ба таври матлуб иҷро накард. Муқаррароти мазкур дар қонун махсус ба муносибатҳои лизингӣ бахшида шудааст, ки муқаррароти умумиро вобаста ба шартномаҳои иҷора дар моддаи 687 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он ҷо яке аз ҳолатҳои қатъ гардидани шартномаи иҷора ин зиёда аз ду маротиба пайҳам баъди хатми муҳлати пардохти муқарраркардаи шартнома музди истифодаи молу мулкро пардохт накунад, махсуб меёбад.

Агар лизинггир таъмири асосии мавзӯи лизингро дар муҳлатҳои дар шартномаи лизинг муқарраргардида ва дар сурати дар шартнома набудани онҳо бошад, дар муҳлати муқаррари анҷом надиҳад, дар ҳама ҳолатҳое, ки мутобиқи қонун ё шартномаи иҷораи мол уҳдадорӣ гузаронидани таъмири асосӣ ба зиммаи лизинггир гузошта шуда бошад асос барои бекор кардани шартнома бо ташабуси лизингдех ва мавзӯи лизинг бошад, ба лизингдех аз ҳисоби лизинггир баргардонида мешавад (б. г, қ. 2 м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”).

Ҳолати мазкур лизинггирро уҳдадор менамояд, ки таъмири асосии мавзӯи лизингро анҷом диҳад, ба шарт ки дар шартнома ё қонун тартиби дигаре муқаррар нашуда бошад, зеро тибқи қисми 3 моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” лизинггир аз ҳисоби худ хизматрасонии техникии

мавзӯи лизингро ба ҷо меорад, нигоҳдорию онро таъмин мекунад, инчунин таъмири асосӣ ва ҷорӣ мавзӯи лизингро анҷом медиҳад, агар дар шартномаи лизинг тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Дар шартнома бо розигии яқдигар таъмири асосии мавзӯи лизингро ба зиммаи лизингдех гузошта бошанд, пас дар ин ҳолат лизингдех бояд худ таъмири асосиро анҷом диҳад, зеро қонун низ тартиби дар шартнома муқарраргардидаро афзалиятнок ҳисоб менамояд.

Дар асоси сархати 4 қисми 1 моддаи 687 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз асосҳои қатъ шудани шартномаи иҷора пеш аз муҳлат бо талаби иҷорадех ин дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи шартномаи иҷора ва дар сурати мавҷуд набудани онҳо дар шартнома дар муҳлатҳои оқилона дар ҳолатҳое, ки агар мутобиқи қонун ё шартнома уҳдадорӣ таъмири асосӣ ба зиммаи иҷорагир бошад, таъмири асосии молу мулкро анҷом надиҳад, махсуб меёбад. Ҳолати мазкур низ тибқи қоидаҳои умумӣ нисбат ба ҳама гуна навъи иҷора татбиқ карда мешавад, ки ин ҳолат дар қонун нисбат ба шартномаҳои лизингӣ ҳамчун муқаррароти махсус муқаррар карда шудааст.

Ба ғайр аз ҳолатҳои номбурда, ки бо талаби яке аз тарафҳои шартнома бекор карда мешавад, ин ҷо танҳо бо талаби лизингдех мавриди баррасӣ қарор дода шуд, ки қонунгузорӣ инчунин ҳолатҳоеро, ки бо талаби лизинггир чиҳати бекор кардани шартнома муқаррар намудааст.

Асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бо талаби лизинггир асосан дар моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” муқаррар карда шудааст, инчунин қоидаҳои умумӣ оид ба тағйирдиҳӣ ё бекор кардани ин шартнома дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст.

Мувофиқи банди “а” қисми 3 моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” агар лизингдех мавзӯи лизингро надиҳад ё барои истифодаи мавзӯи лизинг мутобиқи шартҳои шартнома монеаҳо ба вучуд орад, дар ин ҳолат асос барои бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат бо ташабуси лизинггир мегардад.

Яке аз асосҳои дигари бо ташабуси лизинггир бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат, ин дар ҳоле ки агар лизингдех муҳлати тахвили мавзӯи лизингро вайрон карда бошад, ба истиснои он ҳолатҳое, ки тахвилгарро лизинггир интихоб намуда бошад (б. “в”, қ. 3 м. 11 Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”).

Ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг лизингдех уҳдадор мешавад, ки ба лизинггир дар муҳлати муқарраргардида мавзӯи лизингро дастрас намояд. Лизингдех вазифадор аст молу мулкоро, ки мавзӯи лизинг мебошад дар ҳолати мутобиқбуда ба шартҳои шартномаи иҷораи молиявӣ ва таъиноти ҳамин молу мулк ба лизинггир пешниҳод намояд. Мавзӯи лизинг дар яқҷоягӣ бо ҳамаи асбобу анҷом ва ҳуҷҷатҳо (шиносномаи техникӣ ва ғайра) ба лизинг дода мешавад, агар дар шартномаи лизинг тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад.

Бояд зикр намуд, ки агар таҳвилгарро, яъне субъекти интиқолдиҳандаи мавзӯи лизингро лизинггир интиқоб намуда бошад, пас дар ин ҳолат дар муҳлати муқарраргардида мавзӯи лизинг ба лизинггир нарасад, дар ин ҳолат лизингдех уҳдадорӣ надорад ва ин ҳолат ҳамчун асос барои бо ташабуси лизинггир бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат намегардад.

Ҳолати дигареро, ки қонунгузорӣ ҳамчун асоси бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат бо ташабуси лизинггир муқаррар намудааст, агар лизингдех таъмири асосии мавзӯи лизингро дар муҳлатҳои дар шартномаи лизинг муқарраргардида ва дар сурати дар шартнома набудани онҳо бошад дар муҳлатҳои муқаррарӣ анҷом надиҳад, дар ҳама ҳолатҳое, ки мутобиқи қонун ё шартномаи лизинг уҳдадорӣ гузаронидани таъмири асосӣ ба зиммаи лизингдех гузошта шуда бошад (б. “г”, қ. 3 м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”).

Ҳамзамон агар ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” назар кунем пас маълум мегардад, ки дар моддаҳои 9, 11 ва 13 таъмири асосӣ ва ҷорӣ мавзӯи лизинг уҳдадорӣ лизинггир муқаррар карда шуда, танҳо дар як ҳолат онро ба зиммаи лизингдех вогузор намудааст (моддаи 11) ҳама ҳама ба шарт, ки дар шартнома ё дар қонунгузорӣ таъмири мавзӯи лизинг ба зиммаи лизингдех гузошта шуда бошад.

Асосҳои болозикр нисбат ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) қоидаи умумӣ ба шумор рафта, муқаррароти пешбиниамудаи Қонун қоидаи махсус махсуб меёбад.

Аслан ҳолатҳое, ки дар боло мавриди таҳлил қарор дода шуданд, аз муқаррароти махсуси қонунгузорӣ вобаста ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бармеоянд. Таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ ва меъёрҳои дигари санадҳои меъёрии

ҳуқуқии амалкунанда ҳолатҳои дигареро муайян менамоянд, ки онҳо низ метавонанд ҳамчун асос барои қатъ гардонидани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баромад намоянд.

Ҷунонҷӣ, Ҳ.З. Бобохонов қайд менамояд, ки бояд ду категорияи бо ҳам монанд, яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома ва яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома бояд фарқ карда шавад. Ҳангоми яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома, агар чунин радро қонун ё созишномаи тарафҳо иҷозат диҳад, шартнома мувофиқан бекор ё тағйирдодашуда ба ҳисоб меравад. Яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома бидуни мақомоти судӣ ғайриимкон аст. Аммо, яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома бидуни муроҷиат ба суд имконпазир аст. Дар ҳолати яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома зарур аст махсусан муайян намоем вақти қувваи ҳуқуқӣ пайдо кардани чунин рад карданро. Пеш аз ҳама ба инобат гирифтани зарур аст, ки мувофиқан ба намудҳои алоҳидаи шартномаҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст уҳдадорӣ пеш аз муҳлат огоҳкунӣ тарафи дигарро оиди қатъ кардани шартнома [2, с. 100-101]. Дар воқеъ андешаи мазкур қобили дастгирӣ, зеро шартнома яктарафа танҳо бекор карда намешавад, он рад шуданаш низ имконпазир мебошад.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома метавонад ҳамчун яке аз асосҳои қатъ гардидани шартнома баромад намояд.

С.Б. Королев асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизингро чунин таснифбандӣ намудааст:

- бекор кардани шартнома бо талаби яке аз тарафҳо;
- қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян;
- қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии иҷорадех ё иҷорегир;
- қатъ кардани шартнома ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ [8, с. 138-143].

Албатта андешаи мазкур қобили дастгирӣ мебошад, зеро муаллиф инҷо қариб тамоми паҳлуҳои бекор кардани шартномаи лизингро муайян намудааст. Ҷи тавре болотар қайд гардид, таҳлили қонунгузории лизинг нишон медиҳад, ки онҷо ҳамчун асоси бекор ё тағйир додани ин шартнома муқаррароте пешбинӣ карда шудааст, ки он бо хоҳиши яке аз тарафҳо анҷом дода мешавад.

Муфлис эълон шудани шахси ҳуқуқӣ боиси барҳамдиҳии он мегардад, ки ин ҳолат боиси қатъ

гардидани он бидуни гузаштани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо бо роҳи мерос ба шахсони дигар мегардад. Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” муфлисшавӣ – аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон оид ба уҳдадориҳои пулӣ ва (ё) иҷро карда натавонистани уҳдадориҳои ворид намудани пардохтҳои ҳатмӣ, ки аз ҷониби суд эътироф шудаанд ё қарздор қодир набуданаширо эълон намудааст [9]. Дар ҳолати муфлис шудани яке аз тарафҳои шартномаи лизинг низ ин шартнома бекор карда мешавад, аниқтараш ба таври худкор амали шартнома қатъ мегардад.

Вобаста ба таҳлили асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Таҳлили қонунгузории маданӣ вобаста ба асосҳои тағйир додан ва бекор кардани шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки бисёре аз меъёрҳо хусусияти такрорёбӣ дошта, асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартномаи лизинг, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” муқаррар гардидааст, такрорёбии меъёрҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷора мебошад. Аз ин лиҳоз ҷиҳати бартараф намудани такрорёбии ин меъёрҳо мувофиқи мақсад аст, меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” вобаста ба асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома таҷдиди назар карда шавад.

2. Таҳлили қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки асосҳои, ки дар Қонун барои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома муқаррар гардидааст, бо талаби яке аз тарафҳо

анҷом дода мешавад, аз ин лиҳоз мувофиқи мақсад аст, ҳамаи ин ҳолатҳоро ҳамчун як асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг дар намуди “қатъ гардидани шартномаи лизинг бо хоҳиши яке аз тарафҳо” дарҷ намоем.

3. Дар маҷмӯъ, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки бо мақсади мукамал намудани меъёрҳо, хориҷ кардани меъёрҳои қуҳна ё амалнақунанда, бартараф намудани такрорёбии меъёрҳо, мушаххасу возеҳ намудани асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг мувофиқи мақсад аст, дар таҳрири нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” моддаи 11 дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

“Моддаи 11. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг

1. Шартномаи лизинг дар ҳолатҳои зерин қатъ мегардад:

1) бо талаби яке аз тарафҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ;

2) гузашт кардани лизингдех оиди ҳуқуқҳои худ вобаста ба мавзӯи лизинг;

3) қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян;

4) қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии лизингдех ё лизинггир;

5) қатъ кардани шартнома хангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ.

6) дар ҳолатҳои дигаре, ки қонунгузорӣ ҳамчун асос барои қатъ гардидани ҳуқуқи уҳдадориҳо муқаррар намудааст.

2. Тарафҳои шартномаи лизинг метавонанд бо талаби яке аз тарафҳои шартномаи шартнома ро тағйир диҳанд”.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Қурбонов Қ.Б.

ОСНОВЫ ПРЕКРАЩЕНИЕ ДОГОВОРА ЛИЗИНГА В СООТВЕТСТВИИ С ГРАЖДАНСКИМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: договор; договор лизинга; прекращение договора; расторжение договора; изменение договора; гражданские права; юридическая литература; законодательство.

Аннотация. В данной статье авторы анализируют основы прекращения договора лизинга. Данная статья подготовлена как с точки зрения юридической литературы, так и в рамках требований действующего законодательства Республики Таджикистан и зарубежных стран. Определение основы прекращения и расторжение договора лизинга в гражданском праве является актуальным вопросом, поскольку в юридической литературе имеется множество споров, связанных с данной ситуацией. Подготовка и разработка этой статьи также своевременны и могут заложить основу для развития культурных прав страны.

Хакимов Якуб Бахтиериддинович - Доктор Ph.D -кафедры предпринимательского права и бизнеса юридического факультета Таджикского национального Университета, E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru, Тел.: (+992) 918-92-71-16.

BASICS OF TERMINATION OF A LEASING AGREEMENT IN ACCORDANCE WITH THE CIVIL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Key words: agreement; leasing agreement; termination of the contract; termination of an agreement; amendment of the contract; civil rights; legal literature; legislation.

Annotation. In this article, the authors analyze the basics of terminating a leasing agreement. This article was prepared both from the point of view of legal literature and within the framework of the requirements of the current legislation of the Republic of Tajikistan and foreign countries. Determining the basis for termination and termination of a leasing agreement in civil law is a pressing issue, since there are many disputes related to this situation in the legal literature. The preparation and development of this article is also timely and can lay the foundation for the development of cultural rights in the country.

Khakimov Yakub Bakhtiyoriddinovich - Doctor of Philosophy, D-Department of Business Law and Business, Faculty of Law, Tajik National University, E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru, Tel.: (+992) 918-92-71-16.

Рӯйхати адабиёт:

1. Санисалова Н.А. Гражданско-правовые отношения субъектов договора лизинга: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – С. 138.
2. Соҳибов М.М., Саидов Х.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Х.З. Хуқуқи шартномавӣ / Зери таҳрири профессор Гаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 24.
3. Гражданское право Российской Федерации. Учебник. Т. I / Под ред. О. Н. Садиков. - М.: «Контракт», 2006. - С.372.
4. Прудникова А.Е. Лизинг как особый вид аренды: дис.... канд. юрид. наук. - Краснодар, 2003. - С. 150-151.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 22 апрели соли 2003 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқи ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24 августи соли 2024).
6. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқи ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24 августи соли 2024).
7. Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ “Тоҷикагролизинг”, ки бо фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии Ҷумҳуриявии “Тоҷикагролизинг” аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2008. – С. 34.
8. Королев С.Б. Правовое регулирование лизинга в Российской Федерации: дис.... канд. юрид. наук. - Москва, 2002. - С. 138-143.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” аз 8 декабри соли 2003, №46 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқи ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24 августи соли 2024).

Список литературы:

1. Санисалова Н.А. Гражданско-правовые отношения субъектов договора лизинга: диссертация. ... кан.юрид. наука – Саратов, 2005. – С. 138.
2. Соҳибов М.М., Саидов Х.М., Ходжамуродов Д.Г., Бобохонов Х.З. Договорное право / Под ред. профессора Гаюрова Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 24.
3. Гражданское право Российской Федерации. Учебник. Т. I / Под ред. О. Н. Садиков. - М.: «Контракт», 2006. - С.372.
4. Прудникова А.Е. Лизинг как особый вид аренды: дис... кан.юрид. наука – Краснодар, 2003. – С. 150-151.
5. Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» от 22 апреля 2003 года // Централизованная база данных правовой информации РТ «Адлия». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 24 августа 2024 г.).
6. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (часть 1) от 24 декабря 2022 года № 1918 // Централизованная база данных правовой информации РТ «Юстиция». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 24 августа 2024 г.).

7. Порядок проведения операций финансового лизинга и механизм возврата денежных средств РГУП "Точикагролизинг", утвержденный приказом РУП "Точикагролизинг" от 12 мая 2008 года № 05. – Душанбе, 2008. – С. 34.

8. Королев С.Б. Правовое регулирование лизинга в Российской Федерации : дис... кан.юрид. наука – Москва, 2002. – С. 138-143.

9. Закон Республики Таджикистан «О банкротстве» от 8 декабря 2003 года № 46 // Централизованная база данных правовой информации РТ «Адлия». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 24 августа 2024 г.).

References:

1. Sanisalova N.A. Civil-legal relations of subjects of the leasing agreement: dissertation. ... candidate of legal science - Saratov, 2005. - P. 138.

2. Sohibov M.M., Saidov H.M., Khojamurodov D.G., Bobokhonov H.Z. Contract law / Edited by professor Gayurov Sh.K. - Dushanbe: Andaleb-R, 2015. - P. 24.

3. Civil law of the Russian Federation. Textbook. T. I / Edited by O. N. Sadikov. - M.: "Contract", 2006. - P.372.

4. Prudnikova A.E. Leasing as a special type of rent: dis... candidate of legal science - Krasnodar, 2003. - P. 150-151.

5. Law of the Republic of Tajikistan "On Financial Lease (Leasing)" dated April 22, 2003 // Centralized Database of Legal Information of the Republic of Tajikistan "Adlia". Form 7.0. [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (accessed on August 24, 2024).

6. Civil Code of the Republic of Tajikistan (Part 1) dated December 24, 2022 No. 1918 // Centralized Database of Legal Information of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (accessed on August 24, 2024).

7. The procedure for conducting financial leasing transactions and the mechanism for the return of funds of the RUE "Tochikagroleasing", approved by the order of the RUE "Tochikagroleasing" dated May 12, 2008 No. 05. - Dushanbe, 2008. - P. 34.

8. Korolev SB Legal regulation of leasing in the Russian Federation: diss... cand. jurid. science - Moscow, 2002. - P. 138-143.

9. Law of the Republic of Tajikistan "On Bankruptcy" dated December 8, 2003 No. 46 // Centralized database of legal information of the RT "Adlia". Form 7.0. [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of access: August 24, 2024).

ТДУ: 341.9

Абдуллозода Ёқуб Маҳмадсуф,

аспиранти кафедраи ҳуқуқи байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: abdullozoda141290@mail.ru

Тел (+992) 985-27-97-80

ХУСУСИЯТҲОИ МЕЪЁРҲОИ МОДДӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, соҳаҳои ҳуқуқ, унсури хоричӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, низоми ҳуқуқ, низоми ҳуқуқи миллий, меъёрҳои коллизиявӣ, меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ, меъёрҳои унификатсионӣ, меъёрҳои расмӣ, меъёрҳои амудӣ ва уфуқӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангие, ки бо унсури хоричӣ ва унсури хоричии мураккаб ва ғ.

Аннотатсия. Омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар он ифода мегардад, ки бо дарки баланди табиати ҳуқуқӣ ба ҳар як меъёри ҳуқуқии муқаррарнамудаи давлат таносуб гузошта шавад. Меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқие, ки аз ҷониби давлат қабул гардидааст, барои рушди соҳаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ мусоидат карда тавонад, пас дар муносибатҳои байналмилалии хусусӣ хизмат карда метавонад. Дар сурати мутобиқат накардани меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалии хусусӣ ҳамчун меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ пазируфта намешавад.

Меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ гуфта чунин меъёри расмӣ муайян шударо меноманд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлат муносибатҳои байналмилалии хусусӣ бо унсури хоричӣ мустақкам гардидааст, фаҳмида мешавад. Меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ - меъёре мебошад, ки муносибатҳои хоричиро танзим мекунад, муносибатҳои молумулкии байналмилалие, ки унсури хоричи доранд, бо ёрии меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи миллий мутахид гардидааст, дарбар мегирад. Меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ хусусияти махсусро пайдо намудааст, барои танзими муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ ба воситаи ҳуқуқи маданӣ бо унсури хоричӣ таъмин гардида, ҳуқуқи байналмилалии хусусиро бозҳам мураккаб гардондааст.

Дар раванди ҷаҳонишавӣ танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ бо унсури хоричӣ дар низоми ҳуқуқи миллий торафт мураккаб гардида, аз ҷумла дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, оилавӣ, муҳочират, иқтисоди хоричӣ, сармоягузорӣ ва ғ. дар доираи низоми ҳуқуқии як кишвар маҳдуд нагашта, балки дар танзими онҳо меъёрҳои ҳуқуқи хоричӣ нақши муҳимро ишғол намуда истодааст. Бояд гуфт, ки истиқлоли давлатӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятию давлатӣ шароит фароҳам овард, ки тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ бо талаботи иқтисоди бозоргонӣ ва ҷавобгӯ ба манфиатҳои миллий, рушд дода шавад.

Пас, зарурияти омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар он ифода мегардад, ки бо дарки баланди табиати ҳуқуқӣ ба ҳар як меъёри ҳуқуқии муқаррарнамудаи давлат таносуб гузошта шавад, зеро он меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқие, ки аз ҷониби давлат қабул гардидааст, барои рушди соҳаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ мусоидат карда натавонад, ҳамчун меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалии хусусӣ

пазируфта намешавад. Аз ин рӯ, таърихи давлатдорӣ ва ҳуқуқи Тоҷикистон бо чунин хусусиятҳои фарқкунандаи хоси худ ин категория ва усулро бо пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ дар низоми ҳуқуқи миллий медонад.

Бояд қайд кард, ки аз даврони қадим то ин ҷониб бо хусусиятҳои хоси худ меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши калидӣ дошта, барои пешрафти соҳаи дигари ҳуқуқ хизмат намудааст.

Вобаста ба ин мавзӯ И.А. Покровский ҳамчун ченак (критерия)-усули танзими муносибатҳоро муносиб ва пешниҳод менамояд, ки агар низоми ҳуқуқи давлат муайянкунандаи муносибатҳои ҳуқуқ бошад, пас ҳуқуқи маданӣ баръакси он, яъне низоми идоракунадаи муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ дар шакли меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ амал мекунад [1, с. 10]. Дар маънии васеъ ҳар як муносибати ҷамъиятӣ танзими алоҳидаи ҳуқуқро талаб менамояд, пас соҳаи ҳуқуқе, ки муносибатҳои ҷамъиятиро бо унсури хоричӣ танзим мекунад, ин соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар низоми ҳуқуқи миллий

мебошанд.

Солҳои охир дар байни олимону муҳаққон диққати махсус ба ин усули моддӣ-ҳуқуқӣ равона гардидааст. Мисол, намояндагони меъёрҳои моддӣ барои ҷудо намудани ҳуқуқи хусусӣ ва ҳуқуқи оммавӣ дар навбати аввал ба ду гуруҳ тақсим мешаванд. Онҳо аз ҷониби Демосфон ҳанӯз ҷонибдори карда шуда буданд, ки бевосита ба ин гуруҳ пайравӣ мекарданд: Улпиан, Фон, Савини, Аренса, Меркеля, Дренбурга. Тарафдорони гуруҳи дуюм бошад бо ҷунин савол меъёрҳои моддиро пешниҳод менамоянд, ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ манфиятҳои аз ҷониби меъёрҳои моддӣ ё меъёрҳои қонуният, ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ муҳофизат карда мешаванд, қабул доранд [2, с. 101].

Ҷонибдорони ченаки (критерияӣ) расмӣ (меъёрҳои моддӣ)-ро вобаста ба таносуби ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ бо назарияҳои мухталифашон аз як дигар бо хусусиятҳои ҳоси назарияҳои онҳо ба се самти асоси тасниф кардан мумкин аст. Якум, баъзе аз онҳо хусусияти меъёрҳои моддиро оид ба химояи ҳуқуқвайронкуниҳо медонанд. Дуюм, вобаста ба мавқеи ҳуқуқҳои субъективӣ, ки дар муносибатҳои ҳуқуқӣ иштирок мекунад, ҷонибдорони менамоянд: ин назария, Эннексерус, Гирке, Регелсбергер, Козак, Бидман, Кромэ, Бриг Леген ва дар байни олимони рус - Е. Трубеской, В. Михайл мебошанд. Сеюм гуруҳ бошад, аз ҷониби Ш. Рудолф пешниҳод шудааст, ки “усулҳое, ки муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунад, ин ҳуқуқҳои субъективӣ мебошад, ки муносибатҳои ҳуқуқиро нигоҳ дошта тавонад, ба назарияҳои мутамарказ ва ғайримутамарказӣ шомиланд ва ин назария баъзе ҷонибдорони худро пайдо намудааст, ба монанди И.А. Покровский [2, с. 107].

Пас қайд намудан зарур аст, ки агар ҳуқуқҳои субъективӣ ба назарияи мутамарказ ва ғайримутамарказ шомил бошад, низоми ҳуқуқи давлатӣ ба низоми ҳуқуқи мутамарказ ва ғайримутамарказ шомил аст, пас ҳуқуқҳои субъективӣ, ки дар низоми муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ шомиланд унсурҳои асосии идоракунандаи низоми ҳуқуқ бошад вҷуд дошта тавонад. На бояд, ки дар ин низом, ҳуқуқҳои субъективӣ ба назарияи мутамарказ ва ғайримутамарказ шомил бошанд, вале онҳо танҳо ба назарияи мутамарказ ва ғайримутамарказӣ наздикӣ доранд.

Ҷуноне, ки И.А. Покровский қайд мекунад, ки агар ҳуқуқи давлатӣ низоми мутамаркази муносибатҳои ҳуқуқӣ бошад, пас ҳуқуқи граждани баръакс он, низоми мустақили идоракунандаи ҳуқуқ вҷуд дорад. Дар ҳақиқат ин ду назария

бисёр паҳншуда ва назаррас мебошанд, яъне назарияи ҳуқуқҳои субъективӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ва назарияи мутамарказ ва ғайримутамарказ бошад. Дар маҷмӯъ, сухан дар бораи мониторинги меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ, танҳо дар ду ҳолати фазои гуногуни ҳуқуқ меравад. Назарияи якум оид ба ҳолати фазои муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқҳои субъективӣ - назарияи дуюм дар ҳолати фазои муносибатҳои ҳуқуқҳои объективӣ меравад [2, с. 110]. Ҳамин тариқ, дар асоси назарияҳои номбаршуда, бояд дар таносуби соҳаҳои ҳуқуқ - меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ ва расмӣ дар алоҳидагӣ нишон дода шавад.

Тавре, меъёрҳои расмиро муайян кунем, ки муносибатҳои ҳуқуқиро байни низоми ҳуқуқи оммавӣ ва низоми ҳуқуқи хусусӣ таносуб гузошта тавонад. Мисол дар байни ин ду низом, принципҳои ҷамоҳангсозӣ ва таҳлили асосии ҳуқуқӣ меравад, ки муносибатҳои номукамали низоми ҳуқуқи хусусиро дар бисёр маврид низоми ҳуқуқи оммавӣ нобаробарии муносибатҳои ҳаётан муҳими ҷамъиятиро таъмин мекунад, дар қадом мавриде, ки набошад ҳуқуқи оммавӣ баробариро дар муносибатҳои ҳаёти хусусӣ таъмин бояд намояд.

Меъёрҳои **коллизияӣ-ҳуқуқӣ гуфта** ҷунин меъери муайян мебошад, ки ҳуқуқи қадом давлат бояд дар муносибатҳои ҳуқуқи муқарраршуда татбиқ карда шавад. Мақсади меъери коллизияӣ танзим кардан намебошад, балки муайннамудани меъери моддӣ-ҳуқуқии мушахас барои ҳал намудани масъалаи муайян пешбинӣ гардидааст.

Амалӣ танзимнамои меъери коллизияӣ мураккаб ва мушкилии раванди интиҳоби мувофиқи меъёрҳои моддӣ ифода мегардад, пас аз интиҳоби меъёрҳои моддӣ, меъери коллизияӣ ҳаракати танзими худро қатъ мекунад. Танзимнамоиро баъди интиҳоби меъери коллизияӣ танҳо меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ амалӣ мегардонанд. Дар ин маврид Г.К.Матвеев қайд мекунад, ки меъери коллизияӣ муносибатҳои маданияро танзим мекунад, ки элементҳои хоричӣ доранд, барасии он танҳо дар як ҳолат аст, ин муносибатҳоро ба низоми ҳуқуқи муайян ҳавола кардан аст [3, с. 12].

Хусусан Г.В. Петров ба маврид қайд мекунад, ки меъери коллизияӣ-ҳуқуқӣ ва меъери моддӣ-ҳуқуқӣ дар якҷояги муносибатҳои ҳуқуқиро танзим мекунад ва баъдан бошад мазмуни танзимнамои меъёрҳои коллизияиро дар муайян намудани меъери зарурӣ ифода мегардонад, ки бо ҳалли ҳамин функцияи танзимнамои меъери коллизияӣ қатъ мегардад.

Аз ҳама меъёри паҳнғаштаи танзими муносибатҳои байналмилалӣ-хусусӣ, ин меъёри маданӣ-ҳуқуқӣ, меҳнатӣ, оилавӣ ва муносибатҳои муурофиавии дохилии давлатии хусусияти байналмилали дошта, ба ҳисоб меравад [4, с. 25]. Меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалии хусусӣ тарзу воситаҳои мушахаси танзимнамоиро медонад, ки давлат онро бо назардошти муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ ва дигар муносибатҳои байналмилалии хусусӣ бо унсури хориҷӣ ба вучуд оварда ва дар худ муқарар намудааст, мефаҳмонад. Вазифаи асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалии хусусӣ дар рафти амалӣ гардонии муносибатҳои байналмилалӣ бояд онҳо хусусияти хусусӣ-ҳуқуқӣ дошта бошад, ки зиддияти қонунҳои ба вучуд омадаро бартараф намуда, меъёрҳои гуногуни ҳуқуқиро аз давлатҳо яқоя карда, ҳамон як ҳолати ба вучуд омадаро бояд бартараф намояд.

Мақсади меъёри мазкур мутобиқгардонии меъёрҳои моддӣ яқчанд давлат дар асоси созишӣ ва ҳамкориҳои давлатҳоро яқоя намуда меъёрҳои моддӣ худро бо ҳам мутобиқ гардонидан аст, аз қабилӣ, соҳаҳои савдо, саноат, сохтумон, илм ва техника байни шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ ягон мушкили ба миён наояд.

Меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дорои чунин хусусиятҳои ба худ хос мебошад:

1. Вобаста ба субъект: - яъне шахрванди хориҷӣ бошад, шахси ҳуқуқӣ ё филиали хориҷӣ бошад, дар як вақт давлат ҳамчун иштирокчии муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ бошад ва ҳамин субъектон, яъне шахрванди Тоҷикистон дар хориҷӣ кишвар бошад, шахси ҳуқуқӣ ва филиал ё намоёндагии филиали Тоҷикистон дар хориҷи кишвар бошад ва давлати Тоҷикистон дар муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ иштирок дошта бошад;

2. Вобаста ба объект: - яъне объект дар хориҷӣ кишвар бошад, шахси ҳуқуқӣ ё филиали хориҷӣ бошад ва аз давлати хориҷӣ бошад ва ҳамин объект аз шахрванди Тоҷикистон дар хориҷӣ кишвар бошад, шахси ҳуқуқӣ ва филиал ё намоёндагии филиали Тоҷикистон дар хориҷи кишвар бошад ё ин ки аз давлати Тоҷикистон дар хориҷӣ кишвар қарор дошта бошад.

3. Вобаста ба факти ҳуқуқӣ: - яъне ягон муноқиша ё ин ки далели ҳуқуқие, ки аз хориҷӣ кишвар дар Тоҷикистон рух дода бошад ва аз Тоҷикистон дар хориҷи кишвар рух дода бошад: мисол, ҳангоми ба миён омадани зарар, марг, ходиса, офати табӣ ва бастанӣ шартнома.

4. Вобаста ба баҳси ба миён омада: - яъне баҳси шахрванди хориҷӣ ба шахрванди

Тоҷикистон ё давлати сеюм дар Тоҷикистон бошад.

Кафолатдиҳандаи се унсури асосии аввалро унсури чорум баҳсӣ ба вучуд омада кафолат медиҳад. Бо ҳамин хусусиятҳо маҳз меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ моҳияташро дар доираи дигар мафҳумҳо нигоҳ дошта метавонад.

Ба ақидаи коршиносони соҳаи ҳуқуқ, омузиши меъёри мазкур дар замонҳои муосир ба як шоҳаи мустақили ҳуқуқӣ инсондӯсти маъмул гардида, муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.

Дар айни замон, аксарияти давлатҳои ҷаҳон дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ҳамчун субъекти мустақил баромад мекунад, аз ҳамин рӯ дар ҷомеаи муосир ҳуқуқӣ байналмилалии хусусӣ қабили ҳуқуқҳои хусусӣ-ҳуқуқии субъектони муносибатҳои байналмилалии хусусӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба мавқеи меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ мустақили ҳуқуқ тасниф мегардад, яъне аз онҳо ҳуқуқӣ миллий, ки асосан ба муносибатҳои уфуқӣ дохил карда мешаванд (муносибатҳои маданӣ, оилавӣ, меҳнатӣ) ва тарафи дигараш бошад танзимкунандаи муносибатҳои амудӣ мебошанд, дар хориҷи кишвар [5, с. 129]. Ин як ҳикмати фалсафӣ нест, ки илмҳои ҳуқуқ бо ин ақидаи муносибатҳои уфуқӣ ва амудӣ амал кунанд, аз ин рӯ арзиши чунин таснифот, танҳо барои унсури танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ пешниҳод гардидааст.

Дар ин маврид маъёрҳои расмӣ ҳамаи паҳлуҳои муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодиро дар ҳуқуқӣ миллий дар бар мегирад: бо далелҳо ё тақлифҳои умумӣ, ҳуқуқӣ хусусиро қабул карда метавонем, ҳуқуқӣ хусусӣ танҳо дар муносибатҳои муомилоти молӣ ва истехсоли мол фаҳмида мешавад. Аммо ҳуқуқӣ хусусӣ ҳамаи паҳлуҳои муносибатҳои хусусиро вобаста ба мафҳуми маҳдуди он фаро мегирад. Барои чӣ? Зеро дар ҳар яке аз онҳо як ё яқчанд намуди маҳсулот истехсол мешавад. Ҳамин тарик, чизҳое, ки ба монанди молҳо соҳибонашон аз онҳо пуштибони мекунад фаҳмида мешавад, читавре, ки дар ин маврид К.Маркс қайд менамояд, ки “соҳибони онҳо бояд, ки муносибати яқдигарро ба яқдигар изҳор карда тавонанд”. Баробарии мол ифодагари баробарӣ ва хусусиятҳои ҳуқуқӣ хусусӣ аст ва ин муносибатҳои хусусии ба тичоратӣ мол табдил меёбад ва ҳамчун мақоми дуҷуми ҳуқуқӣ маданӣ фаҳмида мешавад, ки предмети асосии онро заминаҳои меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ ташкил мекунад [6, с. 23-24].

Меъёрҳои расмӣ ба таври васеъ дар

тамаддуни ҳукуки муосири Россия ва Қазоқистон пазируфта шуд аст. Масалан, ин назария аз ҷониби И.А. Покровский ва Б.Б.Черепяхин пешниҳод гардида, С.С. Алексеев бошад ин равандро идома додааст. Дар айни замон бояд донист, ки меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар таркиб ва шаклҳои гуногуни соҳаҳои дигари ҳуқуқ мушоҳида мешаванд [7, с. 42-46]. Меъёрҳои моддиро И.А. Покровский чунин шарҳ дода аст: “меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар ҳуқуки хусусӣ, тарафҳо дар муносибатҳои ҳуқуқӣ баробаранд” [8, с. 21]. Дар баробари ин чунин қайд намудан зарур аст, ки вобаста ба табиати ҳуқуқӣ, ҳам дар ҳуқуки оммавӣ ва ҳуқуки хусусӣ мушоҳида мегардад. Мисол агар ҳуқуки оммавӣ сирф табиати ҳокимияти дошта бошад ва хусусиятҳои сиёсиро дар меъёрҳои расмӣ худ нигоҳ дорад, пас ҳуқуки хусусӣ баракси он, яъне меъёрҳои ҳуқуки оммавиро расман дар худ қабул надорад, ҳуқуки оммавӣ меъёрҳои расмиро тавлид кунад ҳам, вале табиати меъёрҳои ҳуқуки хусусӣ дар худ хусусиятҳои ҳуқуқҳои фитрӣ ва позитивиро дар худ нигоҳ медорад, ки сирф муносибатҳои баробарҳуқуқии субъектҳо муайян ва таъмин мекунад.

Меъёрҳои расмӣ, ки аз ҷониби давлат қабул карда мешавад набояд, ки ба ин соҳаи муҳими ҷамъият ва инсоният муқобил бошад. Давлат тавлидкунандаи ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқ нест, танҳо таҳқиқбарандаи меъёрҳои ҳуқуқ аст. Аз ин рӯ зарур аст, ки ба як меъёри расмӣ маҳдуд набояд шуд, балки хусусиятҳо ва унсурҳои фарқкунандаи ин соҳаи намоёни ҳуқуқро дар низоми ҳуқуқи давлат аз нигоҳи меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дуруст муайян намуд.

Бо таҳлили изҳороти гуногун ба хулосае омадан мумкин, ки меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ ба низоми ҳуқуқии мураккаб ишора мекунад, ки ҳуқуки милли: дар танҳои муносибатҳои байналмилалӣ хусусиро бо пурраги фаро гирифта наметавонад, зеро талаботи ҳуқуқии инсоният дар рӯи замин тақозои онро дорад. Ҳуқуки байналмилалӣ хусусӣ аз нигоҳи моҳият бо вазъи сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии давлат вобаста аст ва аз нигоҳи навъ ё табиат ба ҳуқуки хусусӣ шомил асту дорои сарчашмаҳои хос мебошад, ки онро набояд ба ҳуқуки маданӣ ё ҳуқуки оилавӣ ва ё ба ҳуқуки меҳнатӣ ва на ба низоми ҳуқуки байналмилалӣ шомил намудаанд ғайриимкон аст.

Ҳамин тарик, ҳуқуки байналмилалӣ хусусӣ аз маҷмуи меъёрҳо ва принципҳои иборат

мебошад, ки онҳо шароитро баҳри танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо унсурҳои хориҷӣ бо назардошти муқаррар кардани мазмуни меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар асоси тафсири расмӣ, таҷрибаи татбиқ ва доктрина дар давлати хориҷӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Аз ин лиҳоз, меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ гуфта чунин меъёри расмӣ муайян шударо меноманд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлат ин муносибатҳои байналмилалӣ хусусӣ бо унсурҳои хориҷӣ муқаррар гардидааст. Инчунин, меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ, меъёре мебошад, ки муносибатҳои иқтисодӣ беруниро танзим мекунад, муносибатҳои молумулқии байналмилалӣ, ки унсурҳои хориҷӣ доранд, бо ёрии меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи милли мутахид гардидааст. Дар замони муосир меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқи хусусияти махсусро пайдо намудааст, ки барои танзими муносибатҳои молумулқӣ ва шахсии ғайримолумулқӣ дар ҳуқуқи маданӣ бо унсурҳои хориҷӣ таъмин гардида, ҳуқуқи байналмилалӣ хусусиро боз ҳам мустақкам менамояд.

Чунин меъёрҳо татбиқи бевосита мустақилият доранд:

1. Меъёрҳои, ки ҳолати ҳуқуқи хориҷӣро муайян мекунад;
2. Меъёрҳои, ки факти иқтисодӣ беруниро танзим мекунад;
3. Меъёрҳои, ки ҳолати ҳуқуқи ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайри тичоратиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад;
4. Меъёрҳои, ки танзими вазъи ҳуқуқи сармоягузорию дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад;
5. Меъёрҳои, ки режими моликияти давлатро муайян мекунад ва ғ. ҳамаи ин меъёрҳо муносибатҳои танзим менамоянд, ки иштирокчиёни онҳо шахсони ҳуқуқи хориҷӣ ва шахсони воқеии хориҷӣ бошанд.

Инчунин, ҳуқуқи милли дар танзими муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ бо чунин хусусиятҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ баромад мекунад, яъне бо моҳияти меъёрҳои моддӣ, каллизиёнӣ, муурофиявӣ, санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст ва созишномаи тарафҳо. Моҳияти меъёрҳои ҳуқуқи милли барои ба танзим даровардани ҳам муносибатҳои дохили давлатӣ ва ҳам муносибатҳои байналмилалӣ равона гардидааст.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Қодиров Н.А.

ОСОБЕННОСТЬ МАТЕРИАЛЬНО-ПРАВОВЫХ НОРМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ С МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: Международное частное право, отрасли права, иностранный элемент, общественные отношения, имущественные и личные неимущественные отношения, правовая система, национальная правовая система, коллизионные нормы, материально-правовые нормы, унификационные нормы, формальные критерии, вертикальные и горизонтальные стандарты, политические, экономические, социальные и культурные с иностранным элементом и сложным иностранным элементом.

Аннотация. Изучение и анализ материально-правовых норм выражается в том, что при высоком понимании правовой природы каждой правовой норме устанавливается свое соотношение, установленное государством. Материально-правовые нормы, принятые государством, могут способствовать развитию сферы международного частного права, могут служить в международных частных отношениях. В случае несоблюдения материально-правовых норм регулирования международных частных отношений они не признаются материально-правовыми нормами.

Материально-правовые нормы определяются официальными нормами, под которыми понимаются закрепленные в актах государственные правовые нормы частных международных отношений с иностранными элементами. Материально-правовые нормы – это нормы, регулирующие международные отношения с помощью материально-правовых норм, унифицированных в системе национального права. Материально-правовые нормы приобрели особый характер, наполнились иностранным элементом регулирования имущественных и личных неимущественных отношений посредством культурного права, еще больше усложнили международное частное право.

Абдуллозода Ёқуб Махмадисуф - аспирант кафедры международного права юридического факультета Таджикского национального университета. E-mail: abdullozoda141290@mail.ru; Тел (+992) 985-27-97-80.

PRIVATE INTERNATIONAL LAW AS AN INDEPENDENT BRANCH OF LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Keywords: Private international law, branch of law, foreign element, public relations, property and personal non-property relations, legal system, national legal system, conflict of laws rules, substantive rules, unification rules, formal criteria, vertical and horizontal standards, political, economic, social and cultural with foreign element and a complex foreign element.

Annotation. The study and analysis of substantive legal norms is expressed in the fact that with a high understanding of the legal nature, each legal norm has its own relationship established by the state. Substantive legal norms adopted by the state can contribute to the development of the sphere of private international relations. In case of non-compliance with substantive legal norms regulating international private relations, they are not recognized as substantive legal norms.

Substantive legal norms are determined by official norms, which are understood as state legal norms of private international relations with foreign elements enshrined in acts. Substantive rules are rules governing international relations with the help of substantive rules unified in the system of national law. Substantive legal norms acquired a special character, were filled with a foreign element of regulation of property and personal non-property relations through cultural law, and further complicated international private law.

Abdullozoda Yakub Mahmadsuf - postgraduate student of the Department of International Law, Faculty of Law, Tajik National University. E-mail: abdullozoda141290@mail.ru. Tel (+992) 985-27-97-80.

Рӯйхати адабиёт:

1. Покровский И. А. Проблемаҳои асосии ҳуқуқи маданӣ. – М., «Право», 1917. – С. 10.
2. Черепяхин Б.Б. Асосҳои ҳуқуқи маданӣ. – М.: СТАТУТ, 2001. – С. 101.
3. Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ: китоби дарсӣ. Дастур // Зери таҳрири умурии профессор Г.К. Матвеева. – Киев: Мактаби олий, 1985. – С. 12.
4. Петрова Г.В. Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ (матн): Саволу ҷавоб. – М.: ИД. «Ҳуқуқшиносӣ», 2006. – 200 сония.
5. Явич Л. Назарияи умурии ҳуқуқ. – Л.: Нашриёти Донишгоҳи Ленинград, 1976. – С. 129.

6. Иоффе О.С. Хукуки хусусӣ ва чамъиятӣ // Қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Қазоқистон. Мақолаҳо, шарҳҳо, амалия / ред. А.Г. Диденко. Нашри 20 - Алмаато: ЮРИСТ, 2004. – С.23-24.
7. Алексеев С.С. Қонун: АВС - Назария - Фалсафа: Таҷрибаи омӯзиши ҳамҷониба. – М.: Статут, 1999. – С.42-46.
8. Хукуки маданияи Русия. Қисми умумӣ: Курси лексияҳо. Мухаррири масъул. У. Содиков – М.: Хуқуқшинос, 2001. – С.21.

Список литературы:

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М, «Право», 1917. – С. 10.
2. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. – М.: СТАТУТ, 2001. – С. 101.
3. Международное частное право: учеб. Пособие//Под общей редакцией профессора Г.К. Матвеева. – Киев: Вища школа, 1985. – С. 12.
4. Петрова Г.В. Международное частное право (Текст): вопросы и ответы. – М.: ИД «Юриспруденция», 2006 . – 200 с.
5. Явич Л.С. Общая теория права. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – С. 129.
6. Иоффе О.С. Право частное и публичное//Гражданское законодательство Республики Казахстан. Статьи, Комментарии, практика / под ред. А.Г. Диденко . Вып 20 - Алматы: ЮРИСТ, 2004. – С. 23-24.
7. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 42- 46.
8. Гражданское право России. Общая часть: Курс лекций. Отв. ред. О.Н. Садиков - М.: Юристъ, 2001. – С. 21.

References:

1. Pokrovsky I. A. Basic Problems of Civil Law. - M., "Pravo", 1917. - P. 10.
2. Cherepakhin B. B. Works on Civil Law. M.: STATUTE. 2001. - P. 101.
3. International Private Law: Textbook. Manual // Under the general editorship of Professor G. K. Matveyev. - Kyiv: Higher School, 1985. - P. 12.
4. Petrova G. V. International Private Law (Text): Questions and Answers. - M.: Publishing House. "Jurisprudence", 2006 . - 200 p.
5. Yavich L. S. General Theory of Law, L.: Publishing House of Leningrad University, 1976. - P. 129.
6. Ioffe O. S. Private and public law//Civil legislation of the Republic of Kazakhstan. Articles, Comments, practice / edited by A.G. Didenko. Issue 20 - Almaty: JURIST, 2004. - P. 23-24.
7. Alekseev S.S. Law: ABC - Theory - Philosophy: Experience of a comprehensive study. - M.: Statut, 1999. - P. 42-46.
8. Civil law of Russia. General part: Lecture course. Responsible. editor O.N. Sadikov - M.: Jurist, 2001. - P. 21.

ТДУ: 347

Абдурахимов Сиёвуш Қудратуллоевич,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири
кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Муассисаи
давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав»

Тел.: (+992) 93-767-82-92

E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО ДОИР БА ПАДИДАИ ШАКЛИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: шакл; шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ; шахсони ҳуқуқӣ; мақсади асосии фаъолият; шакли моликият; намуди мушаххаси фаъолият; қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ; ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба пайдарҳамии падидаҳои «мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ», «шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ», «шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ», «намуди мушаххаси фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ», «қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданияи шахсони ҳуқуқӣ», «мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ» изҳори ақида намудааст. Ҳар як падидаи ҷамъиятӣ бо дигар падидаҳо дар пайдарҳамии мантиқӣ қарор дошта, маҳз дар заминаи муайян гардидани онҳо ба масъалаҳои дигари падидаи мазкур пурра ва ҳаматарафа сарфаҳм рафтани ва нисбати онҳо ҳулосаҳои асоснок баён кардан мумкин аст. Ҳамзамон, муайян намудани пайдарҳамии падидаҳои дар боло номбаршуда барои дарки дурусти онҳо, фарқи онҳо аз ҳамдигар, нақши онҳо дар таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, инчунин дигар ҳолатҳо мусоидат менамояд. Муаллиф ба ҳулоса омадааст, ки мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ муайянкунанда ва ташкилдиханда, инчунин заминагузорандаи падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ баромад намуда, дар заминаи мақсади асосии фаъолияти худ ҳар як шахси ҳуқуқӣ шакли моликият ва намуди мушаххаси фаъолиятро интихоб менамояд. Дар заминаи мақсади асосии фаъолият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқии худ ҳар як шахси ҳуқуқӣ қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданияи, инчунин соҳиби мақоми ҳуқуқӣ мегардад. Дар мақолаи мазкур нисбати тақмили қонунгузориҳои ҷорӣи ҚТ як зумра ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои мушаххас манзур карда шудааст.

Аз ҷумлаи падидаҳои ниҳоят муҳим ва баҳсноки марбут ба таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, ки дер боз мавриди таваҷҷуҳи олимони соҳаи ҳуқуқи маданияи қарор дорад, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ аст. Дуруст аст, ки падидаи мазкур паҳлуҳои гуногун дорад, ки ба он пеш аз ҳама, таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи он, мафҳум, мазмун, моҳият, хусусият ва вазифаҳои он умумият ва фарқияти он бо дигар падидаҳои ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо дохил аст. Албатта, таҳқиқ ва омӯзиши илмии онҳо мавзӯҳои алоҳида буда, онҳоро на яку яқбора, балки бо мурури замон амалӣ намудан мумкин аст.

Дар мақолаи мазкур бошад, тасмим гирифта шуд, ки пайдарҳамии падидаҳои «мақсад асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ», «шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ», «шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ», «намуди мушаххаси фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ», «қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданияи шахсони ҳуқуқӣ», «мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ» изҳори ақида намоем. Чунки ҳар як падидаи ҷамъиятӣ бо дигар падидаҳо дар пайдарҳамии мантиқӣ қарор дошта, маҳз дар заминаи муайян гардидани онҳо ба масъалаҳои мафҳум, мазмун, моҳият, хусусият ва вазифаҳои он пурра ва ҳаматарафа сарфаҳм рафтани ва нисбати онҳо ҳулосаҳои асоснок

баён кардан мумкин аст. Ҳамзамон, муайян намудани пайдарҳамии падидаҳои дар боло номбаршуда барои дарки дурусти онҳо, фарқи онҳо аз ҳамдигар, нақши онҳо дар таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, инчунин дигар ҳолатҳо мусоидат менамояд.

Табиист, ки дилхоҳ шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ғайрибиологӣ аз ҷониби дигар субъектҳо пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсади муайян таъсис дода мешаванд. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 (минбаъд – КМ ҚТ) дар моддаи 50 тамоми шахсони ҳуқуқиро вобаста ба мақсади фаъолиятшон ба ду гуруҳ ҷудо намудааст, ки яке тичоратӣ (ба даст овардани фоида) ва дигаре ғайритичоратӣ (на ба даст наовардани фоида, балки амалӣ намудани фаъолияти гуногуни фоиданоки ҷамъиятӣ – А.С.) аст. КМ ҚТ маҳз дар заминаи мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ номгӯи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии муайянро низ муқаррар кардааст, ки дар ҳолати интиҳоби мақсади асосии фаъолият бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқии мувофиқ ба мақсади асосии фаъолият мавриди интиҳоб қарор дода шавад. Аз ин ҷо, мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ муайянкунанда ва ташкилдихандаи падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ баромад менамоянд.

Чунонки, О.Е. Калинина қайд менамояд: «Гуногунии мақсад маҳсул ва самарайи гуногунии шакл (шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ – А.С.) аст» [6, с.68]. Е.В. Шаклеина низ қайд менамояд, ки мақсаде, ки зимни таъсис додан гузошта шудааст, ба интиҳоби намуди ташкилоти ғайритичоратӣ таъсир мерасонад [27, с.58]. Пас савол пайдо мешавад, ки падидаи шакли ташкилӣ – ҳуқуқӣ танҳо бо назардошти мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ муайян мешаванд? Вобаста ба ин, В.В. Долинская қайд менамояд: «Бо назардошти хусусиятҳои мустақилияти молумулкӣ ва ташкилӣ, муносибатҳои корпоративӣ ва муносибат бо шахсони сеюм, инчунин ҷавобгарӣ шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ ҷудо карда мешаванд» [3, с.14].

Заминаи муҳим ва асосии ҳар як шахси ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ пеш аз ҳама, молумулки муайян, ки он ба

шакли моликияти муайян мансубият дорад, ташкил ва муайян менамояд. Аз ин рӯ, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим, ки ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ пайванди ниҳоят ногусастанӣ дорад, падидаи шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ аст. Шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ, ки он заминаи муҳимму асосии таъсис ва фаъолияти ҳар як шахси ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ташкил менамояд ба номгуи муассиси (муассисони) он пайванди ниҳоят ногусастанӣ дорад. Ба ибораи дигар, муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ муайянкунанда ва ташкилдихандаи шакли моликияти ҷунин ташкилотҳо мебошанд. Масалан, агар муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ, субъектҳои шакли моликияти давлатӣ бошанд, пас шакли моликияти ҷунин ташкилотҳо давлатӣ ва дар ҳолати муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ субъектҳои шакли моликияти хусусӣ бошанд, пас шакли моликияти ҷунин ташкилотҳо хусусӣ аст. Дар ҳолати яқҷоя шудани субъектҳои ҳар ду шакли моликият, пас шакли моликияти ҷунин ташкилотҳо на шакли моликияти алоҳида, балки хусусияти муштарак пайдо менамояд.

Саволи матраҳ аз он иборат аст, ки падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва падидаи шакли моликият аз ҳам ҷудо мебошанд ва ё баръакс онҳо бо ҳамдигар ҷуфт мебошанд? Чунки аз як нигоҳ онҳо падидаҳои бо ҳам ҷуфт ва ягона аниқтараш ҷузъи таркибии падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ будани падидаи шакли моликиятро дар тасаввуроти мо ба миён меорад. Вале, аз тарафи дигар, агар ба номгӯи шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ, ки дар моддаи 50 КМ ҚТ омадааст, назар намоем, дар он танҳо номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ сарфи назар аз шакли моликияти онҳо номбар гардидааст. Ба ҳар ҳол, ба андешаи мо ҳоло онҳо падидаҳои аз ҳамдигар алоҳида ва дар айни замон аз ҳамдигар ҷудонашаванда, инчунин падидаҳои мукамалгардонии якдигар мебошанд. Ба ибораи дигар, нахуст падидаи шакли ташкилӣ - ҳуқуқӣ ва баъдан падидаи шакли моликияти ташкилот аст, ки ҷунин андеша қаблан дар дигар таҳқиқот низ зикр шуда буд [1, с.39.]. Дар моддаи 7 Кодекси муурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

аз 5 - январи соли 2008 нисбати шахсони ҳуқуқӣ дар ибтидо шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва баъдан шакли моликият зикр гардидааст [7].

Дар адабиёти соҳавии ватанӣ низ зимни таснифи шахсони ҳуқуқӣ нахустин таснифот шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва таснифоти навбатӣ маҳз шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ баррасӣ гардидааст [11, с.106]. Вале, бархилофи ин ҳанӯз ҳам дар баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ақидаи баръакс ҷунончи, дар банди 3 қисми 1 Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ибораи «новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилию ҳуқуқӣ» оварда шудааст, ки баҳснок аст [21]. Зарур аст, ки нисбати зикри падидаи шакли моликият низ, ки ягон шахси ҳуқуқӣ бидуни он таъсис ва фаъолият карда наметавонад, дар қисми 1 моддаи 55 КМ ҚТ ҳамчун талабот пас аз зикри «шакли ташкилию ҳуқуқӣ», инчунин ибораи «шакли моликият» низ ҷорӣ карда шавад. Дар маҷмӯъ, масъалаи ҷудо ва ё якҷоя будани падидаҳои шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ мавзӯи баҳси алоҳидаи илмӣ буда, нисбати он бояд таҳқиқоти махсус амалӣ гардад.

Масъалаи навбатӣ, пас аз падидаи шакли моликият, ки он аз мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ онҳо сарчашма гирифта ба падидаи соҳибҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ таъсири намоён дорад, муайян кардани намуди мушаххаси фаъолият мебошад. Бояд қайд кард, ки ҳанӯз ҳам дар қонунгузори ҚТ зикри ҳолатҳои на аввал шакли моликият ва баъдан намуди мушаххаси фаъолият, балки намуди мушаххаси фаъолият ва баъдан шакли моликият ҷой дорад, ки ба андешаи инчониб дуруст намебошад. Ҷунончи, дар моддаи 3 Қонуни ҚТ «Дар бораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2024, омадааст, ки Донишгоҳи миллии Тоҷикистон муассисаи таълимии давлатии таҳсилоти олии касбӣ буда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тобеъ ва ҳисоботдиҳанда мебошад [12]. Пешниҳод мешавад, ки дар моддаи 3 қонуни номбурда, ибораи «муассисаи таълимии давлатии» ба ибораи «муассисаи давлатии таълимии» иваз карда шавад.

Шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба мақсади асосии фаъолияти худ, ки он ба даст овардани ғоида (тиҷоратӣ) ва на ба даст овардани ғоида, балки иҷрои корҳои гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ (ғайритиҷоратӣ) буда метавонад, вобаста ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа аз ҷумла, илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, саноат, соҳтмон, энергетика, кишоварзӣ, идоракунӣ, алоқа, нақлиёт, экология ва ғайраҳо) вобаста ба самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа аз ҷумла, истифодаи молу мулк, истехсол, фуруши мол (иҷрои кор ва хизматрасонӣ), намудҳои мушаххаси фаъолият аз ҷумла, таълимӣ, тарбиявӣ, илмӣ, идоракунӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, таъбиқӣ, профилактикӣ, ёрии аввалини тиббӣ, солимгардонӣ ва ғайраҳо ҳуқуқи интихоб намудан доранд. Барои амалӣ кардани намудҳои мушаххаси фаъолият, ки он аз мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ сарчашма мегиранд, ба даст овардани иҷозатномаи махсуси мақоми ваколатдори давлатӣ ва риояи талаботи дар он муқарраршуда шартӣ ниҳоят муҳим ва ҳатмӣ аст.

Ҳар як шахси ҳуқуқӣ вобаста ба мақсади асосии фаъолияти худ, ки он ба даст овардан ва наовардани ғоида буда метавонад, зимни иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ ҳуқуқҳои субъективӣ ба даст оварда, уҳдадорихои ҳуқуқиро ба зимма доранд. Воқеан, дар қисми 1 моддаи 49 КМ ҚТ қайд гардидааст, ки шахси ҳуқуқӣ метавонад, мутобиқи мақсадҳои фаъолияти дар ҳуҷҷатҳои таъсисии он пешбинигардида ҳуқуқҳои маданӣ ва вобаста ба ин фаъолият уҳдадорихо дошта бошад. Доштани ҳуқуқу уҳдадорихо худ пеш аз ҳама, ба таркиби қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии субъектҳои ҳуқуқӣ мансуб аст. Пас, ҳулоса кардан мумкин аст, ки муқаррароти моддаи 49 КМ ҚТ пеш аз ҳама, доир ба падидаи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданияи шахсони ҳуқуқӣ шаходат медиҳад.

Бинобар ин, мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ на танҳо заминаи асосии интихоби шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва намуди мушаххаси фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, балки заминаи доштани қобилияти ҳуқуқдорӣ ва

амалкунии мадания шахсони ҳуқуқӣ низ баромад менамояд. Чунонки, М.В. Токмовтсева дар мисоли ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ қайд менамояд: «Тамоми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ махсус мебошанд, ки мазмуни он аз мақсади таъсиси шахси ҳуқуқии мушаххас ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқии он вобастагӣ дорад» [24, с.50]. А.В. Егоров низ ҷонибдори чунин андешаи баёншуда аст [4, с.47]. Н.В. Костенко низ қайд менамояд, ки ҳаҷми қобилияти ҳуқуқдорӣ ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба шакли он вобастагӣ дорад. Маҳз, аҳамияти маданӣ-ҳуқуқии мустақил будани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳамин хусусияти онҳо дида мешавад [8, с.49].

Ю.Е. Гартсева низ қайд менамояд, ки ташкилоти таълимӣ дорои қобилияти маҳдудкардашудаи махсус аст, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ муайян гардида ва мувофиқ ба мақсади фаъолияти он маҳдуд карда шудааст. Инчунин номбурда илова менамояд, ки шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ тавсифи зарурии соҳибҳуқуқии онро инъикос менамояд [2, с.97]. В.Н. Сидоров қайд намудааст, ки ҳаҷми қобилияти ҳуқуқдорӣ ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бевосита аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқии он вобастагии зич дорад [22, с.76]. В.В. Долинская қайд меанмояд, ки таснифи шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи мақсади асосии фаъолият ба ҳаҷми соҳибҳуқуқӣ, мазмуни оиннома, мазмуни ном, мавҷудияти номи фирмавӣ, тақдири молу мулк, ки пас аз қонун намудани талаботи кредиторон боқӣ мондааст, таъсир мерасонад [3, с.18].

Чунонки маълум аст, ҳар як шахси ҳуқуқӣ дар заминаи мақсади асосии фаъолияти хеш шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва намуди мушаххаси фаъолияти мувофиқро муайян карда, ҳамзамон маҳз дар заминаи мақсади асосии фаъолияти хеш дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ мегардад. Бино бар ин, мо чунин андеша дорем, ки пас аз пешниҳоди мафҳуми шахси ҳуқуқӣ дар КМ ҚТ масъалаи муҳим на қобилияти ҳуқуқдорӣ шахсони ҳуқуқӣ, ки ҳоло дар моддаи 49 оварда шудааст, балки масъалаи мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, ки дар моддаи 50 оварда шудааст, ба

ҳисоб меравад. Пешниҳод мешавад, ки муқаррароти моддаи 50 КМ ҚТ дар ҷойи моддаи 49 ва муқаррароти моддаи 49 бошад, дар ҷойи моддаи 50 оварда шаванд. Маълум аст, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мадания шахсони ҳуқуқӣ бо амалҳои худ ба даст овардан ва амалӣ намудани ҳуқуқҳои маданӣ ва барои худ ба миён овардани уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ ва иҷро намудани онҳоро фарогир аст. Дар ҳолати иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣҳои хеш, ҳар як шахси ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқии дахлдорро ба зимма дорад.

Вобаста ба мақсади асосии фаъолияти худ ҳар як шахси ҳуқуқӣ, ки чунин ҳолат таъсири худро ба падидаҳои шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, намуди мушаххаси фаъолият, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ мерасонад, соҳиби мақоми ҳуқуқии маданӣ мегардад. Дар адабиёти ватанӣ бошад, чунин қайд гардидааст: «Аз шакли ташкилӣ ҳуқуқӣ (қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мадания мушаххаси шахси ҳуқуқӣ ва аз қобилияти номбурдаи шахси ҳуқуқӣ бошад – А.С.) вазъи (мақоми – А.С.) ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои муассисони он, танзими муносибатҳои корпоративӣ ва ғайра алоқамандӣ дорад» [26, с.96]. Ф.С. Сулаймонов қайд менамояд, ки шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ барои муқаррар намудани вазъи (мақоми – А.С.) ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи моликӣ ва дигар ҳуқуқҳои маҳдуди ашё замина мегузорад [23, с.117].

Шакли ташкилӣ-ҳуқуқии муассисаи олии таълимӣ барои тавсифи мақоми ҳуқуқӣ аҳамияти ниҳоят асосӣ дошта, ба ҳаҷми ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои, ки муассисаи олии таълимӣ ба сифати донишкада, академия ва донишгоҳ ба даст меорад, таъсири бевосита мерасонад [24, с.49]. Е.В. Шаклеина қайд менамояд: «Шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ на танҳо мақоми ҳуқуқии мушаххаси шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратиро балки афзалияти муассисро низ зимни интиҳоби намуди ташкилот низ ташкил менамояд» [27, с.56]. Д.Г. Колдаев дар мисоли ширкатҳо қайд менамояд, ки шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки мақоми ҳуқуқии расмӣ субъекти хоҷагидориро ба даст оварда, ба таври оммавӣ

хочагидори фаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда шаванд [9, с.84]. М.Н. Рачабов бошад, қайд менамояд, ки категорияи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ тартиби таъсис, фаъолият, ҷавобгарӣ ва барҳамдиҳии шахси ҳуқуқиро фарогир аст. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки категорияи мазкур мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқиро муайян менамояд [19, с.77]. Ба андешаи инҷониб, мафҳум, мазмун, моҳият ва хусусиятҳои таркибии падидаи мақоми ҳуқуқӣ таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ аст.

Бояд қайд кард, ки падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар адабиёти таълимӣ, илмӣ ва қонунгузорӣ ба сифати зухуроти гуногун зикр гардидааст. Масалан, дар адабиёти таълимӣ воситаҳои фардисозии шахси ҳуқуқӣ аз ҷумла ном, ки ба он ишора ба шакли ташкилӣ ҳуқуқӣ дохил аст, маҳалли ҷойгиршавӣ ва эътибори қорӣ ҳамчун неъматҳои ғайримоддӣ баромад менамоянд ва дар ҷои дигар яке аз асосҳои таснифи шахсони ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ [11, с.91-106], дар адабиёти илмӣ яке аз асосҳои таснифи шахсони ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ [8, с.36], яке аз асосҳои таснифи мақоми шахсони ҳуқуқӣ доништа шудааст [27, с.55], талаботи нахустин ҳамчун воситаи фардисозии шахси ҳуқуқӣ, ки бояд дар номи онҳо ишора карда шавад, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ мебошад [18, с.111].

Зикри падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) пеш аз ҳама, аз ҚМ ҚТ сарчашма мегирад, ки мувофиқи моддаи 50 ҚМ ҚТ тамоми шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба мақсади асосии фаъолияти хеш ба ду гуруҳ яке ташкилотҳои тичоратӣ ва дигаре ғайритичоратӣ ҷудо гардидааст. Дар заминаи ҷунин таснифоти шахсони ҳуқуқӣ онҳо дар навбати хеш ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдор ҷудо шудаанд. Дар моддаи 55 ҚМ ҚТ бошад, омадааст, ки шахси ҳуқуқӣ номи худро дорад, ки дар он ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо ишора карда мешавад. Маълум мегардад, ки нахустин талабот дар номгузории расмӣ шахсони ҳуқуқӣ маҳз ишора ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ мебошад. Вобаста ба ин, мувофиқи моддаи 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи

бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» [13] аз 19 майи соли 2009, низ нахустин маълумот, ки бояд шахсони ҳуқуқӣ дар аризаи худ ба мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ пешниҳод намоянд, маҳз шакли ташкилӣ-ҳуқуқии худ мебошад.

Дар банди 3 Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, аз 29 - ноябри соли 2022 иборати «новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» оварда шудааст [21]. Зимни таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ нахустин падида пас аз муайян кардани мақсади асосии фаъолият, ки муассиси (муассисони) онҳо бояд ҳал намоянд, на маъсалаи шакли моликияти ташкилот, балки маъсалаи интиҳоби шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилот аст. Вобаста ба ин, ҚМ ҚТ дар моддаи 50 нисбати шахсони ҳуқуқӣ на маъсалаи шаклҳои моликият, балки падидаи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии онҳоро муқаррар карда, дар моддаи 55 бошад, нахустин талаботи номгузории шахсони ҳуқуқиро маҳз ишора ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо номбар кардааст. Аз ин рӯ, дар банди 3 стандарти номбурда ба ҷои истифодаи иборати «новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» истифодаи иборати «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шакли моликият» муносибтар аст.

Лекин бояд дар назар дошт, ки ҚМ ҚТ дар моддаи 50 падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқиро ба калимаи «шакл» ва дар моддаи 55 бошад, ба иборати «шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ» зикр кардааст. Ҳарчанд, дар қонунгузории маданӣ, хусусан ҚМ ҚТ, ҳаммаъно будани калимаи «шакл» - ро бо иборати «шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» олимони соҳа эътироф намуда бошанд [26, с. 96; 17, с. 65; 25, с. 34], ҳам вале, дар адабиёти илмӣ пешниҳод гардидааст, ки аз зикри калимаи «шакл» худдорӣ намудан ва ба ивази он иборати ягона ва равону фаҳмои шакли ташкилӣ-ҳуқуқиро истифода намудан ба манфиати қор аст [27, с. 56]. Дар ҳақиқат, истифодаи калимаи «шакл» ба ҷои иборати «шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» дар моддаи 50 ҚМ ҚТ мувофиқи мақсад намебошад. Чунки, он

дар баъзе муқаррароти қонунгузорӣ на бо мазмуни шакли ташкилӣ - ҳуқуқӣ, балки бо дигар мазмун оварда шудаанд. Масалан, дар қисми 4 моддаи 6 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013 [14], (минбаъд - қонун дар бораи маориф) бошад, қонунгузор ба шахсони воқеӣ гирифтани зинаҳо ва дараҷаҳои таҳсилотро дар шаклҳои рӯзона, шабона, ғоибона, оилавӣ, фарогир, фосилавӣ ва экстернат қафолат додааст. Инчунин, қонун дар бораи маориф дар сарҳати 3 қисми 1 моддаи 9 ибораи «шакл ва меъёри гирифтани таҳсилот» - ро яке аз сохторҳои низоми маориф доништааст.

Нисбати падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ изҳори ақида намуда, бояд қайд кард, ки дар баъзе муқаррароти қонунгузорӣ он мувофиқи мақсад оварда нашудааст, ки чунин ҳолатҳо низ боиси гуногунфаҳмӣ гардидааст. Масалан, дар моддаи 1 қонун дар бораи маориф қонунгузор зимни пешниҳоди мафҳуми расмии муассисаи таълимӣ нисбати чунин муассисаҳо ибораи «новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ» - ро истифода намудааст, ки ба андешаи мо мувофиқи мақсад намебошад. Вобаста ба ин, дар моддаи 14 қонун дар бораи маориф яке аз талаботҳои оинномаи муассисаи таълимӣ пешниҳоди маълумот доир ба шакли ташкилӣ – ҳуқуқӣ қайд гардидааст. Инчунин дар қисми 2, моддаи 55 қонун дар бораи маориф бошад, қонунгузор меъёри маблағгузорию муассисаҳои таълимиро дар баробари дигар меъёрҳо вобаста ба «шакл» - и онҳо низ зикр намудааст, ки ба андешаи мо, муассисаҳои таълимӣ ба шаклҳои муайян ҷудо шуда наметавонанд.

Чунки, истифодаи ибораи мазкур нисбати муассисаҳои таълимӣ, ки худ дар асл танҳо яке аз намудҳои ташкилотҳои таълимӣ мебошанд, нахуст фарогири ҳам ташкилотҳои тичоратӣ ва ҳам ғайритичоратӣ ва баъдан якҷанд номгуӣ шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳо аст. Вале, ҚМ ҚТ дар моддаи 50 на муассисаҳои таълимӣ, балки танҳо муассисаҳоро яке аз шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритичоратӣ номбар кардааст. Дар таҳқиқотҳои илмии ватанӣ ва хориҷӣ низ оид ба нодуруст истифода намудани падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ

нисбати муассисаҳои таълимӣ дар қонунгузорию соҳаи маориф таъкид гардидааст [5, с. 232; 16, с. 172; 17, с. 65]. Ба назари мо, қонунгузор дар мафҳуми расмии муассисаи таълимӣ падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқиро, ки фарогири тамоми номгуӣ ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ аст, ба падидаи шакли моликияти муассисаҳои таълимӣ омехта кардааст. Ба ибораи дигар, қонунгузор ба ҷои зикри ибораи «новобаста аз шакли моликият» ибораи «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» - ро зикр намудааст. Т.В. Твердова [25, с. 33-34], В.В. Кванина [10, с. 75], В.И. Рожков [20, с. 124-125], Ю.Г. Лескова [16, с. 172] муқаррароти қонунгузорию соҳаи маорифро, ки дар он муассисаҳои таълимӣ аз рӯи шакли ташкилӣ-ҳуқуқиашон ба давлатӣ, мунитсипалӣ ва ғайридавлатӣ ҷудо намудааст, номқабул ҳисобидаанд. Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки дар қонунгузорию соҳаи маорифи ҚТ ба ивази зикри ибораи «шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» ибораи «новобаста аз шакли моликият» муқаррар карда шавад.

Дар дигар ҳолат низ истифодаи нодурусти падидаи шакли ташкилӣ- ҳуқуқӣ боиси муҳолифати байни қонунгузорию соҳаи маориф гардидааст. Масалан, дар қисми 2 моддаи 19 қонун дар бораи маориф донишгоҳ донишкада ва академия ҳамчун намудҳои муассисаи таълимӣ оварда шудаанд, вале, дар қисми 2 моддаи 6 Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» [15] аз 19 - майи соли 2009, (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти олии касбӣ) бошад, нисбати намудҳои муассисаҳои таълимии мазкур қонунгузор ибораи «шаклҳо» - ро истифода намудааст, ки охири нодуруст аст. Чунонки қайд гардид, шакл танҳо муассиса аст, ки он дар моддаи 50 ҚМ ҚТ зикр гардидааст. Аз ин лиҳоз, пешниҳод мешавад, ки зикри ибораҳои «новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ» дар моддаҳои 1, 14 ва зикри калимаи «шакл» дар моддаи 55 қонун дар бораи маориф, инчунин зикри ибораҳои «новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ» дар моддаҳои 5, 15, 19, 23, 32, 33 ва зикри калимаи шаклҳои нисбати донишкада, академия ва донишгоҳ дар моддаи 6 қонун дар бораи таҳсилоти олии касбӣ умуман аз қонунгузорию соҳаи маориф хориҷ

карда шуда, он ба иборати «новобаста аз шакли моликият» иваз карда шавад.

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқоти мазкур ба чунин хулоса омад:

1. Дилхоҳ шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ғайрибиологӣ аз ҷониби дигар субъектҳо пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсади муайян таъсис дода мешаванд. КМ ҚТ низ маҳз дар заминаи мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, номгӯи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдори онҳоро муқаррар кардааст. Аз ин ҷо, мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ муайянкунанда ва ташкилдиханда, инчунин заминагузорандаи падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ баромад менамоянд.

2. Заминаи муҳим ва асосии ҳар як шахси ҳуқуқиро пас аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ маҳз шакли моликияти онҳо ташкил ва муайян менамояд. Шакли моликияти ҳар як шахси ҳуқуқӣ аз номгуи муассиси (муассисони) онҳо вобастагӣ дорад. Ба иборати дигар, муассиси (муассисони) шахси ҳуқуқӣ муайянкунанда ва ташкилдихандаи шакли моликияти онҳо аст. Падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ падидаҳои ба ҳамдигар зич ва ҷудонашаванда, инчунин мукамалкунандаи ҳамдигар мебошанд. Пешниҳод мешавад, ки дар моддаи 55 КМ ҚТ дар баробари ишора ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ инчунин ишора ба шакли моликияти шахсони ҳуқуқӣ низ дар ҳолатҳои алоҳида ҳамчун талаботи ҳатмӣ илова карда шавад.

3. Дар заминаи мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ дар назди муассиси (муассисони) он интиҳоби намуди мушаххаси фаъолият аст, ки он ба ҳаҷм ва мазмуни соҳибҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ таъсири ниҳоят муҳим ва асосӣ дорад. Намудҳои мушаххаси фаъолияти асосии худро шахсони ҳуқуқӣ дар заминаи соҳаҳо ва самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа муайян намуда, онро дар асоси иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ, ки риояи ҳатмии шартҳо ва талаботҳои муайянро муқаррар менамояд, амалӣ мекунанд. Намуди мушаххаси фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ пас аз ҳалли масъалаи шакли моликияти ташкилот интиҳоб ва муайян карда шуда, зимни номгузориҳои онҳо

низ бояд маҳз чунин пайдарҳамӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ риоя карда шавад. Пешниҳод мешавад, ки дар моддаи 3 Қонуни ҚТ «Дар бораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2024, иборати «муассисаи таълимии давлатии» ба иборати «муассисаи давлатии таълимии» иваз карда шавад.

4. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ маҳз зимни иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ, ки чунин иштироки он барои ноил гардидан ба мақсади асосии фаъолияти он равона гардидааст, ҳуқуқҳои субъективӣ ба даст оварда, уҳдадорҳои ҳуқуқиро ба зимма дорад. Чунин ҳолат ба падидаи соҳибҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ, ки фарогири қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ мебошад, шаҳодат медиҳад. Хулоса кардан мумкин аст, ки падидаи соҳибҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ қабл аз ҳама, аз мақсади асосии фаъолияти онҳо сарчашма гирифта, тавассути шакли моликият, намуди мушаххаси фаъолият ҳаҷм ва мазмуни муайян пайдо менамояд. Бо назардошти он, ки дар таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, инчунин дар ташаккулёбии падидаҳои шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, шакли моликият, намуди мушаххаси фаъолият ва ҳуди қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ шахсони ҳуқуқӣ маҳз, мақсади асосии фаъолият нақши муҳим дорад, пешниҳод мешавад, ки муқаррароти моддаи 50 КМ ҚТ дар ҷойи моддаи 49 ва муқаррароти моддаи 49 бошад, дар ҷойи моддаи 50 оварда шаванд.

5. Вобаста ба мақсади асосии фаъолияти худ ҳар як шахси ҳуқуқӣ, ки чунин ҳолат таъсири худро ба падидаҳои шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, намуди мушаххаси фаъолият, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ мерасонад, соҳиби мақоми ҳуқуқии маданӣ мегардад. Таъсири намоёнро дар ба даст овардани мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ки он аз мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ сарчашма мегиранд, соҳиб мебошад. Мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ дар навбати худ фарогири падидаҳои тартиби таъсис ва фаъолият, ҳуқуқу уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ, азнавташкилдихӣ, барҳамдихӣ ва ғайраҳо аст,

ки он ҳамчун мавзуи васеъ таҳқиқи илмӣ алоҳидаро тақозо менамояд.

6. Падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар қонунгузори ҚТ ҳамчун нахустин талабот дар номи шахсони ҳуқуқӣ муқаррар шудааст. Зимнан, он дар қонунгузорӣ баъзан бо калимаи шакл ва ибораи новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ номбар гардидааст, ки чунин ҳолат боиси ҳосил намудани на тасаввуроти ягона, балки гуногун мегардад. Бо мақсади тасаввуроти ягонаи ҳуқуқӣ ҳосил намудани чома пешниҳод мешавад, ки дар қонунгузори ҚТ хусусан, моддаи 50 ҚМ ҚТ ибораи ягона ва фаҳмои «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» муқаррар карда шавад.

7. Дар қонунгузори соҳаи маориф хусусан, қонун дар бораи маориф, ки барои тамоми қонунгузори соҳа заминаи асосӣ мебошад, нисбати муассисаи таълимӣ ибораи «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» истифода гардидааст, ки ба андешаи мо мувофиқи мақсад намебошад. Чунки, истифодаи ибораи мазкур нисбати муассисаи таълимӣ, ки худ дар асл танҳо яке аз намудҳои ташкилотҳои таълимӣ мебошад, нахуст

фарогири ҳам ташкилотҳои тичоратӣ ва ҳам ғайритичоратӣ ва баъдан якҷанд номгӯи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ташкилотҳои таълимӣ аст. Вале, ҚМ ҚТ дар моддаи 50 на муассисаи таълимӣ, балки танҳо муассисаҳоро яке аз шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ташкилотҳои ғайритичоратӣ номбар кардааст. Азбаски, дар соҳаи маориф ғайр аз муассиса дигар ягон шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ шахсони ҳуқуқӣ фаъолият наменамоянд, ҳамзамон қонунгузор ҳангоми зикри шаклҳои моликияти муассисаҳои таълимӣ ибораи «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» - ро овардааст, ба хулоса омадан мумкин аст, ки манзури қонунгузор аз зикри ибораи «новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» нисбати муассисаи таълимӣ ва умуман дар қонунгузори соҳаи маориф на якҷанд намудҳои ташкилотҳои таълимӣ, балки шаклҳои моликияти онҳо аст. Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки дар қонунгузори соҳаи маорифи ҚТ ба ивази зикри ибораи «шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ» ибораи «новобаста аз шакли моликият» муқаррар карда шавад.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Қодиров Б.

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ О ФЕНОМЕНЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: форма; организационно-правовая форма; юридические лица; основная цель деятельности; форма собственности; конкретный вид деятельности; правоспособность и дееспособность; коммерческие и некоммерческие организации.

Аннотация: В данной статье автор высказал свое мнение о последовательности явлений «основная цель деятельности юридических лиц», «организационно-правовая форма юридических лиц», «форма собственности юридических лиц», «конкретный вид деятельности юридических лиц», «правоспособность и культурная деятельность юридических лиц», «правовой статус юридических лиц». Каждое общественное явление находится в логической последовательности с другими явлениями, и именно на основе их определения можно полностью и всесторонне разобраться в других вопросах данного явления и сделать по ним обоснованные выводы. При этом определение последовательности перечисленных выше явлений способствует правильному их пониманию, их отличию друг от друга, их роли в создании и деятельности юридических лиц, а также в других ситуациях. Автор делает вывод, что основная цель деятельности юридических лиц является определяющей и организующей, а также основополагающей для явления организационно-правовой формы юридических лиц, и на основе основной цели своей деятельности каждое юридическое лицо выбирает определенную форму собственности и вид деятельности. В основе своей основной цели деятельности и организационно-правовой формы каждое юридическое лицо приобретает правоспособность и культурную практику, а также приобретает правовой статус. В данной статье представлен ряд

конкретных выводов и предложений по совершенствованию действующего законодательства Республики Таджикистан.

Абдурахимов Сиевӯш Кудратуллоевич - кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой права и государственного управления ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава». Тел.: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru.

SOME THOUGHTS ON THE PHENOMENON OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Key words: form; organizational and legal form; legal entities; main purpose of activity; form of ownership; specific type of activity; legal capacity and legal capacity; commercial and non-commercial organizations.

Annotation: In this article, the author expressed his opinion on the sequence of phenomena "the main goal of the activities of legal entities", "the organizational and legal form of legal entities", "the form of ownership of legal entities", "a specific type of activity of legal entities", "legal capacity and cultural activity of legal entities", "legal status of legal entities". Each social phenomenon is in a logical sequence with other phenomena, and it is on the basis of their definition that one can fully and comprehensively understand other issues of this phenomenon and make reasonable conclusions on them. At the same time, determining the sequence of the above phenomena contributes to their correct understanding, their differences from each other, their role in the creation and activities of legal entities, as well as in other situations. The author concludes that the main goal of the activities of legal entities is defining and organizing, as well as fundamental for the phenomenon of the organizational and legal form of legal entities, and on the basis of the main goal of its activities, each legal entity chooses a certain form of ownership and type of activity. Based on its main purpose of activity and organizational and legal form, each legal entity acquires legal capacity and cultural practice, and also acquires legal status. This article presents a number of specific conclusions and proposals for improving the current legislation of the Republic of Tajikistan.

Abdurakhimov Siyovush Kudratulloevich - candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, SEI "Bokhtar State University named after Nosir Khusrav". Phone: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдурахимов С.Қ. Дар бораи баъзе мушкилот ва дурнамои рушди шаклҳои моликияти ташкилотҳои таълимӣ дар мисоли муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2023. – №1. – С.39.
2. Гартсева Ю.Е. Ташкилотҳои таълимӣ дар системаи ташкилотҳои корпоративӣ ва унитарии ғайритиҷоратӣ // Солномаи қонунгузории маорифи Русия. - Ҳаҷм. 10. – 2015 (декабр) – С.97.
3. Долинская В.В. Шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти иқтисодӣ: системаҳо ва навоарӣ. // Маҷаллаи ҳуқуқи Русия. – 2016. – №1. – С.14.
4. Егоров А.В. Муассисаҳо ҳамчун шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ тибқи қонунгузории шаҳрвандии Русия: дисс. ... ном. илм. ҳуқ. – Волгоград, 2006. – С.47.
5. Исматуллоева Н.А. Оид ба масъалаи шакли ташкилию ҳуқуқии ташкилотҳои таълимӣ. // Аҳбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. 2018. № 11. – С.232.
6. Калинина О.Е. Тамоюли тағйироти қонунгузории граждани, ки шаклҳои ташкилию ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратиро муайян мекунад. // Масъалаҳои актуалии ҳуқуқи шаҳрвандӣ. – 2017. – №1 (9) – С.68.

7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD>(санаи мурочиат: 22.12.2024).
8. Костенко Н.В. Танзими ҳукуки граждании фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Федератсияи Русия. дисс. ... номзад. юрид. илмҳо. – Омск: 2003. – С.49.
9. Колдаев Д.Г. Хусусиятҳои асосии шаклҳои ташкилию ҳукуқии ширкатҳо. // Академияи шаҳрӣ. – 2016. – №2. – С.84.
10. Кванина В.В. Танзими ҳукуки граждании муносибатҳо дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ: монография. – М., 2005. – С.75.
11. Курбонов Қ.Ш., Гаффорзода И.Ф. Ҳукуки граждани. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Донишварон». 2017. – С. 106.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” аз 20 июни соли 2024, № 2061 // Маҳзани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 15.12.2024).
13. Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009 // Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ, с. 2009, №5, Мод.316; с.2010, №12, s.1, Мод.828; с.2012, №12, s.1, Мод.1006; с.2015, №11, Мод.972; с.2016, №5, Мод.370; с.2019, №1, Мод.33, №7, Мод.475.
14. Қонуни ҚТ “Дар бораи маориф” аз 22 июли соли 2013, № 1004 // Маҳзани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 15.12.2024).
15. Қонуни ҚТ Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ 19 майи соли 2009 № 531 // Маҳзани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 15.12.2024).
16. Лескова Ю.Г. Вазъи ҳуқуқии муассисаҳои тибқи қонунгузории Русия: дисс. ... номз. илм. ҳуқ. – Самара: – С. 172.
17. Максимец Л.Г. Муассисаи таълимӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи шаҳрвандӣ: дис. ... номз. илм. ҳуқ. – Москва. 2001. – С. 65.
18. Насиров Х.Т., Раҳмонова Л.А., Хочаева Л.И., Худоёров Б.Т., Шомаҳмадов Б., Шонасриддинов Н. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми якум (мақола ба модда) бо истифода аз таҷрибаи судӣ. — Душанбе. 2004. – С. 111.
19. Раҷабов М.Н. Шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – №3 (23) 2018. – С.77.
20. Рожков В.И. Вазъи ҳуқуқии муассисаи таҳсилоти олии ғайридавлатӣ дар шакли ташкилию ҳуқуқии муассисаи тибқи қонунгузории Федератсияи Русия: дисс. ... номз. илм. ҳуқ. – Волгоград. 2006. – С. 124 – 125.
21. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2022, №562 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.12.2024).
22. Сидоров В.Н. Қобилияти ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ. дисс. ... номз. илм. ҳуқ. – Москва: 2008. – С.76.
23. Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи ашъӣ. Монография. Душанбе: 2015. – С.117.
24. Токмовцева М.В. Муассисаи таҳсилоти олий ҳамчун субъекти муносибатҳои соҳаи соҳибқорӣ: дисс. ... номз. илм. ҳуқ. – Москва: 2000. – С.50.
25. Твердова Т.В. Қобилияти ҳуқуқии муассисаи таълимӣ тибқи қонунгузории шаҳрвандии Федератсияи Русия: дисс. ... номзад. илм. ҳуқ. – Москва. 2003. – С.33-34.

26. Ҳуқуқи граждани Чумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум / Мухаррирони масъул: д.и.х. профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва н.и.х. дотсент Сулаймонов Ф.С. Душанбе: 2013. – С.96 (Боби 6 муаллифи боб. Сулаймонов Ф. С. бо ҳаммуаллифӣ Сафаров Д.С.).

27. Шақлина Е.В. Вазъи гражданию ҳуқуқи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ: дисс. ... номзад. илм. ҳук. – Москва: 2005. – С.58.

Список литературы:

1. Абдурахимов С.К. О некоторых проблемах и перспективах развития форм собственности образовательных организаций на примере образовательных учреждений Республики Таджикистан // Законодательство. – 2023. – №1. – С.39.

2. Гарцева Ю.Е. Образовательные организации в системе некоммерческих корпоративных и унитарных организаций // Ежегородник российского образовательного законодательства. - Том. 10. - 2015 (декабрь) - С. 97.

2. Гарцева Ю.Е. Образовательные организации в системе некоммерческих корпоративных и унитарных организаций // Ежегодник российского образовательного законодательства. – Том. 10. – 2015 (декабрь) – С. 97.

3. Долинская В.В. Организационно правовые формы хозяйствования: системы и новеллы. // Журнал российского права. – 2016. – №1. – С.14.

4. Егоров А.В. Учреждения как некоммерческие юридические лица по гражданскому праву России: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград: 2006. – С.47.

5. Исматуллоева Н.А. К вопросу об организационно-правовой форме образовательных организаций. // Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. №11. – С.232.

6. Калинина О.Е. Тенденции изменения гражданского законодательства, определяющего организационно-правовые формы некоммерческих организаций. // Актуальные проблемы гражданского права. – 2017. – №1 (9) – С.68.

7. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года [Электронный ресурс].

Источник доступа:
<https://mmk.tj/content/%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD>(дата обращения: 22.12.2024).

8. Костенко Н. В. Гражданско-правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации. дисс. ... канд. юрид. науч. - Омск: 2003. – С.49.

9. Колдаев Д.Г. Основные характеристики организационно-правовых форм компаний // Муниципальная академия. – 2016. – №2. – С.84.

10. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: монография. – М., 2005. – С. 75.

11. Курбанов К.Ш. Гафурзода И.Д. Гражданское право. Часть 1. Учебник. Душанбе: “Донишварон”. 2017. – С. 106.

12. Закон Республики Таджикистан “О Таджикском национальном университете” от 20 июня 2024 года, № 2061 // Законодательная база Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 15.12.2024).

13. Закон РТ “О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей” от 19 мая 2009 года // Ахбори Маджлиси Оли РТ, С. 2009, №5, Мод.316; С.2010, №12,С.1, Мод.828; С.2012, №12,С.1, Мод.1006; С.2015, №11, Мод.972; С.2016, №5, Мод.370; С.2019, №1, Мод.33, №7, Мод.475.

14. Закон РТ “Об образовании” от 22 июля 2013 года № 1004 // Законодательная база

Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 15.12.2024).

15. Закон РТ “О высшем и послевузовском профессиональном образовании” от 19 мая 2009 года № 531 // Законодательная база Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 15.12.2024).

16. Лескова Ю.Г. Правовое положение учреждений по Российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара: – С. 172.

17. Максимец Л.Г. Образовательное учреждение как субъект гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва. 2001. – С. 65.

18. Насиров Х.Т., Рахманова Л.А., Ходжаева Л.И., Худоёров Б.Т., Шомахмадов Б., Шонасриддинов Н. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Таджикистан. Части первой (постатейный) с использованием судебной практики. – Душанбе. 2004. – С. 111.

19. Раджабов М.Н. Организационно-правовые формы деятельности международных организаций в международном частном праве // Правовая жизнь №3 (23) 2018. – С.77.

20. Рожков В.И. Правовое положение негосударственного высшего учебного заведения в организационно-правовой форме учреждения по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград. 2006. – С. 124 – 125.

21. Государственный стандарт высшего профессионального образования в Республике Таджикистан утвержден Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 ноября 2022 года, №562 // Централизованная информационно-правовая база данных РТ «Юстиция». Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 15.12.2024).

22. Сидоров В.Н. Правосубъектность некоммерческих организаций. дисс. ... канд. юрид. науч. Москва: 2008. – С.76.

23. Сулаймонов Ф.С. Объектные права. Монография. Душанбе: 2015. – С.117.

24. Токмовцева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства дисс. ... канд. юрид. науч. Москва: 2000. – С.50.

25. Твердова Т.В. Правосубъектность образовательного учреждения по гражданскому праву Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. науч. - Москва. 2003. – С. 33-34.

26. Гражданское право Республики Таджикистан. Учебник. Часть первая / ответственные Редакторы: д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой гражданского права юридического факультета ТНУ Гаюрова Ш.К. к.ю.н., доцент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: 2013. – С.96 (Глава 6 автор главы. Сулаймонов Ф. С. в соавторстве с Сафаровым Д.С.).

27. Шаклеина Е.В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. науч. - Москва: 2005. – С.58.

References:

1. Abdurakhimov S.K. On some problems and prospects for the development of forms of ownership of educational organizations on the example of educational institutions of the Republic of Tajikistan // Legislation. - 2023. - No. 1. - P. 39.

2. Gartseva Yu.E. Educational organizations in the system of non-profit corporate and unitary organizations // Yearbook of Russian educational legislation. - Vol. 10. - 2015 (December) - P. 97.

2. Gartseva Yu.E. Educational organizations in the system of non-profit corporate and unitary organizations // Yearbook of Russian educational legislation. - Vol. 10. - 2015 (December) - P. 97.

3. Dolinskaya V.V. Organizational and legal forms of business: systems and innovations. // Journal of Russian Law. - 2016. - No. 1. - P. 14.

4. Egorov A.V. Institutions as non-profit legal entities under the civil law of Russia: diss. ... Cand. of Law. Volgograd: 2006. - P. 47.

5. Ismatulloeva N.A. On the issue of the organizational and legal form of educational organizations. // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social

sciences. 2018. No. 11. - P. 232.

6. Kalinina O.E. Trends in changes in civil legislation determining the organizational and legal forms of non-profit organizations. // Actual problems of civil law. - 2017. - No. 1 (9) - P. 68.

7. Civil Code of the Republic of Tajikistan dated December 24, 2022 [Electronic resource]. Access source:

<https://mmk.tj/content/%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD>(date of access: 22.12.2024).

8. Kostenko N. V. Civil regulation of the activities of non-profit organizations in the Russian Federation. diss. ... Cand. Jurid. Sci. - Omsk: 2003. - P. 49.

9. Koldayev D. G. Main characteristics of organizational and legal forms of companies // Municipal Academy. - 2016. - No. 2. - P. 84.

10. Kvanina V. V. Civil law regulation of relations in the field of higher professional education: monograph. - M., 2005. - P. 75.

11. Kurbanov K. Sh. Gafurzoda I. D. Civil law. Part 1. Textbook. Dushanbe: "Donishvaron". 2017. - P. 106.

12. Law of the Republic of Tajikistan "On the Tajik National University" dated June 20, 2024, No. 2061 // Legislative base of the Republic of Tajikistan [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.mmk.tj> (date accessed: 15.12.2024).

13. Law of the Republic of Tajikistan "On state registration of legal entities and individual entrepreneurs" dated May 19, 2009 // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, S. 2009, No. 5, Mod. 316; S. 2010, No. 12, S. 1, Mod. 828; S. 2012, No. 12, S. 1, Mod. 1006; S. 2015, No. 11, Mod. 972; S. 2016, No. 5, Mod. 370; S. 2019, No. 1, Mod. 33, No. 7, Mod. 475.

14. Law of the Republic of Tajikistan "On Education" dated July 22, 2013 No. 1004 // Legislative Framework of the Republic of Tajikistan [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.mmk.tj> (date of access: 12/15/2024).

15. Law of the Republic of Tajikistan "On Higher and Postgraduate Professional Education" dated May 19, 2009 No. 531 // Legislative Framework of the Republic of Tajikistan [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.mmk.tj> (date of access: 12/15/2024).

16. Leskova Yu.G. Legal status of institutions under Russian legislation: dis. ... cand. sciences (Law). - Samara: - P. 172.

17. Maksimets L.G. Educational institution as a subject of civil law: dis. ... cand. sciences (Law). - Moscow. 2001. - P. 65.

18. Nasirov H.T., Rakhmanova L.A., Khodjaeva L.I., Khudoerov B.T., Shomakhmadov B., Shonasiddinov N. Commentary on the Civil Code of the Republic of Tajikistan. Part One (article by article) using judicial practice. - Dushanbe. 2004. - P. 111.

19. Radjabov M.N. Organizational and legal forms of activity of international organizations in international private law // Legal Life No. 3 (23) 2018. - P. 77.

20. Rozhkov V.I. Legal status of a non-state higher educational institution in the organizational and legal form of an institution under the legislation of the Russian Federation: dis. ... candidate of legal sciences. - Volgograd. 2006. – P. 124 – 125.

21. The state standard of higher professional education in the Republic of Tajikistan was approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated November 29, 2022, No. 562 // Centralized information and legal database of the Republic of Tajikistan "Justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (accessed: 12/15/2024).

22. Sidorov V.N. Legal capacity of non-profit organizations. diss. ... Cand. Jurid. Sci. Moscow: 2008. – P. 76.

23. Sulaimonov F.S. Object rights. Monograph. Dushanbe: 2015. – P. 117.

24. Tokmvtseva M.V. Higher educational institution as a subject of relations in the field of entrepreneurship diss. ... Cand. Sci. (Law). Moscow: 2000. – P.50.
25. Tverdova T.V. Legal capacity of an educational institution under the civil law of the Russian Federation: diss. ... Cand. Sci. (Law). - Moscow. 2003. – P.33-34.
26. Civil Law of the Republic of Tajikistan. Textbook. Part One / Editors-in-Chief: Doctor of Law, Professor, Head of the Civil Law Department of the Law Faculty of TNU Gayurova Sh.K. Candidate of Law, Associate Professor Sulaymonov F.S. – Dushanbe: 2013. – P.96 (Chapter 6 author of the chapter. Sulaymonov F.S. co-authored with Safarov D.S.).
27. Shakleina E.V. Civil-legal status of non-profit organizations: dis. ... Cand. of Law. - Moscow: 2005. – P.58.

ТДУ: 347.121.2

Одинаев Убайдулло Саймахмудович,

унвонҷӯйи кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: odinaev_0220@mail.ru

Тел.: (+992) 981-02-20-20.

Раҷабзода Маҳмадиёр Носир,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ.

E-mail: rajabovm.1973@mail.ru

Тел.: (+992) 902887044

КОДЕКСИ МАДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАСОИЛИ ВАЪЗИ ҲУҚУҚИИ ШАХСОНИ ВОКЕӢ

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони воқеӣ, шаҳрванд, шаҳрванди хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд, қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амалкунӣ.

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф оид ба ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ибрози андеша намуда, мубрамият ва аҳмияти масъала, ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, инчунин як қатор навгониҳои дар танзими ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ чун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ тибқи муқарроти Кодекси маданияи ҚТ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Бояд қайд намуд, ки ба андешаи муаллиф масоили ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ тавассути катигорияи қобилияти ҳуқуқдори ва қобилияти амалкунӣ муаян карда мешавад.

Маълум аст, ки аз 1 июли соли 2023 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди амал қарор гирифта, як қатор навгониҳоро дар раванди танзими муносибатҳои, ки предмети танзими қонунгузори маданияро ташкил медиҳанд, ворид намуд. Аз ҷумла, як қатор навгониҳо дар танзими ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМ) дарҷ гардида, мавриди танзим қарор мегиранд.

Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур кӯшиш намудем, ки оид ба баъзе масъалаҳои танзими ваъзи ҳуқуқи шахсони воқеӣ чун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ тибқи муқарроти КМ ибрози андеша намоем.

1. Дар КМ (боби 3) мафҳуми «шахси воқеӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст, ки чунин ҳолат ба таври умумӣ меъёрҳои ин бобро на танҳо нисбати мақоми ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки нисбати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд низ татбиқ мешавад (қ.2 м.17 КМ). Бо фарқи аз ин, дар Кодекси

граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КГ) мафҳуми «шахси воқеӣ» ва «шаҳрванд» ҳамчун калимаҳои ҳаммаъно (синоним) истифода мешуданд (м.17), ҳарчанд мафҳуми «шахси воқеӣ» васеъ буда, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар худ таҷассум менамояд.

Умуман, тазаккур намудан зарур аст, ки истифодаи категорияҳои «шаҳрванд» ва «шахсони воқеӣ» дар қонунгузориҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои худро дошта, вобаста аз предмети танзими ин соҳаҳои қонунгузорӣ, категорияҳои мазкур тобишҳои гуногунро доро мегарданд. Масалан, истилоҳи «шаҳрванд» дар моддаҳои 24, 27, 28, 29, 31 ва 43 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо нисбати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ғайр аз ин ба категорияҳои «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «шаҳрвандони хориҷӣ» ва «шахсони бешаҳрванд»-ро истифода намуда, онҳо мафҳум ва хусусиятҳои гуногунро доро мебошанд. Аз ҷумла:

якум, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони воқеие мебошанд, ки шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд ва шаҳрвандони хориҷӣ шахсоне мебошанд, ки шаҳрвандии давлати хориҷиро доранд. Шахсони бешаҳрванд бошанд, шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё ягон давлатро надоранд. Дуюм, вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар асоси низоми ҳуқуқии давлати қабулқунанда ва давлати шаҳрвандӣ муайян карда мешавад. Аз ҷумла, дар қонунгузориҳо муқаррар шудааст, ки қобилияти амалии шахси воқеӣ тибқи қонуни шахсии ӯ, ки ҳуқуқи давлати шаҳрвандии ӯро дар бар мегирад, муайян мекунад. Нисбат ба вазъи ҳуқуқии шахсони бешаҳрванд бошад, қонуни кишваре, ки ин шахс асосан дар он зиндагӣ мекунад, татбиқ мешавад. Аммо, татбиқи қонуни шахсии шаҳрвандони хориҷӣ номаҳдуд нест ва он бо қоидаҳои давлати мушаххас, ки дар қаламрави он қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалқунии шаҳрвандони хориҷӣ амалӣ карда мешавад, метавонад маҳдуд карда шаванд. Сеюм, як хусусияти вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар он аст, ки онҳо ҳуқуқи химояи дипломатии давлати шаҳрвандии худро доранд, дар ҳоле ки вазъи ҳуқуқии шахсони бешаҳрванд чунин хусусиятро надорад.

Бояд дарҷ намуд, ки тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар се ҳолат мақоми шаҳрвандони хориҷӣ метавонад васеъ ё маҳдуд карда шавад, ки дар бораи мақоми шахсони бешаҳрванд чунин ҳолат вучуд надорад: а) дар асоси созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати хориҷӣ; б) нисбат ба шаҳрвандони давлатҳое, ки дар онҳо ҳуқуқи озодихоӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд карда мешаванд. Дар ин маврид Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маҳдудияти мутақобила (реторсия ном дорад) муқаррар намояд, ки чунин реторсия нисбат ба шахсони бешаҳрванд татбиқ намегардад;

Ҳамин тариқ, категорияҳои «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «шаҳрвандони хориҷӣ» ва «шахсони бешаҳрванд» категорияҳои гуногун буда, нисбат ба гуруҳ алоҳидаи шахсони воқеӣ тааллуқ доранд, ки онҳо дорои вазъи ҳуқуқии гуногун буда, доираи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳо низ гуногун мебошанд.

2. Маълум аст, ки вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ тавассути категорияҳои «қобилияти ҳуқуқдорӣ» ва «қобилияти амалқунӣ» муайян карда мешаванд.

Тибқи моддаи 18 КМ «қобилияти ҳуқуқдорӣ шахси воқеӣ» чун қобилияти доштани ҳуқуқи уҳдадорӣ маданӣ (қобилияти ҳуқуқдорӣ

маданӣ) нисбати ҳамаи шахсони воқеӣ ба андозаи баробар эътироф карда мешавад, ки дар бораи қобилияти соҳиби ҳуқуқҳои маданӣ ва ба дӯш гирифтани уҳдадориҳои шахси воқеӣ ба андозаи баробар сухан меравад. Ҳамин тариқ, КМ қобилияти ҳуқуқдорӣ ҳамаи шахсони воқеӣ – ҳам шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро баробар бо қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мекунад. Тибқи моддаи 19 КМ мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шахси воқеӣ муқаррар шудааст, ки тибқи он шахси воқеӣ метавонад ҳам дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам берун аз он дорои ҳуқуқи моликият ба молу мулк бошад; молу мулкро мерос гирад ва васият кунад; дар ҳудуди ҷумҳурий озодона ҳаракат карда, маҳалли истиқоматро интихоб намояд; озодона ҳудуди ҷумҳуриро тарқ карда ва ба он баргардад; ба фаъолияти соҳибдорӣ ва ҳар гуна фаъолияти манънакардаи қонунгузорӣ машғул шавад; мустақилона ё якҷоя бо шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқии дигар шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳад; ҳар гуна аҳди бо қонунгузорӣ манънашударо анҷом дода, дар уҳдадориҳои иштирок намояд; дорои ҳуқуқи моликияти зехнӣ бошад; ҷаброни зарари моддӣ ва товони зарари маънавиро талаб намояд; ҳуқуқҳои дигари молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ дошта бошад.

3. Масъалаи дигаре, ки ба вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ алоқамандии зич дорад, ин номи шахси воқеӣ мебошад. Мутобиқи Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак «кӯдак аз лаҳзаи таваллуд ҳуқуқ ба ном пайдо мекунад» (моддаи 7). Дар ҳақиқат, ном воситаи фардиқунонии шахсони воқеӣ, ҳамчун иштирокчи муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ буда, қонунгузориҳои маданӣ пешбинӣ менамояд, ки шахси воқеӣ номро ҳангоми таваллуд гирифта, ҳуқуқ дорад, бо тартиби пешбининамуди қонунгузорӣ онро иваз намояд. Аммо иваз намудани ному насаб асос барои тағйир ёфтани ҳуқуқи уҳдадориҳо, ки бо номи қаблӣ ба даст оварда шудааст, намегардад. Инчунин, КМ ба даст овардани ҳуқуқи уҳдадориҳоро зери номи шахси бегона манъ менамояд. Масалан, аҳдҳое, ки бо истифодаи номи каси дигар баста шудаанд, дар асоси моддаҳои 193, 194, 195, 196 КМ беътиборанд. Умуман, қонунгузорӣ пешбинӣ менамояд, ки дар сурати истифодаи ғайриқонунии номи шахси дигар ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Баъзе масъалаҳои бо таъсири ҳудуди синнусолии муқаррарнамудаи қонун, ки ба ҳаҷми қобилияти амалқунии ноболиғон иртибот доштанд, дар зербобҳои пешина баррасӣ гардида буданд, вале бисёр масъалаҳои дигар аз

аҳаммияти калони илмию амалӣ бархӯрдорбуда ба таҳлил ниёз доранд. Қобилияти амалкунии ноболиғон дар синни аз 6 то 14-солагӣ қобилияти амалкунии чузъӣ мебошад. Кӯдакони ба синни шашсолагӣ нарасида, амалан пурра ғайриқобили амал эътироф карда мешаванд, чунки онҳо «қумуман ба фаъолияти граждани қобилият надоранд» [4, с. 114].

Ноболиғони синни шаш то чордаҳсоларо бошад, на қонунгузорию амалкунанда ва на таҷрибаи татбиқи он асоси ғайриқобили амал ҳисоб кардани онҳоро намедиханд, чунонки баъзан дар адабиёти илмӣ ин нуқта тасдиқ карда мешавад [5, с. 113], ки дар ин маврид худи номи м. 29 КМ ҚТ шаҳодат медиҳад: «Қобилияти амалкунии ноболиғон», ҳарчанд баъзан қайд мегардад, ки: «...шаҳрвандони ба синни 14-солагӣ нарасида, ғайриқобили амал мебошанд, чунки наметавон оид ба қобилияти амалкунии шахс қазоват кард, агар ӯ ҷавобгарии мустақилонаро барои амалҳои худ ба зимма надошта бошад» [6, с. 103].

Истилоҳи қобилияти ҳуқуқдории субъективии маданияи шахсони воқеӣ яке аз истилоҳҳои қадимтарини илми ҳуқуқи маданӣ ба ҳисоб меравад. Вай мавқеи қонунии худро дар низоми ҳуқуқи хусусии римӣ дарёфт намуда, дар роҳи инкишоф ва мукамал шуданаш роҳҳои тӯлоии чандин садсолаҳоро аз сар гузаронидааст. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат дар аксарияти давлатҳои низоми ҳуқуқи романно олмонӣ ретсепсияи ҳуқуқи римӣ имконият дод, ки қонунгузорию онҳо то дараҷаи муайян пеш равад [7, с. 293].

4. Дигар масъалае, ки ба вазъи ҳуқуқи шахсони воқеӣ алоқамандии зиҷ дорад, ин танзими ҳуқуқи маҳалли истиқомати (қоӣ истиқомати) шахси воқеӣ мебошад. Зеро, дар раванди танзими муносибатҳои маданияи ҳуқуқӣ як қатор ҳолатҳои ба миён меоянд, ки ба маҳалли истиқомати шахси воқеӣ алоқаманд буда, вобаста ба он танзими ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Аз ҷумла, ҳангоми муқаррар намудани маҳалли кушодани мерос (м.1255 КМ), бедарак ғоиб эътироф намудани шахси воқеӣ (м.43 КМ) ё вафоткарда эълон кардани шахс (м.46 КМ).

Дар қонунгузорию кишварҳои гуногун мафҳуми «қоӣ истиқомат» ба таври гуногун истифода мешавад ва ҳатто дар дохили як давлат он метавонад гуногун бошад. Масалан, дар Италия қоӣ иқомат қоӣест, ки шахс қисми асосии фаъолият ва манфиатҳои худро дорад. КМ (м.21) қоӣ истиқомати шахси воқеиро ба сифати маҳалле, ки ин шахс доими ё бештар дар он зиндагӣ мекунад, эътироф менамояд. Пас, маълум

мегардад, ки категорияи «қоӣ истиқомат» дар асоси маҳалли истиқомати доими ё бештар муайян карда мешавад.

Бояд дарҷ намуд, ки КМ қоӣ истиқомати ноболиғони аз 14-сола болоро ҳамчун маҳалли истиқомати доими ё асосии онҳо эътироф намуда, барои ноболиғони то 14-сола ва шахсони таҳти васоят қарордошта (ғайри қобили амал) қоӣ истиқомати онҳоро бо қоӣ истиқомати намоёндагои ва парасторони алоқаманд менамояд.

5. Унсурҳои навбатии мақоми шахси воқеӣ категорияи «қобилияти амалкунии» мебошад. КМ вобаста ба ҳаҷм, қобилияти амалкунии шахсони воқеиро ба 3 намуд ҷудо кардааст: пурра, қисман ва маҳдуд. Қобилияти пурраи амалкунии бо расидан ба синни балоғат, яъне ба сини 18 солагӣ ба даст оварда мешавад. Аз ин қоидаи умумӣ 2 ҳолати истисно пешбинӣ шудааст: якум, шахсоне, ки то расидан ба синни 18 солагӣ оиладор гардидаанд, қобилияти пурраи амалкуниро ба даст меоранд. (қ.2 м.22 КМ). Дуюм, ҳангоми тибқи муқаррароти қонунгузорию шахси воқеӣ эмансипатсия карда шавад. Мафҳуми «эмансипатсия», ки дар КГ низ истифода мешуд, бо чунин мазмун дар КМ низ дарҷ крада шуд.

Ноболиғони синни аз 14 то 18 сол, ҳуқуқ доранд бе иҷозати волидайн, фарзандхонон ва васиён чунин ҳаракатҳоро анҷом диҳанд: музди меҳнат, стипендия ва даромади дигари қонунии худро мустақилона ихтиёрдорӣ намоёнд; ҳуқуқҳои муаллиф ба асари илмӣ, адабӣ, санъат, ихтироот ё натиҷаи дигари фаъолияти зеҳнии бо қонун ҳифзшавандаи худро амалӣ намоёнд; мутобиқи қонунгузорию дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ пасандоз ё амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоёнд; аҳди хурди маишии дар қ.3 м.29 КМ пешбинигардидаҳо анҷом диҳанд.

Инчунин, ноболиғони ба синни шонздаҳрасида ҳуқуқ доранд мутобиқи қонунгузорию узви кооператив бошанд. Ноболиғони аз чордаҳ то ҳажадаҳсола аз рӯи аҳди тибқи муқаррароти қонун анҷомдодаи худ, мустақилона ҷавобгарии молумулқӣ доранд. Чунин ноболиғон барои зарари расондашон ҷавобгар мебошанд.

Аҳдро аз номи ноболиғони ба синни чордаҳ нарасида (хурдсолон) танҳо намоёндагои қонунии онҳо анҷом дода метавонанд, ба истиснои аҳди дар муқаррароти КМ пешбини шуда бошанд.

Ноболиғони аз шаш то чордаҳсола ҳуқуқи мустақилона бастанӣ аҳди зеринро доранд: аҳди хурди маишӣ; аҳде, ки барои ройгон ба даст овардани нафъ равона гардида, тасдиқи нотариалӣ ё бақайдгирии давлатиро талаб намекунанд; аҳди ихтиёрдорӣ кардани воситаҳои, ки намоёндагои

қонунӣ ё бо розигии онҳо шахси сеюм барои мақсади муайян ё ихтиёрдорӣ озодона додааст.

Дар мачмуъ, бояд дарҷ намуд, ки муқаррароти КМ дар танзими вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ як қатор унсурҳои навро ворид намуда бошад ҳам, бештари меъёрҳои КГ такроран дарҷ намудааст. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки қонунгузорӣ вазъи ҳуқуқии шахсони воқеиро дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, ки пештар дар КГ дарҷ карда шуда буд, қобили қабул доништа, онро дар КМ низ ҷойгир намуд. Ба ҳар ҳол,

муқаррароти КМ дар самти танзими вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ дар мачмуъ бояд мусбӣ арзёбӣ карда шаванд, зеро дар он дастовардҳои қонунгузории дигар давлатҳои пешрафта, ки дар КГ дарҷи худро низ ёфта буданд, инъикос ёфта, баҳри ба таври дахлдор танзим намудани вазъи ҳуқуқии шахсони воқеӣ ва ба таври умумӣ муқаррар намудани қоидаҳои зарурӣ равона карда шудаанд.

Муқаррир: н.и.х., дотсент Қодиров Н.А.

ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

Ключевые слова: Республики Таджикистан, Конституция Республики Таджикистан, Гражданский Кодекс Республики Таджикистан, физические лица, гражданин, иностранный гражданин, лица без гражданства, правоспособность, дееспособность.

Аннотация: В статье автор высказал мнение о правовом статусе физических лиц в Гражданском кодексе Республики Таджикистан, актуальности и значимости вопроса, правовом статусе физических лиц в Гражданском кодексе Республики Таджикистан, а также проанализировал и рассмотрел ряд нововведений в регулировании правового статуса физических лиц как субъектов международного частного права в соответствии с положениями Гражданского кодекса РТ. Следует отметить, что по мнению автора вопросы правового положения физических лиц в культурно-правовых отношениях определяются категорией правоспособности и дееспособности.

Одинаев Убайдулло Саймаҳмудович - соискатель кафедры международного права юридического факультета Таджикского национального университета. E-mail: odinaev_0220@mail.ru, Тел.: (+992) 981-02-20-20.

Раҷабзода Маҳмадиёр Носир – кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права юридического факультета ТНУ. E-mail: rajabovm.1973@mail.ru, Тел.: (+992) 902887044

THE CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ISSUES OF THE LEGAL STATUS OF INDIVIDUALS

Keywords: Republic of Tajikistan, Constitution of the Republic of Tajikistan, Civil Code of the Republic of Tajikistan, individuals, citizen, foreign citizen, stateless person, law, legal capacity.

Annotation: In the article, the author expressed his opinion on the legal status of individuals in the Civil Code of the Republic of Tajikistan, the relevance and significance of the issue, the legal status of individuals in the Civil Code of the Republic of Tajikistan, and analyzed and reviewed a number of innovations in regulating the legal status of individuals as subjects of private international law in accordance with the provisions of the Civil Code. It should be noted that the issues of the legal status of individuals in cultural and legal relations are determined by the category of legal capacity and legal capacity.

Odinaev Ubaydullo Saymahmudovich - applicant for the Department of International Law, Faculty of Law, Tajik National University. E-mail: odinaev_0220@mail.ru, Tel.: (+992) 981-02-20-20.

Rajabzoda Mahmadiy Nosir - is a Candidate of Law, Associate Professor of the Department of International Law at the Law Faculty of TNU. E-mail: rajabovm.1973@mail.ru, Tel.: (+992) 902887044.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18 декабри соли 2024).

2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2024, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18 декабри соли 2024).

3. Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989 // Маҳзани қонунгузории ҚТ [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 16.12.2024).
4. Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. 3-е изд., испр. – М., 2003. – С. 114.
5. Майданник Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. – М., 1968. – С. 113.
6. Гражданское право: учебник. Ч. I. 3-е изд., перераб. и доп.//под. ред. А.П. Сергеева, Ю.К.Толстого. – М., 1998. – С. 103.
7. Қурбонализода Н.Ш. Масъалаҳои субъекти ҳуқуқи маданӣ будани шахсони воқеӣ: ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2023. – С. 293.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года // Централизованная правовая база данных РТ правосудие". Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Адрес электронной почты защищен от спам-ботов. <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 18 декабря 2024 года).
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2024 года, №1918 // централизованная правовая база данных РТ «правосудие». Форма 7.0. [Электронная резервная копия]. Адрес электронной почты защищен от спам-ботов. <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 18 декабря 2024 года).
3. Конвенция о правах ребенка 1989 года // законодательная база РТ [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 16.12.2024).
4. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2 ч. 3-е изд., испр. – М., 2003. – С. 114.
5. Майданник Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. – М., 1968. – С. 113.
6. Гражданское право: учебник. Ч. I. 3-е изд., перераб. и доп.//под. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 1998. – С. 103.
7. Қурбонализода Н.Ш. Вопросы субъекта гражданского права физических лиц: теоретические и практические аспекты законодательства Республики Таджикистан: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. - Душанбе, 2023. – С. 293.

List of literature:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994 // Centralized legal database of the Republic of Tajikistan "justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. The email address is being protected from spambots. <http://www.adlia.tj> (accessed December 18, 2024).
2. Civil Code of the Republic of Tajikistan dated December 24, 2024, No. 1918 // Centralized legal database of the Republic of Tajikistan "justice". Form 7.0. [Electronic backup copy]. The email address is being protected from spambots. <http://www.adlia.tj> (accessed December 18, 2024).
3. Convention on the Rights of the Child of 1989 // Legislative base of the Republic of Tatarstan [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.mmk.tj> (date of reference: 12/16/2024).
4. Meyer D.I. Russian civil law: in the 2nd part of the 3rd ed., ispr. – М., 2003. – p. 114.
5. Maidannik L.A., Sergeeva N.Yu. Material liability for damage to health. – М., 1968. – p. 113.
6. Civil law: textbook. Part I. 3rd ed., reprint. and add.//edited by A.P. Sergeev, Yu.K.Tolstoy, Moscow, 1998, p. 103.
7. Kurbonalizoda N.S. Questions of the subject of the civil law of individuals: theoretical and practical aspects of the legislation of the Republic of Tajikistan: dissertation for the degree of Doctor of Law. - Dushanbe, 2023. – p. 293.

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ
12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
12.00.05 – LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

ТДУ: 364.1.

Музафарзода Марчона Шарифбег,

унвонҷӯи шуъбаи ҳуқуқи хусусии Институти фалсафа, сиёсатишinosӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

E-mail: tv1@gmail.com

Тел: (+992) 900-30-87-83

**ШАРТНОМАИ КОЛЛЕКТИВӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР НИЗОМИ САНАДҲОИ
МЕЪЁРИИ ДОХИЛӢ (ЛОКАЛӢ)**

Калидвожаҳо: музокироти коллективӣ, шартномаҳои коллективӣ, корфармо, намояндагони кормандон, муносибатҳои меҳнатӣ, ихтилофҳо, манфиатҳои кормандон, иттифоқи касаба, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ,

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур шартномаи коллективӣ ва аҳамияти он дар санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ) аз лиҳози ҳуқуқӣ мавриди таҳлилу омӯзиши муқаммалӣ илмӣ қарор гирифтааст.

Дар мақола мафҳумҳои асосии шартномаи коллективӣ ва таснифоти онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва олимони ватанию хориҷӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ мавриди таҳлилу омӯзиши муқаммалӣ илмӣ қарор гирифтааст.

Дар мақолаи мазкур муаллиф фикру андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва меъёрхое, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва КМ ҚТ, пешбинӣ шудааст, таҳлил намуда, дар асоси таҳлил ба хулосае меояд, ки бастанӣ шартномаҳои коллективӣ, ба меъёрҳои конститусионӣ, санадҳои байналмилалӣ, КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобикати пурра дошта, амалӣ намудани онро хатмӣ мебошад.

Низоми ташаккулёфтаи шарикӣ иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйироти кулӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ, бо эҷоди механизми нави бастанӣ шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ, истифодаи расмиёти мутамаддини ҳалли баҳсҳо ва муноқишаҳои меҳнатӣ инфиродӣ ва коллективӣ алоқаманд аст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ мамлакат ва мутаносибан дар низоми сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ дар ҷойи аввал меистад. Волоияти он бар дигар ҳамаи санадҳои ҳуқуқии дар сатҳи миллий қабул мешуда на танҳо дар маъхазҳои илмӣ ва таълимӣ, балки дар сатҳи конунгузорӣ низ эътироф шудааст.

Волоияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бар тамоми дигар санадҳои дохилидавлатӣ дар он зоҳир мегардад, ки санадҳои мазкур дар асос ва дар мутобикати мутобикати пурра бо Конститутсия қабул шуда, дар сурати хилофи он буданашон эътибор надошта, мавриди амал қарор намегиранд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қонуни волоияти олии ҳуқуқидошта, аз ҷумла ҳуқуқи озодиҳои иҷтимоӣ – меҳнатӣ инсон пешбинӣ, ғоя, муқаррарот ва меъёрҳои умдаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ, аз қабилӣ муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ мустаҳкам шудаанд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, баробарии ҳама дар назди қонун ва суд муқаррар шудаанд. Конститутсияи ҚТ ҳамагуна маҳдудсозии ҳуқуқи озодихоро аз рӯи аломати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, забонӣ, чинсӣ, эътиқодӣ динӣ, вазъи иҷтимоӣ ва дигар аломатҳо манъ намудааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаъи асосӣ барои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мегардад.

Меъёрҳои дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида, асоси ҳолатҳои ҳуқуқии инсон ва шахрвандонро муайян намуда, озодиҳои инсон ва шахрванд, дахлнопазирии ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон ҳамчун асоси конститусионӣ муқаррар карда шудааст.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи асосиро ҳуқуқи озодиҳои инсонро шаҳрванд ташкил медиҳад. 34 моддаи он ва ё аз се як ҳиссаи Конститутсия ба ин мавзӯ бахшида шудаанд (моддаҳои 14-47).

Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, сиёсати пешгирифти он ба фароҳам овардани шароит барои ҳаёти арзандаи инсон, фароҳам овардани инкишофи озодаи инсон ва рушди инсон равона карда шудааст[1]. Аз як тараф давлат бояд ба инсон барои ташаккули шахсияти ӯ, гирифтани маълумот, касбомӯзӣ, ёфтани кор ва таъмин кардани худ ва оилааш кӯмак расонад, аз тарафи дигар, дар ҳолати ба амал омадани ягон муаммо, давлат бояд инсонро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳимоя карда, ба ӯ як андозаи муайяни воситаҳоро барои ҳаётгузаронӣ пешниҳод намояд.

Меъёри муқаррарнамудаи моддаи 28 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахс ҳуқуқи оид ба муттаҳид шудан, аз ҷумла таъсис додани иттифокҳои касаба бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунишон пешбинӣ намудааст[2].

Тибқи муқаррароти қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи ҚТ, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуиро ташкил медиҳанд.

Эълонияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948, Муоҳидаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966 аз зумраи санадҳои байналмилалӣ мебошанд, ки ҳамчун манбаҳои муҳими танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои меҳнатӣ хизмат менамоянд.

Моддаи 23 Эълонияи умумии ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи ҳар як инсонро ба меҳнат, ба интиҳоби озодаи кор, ба шароитҳои одилона ва мусоиди меҳнат, ба ҳимоя аз бекорӣ, ба музди баробар ҳангоми иҷрои кори баробарқиммат бидуни ҳеч гуна маҳдудият, ба подоши одилона ва қаноатбахши меҳнат, ба созон додан ва шомил гаштан ба иттифокҳои касаба баҳри ҳимояи манфиатҳои ҳеш ва моддаи 24 Эълония бошад, ҳуқуқи ҳар як инсонро ба истироҳат ва фароғат эълон доштааст.

Дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад, манъи маҳдудсозии ҳуқуқ, баробарҳуқуқии зану мард, ҳуқуқ ба меҳнат ва шароитҳои мусоиди меҳнат, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба сатҳи кофӣ ҳаёт, ба муттасил бехтар намудани шароити меҳнат ва дигар ҳуқуқҳои муқаррар шудаанд.

Дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ мавқеъ ва нақши Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат (минбаъд ТБМ) бағоят назаррас аст. Айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон дахҳо Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои ТБМ эътироф намудааст, ки шарикӣ иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли дигар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, ба принципҳои умумӣ, ки Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ), санадҳои қонунгузорӣ ва меъёри кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳия кардаанд, асос ёфтааст.

СБМ, ки соли 1919 ба вуҷуд омадааст, дар давоми мавҷудияти худ концепсияи шарикӣ иҷтимоиро эҷод намуд, ки дар асоси он муҳимтарин санадҳои меъёро қабул кард. Санадҳои меъерӣ заминаи муфассали ҳуқуқи шарикӣ иҷтимоиро фароҳам оварда, муқарраротро дар бораи вазъи ҳуқуқи тарафҳои муносибатҳои шарикӣ таҳия менамоянд.

Конвенсияҳои СБМ масъалаҳои муҳимтаринро дар бораи озодии иттиҳодияҳои кормандон ва корфармоён, ҳуқуқи онҳо ба гуфтушунидҳои коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ баррасӣ мекунанд, ки дар бораи шакли усулҳои ҳамкории мақомотҳои давлатӣ, ташкилотҳои меҳнаткшон ва соҳибкорон, инчунин дар бораи роҳҳои ба даст овардани созиш, оштиқунонӣ, гузашткунӣ ва ғайра равона мегардад.

Воситаҳои асосии ба ҳам мувофиққунонӣ ва ҳифзи манфиатҳои гуногуни гуруҳҳо, табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ, синфҳо ва мақомотҳои давлатӣ гуфтушунид, машварат, созишномаҳои шартномаҳо мебошанд.

Мусалам аст, ки инкишофи шарикӣ иҷтимоӣ дар шароити низоъ ва муборизаи иҷтимоӣ ба амал меояд. Дар ин робита, Конвенсияҳои СБМ ба зарурати татбиқи расмиёти мусолиҳа ва ташкили ҳақамӣ барои танзими мутамаддини ҳолатҳои муноқишаи ба вуҷуд омада таъкид мекунанд. Диққат ба роҳ надодан ба кам кардани ҳалли зиддиятҳо танҳо ба яке аз усулҳо – зуроварӣ ва паҳш кардан ҷалб карда мешавад. Истифодаи зуроварӣ ва паҳшкунӣ ҳамчун меъёр баромад карда наметавонад, балки танҳо яке аз вариантҳои имконпазири мубориза ва равандҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Ҳуқуқ ба мутаҳидшавиро Конвенсияи СБМ №87 «Дар бораи озодии асосиатсияҳо ва ҳимояи ҳуқуқ ба мутаҳидшавӣ» ва Конвенсияи №98 «Дар бораи ҳуқуқ ба мутаҳидшавӣ ва баргузорию музокироти коллективӣ» низ муқаррар намудааст[3].

Инчунин, Конвенсияи СБМ “Дар бораи ҳуқуқ ба ташкил ва гузаронидани гуфтушунидҳои коллективӣ” (№ 98, 1949) муайян мекунад, ки тамоми чораҳо бояд барои «хавасмандӣ ва мусоидат ба рушди пурраи тартиби гузаронидани гуфтушунидҳо дар асоси ихтиёрӣ байни корфармоён ё ташкилотҳои онҳо, аз як тараф, иттиҳодияҳои кормандон, аз тарафи дигар, бо мақсади ба тартиб андохтани шартҳои меҳнат бо роҳи шартномаҳои коллективӣ фаро гирад[4].

Конвенсияи СБМ “Оид ба машваратҳои сечониба барои мусоидат ба татбиқи меъёрҳои байналмилалии меҳнат” (№144, соли 1976) низ муҳим арзёбӣ мешавад. Дар он гуфта мешавад, ки корфармоён ва кормандон дар ҳама гуна мақомоте, ки тавассути онҳо машваратҳо гузаронида мешаванд, дар асоси баробар намояндагӣ мекунанд[5].

Конвенсияи Созмони Байналмилалии Меҳнат №154 “Дар бораи мусоидат ба гуфтушунидҳои дастаҷамъӣ (Женева, 19 июни 1981) ғояҳои шаклҳои муносибатҳои байни субъектҳои шарикӣ иҷтимоиро инкишоф медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки “тадбирҳои аз ҷониби мақомоти давлатӣ барои хавасмандгардонӣ ва мусоидат ба таҳияи шартномаҳои коллективӣ андешидашуда бояд бо машваратҳои пешакӣ, инчунин созишномаҳои байни мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои соҳибкорон ва кормандон қарор дода шаванд”[6].

Инчунин, Тавсияҳои СБМ «Дар бораи шартномаҳои коллективӣ» (1951), “Дар бораи ҳамкорӣ дар сатҳи корхона” (1952), “Дар бораи ҳамкорӣ дар миқёси соҳавӣ ва милли” (1960), “Дар бораи мусоидат қардан ба гуфтушунид” (1981) [7] ва ғайра, дар таъмини ҳуқуқи низоми шарикӣ иҷтимоӣ нақши муҳим доранд.

Амали ҳуқуқи кормандон, коллективҳо ва иттиҳодияҳои онҳо, мақомоти давлатӣ дар заминаи меъёрҳои ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам иҷтимоӣ сурат мегирад. Аз ҷумла, амалӣ намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон дар иртибот бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ сурат мегирад.

Ҳуқуқ дар шакли муқаррароти меъёрӣ ва ҳуқуқи озодиҳои инсон арзи вучуд дорад. Муқаррароти меъёрӣ дар конституция, қонунҳо, кодексҳо, одатҳои ҳуқуқӣ, амсоли судӣ, ва ғайра ифода мегарданд, аз ҷумла, дар шартномаҳои коллективӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ заминаи нави қонунии шарикӣ иҷтимоӣ ташаккул меёбад. 25 ноябри соли 1992, №725 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои

коллективӣ»[8] қабул шуд, баъдан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июли соли 2006, №202 «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ»[9] дар таҳрири нав қабул гардида буд. Ҳоло бошад, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 июли соли 2016 қабул ва 28 июли соли 2016 мавриди амал қарор дода шудааст, ки дар он чунин фасл, Фасли IV бо номи Шарикӣ иҷтимоӣ ва муносибатҳои коллективӣ дар соҳаи меҳнат, бобҳои нав, боби 29 коллективи меҳнатӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ дар соҳаи меҳнат, боби 30 тартиби бастанӣ созишнома байни тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ, боби 31 шартномаи коллективӣ ва боби 32 назорат ва бақайдгирии созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, ҷой дода шудаанд, меъёрҳои он ба институти шарикӣ иҷтимоӣ алоқаманд мебошанд[10].

Дар низоми қонунгузорӣ оид ба меҳнат дар Тоҷикистон муҳимтарин манбаи танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва бевосита ба онҳо алоқаманд Кодекси меҳнат ба ҳисоб рафта, баҳри ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои тарафҳои муносибатҳои меҳнатӣ, муқаррар намудани кафолатҳои камтарини ҳуқуқ ва озодиҳо дар соҳаи меҳнат равона карда шудааст.

Мутобиқи сарҳати нухуми моддаи 4 КМ ҚТ, ки суҳан дар бораи принципҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат меравад, яке аз принципҳои он таъмини ҳуқуқи кормандон ва корфармоён ба муттаҳидшавӣ барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ маҳсуб меёбад[11].

Мутобиқи сарҳати ҳаштуми қисми 1 моддаи 18 КМ ҚТ қарор ба муттаҳидшавӣ, ба ҳуқуқи таъсис додани иттифоқи касаба ё дигар иттиҳодияҳо, инчунин аъзогӣ ба онҳо, барои муаррифӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатии худ, ба истиснои ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад.

Дар баробари ҳуқуқи принципҳои зикргардида, ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки ҷиҳати амалӣ намудани онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ, хусусан дар танзими муносибатҳои байни корфармо ва кормандон мавқеи асосиро шартномаҳои коллективӣ ишғол менамояд.

Мутобиқи сарҳати ҳафтуми қисми 1 моддаи 1 КМ ҚТ шартномаи коллективӣ ин санади ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар ташкилот ё дар назди соҳибкори инфиродӣ ба танзим медиҳад ва аз ҷониби намояндагони корфармо ва кормандон баста мешавад[12].

Масоили мафҳуми шартномаи коллективӣ тавачҷӯхи муҳаққиқони ватанӣ ақидаҳои гуногун доранд.

Ба андешаи Н. Шонасридинов Н. ва Р.Б. Бозоров, шартномаи коллективӣ санади меъёрие мебошад, ки муносибатҳои истеҳсолӣ, меҳнатӣ ва иҷтимоиро дар байни кордеҳ ва меҳнатқашон дар муассиса, ташкилот новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ танзим мекунад»[13].

Н.Р. Маҳмадуллозода, С.Х. Наботов қайд менамоянд, ки шартномаи коллективӣ ба яке аз намудҳои асосии санадҳои меъёрии дохилии ташкилотҳо мубаддал гашта, тавассути он ҳамкориҳои иҷтимоии корфармо ва мақомоти намояндагии кормандони кироя дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва касбӣ таъмин мегардад.

Дар шартномаи коллективӣ манфиати ду гурӯҳи иҷтимоӣ, яъне кормандони кироя ва корфармоён инъикос ёфта, он ба принсипи бипартизм (дучониба) асос ёфтааст[14].

Алимзода Ш.А., қайд менамояд шартнома ва созишномаи коллективӣ санади меъёрие мебошад, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро ба танзим медароранд ва байни коргарон ва корфармои муассисаи корхона баста мешаванд.

Шартномаи коллективӣ яке аз намудҳои шартномаи меъёрӣ махсуб ёфта, созиши байни субъектҳои мухталифи ҳуқуқи меҳнат мебошад, ки муқаррароти нави ҳуқуқро пешбинӣ мекунад[15].

Д.Қ. Назаров ишора менамояд, ки шартномаи коллективӣ хусусияти маҷмӯӣ дошта, қабули он, муҳтаво, муҳлати амалаш ба иродаи мувофиқашудаи тарафайн вобастааст[16].

Ҳамзамон, муҳаққиқони ватанӣ Н.Шонасридинов, Ғ.М. Бобокалон, Э.Б. Буризода қайд менамоянд, ки пайдоиш ва ташаккули бозори қувваи корӣ ва робитаҳои табиатан нави ҷамъиятӣ дар раванди татбиқи меҳнат ба мазмун ва моҳияти шартномаи коллективӣ бетаъсир намонданд, Шартномаи коллективӣ ба яке аз намудҳои асосии санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ) мубаддал гашта, тавассути он шарикҳои иҷтимоии корфармо ва мақомоти намояндагии кормандони кироя дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва касбии байни корфармо ва кормандон таъмин мегардад.

Дар шартномаи коллективӣ манфиати ду гурӯҳи иҷтимоӣ, яъне кормандони кироя ва корфармоён инъикос ёфта, он ба принсипи бипартизм (дучониба) асос ёфтааст.

Шартномаи коллективӣ ҳамчун институти ҳуқуқи меҳнат ва санади меъёрии ҳуқуқии дохилӣ дар силсилаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мавқеи хоси худро дорад. Меъёру муқаррароти шартномаи коллективӣ мутобиқи қонунгузорӣ басташуда, барои ташкилот ҳатмӣ буда, вазъ ва

ҳолати кормандонро дар қиёс бо муқаррароти тибқи қонун пешбинишуда коста карда наметавонад[17].

Масоили мафҳуми шартномаи коллективӣ на танҳо мавриди таваҷҷӯҳи таҳқиқотчиёни ватанӣ, балки олимони соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ хориҷи низ қарор гирифтаанд.

Р.З. Лившиц шартномаи коллективиро ҳамчун санади коллективӣ-шартномавӣ ба ёдоварандаи созишномаи меъёрии байни кормандон ва корфармо (корфармоён) басташуда, созишномаи меъёриро ҳамчун ин шакли махсуси санади ҳуқуқии бо тартиби шартномавӣ қабул шуда ва дорои меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, мефаҳмад[18].

Ба андешаи М.В. Шихаев, мафҳуми шартномаи коллективӣ ва мафҳуми шарикҳои иҷтимоӣ бо ҳам ҳаммаъноанд[19].

С.Ю. Чуча бошад, чунин зикр намудааст, ки «шартнома ва ё созишномаи коллективӣ санади бо ҳам доим алоқаманди шарикҳои иҷтимоӣ мебошад»[20].

И.К. Дмитриева қайд менамояд, ки дар шартномаи коллективӣ, ҳамчунин уҳдадорӣҳои тарафайн, ки хусусияти мушаххас доранд (масалан, уҳдадорӣи корфармо оид ба бехтар намудани шароити ҳифзи меҳнат бо нишондоди шахси масъул ва муҳлати иҷрои он), ҷойдода мешаванд. Уҳдадорӣҳои мазкур танҳо хусусияти дугонагии табиати шартномаи коллективиро ифода мекунад, ки дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнат ҳамчун санади ҳамкориҳои иҷтимоии дар доираи корфармои мушаххас (ташкилот) дар радифи дигар санадҳои меъёрии дохилӣ мақоми худро дорад»[21].

Шартномаи коллективӣ, ки бо созиши тарафайн қабул шуда, танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои бевосита ба онҳо алоқаманд мебошад, санади ҳуқуқиест, ки дар он шартҳои меъёрӣ (меъёрҳои маҳаллӣ) мавҷуданд. Илова бар ин, шартномаи коллективӣ ҳамчун созишномаи (шартномаи) шарикҳои иҷтимоӣ ҳамкориҳои онҳо ва кӯшиши канорагирии онҳо аз бархӯрд ифода мекунад[22].

С.В. Макарова низ ишора мекунад, ки шартномаи коллективӣ ҳуҷҷати меъёрии маҳаллии дорои табиати оммавӣ-ҳуқуқиест, ки барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи меҳнат пешбинӣ шудааст[23]. Бо вучуди ин, шартномаи коллективӣ ва дигар санадҳои меъёрии маҳаллии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат ду амсилаи гуногуни танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар сатҳи ташкилот мебошанд[24]. Ин дар он зоҳир мешавад, ки шартномаи коллективӣ ба

мувофикакунии манфиатҳои корфармо ва корманд асос ёфта, усули демократии идоракунӣ истехсолотро инъикос мекунад.

Е.Р. Веселова менависад, ки шартномаи коллективӣ дар бисёр ташкилотҳо пойгоҳест барои танзими меъёрии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ [25].

Мо ба нуқтаи назари он муҳаққиқони ҷӣ ватанӣ ва ҷӣ хоричӣ ҳамфикр буда метавонем, ки шартномаи коллективиро ҳамчун санади ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар ташкилот ё дар назди соҳибкори инфиродӣ ба танзим мебарорад ва аз ҷониби намояндагони корфармо ва кормандон баста мешавад, меҳисобанд.

Ҷӣ тавре зикр гардид, муҳимтарин санади меъёрии ҳуқуқие, ки феълан мавриди амал қарор дошта, масъалаҳои ба шартномаи коллективӣ алоқамандро ба таври мукамал танзим менамояд, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 июли соли 2016 қабул ва 28 июли соли 2016 мавриди амал қарор дода шудааст махсуб мебошад.

Дар моддаи 1 Кодекс чунин таърифи шартномаҳои коллективӣ дода шудааст: “шартномаи коллективӣ - санади ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар ташкилот ё дар назди соҳибкори инфиродӣ ба танзим мебарорад ва аз ҷониби намояндагони корфармо ва кормандон баста мешавад” [26]. Таърифи мазкур аз таърифҳои шартномаи коллективӣ, ки дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ” аз 25 ноябри соли 1992, №725 ва 28 июли соли 2006 № 202 дода шуда буданд, аз лиҳози мазмун ва таҳрир куллан фарқ дорад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ” аз 28 июли соли 2006, №202 бошад, таърифи шартномаҳои коллективӣ дода шудааст: “шартномаи коллективӣ-санади ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо (минбаъд, ташкилот) ба танзим мебарорад ва аз тарафи намояндагони ваколатдорашон байни корфармоён ва кормандон баста мешавад” [27]. Дар он муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар назди соҳибкори инфиродӣ баён нагардидааст.

Ба шартномаи коллективӣ, мушаххасан боби 31 Кодекс бахшида шудааст, ки аз моддаҳои зерин иборат аст: қарор дар бораи зарурати бастанӣ шартномаи коллективӣ (моддаи 306); тарафҳои шартномаи коллективӣ (м. 307); тартиб ва муҳлати бастанӣ шартномаи коллективӣ (м. 308); мазмуни шартномаи коллективӣ (моддаи 309); муҳлати

амали шартномаи коллективӣ (м. 310); тағйири иловаҳо ба шартномаи коллективӣ (м. 311); кафолатҳо дар ҳолати пеш аз муҳлат қатъ кардани шартномаи коллективӣ (м. 312); уҳдадорӣ шахсони мансабдор дар музокироти коллективӣ (м. 313).

Инчунин, дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин боби 32 ҷой дода шудааст, ки «Назорат ва бақайдгирии созишнома ва шартномаҳои коллективӣ» номгузорӣ шуда, моддаҳои зеринро дар бар мегирад: Назорати татбиқи созишнома ва шартномаҳои коллективӣ (м. 312); Бақайдгирии созишнома ва шартномаҳои коллективӣ (м. 312); Масъулияти тарафҳои созишнома ва шартномаҳои коллективӣ (м. 312) [28].

Муносибатҳои бахши шартномаҳои коллективӣ ба гурӯҳи муносибатҳои махсус ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ, зеро, муносибатҳои бахши шарикӣ иҷтимоӣ ҷиҳати баргузорӣ ва раванди музокироти коллективӣ ва бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва иҷрои онҳо, муносибатҳо оид ба иштироқи кормандон дар идоракунӣ истехсолот, муносибатҳо оид ба муқаррар намудани шароити меҳнат, муносибатҳо дар бобати мустақиман омодаسازی, бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисос дар ташкилотҳо; муносибатҳо дар бахши назорати риоя ва иҷрои қонунгузорӣ меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат мутаалиқанд. Ба субъектҳои муносибатҳои зикр ёфта корфармоён, намояндагони корфармоён, иттифоқҳои касаба, мақомоти назорати риоя ва иҷрои қонунгузорӣ меҳнатӣ (Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттифоқҳои касаба ва нозироти техникую меҳнати онҳо, мақомоти прокуратура ва Ҳ.К.) дохил мешаванд.

Хулоса, шартномаҳои коллективӣ масъалаҳои муҳимтаринро дар бораи озодии иттиҳодияҳои кормандон ва корфармоён, ҳуқуқи онҳо ба гуфтушунидҳои коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ баррасӣ мекунанд, ки дар бораи шакли усулҳои ҳамкориҳои мақомотҳои давлатӣ, ташкилотҳои меҳнатқашон ва соҳибкорон, инчунин дар бораи роҳҳои ба даст овардани созиш, оштиқунонӣ, гузаштқунӣ ва ғайра равона гардида, ҳамчун санади ҳуқуқии ҷузъӣ (локалӣ) муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро дар ташкилот ё дар назди соҳибкори инфиродӣ ба танзим мебарорад. Аз ин лиҳоз, бастанӣ шартномаҳои коллективӣ, ба меъёрҳои

конституционӣ, санадҳои байналмилалӣ, ҚМ ҚТ ва дошта, амали намудани онро ҳатмӣ мешуморем.
дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобикати пурра

Муқарриз: н.и.х., дотсент Бобокалон Ғ.М.

КОЛЛЕКТИВНЫЙ ДОГОВОР И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ ЛОКАЛЬНЫЕ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ

Ключевые слова: коллективные переговоры, коллективные договоры, работодатель, представители работников, трудовые отношения, конфликты, интересы работников, профсоюзные комитеты, международно-правовые акты.

Аннотация: В данной статье коллективный договор и его значение в системе локальные нормативных актов с правовой точки зрения подвергаются полному научному анализу и изучению.

В статье подвергнуты полному научному анализу и изучению основные понятия коллективного договора и их классификация в нормативных правовых актах Республики Таджикистан и международных правовых актах, отечественных и зарубежных ученых с юридической точки зрения.

В данной статье автор анализирует мнения отечественных и зарубежных учёных и нормы, предусмотренные в международно-правовых документах и ТК РТ, и на основе анализа приходит к выводу, что заключение коллективных договоров, согласно конституционным нормы, международные документы, ТК РТ и другие нормативно-правовые акты имеют полное соответствие, и их выполнение является обязательным.

Музафарзода Марджона Шарифбег – соискатель кафедры частного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Электронная почта: E-mail: tv1@gmail.com; Тел: (+992) 900-30-87-83

COLLECTIVE AGREEMENT AND ITS SIGNIFICANCE IN THE SYSTEM OF LOCAL NORMATIVE ACTS

Key words: collective bargaining, collective agreements, employer, employee representatives, labor relations, conflicts, employee interests, trade union committees, international legal acts.

Annotation: In this article, the collective agreement and its significance in the system of local regulatory acts from a legal point of view are subjected to a full scientific analysis and study.

The article subjected to a full scientific analysis and study of the basic concepts of the collective agreement and their classification in the regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan and international legal acts, domestic and foreign scientists from a legal point of view.

In this article, the author analyzes the opinions of domestic and foreign scientists and the norms provided for in international legal documents and the Labor Code of the Republic of Tatarstan, and based on the analysis comes to the conclusion that the conclusion of collective agreements, according to constitutional norms, international documents, the Labor Code of the Republic of Tatarstan and other regulatory legal acts are in full compliance, and their implementation is mandatory.

Muzafarzoda Marjona Sharifbeg – applicant of the Department of Private Law of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: tv1@gmail.com; Tel: (+992) 900-30-87-83

Рӯйхати дабиёт:

1, 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйири иловаҳо аз 26.09.с.1999, 22. 06. с.2003 ва 22. 05. с.2016. Душанбе: «Нашриёти Ганҷ». 2016. – С. 4.

3.Конвенции Международной организации труда. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: www.Grandars.ru] <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (санаи мурочиат: 10.06.2024).

4.Конвенсияи СБМ “Дар бораи ҳуқуқ ба ташкил ва гузаронидани гуфтушунидҳои коллективӣ” (№ 98, 1949) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ ба матни русӣ: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (санаи мурочиат: 21.06.2024 с.).

5.Конвенсияи СБМ “Оид ба машваратҳои сечониба барои мусоидат ба татбиқи меъёрҳои байналмилалӣ мехнат” (№144, соли 1976)// [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ ба матни русӣ: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (санаи мурочиат: 27.04.2024 с.).

6.Конвенсияи СБМ №154 “Дар бораи мусоидат ба гуфтушунидҳои дастаҷамъӣ (Женева, 19 июни

1981) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ ба матни русӣ: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (санаи мурочиат: 27.04.2024 с.).

7.Сборник правовых актов Международной организации труда, действующих в Российской Федерации [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ ба матни русӣ: URL: https://kartaslov.ru/книги/Сборник_правовых_актов_Международной_организации_труда_действующих_в/2 (санаи мурочиат: 30.04.2024 с.).

8.Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1993, №1-2, мод. 3; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1997, №9, мод. 117, фасли XXVII

9.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2006, №7, мод. 350.

10.Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ.М. Маҳмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри чоруми тасҳех ва иловашуда. // Муҳаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Нашриёти ҶДММ «Мастер Принт», 2022. – 827 с.

11, 12. 26, 28. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2024 с.).

13.Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми умумӣ. Муҳаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе, 2006. – С.163.

14.Маҳмадуллозода Н.Р. Наботов С.Х.Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ. – Душанбе: ҶДММ «Сомон Принт», 2021. – 539 с.

15.Алимзода Ш.А. Намудҳои шартномаи меъерӣ. «ВЕСТНИК ТГУПБП», выпуск 2 (91), Серия общественных наук. 2022. – С.33-34.

16.Назаров Д.Қ. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... номз. илм. ҳуқуқ. - Душанбе, 2021. – 185 с.

17.Шонасридинов Н., Бобокалон Ғ.М., Буризода Э.Б. Инкишофи қонунгузорӣ оид ба шартномаҳои коллективӣ. /Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонунгузорӣ» №1 (33). –Душанбе: 2019 январ–март. – С.12–18.

18.Трудовое право России. Учебник для вузов / Отв. ред. Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М.: ИНФРА-М: Норма, 1998. - 473 с.

19.Шихаев М.В. Юридическая сущность коллективных соглашений // Трудовое право. – 2015. - № 9. – С. 56– 62 с.

20.Чуча С.Ю. Социальное партнерство в сфере труда: становление и перспективы развития правового регулирования в Российской Федерации // Омский юридический вестник. – 2011. - № 19. –245 с.

21, 22.Трудовое право России. Учебник / Под ред. А.М. Куренного. – М.: Проспект, 2022 г. – 672 с.

22.Макарова С.В. Соотношение коллективного договора с иными локальными нормативными актами // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. - №31 (169). Право. Вып. 21. – С. 82-83.

23.Хныкин Г.В. Локальные источники российского трудового права: теория и практика применения: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2005. – 294 с.

24.Веселова Е.Р. Локальные нормы трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2004. – 211 с.

27.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ” аз 28 июли соли 2006, №202 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 14.06.2024 с.).

Список литературы:

1, 2. Конституция Республики Таджикистан с изменениями от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года. Душанбе: Издательство «Гяндж». 2016. – 136 с.

3. Конвенция Международной организации труда. [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: www.Grandars.ru <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (дата обращения: 10.06.2024).

4. Конвенция МОТ «О праве на организацию и ведение коллективных переговоров» (№ 98, 1949 г.) [Электронный ресурс]. Источник доступа к русскому тексту: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (дата обращения: 21.06.2024 г.).
5. Конвенция МОТ «О трехсторонних консультациях в целях содействия внедрению международных трудовых норм» (№ 144, 1976 г.) // [Электронный ресурс]. Источник доступа к русскому тексту: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (дата обращения: 27.04.2024).
6. Конвенция МОТ № 154 «Об облегчении коллективных переговоров» (Женева, 19 июня 1981 г.) [Электронный ресурс]. Источник доступа к русскому тексту: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (дата обращения: 27.04.2024).
7. Сборник правовых актов Международной организации труда, действующих на территории Российской Федерации [Электронный ресурс]. Источник доступа к русскому тексту: URL: <https://kartaslov.ru/книги/> Сборник_правовых_актов_Международной_организации_труда_действующих_в/2 (дата обращения: 30.04.2024 г.).
8. Вести Верховного Совета Республики Таджикистан, 1993 г., № 1-2, ст. 3; Ахбори маҷлиси Республики Таджикистан, 1997 г., № 9, ст. 117, раздел XXVII
9. Ахбори маҷлиси Республики Таджикистан, с. 2006, № 7, ст. 350.
10. Шонасридинов Н., Бобокалонов Г.М. Махмадуллозода Н.Р. Комментария Трудового Кодекса Республики Таджикистан. Издание четвертое исправленное и дополненное. // Главный редактор, кандидат юридических наук, доцент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Издательство «Мастер Принт», 2022. – 827 с.
- 11, 12. 26, 28. Трудовой кодекс Республики Таджикистан // Централизованная информационно-правовая база данных РТ «Адлия». Форма 6.0. / [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 06.10.2024 г.).
13. Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Трудовое право Республики Таджикистан. Учебник. Общая часть. Ответственный редактор, кандидат юридических наук, доцент Н. Шонасридинов. – Душанбе, 2006. – С.163.
14. Махмадуллозода Н.Р. Наботов С.Х. Трудовое право Республики Таджикистан: Учебник. – Душанбе: ООО «Сомон Принт», 2021. – 539 с.
15. Алимзода Ш.А. Виды типового договора. «ВЕСТНИК ТГУПБП», выпуск 2 (91), Серия общественных наук. 2022. – С. 33-34.
16. Назаров Д.К. Международно-правовые акты в системе источников правового регулирования труда в Республике Таджикистан: дис. ... ном. наука право – Душанбе, 2021. – 185 с.
17. Шонасридинов Н., Бобокалон Г.М., Буризода Э.Б. Развитие законодательства о коллективных договорах. / Научно-аналитический журнал Национального законодательного центра при Президенте Республики Таджикистан «Законодательство» № 1 (33). Понедельник: январь-март 2019 г. - С.12-18.
18. Трудовое право России. Учебник для вузов / Отв. ред. Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М.: ИНФРА-М: Норма, 1998. - 473 с.
19. Шихаев М.В. Юридическая сущность коллективных соглашений // Трудовое право. – 2015. - № 9. – С. 56– 62 с.
20. Чуча С.Ю. Социальное партнерство в сфере труда: становление и перспективы развития правового регулирования в Российской Федерации // Омский юридический вестник. – 2011. - № 19. –245 с.
- 21, 22. Трудовое право России. Учебник / Под ред. А.М. Куренного. – М.: Проспект, 2022 г. – 672 с.
22. Макарова С.В. Соотношение коллективного договора с иными локальными нормативными актами // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. - №31 (169). Право. Вып. 21. – С. 82-83.
23. Хныкин Г.В. Локальные источники российского трудового права: теория и практика применения: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2005. – 294 с.
24. Веселова Е.Р. Локальные нормы трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2004. – 211 с.
27. Закон Республики Таджикистан «О социальном партнерстве, соглашениях и коллективных договорах» от 28 июля 2006 года № 202 // Централизованная база данных правовой информации РТ «Адлия». Форма 6.0. / [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 14.06.2024 г.).

List of literature:

- 1, 2. Constitution of the Republic of Tajikistan with amendments of September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016. Dushanbe: Ganj Publishing House. 2016. - 136 p.
3. Convention of the International Labor Organization. [Electronic resource]. Access source: URL: www.Grandars.ru <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (date of access: 10.06.2024).
4. ILO Convention on the Right to Organize and Collective Bargaining (No. 98, 1949) [Electronic resource]. Access source for the Russian text: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (access date: 21.06.2024).
5. ILO Convention on Tripartite Consultations to Promote the Implementation of International Labour Standards (No. 144, 1976) // [Electronic resource]. Access source for the Russian text: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (access date: 27.04.2024).
6. ILO Convention No. 154 on the Facilitation of Collective Bargaining (Geneva, 19 June 1981) [Electronic resource]. Access source for the Russian text: URL: <https://base.garant.ru/2540635/> (access date: 27.04.2024).
7. Collection of legal acts of the International Labor Organization, valid on the territory of the Russian Federation [Electronic resource]. Access source to the Russian text: URL: https://kartaslov.ru/knigi/Collection_of_legal_acts_of_the_International_Labor_Organization_in_force/2 (accessed: 30.04.2024).
8. News of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, 1993, No. 1-2, art. 3; Akhbori machlisi of the Republic of Tajikistan, 1997, No. 9, art. 117, section XXVII
9. Akhbori machlisi of the Republic of Tajikistan, p. 2006, No. 7, art. 350.
10. Shonasridinov N., Bobokalonov G.M. Makhmadullozoda N.R. Commentary on the Labor Code of the Republic of Tajikistan. The fourth edition, corrected and supplemented. // Editor-in-chief, Candidate of Law, Associate Professor N. Shonasridinov. - Dushanbe: Master Print Publishing House, 2022. - 827 p.
- 11, 12. 26, 28. Labor Code of the Republic of Tajikistan // Centralized Information and Legal Database of the Republic of Tajikistan "Adlia". Form 6.0. / [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of access: 06.10.2024).
13. Shonasridinov N., Bozorov R.B. Labor Law of the Republic of Tajikistan. Textbook. General part. Editor-in-chief, Candidate of Law, Associate Professor N. Shonasridinov. - Dushanbe, 2006. - P.163.
14. Mahmadullozoda N.R. Nabotov S.Kh. Labor Law of the Republic of Tajikistan: Textbook. - Dushanbe: OOO Somon Print, 2021. - 539 p.
15. Alimzoda Sh.A. Types of standard contract. "BULLETIN OF TSUPBP", issue 2 (91), Series of social sciences. 2022. - P. 33-34.
16. Nazarov D.K. International legal acts in the system of sources of legal regulation of labor in the Republic of Tajikistan: dis. ... nom. science law - Dushanbe, 2021. - 185 p.
17. Shonasridinov N., Bobokalon G.M., Burizoda E.B. Development of legislation on collective agreements. / Scientific and analytical journal of the National Legislative Center under the President of the Republic of Tajikistan "Legislation" No. 1 (33). Monday: January-March 2019. - P.12-18.
18. Labor Law of Russia. Textbook for Universities / Ed. R.Z. Livshits, Yu.P. Orlovsky. - M.: INFRA-M: Norma, 1998. - 473 p.
19. Shikhaev M.V. Legal Essence of Collective Agreements // Labor Law. - 2015. - No. 9. - P. 56-62 p.
20. Chucha S.Yu. Social Partnership in the Sphere of Labor: Formation and Prospects for the Development of Legal Regulation in the Russian Federation // Omsk Legal Bulletin. - 2011. - No. 19. -245 p.
- 21, 22. Labor Law of Russia. Textbook / Ed. A.M. Kurennoy. – M.: Prospect, 2022. – 672 p.
22. Makarova S.V. The relationship of the collective agreement with other local regulations // Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2009. - No. 31 (169). Law. Issue 21. – P. 82-83.
23. Khnykin G.V. Local sources of Russian labor law: theory and practice of application: dis. ... Doctor of Law. – M., 2005. – 294 p.
24. Veselova E.R. Local norms of labor law: dis. ... Cand. Law. – Tomsk, 2004. – 211 p.
27. Law of the Republic of Tajikistan "On Social Partnership, Agreements and Collective Bargaining Agreements" dated July 28, 2006 No. 202 // Centralized Database of Legal Information of the Republic of Tajikistan "Adlia". Form 6.0. / [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.adlia.tj> (date of access: 14.06.2024).

УДК: 67.400.1

Махмадуллозода Нурулло Раҳматулло,
кандидат юридический наук, старший
научный сотрудник Института философии,
право и политология НАНТ
E-mail: nurullo_m@mail.ru
Тел.: (+992) 777079888

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СООБЩЕСТВЕ И ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СТРАНЫ ЕВРОПЕЙСКОГО СООБЩЕСТВА

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, трудовой мигрант, Европейское Сообщество, договор, директив, соглашение, диверсификация.

В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования трудовой миграции в Европейском Сообществе. Автором проводится анализ нормативных документов принятых и действующих в рамках данного регионального организация в сфере трудовой миграции. Делается акцент на особенности привлечения трудовых мигрантов посредством современной системы квотирования. В заключении автором исходя из необходимости диверсификации направления трудовой миграции граждан Республики Таджикистан сформулировано обоснованное предложение по детальному изучению Европейского миграционного права и на его основе заключения межгосударственных соглашений с Европейскими странами. По мнению автора данная мера создает основу для правового регулирования процесса легальной, защищенной и управляемой трудовой миграции специалистов из Таджикистана в Европу и обеспечит их права и интересы.

На сегодняшний день миграционные отношения наиболее полно регулируются в Европейском Сообществе (ЕС). Сформировано общеевропейское миграционное право, которое включает в себя основные вопросы миграции, в том числе свободу передвижения граждан ЕС, трудовую и предпринимательскую миграцию, предоставление статуса беженцев, порядок въезда, пребывания и выезда с территории ЕС иностранных граждан и т.д. Каждое из этих направлений имеет четкое правовое регулирование в принятых нормативных документах.

Как отмечает А.Ю. Ястребова в своем исследовании, «режим наибольшего благоприятствования, предоставляемый государствами-членами ЕС иностранным специалистам высокого профессионального уровня и членам их семей, который установлен во вторичном праве ЕС (директивы и регламенты), является частью механизма регионального международно-правового регулирования. Там же предусмотрен в качестве приоритетного принцип единства / воссоединения членов семей для граждан третьих стран, которые на законных основаниях имеют постоянное проживание на территории государств-членов ЕС» [13. С.19].

Необходимо отметить, что еще в Договоре об образовании Европейского Сообщества (Римском договоре) 1957 г. [8] предусмотрено право на свободное передвижение трудящихся внутри Сообщества. Данный Договор гарантирует право граждан стран ЕС принимать предложения о трудоустройстве; свободно передвигаться с целью трудоустройства по территории любого из государств-участников; находиться на территории государства-участника и заниматься трудовой деятельностью на равных условиях с гражданами этого государства; остаться на территории государства-участника после окончания трудовой деятельности.

Именно вышеперечисленные нормы Договора послужили основой для разработки и принятия ряда нормативных актов ЕС по вопросам регулирования миграции.

В настоящее время в ЕС существует достаточная европейская нормативная база, регулирующая статус и правовое положение всех категорий мигрантов. Поскольку предметом настоящей работы является трудовая миграция, поэтому исследовать обширную нормативно-правовую базу, регулиющую статус других категорий мигрантов, не представляется возможным.

Трудовая миграция, как и прежде, остается основным видом миграции в рамках Европейского Союза. Основным регионом назначения для трудящихся-мигрантов, прибывающих из-за пределов Союза, служит также ЕС.

Европейская конвенция о правовом статусе трудящихся-мигрантов 1977 г. [9] определяет трудящегося мигранта как «гражданина Договаривающейся стороны, которому разрешено другой Договаривающейся стороной проживать на ее территории для выполнения оплачиваемой работы».

Данная Конвенция не применяется к таким категориям мигрантов, как:

- приграничный трудящийся;
- артисты, другие лица развлекательных профессий;
- спортсмены, занятые в течение короткого периода времени;
- лица свободных профессий, моряки, учащиеся;

- сезонный трудящийся;

- трудящийся, которые, будучи гражданами одной Договаривающейся стороны, выполняют конкретную работу на территории другой Договаривающейся стороны от имени предприятия, которое имеет зарегистрированный офис за пределами территории этой Договаривающейся стороны.

В соответствии с нормами данной Конвенции договаривающаяся сторона обязуются обеспечить права трудящихся-мигрантов покинуть территорию стран назначения, а также право допуска на территорию страны назначения с целью занятия трудовой деятельностью с получением разрешения и оформления необходимых документов. Эти права могут быть ограничены только в случае необходимости обеспечения национальной безопасности, общественного порядка, здоровья и нравственности населения в соответствии с национальным законодательством страны.

Конвенция предусматривает обмен необходимой информацией между Договаривающимися сторонами о предполагаемых мигрантах, в том числе о местах их проживании, условиях и возможностях воссоединения с семьей, о характере работы, возможности заключения нового трудового договора, квалификации мигрантов, условиях работы и проживания, налогах и другая информация. В том числе возможно предоставления информации о культуре и религиозных особенностях в принимающих странах.

При этом Конвенция предусматривает обязательство каждого государства Договаривающихся сторон о принятии необходимых мер, предотвращающих пропаганду информации, вводящей в заблуждение об эмиграции и иммиграции.

Согласно положениям данной Конвенции трудящиеся-мигранты должны получить разрешения на работу в соответствии с национальным законодательством страны пребывания. При этом Конвенцией установлены ограничения для национального законодательства при выдаче разрешения на работу трудовому мигранту: в соответствии с таким ограничением разрешение на работу, выданное мигрантам, не обязывает трудового мигранта работать только на одного или того же работодателя или в одной то же местности сроком до одного года.

В соответствии с национальным законодательством трудящимся-мигрантам, которые имеют разрешения на работу, выдается вид на жительство. Вид на жительство аннулируется только с целью обеспечения охраны национальной безопасности, государственной политики и нравственности.

Принимающие государства обязуются оказывать содействие в обустройстве и адаптации трудящихся-мигрантов и членов их семей, а также способствовать воссоединению мигрантам с членами семьи и не состоящими в браке детьми, признаваемыми несовершеннолетними в соответствии с законодательством принимающей страны.

Договаривающаяся сторона обязана обеспечить трудящегося-мигранта жилищными условиями не менее благоприятными по сравнению с жилищными условиями своих граждан. Кроме этого, Договаривающиеся стороны обязаны обеспечить защиту трудящихся-мигрантов от эксплуатации в отношении оплаты аренды на жилье и выделять средства для обеспечения мигрантам надлежащих жилищных условий.

Конвенция устанавливает жесткие требования к условиям и охраны труда мигрантов. В отношении трудящихся-мигрантов должны использоваться режимы работы не менее благоприятные, чем те, которые применяется в отношении своих граждан в соответствии с национальным законодательством, коллективными соглашениями или обычаем. При заключении трудовых договоров невозможен отказ от принципа равного рабочего режима.

Государства, подписавшие данную Конвенцию, обязаны на своей территории обеспечить трудящегося-мигранта социальными пособиями и медицинской помощью наравне со своими гражданами.

Уместно отметить, что впервые в истории именно в данной Конвенции сформулировано положение о праве каждого ребенка трудящегося-мигранта на имя, регистрацию рождения и гражданство.

Другим важным международным договором Совета Европы, касающимся статуса трудящихся-мигрантов, является Европейская социальная хартия 1961 года, пересмотренная в 1996 году (ETS N 163). Часть 4 статьи 18 Хартии закрепляет за гражданами её сторон право на миграцию с целью трудовой деятельности в других государствах-участниках. Однако в Приложении к Хартии уточняется, что перечень социальных прав, предусмотренных для этих лиц, применяется исключительно к иностранным гражданам, находящимся на законных основаниях: он касается тех, кто легально проживает или постоянно работает на территории сторон Хартии (п. 1).

Пункт 18 части 1 Хартии, являющейся уникальным сводом основных принципов в сфере труда и социальной защиты, утверждает право граждан Сторон на трудовую миграцию (в дальнейшем именуемых «работниками-мигрантами»), с оговоркой на возможные ограничения, обусловленные «существенными экономическими или социальными причинами». Статья 19 более подробно раскрывает содержание прав работников-мигрантов и их семей на защиту и поддержку.

Европейская социальная хартия является региональным международным соглашением, которое содержит наиболее исчерпывающий список социальных и трудовых прав человека. Обновленная версия Хартии, принятая в 1996 году, расширила этот перечень экономических прав и свобод.

На сегодняшний день Хартия подписана 45 государствами-членами Совета Европы, из которых 33 страны ее ратифицировали.

В данном исследовании нам более значительный интерес предоставляет правовое положение трудящихся-мигрантов в ЕС из третьих стран. Это обусловлено тем что в последние годы наблюдается рост трудовой миграции граждан Республики Таджикистан в странах ЕС. По данным Пражского процесса «за последнее десятилетие увеличилось как

количество впервые оформленных разрешений на проживание, так и общее количество разрешений на проживание, выданных гражданам Таджикистана в ЕС. Количество первого вида разрешений выросло с 1 588 в 2019 г. до 4 135 в 2022 г. Количество второго почти удвоилось с 4 717 в 2019 г. до 11 267 в 2022 г. Основной причиной выдачи разрешений на проживание в 2022 г. стало трудоустройство. Больше всего разрешений на проживание гражданам Таджикистана в 2022 г. выдали Германия, Литва и Польша» [12]. Рынок труда ЕС для трудовых мигрантов из Таджикистана является совсем новым в отличие от классических рынков труда в регионах СНГ, на которые трудовые ресурсы из Таджикистан адаптированы уже в течение долгие годы. Таджикистан пока не имеет соглашения о сотрудничестве в области трудовой миграции со странами-членами ЕС на межгосударственном уровне. Трудовой миграции граждан Таджикистана в странах ЕС происходит в основном самостоятельном по приглашению работодатели на сезонные работы. Однако тенденция трудовой миграции граждан Таджикистана в государства ЕС требует изучения миграционного законодательства этого Союза с целью правового регулирования данного процесса в соответствии с европейскими стандартами. Представляется, что научно-исследовательские знания по миграционному праву ЕС являются реальной необходимостью как для разработки государственной миграционной политики Таджикистана, так и для деятельности компетентных миграционных органов и частных агентств занятости, которые занимаются трудоустройством мигрантов из Таджикистана в странах ЕС.

В Договоре о функционировании Европейского союза в редакции Лиссабонского договора 2007 года [10], правовой статус граждан третьих стран на территории Союза приобретает новый оборот развития, вводится понятие «гражданин третьей страны», конкретизируется компетенция институтов и органов ЕС и государств-членов по регулированию передвижения граждан третьих стран по Союзу.

За последние 15 лет в ЕС на наднациональном уровне активно развивалось правовое регулирование миграции граждан третьих стран. Были приняты несколько директив в которых более подробно были раскрыты статус, права и гарантии граждан третьих стран разных категорий, в том числе:

1. Директива Совета № 2003/109 от 25 ноября 2003 г. «О статусе граждан третьих стран, проживающих на долгосрочной основе» [1], согласно которому, статус граждан третьих стран максимально приравнивается к статусу гражданина ЕС. Данное положение должно быть связано с легальным пребыванием на территории ЕС и «безупречной репутацией» в отношении соблюдения норм и правил, без угрозы для национальной безопасности. Для получения статуса постоянного жителя граждане третьих стран обязаны предоставить документ, подтверждающий их законное проживание в государстве ЕС на протяжении не менее пяти лет. Также должны иметь достаточные финансовые ресурсы и медицинскую страховку. Статус постоянного проживания не предоставляется студентам из третьих стран, сезонным рабочим, дипломатам и консульским служащим.

2. Директива Совета № 2009/50 от 25 мая 2009 г. «Об установлении условий въезда и пребывания граждан третьих стран в целях получения высококвалифицированной работы» [3], которой направлена на привлечение высококвалифицированных специалистов в ЕС через выдачу так называемой голубой карты. Данным директивам установлены условия, критерии, сроки, основания отказа выдачи карты и другие механизмы привлечения и использования высококвалифицированных специалистов в ЕС посредством называемой карты. Например, для обеспечения процесса найма установлено, что годовая заработная плата кандидата не должна быть ниже порога, определяемого государством-членом Евросоюза, которая должна составлять как минимум полтора раза превышающую среднюю годовую зарплату в данной стране. При этом каждое государство-член Союза имеет право самостоятельно устанавливать срок действия карты, которая не может быть менее одного и более четырех лет.

3. Директива Совета № 2014/36 от 26 февраля 2014 «О сезонных рабочих» [5] предоставляет государствам-членам ЕС возможность разрешать гражданам третьих стран находиться на своей территории от пяти до десяти месяцев в течение любого двенадцатимесячного периода с целью трудоустройства в определённых секторах экономики, таких как сбор сельскохозяйственных культур. Работники имеют такие же права, как и граждане страны пребывания, в отношении условий труда (включая размер заработной платы, рабочее время, праздничные дни, отпуска и увольнение), охраны

труда и социального обеспечения, включая оплату временной нетрудоспособности по болезни. Исключением являются государственное жилье, пособия по безработице, семейные пособия, налоговые льготы и услуги образования.

4. Директива Совета № 2014/66 от 15 мая 2015 г. «О рабочих, прибывших в рамках внутрикорпоративного перевода» [6]. Документ устанавливает условия, позволяющие гражданам третьих стран находиться и трудиться в Евросоюзе при переводе в филиалы компаний, расположенные на территории ЕС. Основные цели директивы заключаются в повышении привлекательности трудоустройства для высококвалифицированных специалистов и упрощении процесса их перемещения, а также перехода менеджеров.

5. Директива Совета № 2011/9813 от 13 декабря 2011 г. «О процедуре получения единого разрешения» [4] которая устанавливает единый порядок подачи гражданами третьих стран заявлений на одновременное получение разрешений на проживание и работу в государствах — членах ЕС. Это упрощение процесса сделало для получения работы более доступным способом и способствовало эффективному контролю за законностью пребывания и осуществления трудовой деятельности мигрантов из третьих стран на территории ЕС.

6. Директива Совета № 2003/86 от 22 сентября 2003 г. «О праве на семейное воссоединение» [2] регулирует условия приема и проживания членов семей граждан третьих стран. Согласно данному документу, иностранный работник может воссоединиться с семьей на территории государства ЕС после одного года легального пребывания в стране Союза, при условии, что у него имеются реальные перспективы получения права на постоянное проживание.

Анализ директивы ЕС показывает, что стратегия ЕС в регулирование трудовой миграции граждан третьих стран в основном сфокусированы на привлечении высококвалифицированных и сезонных работников, студентов и исследователей и облегчении внутрикорпоративных переводов.

По мнению западноевропейских ученых, эти документы (Европейская конвенция о правовом статусе трудящихся-мигрантов 1977 г. и Европейская социальная хартия 1961 г. – М.Н.) являются соответственно региональными эквивалентами Международного пакта об экономических и социальных правах 1966 г. и

Международного пакта о гражданских правах 1966 г. [7].

Однако, специалисты-правоведы считают, что «современная система квотирования (или иных ограничений трудовой миграции), <.....> присуща всем государствам-членам ЕС и частично используется сейчас Российской Федерацией, вступает в противоречие с базовой нормой Хартии о равенстве социально-трудовых прав работников-мигрантов и собственных граждан. Возникает проблема соотношения права человека на трудовую миграцию и права государства на привлечение иностранной рабочей силы в соответствии с собственными потребностями» [14.С.192]. Другие говорят, что, Европейская социальная хартия «декларирует положения, которые уже закреплены в законодательстве во многих западноевропейских странах, и одна из ее задач состоит именно в создании механизма международного контроля за распространением этих норм на все государства Евросоюза» [11].

Представляется, что трудовой деятельности трудовых мигрантов из третьих стран ограничивается территориям конкретного государства-члена ЕС по их выбору с применением в отношении их миграционное, социальное и трудовое законодательство государств место работы.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что миграционное право ЕС имеет свои особенности в отношении правового регулирования миграции граждан третьих стран, оно в основном направлено на привлечение специалистов и в то же время обеспечивает права и интересы мигрантов с легальным пребыванием. На наш взгляд, такой метод регулирования, с одной стороны, способствует предотвратить нелегальную иммиграцию, которая считается одной из проблем современного европейского общества, а с другой стороны, является современным способом мотивации мигрантов-специалистов и сезонные работники для легальной трудовой деятельности. Касательно Таджикистана, то в сегодняшних условиях, где диверсификация трудовой миграции его граждан за границу является неизбежным, одним из важнейших условий вступает детального изучения Европейского миграционного права и на его основе заключения межгосударственных соглашений с Европейскими странами. Данная мера создает основу для правового регулирования процесса легальной, защищенной и управляемой трудовой миграции специалистов из Таджикистана в Европу и обеспечит их права и интересы.

Рецензент: д. ю. н., профессор Раджабов С.А.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО ВА ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА КИШВАРҲОИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

Калидвожаҳо: муҳочират, муҳочирати меҳнатӣ, муҳочири меҳнатӣ, Иттиҳоди Аврупо, шартнома, директив, созишнома, диверсификатсия.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими ҳуқуқи муҳочирати меҳнатӣ дар Иттиҳоди Аврупо баррасӣ шудаанд. Муаллиф санадҳои меъёрии ҳуқуқиеро, ки дар доираи ин ташкилоти минтақавӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ қабул ва амал мекунад, таҳлил кардааст. Дар он ба вижагиҳои ҷалби муҳочирони меҳнатӣ тавассути низоми муосири квота тавачҷуҳ шудааст. Дар интиҳои мақола, муаллиф бинобар зарурати диверсификатсияи самти муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ҷиҳати омӯзиши муфассали ҳуқуқи муҳочирати аврупо ва дар асоси он бастанӣ созишномаҳои байнидавлатӣ бо мақомоти давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи муҳочират пешниҳоди асоснок манзур намудааст. Ба назари муаллиф, ин тадбир барои танзими ҳуқуқи раванди муҳочирати меҳнатии қонунӣ, ҳифзшаванда ва назоратшавандаи мутахассисон аз Тоҷикистон ба давлатҳои Аврупо замина фароҳам оварда, ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро таъмин менамояд.

Маҳмадуллозода Нурулло Раҳматулло - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони илмии Институти фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносии АМИТ, E-mail: nurullo_m@mail.ru. Тел.: +(992) 777079888.

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR MIGRATION IN THE EUROPEAN COMMUNITY AND DIVERSIFICATION OF LABOR MIGRATION OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN COMMUNITY

Key words: migration, labor migration, labor migrant, European Community, treaty, directives, agreement, diversification.

Annotation. This article examines issues of legal regulation of labor migration in the European Community. The author analyzes the regulatory documents adopted and operating within the framework of this regional organization in the field of labor migration. Emphasis is placed on the features of attracting labor migrants through the modern quota system. In conclusion, the author, based on the need to diversify the direction of labor migration of citizens of the Republic of Tajikistan, formulated a reasonable proposal for a detailed study of European migration law and, on its basis, the conclusion of interstate agreements with European countries. According to the author, this measure creates the basis for legal regulation of the process of legal, protected and controlled labor migration of specialists from Tajikistan to Europe and will ensure their rights and interests.

Mahmadullozoda Nurullo Rahmatullo - Candidate of Legal Sciences, senior researcher at the Institute of Philosophy, law and political science АМИТ, E-mail: nurullo_m@mail.ru. Tel.: +(992) 777079888.

Список литературы:

1. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents // Официальный бюллетень ЕС (OJ). 23.01.2004. L 16.
2. Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification // OJ. 03.10.2003. L 251.
3. Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment // OJ. 18.06.2009. L 155.
4. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State // OJ. L 2011 343.
5. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0036&from=EN> (дата обращения: 14.05.2023).
6. Directive 2014/66/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the conditions of entry and residence of third-country nationals in the framework of an intra-corporate transfer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0066&from=EN> (дата обращения: 15.05.2023).
7. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М.: Изд. МНИМП, 1998. С. 490.
8. Договор, учреждающий Европейское Сообщество (Рим, 25 марта 1957 г.) (консолидированный текст с учетом Ниццких изменений) (с изм. от 16 апреля 2003 г.). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://eulaw.ru/treaties/teuratom_edit/ (дата обращения: 29.07.2024).
9. Европейская конвенция о правовом статусе трудящихся-мигрантов (ETS № 93) [рус., англ.] (Заключена в г. Страсбурге 24.11.1977). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=INT&n=22994#EEolcLTsADCgag261> (дата обращения: 29. 08. 2024).
10. Европейский Союз. Основопологающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / сост. С.Ю. Кашкин. М.: Инфра-М, 2010. С. 241–245.
11. Крощенко М.М., Алексенцева Ю.А. Европейская социальная хартия и миграционная политика России [Электронный ресурс] // Кадровик. Трудовое право для кадровика. 2009. № 7. Доступ из инф.-правовой системы «Гарант Аэро», 2017. URL: <http://www.base.garant.ru> (дата обращения: 10.11.2017).
12. Республика Таджикистан-Пражский Процесс // <https://www.pragueprocess.eu/ru/countries/915-respublika-tadzikistan>.
13. Ястребова А.Ю. Международно-правовые механизмы регулирования миграции: доктринальные подходы и опыт Российской Федерации: дис. ... док. юрид. наук. М., 2018. С. 19.
14. Ястребова А.Ю. Международно-правовые механизмы регулирования миграции: доктринальные подходы и опыт Российской Федерации: дис. ... док. юрид. наук. М., 2018. С. 192.

Рӯйхати адабиёт:

1. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents // Официальный бюллетень ЕС (OJ). 23.01.2004. L 16.
2. Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification // OJ. 03.10.2003. L 251.
3. Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment // OJ. 18.06.2009. L 155.
4. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State // OJ. L 2011 343.
5. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0036&from=EN> (дата обращения: 14.05.2023).
6. Directive 2014/66/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the conditions of entry and residence of third-country nationals in the framework of an intra-corporate transfer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0066&from=EN> (дата обращения: 15.05.2023).
7. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М.: Изд. МНИМП, 1998. С. 490.
8. Договор, учреждающий Европейское Сообщество (Рим, 25 марта 1957 г.) (консолидированный текст с учетом Ниццких изменений) (с изм. от 16 апреля 2003 г.). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://eulaw.ru/treaties/teuratom_edit/ (дата обращения: 29.07.2024).
9. Европейская конвенция о правовом статусе трудящихся-мигрантов (ETS № 93) [рус., англ.] (Заключена в г. Страсбурге 24.11.1977). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=INT&n=22994#EEoleLTsADCgag261> (дата обращения: 29. 08. 2024).
10. Европейский Союз. Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / сост. С.Ю. Кашкин. М.: Инфра-М, 2010. С. 241–245.
11. Крощенко М.М., Алексенцева Ю.А. Европейская социальная хартия и миграционная политика России [Электронный ресурс] // Кадровик. Трудовое право для кадровика. 2009. № 7. Доступ из инф.-правовой системы «Гарант Аэро», 2017. URL: <http://www.base.garant.ru> (дата обращения: 10.11.2017).
12. Республика Таджикистан-Пражский Процесс // <https://www.pragueprocess.eu/ru/countries/915-respublika-tadzikistan>.
13. Ястребова А.Ю. Международно-правовые механизмы регулирования миграции: доктринальные подходы и опыт Российской Федерации: дис. ... док. юрид. наук. М., 2018. С. 19.
14. Ястребова А.Ю. Международно-правовые механизмы регулирования миграции: доктринальные подходы и опыт Российской Федерации: дис. ... док. юрид. наук. М., 2018. С. 192.

References:

1. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents // Official Journal of the EU (OJ). 01/23/2004. L 16.
2. Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification // OJ. 03.10.2003. L 251.
3. Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment // OJ. 06/18/2009. L 155.
4. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State // OJ. L 2011 343.
5. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0036&from=EN> (access date: 05/14/2023).

6. Directive 2014/66/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the conditions of entry and residence of third-country nationals in the framework of an intra-corporate transfer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0066&from=EN> (access date: 05.15.2023).

7. Gomien D., Harris D., Zwaak L. European Convention on Human Rights and the European Social Charter: law and practice. M.: Publishing house. MNIMP, 1998. P. 490.

8. Treaty establishing the European Community (Rome, March 25, 1957) (consolidated text taking into account the Nice amendments) (as amended on April 16, 2003). [Electronic resource]. - Access mode: https://eulaw.ru/treaties/teuratom_edit/ (date of access: 07.29.2024).

9. European Convention relating to the Legal Status of Migrant Workers (ETS No. 93) [Russian, English] (Concluded in Strasbourg on 24.11.1977). [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=INT&n=22994#EEolcLTsADCgag261> (access date: 08/29/2024).

10. European Union. Fundamental acts as amended by the Lisbon Treaty with commentaries / comp. S.Yu. Kashkin. M.: Infra-M, 2010. pp. 241–245.

11. Kroshchenko M.M., Aleksentseva Yu.A. European Social Charter and Migration Policy of Russia [Electronic resource] // Personnel Officer. Labor law for personnel officers. 2009. No. 7. Access from the information and legal system “Garant Aero”, 2017. URL: <http://www.base.garant.ru> (access date: 11/10/2017).

12. Republic of Tajikistan-Prague Process // <https://www.pragueprocess.eu/ru/countries/915-respublika-tadzikistan>.

13. Yastrebova A.Yu. International legal mechanisms for regulating migration: doctrinal approaches and experience of the Russian Federation: dis. ...doc. legal Sci. M., 2018. P. 19.

14. Yastrebova A.Yu. International legal mechanisms for regulating migration: doctrinal approaches and experience of the Russian Federation: dis. ...doc. legal Sci. M., 2018. P. 192.

**12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ;
ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ**

**12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ
ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО**

**12.00.06 – LAND LAW; NATURAL RESOURCE LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
AGRICULTURAL LAW**

ТДУ: 349.41

Қодирзода Мирзоқодир Аюб,

мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Е-mail: mirzokodir-1@mail.ru

Тел.: (+992) 92-111-59-90

МАСОИЛИ ҲУҚУҚӢ-БАЙНАЛМИЛАЛИИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, санадҳои байналмилалӣ, масоили байналмилалӣ, санадҳои байналмилалӣ экологӣ, проблеммаҳои экологӣ, ташаббусҳои байналмилалӣ, қонунгузорӣ, функцияи экологӣ, амалишавии функцияи экологии давлат.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масоили ҳуқуқӣ-байналмилалӣ функцияи экологии давлат дар асоси ғояҳои илмӣ муосири соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ ва санадҳои байналмилалӣ ва милли мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҳифзи муҳити зист яке аз масъалаҳои умдаи инсоният мебошад, ки фақат бо кӯшиши якҷояи давлатҳо ҳал шуда метавонад. Он ҳамкориҳои байналмилалӣ ва фаъолияти муштаракҳои давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалиро дар сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва универсалӣ талаб менамояд [6, с.26.]. Барои он ки дар ҷаҳони имрӯза масъалаи ҳифз ва истифодаи дурусти объектҳои табиӣ бисёр масъалаи мушкул ва ҳалталаб мебошад.

Бо таъя ба сиёсати «дарҳои кушода» давлати мо равиши хоси дипломатияи худро дарёфт намуда, имрӯз дар ҳалли масоили минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фаъолона иштирок менамояд ва дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси як кишвари хостгори таъминоти таҳкими сулҳу суботи сартосарӣ шинохта шудааст. Ҳамин буд, ки дар оғози соли 2016 бо ташаббуси Дабири кулли СММ ва Президенти Бонки Ҷаҳонӣ бо иштироки роҳбарони даҳ кишвари узви СММ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об таъсис ёфта, ба фаъолият шурӯъ кард.

Ҳамзамон, бо мақсади идомаи талошҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу беҳдошт, мо тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба ташаббуси нав – эълон кардани Даҳсолаи

байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» ҷалб намудем. Боиси хушнудист, ки ин иқдоми тозаи Тоҷикистон, ки дар Форуми 7-уми умумиҷаҳонӣ об моҳи апрели соли 2015 дар шаҳри Тэгуи Ҷумҳурии Корея муаррифӣ гардид, мавриди дастгирии рӯзафзун қарор дорад.

Мутобиқи қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018–2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» эълон мешавад, ки он аз 22-юми марти соли 2018 шурӯъ шуда, 22-юми марти соли 2028 ба анҷом мерасад.

Аз ҳолати болозикр маълум мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) яке аз ташаббускори марказӣ дар амалиномаи ҳадафҳои неқбинонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти ҳифзи об ҳамчун сарчашмаи ҳаёти инсоният ва бо ин васила таъмини амнияти экологии сатҳи ҷаҳонӣ мебошад.

Дар ҳақиқат ҳам имрӯзҳо яке аз муаммои бисёр ҳам айнизамонии фазои муносибатҳои экологии сатҳи ҷаҳониро масъалаи иқлим ва гармшавии тоқатфарсои он ташкил менамояд. Дар баробари ин, гармшавии иқлим метавонад боиси хатарҳои силсилавӣ ба монанди зиёд гардидани сатҳи об, обшавии пиряхҳои азим ва ба ҳамин васила хушксолӣ гардад.

Дар ҳамин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти ҚТ мухтарам

Эмомалӣ Раҳмон санаи 3 марти соли 2021 дар мулоқоти якуми «Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар сиғаи видеоконференсия», чунин ибрози андеша карданд: «Мусаллам аст, ки тағйирёбии иқлим, пеш аз ҳама, аз ҳисоби таъсиррасонӣ ба захираҳои об ба ҳаёти ҳаррӯзаи мо дигаргунӣ ворид менамояд. Аз дидгоҳи мо яке аз нишондиҳандаҳои асосии раванди мазкур ин обшавии босуръати пиряхҳо дар натиҷаи гармшавии иқлим мебошад. Мутаассифона, имрӯзҳо мо босуръат об шудани яхро дар Арктика, Антарктида ва Гренландия мушоҳида менамоем.

Ҳамчунин, тағйироти ҷиддӣ дар пиряхҳои воқеъ дар хушкӣ низ ба амал омада истодаанд» [12.].

Дар баробари ин, оид ба масъалаи пиряхҳо ва аҳамияти онҳо дар ҳаёти инсоният ва муҳити зист, чунин андешаро иброз намуданд: «Пиряхҳо захираи асосии оби соф мебошанд. Обшавии босуръати онҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки бо афзоиши аҳоли ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои бағоят манфӣ оварда расонад».

А. Д. Фафурзода вобаста ба муҳимияти ҳолати болозикр чунин ибрози андеша менамоянд, ки мушкилоти марбут ба истифодаи захираҳои обӣ дар мачмуъ ба масоили ҳифзи пиряхҳо – сарчашмаи асосии обҳо дар мамлакат ва минтақа пайвасти бевосита доранд. Аз ин рӯ, айни замон масъалаи ҳифзи пиряхҳо низ ҳамчун мушкилоти ҷадид рӯи кор омадааст. Мусаллам аст, ки пиряхҳо сарчашмаи асосии оби ошомиданӣ ва ширин мебошанд, вале мутаассифона, тағйирёбии иқлими сайёра барои ҳифзи пиряхҳо монеа эҷод мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мазкур солҳост, ки тавачҷуҳи хоса зоҳир менамояд ва Ҳукумати мамлакат баҳри андешидани чораҳои зарурӣ дар ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар ҳамкорӣ бо созмону ташкилотҳои умумиҷаҳонӣ кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода истодааст [2, с.1.].

Дар ҳақиқат агар нисбат ба проблемаҳои мазкур чораҳои дахлдори дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ роҳандозӣ карда нашаванд яқин аст, ки ба инсоният ва амнияти экологии сайёра раванди ҷиддӣ таҳдид менамояд. Дар ин маврид, гарчанде ки чунин ҳолат ҷой дорад, бояд функцияи экологии давлат ба таври мустақкам ва чандирӣ ба роҳ монда шавад, то ин ки ягон механизми таъсиррасонанда натавонад амалишавии муътадилӣ онро халалдор намояд.

Вобаста ба ҳолати болозикр Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин

таъкид кардаанд, ки: «Мутаассифона, обшавии пиряхҳои Арктика ва Антарктида боиси баландшавии сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ гардидааст. Ин омил, дар навбати худ метавонад ба ҳаёт ва некӯаҳволии садҳо миллион сокинони замин, хусусан дар кишварҳои хурди ҷазиранишин ва минтақаҳои наздизоҳилии онҳо таҳдид ба бор орад. Возеҳ аст, ки ин масъалаи доғи рӯз бояд дар меҳвари тавачҷуҳи хоси ҷомеаи ҷаҳонӣ ва хусусан пешвоёни сиёсӣ қарор дошта бошад. Дар робита ба ин пешниҳод менамоем, ки соли 2025 «Соли байналмилалӣи ҳифзи пиряхҳо» эълон гардида, санаи Рӯзи ҷаҳонӣи ҳифзи пиряхҳо муайян карда шавад».

Албатта ҳолати болозикршуда аз як тараф аз тамоми сохторҳои марбути давлатӣ, ки фаъолияти онҳо барои амалинамоии функцияи экологӣ вобаста мебошанд, фаъолияти боз ҳам дучандро дар ин ҷода талаб менамояд. Аз тарафи дигар пешниҳодоти ҷониби ҶТ роҷеъ ба эълон намудани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣи ҳифзи пиряхҳо», исботи он мебошад, ки кишвари мо дар баробари амалинамоии функцияи экологии дохилидавлатӣ, ҳамчунин ба ҳолати амнияти экологии сайёра низ бетараф намебошад. Ҳамчунин, дар ҳолати мазкур мо мушоҳида карда метавонем, ки нақши функцияи экологии ҶТ дар таъмини амнияти экологӣ бисёр муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад.

Э.С. Насриддинзода вобаста ба муҳимияти ҳолатҳои болозикр чунин ибрози андеша менамоянд, ки дар фазои муносибатҳои экологӣ тамоми мушкилоти мавҷуда ба самтҳои алоҳида таснифбандӣ гардидаанд. Дар байни мушкилот ва муаммоҳои экологии замони муосир масъалаи обшавии пиряхҳо, ки ҳамчун захираи бунёдии оби ошомидани тоза баромад менамоянд, ба мушкилоти рақами якуми ҷомеаи башарӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, ин ва дигар масъалаҳо, махсусан мушкилоти тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, обшавии пиряхҳо ва таъмини амнияти экологии инсоният дар меҳвари ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст [9].

Дар тақвияти андешаҳои болозикр Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ташаббусҳои бунёдии ҷониби Тоҷикистон оид ба ҳифзи муҳити зисти сайёра, чунин иброз намуданд: «Боиси қаноатмандист, ки Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу иқлим эътироф шудааст.

14-уми декабри соли қорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирахҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пирахҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард.

Мувофиқи ин қатънома дар ҷаҳорҷӯби Созмони Милали Муттаҳид Фонди мақсадноки байналмилалӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи пирахҳо таъсис ёфта, вобаста ба ин мавзӯ соли 2025 дар шаҳри Душанбе конференсия сатҳи баланди Созмони Милали Муттаҳид баргузор мегардад.

Мояи ифтихор ва сарфарозии ҳамаи мост, ки панҷумин ибтиқори ҷаҳонии кишвари мо оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар миқёси сайёра амалӣ хоҳад шуд»[10.].

Ҳолати болозикр бозгӯи сиёсати дурбинонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ, барқарорномаи сарватҳои табиӣ барои наслҳои ояндаи мамлакат, минтақа ва ҷаҳон мебошад.

Ғайр аз ин дар ҷараёни фаъолияти хоҷагидорӣ ва умуман фаъолияти, дар қаламрави давлат ба роҳ монда мешавад, ки агар боиси таъсири манфӣ расонидан ба муҳити зист ва давлатҳои ҳамсоя ё ба ҳар роҳу восита манфиатҳои экологии онҳоро вайрон намояд, диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин самт зиёд мегардад.

Таҳқиқи муаммои функцияи экологӣ бо пуррагӣ моро вазифадор месозад, ки ба самти байналмилалӣ ва ё берунии он аҳамияти бевосита диҳем. Қайд кардан зарур аст, ки ба масъалаи мазкур то ҳол дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ аҳамияти зарурӣ дода нашудааст. Ҳатто дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ маҳсули таҳқиқоти пурраи илмӣ оид ба масъалаи функцияи берунии давлат мавҷуд набошад ҳам, дар баробари ин таҳқиқотҳои илмӣ олимони мазкур А.М. Архипов[1.], В.В. Королева[3.], А.Е. Кадомтсева[4.], Б.А. Мухамеджанов[7.], Ю.Б. Кравченко[5.] паҳлуҳои алоҳидаи масоили мазкурро фаро гирифтаанд.

Дар баробари ин бояд таъкид намоем, ки ҳатто объектҳои табиӣ дар дохили сарҳадҳои давлатҳои муайян қарордошта ва онҳоро дар қорҷӯбаи қонунгузори амалкунанда имконияти ҳифз кардан имкон надорад, чунки исбот шудааст, ки биосфераи замин – системаи яқлукти динамикӣ буда, дар вобастагӣ аз ҳолати элементҳои онҳоро ташкилдиханда тағйир меёбад.

Аммо робитаи муқобил низ мавҷуд аст, вақте ки тағйирёбии экосистемаи сайёра сифати

қисмҳои таркибии онро тағйир медиханд. Аз тарафи дигар, зарурати омӯзиши самти берунии функцияи экологии давлатро пешакӣ муайян карда, асоси онро дар омилҳои чун мавҷудияти объектҳои (Антарктида, уқёнусҳои мавҷудаи ҷаҳонӣ, олами ҳайвонот ва парандагони муҳочир), ки аз рӯи табиаташон ҳифз кардани онҳо танҳо дар сатҳи байналмилалӣ имконпазир аст, муайян намудан зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, муқаррароти асосӣ оид ба дар функцияи экологии давлат мавҷуд будани механизми дохилидавлатии баамалбарории функцияи экологӣ ва байналхалқӣ, ягонагии ҷудонопазирӣ онҳо, зарурати дарки ҷудоғонаи онҳо дар вақти пажӯҳиш аҳамияти муҳимро дорост.

Аҳамияти глобалӣ пайдо намудани проблемаҳои экологӣ боиси аз ҳудуди як давлат берун баромадани функцияи экологӣ мегардад. Ҳоло давлатҳои баҳри ҳалли проблемаҳои экологии глобалӣ, наҷот додани сайёра, таъмини ҳастии инсонӣ дар қурраи замин талош доранд. Ҳифзи табиат ва муҳити зист вазифаи ҷомеаи башар мебошад[11, с.239.].

Воқеан, қабули ин қатънома дар миқёси ҷаҳон иқдоми муҳим ва таърихӣ буда, тавассути он ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон пайдо мекунад, ки барои ҳифзи бузургтарин манбаҳои оби ошомиданӣ тадбирҳои муштараки зарурӣ андешад.

Илова бар ин бӯҳрони экологӣ, ки дар даҳсолаҳои охир тақрибан тамоми сайёро фаро гирифтааст, баррасии ҳамоҳангшуда ва муносибати навро ба ҳалли мушкилоти марбут ба татбиқи самтҳои асосии фаъолияти давлат дар таъмини амнияти экологӣ талаб мекунад.

Воқеан дар фаъолияти хусусияти ҳуқуқии тоза надоштаи худ ҳам (масалан, сиёсӣ), давлатҳои алоҳида аз нуқтаи назари расмӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ роҳбарӣ карда мешаванд (онҳо табиати гуногун доранд – созишномаҳои байналмилалӣ, декларатсияҳо, оинномаҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, созишномаҳои дутарафа ва ғ.), ки зарурати мурочиати доимӣ ба онро тасдиқ мекунад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии ҶТ чунин зикр намудаанд: «Замони мо - замони муттаҳид сохтани саъю талошҳо ва ба ҳам овардани кӯшишҳои муштарак дар самти ҳаллу фасли масоили умдаи инсоният аст, ки созмонҳои минтақавию байналмилалӣ таҷассумгар ва ҳамоҳангсози чунин фаъолиятҳо мебошанд. Аз ин ҷост, ки Тоҷикистони соҳибистиклол дар қори ин

созмонҳо ширкати фаёлона дошта, хоҳони густариши ҳамкорӣ бо СММ, Созмони амният ва ҳамкории Аврупо, Созмони конгресси исломӣ ва Созмони ҳамкорӣҳои иқтисодӣ аст.

Мо рабобити созандаи худро бо тамоми институтҳои байналмилалӣ молиявӣ ҳамонро тақвият хоҳем бахшид. Мо чун узви комилҳуқуқи созмонҳои байналхалқӣ бояд дар асоси риояи қотеонаи санадҳои умумибашарӣ ва ҳамоҳангсозии онҳо бо манфиатҳои олии миллат ва давлат амал намоем, ҷузъиёти мушаххаси иштироки Тоҷикистонро дар фаёлияти ин созмонҳо пешбинӣ созем» [8, с.309].

Имрӯз дар ҷаҳон зиёда аз 100 ташкилотҳои байналмилалӣ вобаста ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист фаёлият доранд, ки дар аксари онҳо ҚТ низ иштироки фаёлона дорад.

Ҳамкорӣҳои байналхалқӣ ҚТ дар соҳаи экология дар ду самт ба роҳ монда шудааст: яке бо давлатҳои алоҳида (созишномаҳои дутарафа) ва дигаре бо ташкилотҳои байналхалқӣ (шартномаҳои байналхалқӣ). Ҳамкорӣҳои байналхалқӣ ҚТ дар соҳаи экология аз ҷумла бо Федератсия Россия, Ҷумҳуриҳои Белорус, Украина, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, ИМА, Норвегия, Германия, Туркия, Швейтсария ва дигар давлатҳо ба роҳ монда шудааст. ҚТ дар соҳаи экология, аз ҷумла бо СММ, ИДМ ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд дорад. ҚТ то ҳол бо бисёр давлатҳои хоричӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология ҳамкорӣҳои қавӣ барқарор кардааст [13, с.137-138].

Барои фаёлияти босамар ва мувофиқгардонидашудаи давлатҳо дар соҳаи муҳофизати муҳити атроф пеш аз ҳама батанзимдарории ҳуқуқӣ зарур мебошад. Ҳоло оид ба масъалаҳои гуногуни муҳофизати муҳити атроф қариб 500 созишномаҳои байналмилалӣ қабул гардидааст. Дар байни онҳо созишномаҳои хусусияти гуногундошта, мавҷуданд: универсалӣ ва минтақавӣ; созишномаҳои, ки масъалаҳои умумӣ ё ин ки алоҳидаи Укёнуси Ҷаҳонӣ, атмосфераи замин ва фазои назди заминӣ кайҳониро дар бар мегиранд.

Мақомоти давлатӣ дар соҳаи экология қариб дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар ҚТ баъд аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти қудратӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Туркия нисбат ба дигар мақомоти давлатӣ мақомоти давлатӣ дар соҳаи экология нуфузу мартабаи зиёдтарро соҳиб гаштааст. Дар ҚТ барои барқарор намудан ва инкишоф додани ҳамкорӣҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди

Ҳукумати ҚТ ва дигар мақомоти давлатӣ масъул мебошанд.

Дар натиҷаи ҳамкорӣҳо дар соҳаи экология бисёр шартномаҳои байналхалқӣ ба имзо расидаанд, ки онҳоро сарчашмаҳои ҳуқуқи байналхалқӣ экологӣ низ номидан мумкин аст. Онҳоро метавон чунин пешниҳод кард: Конвенсияи Базелӣ «Дар бораи назорат аз болои кашонидани транссарҳадии партовҳои хатарнок ва бартараф кардани онҳо» (аз соли 1989); Конвенсияи Венагӣ «Дар бораи ҳифзи қабати азон» (аз соли 1985); Конвенсия «Дар бораи гуногунрангии биологӣ» (аз соли 1992); Конвенсияи Ромсарӣ «Дар бораи обу ботлоқзорҳои, ки асосан ба сифати ҷои зисти мурғҳои обӣ ҳалал ворид мекунанд ва аҳамияти байналхалқӣ доранд» (аз соли 1971) ва ғ.

ҚТ ба ин шартномаҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология ҳамроҳ гаштааст: Конвенсияи Венагӣ «Дар бораи ҳифзи қабати азон», Конвенсия «Дар бораи гуногунрангии биологӣ», Конвенсияи доиравии СММ «Дар бораи тағйирёбии иқлим», Конвенсия «Оид ба мубориза бар зидди биёбоншавӣ» ва ғ.

Дар доираи талаботи иҷрои Конвенсия ва мустаҳкам намудани базаи моддӣ-техникии Муассисаи давлатӣ «Агентии обуҳавошиносӣ» ва сохторҳои он бо кумаки молиявии Бунёди Умумичаҳонӣ Экологӣ, Иттиҳоди Аврупо, Созмони Умумичаҳонӣ Обуҳавошиносӣ, Агентии Америка оид ба тараққиёти ҳамкорӣҳои байналхалқӣ ва Агентии Швейтсария оид ба ҳамкорҳои байналхалқӣ лоиҳаи грантӣ ва кумақҳои техникӣ ба маблағи умумии 4 млн доллари ИМА иҷро гардиданд.

Конвенсияи СММ доир ба мавзӯҳои обию ботлоқӣ. Дар қорҷубаи иҷрои талаботи Конвенсияи мазкур, ки ҚТ соли 2001 ба он ҳамроҳ гардид, аз ҷониби Котиботи Конвенсия Нақшаи Стратегии Ромсар барои солҳои 2003-2008 таҳия гардид. Аз ҷониби қорҷиносонии миллӣ 5 минтақаи заминҳои обию ботлоқии ҷумҳурӣ, қўлҳои Қарокўл, Шўркўл, Рангкўл, Зоркўл, Обанбори Қайроққум ва водии дарёи Панҷ муаяйн гардиданд.

Ҳоло инвентаризатсияи заминҳои обию ботлоқии ҷумҳурӣ гузаронида шуда истодааст, ки ҳолат ва проблемаҳои захираҳои обиро муаяйн менамояд. Барои ҳалли масъалаҳои вучуддошта лоиҳаҳо барои дастгирии молиявӣ ба созмонҳои байналхалқӣ ва Котиботи Конвенсия пешниҳод карда мешаванд.

Мо чунин мешуморем, ки дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ таъмини

механизмҳои самарабахши татбиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар сатҳи давлатӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ҳамин тавр, агар давлате, ки созишномаи байналмилалиро имзо кардааст, механизми қобили истифода барои

татбиқи он, сохторҳои дахлдор ё заминаи ҳуқуқии самарабахши давлатиро дар ин соҳа надошта бошад, натиҷаи созишномаи мазкур бесамар хоҳад буд.

Тақриздиханда: н.и.х., дотсент Соҳибзода М.М.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА

Ключевые слова: международное право, международные документы, международные проблемы, международные экологические документы, экологические проблемы, международные инициативы, законодательство, экологическая функция, реализация экологической функции государства.

Аннотация: В данной статье на основе современных научных представлений в области теории государства и права и международных и национальных документов исследованы международно-правовые вопросы экологической функции государства.

Кодирзода Мирзоқодир Аюб – заведующий кафедрой теории и истории государства и права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, кандидат юридических наук, доцент E-mail: mirzokodir-1@mail.ru, Тел.: (+992) 92-111-59-90.

INTERNATIONAL LEGAL ISSUES ECOLOGICAL FUNCTION OF THE STATE

Key words: international law, international documents, international problems, international environmental documents, environmental problems, international initiatives, legislation, environmental function, implementation of the environmental function of the state.

Abstract: In this article, based on modern scientific concepts in the field of the theory of state and law and international and national documents, international legal issues of the environmental function of the state are examined.

Qodirzoda Mirzoqodir Ayub – Head of the Department of Theory and History of State and Law of the State University of Law, Business and Politics of Tajikistan, Candidate of Law, Associate Professor E-mail: mirzokodir-1@mail.ru, Tel.: (+992) 92-111-59-90.

Адабиёти истифодашуда.

1. Архипов А.М. Экологическая функция российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 52 с.
2. Ғафурзода, А.Д. Ташаббусҳои Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон [Матн] / А.Д. Ғафурзода // Нашрияти марказии ҳизби халқии демократии Тоҷикистон «Минбари халқ». – 2023. – №23(1400). – С. 1.
3. Королева В.В. Функции экологии davлати Россия ва нақши мақомоти корҳои дохилӣ дар татбиқи он: диссертатсияи номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ – М., 1996. – 289 с.
4. Кадомсева А.Е. Рушди функции экологии давлати Русия ва шаклҳои ҳуқуқии амалисозии он: диссертатсияи номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Саратов, 1999. – 174 с.
5. Кравченко Ю.Б. Мухофизати муҳити зист ҳамчун вазифаи давлати Советӣ: автореферати диссертатсияи номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Ленинград, 1978. – 24 с.
6. Қодиров, М.А. Нақши ҳуқуқи байналмилалӣ экологӣ дар замони муосир [Матн] / М.А. Қодиров // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ олимони ҷавони вилояти Суғд, 24.12.2018 сол, «Механизмҳои муосири ҷомеаи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд: масъалаҳо ва дурнамои он» – Хучанд: «Дабир», 2019. – С. 26-30.
7. Мухамеджанов Б.А. Функции экологии давлати Советӣ: автореферати диссертатсияи номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Алма-Ато, 1990. – 24 с.
8. Муртазозода, Ҷ.С., Санавваров, Ғ.Б., Амонов, А.Ҷ. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хоричии Тоҷикистон (маҷмӯаи паёмҳо) [Матн] / Ҷ.С. Муртазозода, Ғ.Б. Санавваров, А.Ҷ. Амонов. – Хучанд: «Хуросон», 2019. – 752 с.
9. Насриддинзода Э.С., Ҳифзи пиряхҳо – пазирони ташаббуси Пешвои миллат аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ / Э.С. Насриддинзода [Захираи эклектронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47950 (санаи мурочиат: 12.11.2024).

10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 23 декабри соли 2012 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2022).

11. Петров, В.В. Ҳуқуқи экологии Русия: китоби дарсӣ барои мактабҳои ҳуқуқӣ [Матн] / В.В. Петров. – М.: Нашриёти БЕК, 1995. – 335 с.

12. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 03.03.2021 сол дар мулоқоти якуми «Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар сифаи видеоконференсия» // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/25170> (санаи мурочиат: 12.11.2024).

13. Ҳуқуқи байналхалқӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Муҳаррири масъул профессор Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 356 с.

Использованная литература.

1. Архипов А.М. Экологическая функция российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 52 с.

2. Гафурзода, А.Д. Инициативы Таджикистана на мировой арене [Текст] / А.Д. Гафурзода // Центральное издание Народно-демократической партии Таджикистана «Минбари халк». – 2023. – № 23 (1400). - С. 1.

3. Королева В.В. Экологическая функция российского государства и роль органов внутренних дел в ее реализации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 289 с.

4. Кадомцева А.Е. Развитие экологической функции Российского государства и правовые формы ее осуществления: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 174 с.

5. Кравченко Ю.Б. Охрана окружающей природной среды как функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1978. – 24 с.

6. Кодиров, М.А. Роль международного экологического права в современности [Текст] / М.А. Кодиров // Материалы республиканской научно-практической конференции молодых ученых Согдийской области, 24.12.2018, «Современные механизмы защиты прав человека и гражданина: проблемы и перспективы» - Худжанд: «Дабир», 2019. - С. . 26-30.

7. Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1990. – 24 с.

8. Муртазозода ДЖ.С., Санавваров Г.Б., Амонов А.ДЖ. Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмана – укрепление внутренней и внешней политики Таджикистана (сборник посланий) [Текст] / ДЖ.С. Муртазозаде, Г.Б. Санавваров, А.ДЖ. Амонов. – Худжанд: «Хорасон», 2019. – 752 с.

9. Насриддинзода Э.С., Защита ледников – принятие инициативы Лидера нации мировым сообществом / Э.С. Насриддинзода [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47950 (дата доступа: 12.11.2024).

10. Послание основоположника мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмана Маджили Оли Республики Таджикистан от 23 декабря 2012 года // [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://www.president.tj> (дата обращения: 11.11.2024).

11. Петров, В.В. Экологическое право России: учебник для юридических вузов [Текст] / В.В. Петров. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 335 с.

12. Выступление основоположника мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона от 03.03.2021 года на первом заседании «Группы высокого уровня по водным и климатическим вопросам посредством видеоконференция» // [Электронный ресурс]. Источник доступа: <http://president.tj/node/25170> (дата обращения: 12.11.2024).

13. Международное право [Текст]: учебник / Ответственный редактор профессор Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 356 с.

References.

1. Arkhipov A.M. Ecological function of the Russian state: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences. - N. Novgorod, 1997. - 52 p.

2. Gafurzoda, A.D. Initiatives of Tajikistan on the world stage [Text] / AD Gafurzoda // Central publication of the People's Democratic Party of Tajikistan "Minbari Khalk". - 2023. - No. 23 (1400). - P. 1.
3. Koroleva V.V. Ecological function of the Russian state and the role of internal affairs agencies in its implementation: dis. ... candidate of legal sciences. - M., 1996. - 289 p.
4. Kadomtseva A.E. Development of the ecological function of the Russian state and legal forms of its implementation: dis. ... candidate of legal sciences. – Saratov, 1999. – 174 p.
5. Kravchenko Yu.B. Environmental Protection as a Function of the Soviet State: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences. – Leningrad, 1978. – 24 p.
6. Qodirov, M.A. The Role of International Environmental Law in Modern Times [Text] / M.A. Qodirov // Materials of the Republican Scientific and Practical Conference of Young Scientists of the Sughd Region, 12/24/2018, “Modern Mechanisms for the Protection of Human and Civil Rights: Problems and Prospects” - Khujand: “Dabir”, 2019. - P. . 26-30.
7. Mukhamedzhanov B.A. Environmental Function of the Soviet State: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences. – Alma-Ata, 1990. – 24 p.
8. Murtazozoda J.S., Sanavvarov G.B., Amonov A.J. Messages of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahman - strengthening the domestic and foreign policy of Tajikistan (collection of messages) [Text] / J.S. Murtazozade, G.B. Sanavvarov, A.J. Amonov. - Khujand: "Khorason", 2019. - 752 p.
9. Nasriddinzoda E.S., Protection of glaciers - acceptance of the initiative of the Leader of the Nation by the world community / E.S. Nasriddinzoda [Electronic resource]. Access source: URL: https://jumphuriyat.tj/index.php?art_id=47950 (access date: 11/12/2024).
10. Message of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahman Majili Oli of the Republic of Tajikistan dated December 23, 2012 // [Electronic resource]. Access source: URL: <http://www.prezident.tj> (date of access: 11.11.2024).
11. Petrov, V.V. Environmental Law of Russia: a textbook for law schools [Text] / V.V. Petrov. - M.: BEK Publishing House, 1995. - 335 p.
12. Speech of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon dated 03.03.2021 at the first meeting of the "High-Level Group on Water and Climate Issues via Videoconference" // [Electronic resource]. Access source: <http://president.tj/node/25170> (date of access: 12.11.2024).
13. International law [Text]: textbook / Editor-in-chief Professor Sh.M. Mengliev. - Dushanbe: "ER-graf", 2010. - 356 p.

ТДУ: 575.3

Одиназода Шохрух Хисрав,

сардори шӯъбаи қонунгузори кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зисти Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: shohrukh.odinazoda@bk.ru

Тел.: (+992) 931-10-04-40.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҲУҚУҚИИ БАЪЗЕ МУҚАРРАРОТҲОИ КОДЕКСИ ОБИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҚОНУНГУЗОРИИ ОБИ БАЪЗЕ ДАВЛАТҲОИ АЪЗОИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ; об; қонунгузори соҳаи об; Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил; Ҷумҳурии Тоҷикистон; Федератсияи Россия; Ҷумҳурии Қазоқистон; Ҷумҳурии Беларус; таҳлили муқоисавии ҳуқуқӣ; санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф баъзе муқарраротҳои Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузориҳои оби баъзе давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, махсусан Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Беларус мавриди таҳлили муқоисавии ҳуқуқӣ қарор дода шуда, дар заминаи таҳлил яқинд тавсияҳо оид ба тақмили қонунгузориҳои оби мамлакат манзур карда шудааст.

Ҷиҳати иҷрои сарҳати сенздаҳуми банди 6 Низомномаи Маркази миллии қонунгузорӣ, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2014, №288 тасдиқ шудааст ва банди 4 Нақшаи кории шӯъбаи қонунгузори кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зисти Маркази миллии қонунгузорӣ барои соли 2024, ки 30 декабри соли 2023 тасдиқ шудааст, таҳлили муқоисавии ҳуқуқии Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузориҳои оби баъзе давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил анҷом дода шуд.

Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] ҳамчун санади кодифиатсионӣ муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ қардани об ва объектҳои об танзим намуда, ба ҳифз ва истифодаи самараноки захираҳои об, инчунин ҳифзи ҳуқуқҳои истифодабарандагони об равона гардидааст.

Кодекси мазкур 2 апрели соли 2020, № 1688 қабул гардида, аз 13 бобу 95 модда иборат мебошад. Дар он масъалаҳои умумӣ, аз қабили мафҳумҳои асосӣ, фонди давлатии об, объектҳои об, ҳуқуқи моликият ба об, инчунин масъалаҳои танзими давлатӣ ва назорат дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об, иштироки ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва шахсони воқеӣ дар татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилона ва ҳифзи объектҳои об, банақшагири, баҳисобгири ва мониторинги давлатии истифодаи захираҳои об, истифодаи об, тартиб ва шартҳои ба истифода

додани объектҳои об, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои истифодабарандагони об ҳангоми истифодаи объектҳои об, асос ва тартиби қатъ намудани ҳуқуқи истифодаи об, истифодаи объектҳои об, ҳифзи объектҳои об, ҳалли баҳсҳо дар соҳаи муносибатҳо вобаста ба об, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муносибатҳо вобаста ба об ва дигар муқаррароти хотимавӣ пешбинӣ гардидааст.

Таҳлили қонунгузориҳои ҷорӣ нишон медиҳад, ки то қабул гардидани Кодекси амалкунанда, муносибатҳо дар соҳаи об тавассути Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон [2], ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2000, №34 қабул гардида буд (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2000, №11, мод. 510; с. 2006, №3, мод. 164; с. 2008, № 3, мод. 200; с. 2009, №12, мод. 824; с. 2011, № 6, мод. 455; с. 2012, №4, мод. 271) мавриди танзим қарор дода мешуд.

Мақсадҳои Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи фонди давлатии об ва заминҳои фонди давлатии об барои бехтар гардонидани шароити иҷтимоии аҳоли ва муҳити зист, ҳифзи об аз ифлосшавӣ, олудашавӣ, камшавӣ, пешгири ва бартараф намудани таъсири зараровари обҳо, бехтар қардани ҳолат ва ҷимояи объектҳои об, таҳкими қонуният ва ҳифзи ҳуқуқҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ оид ба истифодабарии об мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки яке аз роҳҳои самараноки тақмили қонунгузорӣ ин ба инобат

гирифтани таҷрибаи қонунгузори давлатҳои хориҷӣ тавассути гузаронидани таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори милли бо давлатҳои хориҷӣ мебошад. Вобаста ба ин, муқаррароти Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузори оби баъзе давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, махсусан Федератсияи Россия, қумҳуриҳои Қазоқистон ва Беларус гузаронида шуд.

Таҳлили муқоисавии ҳуқуқии Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон бо Кодекси оби Федератсияи Россия. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон дар миёни давлатҳои аъзои ИДМ яке аз санадҳои кодификатсионии муқаммал ба шумор меравад.

Кодекси оби Федератсияи Россия 3 июни соли 2006, N74-ФЗ [3] қабул гардида, аз 7 боб ва 69 модда иборат мебошад. Дар он масъалаҳои муқаррароти умумӣ, аз қабилӣ мафҳумҳои асосӣ, қонунгузори об, принципҳои асосии қонунгузори об, муносибатҳои танзимшавандаи қонунгузори об, обҳои рӯизаминӣ ва обҳои зеризаминӣ, объектҳои обии истифодаи умумӣ, иштирокчиени муносибатҳои обӣ ва ҷорабинҳои хоҷагии об, инчунин масъалаҳои ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳо ба объектҳои обӣ, асосҳо ва тартиби ба даст овардани ҳуқуқи истифодаи объектҳои обии рӯизаминӣ ё қисмҳои онҳо, идоракунии дар соҳаи истифода ва ҳифзи объектҳои обӣ, истифодаи об, ҳифзи объектҳои обӣ ва масъулият барои вайрон кардани қонунгузори об пешбинӣ гардидааст.

Дар тафовут аз Кодекси оби Федератсияи Россия Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон дар муқаддима масъалаҳои мақсад, мавзӯ ва вазифаҳои Кодексро пешбинӣ намудааст, ки тибқи он Кодекси мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ кардани об ва объектҳои об танзим намуда, ба ҳифз ва истифодаи самараноки захираҳои об, инчунин ҳифзи ҳуқуқҳои истифодабарандагони об равона гардидааст. Аз ин ҷанба Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон афзалияти ҳуқуқии махсусро касб менамояд.

Яке аз нишондоди муҳими Кодекси оби Федератсияи Россия, ки метавонад дар муқаррароти Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам карда ин шавад, ин принциби афзалияти ҳифзи объектҳои обӣ пеш аз истифодаи онҳо мебошад. Моҳияти ин принцип ифодаи онро менамояд, ки истифодаи объектҳои обӣ набояд ба муҳити зист таъсири манфӣ расонад. Чунин принцип дар сарҳати дуҷуми моддаи 3 Кодекси оби

Федератсияи Россия ба сифати яке аз принципҳои асосӣ пешбинӣ гардидааст.

Дигар принцип ин истифодаи комплекси объектҳои обӣ мебошад, ки дар сарҳати сенздаҳуми моддаи 3 Кодекси оби Федератсияи Россия пешбинӣ гардидааст. Дар асоси он истифодаи объектҳои обӣ метавонад аз ҷониби як ва ё якчанд истифодабарандагони об амалӣ карда шавад. Чунин принципҳоро метавон дар муқаррароти моддаи 4 Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар принципҳо ҷойгир намуд.

Ҳамчунин, дар муқаррароти моддаи 42 Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон истифодаи якҷоя ва ҷудоғонаи об пешбинӣ гардидааст. Объектҳои об метавонанд таҳти истифодаи якҷоя ё ҷудоғона қарор гиранд. Истифодаи якҷояи об дар объектҳои об ё қисмати онҳо, ки барои истифодаи ҷудоғонаи об ҷудо карда нашудаанд, амалӣ мегардад. Истифодаи ҷудоғонаи об метавонад дар объектҳои рӯизаминии об ё қисми онҳо, ки барои қонеъ намудани талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дода шудаанд ва таъмини онҳо истифодаи объектҳои об ё қисми онро аз ҷониби дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ истисно менамояд, амалӣ гардонида шавад. Объектҳои об ё қисми он, ки барои истифодаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси қарори мақоми дахлдори давлатӣ ҷудо карда шудаанд, таҳти истифодаи ҷудоғона қарор доранд. Бо ин назардошт низ муқаррар намудани принциби мазкур дар Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон зарур ба шумор меравад.

Афзалияти дигари муқаррароти Кодекси оби Федератсияи Россия ин муайян намудани иштирокчиёни муносибатҳои обӣ ба шумор меравад, ки дар моддаи 7 Кодекси болозикр пешбинӣ гардидаанд. Иштирокчиени муносибатҳои обӣ Федератсияи Русия, субъектҳои Федератсияи Русия, муниципалитетҳо, шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Аз номи Федератсияи Россия, субъектҳои Федератсияи Россия, муниципалитетҳо дар муносибатҳои обӣ мутаносибан мақомоти ҳокимияти давлатии Федератсияи Россия, мақомоти ҳокимияти давлатии субъектҳои Федератсияи Россия, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар доираи ваколатҳои муқаррарнамудаи санадҳои меъерии ҳуқуқӣ баромад мекунанд.

Чунин, муқаррарот дар Кодекси оби Қумҳурии Тоҷикистон мавҷуд намебошад, яъне доираи иштирокчиёни муносибатҳои вобаста ба об бевосита пешбинӣ нагардидааст.

Дигар афзалияти муқаррароти Кодекси оби Федератсияи Россия ин муқаррар намудани

масъалаҳои чорабиниҳои хоҷагии об ташкил медиҳад, ки дар моддаи алоҳида танзим гардидааст. Пешбинӣ мегардад, ки тадбирҳо оид ба омӯзиш, истифода, ҳифзи объектҳои об, ки дар моликияти давлатӣ ё мунисипалӣ қарор доранд, инчунин оид ба пешгирии таъсири манфии об ва рафъи оқибатҳои он аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар доираи ваколатҳои худ амалӣ карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки тибқи муқаррароти ҳам Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия об моликияти истисноии давлат эътироф карда шудааст. Истифодаи об аз ҷониби истифодабарандагони он тавассути шартнома амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин ҳолат, яке аз афзалиятҳои муҳими Кодекси оби Федератсияи Россияро ин муқаррар намудани масъалаҳои шартномаи истифодаи об ташкил менамояд.

Дар моддаи 12 Кодекси оби Федератсияи Россия пешбинӣ шудааст, ки тибқи шартномаи истифодаи об як тараф - мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидоракунии маҳаллӣ уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар - истифодабарандаи об объекти об ё қисми онро барои истифода бо пардохт пешниҳод намояд. Ба шартномаи истифодаи об муқаррароти иҷора, ки дар Кодекси маданияти Федератсияи Россия пешбинӣ шудааст, татбиқ карда мешавад, агар дар Кодекси мазкур тартиби дигаре муқаррар нашуда бошад ва ба моҳияти шартномаи истифодаи об муҳолифат накунад. Шартномаи истифодаи об аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии он дар феҳристи давлатии об баста шудааст.

Ҳамзамон, масъалаҳои мазмуни шартномаи истифодаи об (м. 13), муҳлати шартномаи истифодаи об (14), ҳуқуқи афзалиятноки истифодабарандаи об барои бастанӣ шартномаи истифодаи об ба муҳлати нав (м. 15), ҳолатҳо ва тартиби бастанӣ шартномаи истифодаи об аз рӯи натиҷаҳои музояда ё бидуни музояда (м. 16), тағйир додан ва қатъи шартномаи истифодаи об (м. 17), масъулияти тарафҳои шартномаи истифодаи об (м. 18) ва ба шахси дигар гузаштани ҳуқуқи уҳдадорӣ аз руи шартномаи истифодаи об (м. 19) дар муқаррароти боби 3 Кодекси оби Федератсияи Россия муқаррар шудааст.

Чунин муқаррарот дар Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд намебошад. Ҳарчанд, дар моддаи 16 ба сифати яке ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи мелиоратсия ва обёрӣ дар соҳаи танзими истифода ва ҳифзи захираҳои об таъмини тақсимоли об ва

обрасонии бетавақуф аз системаҳои обёрӣ ба обистифодабарандагон мувофиқи шартномаҳои басташуда, пешбинӣ гардидааст.

Тибқи муқаррароти моддаи 26 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳуқуқи идоракунии иншооти хоҷагии обро, ки моликияти давлатӣ ба ҳисоб меравад, дар минтақаи маҳдуд ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, шартнома, консессия, иҷора ва дигар шаклҳои ҳамкорӣ бо дар назар доштани риояи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд.

Дар асоси нишондодҳои моддаи 43 бошад, муқаррар шудааст, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки обро аз истифодабарандагони аввалин дар асоси шартнома мегиранд, истифодабарандагони дуюмӣ об мебошанд. Шартҳои истифодаи дуюмӣ об, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳо бояд дар асоси шартномаи байни истифодабарандагони аввалин ва дуюмӣ об ба танзим дароварда шаванд.

Инчунин, тибқи муқаррароти моддаи 56 яке аз уҳдадорӣҳои истифодабарандагони обро ин риоя намудани талабот ва шартҳои шартнома оид ба истифодаи об, ки бо ташкилоти обрасон баста шудааст, ташкил менамояд. Яъне, мазмунан амалӣ гардидани масъалаҳои мазкур дар доираи шартнома дар муқаррароти Кодекси об ба мушоҳида мерасад, аммо танзими муфассали шартномаи истифодаи об ва дигар унсурҳои он ба назар намерасад. Аз ин рӯ, зарурати танзими чунин ҷанбаҳои масъалаҳои вобаста ба истифодаи об дар Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур шуморида мешавад.

Таҳлили муқоисавии ҳуқуқии Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Кодекси оби Ҷумҳурии Қазоқистон. Кодекси оби Ҷумҳурии Қазоқистон аз 9 июли соли 2003, № 481-II ЗРК [4] қабул гардида, аз ду қисм (умумӣ ва махсус), 32 боб ва 146 модда иборат мебошад. Дар он масъалаҳои муқаррароти умумӣ, аз қабилӣ мафҳумҳои асосӣ, қонунгузорию об, мақсад ва вазифаҳои қонунгузорию об, фонди об, объектҳои обӣ, захираҳои об, заминҳои фонди об, моликият ба фонди об, принципҳои қонунгузорию об, муносибатҳо дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ, ки бо қонунгузорию об ва дигар қонунгузорӣ танзим карда мешаванд, инчунин масъалаи зерин ба таври мушаххас ва мукамал танзим гардидаанд:

- объектҳои муносибатҳои обӣ;
- ҳуқуқи истифодаи иншооти обӣ;
- ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳо ба иншооти хоҷагии об;

- идораи давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ;
- салоҳияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ;
- нозироти ҳавзӣ оид ба танзими истифода ва ҳифзи захираҳои об;
- банақшагирии давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ;
- назорат ва экспертиза дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об;
- талаботе, ки истифодаи оқилона, ҳифз ва беҳтар кардани ҳолати обро таъмин мекунад;
- баҳисобгирии давлатии обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, кадастри давлатии об, мониторинги давлатии объектҳои об;
- таъмини илмӣ ва инноватсионӣ-иттилоотии истифодаи оқилона ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ;
- ҳуқуқ ва уҳдадорихоии шахсони воқеӣ ва ҷамоати иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об;
- ҳуқуқи истифодаи об;
- ташкилотҳои хочагии об;
- меъёри давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи фонди об, обтаъминкунӣ ва обпартоӣ;
- оби нӯшокӣ, обтаъминкунии техникӣ ва обтаъминкунии маҳалҳои аҳолинишин;
- истифодаи иншооти обӣ барои мақсадҳои солимӣ ва фароғатӣ;
- истифодаи иншооти обӣ ва иншооти хочагии об барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ;
- истифодаи иншооти обӣ ва иншооти хочагии об барои саноат ва энергетика;
- истифодаи объектҳои обӣ ва иншооти хочагии об барои нақлиёт, омехтаи ҷӯб, эҳтиёҷоти зидди сӯхтор;
- истифодаи объектҳои обӣ ё қисмҳои онҳо барои пешбурди хочагии моҳӣ ва шикор;
- истифодаи объектҳои обии минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда. Истифодаи обанборҳо ва иншооти гидротехникии пуштибонӣ дар дарёҳо ва каналҳо;
- фаъолияти ҳифзи об;
- объектҳои хурди обӣ ва хусусиятҳои ҳифзи онҳо;
- пешгирӣ ва рафъи таъсири зараровари об;
- тартиби кор дар иншооти обӣ, минтақаҳои ҳифзи об ва хатсайрҳо;
- объектҳои обии аҳамияти махсуси давлатӣ;
- усулҳои иқтисодии танзими истифодаи об;
- ҳалли баҳсҳои обӣ;
- масъулият барои вайрон кардани қонунгузориҳои оби Қумхурии Қазоқистон;

- истифода ва ҳифзи обҳои фаромарзӣ;
- муқаррароти ниҳой ва гузариш.

Бояд гуфт, ки дар миқёси давлатҳои аъзои ИДМ қонунгузориҳои оби Қумхурии Қазоқистон нисбат ба дигар қонунгузориҳои муқаммал, комплексӣ ва кодификатсионии мушаххас буда, тамоми масъалаҳои ҳуқуқӣ вобаста ба об пурра танзим карда шудааст.

Дар ин замина, яке аз ҷанбаҳои муҳими муқаррароти Кодекси оби Қумхурии Тоҷикистонро ин масъалаҳои ҳифзи объектҳои об ташкил менамояд, ки чунин масъалаҳо бо Кодекси оби Қумхурии Қазоқистон мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор мегирад.

Чунин муқарраротҳо, аз ҷумла объектҳои об ва ҳифзи онҳо (м. 212), меъёрҳои ҷои таъсири антропогенӣ ба об (м. 15) ва муқаррароти умумӣ дар бораи талаботи экологӣ оид ба ҳифзи объектҳои об (19) афзалиятҳои муҳиме мебошанд, дар доираи Кодекси оби Қумхурии Қазоқистон танизим гардида, зарурати дар доираи Кодекси оби Қумхурии Тоҷикистон муқаррар намуданро тақозо менамоянд.

Дар асоси муқаррароти моддаи 212 Кодекси оби Қумхурии Қазоқистон объектҳои об мутобиқи қонунгузориҳои экологии Қумхурии Қазоқистон бояд аз инҳо ҳифз карда шавад: 1) ифлосшавии антропогенӣ; 2) олудашавӣ; 3) коҳишбӣ.

Объектҳои об тибқи қонунгузориҳои экологии Қумхурии Қазоқистон бо мақсади пешгирии омилҳои зерин мавриди ҳифз қарор мегиранд: 1) расонидани зарар ба ҳаёт ва (ё) саломатии инсон; 2) вайрон кардани устувории фаъолияти системаҳои экологӣ; 3) биёбоншавӣ, харобшавии заминҳо, ҷангалҳо ва дигар ҷузъҳои муҳити табиӣ; 4) кам кардани гуногунии биологӣ; 5) расонидани зарари экологӣ.

Ифлосшавии объектҳои об дар обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ мавҷуд будани моддаҳои ифлоскунанда дар ғилзат ё таъсири физикӣ дар дараҷаи аз меъёрҳои экологии сифати об, ки давлат муқаррар кардааст, ба истиснои иншоотҳое, ки барои ҷойгир кардани партовҳо ва рафъи обҳои партов мучаҳҳаз пешбинӣ шудаанд, партовҳое, ки ифлосшавии рӯизаминӣ, сарватҳои зеризаминӣ, обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминиро пешгирӣ мекунад, эътироф карда мешавад.

Манбаъҳои ифлосшавии объектҳои об дохилшавии моддаҳои ифлоскунанда, таъсири физикӣ ба объектҳои об дар натиҷаи омилҳои антропогенӣ ва табиӣ, инчунин дар натиҷаи равандҳои кимиёвӣ, физикӣ ва биологӣ дар объектҳои об ба вучуд омадани моддаҳои ифлоскунандаи онҳо эътироф карда мешаванд.

Ҳифзи объектҳои об аз ҳама гуна ифлосшавӣ, аз ҷумла ифлосшавии паҳншуда (ифлосшавӣ тавассути сатҳи замин, хок, сарватҳои зеризаминӣ ё ҳавои атмосфера) амалӣ карда мешавад.

Олудашавии объектҳои об ин ба онҳо дохил шудани партовҳои саҳт ва ҳалнашаванда эътироф карда мешавад. Олудашавии объектҳои об манъ аст. Бо мақсади ҳифз намудани объектҳои об аз олудашавӣ, олуда шудани майдонҳои обгузари объектҳои об, яху барфпушии объектҳои об ва пиряхҳо низ роҳ дода намешавад. Коҳишёбии объектҳои об ин кам шудани маҷрои об, захираи обҳои рӯизаминӣ ё аз сатҳи ҳадди ақали қобили қабул кам шудани ҳаҷми захираи обҳои зеризаминӣ мебошад. Талаботе, ки ба пешгирии коҳишёбии объектҳои об нигаронида шудаанд, бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон дар бораи об ва Кодекси мазкур муқаррар карда мешаванд.

Дар моддаи 215 бошад, пешбинӣ мегардад, ки давлат бо мақсади ҳифзи объектҳои об меъёрҳои зерини таъсири антропогенӣ ҷоиз ба обро муқаррар менамояд: 1) меъёрҳои ҷоизи партов; 2) меъёрҳои технологияи партовҳо; 3) меъёрҳои ҷоизи таъсири физикӣ ба обҳои рӯизаминӣ; 4) меъёрҳои ҳадди ҷоизи таъсири манфӣ ба объектҳои об.

Меъёрҳои ҳадди ҷоизи таъсири манфӣ ба объектҳои об муқаррар карда мешаванд, дар асоси: 1) ҳадди ҷоизи сарбории бузурги антропогенӣ, ки таъсири дарозмуддати он боиси тағйирёбии системаи экологии объекти об намегардад; 2) ҳадди ҷоизи масса ва ғилзати моддаҳои ифлоскунандае, ки метавонанд ба объектҳои об ва мавзеи ҷамъовариҳои он ворид шаванд.

Қоидаҳои муайян кардани меъёрҳои ҷоизи таъсири антропогенӣ ба объектҳои об аз ҷониби мақоми ваколатдор дар соҳаи ҳифзи муҳити зист тасдиқ карда мешаванд.

Дар асоси муқаррароти моддаи 219 муқаррар шудааст, ки қонунгузориҳои экологии Ҷумҳурии Қазоқистон бо мақсади пешгирии таъсири зараровари антропогенӣ ба объектҳои об талаботи ҳатмии экологиро оид ба ҳифзи обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ ҳангоми анҷом додани фаъолият муқаррар менамояд.

Мақомоти намоёндагии маҳаллии вилоятҳо, шаҳрҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ, пойтахт ҳукукдоранд бо санадҳои меъёрии ҳукукии худ дар мувофиқа бо мақоми ваколатдор дар соҳаи ҳифзи муҳити зист дар соҳа ҷорӣ намудани талаботи иловагии экологии ҳифзи объектҳои об дар ҳудуди воҳидҳои алоҳидаи маъмурию ҳудудӣ дар ҳолатҳое, ки дар ҳудудҳо ҷунин меъёрҳои

муқарраршудаи экологии сифати об риоя карда намешаванд, пешбинӣ намоёнд.

Бо дарназардошти мавзуи танзим, техникаи ҳукукӣ ва муносибатҳои вобаста ба соҳаи об зарурати танзими ин муқарраротҳо дар доираи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад.

Таҳлили муқоисавии ҳукукии Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус. Дар Ҷумҳурии Беларус Кодекси об аз 30 апрели соли 2014, № 149-3 [5] қабул гардида, аз 14 боб ва 65 модда иборат буда, муносибатҳоеро, ки ҳангоми соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ об ва объектҳои об ба вучуд меоянд, танзим мекунад ва ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи (устувори) захираҳои об, инчунин ҳифзи ҳукук ва манфиатҳои қонунии истифодабарандагони об равона карда шудааст.

Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус низ яке аз санадҳои кодификатсионии мушаххас дар танзими муносибатҳои вобаста ба об дар сатҳи давлатҳои ИДМ ба шумор меравад.

Дар он муқаррароти умумӣ, аз ҷумла танзими ҳукукии муносибатҳои дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об, принципҳои асосии ҳифз ва истифодаи об, объектҳои муносибатҳои дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об, таснифи объектҳои оби сатҳӣ, ҳолати экологии (статуси) объектҳои оби сатҳӣ (қисмҳои онҳо), субъектҳои муносибатҳои дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об ва моликияти об пешбинӣ гардидаанд.

Инчунин, дар муқаррароти Кодекси мазкур масъалаҳои мушаххас: идоракунии давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об, ҳукук ва уҳдадорӣҳои шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об, маслиҳатҳои меъёрӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об, лоиҳакашӣ, сохтмон, барҳамдиҳӣ, ба истифода додани объектҳои оби рӯизаминӣ ва объектҳои об, ки ба объектҳои об таъсир мерасонанд, истифодаи об, ҳукук ва уҳдадорӣҳои истифодабарандагони об, истифодаи иншооти обӣ, истифодаи системаҳои хоҷагии об ва иншоот ва дастгоҳҳои гидротехникии алоҳида ҷойгиршуда, намудҳои каналізатсия, талабот ба партовҳои каналізатсия, истифодаи объектҳои об барои партофтани обҳои партов, қарер (шахта, қон), дренажӣ, обкашӣ (баланд бардоштани) об ба қаъри замин, ҳифзи об, минтақаҳои ҳифзи об ва соҳилҳо, низомии амалӣ намудани фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо дар минтақаҳои ҳифзи об ва соҳилҳо, мониторинги обҳои рӯизаминӣ ва мониторинги обҳои зеризаминӣ, мониторинги маҳаллӣ, баҳисобгирии обҳои зеризаминии истихрочшаванда, обҳои рӯизаминӣ

ва обҳои партов, ки ба муҳити зист партофта мешаванд, кадастри давлатии об, назорати истифода ва ҳифзи об, истифодаи худсаронаи об, худсарона иҷро кардани корҳо дар иншооти обӣ, масъулият барои вайрон кардани қонун дар бораи ҳифз ва истифодаи об ва муқаррароти ниҳой пурра муқаррар гардидаанд.

Зимни таҳлил муайян гардид, ки дар Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус як қатор муқарраротҳое мебошанд, ки истифода ва танзими ҳуқуқи онҳо дар доираи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди танзими ҳуқуқи масъалаҳои вобаста ба об дар мамлакат мусоидат менамояд.

Дар моддаи 1 Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус мафҳуми дарё пешбинӣ шудааст, ки чунин буда, мафҳуми мазкур дар Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон во намеҳурат: дарё – маҷрои табиест, ки равиши доимӣ дорад, дорои маҷрои аниқ муайяншуда буда, дарозияш 5 километр ва бештар аз он мебошад.

Инчунин, дар моддаи 2 Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус танзими ҳуқуқи муносибатҳо дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об пешбинӣ шудааст, ки чунин муқаррарот дар Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд намебошад.

Дар моддаи 7 Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус субъектҳои муносибатҳо дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об дар чунин шакл пешбинӣ гардидаанд: Субъектҳои муносибатҳо дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об инҳоянд: Президенти Ҷумҳурии Беларус, Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Беларус, мақомоти ҷумҳуриявии идоракунии давлатӣ, Шӯроҳои маҳаллии депутатҳо, мақомоти иҷроия ва идоракунӣ, инчунин дигар мақомоти давлатӣ дар доираи салоҳияти онҳо, дигар

шахсони ҳуқуқи Ҷумҳурии Беларус, инчунин шахрвандони Ҷумҳурии Беларус, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ.

Қоидаҳои муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба муносибатҳо бо иштироки шахрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрвандӣ, шахсони ҳуқуқи хориҷӣ ва байналмилалӣ (ташкілотҳое, ки шахсони ҳуқуқӣ нестанд) татбиқ карда мешаванд, агар дар Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус ва шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Беларус тартиби дигаре муайян карда нашуда бошад.

Чуноне, ки зимни таҳлили Кодекси оби Федератсияи Россия қайд гардид, айнан муайян намудани субъектҳои муносибатҳо дар соҳаи ҳифз ва истифодаи об дар доираи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад.

Яке аз афзалияти дигари муқаррароти Кодекси оби Ҷумҳурии Беларусро ин муайян намудани масъалаҳои мақсадҳои истифодаи объектҳои обӣ дар доираи моддаи алоҳида (м. 38) ташкил менамояд. Тибқи муқаррароти моддаи мазкур объектҳои обӣ метавонанд барои: эҳтиёҷоти хоҷагидорӣ ва нӯшокӣ; фароғат, варзиш ва сайеҳӣ; эҳтиёҷоти табобатӣ (курортӣ, солимгардонӣ); эҳтиёҷоти зидди сӯхтор; эҳтиёҷоти кишоварзӣ; талаботи саноат; эҳтиёҷоти энергетикӣ (гидроэнергетикӣ ва гармидиҳӣ); талаботи нақлиёти дохилии обӣ ва нақлиёти ҳавойӣ; дигар эҳтиёҷот истифода бурда шавад.

Дар моддаи алоҳида пурра танзим ва мушаххас намудани мақсадҳои истифодаи объектҳои об дар доираи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад.

Муқаррир: н.и.х., дотсент Соҳибзода М.М.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПОЛОЖЕНИЙ ВОДНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ВОДНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ НЕКОТОРЫХ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

Ключевые слова: законодательство; вода; законодательство в области воды; Содружество Независимых Государств; Республика Таджикистан; Российская Федерация; Республика Казахстан; Республика Беларусь; сравнительно-правовой анализ; нормативные правовые акты.

Аннотация. В данной статье автором проведен сравнительный правовой анализ некоторых положений Водного кодекса Республики Таджикистан с водным законодательством некоторых государств Содружества Независимых Государств, в частности Российской Федерации, Республики Казахстан и Республики Беларусь, на основе анализа дан ряд рекомендаций по совершенствованию водного законодательства страны.

Одиназода Шохрух Хисрав - начальник отдела сельскохозяйственного законодательства, природопользования и охраны окружающей среды Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru, Тел.: (+992) 931-10-04-40.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF SOME PROVISIONS OF THE WATER CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE WATER LEGISLATION OF SOME MEMBER STATES OF THE COMMUNITY OF INDEPENDENT STATES

Keywords: legislation; water; water legislation; Commonwealth of Independent States; Republic of Tajikistan; Russian Federation; Republic of Kazakhstan; Republic of Belarus; comparative legal analysis; legal regulations.

Annotation. In this article, the author conducted a comparative legal analysis of some provisions of the Water Code of the Republic of Tajikistan with the water legislation of some states of the Commonwealth of Independent States, in particular the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan and the Republic of Belarus. Based on the analysis, a number of recommendations for improving the country's water legislation are given.

Odinazoda Shohrukh Khisrav - head of the department of agricultural legislation, use of natural resources and environmental protection National Center of Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru. Тел.: (+992) 931-10-04-40.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели 2020 № 1688 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – №4-5. Мод. 233.

2. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2000, №34 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – с. 2000. – №11. – Мод. 510; – с. 2006. – №3. – Мод. 164; – с. 2008. – № 3. – Мод. 200; – с. 2009. – №12. – Мод. 824; – с. 2011. – № 6. – Мод. 455; – с. 2012. – №4. – Мод. 271.

3. Кодекси оби Федератсияи Россия 3 июни соли 2006, N74-ФЗ // Захираи электронӣ: / Манбаи дасрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_60683/ (санаи муроҷиат: 12.12.2024).

4. Кодекси оби Ҷумҳурии Қазоқистон аз 9 июли соли 2003, № 481-ІІ ЗРК // Захираи электронӣ: / Манбаи дасрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (санаи муроҷиат: 12.12.2024).

5. Кодекси оби Ҷумҳурии Беларус аз 30 апрели соли 2014, № 149-3 // Захираи электронӣ: / Манбаи дасрасӣ: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=Hk1400149> (санаи муроҷиат: 12.12.2024).

Список литературы:

1. Водный кодекс Республики Таджикистан от 2 апреля 2020 года № 1688 // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан. – 2020. – № 4-5. – Мод. 233.

2. Водный кодекс Республики Таджикистан от 29 ноября 2000 года № 34 // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан. – 2000. – № 11. – Ст. 510; – 2006. – №3. – Ст. 164; – 2008. – № 3. – Ст. 200; – 2009. – № 12. – Ст. 824; – 2011. – № 6. – Ст. 455; – 2012. – № 4. – Ст. 271.

3. Водный кодекс Российской Федерации от 3 июня 2006 г. N74-ФЗ // Электронный ресурс: / Источник доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_60683/ (дата обращения: 12.12.2024).

4. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года № 481-ІІ ЗРК // Электронный ресурс: / Источник доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (дата обращения: 12.12.2003). 2024).

5. Водный кодекс Республики Беларусь от 30 апреля 2014 г. № 149-3 // Электронный ресурс: / Источник доступа: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=Hk1400149> (дата обращения: 12.12.2024).

List of literature:

1. Water Code of the Republic of Tajikistan dated April 2, 2020 No. 1688 // News of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan. – 2020. – No. 4-5. Art. 233.

2. Water Code of the Republic of Tajikistan dated November 29, 2000, No. 34 // News of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan. – p. 2000. – No. 11. – Art. 510; – p. 2006. – No. 3. – Art. 164; – p. 2008. – No. 3. – Art. 200; – p. 2009. – No. 12. – Art. 824; – p. 2011. – No. 6. – Art. 455; – p. 2012. – No. 4. – Art. 271.

3. Water Code of the Russian Federation of June 3, 2006, N74-ФЗ // Electronic resource: / Access source: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_60683/ (access date: 12.12.2024).

4. Water Code of the Republic of Kazakhstan of July 9, 2003, No. 481-II ZRK // Electronic resource: / Access source: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (access date: 12.12.2024).

5. Water Code of the Republic of Belarus of April 30, 2014, No. 149-3 // Electronic resource: / Access source: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=Hk1400149> (access date: 12.12.2024).

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИЧРОИ ЧАЗО
12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО
12.00.08 – CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

ТДУ: 343.62

Давлатзода Гулнора Шариф,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва

муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: davlatzoda-g@mail.ru

Тел: (+992) 888-60-70-00

АЛОМАТҲОИ ОБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТИ САВДОИ КӢДАК

Калидвожаҳо: аломатҳо, объективӣ, ҷиноят, савдои кӯдак, объекти ҷиноят, тарафи объективӣ, ҳаракат, беҳаракатӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, объекти бевосита, объекти умумӣ, объекти намудӣ, таркиби ҷиноят, қонунгузориҳои ҷиноятӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаи аломатҳои объективии ҷинояти савдои кӯдак мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқот андешаҳои олимони ватанию хориҷиро ба инобат гирифта, меъёрҳои қонунгузориҳои кишварро таҳлил карда, аломатҳои объективии ҷинояти савдои кӯдакро ошкор намудааст. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомпазируфта муаллиф хулоса кардааст, ки фуруш ва хариди кӯдак бояд ҳамчун муомилоти пулакӣ фаҳмида шавад, ки дар он як тараф (фурушанда) ба тарафи дигар (харидор) ноболиғи бараълоро ба маблағи муайяни пул ё муодили он (фоидаи амволӣ) медиҳад. Объекти ҷиноят муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳифз шудаанд, ки бо ҷиноят ба онҳо зарар расонида шудааст ё таҳдиди воқеии расонидани зарар ба вучуд омадааст.

Асосҳои бунёди ҳар як давлати ҳуқуқбунёдро волоияти қонун ва риояи қатъии ҳуқуқу озодиҳои инсон ташкил медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 1994 арзишҳои умумии демократӣ ва роҳнамои рушди иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеаро эълон намудааст. Ҳамин тариқ, дигаргунсозиҳои демократие, ки дар давлати мо ба амал омадаанд, ҳам вусъати ҳуқуқҳои инсон ва ҳам муқаррар намудани қарорҳои татбиқи онҳоро пешбинӣ мекунанд. Конститутсияи Тоҷикистон дар моддаи 5 муқаррар кардааст, ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Инчунин дар меъёрҳои конститутсия оварда шудааст, ки «ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд». (моддаи 14), ва «дахлнопазирии шахсро давлат қарор медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад». (моддаи 18).

Аз ин лиҳоз, ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ, ки шахс аз таваллуд ва дар ҷараёни ҳаёт ба даст овардааст,

мавқеи ӯро дар ҷомеа ва мақоми иҷтимоияшро муайян мекунанд. Як қисми ин ҳуқуқу ўҳдадорӣ, ки давлат қарор медиҳад, вазъи ҳуқуқии шахсро ташкил медиҳад. Асоси вазъи ҳуқуқии шахсро дар ҷомеа ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ конститутсионӣ ташкил медиҳанд. Онҳо нақши пешбарандаро мебозанд, зеро асоси мақоми ҳуқуқии шахсро муайян менамоянд.

Давлат дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии худ ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро муқаррар менамояд, ки дар маҷмуъ вазъи ҳуқуқии инсон номида мешавад [10, с. 107].

Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии вазъи кӯдак дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман ба танзим дароварда нашудааст. Он аз вазъи умумии инсон бар меояд. Ҳамин тариқ, дар зери мафҳуми вазъи конститутсионӣ-ҳуқуқии кӯдак маҷмуи ҳуқуқ, озодиҳо, ўҳдадорӣ кӯдак ва қарорҳои татбиқи онҳо, ки дар қонунгузориҳои давлат муқаррар кардааст, фаҳмида мешавад. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёрҳои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳифз ва ҳимоя карда мешаванд.

Моддаи 2-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои қонунгузорию ҷиноятиро мураттаб намуда, номгӯи муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро, ки бо қонуни ҷинояти аз суиқасдҳои барои ҷамъият хавфнок ҳифз карда мешаванд, танзим менамояд. Дар баробари ин, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд вазифаи аввалиндараҷа эътироф шудааст. Мутобиқи ин муқаррарот дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзими ҳуқуқи ҷиноятии ҳифзи манфиатҳои оила ва кӯдакон аҳамияти калон дода мешавад. Масъалаи савдои кӯдакон дар боби 20 «Ҷиноятҳо ба муқобили оила ва кӯдакон» (моддаи 167-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) пешбини карда шудааст, ки дар муқоиса бо моддаи 130¹-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар боби 17 «Ҷиноятҳо ба муқобили озодин, обрӯ ва эътибори шахсият» оварда шудааст.

Чи тавре, ки В.Н. Кудрявцев қайд менамояд, «барои дар амалияи ҳуқуқӣ татбиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бо мафҳуми ҷиноят маҳдуд шудан кифоя нест, зеро он танҳо тасаввуроти умумитарини ин зухуротро медиҳад. Бояд сохтор, унсурҳои бунёдӣ ва хусусиятҳои асосии он муфассал таҳлил карда шаванд. Ин вазифаро мафҳуми таркиби ҷиноят иҷро мекунад» [16, с. 35].

Таҳлили таркиби ҷиноят, ки ҷавобгариро барои савдои кӯдакон пешбинӣ мекунад, дар рисолаи мазкур тибқи назарияи муносири ҳуқуқи ҷиноятӣ, дар бораи он, ки мафҳуми таркиби ҷиноят аз чор унсур ва аломатҳои он иборат аст, тавсиф мекунад. Ин объект, тарафи объективӣ, субъект, тарафи субъективӣ таркиби ҷиноят аст [16, с. 35].

а) Объекти ҷиноят

Ба қоркарди назариявии масъалаҳои объекти ҷиноят дар илми ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ ва пасошуравӣ таҳқиқотҳои ҷунин олимони намоён, ба монанди: Б.Р. Бухоризода, А.М. Ғафуриён, Н.И. Коржанский, В.Н. Кудрявцев, Г. Кригер, Б.С. Никифоров, А. Пионтковский, С.Н. Таганцев, А.Н. Треинин, К. Солиев, А.И. Сафарзода, Э.А. Фролов, Т. Шарипов, З.П. Хайдарзода ва дигарон бахшида шудаанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ объекти ҷиноят ҳамчун як соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо қонун танзим ва ҳифз карда мешавад, ки дар он қирдор рух додааст ва (ё) дар натиҷаи ин қирдор зарар расонида шудааст, муайян карда мешавад [11, с. 20]. Ҳамзамон ба сифати объекти ҷиноят танҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ эътироф мешаванд, ки таҳти ҳифзи қонунгузорию ҷиноятӣ қарор доранд.

Муносибатҳои, ки аз доираи танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ берунанд (ахлоқӣ, этикӣ ва ғайра) объекти ҷиноят шуда наметавонанд.

Аз давраи шӯравӣ таърифи умумии объекти ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва объекти ҷиноят дар ҳуди қонунгузорӣ, пеш аз ҳама дар мафҳуми ҷиноят дода мешуд. Бо гузашти замон ва тағйирёбии шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ҳам низоми ҳуди арзишҳои қонунӣ ва ҳам сохтор, таносуб ва зинанизоми ин арзишҳо низ тағйир ёфт. Дар айни замон дар низоми манфиатҳо ва арзишҳои бо қонунгузорию ҷиноятӣ ҳифзшаванда гурӯҳи муносибатҳои, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳимоя мекунад, афзалияти аввалиндараҷа донида мешаванд (қисми 1 моддаи 2 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Объекти ҷиноят муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки бо қонунгузорию ҷиноятӣ ҳифз шудаанд, ки бо ҷиноят ба онҳо зарар расонида шудааст ё таҳдиди воқеии расонидани зарар ба вучуд омадааст.

Муносибатҳои иҷтимоӣ умуман ҳамчун муносибатҳои байни одамон тавсиф карда мешаванд. Ҳуди мавҷудияти одам ҳамчун шахс танҳо дар доираи низоми муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ имконпазир аст.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ як шакли мураккаби сохторӣ буда, аз қисмҳои зерин иборат аст:

– субъектҳо (иштирокчиёни муносибатҳо – давлат, мақомоти салоҳиятдори он, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, коллективҳои меҳнатӣ, шахсият);

– муносибати субъектҳо, фаъолият ё мавқеи онҳо нисбат ба ҳамдигар, ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ муайян;

– арзишҳои иҷтимоӣ, ки дар бораи онҳо муносибатҳои иҷтимоӣ ба вучуд меоянд (предмети муносибатҳо) [12, с. 103].

Аксарияти олимони (Л.Д. Гаухман, Н.А. Козаченко, А.И. Чучаев, Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода ва ғайра) нуктаи назарро оид ба объекти ҷиноят ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки қонунгузорию ҷиноятӣ ҳифз мекунад, дастгирӣ мекунад. Масалан Т. Ш. Шарипов таҳти объекти ҷиноят муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ба ҳифзи шахс равона шуда, бо мақсади риояи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсонро дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон кардари мефаҳмад [15].

Дар баробари мафҳуми ҳукмфармо дар илми ҳуқуқи ҷинояти нуктаҳои дигар низ баён шудаанд. Дар вақти муайян кардани объекти ҷиноят баъзе олимони категорияи манфиатро истифода мебаранд.

Рисоланавис ба мавқеи он олимон, ки дар зери объекти ҷинойт муносибатҳои ҷамъиятии бо қонунгузори ҷинойти ҳифзшавандаро, ки аз ҷинойт зарар мебинад, ё хавфи воқеии расонидани зарар ба онҳо вучуд дорад, мефаҳманд шарик аст.

Чи тавре, ки муаллифони воситаи илмӣ-амалии «Муқовимат ба савдои одамон» қайд менамоянд «ҳалли як қатор масъалаҳо, минҷумла танзими ҳуқуқи ҷинойтии ба ҷавобгарӣ кашидан барои содир намудани ҷинойти савдои одамон, аз ҷумла қудакон (созмон додани аломатҳои тарафи объективии ҷинойт, муқаррар кардани аломатҳои вазнинкунандаи он), инчунин ҷудо намудани ҷинойти зикршуда аз дигар таркибҳои ба он мучовир аз ҳалли дурусти муқаррар намудани объекти бевоситаи ҷунин як ҷинойт, вобастагии бевосита дорад» [14, с. 69].

Дар ҳуқуқи ҷинойтии ватанӣ объектҳои ҷинойт аз рӯи тақсимои «амудӣ» ва «уфқӣ» гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Аз рӯи тақсимои «амудӣ» объектҳо одатан ба умумӣ, феълӣ, намудӣ ва бевосита тақсим мешаванд. Аз рӯи «уфқӣ» гурӯҳбандӣ дар сатҳи объекти бевосита гузаронида мешавад. Зарурати ҷунин гурӯҳбанди дар ҳолате пайдо мешавад, ки агар «як ҷинойт дар як вақт якҷанд муносибатҳои иҷтимоиро вайрон мекунад ё зери хатар мегузорад» [13, с. 75]. Се намуди объекти бевосита вучуд дорад: асосӣ, иловагӣ ва факултативӣ.

Масъалаи объекти ҷинойт нисбат ба таҳиқоти мо ба таври зайл ҳал карда мешавад - ҳамаи ҷинойтҳои, ки бевосита ба шахс таҳдид мекунанд ва суиқасд ба дигар муносибатҳои ҷамъиятии бо қонун ҳифзшаванда алоқаманд нестанд. Ҷинойтҳо алайҳи шахс кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок мебошанд, ки дар фасли VII Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд, ва ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, шаъну шараф, дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсии шахс, ҳуқуқу озодиҳои конституционии шахрвандон, манфиати оила ва ноболигон таҳдид мекунанд.

Ҳамин тариқ, объекти феълии ҷинойте, ки дар моддаи 167 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини шудааст, муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки фаъолияти мӯътадили шахсро таъмин мекунанд.

Моддаи 167-и Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби 20 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон – «Ҷинойтҳо ба муқобили оила ва ноболигон» ҷойгир аст, ва бинобар ин, объекти намудии ин ҷинойт маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятие доништа шавад, ки озоди, шаъну

шарафи шахс, инчунин ҳифзи манфиатҳои оиларо таъмин менамояд.

Оид ба фаҳмиши объекти бевоситаи ҷинойте, ки дар моддаи 167-и Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини шудааст, дар байни олимон ақидаи яқдилона вучуд надорад.

Масалан, Л.Д. Гаухман ҷунин мешуморад, ки объекти бевоситаи ин ҷинойт, «муносибатҳои ҷамъиятие мебошад, ки ҳуқуқи инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ таъмин менамояд» [2, с. 66]. Ба гуфтаи О.Ф. Шишов, объекти бевоситаи ҷинойт «озодӣ, шаъну шарафи ҷабрдида» мебошад [12, с. 97]. Л.В. Иногамова-Хегай объекти бевоситаи ҷинойтро «муносибатҳои таъмини озодии ҷисмонии шахс» мешуморад. А. Кибальник ва И. Соломоненко ба объекти бевоситаи савдои одамон «манфиати таъмини озодии шахсии инсон»-ро дохил мекунанд. Ҳамзамон, онҳо қайд мекунанд, ки «озодии шахсӣ ҳамчун ҳуқуқи фитрии ҳар як инсон як қатор манфиатҳои дигари бо қонун ҳифзшаванда - аз ҷумла, ҳуқуқ ба дахлатнопазирӣ, обрӯ ва эътибори шахсиятро дар бар мегиранд» [5, с. 44].

Т. Долголенко объекти бевоситаи ин ҷинойтро «озодии шахсии инсон» номидааст [3, с. 23]. А.А. Жинкин «муносибатҳои ҷамъиятии ҳуқуқии дар соҳаи таъмин ва татбиқи ҳуқуқҳои инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, озодии ҳаракат, интиҳоби ҷои зист ва будубош, озодии меҳнат ва дигар намуди фаъолиете, ки қонун манъ накардааст» ба сифати объекти асосии бевоситаи савдои одамон эътироф менамояд [4, с. 100].

Ақидаи ҷолиб аз ҷониби муҳаққиқи ватанӣ Б.Р. Бухоризода пешниҳод шудааст. Ӯ қайд менамояд, ки «дар Конститутсияи ҚТ мустақилияти озодии шахс ҳамчун ҳуқуқи конституционии инсон вучуд надорад. Дар ин ҳолат мафҳуми васеътари дахлнопазирии шахс истифода мешавад, ки на танҳо озодии ҳаракат, балки озодии ҷисмонӣ ва рӯҳиро низ дар бар мегирад. Дар робита ба ин, пешниҳод кардан мумкин аст, ки обрӯ ва шаъну шарафи инсонро объекти бевоситаи савдои одамон (аз ҷумла қудакон) ҳисоб кардан мумкин аст. Ғайр аз он, хатари иҷтимоии савдои одамон на танҳо дар он аст, ки шахс аз озодӣ маҳрум карда шудааст, балки дар он аст, ки ба шахс мақоми аше дода шудааст» [1].

Дар асоси андешаҳои дар боло зикргардида, мо ба хулосае, омадем, ки объекти бевоситаи ҷинойте, ки дар моддаи 167 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини шудааст, муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки озодии шахсии инсон, инчунин ҳифзи манфиатҳои

кӯдакро таъмин мекунад ва аз мазмуни моддаҳои 18 ва 35-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меоянд, фаҳмида мешавад.

Объекти бевоситаи факултативии савдои кӯдакон муносибатҳои ҷамъияти мебошад, ки ҳифзи манфиатҳои волидайн ва дигар шахсони манфиатдорро дар тарбияи кӯдак таъмин менамояд.

Дар ҷиноятҳои зидди озодаӣ, обрӯ ва эътибори шахсият предмети ҷиноят ҳамчун аломати тавсифкунандаи объекти ҷиноят вучуд надорад.

Шахсе, ки аз ҷиноят зарар дидааст, ҷабрдида эътироф карда мешавад. Тибқи Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷабрдида шахси воқеии мебошад, ки ба ӯ дар натиҷаи ҷиноят зарари ҷисмонӣ, молӣ ва маънавӣ расонида шудааст.

Ба маънои қонунгузори ҷиноятӣ, ҷабрдида шахсест, ки аз ҷониби қонунгузор дорои аломатҳои муайяне мебошад, ки дар диспозицияи меъёр ё ҳамчун аломати бандубасти меъёр нишон дода шудаанд. Ҳангоми содир кардани ҷиноят мутобиқи моддаи 167-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷабрдида баръало кӯдак, яъне шахси ба синни 18 нарасида мебошад.

Волидайн, васиён, парасторон ё ҳешовандони наздики кӯдаки бараъло дар ҳолате ба сифати ҷабрдида баромад мекунад, агар нисбати ӯ кирдорҳои пешбининамудаи қисми 1 моддаи 167-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе иродаи шахсони номбаршуда содир шуда бошанд.

Барои таркиби ҷиноят, ки дар моддаи 167 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, равшан кардани мафҳуми «кӯдакон» муҳим аст.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 1-и Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак дар зерин мафҳуми кӯдак «ҳама гуна мавҷудоти инсонии то синни 18-сола кӯдак ҳисобида мешавад, агар тибқи қонуне, ки нисбати ин кӯдак истифода мегардад, он пештар ба синни балоғат нарасида бошад». Протокол оид ба пешгирӣ ва ҷилавгирии савдои одамон, бахусус занон ва кӯдакон, ки ба Конвенсияи СММ алайҳи ҷиноятҳои муташаккили фаромиллиро пурра мекунонад, тавзеҳи баъзе истилоҳҳои пешбини менамояд. Мутобиқи Конвенсияи мазкур «кӯдак» ҳама шахсест, ки ба синни 18 нарасидааст (банди ё, моддаи 3). Тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «кӯдак» шахсе эътироф мешавад, ки ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ (синни балоғат) нарасидааст.

Ҳамин тариқ, кӯдак инсонест, ки то синни ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидааст.

б) Тарафи объективӣ

Ҳангоми бандубасти ҳар гуна ҷиноят тарафи объективии ҷиноят нақши муҳим мебошад. Он барои муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ шартӣ ҳатмӣ, инчунин асос барои фарқ кардани таркиби ҷиноятҳои хизмат мекунад. Бидуни муқаррар намудани аломатҳои тарафи объективӣ ҳулосабарорӣ оид ба вучуд доштани ё надоштани таркиби ҷиноят дар кирдори айбдоршаванда имкон надорад [9, с. 15].

Муамоҳҳои тарафи объективии ҷиноят дар адабиёти ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ ва пасошуравӣ дар қорҳои илмии ҷунин олимони ҳуқуқшинос, ба мисли Л. Гаухман, В.Н. Кудрявцев, Н. Кузнесова, В. Малинин, А.С. Михлин, А.Б. Наумов, А. Пионтковский, А. Тер-Акопов, Г.В. Таймико, К. Солиев, А.И. Сафарзода, Т.Ш. Шарипов ва дигарон таҳлил карда шудаанд.

Тарафи объективии ҷиноятро ҳамчун маҷмӯи аломатҳои дар қонунгузори пешбинишуда, ки амали берунии таҷовузи мушаххаси барои ҷамъият хавфнокро ба объекти бо қонунгузори ҷиноятӣ ҳифзшаванда тавсиф медиҳанд.

Ба ақидаи О.Ф. Шишов, «аз нуқтаи назари мантиқ дар байни ин ифодаҳо ягон тафовути махсусе нест, аммо аз нуқтаи назари сотсиологӣ тафовути муайяне вучуд дорад. Мафҳуми «тарафи объективии ҷиноят» назар ба «тарафи объективии таркиби ҷиноят» мафҳуми васеътар аст, зеро он ҷунин ҳолатҳои низ дар бар мегирад, ки ба аломатҳои таркиби ҷиноят мансуб нестанд [6, с. 9].

Азбаски мавзӯи тадқиқоти мо тарафи объективии таркиби мушаххаси ҷиноят мебошад, мо ба тарафи объективии таркиби ҷиноят - ҳамчун «маҷмӯи аломатҳои ҷинояте, ки қонуни ҷиноятӣ муқаррар кардааст, ки амали берунии таҷовузи ҷиноятиро тавсиф мекунад» таваҷҷӯҳ мекунем [8, с. 30].

Аксари олимони ҷунин мешуморанд, ки тарафи объективии таркиби ҷиноят аломатҳои зеринро дар бар мегирад: хабарномаи кирдори (амал ё беамалӣ) барои ҷамъият хавфнок, ки ба объекти муайян таҷовуз мекунад; оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок; робитаи сабабӣ байни амал (беамалӣ) ва оқибатҳо; ҷой; вақт; роҳ; шароит; асбобу воситаҳои содир кардани ҷиноят.

Баъзе олимони ин рӯйхатро васеъ мекунад ё дар бораи қонунӣ будани таъини хусусиятҳои инфиродӣ ба он баҳс мекунад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ин аломатҳои тарафи объективиро ба ҳатмӣ ва факултативӣ тақсим мекунад. Ҳаракат ё беамалӣ аломатҳои

ҳатмии тарафи объективи ҳама гуна ҷиноят мебошанд. Онҳо ба ҳар як таркиби ҷиноят ҳосанд. Оқибат ва сабабият аломатҳои ҳатмӣ дар ҷиноятҳои дорои таркиби моддӣ мебошанд. Аломатҳои боқимондаи тарафи объективӣ (усул, ҷой, вақт, шароит, олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят) фаултативӣ мебошанд, зеро онҳо на ба ҳама, балки танҳо ба унсурҳои алоҳидаи ҷиноятҳои мушаххас ҳос мебошанд.

Хусусиятҳои тарафи объективи ҷиноят мутобиқи моддаи 167-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба муқаррароти ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ вобаста аст, ки дар боби яқуми рисола қайд шуда буданд.

Тарафи объективи савдои кӯдакон, мураккаб буда, аз содир намудани яке аз кирдорҳои дар диспозитсияи қисми 1 моддаи 167 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст пешниҳод намудан, ҷалб кардан, интиқол, пинҳон кардан, супоридан, ё гирифтани кӯдак.

Дар адабиёти таълимӣ ва нашрияҳои илмӣ баъзе олимони ҳуқуқшинос паҳлӯи объективи савдои одамонро, аз ҷумла кӯдаконро ба андешаи мо, нодуруст маънидод мекунанд. Асосан онҳо хариду фурӯши одам ва ё пешниҳод намудан, ҷалб кардан, интиқол, пинҳон кардан, супоридан, ё гирифтани одамро бо мақсади истисмори ӯ тавсиф медианд. Мо бо ҷунин тавсифи тарафи объективӣ розӣ шуда наметавонем, зеро истисмори шахс мақсади ин ҷиноят ва аз ин рӯ, аломати тарафи субъективӣ мебошад.

Тарафи объективи савдои кӯдакон, аз амалҳои алтернативӣ иборат аст: хариду фуруши ноболиғи бараъло, пешниҳод намудан, ҷалб кардан, интиқол додан, пинҳон кардан, супоридан, ё гирифтани ӯ. Амалҳои ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, барои савдои кӯдакон мукамал мебошанд.

Диспозитсия моддаи 167-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳумҳои хариду фуруши ноболиғи бараъло, пешниҳод намудан, ҷалб кардан, интиқол додан, пинҳон кардан, супоридан, ё гирифтани ӯро маънидод намекунад.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» истилоҳи хариду фурӯши одам бо таври зайл баён шудааст – анҷом додани аҳди дутарафаи музнок, ки ба супоридани одам аз ҷониби шахси ӯро дар асоси қонунӣ ё ғайриқонунӣ таҳти вобастагиаш қарордода ба шахси (шахсони) дигар бар ивази подош равона шудааст.

Барои фаҳмидани мафҳуми «хариду фурӯш» бояд ба муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кард. Дар он гуфта мешавад, ки ин шартномаест, ки тибқи он як тараф (фурӯшанда) ӯҳдадор мешавад ашё (молро) ба моликияти тарафи дигар (харидор) диҳад ва харидор ӯҳдадор мешавад, ки ин молро қабул кунад ва бар ивази он миқдори муайяни пулро диҳад.

Ҳамин тариқ ба амли хариду фурӯш ду аломат ҳос аст: харид намудан ва фурӯштан. Харид ҳамчун усули муздноки ба даст овардани ноболиғ фаҳмида мешавад. Фурӯш бошад – додани муздноки кӯдак ба харидор мебошад. Барои хариду фурӯш ҳам фурӯшанда ва ҳам харидор ҷавобгар мебошанд.

Одатан кӯдакро ба ивази маблағи пул ба харидор месупоранд. Ба сифати пардохт (эквиваленти маблағи пул) ғоидаи дорои хусусияти амволӣ метавонад амал кунад. Масалан, молу мулки манқул ва ғайриманқул (автомобил, мебел, компютер ва ғайра), шаклҳои ғоидаи амволӣ (таъмири квартирахо, ташкили сафари хизматӣ ба хорича ва ғайра). Ҷунин ғоидаро инҷунин бо роҳи гирифтани чизи киматбаҳо бо ҳаққи ночиз, пардохти қарзи пулӣ ё молу мулки ба даст овардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, фурӯш ва хариди кӯдак бояд ҳамчун муомилоти пулакӣ фаҳмида шавад, ки дар он як тараф (фурӯшанда) ба тарафи дигар (харидор) ноболиғи бараълоро ба маблағи муайяни пул ё муодили он (ғоидаи амволӣ) медиҳад.

Ақидаҳои дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ вучуддоштаро олимони ватанӣ А.И. Сафарзода ва Ш.Т. Шарипов таҳлил намуда қайд менамоянд, ки «ба андешаи аксарияти олимони ҷалб кардан ба мафҳуми «хариду фурӯш» дохил намешавад, аз ин рӯ нофаҳмиҳоро миёни ном ва мазмуни меъёр ба миён меоварад. Як гурӯҳи муаллифон дар он андешаанд, ки ҷалб кардан набояд ба тарафи объективи таркиби савдои одамон дохил карда шавад, зеро кирдори мазкур аз рӯи моҳияти худ шакли тайёрӣ ба ҷиноятро менамояд. Гурӯҳи дигари муаллифон он нуктаро тасдиқ мекунанд, ки ҷалб кардан – ин як намуди аҳд миёни иҷорагир ва иҷорадиханда буда, он бояд дар асоси ихтиёрӣ баста шавад, ҳол он, ки бо назардошти дар диспозитсияи м.130¹ ҚҶ ҚТ муайян шудани мақсад ин амалан имконнопазир аст» [14, с. 104].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» ҷалб кардан – ҷустуҷӯӣ, интиҳоб ва киро кардани шахсон бо роҳи ҳавасмандкунии моддӣ барои ба манфиати

кирокунанда ё дигар шахсон ичро намудани ягон қор, хизматрасонӣ ва ё анҷом додани дигар ғайриқонунӣ, ҳамчунин ғайриқонунӣ зидди ҳуқуқи, аз ҷумла дар ҳудуди давлати хориҷӣ муайян шудааст.

Дар навбати худ дар қарори Пленуми Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №12 аз 23 декабри соли 2011 «Дар бораи таҷрибаи татбиқи намудани қонунгузорӣ оид ба хариду фурӯши одамон ва хариду фурӯши ноқонунӣ» дар зери мафҳуми қалбқонунӣ - қиро қардан, қабул намудан барои ягон қор, моил сохтан ба ягон ғайриқонунӣ, аз он ҷумла ба ғайриқонунӣ ғайриқонунӣ, ҳамроҳ намудан ба ҳаёти ягон ташкилот, аз ҷумла ташкилоте, ки ғайриқонунӣро қонун манъ қардааст, фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, қалбқонунӣ ҳамчун як намуди ғайриқонунӣ барои қалбқонунӣ одамон аз ҷумла қўдақон ва дар оянда истиқомат намудани онҳо фаҳмида мешавад. Қалбқонунӣ дар худ чунин намуди қирдорҳоро инъикос менамояд: ҷустуҷўи номзадҳо, ташвиқот бурдан, номнавис намудани хоҳишмандон, раво қардани онҳо ба ҷои истиқомат ва монанди инҳо [14, с. 104].

Шарти асосии ҷавобгарӣ барои қалбқонунӣ муайян намудани мақсади истиқомати қалбқонунӣро мебошад. Қалбқонунӣро худ ҷабрдидаи истиқомат наменамоянд, балки барои бо ӯ содир намудани амалҳои минбаъдаи қонунӣ – истиқомати бевосита ё минбаъд ба қасди дигар барои истиқомати минбаъдаи меҳнатӣ ё шахсонӣ фурӯхтан, пешниҳод мекунанд.

Қалбқонунӣ бо тарзҳои гуногун амалӣ қарда мешавад: ваъда; фиреб; бовар қонунидан; ирғоб ва ғайра. Ҳангоми бандубаст тарзҳои қалбқонунӣ аҳамият надорад.

Инчунин қалбқонунӣ – ин давраи аввали қараёни қонунӣ таҳлилшаванда мебошад. Чун қоида одамонро бо баҳонаи таъмин намудан бо ҷои қори маош баланд, саёҳат, донишомӯзӣ дар давлати хориҷа ва монанди инҳо қалбқонунӣ менамоянд. Мисоли ин гуфтаҳо парвандаи қонунӣ нисбати А.К. ва Л. мебошад, ки онҳо бо ҳукми суди шаҳри Қайроқуми вилояти Суғд бо бандҳои «б» ва «в» қ.2

м. 1301 ҚХ барои қалбқонунӣ духтарони 18-20 сола, гуё барои қор дар мағозаи тиллофурӯшӣ дар шаҳри Шарҷаи АМА воқеъ буда, вале дар асл барои ба шаҳри Шарҷа ва истиқомати онҳо дар тичорати шахсонӣ, ба мӯҳлатҳои гуногун аз озодӣ маҳрум қарда шудаанд.

Дар асоси андешаҳои дар боло зикршуда мо ба ҳуҷҷа омадем, ки қалбқонунӣ қардани ноқонунӣро ба ҳама гуна ғайриқонунӣ бо додани подоши моддӣ мебошад. Усулҳои қалбқонунӣро метавонанд гуногун бошанд: ваъда, боварқонунӣ, ирғоб.

Қонунгузор дар моҳдаҳои гуногуни Кодекси қонунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи «интиқол»-ро истиқомат мебарад. Интиқол ин яке аз давраҳои муҳими савдои одамон ба шумор меравад.

Вобаста ба савдои одамон мафҳуми «интиқол» аз қониби олимони ба маъноҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Ба ақидаи аксарияти олимони интиқоли одамон бо ҷойивазқонунӣ онҳо (сарфи назар аз тарзи интиқол) аз як ҷо ба ҷои дигар бо ягон намуди нақлиёт (заминӣ, зеризаминӣ, обӣ, ҳавоӣ) шарҳ дода мешавад. Интиқол метавонад ошқор ё ба таври пинҳонӣ амалӣ қарда шавад (бо пинҳон қардан дар воситаи нақлиёт, масалан: дар бағочӣ мошин, дар бордонҳои вагонҳои роҳи оҳан, нақлиёти ҳавоӣ, обӣ ва ғ.).

Олимони ватанӣ қайд менамоянд интиқол – ҳаракати аз як ҷой ба ҷои дигар гузаронидани қабрида, аз ҷумла дар қаламрави як кишвар ё худӣ ҳамон як нуқтаи аҳолинишин, ки бо истиқоматбарии воситаҳои гуногуни нақлиёт содир қарда шудааст, фаҳмида мешавад [14, с. 104]. Ба андешаи мо, муаллифон мафҳуми интиқолро хеле маҳдуд шарҳ медиҳанд. Ба фикри мо, интиқолро ҳам фурӯшандаи ноқонунӣ ва ҳам харидори он ва ҳам шахсонӣ сеюм метавонад анҷом диҳад. Ташкили борқашониро, бешубҳа, бояд ба амали омодагӣ ба интиқол ҳангоми содир қардани қонунӣ вазнин ё маҳсусан вазнин бояд нисбат дод.

Муқарриз: д.и.х, профессор Сафарзода А.И.

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ТОРГОВЛИ ДЕТЬМИ

Ключевые слова: признаки, объективность, преступление, торговля детьми, объект преступления, объективная сторона, движение, неподвижность, общественные отношения, непосредственный объект, общий объект, типовой объект, состав преступления, уголовное законодательство.

Аннотация: В данной статье анализируется и обсуждается вопрос об объективных признаках преступления торговли детьми. Автор в ходе исследования учел мнения отечественных и зарубежных ученых, проанализировал законодательство страны, выявил объективные признаки преступления торговли детьми. В результате проведенного исследования автор пришел к выводу, что под куплей-продажей ребенка следует понимать денежную сделку, в которой одна сторона (продавец) передает

другой стороне (покупателю) совершеннолетнего ребенка за определенную сумму деньги или их эквивалент (имущественная выгода). Объектом преступления являются охраняемые уголовным законодательством общественные отношения, которым преступлением нанесен вред или существовала реальная угроза причинения вреда.

Давлатзода Гулнора Шариф – соискатель кафедры уголовного права и борьбы с коррупцией юридического факультета Таджикский национальный университет. E-mail: davlatzoda-g@mail.ru, Тел: 888-60-70-00

OBJECTIVE SIGNS OF CRIME, CHILD TRAFFICKING

Key words: signs, objectivity, crime, child trafficking, object of crime, objective side, movement, immobility, social relations, direct object, general object, typical object, elements of crime, criminal legislation.

Annotation: This article analyzes and discusses the issue of objective signs of the crime of child trafficking. During the study, the author took into account the opinions of domestic and foreign scientists, analyzed the legislation of the country, and identified objective signs of the crime of child trafficking. As a result of the study, the author came to the conclusion that the purchase and sale of a child should be understood as a monetary transaction in which one party (the seller) transfers money or its equivalent (property benefit) to the other party (the buyer) for a certain amount of money. The object of the crime is public relations protected by criminal law, which were harmed by the crime or there was a real threat of harm.

Davlatzoda Gulnora Sharif - candidate of the Department of Criminal Law and Fight against Corruption of the Faculty of Law of the Tajik National University. E-mail: davlatzoda-g@mail.ru, Tel: 888-60-70-00.

Рӯйхати адабиёт:

1. Бухоризода, Б.Р. Тадбирҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба пешгирии хариду фурӯши одамон (дар асоси маводи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн] / Зери таҳрири. д.и.х., профессор Мартиненко Н.Э. нашри 2-юми такмилёфта. – Душанбе: «Графика-83», 2019. – 248 с.
2. Гаухман, Л.Д. Бандубасти ҷиноятҳо: қонун, назария, амалия [Матн] / Л.Д. Гаухман. – М., 2001. – С. 66.
3. Долголенко, Т. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои хариду фурӯши одамон [Матн] / Т.Долголенко // Ҳуқуқи ҷиноятӣ. – 2004. – № 2. – С. 23.
4. Жинкин, А.А. Савдои одамон ва истифодаи меҳнати ғулом: мушкилоти бандубаст ва иртибот бо ҷиноятҳои алоқаманд [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқук. – Краснодар, 2006. – С. 100.
5. Кибалник, А., Соломонович, И. Ҷиноятҳои нав алайҳи озодии шахсӣ [Матн] / А. Кибалник, И. Соломонович // Адолати Русия. – 2004. – № 4. – С. 44.
6. Кудрявцев, В.Н. Тарафи объективи ҷиноят [Матн] / В.Н. Кудрявцев. – М., 1960. – С. 9.
7. Курси ҳуқуқи ҷиноятҳои Русия. Қисми умумӣ [Матн] / Зери таҳрири В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М., 2001. – С. 152.
8. Курси ҳуқуқи ҷиноятҳои шуравӣ дар 6 ҷилд. Қисми умумии Ҷ. 1 [Матн] / Зери таҳрири Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Ленинград, 1968. – С. 30.
9. Малинин, В.Б., Партенов, А.Ф. Тарафи объективи ҷиноят [Матн] / В.Б. Малинин, А.Ф. Партенов. – СПб., 2004. – С. 15.
10. Тафсири илмӣ ва амалӣ дар бораи Конститутсияи Федератсияи Россия [Матн] / Мухаррири масъул В.В. Лазарев. – М., 2001. – С. 107.
11. Никифоров, Б.С. Объекти ҷиноят тибқи ҳуқуқ ҷиноии шуравӣ [Матн] / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 20.
12. Ҳуқуқи ҷиноятҳои Русия дар 2 ҷилд. Ҷ. 1. Қисми умумӣ [Матн] / Зери таҳрири А.И. Рарога. – М., 2004. – С. 103.
13. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми махсус [Матн] / Зери таҳрири Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. – М., 2004. – С. 75.
14. Шарипов Т.Ш., Рауфов Ф.Х., Сафаров А.И., Раҳматҷонов Б.Н. Муқовимат ба савдои одамон [Матн] / Воситаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2015.
15. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқов Ш.Л. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ): курси мухтассари лексияҳо [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқов. – Душанбе, 2018. – 221 с.

16. Ҳуқуқи юневалӣ: Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо [Матн] / Зери таҳрири А.В. Заряева, В.Д. Малкова. – М., 2005. – С. 35.

Список литературы:

1. Бухоризода, Б.Р. Уголовно-правовые меры предупреждения торговли людьми (по материалам Республики Таджикистан) [Текст] / Под ред. д.ю.н., профессора Мартыненко Н.Э. – 2-е изд., перераб. и доп. – Душанбе: «Графика-83», 2019. – 248 с.
2. Гаухман, Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. – М., 2001. – С. 66.
3. Долголенко, Т. Уголовная ответственность за торговлю людьми [Текст] / Т. Долголенко // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 23.
4. Жинкин, А.А. Торговля людьми и использование рабского труда: проблемы квалификации и соотношение со смежными составами преступлений [Текст]: дис. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2006. – С. 100.
5. Кибальник, А., Соломоненко, И. Новые преступления против личной свободы [Текст] / А. Кибальник, И. Соломоненко // Российская юстиция. – 2004. – № 4. – С. 44.
6. Кудрявцев, В.Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М., 1960. – С. 9.
7. Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст] / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М., 2001. – С. 152.
8. Курс советского уголовного права. В 6 т. Общая часть Т. 1 [Текст] / Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Ленинград, 1968. – С. 30.
9. Малинин, В.Б., Партенов, А.Ф. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Б. Малинин, А.Ф. Партенов. – СПб., 2004. – С. 15.
10. Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации [Текст] / Отв. ред. В.В. Лазарев. – М., 2001. – С. 107.
11. Никифоров, Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 20.
12. Российское уголовное право. В 2 т. Т. 1. Общая часть [Текст] / Под ред. А.И. Рарога. – М., 2004. – С. 103.
13. Уголовное право. Особенная часть [Текст] / Под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. – М., 2004. – С. 75.
14. Шарипов Т.Ш., Рауфов Ф.Х., Сафаров А.И., Рахматджонов Б.Н. Сопrotивление торговле людьми [Текст] / Научно-практическое пособие. – Душанбе, 2015.
15. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиков Ш.Л. Уголовное право (общая часть): краткий курс лекций [Текст] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиков. – Душанбе, 2018. – 221 с.
16. Ювенальное право: Учебник для вузов [Текст] / Под ред. А.В. Заряева, В.Д. Малкова. – М., 2005. – С. 35.

List of literature:

1. Bukhorizoda, B.R. Criminal-legal measures to prevent human trafficking (based on the materials of the Republic of Tajikistan) [Text] / Ed. Doctor of Law, Professor Martynenko N.E. - 2nd ed., revised. and additional. - Dushanbe: "Grafika-83", 2019. - 248 p.
2. Gaukhman, L.D. Qualification of crimes: law, theory, practice [Text] / L.D. Gaukhman. - M., 2001. - P. 66.
3. Dolgolenko, T. Criminal liability for human trafficking [Text] / T. Dolgolenko // Criminal law. - 2004. - No. 2. - P. 23.
4. Zhinkin, A.A. Human trafficking and the use of slave labor: problems of qualification and correlation with related crimes [Text]: dis. candidate of legal sciences. - Krasnodar, 2006. - P. 100.
5. Kibalnik, A., Solomonenko, I. New crimes against personal freedom [Text] / A. Kibalnik, I. Solomonenko // Russian justice. - 2004. - No. 4. - P. 44.
6. Kudryavtsev, V.N. The objective side of the crime [Text] / V.N. Kudryavtsev. - M., 1960. - P. 9.
7. Course of Russian criminal law. General part [Text] / Ed. B.N. Kudryavtsev, A.V. Naumov. - M., 2001. - P. 152.

8. Course of Soviet criminal law. In 6 volumes. General part Vol. 1 [Text] / Ed. H.A. Belyaeva., M.D. Shargorodsky. - Leningrad, 1968. - P. 30.
9. Malinin, V.B., Partenov, A.F. The objective side of the crime [Text] / V.B. Malinin, A.F. Parthenov. – St. Petersburg, 2004. – P. 15.
10. Scientific and practical commentary on the Constitution of the Russian Federation [Text] / Rep. ed. B.B. Lazarev. – M., 2001. – P. 107.
11. Nikiforov, B.S. Object of crime according to Soviet criminal law [Text] / B.S. Nikiforov. – M.: Gosyurizdat, 1960. – P. 20.
12. Russian criminal law. In 2 volumes. Volume 1. General part [Text] / Ed. by A.I. Rarog. – M., 2004. – P. 103.
13. Criminal law. Special part [Text] / Ed. by L.D. Gaukhman and S.V. Maksimov. – M., 2004. – P.75.
14. Sharipov T.Sh., Raufov F.Kh., Safarov A.I., Rakhmatdzhonov B.N. Resistance to human trafficking [Text] / Scientific and practical manual. – Dushanbe, 2015.
15. Sharipov, T.Sh., Safarzoda A.I., Kamolov Z.A., Kholikov Sh.L. Criminal Law (General Part): A Short Course of Lectures [Text] / T.Sh. Sharipov, A.I. Safarzoda, Z.A. Kamolov, Sh.L. Kholikov. - Dushanbe, 2018. - 221 p.
16. Juvenile Law: Textbook for Universities [Text] / Ed. A.V. Zaryaev, V.D. Malkov. - M., 2005. - P. 35.

ТДУ: 343

Акмалзода Амирхон Ҳасан,

*ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ,
криминалистика ва пешгирии коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

E-mail: amirkhon1313@mail.ru

Тел: (+992) 928-94-13-13

БАЪЗЕ МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ БАРОБАР ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОН

Калидвожа: ҷиноят, ҷавобгарию ҷиноятӣ, баробарҳуқуқии шаҳрвандон, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, таъбиз, ҷазо.

Аннотатсия: Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ, яъне ҷавобгарию ҷиноятӣ барои вайрон кардани баробарҳуқуқии шаҳрвандон таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки масоили марбут ба баробарӣ ва манъи таъбиз аз ҷониби як қатор шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар соҳаи ҳуқуқи инсон қабул гаштаанд, танзим шудааст. Аз ҷониби муаллиф муайян гардидааст, ки дар қонунгузорию ҷиноятӣ пешбинӣ шудани ҷавобгарӣ барои вайрон кардани баробарҳуқуқии шаҳрвандон - ин худ ҳамчун қафолати риояи ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии шаҳрвандон ва, ҳамчунин ба сифати қафолати ҷиноятӣ – ҳуқуқии принсипи конститусионии баробарҳуқуқии шаҳрвандон баромад менамояд.

Қонунгузорию ҷиноятию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгариро барои вайрон кардани баробарҳуқуқии шаҳрвандон, яъне қасдан бевосита ё бавосита вайрон намудан ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳо ё ин ки бевосита ё бавосита муқаррар намудани бартарию шаҳрвандон вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, мавқеи шахсӣ, молу мулкӣ ё мансабӣ, маҳалли истиқомат, муносибат бо дин, ақида, марбут будан ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрванд зарар расонидааст, пешбинӣ менамояд (қ. 1 м. 143 ҚҶ ҚТ)[2].

Моддаи мазкур ба сифати қафолати ҷиноятӣ – ҳуқуқии принсипи конститусионии баробарҳуқуқии шаҳрвандон баромад менамояд.

Таъмини ҳуқуқи баробарӣ яке аз талаботҳои асосии давлатҳои муосири демократиро ташкил медиҳад. Он ба ҳайси ҷавҳари ҳама гуна ҷомеаи демократӣ, ки майл ба сӯи адолати иҷтимоӣ ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсонро доранд, баромад менамояд. Ҳуқуқ ба баробарӣ ифодагари озод будан аз ҳама гуна таъбиз (маҳдудкунӣ), ки аз рӯи аломатҳои гуногуни иҷтимоӣ ба мисли ҷинс, наҷод, ранги пӯст, забон, дин, ақидаи сиёсӣ, асли миллӣ ва иҷтимоӣ, вазъи моддӣ ва ғайра бар меоянд, мебошад.

Зухуроте, ки баробариро инкор менамояд, таъбиз ном дорад. Зери ифодаи «таъбиз» бояд «ҳама гуна тафриқагӯзорӣ, истиснонамоӣ, маҳдудият ва ё пешкаши имтиёз, ки ба аломатҳои

наҷод, ранги пӯст, забон, дин, асли миллӣ ва иҷтимоӣ, таваллуд ва ё ҳолатҳои дигар асос ёфта, мақсади паст намудани сатҳи эътироф, истифода ва ё амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳо дар заминаҳои баробар ба ҳамаро дорад», фаҳмида мешавад[19].

Масоили марбут ба баробарӣ ва манъи таъбиз аз ҷониби як қатор шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар соҳаи ҳуқуқи инсон қабул гаштаанд, танзим шудааст.

Муқаррарот доир ба баробарӣ ва манъи таъбиз дар Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни соли 1945 (м. 1 ва 55)[20], Эълومияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 (м. 2)[11], Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 (м. 2)[14 с.47-48], Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966 (м. 2)[14 с.31-32] мавҷуд аст. Бар замми ин, чунин меъёрҳои дар санадҳои махсуси байналхалқӣ, ба монанди Конвенсияи Ташкилоти байналхалқии меҳнат № 111 аз 25 июни соли 1958 «Дар бораи таъбиз дар соҳаи меҳнат ва шуғл» (м. 1)[15], Конвенсияи байналхалқӣ «Дар бораи рафъи ҳама гуна шаклҳои таъбиз» аз 21 декабри соли 1965[16], Конвенсияи ЮНЕСКО аз соли 1960 «Дар бораи мубориза бо таъбиз дар соҳаи маориф» (м. 1)[18], Эълумияи ЮНЕСКО аз 27 ноябри соли 1978 «Дар бораи наҷод ва таассуби наҷодӣ» (м. 1, 2 ва 3)[12], Эълумия аз 25 ноябри соли 1981 «Дар бораи рафъи

ҳама гуна шаклҳои тоқатнопазирӣ ва таъбиз аз рӯи дин ва ақоиди динӣ» (м. 2)[13], Конвенсияи СММ «Дар бораи ҳуқуқи кӯдак» аз 20 ноябри соли 1989 (м. 2)[17] ва ғайра вохӯрдан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба масъалаи баробарӣ ва рафъи таъбиз диққати чиддӣ дода мешавад. Чунончӣ, дар моддаи 17 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад.

Мардон ва қонун баробарҳуқуқанд[1].

Ҷиҳати амалӣ гаштани ин муқаррароти конституционӣ дар қонунгузори миллии низоми кафолатҳои ин ҳуқуқ пешбинӣ гаштаанд. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон Қонун «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1 мартӣ соли 2005, № 89 қабул шудааст, ки он аз 5 боб ва 23 модда иборат буда, он муносибатҳоро вобаста ба таъмини кафолатҳои конституционии баробарҳуқуқии мардону занон дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва самтҳои дигар ба танзим дароварда, таъбизро аз рӯи аломати ҷинсӣ пешгирӣ менамояд ва амалигардонии имкониятҳои баробарҳуқуқии онҳоро муқаррар мекунад.

Дар моддаи 1 Қонуни мазкур, аз ҷумла мафҳумҳои асосии зерин омадаанд:

- баробарҳуқуқӣ – ҳуқуқ, ўҳдадорӣ ва масъулияти баробари мардон ва занон дар назди қонун;

- имконияти баробар – таъмини шароити яқхела барои амалигардонии ҳуқуқи мардону занон мутобиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин аз рӯи присиҷҳои умумии эътирофшуда ва меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ;

- таъбизи ҷинсӣ – ҳама гуна фарқиятгзорӣ, истисноқунӣ, маҳдудсозӣ ё афзалиятдиҳӣ аз рӯи аломати ҷинсӣ.

Қонуни мазкур дар се боби худ кафолатҳои имкониятҳои баробарро дар соҳаи амалисозии ҳуқуқҳои интиҳоботӣ, соҳаи хизмати давлатӣ ва муҳити иқтисодӣ – иҷтимоӣ пешбинӣ кардааст[6].

Давлат ҳамчунин як қатор кафолатҳои муурофиявии таъмини баробариро муқаррар намудааст. Дар қонунгузори муурофиявии ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла омадааст, ки адолати судӣ аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ дар заминаи баробарии шахрвандон дар назди қонун ва суд қатъи назар аз миллат, наҷод,

ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк ба амал бароварда мешавад (м. 16 ҚМҶ ҚТ)[3].

Низоми махсуси кафолатҳоро кафолатҳо дар соҳаи таъмини ҳуқуқҳои меҳнатии инсон ташкил менамоянд. Дар қонунгузори меҳнатӣ ба ин ҷабҳа, махсусан, ба қисмати риояи ҳуқуқҳои қонун, ноқилоғон ва табақҳои дигари аҳоли диққати чиддӣ дода мешавад[5].

Барои риояи гаштани ҳуқуқи мазкур, давлат низоми ҷавобгариро муқаррар намудааст. Ҳамин тавр, дар моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1 мартӣ соли 2005, № 89 омадааст, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки талаботи қонуни мазкурро, дар мавриди ҳуқуқ ба баробариро вайрон мекунад, тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд[6,4,2]. Бо ҳамин тартиб чунин муқаррарот дар асноди дигари меъёрӣ, аз ҷумла, Кодекси меҳнатӣ[5], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»[7], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак»[8] ва ғайра дарҷ гардидаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Тоҷикистон Қонун «Дар бораи баробарӣ ва барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбиз» аз 19 июли соли 2022, № 1890 қабул шудааст, ки он аз 5 боб ва 23 модда иборат буда, асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии амалигардонии ҳуқуқ ва имкониятҳои баробарро барои ҳамаи шахсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда, низоми ҳуқуқии пешгирӣ ва ҳифзи самаранок аз ҳама гуна шаклҳои таъбизро муқаррар менамояд.

Мувофиқи муқаррароти қисми 1 моддаи 1 Қонуни мазкур таъбиз ин ҳама гуна фарқиятгзорӣ, истисноқунӣ, маҳдудсозӣ ё афзалиятдиҳӣ мебошад, ки дар асосҳои воқеӣ ва (ё) эҳтимолӣ нисбат ба дилхоҳ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ё гурӯҳи шахсон, ҳешовандони онҳо ё шахсони бо онҳо ба тариқи дигар алоқаманд ба вучуд омада, ба аломатҳои наҷод, ранги пӯст, пайдоиш, ҷинс, забон, дин ва эътиқод, мансубияти миллии ва (ё) этникӣ, маъҷубият, вазъи саломатӣ, синну сол, шахрвандӣ, ақида, вазъи молумулкӣ ё ҳолати дигар асос меёбад ва мақсад ё оқибати он бад қардан, ноқилоғ сохтан ва (ё) қам нишон додани ҳуқуқу озодиҳои эътирофшуда, истифода ё амалӣ намудани тамоми ҳуқуқу озодиҳои инсон дар асоси баробарӣ мебошад.

Ҳама гуна шаклҳои таъбиз, аз ҷумла рад намудани мутобиқшавии оқилонаро дар бар мегирад. Мутобиқшавии оқилона маънои қангоми

зарурат дар ҳолатҳои мушаххас ворид намудани тағйиру навоариҳои зарурӣ ва дахлдор, аз ҷумла чораҳои пешгирӣ, ки боиси гаронии номутаносиб ва (ё) беасос намегарданд ва бо мақсади таъмин намудани амалигардонии тамоми ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ аз ҷониби шахсон дар баробари дигаронро дорад[9].

Бо дарназардошти пешгирии ин ва дигар меъёрҳои зикргардида дар қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон меъёри мустақиле мавҷуд аст, ки ҷавобгариро барои вайрон шудани баробарҳуқуқии шахрвандон танзим намудааст (м. 143 КҶ ҚТ)[2]. Масъулият аз рӯи моддаи мазкур дар ҳолате ба миён меояд, ки агар баробарии шахрвандон дар намуди пешниҳод накардани имконияти амалисозии ҳуқуқҳои худ ва ё монъе шудан ба раванди амалигардонии онҳо, вайрон карда шуда бошад[19].

Объекти ҷиноят муносибатҳои ҷамъиятӣ ва манфиатҳои мебошанд, ки бо амалигардонии принсипи конститусионии баробарҳуқуқии шахрвандон алоқаманданд. Ҷинояти мазкур ба ҳуқуқи конститусионии баробарҳуқуқии шахрванд, ки дар моддаи 17 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст, таъҷовуз мекунад.

Объекти намудии ин ҷиноятро маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд, ки риояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро, ки бо Конститутсия муқаррар гардидааст, ба танзим медиҳад.

Ба сифати объекти бевоситаи ин ҷиноят ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии мушаххас, яъне баробарҳуқуқии шахрвандон баромад менамояд, ки ба он кирдор ҳаракати ё беҳаракатии барои ҷамъият хавфнок таъҷовуз меоварад.

Ҷабрдида аз ҷиноят ҳар касе, ки ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии марбут ба баробарҳуқуқии шахрвандиаш қасдан бевосита ё бавосита вайрон гардидааст ё ҳуқуқу озодиҳояш маҳдуд карда шудааст ё ин ки бевосита ё бавосита бартарии шахрванд вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, мавқеи шахсӣ, молу мулкӣ ё мансабӣ, маҳалли истиқомат, муносибат бо дин, ақида, марбут будан ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ муқаррар карда шудааст, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрванд зарар расонидааст.

Тарафи объективии ҷинояти мазкур дар содир намудани кирдор (ҳаракати ё беҳаракатӣ) зоҳир мегардад, ки он дар таъйиз, яъне қасдан бевосита ё бавосита вайрон намудан ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳо ё ин ки бевосита ё бавосита муқаррар намудани бартарии

шахрвандон вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, мавқеи шахсӣ, молу мулкӣ ё мансабӣ, маҳалли истиқомат, муносибат бо дин, ақида, марбут будан ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрванд зарар расонидааст, ифода мегардад.

Вайрон кардани ҳуқуқи конститусионии шахрванд, инчунин, мумкин аст, ки дар маҳдудияти ҳуқуқи шахрванд вобаста ба наҷод, миллат, ҷинс, забон ва ғ. ифода гардад. Масалан, чунин маҳдудияти ҳуқуқи конститусионии шахрванд мумкин аст ҳангоми бартарият додан ба шахс вобаста ба миллат, наҷод, забон, ҷинс дар вақти расонидани хизмат, иҷро кардани корҳо, ба кор қабул кардан ё аз кор озод кардан, таъмин кардан бо манзил ё баръакс, бо асосҳои дар боло зикршуда аз кор гирифтани, озод кардан ва ғ., ифода ёбад.

Маҳдуд намудани ҳуқуқи конститусионии шахрвандон, инчунин, дар ҳавасмандгардонӣ, муқофотонидан, пешниҳод намудан ба конкурс ва ғ., ки аз мансубияти ӯ ба ин ё он миллат, наҷод, ҷинсият, амволи молу мулкӣ, муносибати динӣ вобастагӣ дорад, низ ифода меёбад.

Ҷинояти мазкур дар ҳолате хотимаёфта ҳисобида мешавад, ки агар ба ҳуқуқ ва манфиати қонунии шахрванд зарар расонида шуда бошад.

Фикрҳои изҳоршудаи ботил нисбат ба миллат, наҷод ва ғайра, агар асоси вайрон кардани баробарҳуқуқии шахрванд нагардида бошад, он гоҳ, чунин кирдор ҳамчун ҷиноят ҳисобида намешавад[21].

Ҳамин тариқ, тарафи объективии ин ҷиноятро дар аксарият ҳолат ҳаракатҳои фаъол ташкил медиҳад.

Вобаста ба сохти конструктивии тарафи объективии таркиби ин ҷиноят моддӣ мебошад.

Субъекти ҷинояте, ки дар қисми 1 моддаи 143 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, шахси муқаллафи ба синни 16-солагӣ расидае мебошад, ки ба категорияи шахси мансабдор дохил намешавад, вале вобаста ба фаъолияташ имконияти вайрон ва ё маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсонро дорад, мисол, фурӯшандагони мол, иҷрокунандагони кор, расонандаи хизмат ва ғайра.

Тарафи субъективии ҷиноятро гуноҳ дар шакли қасди бевосита ташкил медиҳад. Субъекти ҷиноят ба ҷамъият хавфнок будани кирдори ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, имконияте ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфнокӣ онро пешбинӣ намуда, хоҳони фаро расидани он мебошад.

Мувофиқан ба моддаи 18 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 1 моддаи 143 КҶ ҚТ ба категорияи ҷиноятҳои наҷандон вазнин дохил мешавад.

Қисми 2 моддаи 143 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҳамин кирдор, ки аз ҷониби шахс:

а) бо истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он. Зери мафҳуми вайрон кардани баробархукукии шаҳрвандон бо истифодаи зӯрварӣ бояд инро фаҳмид, ки ба саломатии ҷабрдида зарари сабук, миёна ва ё вазнин расонида мешавад ва ё дар мавриди истифодаи зӯрварӣ хангоми содир кардани ҷиноят барои ҳаёт ва саломатии инсон хатари хавфнок ҷой дошт. Аз ҳақиқатан ҷой доштани хатар барои саломатӣ ба ҳаёти инсон ҳаракатҳои зерини гунаҳгор шаҳодат медиҳанд: мақсаднок зарба задан ба қисмҳои асосии ҷисми ҷабрдида, истифодаи воситаҳои махсуси зараррасонӣ ва ғайра.

Таҳдиди истифодаи зӯрварӣ – ин таҳдиди расонидани зарар ба саломатӣ мебошад, ки бо мақсади тарс додан равона карда шудааст. Тарзи баён намудани таҳдид гуногун мебошад – он ба ҷабрдида ба тариқи хаттӣ, шифохӣ, ба воситаи ишора кардан, ба воситаи телефон ва ғайраҳо, ба воситаи шахси сеюм ирсол карда мешавад. Барои эътироф намудани ҷинояти мазкур бо банди «а» қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ таҳдид бояд ҳаққонӣ бошад. Яъне, ҷабрдида дарк намояд, ки шахс имконияти амалӣ намудани таҳдидро дорад. Бо банди «а» қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ ҷиноят аз лаҳзаи истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он ба охирирасида доништа мешавад.

Мувофиқи банди «а» қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ, инчунин истифодаи зӯрварии рӯҳӣ, яъне, таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, ки барои ҳаёт ва саломатии инсон хавфнок мебошанд, бандубаст карда мешаванд.

б) бо истифодаи мақоми хизматиаш содир шудааст. Бо истифодаи мақоми хизматӣ содир намудани ҷиноят (банди «б» қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ), ҳолате эътироф мегардад, ки агар шахс мақоми хизматиашро истифода намуда, ҷинояти номбурдаро содир карда бошад ё шахсони дигарро барои содир намудани ин ҷиноят ҷалб карда бошад ё барои иштирок дар ин ҷиноят шахсони алоҳидаро моил намуда бошад ва ё бо тарзи дигар ба содир намудани ҷинояти мазкур мусоидат карда бошад. Аз ҷумла, шахсони мансабдоре, ки мафҳуми онҳо дар қисми 1 эзоҳ ба моддаи 314-и КҶ дода шудаанд ва хизматчиёни давлатие, ки шахсони мансабдор доништа намешаванд, инчунин

шахсони дигаре, ки дар қисми 1 эзоҳ ба моддаи 259-и КҶ ҷавобгуй мебошанд, дохил мешаванд[2].

Аломати банду басткунандаи «бо истифодаи мақоми хизматӣ» (банди «б» қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ) на танҳо дар қасдона аз ҷониби шахсони дар боло зикргардида бо истифодаи мақоми хизмати худ содир намудани ҷинояти мазкур зоҳир мегардад, балки бо истифода аз обрӯ ва эътибори вазифаи ишғолнамудаашон таъсир расонидан ба шахсони дигар бо мақсади ҷалб кардани онҳо барои содир намудани ин ҷиноят ё барои иштирок дар ин ҷиноят шахсони алоҳидаро моил намуда бошад ва ё бо тарзи дигар ба содир намудани ҷинояти мазкур мусоидат карда бошад, иборат мебошад.

Дар зери мафҳуми истифода бурдан аз мақоми хизматӣ чунин кирдорҳо фаҳмида мешавад, ки агар шахс вобаста аз мақоми мансабиаш ё мақоми хизмати давлатиаш дар ҷалб кардан, моил сохтан ва ё бо тарзи дигар ба содир намудани ҷинояти мазкур мусоидат карда бошад, фаҳмида мешавад.

Истифодаи мақоми хизматӣ–ин ҳаракати (беҳаракатии) қасдона, ғаразнок ва ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда, ки бо истифодаи мақоми хизматӣ алоқамандбуда, бар хилофи манфиатҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва ҳукуку озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон мебошад.

Ба гурӯҳи шахсоне, ки «бо истифода аз мақоми хизматӣ» аз мансаби хизмати худ сӯиистифода мебаранд ба ғайр аз шахсони мансабдор, инчунин хизматчиёни давлатӣ ва кормандони мақомоти ҳокимияти худидоракунии маҳаллӣ, ки ба гурӯҳи шахсони мансабдор мансуб намебошанд, инчунин шахсоне, ки доимӣ, муваққатӣ ё ин ки тибқи ваколати махсус ҷаъолияти ташкилӣ-амрдиҳӣ ё маъмурӣ-хоҷагидориро дар ташкилоти тичоратӣ новобаста аз шакли моликиятанон ё ин ки дар ташкилоти ғайритичоратӣ, ки муассисаи давлатӣ намебошад, адо менамоянд, дохил мешаванд.

Сӯиистифода аз мақоми хизматӣ хангоми вайрон кардани баробархукукии шаҳрвандон на танҳо дар қасдан истифода намудани ваколатҳои мансабӣ ифода меёбад, балки дар таъсир расонидан ба шахси дигар аз рӯи шаъну эътибори мансаби ишғолнамуда бо мақсади моил намудани (ангезонидан) барои содир намудани ҳаракати ё беҳаракатии ба вайрон кардани баробархукукии шаҳрвандон равона шудааст, муайян карда мешавад.

Мутобиқан ба моддаи 18 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 2 моддаи 143 КҶ ҚТ

ба категорияи ҷиноятҳои дараҷаи миёна дохил мешавад.

Баъзе масоили назариявӣ ва амалии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани баробархуқуқии шаҳрвандонро мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода, ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Аз рӯи сохтор таркиби ҷинояти мазкур моддӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар мавриди ба вуқӯъ омадани оқибатҳои мушаххас чунин кирдор дар баъзе мавридҳо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бандубаст карда мешавад.

2. Омӯзиши маводҳои таҷрибаи судӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар сохтори умумии ҷинояткорӣ вайрон кардани баробархуқуқии шаҳрвандон хеле фоизи хурдро ташкил медиҳад.

3. Новобаста аз он, ки вайрон кардани баробархуқуқии шаҳрвандон дар сохтори умумии ҷинояткорӣ хеле фоизи пастро ташкил медиҳад вале ба миён гузоштани масоили декриминализатсия намудани он ба мақсад мувофиқ намебошад зеро, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ пешбинӣ шудани ҷавобгарӣ барои вайрон кардани баробархуқуқии шаҳрвандон - ин худ ҳамчун кафолати риояи ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии шаҳрвандон ва, ҳамчунин ба сифати кафолати ҷиноятӣ – ҳуқуқии принсипи конститусионии баробархуқуқии шаҳрвандон баромад менамояд.

Муқарриз: н.и.х., Сайдуллоев А.А.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ НАРУШЕНИИ РАВНОПРАВИЯ ГРАЖДАН

Ключевые слова: преступление, уголовная ответственность, равноправие граждан, права и свободы граждан, дискриминация, наказание.

Аннотация: В статье анализируется один из важнейших вопросов уголовного законодательства – уголовная ответственность за нарушение равноправия граждан. Автор указывает, что вопросы, связанные с равенством граждан и запретом дискриминации, регулируются рядом международных соглашений, принятых в сфере прав человека. Автором отмечено, что обеспечение ответственности за нарушение равноправия граждан в уголовном законодательстве выступает как гарантия соблюдения конституционных прав и свобод граждан, а также как уголовно-правовая гарантия конституционного принципа равноправия граждан.

Акmalzoda Amirkhon Hasan – ассистент кафедры уголовного право, криминалистика и предупреждении коррупции юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики E-mail: amirkhon1313@mail.ru Тел: (+992) 928-94-13-13.

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF EQUALITY OF CITIZENS

Key words: crime, criminal liability, equality citizens, right and freedoms of citizens, discrimination, punishment.

Annotation: The article analyzes one of the most important issues of criminal legislation – criminal liability for violation of equality of citizens. The author points out that issues related to the equality of citizens and the prohibition of discrimination are regulated by a number of international agreements adopted in the field of human rights. The author notes that ensuring liability for violation of the equality of citizens in criminal law acts as a guarantee of compliance with the constitutional rights and freedoms of citizens, as well as a criminal legal guarantee of the constitutional principle of equality of citizens.

Akmalzoda Amirkhon Hasan – assistant of the department of criminal law, criminology and prevention of corruption, law faculty of the Tajik State University of Law, Business and Policy E-mail: amirkhon1313@mail.ru Tel: (+992) 928-94-13-13.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.–Душанбе, 2016. - С. 9.

2. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, № 574 бо тағйиру иловаҳои

минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 13 ноябри соли 2023 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, № 9, мод. 68, мод. 69.

3. Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009, № 564 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 3 январи соли 2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 12, мод. 815, мод. 816.

4. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, № 455 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 20 июни соли 2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, № 12, қ. 1, мод. 989, мод. 990.

5. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 20 июни соли 2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016, № 7, мод. 426.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1 марти соли 2005, № 89 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 24 декабри соли 2022 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2005, № 3, мод. 197.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 20 июни соли 2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, № 7, мод. 352.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» аз 18 марти соли 2015, № 1196 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 3 январи соли 2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, № 3, мод. 218.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баробарӣ ва барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбиз» аз 19 июли соли 2022, № 1890 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022, № 7, мод. 266.

10. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2010. - С. 129-131.

11. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 / Ҳуқуқи инсон: Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ дар 8 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2010. - С. 8-13.

12. Эъломияи ЮНЕСКО «Дар бораи наҷод ва таассуби наҷодӣ», ки 27 ноябри соли 1978 дар ҷаласаи 20-уми Конференсияи Генералии Созмони Милали Муттаҳид оид ба масоили маориф, илм ва фарҳанг дар Париж қабул шудааст.

13. Эъломия «Дар бораи рафъи ҳама гуна шаклҳои тоқатнопазирӣ ва таъбиз аз рӯи дин ва ақоиди динӣ», ки бо қатъномаи 36/55 Ассамблеяи Генералӣ аз 25 ноябри соли 1981 қабул шудааст.

14. Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо қатъномаи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст ва ҷиҳати имзо, тасвиб ва ҳамроҳ шудан боз аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Паймони мазкур ва Протоколи иловагӣ ба он бо қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, № 701 ҳамроҳ шуд ва ин аснод барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 1999 дорои эътибор мебошанд. / Асноди асосии байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқи башар. – Душанбе, 1999. - С. 47-48.

15. Конвенсияи Ташкилоти байналхалқии меҳнат № 111 аз 25 июни соли 1958 «Дар бораи таъбиз дар соҳаи меҳнат ва шуғл», ки дар Женева дар ҷаласаи 42-уми Конференсияи Ташкилоти байналхалқии меҳнат қабул шудааст.

16. Конвенсияи байналхалқӣ «Дар бораи рафъи ҳама гуна шаклҳои таъбиз» аз 21 декабри соли 1965. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи мазкур 24 июли соли 1994 ҳамроҳ шудааст ва ин аснод барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 феввали соли 1995 дорои эътибор мебошад / Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннее законодательство Республики Таджикистан. Сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: «Контраст», 2011. - С. 239-245.

17. Конвенсияи СММ «Дар бораи ҳуқуқи кӯдак» аз 20 ноябри соли 1989. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин Конвенсия 26 июни соли 1993 ҳамроҳ шудааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аснод аз 25 ноябри соли 1993 дорои эътибор мебошад / Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннее законодательство Республики Таджикистан. Сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: «Контраст», 2011. - С. 252-258.

18. Конвенсияи ЮНЕСКО «Дар бораи мубориза бо таъбиз дар соҳаи маориф», ки соли 1960 қабул

шудааст ва аз соли 1962 қувваи эътибор пайдо кардааст.

19. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид. – Душанбе, 1999. – С. 7, 29-30.

20. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе. Глобус. 2006. - С. 294-295.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года на всенародном референдуме. 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. в него путем всенародного референдума вносились изменения и дополнения. – Душанбе, 2016. – С. 9.

2. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 с последующими изменениями от 13 ноября 2023 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 1998 г., № 9, ст. 68, ст. 69.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 года № 564 с последующими изменениями и дополнениями по состоянию на 3 января 2024 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2009 г., № 12, ст. 815, ст. 816.

4. Кодекс Республики Таджикистан об административных правонарушениях от 31 декабря 2008 года № 455 с последующими изменениями от 20 июня 2024 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2008 г., № 12, с. 1, ст. 989, ст. 990.

5. Трудовой кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года № 1329 с последующими изменениями от 20 июня 2024 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2016, № 7, ст. 426.

6. Закон Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и равных возможностей для их реализации» от 1 марта 2005 года № 89 с последующими изменениями от 24 декабря 2022 года // Новости Верховного Собрания Республики Таджикистан Республики Таджикистан, 2005, №3. Мод. 197.

7. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» от 22 июля 2013 года № 1004 с последующими изменениями и дополнениями от 20 июня 2024 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2013, № 7, искусство. 352.

8. Закон Республики Таджикистан «О защите прав ребенка» от 18 марта 2015 года № 1196 с последующими изменениями и дополнениями по состоянию на 3 января 2024 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2015, № 3, ст. 218.

9. Закон Республики Таджикистан «О равенстве и ликвидации всех форм дискриминации» от 19 июля 2022 года № 1890 // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 2022 г., № 7, ст. 266.

10. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Права человека. – Душанбе, 2010. – С. 129-131.

11. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. / Права человека: Сборник международных документов и национального законодательства в 8 томах. Том 1. – Душанбе, 2010. – С. 8-13.

12. Декларация ЮНЕСКО «О расе и расовых предрассудках», принятая 27 ноября 1978 года на 20-й сессии Генеральной конференции ООН по образованию, науке и культуре в Париже.

13. Декларация «О ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии и религиозных убеждений», принятая резолюцией 36/55 Генеральной Ассамблеи от 25 ноября 1981 года.

14. Конвенция Международной организации труда № 111 от 25 июня 1958 года «О дискриминации в сфере труда и занятости», принятая в Женеве на 42-й сессии Конференции Международной организации труда.

15. Конвенция Международной организации труда № 111 от 25 июня 1958 года «О дискриминации в сфере труда и занятости», принятая в Женеве на 42-й сессии Конференции Международной организации труда.

16. Международная Конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации» от 21 декабря 1965 года. Республика Таджикистан присоединилась к этой Конвенции 24 июля 1994 года, и данные документы действуют для Республики Таджикистан с 10 февраля 1995 года / Международное право в документах: Сборник мужского - правовые акты и внутреннее законодательство Республики Таджикистан. Сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: «Контраст», 2011. – С. 239-245.

17. Конвенция ООН «О правах ребенка» от 20 ноября 1989 года. Республика Таджикистан присоединилась к этой Конвенции 26 июня 1993 года. Для Республики Таджикистан данные документы действительны с 25 ноября 1993 года / Международное право и документы: Сборник международных законов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. Сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: «Контраст», 2011. – С. 252-258.

18. Конвенция ЮНЕСКО «О борьбе с дискриминацией в области образования», принятая в 1960 году и вступившая в силу в 1962 году.

19. Устав ООН. - Душанбе, 1999. - С. 7, 29-30.

20. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Таджикистан / Ответственный редактор Х.Х. Шарипов. - Душанбе. Глобус. 2006. - С. 294-295.

List of literature:

1. The Constitution of the Republic of Tajikistan was adopted on November 6, 1994, at a national referendum. On September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016, amendments and additions were made to it by means of a national referendum. – Dushanbe, 2016. – P. 9.

2. Criminal Code of the Republic of Tajikistan of May 21, 1998 No. 574 with subsequent amendments of November 13, 2023 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 1998, No. 9, Art. 68, Art. 69.

3. Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan dated December 3, 2009 No. 564 with subsequent amendments and additions as of January 3, 2024 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2009, No. 12, Art. 815, Art. 816.

4. Code of the Republic of Tajikistan on Administrative Offenses of December 31, 2008 No. 455 with subsequent amendments of June 20, 2024 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2008, No. 12, p. 1, art. 989, art. 990.

5. Labor Code of the Republic of Tajikistan dated July 23, 2016 No. 1329 with subsequent amendments dated June 20, 2024 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2016, No. 7, Art. 426.

6. Law of the Republic of Tajikistan "On state guarantees of equal rights of men and women and equal opportunities for their implementation" dated March 1, 2005 No. 89 with subsequent amendments dated December 24, 2022 // News of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan Republic of Tajikistan, 2005, No. 3. Mod. 197.

7. Law of the Republic of Tajikistan "On Education" dated July 22, 2013 No. 1004 with subsequent amendments and additions dated June 20, 2024 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2013, No. 7, art. 352.

8. Law of the Republic of Tajikistan "On the Protection of the Rights of the Child" dated March 18, 2015 No. 1196 with subsequent amendments and additions as of January 3, 2024 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2015, No. 3, Art. 218.

9. Law of the Republic of Tajikistan "On Equality and Elimination of All Forms of Discrimination" dated July 19, 2022 No. 1890 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 2022, No. 7, Art. 266.

10. Dinorshoev A.M., Safarov D.S. Human Rights. – Dushanbe, 2010. – P. 129-131.

11. Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948 / Human Rights: Collection of international documents and national legislation in 8 volumes. Volume 1. – Dushanbe, 2010. – P. 8-13.

12. UNESCO Declaration on Race and Racial Prejudice, adopted on 27 November 1978 at the 20th session of the UN General Conference on Education, Science and Culture in Paris.

13. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, adopted by General Assembly resolution 36/55 of 25 November 1981.

14. International Labour Organization Convention No. 111 of June 25, 1958 "Concerning Discrimination (Employment and Occupation), adopted in Geneva at the 42nd session of the Conference of the International Labour Organization.

15. International Labour Organization Convention No. 111 of June 25, 1958 "Concerning Discrimination (Employment and Occupation), adopted in Geneva at the 42nd session of the Conference of the International Labour Organization.

16. International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination of December 21, 1965. The Republic of Tajikistan acceded to this Convention on July 24, 1994, and these documents have been in

force for the Republic of Tajikistan since February 10, 1995 / International law in documents: Collection of male - legal acts and domestic legislation of the Republic of Tajikistan. Comp.: Boboev U.Kh., Makhmadshoev F.A., Mengliev Sh.M., Pulatov A.S., Salikhov Z. - Dushanbe: "Contrast", 2011. - P. 239-245.

17. The UN Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989. The Republic of Tajikistan acceded to this Convention on June 26, 1993. For the Republic of Tajikistan, these documents are valid since November 25, 1993 / International Law and Documents: Collection of International Laws and Domestic Legislation of the Republic of Tajikistan. Comp.: Boboev U.Kh., Makhmadshoev F.A., Mengliev Sh.M., Pulatov A.S., Salikhov Z. - Dushanbe: "Contrast", 2011. - P. 252-258.

18. UNESCO Convention against Discrimination in Education, adopted in 1960 and entered into force in 1962.

19. UN Charter. - Dushanbe, 1999. - P. 7, 29-30.

20. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Tajikistan / Editor-in-Chief H.H. Sharipov. - Dushanbe. Globus. 2006. - P. 294-295.

ТДУ: 343

Зиёбоева Мавзунахон Нарзуллохоновна,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминалистика
ва пешгирии коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сийёсати Тоҷикистон

E-mail: 927164595@mail.ru

Тел: (+992) 927-96-00-40

КАТЕГОРИЯИ МАҲКУМШАВАНДАГОНЕ, КИ НИСБАТИ ОНҲО БОЯД МАВҚУФ ГУЗОШТАНИ АДОИ ЧАЗО ТАТБИҚ КАРДА ШАВАД

Калидвожа: мавқуф гузоштани адои чазо, озод кардан аз чазо, зани ҳомиладор ва кӯдаки то синни ҳаштсола дошта, категорияи маҳкумшавандагон, ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин ва миёна.

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили муфассали масоили категорияи маҳкумшавандагон, ки нисбати онҳо бояд мавқуф гузоштани адои чазо татбиқ карда шавад бахшида шудааст. Ба ақидаи муаллиф мавқуф гузоштани адои чазо падидаи ҳуқуқӣ – ҷиноятиест, ки дар он принципҳои адолат, демократизм, инсондӯстӣ ва сарфаи чораи чазои ҷиноятӣ инъикоси худро ёфтаанд. Васеъ намудани доираи категорияи маҳкумшавандагон, ки нисбати онҳо татбиқ намудани институти мавқуф гузоштани адои чазо мумкин аст дар шароити кунунӣ дар таъсиррасонии маънавӣ ба маҳкумшавандагон чиҳати бо тезӣ ислоҳшавӣ ва саривақт таъбабат ёфтани онҳо аз бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ, паҳн нагаштани ин номгӯй бемориҳо дар байни аҳоли ва ҳамчунин, пешгирии ҷиноятҳои нав аҳамияти калон дорад.

Дар байни ҳамаи ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшудагон қонунгузор категорияи махсусро ҷудо менамояд, ки онҳо дорои вазъи иҷтимоӣ - физиологӣ хос мебошанд, зеро ки як гурӯҳи онҳо модар буда, гурӯҳи дигарашон занҳои ҳомилаи интизори таваллуди кӯдаканд. Чунин ҳолат вазирадори менамояд, ки вазъи ин маҳкумшудагон аз рӯи имконияти мавҷуда бо пешниҳод намудани бартарҳои иловагӣ ва ё имтиёзҳои вобаста ба зарурияти таълиму тарбияи кӯдакон дар шароити оилавӣ ва, ҳамчунин бо таваллуди кӯдак алоқаманд буда, барои занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсоладоштаи маҳкумшуда, беҳтар карда шавад.

Таҷрибаи амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва судии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки миёни занони ҷиноят содиркарда ва маҳкумшуда на танҳо занони соҳиби кӯдакони хурдсол, инчунин занони ҳомиладор низ ба қайд гирифта мешаванд.

Дар моддаи 78 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд ҳамчун як намуди мустақили озод кардан аз чазо муқаррар шудааст[1].

Мувофиқи моддаи 78 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 29 Кодекси иҷроӣ чазои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

чунин категорияи занон имконияти татбиқи мавқуф гузоштани адои чазо ҷӣ дар лаҳзаи баровардани ҳукми айбдоркунӣ ва ҷӣ дар давраи адои чазо аз ҷониби суд ҷой дошта метавонад.

Намуди баррасишавандаи мавқуф гузоштани адои чазо дар Кодекси ҷиноятӣ қаблӣ кишвари мо ҷой надошт, он бори аввал дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 дохил карда шудааст[4].

Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд – ин чораи табиати ҳуқуқи ҷиноятӣ дошта мебошад, ки бинобар ҷой доштани ҳолатҳое, ки айни ҳол таъини чазоро ғайримаксад мешуморанд, давлат муваққатан аз таъин намудани чазо нисбати шахси маҳкумшаванда даст мекашад ва ё таъин намудани чазоро рад мекунад.

Дар баробари ин, вобаста аз асосҳои мавқуфгузорӣ ва рафтори маҳкумшуда ва, ҳамчунин баъди гузаштани мӯҳлат мумкин аст, ки маҳкумшуда чазои таъиншударо воқеан адо наояд ва ё пурра аз адои чазои таъиншуда озод гардад. Мавқуф гузоштани адои чазоро нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, ҳамчун бахшиш ва ё навъи мустақили озод кардан аз чазо фаҳмидан мумкин аст.

Моҳияти мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд дар он зоҳир мегардад, ки барои татбиқ намудани ин чораи дорои табиати ҳуқуқии ҷиноятӣ мӯҳлати ҳомиладории зан аҳаммият надорад. Татбиқи мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд на ӯҳдадорӣ, балки ҳуқуқи суд (судя) мебошад. Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати шахсоне, ки аз ҳуқуқи падарӣ ё модарӣ маҳрум шудаанд, ҷойи зисти доимӣ надоранд ва ё барои таълиму тарбияи кӯдак шароити зарурӣ надоранд, татбиқ карда намешавад.

Мазмуни мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта дар он ифода мегардад, ки ин институти алоҳидаи ҳуқуқии ҷиноятӣ на танҳо нисбати маҳкумшудаи аз озодӣ маҳрумгашта, балки нисбати шахси ба дилхоҳ намуди чазо маҳкумшуда, ки адои чазо барои зани ҳомила ва зани кӯдакони то синни ҳаштсола дошта, душвориро ба миён меорад, татбиқ шуданаш мумкин аст. Аз тарафи дигар, мазмуни мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта дар он зоҳир мегардад, ки бо роҳи бовар кунонидани зани маҳкумшуда кӯшиши ислоҳномаии ӯ на дар шароити воқеъан адо намудани чазо (дар бисёр ҳолат чазои маҳрум сохтан аз озодӣ), балки дар шароити мӯътадил ва анъанавии оилавӣ ба роҳ монда мешавад.

Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд – ин институти алоҳидаи ҳуқуқии ҷиноятӣ ва як навъи озод кардан аз чазо буда, он барои бе адои чазои таъиншуда, вале дар шароити баамалбарории назорат аз ҷониби мақомоти маҳсусгардонидашуда аз болои рафтори чунин маҳкумшудагон ва бо ҳамин роҳ ислоҳ намудани чунин занон, равона шудааст.

Тавре ки қаблан қайд намудем асоси мавқуф гузоштани адои чазоро ду ҳолат ташкил медиҳад:

- 1) ҳомиладории зан;
- 2) кӯдакони то синни ҳаштсола доштани зан.

Дар баробари ин, шартӣ асосии мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд – ин пеш аз ҳама ҳомиладории зан ва ё кӯдакони то синни ҳаштсола доштани зан мебошад, ки ӯ бояд минбаъд бо таълиму тарбияи онҳо машғул шавад. Яъне, шартӣ ҳатмии татбиқ намудани мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта дар он

ифода меёбад, ки занҳо ҳатман бояд, ки бо таълиму тарбияи кӯдакон машғул шаванд.

Табиати ҳуқуқии мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта дар адабиёти ҳуқуқӣ хеле баҳснок мебошад. Як гурӯҳи муаллифон табиати ҳуқуқии институти мазкурро бо вақти татбиқ намудани мавқуфгузорӣ алоқаманд менамоянд: агар масоили мавқуф гузоштани адои чазо дар лаҳзаи баровардани ҳукми айбдоркунӣ ҳалли худро ёбад, пас он як навъи шартан татбиқ накардани чазо доништа мешавад, агар масоили мавқуф гузоштани адои чазо дар давраи адои чазо ҳалли худро ёбад, пас шартан пеш аз мӯҳлат аз адои чазо озод кардан эътироф карда мешавад[5]. Дигар гурӯҳи муаллифон бар он ақидаанд, ки мавқуф гузоштани адои чазо хусусияти маҳсули табиати ҳуқуқӣ дошта, дорои чораҳои ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ табиати ҳуқуқии гуногун мебошад ва мавқуф гузоштани адои чазо ва озод кардан аз чазоро дар бар мегирад[6].

Мо бо ақидаи ҳар ду гурӯҳи муаллифон розӣ шуда наметавонем ва чунин андеша дорем, ки табиати ҳуқуқии мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта, ин институти мустақили ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ ва намуди факултативии озод кардан аз чазо мебошад.

Ҳамзамон, ба андешаи мо муқаррар намудани институти мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, омилҳои хусусияти дохилӣ дошта, кӯшиши кишвари мо дар роҳи пайгирӣ аз принципҳои адолат, демократизм, инсондӯстӣ ва сарфаи чораи чазои ҷиноятӣ, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оиди муаммоҳои пенитенсиарӣ қабул намуда, инчунин таҷрибаи татбиқи самаранокии ин меъёр дар Федератсияи Россия ташкил додаанд[7].

Аз ҷиҳати мазмун дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ меъёрҳои мавҷуданд, ки ба ин мувофиқ мебошад. Масалан, дар банди 23 Қоидаҳои ҳадди ақалли муносибат бо маҳкумон муқаррар шудааст, ки муассисаҳои занона бояд утокҳои маҳсули муоинаи занҳои ҳомила ва таваллудкунанда дошта бошанд. Дар ҷойҳои, ки имконпазир аст, бояд ғамхорӣ зоҳир намуд, ки занҳои маҳбус на дар ҳабсхона, балки дар таваллудхонаи муқаррарӣ таваллуд кунанд. Агар кӯдак дар ҳабсхона таваллуд шавад, дар ин бора дар шаҳодатномаи таваллуд набояд хотирнишон кард.

Дар ҷойҳои, ки ба модарони маҳбус иҷозат дода мешавад, ки кӯдакони худро бо худ нигоҳ доранд,

бояд ташкил кардани яслиҳои (ширхоргоҳҳои) дорои персонали ихтисоснок пешбинӣ гардад, то ки дар онҳо кӯдакон дар давраи истифода накардани ғамхории модар нигоҳ дошта шаванд[3].

Илова бар ин, дар принсипи 6 Эълумия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак муқаррар шудааст, ки «Кӯдак баҳри пурра ва инкишофи мутобиқи шахсияташ ба муҳаббат ва фаҳмиш эҳтиёҷ дорад. Он бояд то вақте ки имконпазир аст, бояд таҳти парастии ва ҷавобгарии волидайнӣ худ ва дар ҳар маврид дар фазои муҳаббат ва таъминоти маънавӣ ва моддӣ ба камол расад; кӯдаки хурдсол набояд аз модараш ҷудо карда шавад, ба ғайр аз он ҳолатҳое, ки таври истисно мавҷуд бошанд. Бар зиммаи ҷомеа ва дигар мақомоти ҳокимияти оммавӣ ӯҳдадории нигоҳубини махсуси кӯдаконе, ки оила надоранд ва кӯдаконе, ки васоити даркорӣ барои ҳастияшон дастрас нест, вогузор карда мешавад. Матлаб аст, ки ба оилаҳои серфарзанд кӯмаки давлатӣ ва ё дигар намуди ёрдам барои нигоҳубини кӯдакон дода шавад»[2].

Бо дарназардошти аҳамияти муҳим доштани институти мавқуф гузоштани адои ҷазо дар ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии ҷиноят ба мақсад мувофиқ мебуд, агар мақомоти конунгузории кишвар бо истифода аз принципҳои адолат, демократизм, инсондӯстӣ ва сарфаи ҷорӣ ҷазои ҷиноятӣ доираи категорияи маҳкумшавандагоне, ки нисбатан мавқуф гузоштани адои ҷазоро татбиқ намудан мумкин аст, васеъ менамуд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ солҳои охир нағзҳои зиёдро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ба миён овардааст. Яке аз падидаҳое, ки хеле тез авҷ гирифта истодааст, муҳочирати меҳнати беруна мебошад. Айни ҳол муҳочирати меҳнати беруна ҷӣ дар байни мардон ва ҷӣ дар байни занон паҳн гаштааст. Муаммои дигаре, ки метавонад ба васеъшавии доираи категорияи маҳкумшавандагон ҷихати татбиқ намудани институти мавқуф гузоштани адои ҷазо бевосита таъсир расонад, ин вайроншавии оилаҳо бо роҳи бекор намудани ақди нигоҳ мебошад. Ин ва дигар омилҳои дар ҷомеа ҷӣ дошта боиси он гардидааст, ки дар айни замон як доираи муайяни мардон дар танҳои (якка) худашон бо таълиму тарбияи кӯдакони хурдсоли то синни ҳаштсола дошта машғул мебошанд ва аз эҳтимол дур нест, ки ин гурӯҳи мардон низ даст ба содир кардани ҷиноят зананд.

Аз ҳамин лиҳоз, мантиқан дуруст мебуд, агар мақомоти конунгузории кишвар дар моддаи 78 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

қатори занҳои кӯдакони то синни ҳаштсола дошта, мардонро низ, ки дар танҳои (якка) худашон бо таълиму тарбияи фарзандони то синни ҳаштсола дошта машғуланд, пешбинӣ менамуд.

Ҳамчунин, аз манфиат ҳолӣ намебуд агар мақомоти конунгузор татбиқи мавқуф гузоштани адои ҷазоро нисбати доираи категорияи маҳкумшавандагоне, ки гирифтори бемории нашъамандӣ, сил ё касалии зӯҳравӣ буда, бори аввал ҷиноятҳои дараҷаашон начандон вазнин ва ё миёнаро содир кардаанд, раво медид. Чунин равобинӣ дар мавриде ҷӣ дошта метавонад, ки агар маҳкумшаванда барои гузаштани даври муолиҷа аз ин бемориҳо иродаи қавӣ дошта, розигии хаттӣ худро барои таъбабат ёфтадан дода бошанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар мавриди саркашӣ намудани онҳо аз даври муолиҷа охириро барои адо кардани ҷазои бо ҳукми айбдоркунӣ таъин кардашуда ба муассисаҳои дахлдори давлатӣ раво карда мешаванд.

Мо дар андешаем, ки васеъ намудани доираи категорияи маҳкумшавандагоне, ки нисбати онҳо татбиқ намудани институти мавқуф гузоштани адои ҷазо мумкин аст дар шароити кунунӣ дар таъсиррасонии маънавӣ ба маҳкумшавандагон ҷихати бо тезӣ ислоҳшавӣ ва саривақт таъбабат ёфтани онҳо аз бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ, паҳн нагаштани ин номгӯй бемориҳо дар байни аҳоли ва ҳамчунин, пешгирии ҷиноятҳои нав аҳамияти калон дорад.

Ҳамин тариқ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

1) Мавқуф гузоштани адои ҷазо институти мустақили ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ мебошад.

2) Мавқуф гузоштани адои ҷазо намуди факултативии озод кардан аз ҷазо мебошад.

3) Мавқуф гузоштани адои ҷазо падидаи ҳуқуқӣ – ҷиноятиест, ки дар он принципҳои адолат, демократизм, инсондӯстӣ ва сарфаи ҷорӣ ҷазои ҷиноятӣ инъикоси худро ёфтаанд.

4) Васеъ намудани доираи категорияи маҳкумшавандагоне, ки нисбати онҳо мавқуф гузоштани адои ҷазо аз ҳисоби мардҳои якка дар танҳои бо таълиму тарбияи кӯдакони то синни ҳаштсола дошта машғулбуда, шахсони гирифтори бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ, ки бори аввал ҷиноятҳои дараҷаашон начандон вазнин ва ё миёнаро содиркарда, ки барои гирифтани даври муолиҷа иродаи қавӣ ва ризоияти хаттӣ худро додаанд, мумкин аст ҷорӣ дорои хусусияти ҷиноятӣ – ҳуқуқие гардад, ки татбиқшавии он нисбати доираи васеи

маҳкумшудагон дар самти пешгирии ҷиноят ва ҷинояткорӣ таъсири мусбии худро расонад.

5) Ба қисми якуми моддаи 78 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди калимаҳои «Занони ҳомилаи маҳкумшуда ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола», калимаҳои «хамчунин, мардони якка дар танҳои бо таълиму тарбияи фарзандони то синни ҳаштсола машғулбуда» ҳамроҳ карда шавад.

6) Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 78¹ бо чунин номгузорӣ ворид карда шавад:

Моддаи 78¹. Мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати шахсоне, ки гирифтори бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ мебошанд

1) Шахсони гирифтори бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ, ки бори аввал барои ҷиноятҳои дараҷашон начандон вазнин ва ё миёна маҳкум гардидаанд, суд метавонад то пурра таъбабат ёфтанишон адои ҷазоро нисбати онҳо мавқуф гузорад.

2) Нисбати шахси маҳкумшуда адои ҷазо дар сурате мавқуф гузошта мешавад, ки агар ӯ бо иродаи қавӣ барои даври муолиҷаро гузаштан ва пурра таъбабат ёфтан аз бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ розигии хаттии худро дода бошад.

3) Агар шахси маҳкумшуда, ки нисбати он адои ҷазо мавқуф гузошта шудааст аз даври муолиҷа саркашӣ намояд, бо истеъмоли мунтазами нӯшокиҳои спиртӣ, истеъмоли мунтазами ғайритиббии моддаҳои сахттаъсир ё дигар моддаҳои мадҳушкунанда машғул шавад,

тартиботи ҷамъиятиро вайрон кунад ва дар ин хусус мақоми ба ӯ назораткунанда зиёда аз ду маротиба ӯро хаттӣ огоҳ карда бошад, суд метавонад шахси маҳкумшударо барои адо намудани ҷазои бо ҳукми айбдоркунӣ таъиншуда фириштад.

4) Пас аз пурра таъбабат ёфтан аз бемории нашъамандӣ, сил ва ё касалии зӯҳравӣ, суд вобаста ба рафтори шахси маҳкумшуда метавонад ӯро аз адои ҷазо озод кунад ё онро бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намояд ва ё шахси маҳкумшударо барои адо намудани ҷазои бо ҳукми айбдоркунӣ таъиншуда фириштад. Дар ин ҳолат суд метавонад вақтеро, ки дар давоми он шахси маҳкумшуда мӯҳлати ҷазоро адо накарда аст, пурра ё қисман ба мӯҳлати адои ҷазо ба ҳисоб гирад.

5) Агар шахси маҳкумшуда дар давраи мавқуф гузоштани адои ҷазо ҷинояти нав содир кунад, суд мувофиқи қоидаҳои дар моддаи 68 ҳамин Кодекс пешбинигардида ба ӯ ҷазо таъин мекунад.

Боварии комил дорем, ки дар мавриди аз ҷониби мақомоти қонунгузори кишвар дастгирӣ ёфтани ин таклифу пешниҳодҳо ва ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидани тағйиру иловаҳои дахлдор он метавонад ҳамчун дастгирии маънавӣ ва муносибати хайрхоҳона нисбат ба маҳкумшавандагон арзёбӣ гардад ва ба таври мусбӣ ба вазъи ҷинояткорӣ таъсир расонад ва, ҳамзамон ба сифати яке аз воситаҳои муҳим дар самти пешгирии ҷиноят ва ҷинояткорӣ баромад намояд.

Муқаррир: н.и.х., дотсент Ҳамидова М.Ф.

КАТЕГОРИЯ ОСУЖДЕННЫХ, В ОТНОШЕНИИ КОТОРЫХ НЕОБХОДИМО ПРИМЕНЕНИЕ ОТСРОЧКИ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

Ключевые слова: отсрочка отбывания наказания, освобождение от наказания, беременная женщина, и женщина имеющая детей в возрасте до 8-лет, категория осужденных, преступления категории небольшой тяжести и средней тяжести.

Аннотация: Статья посвящена подробному анализу вопросов категории осужденных, в отношении которых должно применяться отсрочка отбывания наказания. По мнению автора, отсрочка отбывания наказания является юридически-уголовным явлением, в котором отражаются принципы справедливости, демократии, гуманности и смягчение уголовного наказания. Расширение круга категории осужденных, для которых институт отсрочки отбывания наказания может быть реализован, имеет большое значение в современных условиях с точки зрения морального воздействия на осужденных в части скорейшего исправления, своевременного лечения наркомании, туберкулеза, венерического заболевания, не распространение этих заболеваний среди населения и предупреждение совершения новых преступлений.

Зиёбоева Мавзунон Нарзуллохоневна – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного право, криминалистика и предупреждении коррупции юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики; E-mail: 927164595@mail.ru, Тел: (+992) 927-96-00-40.

CATEGORY OF CONVICTS WHOM IS NECESSARY APPLICATION OF DEFERRED SENTENCE

Keywords: suspension of sentence, exemption from punishment, pregnant women and women who have children under the age of eight, category of convicts, crimes of low and medium level.

Annotation: The article is devoted to a detailed analysis of the issues of the category of convicts in respect of whom deferment of serving a sentence should be applied. According to the author, deferment of serving a sentence is a legal-criminal phenomenon that reflects the principles of justice, democracy, humanity and mitigation of criminal penalties. Expanding the range of categories of convicts for whom the institution of deferment of serving a sentence can be implemented is of great importance in modern conditions from the point of view of the moral impact on convicts in terms of speedy correction, timely treatment of drug addiction, tuberculosis, venereal disease, not the spread of these diseases among the population and prevention committing new crimes.

Ziyaboeva Mavzunahan Narzullakhonovna – candidate of legal sciences, associate professor of the department of criminal law, criminology and prevention of corruption, law faculty of the Tajik State University of Law, Business and Policy. E-mail: 927164595@mail.ru. Tel: (+992) 927-96-00-40.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, № 574 бо тағйиру иловаҳои минбаъд воридкардашуда дар ҳолати 13 ноябри соли 2023 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, № 9, мод. 68, мод. 69.

2. Эълумия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, ки бо қатъномаи 1386 (XIV) Ассамблеяи Генералӣ аз 20 ноябри соли 1959 эълон гаштааст / Ҳуқуқи инсон: Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллий дар 8 ҷилд. Ҷилди 8. – Душанбе, 2010. – С. 47-48.

3. Қоидаҳои ҳадди ақали муносибат бо маҳбусон, ки тибқи қатъномаи 663-с (24) аз 31 июли соли 1957 Шӯрои Иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маъқул дониста, аз 25 майи соли 1984 (қатъномаи 1984/47) тавсия карда шуд, ки аз рафти иҷроиши он ба СММ мунтазам хабар диҳанд / Ҳуқуқи инсон: Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллий дар 8 ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе, 2010. – С. 50-51.

4. Масоили татбиқ ва иҷрои намудҳои алтернативаи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳайати муаллифон. – Душанбе, 2011. – С. 58.

5. Курс уголовного права. Том 2. Общая часть. Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.

6. Уголовное право России. Общая часть: учебник / С.А. Балеев, Б.С. Волков, Л.Л. Кругликов и др.; под ред. Ф.Р. Сундурова, И.А. Тарханова. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2009. – 751 с.

7. Стечкин Г.С. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, как уголовно-правовая мера, не связанная с изоляцией от общества: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 10.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 с последующими изменениями от 13 ноября 2023 года // Вестник Верховного Собрания Республики Таджикистан, 1998 г., № 9, ст. 68, ст. 69.

2. Декларация о правах ребенка, которая была провозглашена резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1959 г. / Права человека: сборник международных документов и национального законодательства в 8 томах. Том 8. – Душанбе, 2010. – С. 47-48.

3. Минимальные правила обращения с заключенными, которые были одобрены Экономическим и Социальным Советом согласно резолюции 663-с (24) от 31 июля 1957 г. и рекомендованы ООН 25 мая 1984 г. (резолюция 1984/47) регулярно доклад / Права человека: сборник международных документов и национального законодательства в 8 томах. Том 3. – Душанбе, 2010. – С. 50-51.

4. Вопросы внедрения и реализации альтернативных видов лишения свободы в Республике Таджикистан. Коллектив авторов. – Душанбе, 2011. – С. 58.

5. Курс уголовного права. Том 2. Общая часть. Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.

6. Уголовное право России. Общая часть: учебник / С.А. Балеев, Б.С. Волков, Л.Л. Кругликов и др.; под ред. Ф.Р. Сундурова, И.А. Тарханова. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2009. – 751 с.

7. Стечкин Г.С. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, как уголовно-правовая мера, не связанная с изоляцией от общества: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 10.

List of literature:

1. Criminal Code of the Republic of Tajikistan of May 21, 1998 No. 574 with subsequent amendments of November 13, 2023 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 1998, No. 9, Art. 68, Art. 69.

2. Declaration on the Rights of the Child, proclaimed by General Assembly resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959 / Human Rights: a collection of international documents and national legislation in 8 volumes. Volume 8. – Dushanbe, 2010. – P. 47-48.

3. Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, approved by the Economic and Social Council by resolution 663-c (24) of 31 July 1957 and recommended to the United Nations on 25 May 1984 (resolution 1984/47) regular report / Human Rights: a collection of international documents and national legislation in 8 volumes. Volume 3. - Dushanbe, 2010. - P. 50-51.

4. Issues of introduction and implementation of alternative types of imprisonment in the Republic of Tajikistan. Collective authors. – Dushanbe, 2011. – P. 58.

5. Course of criminal law. Volume 2. General part. The doctrine of punishment / Edited by N.F. Kuznetsova, I.M. Tyazhkova. – М.: IKD “Zertsalo-M”, 2002.

6. Criminal law of Russia. General part: textbook / S.A. Baleev, B.S. Volkov, L.L. Kruglikov and others; edited by F.R. Sundurova, I.A. Tarkhanova. - 3rd ed., revised. and additional – М.: Statute, 2009. – 751 p.

7. Stechkin G.S. Deferment of serving a sentence for pregnant women and women with young children as a criminal-legal measure not associated with isolation from society: Abstract of Cand. of Law Dissertation. – Moscow, 2003. – P. 10.

ТДУ: 343.34

Ахмедова Манижахон Носировна

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурорӣ Донишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

E-mail: akhmedovamanizha.n@gmail.com

Тел.: (+992) 92-775-64-90

Каримов Каримберди Муиниддинович

магистранти соли якуми кафедраи назария ва
таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

E-mail: karimiyon1995@mail.ru

Тел.: (+992) 92-951-44-77

БАЪZE MACЪАЛAXOИ MУҚOBI MAT BO TEPPOPIЗM BA ЭKCTPEMIЗM

Калидвожа: муқовимат, терроризм ва экстремизм, ҷиноятҳои вазнин, ҷиноятҳои махсусан вазнин, Кодекси ҷиноятӣ, Қонун, Барномаи давлатӣ, Стратегия, Концепсия, роҳҳои муқовимат, тадбирҳои мушаххас, пешгирии ҷинояткорӣ, маърифати ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муҳимияти муқовимат бо терроризм ва экстремизм дар асоси қонунгузориҳои ҷиноятӣ, қонунҳои соҳавӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ марида таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ҳақиқат ҳам дар замони муосир муқовимат бо терроризм ва экстремизм яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлатҳои дунё гардидааст. Аз ҳамин нуқтаи назар ҳатто ташкилотҳои байналхалқӣ низ оид ба муқовимат бо терроризм ва экстремизм фаъолияти худро боз ҳам бештар қардаанд. Ҳамаи ҳолатҳои мазкур аз саривақтӣ будани муқовимат бо ин ҷиноятҳоро нишон медиҳад.

Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ буда, дар он таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонуни тартиботи ҳуқуқӣ қафолат дода шудааст.

Яке аз масъалаҳои меҳвариро дар Паёми имсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм фаро мегирад. Тавре Пешвои муаззами миллат махсус иброз намуданд, ки: “Пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, баҳусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд”.

Дар воқеъ, солҳои охир терроризм ва экстремизм ба ҳатари глобалӣ табдил ёфта, ҷаҳони муосирро ба ташвиш овардааст. Афзоиши ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ ва террористидошта ба вусъат ёфтани терроризми байналмилалӣ, фаъолшавии унсурҳои тундраву

ифротгаро, ҷалби ҷавонон ба сафи созмонҳои экстремистиву террористӣ ва иштироки онҳо дар низоъҳои мусаллаҳонаи давлатҳои хориҷӣ мусоидат менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ-бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ ворид гардида, баҳри таҳкими ваҳдати миллӣ ва сулҳу суботи комил дар кишвар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаёти давлативу ҷамъиятиро сафарбар менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати тозаистиклол, ки 33-солагии онро дар фазои суботи сиёсии осуда таҷлил менамояд, дар баробари дигар кишварҳои ҷаҳон аз таъсири имконпазири рӯйдоду таҳаввулоту манфии ҷомеаи ҷаҳонӣ истисно намебошад.

Ҷумҳурии мо дар заминаи бадастоварии Истиқлоли давлатӣ ва барқарорсозии Ваҳдати миллӣ мушқилиҳои зиёд ва манфури сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангиро пушти сар намуд, ки хисороти зиёди пулию молиро ба бор оварданд. 3-ин рӯ кишвари мо барои таҳкими

пояҳои Истиқлолияти давлатӣ, пойдорӣ Ваҳдати миллӣ ва таъмини суботи комил барои пешгирӣ, аз байн бурдан ва несту нобуд кардани омилҳои манфии сиёсии ҷомеаи имрӯза, махсусан терроризму экстремизм зарурат дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паёми солонаи хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷамъбасти масъалаҳои муҳими сол ва дурнамои соли минбаъда суҳанронӣ менамоянд, ки дар оғози ҳар Паём пеш аз баррасии вазъи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, вазъи мавҷудаи байналмилалӣ ба таври мухтасар баён мегардад. Зеро вазъи сиёсии ҷаҳони имрӯза, аз ҷумла давлатҳои исломӣ аз нигоҳи амният хеле муташанниҷ буда, таъсири он ба тамоми кишварҳои олам, аз ҷумла давлати мо истисно намебошад.

Дар ҷаҳони муосир равандҳо ва зухуроте мавҷуданд, ки на танҳо ба як кишвар ва ё як минтақа, балки ба тамоми кишварҳои ҷаҳон ва дар маҷмӯъ ба кулли мардумони сайёра таҳдид мекунанд. Яке аз чунин зухуроти номатлуб, ки хатари минтақавию байналмилалиро ба бор оварда, дар ҳама минтақаҳои олам тамоюли паҳншавиро дорад, терроризм ва экстремизм мебошад, ки боиси тавачҷуҳи ҳаматарафаи созмону ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҷаҳон гардидааст. Ҳарчанд падидаҳои ҷойдошта мавҷуди ин аср нестанд, вале дар баробари асри нав симои навро ба худ гирифта, моҳияти онҳо шакли муташаккилтару мураккаби зохиршавиро пайдо кардааст. Имрӯз ва дар оянда низ терроризм ва экстремизм ҳамчун хавфноктарин таҳдидҳо барои инсоният ва ҷомеаи умумибашарӣ боқӣ монда, бо истифода аз технологияи муосир, ки босуръат рушд намуда истодааст, тарзу усулҳои нави истифодабариро ба худ касб мекунанд. Барои мисол, дар як даҳсолаи охир садҳо ҳазор нафар мардуми осоишта қурбони амалҳои террористӣ ва экстремистӣ гардида, ҳазорҳо нафари дигар маъҷубу қорношоям шуданд. Ҳалокати ҳазорон мардуми осоиштаи сайёра, алалхусус қисми осебпазири ҷомеа занону кӯдакон аз ин хатари марғовар гувоҳи он аст, ки ин амалу кирдори ваҳшиёна ба касево чизе раҳм надорад ва ҳамчун василаи амалӣ сохтани ҳадафу мақсадҳои нопок аз ҷониби як тӯдаи аз фарҳангу маърифат дур, беҳирад ва ҷохилу нотавонбин истифода мегардад.

Экстремизм аз вожаи фаронсавии «extremisme» ва лотинии «extremus» гирифта шуда, маънои луғавиаш ифротгароӣ, тундравӣ, фикру андешаҳо ва амалҳои тундравона, аз ҳад

гузаштан, аз андоза гузаштанро дорад. Экстремист шахсест, ки дар фаъолияти худ ҷонибдори амалҳои якравию тундравӣ аст. Ин амалу зухурот метавонад, дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон – дар дин, сиёсат, идеология, илм ва ҳатто дар варзиш низ ба миён ояд.

Терроризм худ падидаи номатлуби ҷомеаи навин буда, фаҳмиши он дар содир кардани ҷиноятҳои вазнин, аз қабилӣ қатлу қуштори инсон, ба гаравгон гирифтани одамон, тарқонидани иншоотҳои гуногуни истеҳсолӣ ва маишаву фароғатӣ, рабудани воситаҳои гуногуни нақлиётӣ ва амсоли инҳо дониста мешавад. Экстремизм бошад, ҳислати ҷудоихоҳӣ, ифротгароӣ ва иғвоангезиро доро буда, бо терроризм алоқаи ногусастани дорад. Бо тарзи дигар, мақсад ва оқибати экстремизм ин терроризм аст. Вале дар умум чунин баҳогузори мебояд намуд, ки ҳарду ба истилоҳи комилан хатари қалони парокандагиву бесарусомониро доро буда, оқибати басо нағовар доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радифи дигар кишварҳои ҷаҳон бо ин зухуроти номатлуб мубориза бурда, талош менамояд, то ки аз пайомади ногувори ин гуна амалҳо ҷилавгирӣ намояд. Вобаста ба ин ва баҳри тадбиқи сиёсати давлатӣ дар ин самт, аз ҷониби Ҳукумати мамлакат як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд, ки бо мақсади таъмини ҳифзи амният, шаҳрвандони он ва дигар шахсон дар қаламрави он қарордошта, аз таҳдиди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ), тадбиқи уҳдадорҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, танзими ҳуқуқии муносибатҳои вобаста ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, барҳам додани таҳдиди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) дар қаламрави кишвар, ошкор намудан, аз байн бурдан ва пешгирии сабаб ва шароитҳои, ки боиси ба миён омадан ва паҳн шудани терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) мегарданд, инчунин рафъи оқибатҳои ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта, равона гардидаанд.

Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи соли 2020, №1655. [1], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23-юми декабри соли 2021, №1808. [2], фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи тадбирҳои пурзӯр кардани мубориза бо терроризм аз 21 апрели соли 1997, №707[3], Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пурзӯр

намудани мубориза бар зидди терроризм дар солҳои 2000-2003, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2000, №320[4] тасдиқ шудааст, Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2016, №776[5] тасдиқ гардидааст, Концепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой), ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2006, №1717[6] тасдиқ шудааст, Конвенсияи Шанхай дар бораи мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротталабӣ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январи соли 2002, №513[7] тасдиқ шудааст ва Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187[8] тасдиқ шудааст, қабул гардидаанд, ки барои муборизаи оштинопазир бурдан бо чунин зухуроти номатлуб мусоидат намудаанд ва тадбирҳои иловагӣ роҳандозӣ гардида истодаанд.

Дар қонунҳои амалкунанда худи мафҳуми ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ (ифротгарой) ва террористидошта шарҳ дода шудааст. Ба ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта ҷиноятҳои дар моддаҳои 307, 307¹, 307², 307³, 307⁴ Кодекси ҷиноятӣ[9] пешбинигардида, инчунин ҷиноятҳои дар моддаҳои 157, 158, 160, 185, 188, 189, 237, 237¹, 242, 243 пешбинамудаи Кодекси мазкур, агар онҳо аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллий, маҳалгарой ё динӣ, ҳамчунин аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адоват нисбати кадом як гурӯҳи иҷтимоӣ содир шуда бошанд, дохил мешаванд, ки дар маҷмӯъ 15 таркиби ҷиноятҳоро дар бар мегиранд.

Мутобиқи қонунгузори амалкунандаи самти мазкур ҷиноятҳое, ки дар моддаҳои 179, 179¹, 179², 179³, 181, 182, 184, 184¹, 184², 184³, 184⁴, 185, 187, 193, 194, 194¹, 194², 194³, 194⁴, 194⁵, 310 ва 402 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ки дар маҷмӯъ 22 таркиби мушаххасро ташкил медиҳанд, ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ маҳсуб меёбанд. Таҳлили меъёрҳои Кодекси мазкур нишон доданд, ки дар меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ 21 таркиби ҷиноятҳои хусусияти террористидошта зикр гардидаанд.

Ҷиноятҳои экстремистиву террористӣ хусусияту дараҷаи баланди ба ҷамъият хавфнокиро доро мебошанд, зеро ба амнияти ҷамъиятӣ,

асосҳои сохтори конституционӣ ва амнияти давлат, инчунин ба сулҳу амнияти инсоният таъовуз мекунад.

Бояд таъаккур дод, ки терроризм ва экстремизм аз рӯи оқибатҳои худ аз таҳдидҳои ҷиддии ҷомеаи ҷаҳони муосир ба ҳисоб рафта, амнияти инсоният, сулҳу субот ва истиқлолияти давлатии кишварҳоро зерӣ хатар мегузоранд.

Таъсири манфии ин зухуроти номатлуб, бахусус пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Осиёи Марказӣ баръало зоҳир шуд. Аз шароити номусоид ва ноустувории давлатҳои тозаистиклол, аз ҷумла, Тоҷикистон истифода бурда, ба кишвар нерӯҳои бунёдгарои исломӣ ва ифротгарой роҳ ёфта, ба таблиғу ташвиқ ва амалӣ намудани ақидаҳои ифротгароёнаи худ шурӯъ намуданд.

Дар сафи пеши ин гурӯҳҳои ифротгарой қабл аз ҳама иттиҳоди ҷиноятӣ экстремистиву террористии “Ансоруллоҳ”, “Ҳаракати Исломии Туркистон”, “Ҷабҳат-ун-Нусра”, “Давлат-ул-Ислом”, “Ҷамоати Таблиғ”, “Ҳизб-ут-Таҳрир”, равияи “Салафия”, “Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон” ва ғайраҳо қарор доранд, ки бо ҳар роҳу васила ба ташвиқу тарғиби ғояҳои ба мардуми мо бегона кӯшиш карда истодаанд.

Ғояи асосии ин иттиҳодияҳои ҷиноятӣ ноором кардани вазъи сиёсӣ иҷтимоии давлат ва ҷомеа, дигаргун намудани сохти конституционии кишвар, маҳв кардани арзишҳои умумибашарӣ ва урфу одатҳои милли буда, баҳри расидан ба мақсадҳои ниҳонии худ онҳо дар зерӣ ниқоби дини мубини Ислом ба ҷиноятҳои вазнин ва маҳсусан вазнин, аз қабилӣ бо истифодаи зӯроварӣ дигаргун кардани сохти конституционии давлатҳо, ноором намудани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ, кушторҳо, ғоратгарӣ, таъовуз ба номус ва ғайраҳо даст мезананд.

Барҳақ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд намудаанд, ки “Террорист – дин, мазҳаб ва миллат надорад”.

Ҳеҷ вақт дини мубини Ислом мусулмонро ҳидоят ба содир кардани ҷиноят накардааст.

Баръақс, дар оятҳои Қуръони Маҷид ва ҳадисҳои “сухани нек гуфтан”, “ба паймони хеш вафо кардан”, “адл намудан”, “ёрӣ расонидан ба муҳтоҷон”, “таҳаммулпазирӣ” ва “нақӯкорӣ” – аз хислатҳои неки инсон пазируфта шудаанд.

Дар баробари ин “золимӣ”, “ситамгарӣ” ва “ҳиёнаткорӣ” аз хислатҳои бади инсон доништа шуда, Ислом – покизагӣ, росткорӣ ва ростгӯиро талаб менамояд.

Вазъияти ба амаломада аз мо талаб менамояд, ки дар давраи ҳассос зиракии сиёсиро аз даст надода, баҳри пешгирӣ намудани шомилшавии шахрвандон ба иттиҳодияҳои ифротгарой, иштироки онҳоро дар задухӯрдҳои мусаллаҳонаи дигар давлатҳо пешгирӣ намоем.

Аз ин рӯ, бояд тадбирҳои судманде андешем, ки дар қатори кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тамоми қувваҳои солими ҷомеа ва ҳар як фарди ватандӯсту соҳибмаърифат ба муқобили ин зуҳуроти хатарнок сафарбар гарданд.

Ҳамин тариқ аз омӯзиш ва таҳлилҳои боло ишорагардида чунин хулосабарориҳои тавсиявиरो мувофиқи мақсад мешуморем:

- Ҳимояи Ватан, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, пешгирии шомилшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ бояд, ки мавзӯҳои асосии соҳаи кино, телевизион, радио ва тамоми муассисаҳои фарҳангӣ, шоирону нависандагон, рӯзноманигорон ва аҳли эҷод гардад;

- андешидани тадбирҳои иловагии дастаҷамъона дар самти иқтисодиву иҷтимоӣ бо ҳадафҳои баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардум ва халқи ҷумҳурӣ;

- ба роҳ мондани корҳои самарабахши таълимӣ тарбиявӣ аз ҷониби мақомоти идораҳои соҳаи маориф ва фарҳанг барои баланд бардоштани сатҳи мафкура, маърифат ва фарҳанги зебоишиносиву инсондӯстии насли ҷавон дар кишвар.

Зикркардаҳои боло ишора ба он менамояд, ки барои муқовимат намудан ба ҷиноятҳои мутташаккилона тамоми механизмҳои густурда ва ба талаботи пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ созгорро бояд мавриди истифода қарор дод. Дар баробари ин, барои боз ҳам ҷоннок намудани раванди муқовимат бо ҷинояткориро метавон бо роҳи баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии ҳуқуқи аҳоли ба даст овард.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Зиёбоева М.Н.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ И ЭКСТРЕМИЗМОМ

Ключевые слова: сопротивление, терроризм и экстремизм, тяжкие преступления, особо тяжкие преступления, Уголовный кодекс, Закон, Государственная программа, Стратегия, Концепция, способы сопротивления, конкретные меры, профилактика преступности, юридическое образование, правосознание.

Аннотация. В данной статье проанализировано и изучено значение борьбы с терроризмом и экстремизмом на основе уголовного законодательства, отраслевых законов и программных документов. Фактически в современное время борьба с терроризмом и экстремизмом стала одной из первоочередных задач стран мира. С этой точки зрения даже международные организации активизировали свою деятельность в борьбе с терроризмом и экстремизмом. Все эти случаи показывают своевременность борьбы с этими преступлениями.

Ахмедова Манижахон Носировна – ассистент кафедры судебного права и прокурорского надзора Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. E-mail: akhmedovamanizha.n@gmail.com, Тел: (+992) 92-775-64-90

Каримов Каримберди Муиниддинович – магистрант первого курса кафедры теории и истории государства и права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. E-mail: karimiyan1995@mail.ru, Тел.: (+992) 92-951-44-77

SOME ISSUES OF COMBATING TERRORISM AND EXTREMISM

Keywords: resistance, terrorism and extremism, serious crimes, especially serious crimes, Criminal Code, Law, State Program, Strategy, Concept, methods of resistance, specific measures, crime prevention, legal education, legal awareness.

Annotation: This article analyzes and examines the importance of combating terrorism and extremism based on criminal legislation, industry laws and policy documents. In fact, in modern times, combating terrorism and extremism has become one of the top priorities of countries around the world. From this point of view, even international organizations have stepped up their efforts to combat terrorism and extremism. All these cases show the timeliness of combating these crimes.

Akhmedova Manizhakhon Nosirovna – assistant of the department of judicial law and prosecutors supervision of Tajik State University of Law, Business and Politics. E-mail: akhmedovamanizha.n@gmail.com, Tel.: (+992) 92-775-64-90

Karimov Karimberdi Muiniddinovich – first-year master's student of the Department of Theory and History of State and Law of the Tajik State University of Law, Business and Politics. E-mail: karimiyaon1995@mail.ru, Tel.: (+992) 92-951-44-77

Рӯйхати адабиёт.

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи соли 2020, №1655.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23-юми декабри соли 2021, №1808.
3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи тадбирҳои пурзӯр кардани мубориза бо терроризм аз 21 апрели соли 1997, №707.
4. Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди терроризм дар солҳои 2000-2003, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2000, №320 тасдиқ шудааст.
5. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2016, №776 тасдиқ гардидааст.
6. Концепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой), ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2006, №1717 тасдиқ шудааст.
7. Конвенсияи Шанхай дар бораи мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротгалабӣ, ки бо қарори Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январи соли 2002, №513 тасдиқ шудааст.
8. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187 тасдиқ шудааст.
9. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми майи соли 1998, №574. // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1998, №9, мод.68, мод.69, №22, мод.306; с.1999, №12, мод.316; с.2001, №4, мод.149, мод.167; с.2002, №11, мод.675, мод.750; с.2003, №8, мод.456, мод.468; с.2004, №5, мод.346, №7, мод.452, мод.453; с.2005, №3, мод.126, №7, мод.399, №12, мод.640; с.2007, №7, мод.665; с.2008, №1, қ.1, мод.3, №6, мод.444, мод.447, №10, мод.803, №12, қ.1, мод.986, №12, қ.2, мод.992; с.2009, №3, мод.80, №7-8, мод.501; с.2010, №3, мод.155, №7, мод.550; с.2011, №3, мод.161, №7-8, мод.605; с.2012, №4, мод.258, №7, мод.694; с.2013, №6, мод.403, мод.404, №11, мод.785, №12, мод.881; с.2014, №3, мод.141, №7, қ.1, мод.385, мод.386; с.2015, №3, мод.198, мод.199, №11, мод.949, №12, қ.1, мод.1107; с.2016, №3, мод.127, №5, мод.355, мод.356, №7, мод.608, мод.609, №11, мод.874, мод.875; с.2017, №12, мод.2, мод.3, №7-9, мод.586; с.2018, №1, мод.4, мод.5, №5, мод.266, №7-8, мод.522; с.2019, №1, мод.1, мод.2, №6, мод.311; с.2020, №1, мод.8, мод.9, №7-9, мод.607, мод.623, №12, мод.904).

Список литературы.

1. Закон Республики Таджикистан «О противодействии экстремизму» от 2 января 2020 года №1655.
2. Закон Республики Таджикистан «О противодействии терроризму» от 23 декабря 2021 года №1808.
3. Указ Президента Республики Таджикистан о мерах по усилению борьбы с терроризмом от 21 апреля 1997 года №707.
4. Государственная программа Республики Таджикистан по усилению борьбы с терроризмом на 2000-2003 годы, утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 26 июля 2000 года №320.
5. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы, утвержденная приказом Президента Республики Таджикистан от 12 ноября 2016 года №776.
6. Единая концепция Республики Таджикистан по борьбе с терроризмом и экстремизмом (экстремизмом), утвержденная Указом Президента Республики Таджикистан от 28 марта 2006 года №1717.

7. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, утвержденная решением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 30 января 2002 года № 513.

8. Стратегия противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы, утвержденная Указом Президента Республики Таджикистан от 1 июня 2021 года №187.

9. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574. // (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, стр. 1998 г., № 9, ст. 68, ст. 69, № 22, ст. 306; п. 1999 г., № 12, ст. 316; п. 2001 г., № 4, ст. 149, ст. 167, № 11, ст. 8; ст.456, ст.2004, ст.346, ст.453, ст.126, ст.12, ст. 665, п. 1, п. 1, ст. ст.444, ст.447, №10, ст.803, №12, ст.1, ст.986, ст.2, ст.992; 80, № 7-8, статья 501, статья 155, статья 2011, статья 161; № 7-8, ст. 605, № 4, ст. 694; , № 3, ст. 141, № 7, кв. 1, ст. 385, ст. п. 2015, статья 198, статья 199, статья 11, статья 949, статья 12, статья 1107, статья 355, статья 127, статья 2016, статья 356, статья 7, статья 608, статья 609, статья 11, статья 874, статья. 875; № 12, статья 2, статья 3, статья 7-9, статья 586, п. 2018, статья 4, статья 5, статья 5, статья 266, статья 7-8, статья 522 2019, статья 1, статья 6, статья 2020, статья 8, статья 9, статья 607 Ст. 623, № 12, Ст. 904).

Bibliography.

1. Law of the Republic of Tajikistan "On Combating Extremism" dated January 2, 2020 No. 1655.

2. Law of the Republic of Tajikistan "On Combating Terrorism" dated December 23, 2021 No. 1808.

3. Decree of the President of the Republic of Tajikistan on measures to strengthen the fight against terrorism dated April 21, 1997 No. 707.

4. State Program of the Republic of Tajikistan to Strengthen the Fight against Terrorism for 2000-2003, approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated July 26, 2000 No. 320.

5. National Strategy of the Republic of Tajikistan to Counter Extremism and Terrorism for 2016-2020, approved by the Order of the President of the Republic of Tajikistan dated November 12, 2016 No. 776.

6. The Unified Concept of the Republic of Tajikistan on Combating Terrorism and Extremism (Extremism), approved by the Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated March 28, 2006 No. 1717.

7. The Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism, approved by the decision of the Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated January 30, 2002 No. 513.

8. The Strategy for Countering Extremism and Terrorism in the Republic of Tajikistan for 2021-2025, approved by the Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated June 1, 2021 No. 187.

9. Criminal Code of the Republic of Tajikistan of May 21, 1998, No. 574. // (Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, p. 1998, No. 9, Art. 68, Art. 69, No. 22, Art. 306; p. 1999, No. 12, Art. 316; p. 2001, No. 4, Art. 149, Art. 167, No. 11, Art. 8; Art. 456, Art. 2004, Art. 346, Art. 453, Art. 126, Art. 12, Art. 665, p. 1, p. 1, Art. Art. 444, Art. 447, No. 10, Art. 803, №12, Art.1, Art.986, Art.2, Art.992; 80, №7-8, Art.501, Art.155, Art. 2011, Art.161; №7-8, Art.605, №4, Art.694; , №3, Art.141, №7, Apt.1, Art.385, Art.p. 2015, Art.198, Art.199, Art.11, Art.949, Art.12, Art.1107, Art.355, Art.127, Art. 2016, Art.356, Art.7, Art.608, Art.609, Art.11, Art.874, Art.875; №12, Art.2, Article 3, Article 7-9, Article 586, paragraph 2018, Article 4, Article 5, Article 5, Article 266, Article 7-8, Article 522 2019, Article 1, Article 6, Article 2020, Article 8, Article 9, Article 607 Art. 623, No. 12, Art. 904).

ТДУ: 343.01

Гозиева Манижа Хуршедовна,

асистенти кафедраи ҳуқуқи конституционии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон.

E-mail: khurshedzodam@mail.ru

Телефон: (+992) 92-624-04-10

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАТБИҚИ ҶАЗОИ ЧИНОЯТӢ

Калидвожаҳо: назарияи илм, ҳуқуқи чиноятӣ, асосҳои конституционӣ, Конститутсия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, татбиқи ҷазо, ҷазои чиноятӣ, муқаррароти қонунгузорӣ, илми ҳуқуқи чиноятӣ, амнияти давлатӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқии чиноятӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои назариявии асосҳои конституционии татбиқи ҷазои чиноятӣ дар асоси ғояҳои илми муосири соҳаи ҳуқуқи конституционӣ ва ҳуқуқи чиноятӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ҷазои илми яке аз ҷараёнҳои муосире, ки ба таҳқиқи илмӣ фаро гирифта шуда истодааст асоси конституционӣ-ҳуқуқии муносибатҳои мушаххаси танзимшаванда мебошад. Барои ба таври адолатнок ҳаллу ҷасл шудани бахсҳои ҳуқуқӣ ва ё баҳои ҳуқуқӣ додан ба чиноят ин ба роҳбарӣ гирифтани принципҳо ва меъёрҳои конституционӣ ба ин ҷараён мебошад. Мақолаи мазкур низ яке аз равандҳои таҳлилии мақсади болозикр ба шумор меравад.

Яке аз марҳилаҳои асосӣ ва муҳими татбиқи қонунгузориҳои чиноятӣ ин таъин намудани ҷазо махсуб меёбад. Бояд тазаккур дод, ки яке аз санадҳои муҳим ва роҳбарикунанда дар низоми қонунгузорӣ, хусусан қонунгузориҳои чиноятӣ ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар асоси талаботи моддаи 20-и Конститутсияи мазкур “Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани чиноят гунаҳгор доништа намешавад. Ҳеч кас баъди гузаштани муҳлати таъқиби чиноятӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки хангоми воқеъ шуданаш чиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як чиноят ҳеч кас такроран ҷазо намебинад. Қонуне, ки баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад. Мусодираи пурраи молу мулки шахси маҳкумшуда манъ аст” [1].

Дар ин меъёри Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ нақши марказӣ дошта, ифодагари он аст, ки шахсе, ки дар содир кардани чиноят айбдор шудааст, то он лаҳзае, ки гуноҳи ӯ пурра тавассути ҳукми ба қувваи қонунӣ даромадаи суд исбот нашудааст, бегуноҳ эътироф карда мешавад. Нисбат ба шахс

то ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд таъқиботи чиноятӣ сурат гирифтаниш мумкин аст, аммо шахс то он дам бегуноҳ ҳисобида шуда, танҳо баъди эътибор пайдо намудани ҳукми суд нисбат ба ӯ ҷазо татбиқ карда мешавад.

Бесабаб нест, ки **Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар вобаста ба ҳуқуқ ва тақмили қонунгузорӣ чунин иброз намуданд, ки:** “Таъмин намудани рушди устувор ва босуръати кишвар танзими ҳуқуқии саривақтӣ ва ҳамаҷонибаро талаб менамояд. Қонунгузорӣ бояд пайваستا тақмил дода шавад ва ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад. Аз ин рӯ, аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон бояд тамоми саъю кӯшиши худро ба ин самт равона созанд. Тамоми сохтору мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд ҳамаи захираву имкониятҳоро ҷиҳати иҷрои вазифаҳои зикршуда барои соли 2024, ки сиёсати солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил мегардад, сафарбар намоянд. Зеро Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки заминаи эъмори давлати мустақили миллӣ ва пешравии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишварро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад.

Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки соли 2024 ба ифтихори ин санаи бисёр муҳимми таърихӣ “Соли маърифати ҳуқуқӣ” эълон карда шавад” [2.]. Бо боварӣ метавон зикр намуд, ки қонунгузорию такмилёфта ва шууру маърифати баланди ҳуқуқии шаҳрвандон боиси пастшавии сатҳи ҷинояткорӣ гардида, заминаи муҳим барои мувоҷеҳ нагаштан ба ҷазои ҷиноятӣ мегардад.

Дар муурофияи судии ҷиноятӣ асосан муносибат миёни шахс ва давлат ҳаллу фасл мегардад. Ҳалли одилонаи ҳар як баҳс талаб менамояд, ки тарафҳои ба он ҷалбшаванда дар мавқеи баробар қарор дошта, имкониятҳои баробари ҳимояи манфиатҳои худро дошта бошанд. Тарафҳои ин баҳсро аз як тараф мақомоти давлатии баамалбарорандаи таъкиботи ҷиноятӣ, ки ваколатҳои ҳокимиятиро доранд ва аз тарафи дигар инсон – шахси ҷиноятсодирнамуда, ки нисбат ба ӯ ҷораҳои маҷбуркунии муурофиявӣ, ҳатто ҳабси пешакӣ татбиқ карда мешавад, ташкил медиҳанд. Аз ҳамин лиҳоз, татбиқи ҷазо ҳамчун ҷораи маҷбуркунии давлатӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Барои дарки амиқи татбиқи ҷазо зарур аст то ба мафҳуми ҷазо сарфаҳм равем. Ҷазо ҷораи маҷбуркунии давлатӣ аст, ки танҳо бо ҳукми суд амалӣ карда мешавад [3.]. Қобили қайд аст, ки мафҳуми ҷазо дар қонунгузори шуравӣ мавҷуд набуд ва бори нахуст дар меъёри махсуси Кодекси ҷиноятии амалкунанда (Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1998 қабул карда шудааст) возеҳу равшан зикр гардидааст.

Ба ҷазо нишонаҳои зерин хос аст: а) ҷазо ҷораи маҷбуркунии давлатӣ мебошад. Ҷораҳои маҷбуркунии давлати гуногун мебошад, вале ҷазои ҷиноятӣ яке аз шаклҳои сангин ва вазнинтарини он мебошад; б) ҷазои ҷиноятӣ бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Ҳукми айбдорӣ баҳои манфии расмӣ буда, аз тарафи суд ва аз номи давлат бароварда мешавад; в) ҷазо нисбати шахси гунаҳкор эътироф гардида, татбиқ карда мешавад. Ҷазои ҷиноятӣ хусусияти фардӣ дошта, танҳо нисбати шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор мебошад, татбиқ карда мешавад ва бар ягон ҳолат ба зиммаи шахсони дигар (падар ё модари ноболиғ) гузошта намешавад; г) ҷазо аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои дар

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида иборат мебошад. Ҳаҷми маҳрумӣ ё маҳдудияти ҳуқуқи озодиҳо бояд ба вазнинии ҷинояти содиршуда ва инчунин шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошад [4, с.189].

Ҳамин тариқ, ҷазо бо асосҳои умумие татбиқ мегардад, ки дар қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (хусусан, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) мустаҳкам карда шудаанд. Дар асоси талаботи моддаи 60-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ба шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор дониста шудааст, дар доираи муқаррарнамудаи моддаи Қисми махсус боназардошти муқаррароти Қисми умумии ҳамин Кодекс ҷазои сазовор таъин карда мешавад. Намуди ҷазои нисбатан саҳттар аз ҷумлаи ҷазохое, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди ҷазои нисбатан сабуктар ноил шудан ба мақсади ҷазоро таъмин карда натавонад. Ҳангоми таъини ҷазо суд принсипи фардикунондани ҷазоро ба асос гирифта, хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, яъне арзиши объектҳои бо қонун муҳофизатшаванда, сабабҳои содир намудани ҷиноят, тарзи амал, шахсияти гунаҳгор, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, ҳолатҳои, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунад, фикру ақидаи ҷабрдидааро аз рӯи парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ ба назар мегирад” [3.].

Дар робита ба асосҳои умумии ҷазо дар адабиёти илмии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба назарияҳои мухталифи олимони соҳаи марбута рӯ ба рӯ шудан мумкин аст. Ба асосҳои умумии таъини ҷазо асосҳои (принсипҳои) зерин мансубанд: қонуният, фардикунонии ҷазо, одилона будани ҷазо [4, с.230.]. Дар баъзе аз адабиёт нишонаҳои мухталифи асосҳои умумии таъини ҷазо зикр гардидааст. Нишонаҳои зерини асосҳои умумии таъини ҷазо мавҷуданд:

а) нишонаи яқум – ин аз ҷониби қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудани асосҳои умумӣ мебошад;

б) нишонаи дуом – асосҳои омӯхташаванда ва хусусиятҳои умумии онҳоро ташкил медиҳад;

в) нишонаи сеюм – ин маҷмӯи қоидаҳои, ки принсипҳои таъини ҷазоро ифода мекунад. Асосҳои умумии таъини ҷазо моҳиятан ба се намуд ҷудо карда мешаванд:

а) асосӣ;

б) иловагӣ;

в) ҷазохое, ки ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ таъин карда мешаванд [5, с.138.].

Ҳангоми интихоби намуд ва ҳадди чазо зарур аст, ки объекти ҷиноят, тарзи содиршавии ҷиноят, натиҷаи оқибатҳои фарорасида, ба таври шарикӣ ё гурӯҳи содир шудани ҷиноят, инчунин ҷой доштани эҷесси (ифроти) иҷрокунанда ва ҳолатҳои дигари аз ҷониби қонунгузори ҷиноятӣ ба назар гирифта шавад. Намуд ва ҳадди чазо бояд ба ҳолати содиршавии ҷиноят мувофиқ бошад. Дар раванди татбиқи чазо принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба назар гирифта шаванд. Ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи содиршавии ҷиноят ба инобат гирифта шавад. Мақсади асоси чазо ин ислоҳи маҳкумшаванда мебошад. Яъне, дар вақти татбиқи чазо ба назар гирифта шавад, ки агар барои ислоҳи маҳкумшуда, чазои сабуқтар нокифоя бошад, сипас суд метавонад чазои вазнинтарро татбиқ созад.

Олими соҳа Кругликов Л.Л. ва Рогова Е.В., чунин мешуморад, ки татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва баҳодии он аз нуқтаи назари талаботи конституционӣ-ҳуқуқӣ яке аз механизмҳои қафолатдиҳанда ва адолатноки риоя гардидани принципҳои умумӣ-ҳуқуқии татбиқи ҷавобгарӣ маҳсуб мегардад [6,7.]. Албатта, бар заминаи фикри мазкур зикр карданамон мумкин аст, ки бояд дар вақти татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ дар баробари ба роҳбарӣ гирифтани принципҳои соҳавӣ бояд муқаррароти принципалии конституционӣ аз мадди назар дур нагардида, балки ба сифати ғояи роҳбарикунанда ба роҳбарӣ гирифта шавад.

Ба андешаи Гузеева О.С. масоили ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои гуногуни содиршаванда аз нуқтаи назари бештар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудааст. Роҷеъ ба ҷабҳаҳои конституционӣ-ҳуқуқии татбиқи чазои ҷиноятӣ ба таври кам таҳқиқот ба сомон расонида шудааст [8,9.]. Ба андешаи мо бошад, аз андешаи ибразнамудаи муаллиф аз мубрамии таҳқиқот дар ҷодаи мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Дар мачмуъ, агар мо ба масъалаи институтсионалии татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳуқуқӣ назар афканем таҳқиқоти самтноки олмон ва муҳаққиқони зерини хоричиро Антипов С.А. [10.], Бабаев М.М. [11.], Гулин Д.В. [12.], Гулинская А.Л. [13.], Дворянсков И.В. [14.], Джалгасынова Г.Д. [15.], Курганов С.И. [16.], Малсев В.В. [17.], Фатхудинов А.И. [18.] мушоҳида карданамон мумкин аст.

Ҳамин тариқ, бо назардошти принципҳои инсондустӣ ва адолат доир ба татбиқи чазои ҷиноятӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузори он ду ҳолат ба инобат гирифта шудааст:

1. Ҳолатҳое, ки чазоро сабуқ мекунад;
2. Ҳолатҳое, ки чазоро вазнин менамоянд.

Дар фардӣ сохтани ҷавобгарӣ ва чазо баназаргирии ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунанда, аҳамияти ҳоса ва нақши назаррас мебошад. Ҳолатҳое ки чазоро вазнин ва сабуқ мекунад ба таври мушаххас дар қонуни ҷиноятӣ, яъне Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақкам карда шудаанд. Дар асоси талаботи моддаи 61 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ҳолатҳои сабуқкунандаи чазо инҳо мебошанд: а) бори аввал содир намудани ҷиноят; б) ноболиғ будани гунаҳгор; в) ҳомилидор будан; г) кӯдакони хурдсол доштани гунаҳгор; д) бо сабаби вазнинии шароити зиндагӣ ва ё аз рӯи дилсӯзӣ содир намудани ҷиноят; е) содир намудани ҷиноят дар ҳолати ҳаяҷони сахти рӯҳие, ки сабаби он зӯроварӣ, таҳқири сахт ё амалҳои дигари ғайриқонунӣи ҷабрдида мебошад; ж) содир намудани ҷиноят дар ҳолати аз ҳадди муҳофизати зарурӣ гузаштан, дасгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда, зарурати ниҳой, таваккали асоснок, иҷрои фармон ё амр; з) таҳти таъсири маҷбурқунӣи ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ё вобастагии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагии дигар содир намудани ҷиноят; и) ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрор шудан, сидқан пушаймон шудан, ғаълона мусоидат кардан дар ошкор намудани ҷиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят ва дар кофтуқови молу мулки дар натиҷаи ҷиноят бадастомада; к) бевосита пас аз содир намудани ҷиноят расонидани ёрии тиббӣ ё кӯмаки дигар ба ҷабрдида, ихтиёран талофӣ кардан ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ислоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда равона гардидаанд” [3.].

Дар ҳолати татбиқи чазо ва ба амал баровардани адолати судӣ мақомоти суд меъёри зикршударо бояд ба назар гирад. Аз ҷумла, бори аввал содир намудани ҷиноят ҳамчун ҳолати сабуқкунандаи чазо на бо мазмуни воқеъӣ, балки бо мазмуни ҳуқуқии он фаҳмида ме-шавад. Масалан, агар шахс воқеан барои дуҷум ҷиноят содир намояд, аммо нисбати ҷинояти аввала муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё муҳлати иҷрои ҳукми айбдорқунӣ гузошта бошад ё доғи судиаш барҳам хӯрда ё бардошта шуда бошад ё умуман аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷинояти содиркардааш озод карда шуда бошад, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ӯ ҳамчун шахси бори аввал ҷиноят содиркарда ба ҳисоб меравад ва суд чунин ҳолатро ҳамчунин ҳолати сабуқкунандаи чазо эътироф менамояд [19, с.123.].

Ҳолатҳои номбаршуда намудҳои алоҳидаи пушаймонӣ аз кирдор буда, ифодагари рафтори мусбии шахс пас аз содир намудани ҷиноят ҳисобида мешавад, ки аз паст гардидани ҳавфи шахси ҷиноятсодирнамуда шаҳодат медиҳанд. Дар байни ин ҳолатҳо аввалан, ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрор шудан нишон дода шудааст, ки хангоми он шахси гунаҳгор ихтиёран ба мақомоти давлатӣ ҳозир шуда, ба гуноҳи худ оид ба содир намудани ҷиноят иқрор мешавад.

Ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрор шудан дар ҳадди муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан аҳамияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дошта, аз ангезаи ҳозиршавӣ вобастагӣ надорад. Оид ба содиршавии ҷиноят хабар доштан ё надоштани мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз тарафи онҳо ҷустуҷӯ намудани шахси гунаҳгор аҳамият надорад, асос дар он аст, ки бояд омада ба гуноҳи худ иқрор шудан ихтиёрий бошад, на бо роҳҳои дигар.

Ҷаброне муосидат кардан дар ошкор намудани ҷиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят, дар расонидани ёрӣ ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба фош кардани иштирокчиёни ҷиноят пешниҳод ва ҷустуҷӯи далелҳо аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ (мисол: ҷустуҷӯи восита ва олатҳои содир шудани ҷиноят) ифода меёбад [4, с.208].

Ҳамин тавр, қонунгузориҳои ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳолатҳои сабуккунандаи ҷазо, инчунин ҳолатҳои вазнинкунандаи онро дар меъёри алоҳидаи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам намудааст.

Дар асоси талаботи моддаи 62 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо инҳо мебошанд: а) такроран содир намудани ҷиноят, ретсидив, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят; б) оқибати вазнин доштани ҷиноят; в) дар ҳайати гурӯҳи шахсон, гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаққил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкилоти ҷиноятӣ) содир намудани ҷиноят г) нақши махсусан ҷаброне дар содир намудани ҷиноят; д) ба содир намудани ҷиноят дидаю дониста ҷалб кардани шахсоне, ки гирифтори бемории руҳӣ мебошанд, дар ҳолати мастӣ қарор доранд, инчунин шахсони хурдсол ё ноболиғ; е) содир намудани ҷиноят бо сабаби адовати маҳалгарой, миллӣ, наҷодӣ ё динӣ, таассуби динӣ, қассосгирӣ барои амалҳои қонунии шахсони дигар, инчунин бо мақсади рӯлӯш намудани ҷинояти дигар ё сабук кардани содиршавии он; ж) дидаю дониста аз тарафи гунаҳгор содир намудани ҷиноят нисбати зани ҳомиладор, инчунин нисбати кӯдаки хурдсол,

ноболиғ, шахси дигари бепаноҳ ё нотавабон ё шахсе, ки дар тобеияти гунаҳгор мебошад; з) содир намудани ҷиноят нисбати шахс ё ҳешовандони наздики ӯ вобаста ба иҷрои ҷабронеи хизматӣ ё ҷабронеи ӯ; и) ҷиноят содир намудани шахс, ки бо рафтори худ савганд ё қасами касбии ёдкардашро вайрон намудааст; к) содир намудани ҷиноят бо бераҳмии махсус садизм, шиканча ё азобу уқубат додани ҷабронеи ӯ; л) содир намудани ҷиноят бо истифодаи силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, техникаи ҳарбӣ, моддаҳои тарканд, воситаҳои таркиш ё воситаҳои ба он монанд, воситаҳои техникаи махсус тайёркардашуда, моддаҳои захира ва радиоактивӣ, дорувор ва дигар воситаҳои химиявии дорусозӣ ё бо усули барои ҷомеа хавфнок; м) содир намудани ҷиноят бо истифода аз шароити вазъияти ҷабронеи ӯ, офати табиӣ ё фалокатҳои дигари ҷабронеи ӯ, инчунин хангоми бетартибҳои оммавӣ; н) содир намудани ҷиноят дар ҳолати мастии майзадагӣ, мадҳӯшӣ аз маводи нашъаовар ё таҳти таъсири моддаҳои психотропӣ ва дигар моддаҳои мадҳӯшкунанда; о) қасдан содир намудани ҷиноят нисбати падару модар; п) содир намудани ҷиноят бо мақсади ғаразнок ё дигар нияти нопоку паст” [3].

Қобили зикр аст, ки инчунин дар қонунгузориҳои ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба татбиқи ҷазо падидаҳои зерин низ ҷой дорад:

- таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст. Таҳти мафҳуми мазкур қонунгузориҳои ҷиноятӣи ҳолатеро, низ пешбинӣ менамояд, ки хангоми мавҷуд будани ҳолатҳои сабуккунанда на фақат барои паст намудани ҷазо дар ҳудуди санҷиши ҷинояте, ки аз рӯи он кирдори шахси гунаҳгор банду баст карда мешавад, инчунин барои таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ҷинояти мазкур пешбинӣ шудааст, имконият медиҳад. Ҳамин тавр, асоси таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст, мавҷудияти ҳолатҳои истисноӣ мебошанд. Дар амалияи судӣ таҳти мафҳуми ҷойдошта, далелҳоеро дар назар дорад, ки дараҷаи ба ҷабронеи хавфнокии ҷиноятӣи содиршударо паст месозад. Дар қонунгузорӣ нишон додани нақши гунаҳгор, рафтори ӯ хангоми содир намудани ҷиноят ё пас аз он шаҳодати он аст, ки ӯ бояд иштирокчиӣ дуҷумдараҷаи ҷиноят бошад.

- таъини ҷазо барои ҷиноятҳои нотама. Хангоми таъин намудани ҷазо барои ҷиноятҳои нотама ҳолатҳои ба назар гирифта мешаванд, ки бо сабаби онҳо ҷиноят то ба охир расонида

нашудааст. Ин ҳолатҳо гуногун шуда метавонанд. Асос дар он аст, ки шахси гунаҳкор ҳамаи он ҳаракатҳое, ки аз рӯи нақшаи ӯ боиси амалгардии нияти ҷинояткоронаш мегарданд, содир намекунад. Содир накардани ин ҳаракатҳо ба иродаи гунаҳкор вобаста набошанд ҳам, ин ҳолат хангоми таъини ҷазо ба инобат гирифта мешавад. Ба инобат гирифтани ҳолатҳои номбурда аз он сабаб аст, ки тайёрӣ ва сӯйқасд ба ҷиноят нисбат ба ҷинояти хотимаёфта хавфи нисбатан ками ҷамъиятӣ доранд. Дар тайёрӣ ё сӯйқасд ба ҷиноят ба объекти таҳти ҷимояи қонуни ҷинояти қароргирифта ханӯз зарар расонида намешавад, ё заррае расонида мешавад, ки нисбати ҷинояти хотимаёфта сабуктар мебошад.

- таъин намудани ҷазо дар ҳолати содир намудани шарикӣ ҷиноят. Хангоми таъин намудани ҷазо барои ҷинояти дар шарикӣ содиршуда хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии шахс дар содир намудани он, аҳамияти ин иштирок дар муваффақ шудан ба мақсади ҷиноят, таъсири ӯ ба хусусият ва андозаи зарари расонидашуда ё зарари имконпазир ба назар гирифта мешавад. Ҷазо новобаста аз шакл ва намуди шарикӣ ба шахси гунаҳкор дар ҳудуди санксияи моддаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи кирдори ӯ банду баст карда мешавад, таъин мегардад. Хусусияти иштироки воқеии шахс аз рӯи нақши ӯ дар содиршавии ҷиноят муайян мегардад ва ба сифати ташилкунанда, иҷрокунанда, таҳрикунанда, ёрдамчӣ баромад менамояд. Ғайр аз ин хусусияти иштироки воқеии шахс аз ҳолатҳои мушаххас вобаста мебошад, ки хангоми он мумкин аст шарикӣ дараҷаи хавфнокияш пасттар бошад. Масалан, таҳрикунанда нисбат ба иҷрокунанда. Аз ҳамин лиҳоз дараҷаи иштироки воқеии шахс дар содир намудани ҷиноят, таъсири ӯ ба хусусият ва андозаи зарари расонидашуда на фақат тавассути он ки шахс ба сифати кадом намуди шарикӣ ҷиноят баромад мекунад муайян мегардад.

Ҳамин тавр, хангоми таъини ҷазо ба шахсоне, ки дар шарикӣ ҷиноят содир намудаанд, суд аз рӯи принципи фардикунии ҷавобгарӣ ва ҷазо амал намуда, вобаста ба хусусияту дараҷаи иштироки воқеии онҳо дар содир намудани ҷиноят ҷазо таъин месозад.

- таъини ҷазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноят. Хангоми таъин намудани ҷазо дар ҳолати ретсидив, ретсидиви хавфнок ё ретсидиви махсусан хавфнокӣ ҷиноятҳо шумора, хусусият ва

дараҷаи хавфнокӣ ҷамъиятӣ ҷиноятҳои қаблан содиршуда, ҳолатҳое, ки дар асоси онҳо таъсири ислоҳкунии ҷазои қаблӣ нокифоя буд, инчунин хусусият ва дараҷаи хавфнокӣ ҷамъиятӣ ҷиноятҳои нав содиргардида ба назар гирифта мешавад. Муҳлати ҷазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноятҳо на камтар аз нисфи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои сахте, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ карда шудааст, дар ҳолати ретсидиви хавфнокӣ ҷиноятҳо на камтар аз се ду ҳисса ва дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнокӣ ҷиноятҳо на камтар аз чор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои сахте, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, буда наметавонад.

- таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо. Содир кардани ду ва ё зиёда аз он кирдори ҷиноятии дар моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида, ки шахс барои ҳеч кадоми он маҳкум нашудааст, маҷмӯи ҷиноят эътироф мешавад. Агар маҷмӯи ҷиноятҳо ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин дар бар гирифта бошанд онҳо ҷазои ниҳой бо роҳи қисман ё пурра зам кардани ҷазои таъиншуда таъин мегардад. Дар амалияи судӣ бисёр ҳолатҳое мавҷуданд, ки ба маҷмӯи ҷиноятҳо, ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна ё вазнин дохил мешаванд. Дар ин гуна ҳолатҳо масъалаи истифодаи принципҳои таъини ҷазо, ки аз тарафи қонуни ҷиноятӣ ба танзим дароварда шудааст ба инобат гирифта мешавад.

- таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо. Таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо ҳолатҳоеро дар назар дорад, ки маҳкумшуда пас аз баровардани ҳукм, вале то адои пурраи ҷазо ҷинояти нав содир карда бошад. Аз фарқият нисбати таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо дар ин ҳолат қоидаи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазо истифода намешавад.

Ҳамин тавр, падидаи татбиқи ҷазо яке аз самтҳои муҳими қонунгузори ҷиноятӣ ва илми ҳуқуқи ҷиноятӣ аст, ки ҷанбаҳои васеъро дарбар гирифта, омузиши ҳамачонибаро тақозо менамояд. Бо ин назардошт омузиши механизмҳои конституционӣ-ҳуқуқии масъалаи татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ низ барои тавлид гардидани ғояҳои нави илмӣ ва муқаррароти ба талаботи пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ метавонад тақони ҷиддие ба бор оварда бошад.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Бобоев А.Х.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Ключевые слова: теория науки, уголовное право, конституционные основы, Конституция, Республика Таджикистан, наказание, уголовное наказание, законодательные нормы, наука уголовного права, государственная безопасность, правовая политика, уголовно-правовая политика.

Аннотация: В данной статье исследованы некоторые теоретические вопросы конституционных основ применения уголовного наказания на основе современных научных идей в области конституционного права и уголовного права. В пространстве науки одним из современных научных процессов, который освещается научными исследованиями, является конституционно-правовая основа регулирования конкретных регулируемых отношений. Чтобы справедливо разрешить юридические споры или дать правовую оценку преступлению, необходимо вовлечение в этот процесс конституционных принципов и норм. Данная статья также является одним из аналитических процессов для вышеупомянутой цели.

Гозиева Манижа Хуршедовна - ассистент кафедры конституционного права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Электронная почта: khurshedzodam@mail.ru; Тел: (+992) 92-624-04-10

SOME THEORETICAL ISSUES OF THE CONSTITUTIONAL BASIS FOR THE APPLICATION OF CRIMINAL PUNISHMENT

Key words: theory of science, criminal law, constitutional foundations, Constitution, Republic of Tajikistan, punishment, criminal punishment, legislative norms, science of criminal law, state security, legal policy, criminal law policy.

Abstract: This article examines some theoretical issues of the constitutional foundations of the application of criminal punishment based on modern scientific ideas in the field of constitutional law and criminal law. In the scientific space, one of the modern scientific processes that is covered by scientific research is the constitutional and legal basis for regulating specific regulated relations. In order to fairly resolve legal disputes or give a legal assessment of a crime, it is necessary to involve constitutional principles and norms in this process. This article is also one of the analytical processes for the above-mentioned purpose.

Gozieva Manizha Khurshedovna - Assistant of the Department of Constitutional Law of the Tajik State University of Law, Business and Politics. E-mail: khurshedzodam@mail.ru; Tel: (+992) 92-624-04-10

Рӯйхати адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Маводи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (санаи мурочиат: 13.09.2024).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. Маводи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj> (санаи мурочиат: 01.01.2024).
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, №574 бо тағйироту иловаҳо дар ҳолати 02 октябри соли 2024. Маводи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (санаи мурочиат: 27.10.2024).
4. Азимов Н.Б., Гаффорова Н.А., Камолов З.А., Салимов Ҳ.С., Сатторов Ф.С., Солиев К.Х., Шарифов Т. Ш., Юлдошова Г.М. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ), Душанбе – Ирфон–2010. – 300 с.
5. Суденко В.Е. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: лексияҳо.–М: Институти ҳуқуқи Донишгоҳи нақлиётӣ Россия (МИИТа) – 2016 – 197 с.
6. Кругликов Л.Л. Тафрикаи ҷавобгарии ҷиноятӣ: муносибат бо мафҳумҳои алоқаманд // Парадигмаи ҳуқуқӣ. – 2017. – Ҷ. 16. – № 3. – С. 8–13.
7. Рогова Е.В. Принципҳои конституционии тафрикаи ҷавобгарии ҷиноятӣ // Ахбори Донишгоҳи Прокуратураи Федератсияи Россия. – 2018. – № 6 (68). – С. 62–67.
8. Гузеева О.С. Асосҳои конституционии фаҳмиши ҷазои ҷиноятӣ дар системаи ҷораҳои мубориза бар зидди ҷиноятҳо // Ҳуқуқ. Маҷаллаи Мактаби олии иқтисодӣ, 2022. Ҷ.15. № 3. – С. 4–27.

9. Гузеева О.С. Гузеева О.С. Принципҳои конституционии мутаносибӣ ва мутаносиби ҷазои ҷиноятӣ // Бюллетени Донишгоҳи Санкт-Петербурги Вазорати корҳои дохилии Русия. – 2021. – № 3 (91). – С. 73–81.
10. Антипов С.А. Асосҳои конституционии қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ. М.: Про-спект, 2012. – 144 с.
11. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Эссеҳо дар бораи ҳатариносии ҷиноятӣ. М.: Юрлитин-форм, 2021. – 368 с.
12. Гурин Д.В. Ҳуқуқи давлат ба ҷазои ҷиноӣ дар партави принсипи таҷзияи ҳокимият ва татбиқи он дар Федератсияи Россия // Китобхонаи криминалистӣ, 2015. – №2. С.57–72.
13. Гуринская А.Л. Модели Англо-американской пешгирии ҷиноятҳо: Таҳлили интиқодӣ. СПб.: РГПУ, 2018. – 400 с.
14. Дворянсков И.В. Самаранокҳои ҷазоҳои алтернативӣ (модели ҷубронӣ). М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 96 с.
15. Джалгашинова Г.Д. «Тройной айып» ҳамчун намуди ҷавобгарии ҷиноятӣ: дастури таълимӣ. – Бишкек: КРСУ, 2012. – 74 с.
16. Курганов С.И. Ҷазо: ҷанбаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷиноӣ ва криминологӣ. М.: Проспект, 2008 – 191 с.
17. Малсев В.В. Ҷазо ва мушкилоти таъини он дар қонуни ҷиноятӣ. Волгоград: Академия Волгоградии Вазорати корҳои дохилии Русия., 2007. – 224 с.
18. Фатхудинов А.И. Мақсадҳои ҷазо ва танзими ҳуқуқи механизми расидан ба онҳо тибқи Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Русия: дис ... н.и.х. Казань, 2003. – 185 с.
19. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Мухаррири масъул Х.Х. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – 880 с.

Список литературы

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (дата обращения: 13.09.2024).
2. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан из 28.12.2023. Электронный материал: Источник доступа: URL: <http://prezident.tj> (дата обращения: 01.01.2024).
3. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 с изменениями и дополнениями от 2 октября 2024 года. Электронный материал: Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (дата обращения: 27.10.2024).
4. Азимов Н.Б., Гаффорова Н.А., Камолов З.А., Салимов Х.С., Сатторов Г.С., Солиев К.Х., Шарифов Т. Ш., Юлдошова Г.М. Уголовное право (Общая часть), Душанбе – Ирфан – 2010г. - 300 с.
5. Суденко В.Е. Уголовное право. Общая часть: лекции-М: Юридический институт МИИТа– 2016 – 197 с.
6. Кругликов Л.Л. Дифференциация уголовной ответственности: соотношение со смежными понятиями // Правовая парадигма. – 2017. – Т. 16. – № 3. – С. 8–13.
7. Рогова Е.В. Конституционные принципы дифференциации уголовной ответственности // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации. – 2018. – № 6 (68). – С. 62–67.
8. Гузеева О.С. Конституционные основы понимания уголовного наказания в системе мер противодействия преступлениям // Право. Журнал Высшей школы экономики .2022 .Т .15 .№ 3. – С. 4–27.
9. Гузеева О. С. Конституционные начала соразмерности и пропорциональности уголовного наказания // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2021. – № 3 (91). – С. 73–81.
10. Антипов С.А. Конституционные основы общей части уголовного права .М.: Проспект, 2012. – 144 с.
11. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Очерки криминальной рискологии.М.: Юрлитин-форм, 2021. – 368 с.
12. Гурин Д.В. Право государства на уголовное наказание в свете принципа разделения властей и его реализации в Российской Федерации // Библиотека криминалиста, 2015. – №2. С.57–72.
13. Гуринская А.Л. Англо-американская модель предупреждения преступности: критический анализ. СПб.: РГПУ, 2018. – 400 с.

14. Дворянсков И.В. Эффективность альтернативных наказаний (компенсационная модель). М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 96 с.
15. Джалгасинова Г.Д. Тройной айып как вид уголовного наказания: учеб. пособие. Бишкек: КРСУ, 2012. – 74 с.
16. Курганов С.И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты. М.: Проспект, 2008 – 191 с.
17. Мальцев В.В. Наказание и проблемы его назначения в уголовном праве. Волгоград: Волгоградской академии МВД России., 2007. – 224 с.
18. Фатхудинов А.И. Цели наказания и правовое регулирование механизма их достижения по УК РФ: дис ... к.ю.н. Казань, 2003. – 185 с
19. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Таджикистан [Текст] / Ответственный редактор Х.Х. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – 880 с.

LIST OF REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Tajikistan of November 6, 1994. Electronic resource: Access mode: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (date ccessed: 09.13.2024).
2. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated 28.12.2023. Electronic material: Access source: URL: <http://prezident.tj> (date of access: 01.01.2024).
3. Criminal Code of the Republic of Tajikistan dated May 21, 1998 No. 574 with amendments and additions dated October 2, 2024. Electronic material: Access source: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (date of access: 27.10.2024).
4. Azimov N.B., Gafforova N.A., Kamolov Z.A., Salimov Kh.S., Sattorov G.S., Soliev K.Kh., Sharifov T.Sh., Yuldoshova G.M. Criminal Law (General Part), Dushanbe - Irfan - 2010. - 300 p.
5. Sudenko V.E. Criminal Law. General Part: Lectures-M: MIIT Law Institute - 2016 - 197 p.
6. Kruglikov L.L. Differentiation of Criminal Liability: Relationship with Related Concepts // Legal Paradigm. - 2017. - Vol. 16. - No. 3. - P. 8-13.
7. Rogova E.V. Constitutional Principles of Differentiation of Criminal Liability // Bulletin of the University of the Prosecutor's Office of the Russian Federation. - 2018. - No. 6 (68). - P. 62-67.
8. Guzeeva O.S. Constitutional foundations of understanding criminal punishment in the system of measures to combat crimes // Law. Journal of the Higher School of Economics. 2022. Vol. 15. No. 3. - P. 4-27.
9. Guzeeva O.S. Constitutional principles of proportionality and proportionality of criminal punishment // Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2021. - No. 3 (91). - P. 73-81.
10. Antipov S.A. Constitutional foundations of the general part of criminal law. M.: Prospect, 2012. - 144 p.
11. Babaev M.M., Pudovochkin Yu.E. Essays on criminal riskology. M.: Yurlitin-form, 2021. - 368 p.
12. Gurin D.V. The right of the state to criminal punishment in light of the principle of separation of powers and its implementation in the Russian Federation // Library of the criminalist, 2015. - No. 2. P. 57-72.
13. Gurinskaya A.L. Anglo-American model of crime prevention: critical analysis. St. Petersburg: RSPU, 2018. - 400 p.
14. Dvoryanskov I.V. Effectiveness of alternative punishments (compensatory model). Moscow: UNITY-DANA, 2005. - 96 p.
15. Dzhalgasynova G.D. Triple ayip as a type of criminal punishment: textbook. Bishkek: KRSU, 2012. - 74 p.
16. Kurganov S.I. Punishment: criminal-legal, criminal-executive and criminological aspects. Moscow: Prospect, 2008 – 191 p.
17. Maltsev V.V. Punishment and problems of its appointment in criminal law. Volgograd: Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia., 2007. – 224 p.
18. Fatkhutdinov A.I. The goals of punishment and legal regulation of the mechanism for achieving them under the Criminal Code of the Russian Federation: diss... candidate of legal sciences. Kazan, 2003. – 185 p.
19. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Tajikistan [Text] / Editor-in-chief H.H. Sharipov. – Dushanbe: Globus, 2006. – 880 p.

ТДУ: 343.232

Бобозода Аминчон Тоҳир,

докторанти PhD аз рӯи ихтисоси

Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, кафедраи ҳуқуқи

ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи

факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: boboevaminjon@icloud.com

Тел.: (+992) 888-33-33-84

МАСОИЛИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ОБЪЕКТИ ҶИНОЯТИ АВБОШӢ

Калидвожаҳо: Кодекси ҷиноятӣ; асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; ҷиноят; таркиби ҷиноят; авбошӣ; аломатҳои объективӣ; объекти ҷиноят; тартиботи ҷамъиятӣ; ахлоқ; моликият.

Аннотатсия: Дар мақола масоили муайян намудани объекти ҷинояти авбошӣ, зери таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба объекти ҷинояти авбошӣ ба ҳуҷҷаҳои меояд, ки объекти бевоситаи авбошӣ тартиботи ҷамъиятӣ мебошад, ки муҳтавои онро маҷмуи қоидаҳои берунии рафтори байниҳамдигарии одамон дар ҷомеа, ки дар заминаи эҳтироми ҳуқуқи озидаҳои инсон тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ муқарар гардида, баҳри устуворӣ ва муназзамӣ муносибатҳо дар ҷомеа, хусусан муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти муътадилӣ дастгоҳ ва мақомотҳои давлатӣ, инчунин дигар қорхонаву ташкилотҳои ҷамъиятӣ рағона гардидаанд, ташкил медиҳад.

Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани қирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят дар ҳамин Кодекс пешбинигардида мебошад [6].

Барои муайян кардани ин ё он намуди ҷиноят (масалан авбошӣ, дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ) дар доираи маҷмуи қирдорҳои ҷиноятӣ сарфи назар аз аломатҳои умумӣ, мафҳуми махсуси аломатҳои таркибии ҷиноят вучуд дорад. Мафҳуми аломатҳои таркиби ҷиноят бевосита дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ пешбинӣ нагардидааст, лекин онро олимони соҳаи ҳуқуқ дар қорҳои илмӣ тадқиқотӣ ва адабиётҳои таълимӣ, ба мазмунҳои гуногун таъриф додаанд. Ҳамин тариқ, Кудрявцев В.Н. ба ҷунин назар аст, ки аломатҳои таркиби ҷиноят “ин маҷмуи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ дар қонунҳои ҷиноятӣ муқараршудае мебошанд, ки қирдори ба ҷамъият хавфнокро ҳамчун ҷиноят тавсиф мекунад” [11, с.54]. Казаченко И.Я. ба ҷунин андеша аст, ки “таркиби ҷиноят – маҷмуи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ ба ҳам мувофиқе мебошад, ки имкон медиҳанд қирдори ба ҷамъият хавфнокро ҳамчун ҷиноят эътироф намоем” [8, с.188]. Ҳамин тавр, аломатҳои таркибии ҷиноятро мо метавонем шартан аз рӯи донишҳои назариявӣ ба ду гурӯҳи алоҳида яке аломатҳои объективӣ ва дигар аломатҳои субъективӣ, ҷудо намоем. Аломатҳои объективӣ дар навбати худ ба объект ва тарафи объективӣ ва аломатҳои субъективӣ бошад ба субъект ва тарафи субъективӣ ҷудо мешавад.

Сарфи назар аз он, ки дар атрофи мавзӯи аломатҳои таркибии ҷиноят, махсусан объекти ҷиноят қорҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ гузаронида шуда бошад ҳам, вобаста ба даврҳои гуногуни инқишофи таърихӣ ҳар як давлат, пайдоиши муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, инқишоф ёфтани сатҳи маърифтанокӣ одамон ва низомии қонунгузориҳои давлат, зарурат пеш меояд, ки мавзӯи мазкур бо дарназардошти талаботи замони муосир барои ҳар як намуди ҷинояти алоҳида мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шавад.

Мувофиқи моддаи 2-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҚҶ ҚТ), ки 21 май соли 1998 қабул гардидааст, “вазифаҳои ҳамин Кодекс аз ҳифзи ҳуқуқи озидаҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳлӣ, муҳити зист, тартиботи ҷиноятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи сохти конституционӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст. Барои татбиқи ин вазифаҳо ҳамин Кодекс асоси принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар намуда, муайян мекунад, ки қадом қирдорҳои барои шахсият, ҷамъият ё давлат хавфнок ҷиноят эътироф мегарданд ва намудҳои ҷазою ҷораҳои дигари қорҳои хусусияти ҳуқуқи ҷиноиро барои содир кардани онҳо муқаррар менамояд” [6]. Аз рӯи мазмуни муқарароти моддаи мазкур, бармеояд, ки

муносибатҳои номбаршуда арзишҳои махсуси ҷамъияти дошта, махсусан ҳамин муносибатҳои объекти ҷиноят шуда метавонанд. Ҳамчунин муқарори моддаи мазкур “муносибатҳои муҳими ҷамъиятии ҳифзшавандаро вобаста ба аҳамиятнокиашон ҷудо намудааст ва дар ин номгуӣ муносибатҳои ҷамъияти, қонунгузор афзалиятро оиб ба муҳимият ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шарванд нисбат ба давлат ва моликият додааст, яъне: “вазифаҳои ҚЧ ҚТ аз ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ... иборат аст”. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1961-ум аз рӯи муҳимият, ҷиноятҳои муқобили амнияти давлатӣ дар мадди аввал қарор доштаанд”. Чунин табақабандӣ мувофиқ ба меъёрҳои Конститутсияи даврони соҳибистиқлолии кишвар мебошад, чунки дар моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарар шудааст, ки “инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд” [6].

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ объекти ҷиноятҳоро ба объекти умумӣ, хелӣ, намудӣ ва бевосита тақсим мекунанд [10, с.73]. Чунин таснифот вобаста ба сохтори Қисми махсуси ҚЧ ҚТ роҳандозӣ гардидааст.

Объекти умумӣ ҳамаи он муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда, ки хангоми содир гардидани кирдори ба ҷамъият хавнок метавонад ба онҳо зарар расад ё онҳо зери таҳдиди расони зарар қарор гиранд, объекти умумии ҷиноятро ташкил медиҳад. Масалан, ҳамаи он муносибатҳои ҷамъияти ва арзишҳо, ки дар моддаи 2 ҚЧ ҚТ номбар шудаанд.

Объекти хелии ҷиноят маҷмӯи муносибатҳои ҷамъияти ва арзишҳои моддиву маънавии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшавандаи бо ҳам монанд ва бо ҳам алоқаманде мебошанд, ки вобаста ба табиати ҳуқуқӣ ва арзишҳои иҷтимоии худ як гурӯҳи алоҳидаро ташкил мекунанд. Чунин гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятии ба ҳам монанд ва якхеларо метавонем аз рӯи моҳият, субъект ва предметашон ҷудо созем. Масалан, фасли X ҚЧ ҚТ, “Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ”.

Объекти намудии ҷиноят ҷузъи объекти хелии ҷиноят ба ҳисоб рафта, гурӯҳи як намуди муайяни ҷиноятҳоро ҷамъ меоварад [13, с.109]. Ҳамин тавр, объекти намудии ҷиноят гурӯҳи ҷиноятҳои як намудро [1, с.21] ба ҳам гирд меоварад ва бо дарназардошти объекти намудӣ

фаслҳои Кодекси ҷиноятӣ ба бобҳо ҷудо карда мешаванд. Масалан, боби 25 ҚЧ ҚТ “Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ”.

Объекти бевоситаи ҷиноят – маҷмӯи муносибатҳои ҷамъияти ва арзишҳои моддиву ғайримодии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшавандае мебошанд, ки ба он кирдори ҷиноятӣ равона шуда, зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад ва бо дарназардошти объекти бевосита бобҳои Кодекси ҷиноятӣ ба моддаҳои ҷудо карда мешаванд. Масалан, моддаи 237 ҚЧ ҚТ, авбошӣ, ки дар боби ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ қарор дода шудааст.

Объекти бевосита дар навбати худ ба объекти бевоситаи асосӣ ва иловагӣ тақсим мешавад [2, с.35]. Аз рӯи аломатҳои объекти бевосита мо метавонем маълум созем, ки ин ё он меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ба кадом боби он тааллуқ дорад. Объекти бевосита объекте ба ҳисоб меравад, ки бо дарназардошти он ҷойи ҷинояти алоҳида дар қисми махсуси ҚЧ муайян мегардад.

ҚЧ ҚТ ҷавобгариро барои авбошӣ, яъне дағалона вайрон кардани тартиботи ҷамъияти, ки дар беэҳтиромӣ нисбат ба ҷамъият зоҳир мегардад ва бо зӯрварӣ ба шахрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, ҳамчунин несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр алоқаманд мебошад, бевосита дар моддаи 237 муқарар намуда, онро дар фасли X “Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ” ва боби 25, ки “Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ” ном дорад, ҷой додааст. Аз рӯи диспозитсияи моддаи 237 ҚЧ ҚТ бармеояд, ки объекти бевоситае, ки дар натиҷаи содир шудани ҷинояти авбошӣ бевосита зарар мебинад, ин тартиботи ҷамъияти буда, баробари дигар арзишҳо дар номгуӣ объектҳои ҳифзшавандаи Қонуни ҷиноятӣ дар моддаи 2 ҚЧ ҚТ пешбинӣ гардидааст.

Дар адабиётҳои илмӣ оид ба муайян намудани объекти авбошӣ андешаҳои гуногун ҷой дорад, чунки хангоми содир намудани авбошӣ на ин ки ба як объект, балки ба якчанд объект зарар расонида мешавад, яъне ҷинояти авбошӣ ҷинояти бисёробъекта мебошад.

Фасли X ва боби 25 ҚЧ ҚТ, ки авбошӣ ҳамчун кирдори ҷиноятӣ дар онҳо ҷой дода шудааст, ҳарду “Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъияти ва ахлоқ” ном гирифтаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки объекти хелӣ ва намудии ҷинояти авбоширо муносибатҳои ҷамъияти ташкил медиҳанд, ки тартиботи ҷамъияти ва ахлоқро дар ҷомеа танзим мекунанд. Дар ҚЧ ҚТ диспозитсияи

моддаи 237 ба мазмуни зайл муқарар шудааст: “авбошӣ, яъне дағалона вайрон кардани тартиботи чамъиятӣ, ки дар беэҳтиромӣ нисбат ба чамъият зоҳир мегардад ва бо зӯрварӣ ба шаҳрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, ҳамчунин несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр алоқаманд мебошад” [6]. Аз ин лиҳоз объекти бевоситаи ҷинояти авбоширо тартиботи чамъиятӣ ташкил медиҳад [2, с.35]. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар адабиётҳои илмӣ ва қонунгузориҳои ҷиноятӣ атрофи ибораи “тартиботи чамъиятӣ” ҳамчун объекти бевоситаи авбошӣ ақидаи ягона пешбинӣ нашуда то ҳол олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ атрофи ибораи мазкур андешаҳои гуногун дошта, ҳар як қадам нуктаи назари худро доранд. Бо вучуди гуногунии андешаҳои мавҷуда атрофи ибораи “тартиботи чамъиятӣ” дар онҳо умумиятҳои бисёр ба ҳам монанд низ дида мешавад.

Биёед шурӯъ мекунем аз таҳлили алоҳидаи калимаҳое, ки ибораи “тартиботи чамъиятӣ”-ро тавлид мекунанд. Ибораи “тартиботи чамъиятӣ” аз ду калима мусқилмаъно яке “тартибот” ва дигараш “чамъият” сохта шудааст, ки ҳар қадам аз онҳо ба худ маъноҳои мустақил доранд. Қайд кардан зарур аст, ки калимаи “тартибот” аз ду қисм реша ва пасванд сохта шудааст. Решаи калима “тартиб” буда, дорои маънои мустақил мебошад ва пасванди “-от” дар алоҳидагӣ маъно надошта дар инҷо ҳамроҳи бандаки изофии “и” вазифаи иборасозиро иҷро мекунад. Калимаи “тартиб” мувофиқи фарҳанги забони тоҷикӣ маънои “низом, интизом, ҷо ба ҷо гузоштани чизҳо мувофиқи мақому мартаба ё ягон аломаташон” ва калимаи “чамъият” маънои маҷмӯи одамоне, ки таърихан аз лиҳози шакли ҳаётгузаронӣ ва зиндагонии якҷоя ба ҳамдигар муттаҳид шудаандро дорад. Вобаста ба ин метавон, тартиботи чамъиятиро низоми қоидаҳои муносибати байнихамдигарии одамон, гурӯҳи алоҳидаи иҷтимоӣ ё ҳолати муътадили пешбурди касбу қор ва зиндагонӣ миёни одамон номид, ки таърихан аз лиҳози шакли ҳаётгузаронӣ ва зиндагонии якҷоя ба ҳамдигар муттаҳид шудаанд.

Ба ибораи дигар тартиботи чамъиятӣ – ин механизми устувори тавлиди оромӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, дахлнопазирии шахсият, тамомияти моликият аст, ки ба фаъолияти мунтазами мақомоти давлатӣ ва институтҳои чамъиятӣ мусоидат менамояд [14, с.490]. Ҳамин тариқ то ҳол мафҳуми ягона атрофи “тартиботи чамъиятӣ” қоркард карда нашудааст. Сарфи назар аз мавҷуд будани андешаҳои гуногун атрофи мазмун ва муҳтавои ибораи “тартиботи чамъиятӣ” ҳамчун

объекти бевоситаи авбошӣ, ба ҳамдигар умумиятҳои зиёд доранд.

Трайнин А.Н. чунин мегуяд, ки “объекти бевоситаи авбошӣ дар баробари тартиботи чамъиятӣ меъёрҳои ахлоқӣ мебошад” [16, с.153-161]. Ба андешаи номбаршуда монанд фикру мулоҳиза ва ақидаи олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ хело бисёр буда, моро зарур аст, ки бо дарназардошти муқарори Кодекси ҷиноятӣ оид ба авбошӣ ва нуктаҳои назари мавҷуда атрофи объекти он мувофиқ ба талаботи имрӯзаи ҷомеа дар кишварамон нуктаи назари худро дошта бошем. Қайд кардан зарур аст, ки ҳар як ҷинояти дар қисми махсуси ҚЧ ҚТ пешбинишуда объекти бевоситаи худро дорад, аз он ҷумла авбошӣ. Аз рӯи ақидаҳои дар боло зикршудаи олимони атрофи объекти ҷинояти авбошӣ, чунин менамояд, ки “гуё ҷинояти авбошӣ объекти ягонаи худро надошта бошад” [2, с.37]. Авбошӣ ҳамчун ҷинояти мустақил дар ҳаракатҳои ифода меёбад, ки бо дағалона вайрон намудани тартиботи чамъиятӣ рағуба гардидаанд. Мувофиқ ба диспозитсияи моддаи 237 ҚЧ ҚТ дағалона вайрон намудани тартиботи чамъиятӣ ҳамон вақт таркиби ҷинояти авбоширо ташкил медиҳад, ки маҳз дар беэҳтиромӣ нисбат ба чамъият зоҳир гардадид ва бо зӯрварӣ ба шаҳрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, ҳамчунин несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр алоқаманд бошад. Ҳамин тавр, объекти бевоситаи асосии ҷинояти авбоширо тартиботи чамъиятӣ ташкил медиҳад, ки ин нуктаи назарро олимони дар қорҳои илмӣ таҳқиқоти худ ва адабиётҳои таълимӣ асоснок намуда, ҷонибдорӣ кардаанд.

Ҷинояти авбошӣ, қирдори ба чамъият хавфноке мебошад, ки пеш аз ҳама ба тартиботи чамъиятӣ (ҳамчун объекти бевосита асосӣ) таъовуз меоварад. Объектҳои дигаре, ки зери ҷимояи қонуни ҷиноятӣ қарор доранд (саломатӣ ва моликият) ҳангоми содиршавии ҷинояти авбошӣ ба онҳо зарар мерасад ё онҳоро зери таҳдиди расонидани зарар қарор медиҳад, объектҳои иловагӣ ба шумор рафта, ҳангоми расонидани зарар ба онҳо дараҷаи ба чамъият хавфнокии ҷиноятӣ авбошӣ баланд мегардад.

Муносибатҳои чамъиятӣ, ки дар умум тартиботи чамъиятиро бо дарназардошти объекти бевосита асосии ҷинояти авбошӣ тавсиф мекунанд, метавонем ба мазмуни васеъ ва маҳдуд ҷудо намоем. Ба мазмуни васеъ тартиботи чамъиятӣ маҷмуи муносибатҳои чамъиятӣ мебошад, ки ҳангоми содир намудани дилхоҳ ҳуқуқвайронкунӣ чӣ ҳуқуқвайронкунии маъмурий, маданӣ, оилавӣ ва ғ. зарар мебинад. Ба маънои маҳдуд бошад

тартиботи ҷамъиятӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи ҷиноятӣ бевосита объекти ҷиноят дар моддаи 237 ҚЧ ҚТ пешбинишуда, фаҳмидан мумкин аст. Таҷий В.Я. бар чунин назар аст, ки “объекти бевоситаи асосӣ мазмуну муҳтаво ва моҳияти ба ҷамъият хавфнокии ин ё он ҷиноятро инъикос менамояд” [15, с.100]. Бо дарназардошти чунин асосҳо мо гуфта метавонем, ки тартиботи ҷамъиятӣ – ин муносибатҳои ҷамъиятӣ ва он манфиатҳои мебошад, ки ҚЧ ҚТ пеш аз ҳама бо мақсади ҳимояи он муқарароти моддаи 237-ро пешбинӣ сохта, онҳоро зери ҳимоя аз таҷовузи ҷиноятӣ қарор додааст.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинояти атрофи мафҳуми “тартиботи ҷамъиятӣ” олимони атрофи ин масоил нуктаҳои назари гуногун пешбинӣ мекунанд. Бештари вақт “тартиботи ҷамъиятӣ” ҳамчун як системаи муносибатҳои ҷамъиятиё фаҳмида мешавад, ки ба талабот ва манфиатҳои тамоми аъзои ҷомеа ҷавобгӯ буда, бо мақсади таъмини дахлнопазирии шахрвандон, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои онҳо, ҳимояи ҳама намуди шаклҳои моликият, муҳайё кардани шароити зарурӣ ҷиҳати қонун намудани талаботҳои гуногуни ҳаёти дар ҷомеа, инчунин баҳри фаъолияти муътадили мақомоти давлатӣ ва дигар институтҳои ҷамъиятӣ ва таъмини назму субот дар ҷомеа нигаронида шуда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Кузнетсова Н.Ф. чунин андеша дорад, ки “тартиботи ҷамъиятӣ системаи муносибатҳои дар ҷомеа қабулшудае мебошад, ки қоидаҳои рафтору одоб ва эҳтиромгузорӣ ба анъанаҳои ҷомеаро дар миёни аъзои он муайян мекунад” [9, с.511].

Казаченко И.Я. чунин андеша дорад, ки “тартиботи ҷамъиятӣ – системаи муносибатҳои муташаккили ихтиёрии байни одамон мебошад, ки дар асоси қоидаҳои умумии зиндагонӣ асос ёфта, тадриҷан ва ба таври мунтазам барои таъмини инкишофи тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ нигаронӣ шудаанд” [7, с.388].

Игнатов А.Н. қайд мекунад, ки «ба маънои маҳдуд иборати тартиботи ҷамъиятӣ- ин қоида рафтори одамон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, муносибати байниҳамдигарии онҳо, ки фаъолияти муътадили корхонаву муассиса ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқҳои шахсии шахрвандони алоҳида, ҳамчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои доираи номуайяни шахсонро таъмин менамояд» [4, с.414].

Баъзе олимони дигар бар он нуктаи назаранд, ки тартиботи ҷамъиятӣ маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятиё мебошад, ки муҳити оромии ҷомеа, эҳтиром гузоштан ба ахлоқи

ҷамъиятӣ, рафтори шоиста ва сазовори шахрвандонро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, ҳамзамон фаъолияти муътадили корхонаву ташкилот ва дахлнопазирии шахсиятро таъмин мекунад [17, 263].

Наумов А.В. чунин менависад, ки “тартиботи ҷамъиятӣ ба мазмуни маҳдуд ҳамчун суботи ҷомеа, шароити муътадили меҳнат, истироҳат ва фароғати шахрвандон ва ҳамзамон қори муътадили корхонаву муассисаҳо фаҳмида мешавад” [12, 228].

Шамрай В.Н. ба чунин назар аст, ки “тартиботи ҷамъиятӣ ифодагари маҷмӯи ҳамаи системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки дар натиҷаи татбиқи меъёрҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, расму оин ва анъана инкишоф меёбад” [18, с.112].

Иванов Н.Г. чунин ақида дорад, ки “тартиботи ҷамъиятӣ ҳангоми содир намудани дилхоҳ ҷиноят метавонад зарар бинад, аз ин лиҳоз тартиботи ҷамъиятӣ наметавонад, ки объекти бевоситаи авбошӣ бошад” [3, с.40]. Мо ба ақидаи мазкур то андозае розӣ шуда наметавонем, чунки ҳангоми содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ, объекти бевосита маҷмӯи муносибатҳои мебошад, ки ҳифзи саломатии инсонро таъмин мекунанд, дар мадди аввал мавриди таҷовуз қарор мегиранд, чунки амалу ҳаракатҳои ҷинояткор барои расонидани зарар ба саломатӣ нигаронида шудааст. Тартиботи ҷамъиятӣ дар чунин ҳолат на ба андозаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳифзи саломатии инсонро таъмин мекунанд, зарар мебинад. Аз ин лиҳоз дар чунин маврид тартиботи ҷамъиятӣ объекти бевосита нею балки дуҷуминдараҷа мебошад, ки барои банду бастии ҷиноят то андозае наметавонад, ки таъсир расонад. Вале ҳангоми содир кардани ҷинояти авбошӣ бошад, баръакс, ҷинояткор меҳоҳад, ки ба тартиботи ҷамъиятӣ таҷовуз орад ва амалу ҳаракатҳои ҷинояткор барои ноором соختани маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ миёни одамон, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқ, ахлоқ, одат, анъана ва ғ. танзим мешаванду оромӣ ва суботи ҷомеаро таъмин месозанд, равона мегардад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло ҳаракатҳои, ки барои расонидани зарар ба саломатӣ ё моликияти шахс нигаронида шудаанд метавонанд, ки ҳамчун як шакли зуҳури вайронкунии тартиботи ҷамъиятӣ ба ҳисоб раванд, лекин вақт аз оне, ки мо атрофи авбошӣ сухан меронем, дар хотир дошта бошем, ки вайрон намудани тартиботи ҷамъиятӣ мақсади асосии ҷинояткор мебошад. Аз ин лиҳоз вақте, ки кирдорҳои шахси ҷинояткор нисбат ба шахс ё

моликият бе ягон сабабҳои асоснок нигаронида мешавад, дар ин ҳолат мо метавонем атрофи чиноят нисбати шахсият аз ҳисёти авбошӣ содиршуда сухан ронем на атрофи авбошӣ. Баръакс агар шахси чинояткор хоҳони он бошад, ки бо роҳи расонидани зарар ба шахсият ё моликият ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳимояи тартиботи ҷамъиятиро таъмин месозанд, зарар расонад, дар ин ҳолат сухан атрофи авбошӣ меравад на ба муқобили шахсият.

Қайд кардан ба маврид аст, ки таҳқиқи объекти авбошӣ бо дарназардошти фикри ақидаҳои мавҷудаи олимони ба он мақсад равона сохтем, ки тавониста бошем, ки мазмун ва муҳтавои объекти чинояти авбошӣ, яъне тартиботи ҷамъиятиро мувофиқ ба талаботи имрӯзаи ҷомеа нишон дода тавонем. Ин чунин маъно надорад ки муайянсозӣ танҳо ба дуруст номбар кардани объекти чиноят ва аҳамияти ҳифзи арзишҳои ҷамъиятиро нишон додан маҳдуд гардад, балки ҳамчун муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ нишон додани онҳо лозим аст. Дуруст ҳал намудани масъалаи мазкур, ба мо шароит фароҳам меорад, ки моҳияти ҳуқуқи авбоширо дуруст фаҳмем ва онро аз дигар таркибҳои чиноятӣ монанд фарқ намоем.

Албата ба ҳамагон маълум аст, ки дилхоҳ чиноят ба ин ё он арзиш ё манфиатҳои дар ҷомеа ҷойдошта зарар мерасонад. Бинобар ҳамин муайян намудани аҳамияти ҷамъиятии арзишҳои дар ҷомеа мавҷуда ва ба кӣ тааллуқ доштани манфиатҳое, ки ҳангоми содир шудани чиноят ба онҳо зарар расонида мешава ё онҳоро зеро таҳдиди расонидани зарар қарор медиҳанд, аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ дорад.

Аксар вақт таъсири манфӣ ба ин ё он арзиши дар ҷомеа мавҷуда, ки зеро ҳимоя қонун қарор доранд, бо роҳи расонидани зарар ба шахс сурат мегирад. Авбошӣ чун кирдори чиноятӣ ба дағалона вайрон намудани тартиботи ҷамъиятӣ равона гардидааст, ки бевосита бо роҳи

расонидани зарар ба шахс ё моликияти ӯ содир мешавад. Дар инҳо ҳаракатҳои авбошона нисбат ба шахс, аз доираи вайрон кардани арзишҳои шахсӣ берун меистад, чунки дар ин маврид ба шахс ҳамчун унсури таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки тартиботи ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, зарар расонида мешавад. Шахс ҳамчун барандаи вазифаҳои унсури таркибии сохтори на танҳо ин қабил муносибатҳо (яъне муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки тартиботи ҷамъиятиро ташкил медиҳанд дар назар дошта шудааст) балки бисёр муносибатҳои дигар низ шуда метавонад.

Дар асоси фикру ақидаҳои дар боло овардашуда чунин меҳисобем, ки объекти бевоситаи авбошӣ тартиботи ҷамъиятӣ мебошад, ки муҳтавои онро маҷмуи қоидаҳои берунии рафтори байниҳамдигарии одамон дар ҷомеа, ки дар заминаи эҳтироми ҳуқуқи озидаҳои инсон тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ муқарар гардида, баҳри устуворӣ ва муназзамӣ муносибатҳо дар ҷомеа, хусусан муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти муътадили дастгоҳ ва мақомотҳои давлатӣ, инчунин дигар корхонаву ташкилотҳои ҷамъиятӣ равона гардидаанд, ташкил медиҳад.

Имрӯз мо шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан дар фазои сулҳу субот, оромӣ ва Истиқлолияти комили давлатӣ умр ба сар бурда истодаем. Дар ҷомеаи мо имрӯз нест соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки зеро танзими меъёрҳои қонун қарор дода нашуда бошад. Ҳамаи ин, муқарарсозии меъёрӣ-ҳуқуқӣ баҳри танзими устувории муносибатҳо дар ҷомеа равона гардида, моро зарур аст, ки талаботи меъёрҳои қонунҳоро ҳангоми пешбурди қору фаъолияти хеш, бечунучаро риоя намоем, то ки амалу ҳаракатҳои мо боиси поймол кардани ҳуқуқ манфиатҳои қонуни дигар шахрвандон нагардад.

Муқаррир: н.и.х., дотсент Мирзоаҳмедов Ф.А.

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ХУЛИГАНСТВА

Ключевые слова: уголовный кодекс, основание уголовной ответственности, преступление, состав преступления, хулиганства, объективные признаки, объект преступления, общественный порядок, нравственность, собственность.

Аннотация: В статье анализируются вопросы определения объекта преступления хулиганства. Автор на основе изучения уголовно-правовой теории объекта преступления хулиганства делает вывод о том, что непосредственным объектом хулиганства является общественный порядок, содержанием которого является совокупность внешних правил межличностного поведения людей в обществе, установленных на основе уважения прав и свобод человека правовыми нормами и другими социальными нормами, направленными на стабильность и упорядоченность отношений в обществе, особенно межличностные отношения людей в общественных местах, направленные на нормальное

функционирование аппарата и государственных органов, а также других общественных предприятий и организаций.

Бобозода Аминҷон Тоҳир – докторант PhD по специальности 6D030300 – Правоохранительная деятельность, кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального университета. E-mail: boboevaminjon@icloud.com, Тел.: (+992) 888-33-33-84.

THE PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECT OF THE CRIME OF HOOLIGANISM

Key words: the criminal Code, the basis of criminal liability, crime, corpus delicti, hooliganism, objective signs, object of crime, public order, morality, property.

Annotation: The article analyzes the issues of determining the object of the crime of hooliganism. The author, based on the study of the criminal law theory of the object of the crime of hooliganism, concludes that the direct object of hooliganism is public order, the content of which is a set of external rules of interpersonal behavior of people in society, established on the basis of respect for human rights and freedoms by legal norms and other social norms aimed at stability and orderly relations in society, especially the interpersonal relationships of people in public places aimed at the normal functioning of the apparatus and state bodies, as well as other public enterprises and organizations.

Bobozoda Aminon Toir – is a PhD student in the specialty 6D030300 – Law Enforcement, Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law of the Tajik National University. E-mail: boboevaminjon@icloud.com, Tel.: (+992) 888-33-33-84.

Рӯйхати адабиёт:

1. Гаффорова Н.А., Хусейнов С.Ҷ. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми умумӣ); мафҳумҳо дар нақшаҳо. – Хучанд, 2011. – 136 с.
2. Жунушоева Г.Б. Уголовная ответственность за хулиганство по законодательству Кыргызской Республики. Дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Бишкек, 2006. – 152 с.
3. Иванов Н.Г. Хулиганство: проблемы квалификации // Российская юстиция. – 1996. - № 8. – С. 39-41.
4. Игнатов А.Н. Преступления против общественной безопасности и общественного порядка // Уголовное право России. В 2-х томах. Т. 2. Особенная часть / Под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М., 2005. – 930 с.
5. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. – Душанбе, 2016.
6. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 май соли 1998. [Манбаи электронӣ] //URL: <http://base.mmk.tj> (санаи мурочиат: 19.11.2024).
7. Козаченко И. Я. Преступления против общественного порядка // Уголовное право. Особенная часть / Под ред. И.Я. Козаченко, Э.А. Незнамовой, Г.П. Новоселова. – М., 2001. – 960 с.
8. Козаченко И.Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. – М.: Норма, 2008. – С. 188.
9. Кузнецова Н.Ф. Преступления против общественной безопасности // Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М., 1998. – 878 с.
10. Мирзоахмедов Ф.А. К вопросу об определении непосредственного объекта терроризма (террористического акта) по уголовному законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации // Законодательство. Научно-аналитический журнал Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. – 2018, - № 2 (30). – С. 73-78.
11. Российское уголовное право. Учебник. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – 453 с.
12. Российское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М.: Юрист, 1997. – 543 с.
13. Российское уголовное право. Часть общая. Том 1 / под. ред. проф. А.И.Рарога. – М.: Профобразование, 2001. – 871 с.
14. Тафсири ба Кодекси ҷиноятӣ ҚТ // Зери таҳрири Шарипов Ҳ.Ҳ. – Душанбе: «Глобус», 2006. – 880 с.
15. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков: Вища школа (изд-во ХГУ), 1988. – 196 с.

16. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. – М., 1951. – 388 с.
17. Ткаченко В.И. Преступления против общественной безопасности // Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М., 2001. – 558 с.
18. Шамрай В.Н. Теоретико-правовое обеспечение общественного порядка и общественной безопасности в современных условиях // Социология и право. – 2012. - № 1. – С. 111-116.

Список литературы:

1. Гафорова Н.А., Хусейнов С.Х. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть); понятия в схемах. – Ходжент, 2011. – 136 с.
2. Жунушоева Г.Б. Уголовная ответственность за хулиганство по законодательству Кыргызской Республики. Дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Бишкек, 2006. – 152 с.
3. Иванов Н. Хулиганство: проблемы квалификации // Российская юстиция. – 1996. - № 8. – С. 39-41.
4. Игнатов А.Н. Преступления против общественной безопасности и общественного порядка // Уголовное право России. В 2-х томах. Т. 2. Особенная часть / Под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М., 2005. – 930 с.
5. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. – Душанбе, 2016.
6. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года. [Электронный ресурс] //URL: <http://base.mmk.tj> (дата обращения: 19.11.2024).
7. Козаченко И. Я. Преступления против общественного порядка // Уголовное право. Особенная часть / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой, Г.П. Новоселова. – М., 2001. – 960 с.
8. Козаченко И.Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. – М.: Норма, 2008. – С. 188.
9. Кузнецова Н.Ф. Преступления против общественной безопасности // Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М., 1998. – 878 с.
10. Мирзоахмедов Ф.А. К вопросу об определении непосредственного объекта терроризма (террористического акта) по уголовному законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации // Законодательство. Научно-аналитический журнал Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. – 2018, - № 2 (30). – С. 73-78.
11. Российское уголовное право. Учебник. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – 453 с.
12. Российское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М.: Юрист, 1997. – 543 с.
13. Российское уголовное право. Часть общая. Том 1 / под. ред. проф. А.И.Рарога. – М.: Профобразование, 2001. – 871 с.
14. Комментарий к Уголовному кодексу РТ // Под ред. Шарипова Х.Х. – Душанбе: «Глобус», 2006. – 880 с.
15. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков: Вища школа (изд-во ХГУ), 1988. – 196 с.
16. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. – М., 1951. – 388 с.
17. Ткаченко В.И. Преступления против общественной безопасности // Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М., 2001. – 558 с.
18. Шамрай В.Н. Теоретико-правовое обеспечение общественного порядка и общественной безопасности в современных условиях // Социология и право. – 2012. - № 1. – С. 111-116.

List of literature:

1. Gafforova N.A., Huseynov S.H. Criminal law of the Republic of Tajikistan (General part); concepts in schemes. – Hodgent, 2011. – 136 p.
2. Zhunushoeva G.B. Criminal liability for hooliganism under the legislation of the Kyrgyz Republic. Diss. for the degree of Candidate of Law. – Bishkek, 2006. – 152 p.
3. Ivanov N. Hooliganism: problems of qualification // The Russian justice system. – 1996. - № 8. –39-41 p.
4. Ignatov A.N. Crimes against public safety and public order // Criminal law of Russia. In 2 volumes. Vol. 2. Special part / Edited by A.N. Ignatov, Yu.A. Krasikov. – M., 2005. – 930 p.
5. The Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994. – Dushanbe, 2016.

6. The Criminal Code of the Republic of Tajikistan dated May 21, 1998. [Electronic resource] //URL: <http://base.mmk.tj> (date of appeal: 11/19/2024).
7. Kozachenko I. Ya. Crimes against public order // Criminal law. A special part / Edited by I.Ya. Kozachenko, Z.A. Neznamov, G.P. Novoselov. – M., 2001. – 960 p.
8. Kozachenko I.Ya. Criminal law. General part: textbook. – M.: Norm, 2008. – p. 188.
9. Kuznetsova N.F. Crimes against public safety // Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation / Edited by N.F. Kuznetsov. – M., 1998. – 878 p.
10. Mirzoakhmedov F.A. On the issue of determining the direct object of terrorism (terrorist act) under the criminal legislation of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation // Legislation. Scientific and analytical journal of the National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. – 2018, - № 2 (30). – 73-78 p.
11. Russian criminal law. Textbook. General part / Edited by V.N. Kudryavtsev, A.V. Naumov. – M.: Spark, 1997. – 453 p.
12. Russian criminal law. A special part / Edited by V.N. Kudryavtsev and A.V. Naumov. – Moscow: Yurist, 1997. – 543 p.
13. Russian criminal law. The part is common. Volume 1 / edited by prof. A.I. Rarog. – M.: Vocational education, 2001. – 871 p.
14. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Tatarstan // Ed. Sharipov H.H. – Dushanbe: Globus, 2006. – 880 p.
15. Tatsiy V.Ya. The object and subject of a crime in Soviet criminal law. – Kharkiv: Vishcha shkola (publishing house of KHSU), 1988. – 196 p.
16. Trainin A.N. The composition of a crime under Soviet criminal law. – M., 1951. – 388 p.
17. Tkachenko V.I. Crimes against public safety // Criminal law of the Russian Federation. A special part / Edited by B.V. Zdravomyslov. – M., 2001. – 558 p.
18. Shamray V.N. Theoretical and legal provision of public order and public safety in modern conditions // Sociology and law. – 2012. - No. 1. –111-116 p.

УДК: 343.232

Хомидов Джонибек Убайдович,

преподаватель кафедры права государственного управления, факультет политика и государственное управление Бохтарского государственного университета имени Н.Хусрава

E-mail: homidovjonibek580@gmail.com

Тел: (+992) 904-23-25-00

ЭКОЦИД КАК КОНВЕНЦИОННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

Ключевые слова: экоцид, уголовное право, преступление, вырубки лесов, загрязнение водных ресурсов, атмосфера, климат, международное, угроз.

Аннотация: Все преступления против мира и безопасности человечества имеют высокую степень общественной опасности. В мае 1977 г. была подписана международная Конвенция «О запрещении военного или иного враждебного использования средств воздействия на природную среду» принята на 31-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН Резолюцией 31/72 на 96-м пленарном заседании. Экоцид как преступление против мира и безопасности человечества включено в уголовное законодательство 9 стран, таких как Грузия, Армения, Украина, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Таджикистан, Вьетнам и России. Экоцид может вызывать глобальные изменения в климате, затрагивая не только конкретные страны, но и весь мир. Например, масштабные вырубки лесов, загрязнение водных ресурсов или выбросы вредных веществ в атмосферу могут привести к изменению климата и повлиять на экосистемы в различных уголках планеты. Экоцид может иметь трансграничные последствия, распространяясь из одной страны в другую. Это подчеркивает необходимость международного сотрудничества для предотвращения и ликвидации подобных угроз.

Началом юридического формирования международного права в разработке составов преступлений против мира и безопасности послужила разработка устава Международного военного трибунала для суда над лицами, совершившими преступления во время Второй мировой войны [2].

Началом юридического формирования международного права в отношении преступлений против мира и безопасности действительно послужила разработка устава Международного военного трибунала (МВТ) для суда над лицами, совершившими преступления во время Второй мировой войны.

Международный военный трибунал был создан по решению Лондонской конференции 1945 года, где представители союзников обсудили вопрос о наказании военных преступлений. Устав МВТ, известный как Лондонский устав, был принят 8 августа 1945 года. Он предоставил правовую основу для рассмотрения и наказания лиц, совершивших преступления против мира и безопасности, включая преступления против человечности.

Трибунал провел ряд заседаний в Нюрнберге, Германия, с 20 ноября 1945 года по 1 октября 1946 года. На нем были предъявлены

обвинения высшим представителям Третьего рейха за участие в совершении военных преступлений, преступлений против мира и преступлений против человечности. Этот трибунал стал первым международным трибуналом, созданным для наказания военных преступлений.

Принципы и нормы, заложенные в Лондонском уставе и разработанные на Нюрнбергском процессе, оказались важными для формирования международного права в области преступлений против мира и безопасности. Этот опыт также послужил основой для создания Международного уголовного суда (МУС), который был учрежден Римским статутом в 1998 году и начал свою работу в 2002 году.

Были разработаны международные уголовно-правовые нормы, установившие основания и условия привлечения к ответственности за особо опасные для человеческой цивилизации преступления. Такими преступлениями были признаны преступления против мира, военные преступления и преступления против человечества [10].

Со 2-й половины XX в. мировым сообществом принимаются международные акты, расценивающие деяния, опасность которых стала понятна в эпоху глобализации, как

«международные» - например такие, как преступления террористической направленности [6]. с 2-й половины XX века мировое сообщество сталкивается с растущей потребностью в международной координации и сотрудничестве в решении различных проблем, включая угрозы терроризма. Глобализация, расширение транснациональных связей и развитие технологий обеспечили более быстрое распространение информации, перемещение людей и товаров, но также и угрозы безопасности.

Международное сообщество приняло ряд актов и конвенций, направленных на борьбу с терроризмом и другими международными преступлениями. Один из примеров — Конвенция Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности (принята в 2000 году) и их Дополнительный протокол относительно предотвращения, подавления и наказания торговли людьми, особенно женщинами и детьми. Еще одним примером является Конвенция ООН против финансирования терроризма.

Эти акты предусматривают сотрудничество государств в предотвращении, расследовании и привлечении к ответственности лиц, совершивших террористические преступления. Также существуют многосторонние и двусторонние договоренности, направленные на совместные действия в борьбе с международными угрозами безопасности. Традиция определения преступлений против мира и безопасности человечества, которая была заложена Нюрнбергским трибуналом, продолжается по настоящее время. Это видно из Римского Статута или Проекта Международного кодекса [3].

Наукой предложено достаточно видов классификации международных преступлений [4]. И.И. Карпец говорил о существовании следующих групп преступлений международного характера: международные преступления – преступления против мира и безопасности; преступления международного характера [11]. Зарубежная доктрина традиционно разделяла международные преступления на преступления против мира и безопасности человечества и иные преступления международной направленности.

Все преступления против мира и безопасности человечества имеют высокую степень общественной опасности. Вопросы мира и безопасности человечества являются важными и требуют особого внимания. Преступления, связанные с нарушением мира и безопасности, могут включать в себя терроризм, международные

преступления, а также другие формы насилия, которые представляют угрозу для общества.

Многие страны и международные организации работают совместно для борьбы с такими преступлениями. Они разрабатывают соглашения, законы и меры безопасности, чтобы предотвращать и пресекать деятельность тех, кто представляет угрозу для мирового порядка и безопасности.

Профилактика и борьба с такими преступлениями также требуют глобального сотрудничества, обмена информацией и координации действий между различными странами. Это важно для обеспечения мировой стабильности и безопасности для всех членов человеческого общества.

Одной из опасных преступлений против мира и человечество является экоцидом. Концепция экоцида поднимает вопрос о том, должен ли быть такой вид деятельности квалифицирован как преступление против мира и человечества, а также о возможной уголовной ответственности за такие деяния. Предполагается, что признание экоцида как преступления могло бы способствовать более строгому контролю над экологически вредной деятельностью и защите природы. На момент окончания моего последнего обучения в январе 2022 года, не было универсального и международно – принятого договора или соглашения, признающего экоцид преступлением против мира. Однако идея приобретает популярность, и некоторые страны и организации проводят дискуссии о введении соответствующих правовых норм. Экоцид как преступление против человечества связан с необратимыми последствиями для окружающей среды и самого существования человека. Термин «экоцид» произошел от греческого *οικος* — «дом» и латинского *caedo* — «убиваю», что, по сути, означает уничтожения местообитания человека [5].

Да, термин "экоцид" обозначает широкомасштабное разрушение экосистем и природных ресурсов, которое имеет серьезные и долгосрочные последствия для окружающей среды и человечества в целом. Экоцид рассматривается как преступление против человечества, а не только против природы, потому что оно приводит к негативным воздействиям на здоровье, благосостояние и будущее поколений.

Понятие экоцида поднимается в контексте экологической этики и прав человека. Предложение признать экоцид как преступление против человечества в рамках международного права уже обсуждается. Привлечение к

ответственности за экоцид могло бы стать способом предотвращения серьезных экологических нарушений и защиты окружающей среды.

Слово "экоцид" может подчеркивать серьезность и разрушительный характер таких действий, независимо от того, являются ли они результатом сознательного злонамеренного действия или недостаточного внимания к экологическим последствиям. Такие термины могут использоваться в контексте экологического права и усиления ответственности за нарушения экологических стандартов.

Стоит обратиться к истории, и сказать о том, что факты экоцида, человечеству были известны еще во время Пунических войн, проходивших до наступления Новой эры. Нередки были явления военного захвата городов, при которых победившая сторона могла не только разграбить покоренный город и увести всех его жителей в рабство, но и прибегнуть к применению средств воздействия и на окружающую среду. В 146 году до н.э. произошла третья Пуническая война между Римом и Карфагеном в результате военных действий, римские войска одержали победу, и город Карфаген пал. Победители жгли город в течение 16 дней. После пожара вся территория была вспахана плугом и посыпана солью [7]

На момент Пунических войн (264–146 гг. до н.э.), концепция экологического кризиса, который можно было бы назвать "экоцидом" современным термином, не существовала. Термин "экоцид" был введен в обиход в более позднее время для описания экологических преступлений, таких как массовая вырубка лесов, загрязнение воды и воздуха, и другие формы разрушения природы.

Однако, если рассматривать древние периоды, можно выделить несколько моментов, когда человечество сталкивалось с проблемами, которые можно связать с экологическими последствиями военных конфликтов и деятельностью человека.

Описывая исторические события, связанные с экологическими последствиями, важно помнить, что понимание природы и ее влияния на человека в древности сильно отличалось от современного. Поэтому использование термина "экоцид" в контексте Пунических войн может быть анахроничным. Однако, можно подчеркнуть, что даже в древности существовали моменты, когда военные конфликты влияли на окружающую среду и создавали проблемы для человека и природы.

Прошли многие столетия после завершения Пунических войн, но факты экоцида все также

существовали в мировой истории, являясь более разрушительными в связи с развитием научно-технического прогресса и применением новых средств ведения войны. В пример можно привести августовские события 1945 года, связанные с уничтожением двух японских городов Хиросимы и Нагасаки. Единственным на сегодняшний день случаем применения ядерного оружия в ходе военных действий, которое повлекло за собой гибель сотен тысяч людей. А радиоактивное загрязнение территории привело к серьезной вспышке онкологических заболеваний, вызванных радиационным облучением после бомбардировки.

Вопрос об экоциде, как об отдельном виде международного преступления был связан непосредственно с военными действиями на территории Вьетнама. В 60-х годах XX столетия произошла экологическая катастрофа на территории этой южно-азиатской страны, в связи с применением химического оружия [9].

Согласно мнению В. Н. Кудрявцева, вопрос об экоциде как самостоятельном виде международного преступления практически возник во время войны во Вьетнаме. «Диким варварством было уничтожение гербицидами и химическими веществами всего живого в ряде местностей Вьетнама. Экоцид как преступление имеет своим истоком агрессивную войну. Он как бы вырос из нее. Его опасность заключается еще и в том, что нарушение экологического равновесия в каком-либо одном районе пагубно сказывается и на других, часто далеко лежащих местностях» [10].

После чего в мае 1977 г. была подписана международная Конвенция «О запрещении военного или иного враждебного использования средств воздействия на природную среду» принята на 31-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН Резолюцией 31/72 на 96-м пленарном заседании [8].

Основная цель Конвенции: не допустить осуществление действий, причиняющих непоправимый вред природной среде, способных спровоцировать появление различного рода стихийных бедствия, мутаций и патологий среди населения, а также изменить климатические условия. Однако отметим тот факт, что Конвенция 1977 г. не содержит такого понятия как «экоцид» вместо него используется термин «средства воздействия на природную среду».

В 1980-х годах Комиссия международного права ООН рассмотрела законопроект о включении понятия «экологическое преступление» в Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества, впоследствии

названный Римским статутом. По актуальным данным на май 2022 года, участниками статута являются 124 государства (последнее – Сальвадор в июне 2016 года). Стоит также заметить, что Россия отказалась от ратификации документа 16 ноября 2016 года и вышла из-под юрисдикции Международного уголовного суда. Не являются участниками статута также и другие страны. Так, Китай, Израиль, Саудовская Аравия и Индия вообще не подписали Римский Статут.

В 1995 году на 47 Сессии Комиссии было принято решение о создании еще одной рабочей группы. В состав рабочей группы 48-й сессии Международной конференции труда в 1996 году вошли такие личности, как почетный профессор международного публичного права и европейского права Университета Гумбольдта в Берлине, Кристиан Томушат, индонезийский государственный деятель, министр иностранных дел Мохтар Кусумаатмаджа, сенегальский дипломат, политик и юрист Дуду Тиам, советник Министерства иностранных дел Мексики Альберто Секели, а также посол Японии, юрист и дипломат Чусей Ямада. По окончании заседания группой был опубликован отчет Томушата под названием «Документ о преступлениях против окружающей среды». В данном документе не фигурировало само понятие экоцида, законодатель использовал термин «экологическое преступление». В нем выносит следующие предложения, ни одно из которых в конечном счете так и не было реализовано:

А. Сохранить экологические преступления в качестве индивидуального и цельного положения; или:

Б. Включить экологические преступления в состав преступлений против человечности; или:

В. Включить экологические преступления в состав военных преступлений.

Понятие «экоцид» закреплено в национальном законодательстве некоторых государств. Наряду с международно-правовыми нормами, преступление экоцида нашло своё закрепление в Уголовном кодексе РТ. Статья 400 УК РТ экоцид квалифицируется как массовое уничтожение растительного или животного мира, отравление атмосферы или водных ресурсов, а также совершение иных действий способных вызвать экологическую катастрофу, - наказывается лишением свободы на срок от пятнадцати до двадцати лет [1].

Одной и форм экоцида является экологическая катастрофа. Термин "экологическая катастрофа" не всегда имеет четкое юридическое

определение, и это может создавать трудности при квалификации экологических нарушений как преступлений. Однако в международных рамках и в некоторых странах существуют законы и соглашения, которые признают важность охраны окружающей среды и могут использоваться для борьбы с экологическими преступлениями. Например, многие страны ратифицировали Рамочную конвенцию Объединенных Наций об изменении климата (UNFCCC), Конвенцию о биологическом разнообразии (CBD), и приняли меры для регулирования выбросов и управления природными ресурсами. В дополнение к этому, существуют международные соглашения, такие как Роттердамская конвенция о нарушителях международных трансграничных воздействий на окружающую среду, которые обсуждают ответственность за экологические преступления.

По мнению некоторых научных деятелей, рассматривающих семантику понятия «экологическая катастрофа», расценивают это термин как разрушение экосистемы, обусловленное ее внутренним изменением. Масштаб разрушений экосистемы может носить как глобальный, так и локальный характер, а способы экоцида могут быть различны от применения ядерного оружия до загрязнения атмосферного воздуха, при увеличении предельной концентрации отравляющих химических веществ, находящихся в атмосфере земли, на квалификацию преступления способ не влияет [13].

Понятие "экологическая катастрофа" обычно ассоциируется с серьезным и долгосрочным нарушением экологического равновесия в природной среде, что может привести к разрушительным последствиям для биологического разнообразия, климата и человеческого здоровья. В данном контексте термин "экоцид" подчеркивает не только физические изменения в экосистеме, но и негативные последствия для живых существ.

Масштабы экологических катастроф могут быть как глобальными (например, изменение климата), так и локальными (например, загрязнение водоема в результате промышленной деятельности). Экологические катастрофы могут быть вызваны различными причинами, включая антропогенные воздействия, естественные бедствия или их сочетание.

Способы, приводящие к экологическим катастрофам, могут варьироваться от промышленных выбросов и неудовлетворительной обработки отходов до использования опасных

химических веществ. Например, загрязнение атмосферы выбросами парниковых газов или другими вредными веществами может вызвать климатические изменения и повлиять на здоровье человека и живых организмов.

Экологическая катастрофа представляет собой серьезное нарушение природной среды, которое может иметь уголовное значение, особенно если оно произошло в результате недобросовестной деятельности человека. Под "устойчивым нарушением естественного функционирования экологических систем" понимается продолжительное и системное воздействие на окружающую среду, которое нарушает баланс и здоровье экосистем.

"Значительное нарушение (изменение) биологического разнообразия" указывает на потерю видов, изменение природных обитателей и снижение биоразнообразия. Это может быть вызвано загрязнением воды, почвы, воздуха, вырубкой лесов, незаконной добычей диких животных и другими деструктивными действиями, что в свою очередь может привести к тяжелым экологическим последствиям.

В рамках уголовного права, лица ответственные за такие экологические преступления, могут быть привлечены к уголовной ответственности, и суд может принять меры по восстановлению ущерба и предотвращению дальнейших экологических нарушений.

Не только в УК РФ, но и в законодательстве других зарубежных стран предусмотрена ответственность за экоцид. Помимо

Экоцид как преступление включено в уголовное законодательство еще 9 стран, таких как Грузия, Армения, Украина, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Таджикистан, Вьетнам и России.

Уголовный закон каждой из этих стран дает понятие преступлению «экоцид», а также предусматривает меру ответственности за это преступление. Как правило, под экоцидом понимаются различные действия, которые могут вызвать экологическую катастрофу. В частности, преступления об экоциде стоят наряду с такими преступлениями как геноцид, военные преступления, преступления агрессии, преступления против человечества, изложенные в статье 5 раздела 2 Римского статута от 17 июля 1998 года [12].

Римский статут, принятый 17 июля 1998 года, включает в себя только один раздел. Статья 5 Римского статута устанавливает критерии, по которым Международный уголовный суд может

осуществлять юрисдикцию над преступлениями против мира и безопасности человечества. Она включает в себя определение четырех категорий преступлений:

- Преступления против человечности.
- Геноцид.
- Военные преступления.
- Преступления агрессии.

В Римском статуте нет конкретного упоминания экоцида в качестве отдельной категории преступлений. Тем не менее, существует международное обсуждение и инициативы по введению понятия "экоцид" как пятой категории преступлений против мира и безопасности человечества. Предложения о включении экоцида в Римский статут обсуждались, но пока не были ратифицированы всеми государствами-участниками.

Вышеназванные группы преступлений являются серьезными международными преступлениями вызывающие озабоченность, всего мирового сообщества. В этой связи стоит сказать о том, что необходимо включить и экоцид в перечень таких преступлений, в качестве пятого преступления против мира и соответственно внести поправки в Римский статут. Если углубиться в эту тему, можно сказать, что международная опасность экоцида включает в себя ряд аспектов:

Экоцид может вызывать глобальные изменения в климате, затрагивая не только конкретные страны, но и весь мир. Например, масштабные вырубки лесов, загрязнение водных ресурсов или выбросы вредных веществ в атмосферу могут привести к изменению климата и повлиять на экосистемы в различных уголках планеты. Экоцид может иметь трансграничные последствия, распространяясь из одной страны в другую. Это подчеркивает необходимость международного сотрудничества для предотвращения и ликвидации подобных угроз.

Экоцид может привести к утрате биоразнообразия, поскольку многие виды животных и растений могут быть вытеснены или исчезнуть из-за разрушения их естественных местообитаний. Экоцид несет экономические риски, поскольку повреждение природных ресурсов может снизить устойчивость экономик различных стран, вызывая проблемы в сельском хозяйстве, рыболовстве и других отраслях. Экоцид оказывает влияние на здоровье и качество жизни людей, проживающих в зоне его действия, что также может вызвать социальные напряжения и конфликты.

Общественное и международное сознание о подобных рисках подчеркивает необходимость разработки и соблюдения международных соглашений, направленных на предотвращение экоцида и защиту окружающей среды.

Рецензент: к.ю.н. дотсент Абдурахимов С.К.

ЭКОСИД ҲАМЧУН ҚИНОЯТИ КОНВЕНСИОНӢ

Калидвожаҳо: экосид, қонуни қиноӣ, қиноятқорӣ, дарахтбурӣ, ифлосшавии об, атмосфера, иқлим, байналмилалӣ, таҳдидҳо.

Аннотатсия: Ҳамаи қиноятҳои зидди сулҳу амнияти инсоният дараҷаи баландиҳавфи ҷамъиятӣ доранд. Моҳи майи соли 1977 Конвенсияи байналмилалӣ “Дар бораи манъи истифодаи ҳарби ё дигар усулҳои душманонаи воситаҳои таъсиррасонӣ ба муҳити зист” ба имзо расида, дар ҷаласаи 31-уми Асамблияи Генералии СММ бо қатъномаи 31/72 дар ҷаласаи 96-уми пленарӣ қабул карда шуд. Экосид ҳамчун қиноят алайҳи сулҳу амнияти башарият ба қонунгузориҳои 9 кишвар, аз қабили Гурҷистон, Арманистон, Украина, Беларус, Қазоқистон, Қирғизистон, Малдова, Тоҷикистон, Ветнам ва Руссияворид шудааст. Экосид метавонад боиси тағирёбии глобалии иқлим гардад, ки на танҳо ба кишварҳои мушаххас, балки тамоми ҷаҳон таъсир мерасонад. Масалан, буридани микдори зиёди ҷангалҳо, ифлосшавии об ё партовҳои моддаҳои зараровар ба атмосфера метавонад боиси тағирёбии иқлим ва ба экосистемаҳои минтақаҳои гуногуни сайёра таъсир расонад. Экосид метавонад оқибатҳои фаромарзӣ дошта, аз як кишвар ба кишвари дигар паҳн шавад. Ин зарурати ҳамкориҳои байналмилалиро барои пешгирӣ ва аз байн бурдани ҷунин таҳдидҳо таъкид мекунад.

Ҳомидов Ҷонибек Убайдович – муаллими кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ, факултети сиёсат ва идораи давлатӣ, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, E-mail: homidovjonibek580@gmail.com, Тел: (+992) 904-23-25-00.

ECOCIDE AS A CONVENTIONAL CRIME

Keywords: ecocide, criminal law, offence, deforestation, water pollution, atmosphere, climate, international, threats.

Annotation: All crimes against peace and security of mankind have a high degree of public danger. In May 1977 the international Convention "On the Prohibition of Military or Other Hostile Use of Means of Influencing the Natural Environment" was signed and adopted at the 31st session of the UN General Assembly by Resolution 31/72 at the 96th plenary session. Ecocide as a crime against peace and security of mankind is included in the criminal legislation of 9 countries such as Georgia, Armenia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan, Vietnam and Russia. Ecocide can cause global climate change, affecting not only specific countries but the whole world. For example, large-scale deforestation, pollution of water resources or emissions of harmful substances into the atmosphere can lead to climate change and affect ecosystems in different parts of the world. Ecocide can have transboundary effects, spreading from one country to another. This emphasises the need for international cooperation to prevent and eliminate such threats.

Homidov Jonibek Ubaydovich - Lecturer of the Department of Public Administration Law, Faculty of Politics and Public Administration of N.Khusrav Bokhtar State University, E-mail: homidovjonibek580@gmail.com, Tel: (+992) 904-23-25-00.

Литература

1. <https://www.google.com/search>. (дата обращение 01.02.24)
2. Алсултанов М.Р. Некоторые аспекты уголовно-правовой характеристики преступлений против мира и безопасности человечества. Вестник СЕВКАВГТИ. Ставрополь. 2016 г. С. 62-66.
3. Бекбулатов А.Е. Понятие преступлений против мира и безопасности человечества. Новая наука: опыт, традиции, инновации. Издательство: ООО «Агентство международных исследований». Уфа. 2016 г. С. 144-147.
4. Борискин Р.М. Преступления против мира и безопасности человечества и международное гуманитарное право. Гуманитарные науки в XXI веке. 2015. № XXVI. С. 198-200.
5. Валеев Р.М. Международное экологическое право: Учебник / Отв. ред. Р.М. Валеев. – М.: Статут, 2012. – 639 с
6. Егоров С.А. приговор Нюрнбергского трибунала и ответственность физических лиц за международные преступления. Московский журнал международного права. 2015. № 4 (100). С. 90-102.

7. Киндер Г., Хильгеман В. Всемирная история М.: Рыбари, 2003. — 638 с.
8. Конвенция о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду (Заключена 10.12.1976) // Консультант Плюс: Законодательство.
9. Кудрявцев В.Н. Международное уголовное право. Учебн. пособие /Под общей ред. В.Н. Кудрявцева. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Наука, 1999. - 264с.
10. Международное уголовное право. 2-е изд. / Под ред. В.Н. Кудрявцева. М., 1999. 325 с.
11. Мирзикаян Л.Г. Эволюция ответственности за геноцид в международном законодательстве. Сборник конференций НИЦ Социосфера. 2015. № 22. С. 333-336.
12. Римский статут Международного уголовного суда (Принят в г. Риме 17.07.1998 Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой
13. Тимофеев А.Д. Семантика понятий «Экологический кризис» и «Экологическая катастрофа» // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2015.
14. Упоров И.В. Международно-правовая ответственность за преступления против мира и безопасности человечества: основные этапы исторического развития и современные проблемы. Научный альманах. 2016. № 6-1 (19). С. 463-467.
15. Уголовное право Российской Федерации. Краткий курс. Учебник / Под ред. Е.В. Благова. Коллектив авторов. Москва. Издательство ООО «Проспект». 2019 г. 880 с.
16. Уголовное право России. Общая и особенная части: учебник / Под ред. д-ра юрид. наук, профессора В.К. Дуюнова. – 6-е изд. – М. : РИОР: ИНФРА-М, 2019. 861 с.

Адабиёт:

1. <https://www.google.com/search>. (санаи дархост 01.02.24)
2. Алсултонов М.Р. Баъзе чанбаҳои хусусияти ҷиноятии ҳуқуқи ҷиноятҳои зидди сулҳу амнияти инсоният. Хабарномаи СЕВКАВГТИ. Ставрополь. 2016 саҳ. 62-66.
3. Бекбулатов А.Е. Концепсияи ҷиноятҳои зидди сулҳ ва амнияти башарият. Илми нав: таҷриба, анъана, навоарӣ. Ношир: Агентии Тадқиқоти Байналмилалии ҶДММ. Уфа. 2016 саҳ. 144-147.
4. Борискин Р.М. Ҷиноятҳои зидди сулҳу амнияти инсоният ва ҳуқуқи башарияти байналмиллалӣ. Илмҳои гуманитарӣ дар асри 21. 2015. № XXVI. 198-200.
5. Валеев Р.М. Ҳуқуқи байналмилалии экологӣ: Китоби дарсӣ / Р. ред. Р.М. Валеев. – М.: Оиннома, 2012. – 639 с.
6. Егоров С.А. ҳукми трибунали Нюрнберг ва масъулияти шахсони алоҳида барои ҷиноятҳои байналхалқӣ. Маҷаллаи ҳуқуқи байналмилалии Маскав. 2015. No 4 (100). саҳ. 90-102.
7. Киндер Г., Хилгеман В. Таърихи ҷаҳони М.: Рыбари, 2003. - 638 с.
8. Конвенсия дар бораи манъи истифодаи ҳарбӣ ё дигар усулҳои душманона аз воситаҳои таъсиррасонӣ ба муҳити табиӣ (Баст 10 декабри соли 1976) // Consultant Plus: Қонунгузорӣ.
9. Кудрявцев В.Н. Ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ. Таълимӣ ёрдампулӣ /Дар зери редакцияи умумӣ. В.Н. Кудрявцева. нашри 2. аз нав қор қарда баромад ва иловагӣ – М.: Наука, 1999. – 264 с.
10. Ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ. нашри 2. / Ад. В.Н. Кудрявцева. М., 1999. 325 с.
11. Мирзоян Л.Г. Таҳаввули масъулият барои геноцид дар ҳуқуқи байналмилалӣ. Маҷмӯаи конференсияи Маркази тадқиқоти илмӣи ҷомеашиносӣ. 2015. No 22. с.333-336.
12. Статути Рими Суди Байналмилалии Ҷиноятӣ (17 июли 1998 дар Рим аз ҷониби Конфронси дипломатии намоёндагони ваколатдор таҳти сарпарастии Ш.
13. Тимофеев А.Д. Семантикаи мафҳумҳои «Бӯҳрони экологӣ» ва «Фалокати экологӣ» // Аҳбори Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Русия ба номи. А.И. Герцен. 2015.
14. Упоров И.В. Ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ барои ҷиноятҳои зидди сулҳу амнияти инсоният: марҳилаҳои асосии рушди таърихӣ ва проблемаҳои муосир. Альманахи илмӣ. 2016. No6-1 (19). саҳ. 463-467.
15. Қонуни ҷиноятии Федератсияи Русия. Курси кӯтоҳ. Китоби дарсӣ / Ed. Е.В. Благова. Даътаи муаллифон. Москва. Нашриёти ҶДММ «Проспект». 2019 880 саҳ.
16. Қонуни ҷиноии Русия. Қисмҳои умумӣ ва махсус: китоби дарсӣ / Ed. Доктори илмҳои ҳуқуқ фанҳо, профессор В. Дуюнова. – нашри 6. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2019. 861 с.

Literature

1. <https://www.google.com/search>. (date accessed 01.02.24)

2. Alsultanov M.R. Some aspects of criminal-legal characteristics of crimes against the peace and security of mankind. Bulletin of SEVKAVGTI. Stavropol. 2016. Pp. 62-66.
3. Bekbulatov A.E. The concept of crimes against the peace and security of mankind. New science: experience, traditions, innovations. Publisher: OOO "Agency of international research". Ufa. 2016. Pp. 144-147.
4. Boriskin R.M. Crimes against the peace and security of mankind and international humanitarian law. Humanities in the XXI century. 2015. No. XXVI. Pp. 198-200.
5. Valeev R.M. International environmental law: Textbook / Rep. ed. R.M. Valeev. – M.: Statute, 2012. – 639 p.
6. Egorov S.A. The verdict of the Nuremberg Tribunal and the responsibility of individuals for international crimes. Moscow Journal of International Law. 2015. No. 4 (100). P. 90-102.
7. Kinder G., Hilgeman V. World History M.: Rybari, 2003. - 638 p.
8. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Concluded on 10.12.1976) // Consultant Plus: Legislation.
9. Kudryavtsev V.N. International Criminal Law. Textbook / Under the general editorship of V.N. Kudryavtsev. 2nd ed. revised. and add. - M.: Science, 1999. - 264 p.
10. International Criminal Law. 2nd ed. / Ed. by V.N. Kudryavtsev. M., 1999. 325 p.
11. Mirzikyan L.G. Evolution of responsibility for genocide in international legislation. Collection of conferences of the Research Center Sociosphere. 2015. No. 22. P. 333-336.
12. Rome Statute of the International Criminal Court (Adopted in Rome on 17.07.1998 by the Diplomatic Conference of Plenipotentiaries under the auspices of
13. Timofeev A.D. Semantics of the concepts "Ecological crisis" and "Ecological catastrophe" // Bulletin of the Herzen State Pedagogical University. 2015.
14. Uprovov I.V. International legal responsibility for crimes against the peace and security of mankind: the main stages of historical development and modern problems. Scientific almanac. 2016. No. 6-1 (19). P. 463-467.
15. Criminal Law of the Russian Federation. Brief Course. Textbook / Ed. by E.V. Blagov. Collective of authors. Moscow. Prospect LLC Publishing House. 2019. 880 p.
16. Criminal Law of Russia. General and Special Parts: textbook / Ed. by Doctor of Law, Professor V.K. Duyunov. - 6th ed. - M.: RIOR: INFPA-M, 2019. 861 p.

ТДУ: 343.9

Шарипов Такдиршо Шарипович,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: takdirshoh@mail.ru

Тел.: (+992) 918-40-86-00.

Назаров Аваз Қувватович,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор – мудири кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: avazjonn@mail.ru

Тел.: (+992) 907-96-74-76.

ИРТИБОТИ ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНАЛИСТИКА

Калидвожаҳо: ҷиноят, ангега, ҳадаф, криминалистика, ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология, таркиби ҷиноят, объекти таҷовуз, объекти ҷиноят, ҷабрдида, алоқаи сабабӣ, тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ, ҳолати эмотсионалӣ, субъекти ҷиноят.

Аннотатсия: криминалистика бо дигар илмҳои ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама бо ҳуқуқи ҷиноятӣ зич алоқаманд аст. Дар доираи ин соҳаи дониши илмӣ мафҳуми ҷиноят дода мешавад, ки онро криминалистика ҳамчун объекти инъикосшуда ҳисоб мекунад, ки ҳолат ва субъектҳои содир намудани он бояд хангоми тафтиши парвандаи ҷинояти муқаррар карда шаванд. Бе тасаввурот дар бораи мафҳум ва хусусиятҳои ин падида ҷиноятро муайян кардан ғайриимкон аст. Қариб ҳамаи бахшҳои криминалистика мафҳуми ҳуқуқи ҷиноятӣ таркиби ҷиноятро истифода мекунад.

Муқаррароти техникаи криминалистӣ ба мафҳумҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар бораи олот, воситаҳои ҷиноят, робитаи сабабӣ байни амали субъект ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок дар шакли зарари моддӣ ва ғайра асос ёфтаанд. Истифодаи бештари муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар усулҳои криминалистӣ мушоҳида шудааст.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ илми бунёдӣ барои илмҳои сикли ҷиноятӣ мебошад. Агар назарияи ҳуқуқ ва давлат барои ҳамаи илмҳои соҳаи ҳуқуқӣ илми бунёдӣ бошад, пас ҳуқуқи ҷиноятӣ барои криминология, мурофияи ҷиноятӣ, криминалистика, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва ғайра ҳамон аст.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳамчун соҳаи классикии ҳуқуқ, тадриҷан бо инкишофи илми ҳуқуқ ба дигар илмҳои, ки ба муқовимат ба ҷинояткорӣ равона карда шудаанд, ҳаёт бахшид.

Бо ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун илм ҳуқуқи мурофиявии ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, криминология, криминалистика ва як қатор илмҳои дигар ва фанҳои махсуси ҳуқуқӣ робитаи ногусастанӣ доранд. Дар низоми илмҳои сикли ҷиноятӣ иртибот байни ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистика ҷойгоҳи махсус доранд.

Криминалистика ҳамчун илми ҳуқуқшиносӣ дар байни дигар фанҳои ҳуқуқшиносӣ мавқеи махсусро дорост. Аз ин рӯ, криминалистика бо ҳуқуқи мурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва бо дигар илмҳои ҷамъиятӣ, ба монанди фалсафа, ахлоқ (этика), мантиқ ва ғайра алоқаманд мебошад.

Аксари криминалистон ба илми ҳуқуқи ҷиноятӣ бо ғамхори муносибат доранд, ки ба бартарияти он, «моҳияти модарӣ» нисбат ба илми криминалистика ишора мекунад. Ганс Гросс дар асари худ «Дастур барои муфаттишони судӣ ҳамчун низоми криминалистика», ки дар Россия соли 1908 нашр шудааст, хусусияти ёрирасони криминалистикаро эътироф кардааст.

Масуф навиштааст: «Криминалистика аз рӯи табиати худ танҳо дар он ҷое оғоз меёбад, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин аз рӯи табиати худ,

кори худро қатъ мекунад: ҳуқуқи ҷиноятии моддӣ мавзуи омӯзиши кирдори ҷиноятӣ ва ҷазоро дорад, ҳуқуқи расмӣ ҷиноятӣ (мурофиавӣ) қоидаҳои истифодаи ҳуқуқи ҷиноятии моддиро дар бар мегирад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ барои худ илм нест ва арзишмандтарин муқаррароти муқаррарнамудаи он мебошад, дар ниҳоят, онҳо танҳо як мақсад доранд ба даст овардани истифодаи амалӣ.

Аммо ҳамаи ин муқаррарот аз ҳар гуна аҳамият маҳрум аст: агар судя ин парешонхоро ба воқеияти ҳаёти қорӣ татбиқ карда натавонад: агар ӯ нишондодҳои шохидонро нафаҳмад ё нодуруст баҳо диҳад, аҳамияти мушоҳидаҳои онҳо дарк наҷамояд, агар ӯро усулҳои вайронкорон гумроҳ кунанд, агар ӯ аз осори ҷиноят истифода карда натавонад ва агар ӯ бо муқаррароти бешуморе, ки маҷмӯи онҳо криминалистикаро ташкил медиҳанд, тамоман ношинос бошад» [3, с. 7–8].

Криминалистика бо ҳуқуқи ҷиноятӣ бевосита алоқаманд аст. Ҳуқуқи ҷиноятӣ қонуниятҳои қабул ва қорӣ намудани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро меомӯзад, яъне муайян менамояд, ки кадом кирдорҳо ҷиноятанду кадом ҷазоҳои ҷиноятӣ ба шахсони ҷиноятсодиркунанда бояд таъин шаванд.

Дар ин ҷараён қонуниятҳои таркиби ҷиноят ва банду басти ҷиноятҳои алоҳидаро меомӯзад ва дар асоси дарки ин қонуниятҳо усулҳои маънидод намудани қонунҳои ҷиноятӣ, таҳлили таркиби ҷиноятҳо, бандубасти онҳо ва таъин кардани ҷазоҳои ҷиноятиро кор карда, тавсия менамояд.

Криминалистика дар асоси донишҳо оид ба таркиби ҷиноятҳои алоҳида усулҳои тафтиши онҳоро кор карда, тавсия мекунад. Маълум аст, ки яке аз омилҳои ташкили дурусти тафтиши ҷиноятҳои алоҳида тавсифи криминалистикаи онҳо мебошад. Аз тарафи дигар, маҳз дар раванди таҳлили криминалистикаи ҷиноят аломатҳои таркиби ҷиноят муқарар карда мешаванд.

Аммо, дар бисёр ҳолатҳо муҳаққиқон бо пеши назар овардани андешаи мазкур маҳдуд мешаванд. Дар адабиёти махсус ва таълимӣ ҳарчи бештар илми криминалистика бо ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ мавриди муқоиса қарор дода мешавад, фаромӯш мегардад, ки ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ба монанди криминалистика ба ҳуқуқи ҷиноятӣ вобастагӣ дорад.

Е.В. Смахтин қайд мекунад, ки «ҳуқуқи ҷиноятӣ, мурофиавии ҷиноятӣ ва криминалистика маҷмӯи ягонаи ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд, ҳамчун қисмҳои пурраи маҷмӯи ягонаи илмҳои бо ҳам алоқаманди ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд» [8, с. 65].

Бо чунин ибрази андеша розӣ нашудан душвор аст. Дар ҳақиқат, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ва криминалистика ҳамчун илмҳои мухтор нисбатан мустақилона вучуд доранд, аммо дар сатҳи амалӣ танҳо дар алоқаманди бо ҳамдигар амалӣ карда мешаванд.

Инчунин бояд илова кард, ки ҳам ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ва ҳам криминалистика дар инкишофи илми худ бо ҳуқуқи ҷиноятӣ пайравӣ мекунанд, зеро танҳо ҳуқуқи ҷиноятӣ аломатҳои намудҳои мушаххаси ҷиноятҳоро муайян мекунад.

Илова бар ин, маҳдуд кардани доираи илмҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ (ё илмҳои сикли ҷиноятӣ) танҳо бо се ҷузъ–ҳуқуқи ҷиноятӣ, мурофиавии ҷиноятӣ ва криминалистика қомилан дуруст нест. Ба илмҳои сикли ҷиноятӣ инчунин бояд криминология, тибби судӣ, психиатрияи судӣ, психологияи ҳуқуқӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазоӣ ҷиноятӣ, фаъолияти оперативӣ–ҷустуҷӯӣ ва баъзе дигарҳо дохил карда шаванд.

Ҳар гуна ҳодисаҳои ба ҳам алоқаманд, новобаста аз он ки онҳо дар кадом вобастагӣ қарор доранд, бо мурури замон ба ҳамдигар таъсир мерасонанд ва чунин ҳолатро бо зафияти аз барқардани донишҳои назариявӣ ба даст овардан имкон дорад.

Биноан бо ҷамъовари намудани дониш дар доираи илми криминалистика раванди баръакси таъсири криминалистика ба ҳуқуқи ҷиноятӣ ба амал меояд. Қонунгузор, аксар вақт мувофиқи донишҳои криминалистӣ дар бораи имкониятҳо ва самаранокии исботи ин ё он таркиби ҷиноят, ҳангоми таҳияи аломатҳои таркиби ҷиноят ҷанбаи амалии (криминалистии) зикршударо ба назар мегирад.

Аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар Кодекси ҷиноятии таҳия шудаанд, бояд исбот карда шаванд, ки шахси содиркунандаи ҷиноят қатъиян тибқи қонун ба ҷавобгарӣ кашида шавад.

Аз ин бармеояд, ки фаъолияти криминалистӣ дар доираи муайяннамудаи қонуни ҷиноятӣ ба амалӣ карда мешавад. Таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад, ки кирдори ҳамчун ҷиноят тавсиф мекунанд.

Танҳо дар амал мавҷуд будани ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят барои ҷавобгарии ҷинояти асос медиҳад. Дар қонуни ҷиноятӣ таълимоти таркиби ҷиноят дар ҷои марказӣ қарор дорад. Бо истифода аз муқаррароти таълимот дар бораи таркиби ҷиноят, қонунгузор меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро, ки дар Қисми махсуси кодекси ҷиноятӣ мавҷуданд, таҳия мекунад.

Илми криминалистӣ дар маҷмӯъ баҳри муайян кардани аломатҳои таркиби ҷиноят дар

кирдори шахси дар содир кардани ҷиноят гумонбаршуда ё айбдоршаванда ё муқаррар кардани фактҳое, ки аз даст надоштани шахс ба кирдоре, ки ӯ гунаҳкор доништа мешавад шаҳодат медиҳанд, равона карда шудааст.

Барои ин тамоми низоми воситаҳои таҳиякардаи криминалистика истифода мешавад: методӣ, ташкилӣ, тактикӣ ва техникӣ. Таркиби ҷиноят ҳамчун воситаи қонуни ҷиноятӣ дар илми криминалистика предметҳои истифодаи тамоми қўшишҳо барои исботи аломатҳои таркиби мушаххаси ҷиноят мебошад.

Бо ёрии криминалистика далелҳои мавҷудияти ин ё он аломати таркиби ҷиноят дар кирдори гунаҳкор дар маводи парванда ошкор, ҳуҷҷатгузорӣ ва мустақкам карда мешаванд.

Имрӯз криминалистика тамоми маҷмӯи илми худро барои исботи ин ё он аломати таркиби ҷиноят пешниҳод мекунад.

Бо ёрии усулҳои криминалистика амалан ҳар як унсур ва аломати таркиби ҷиноят исбот карда мешавад: объекти таҷовуз, предметҳои ҷиноят, ҷабрида аз ҷиноят, кирдори ба ҷомеа хавфнок, оқибати ба ҷомеа хавфнок, робитаи сабабӣ, вақт, ҷой, вазъ, афзол ва воситаҳо, тарзи содир кардани ҷиноят, шакл ва намуди гуноҳ, ангежа ва мақсади содир кардани ҷиноят, ҳолати эмотсионалӣ, муккалафӣ, синну соли субъекти ҷиноят, аломатҳои субъекти махсус.

Шахсоне, ки фаъолияти оперативӣ–ҷустуҷӯӣ, истеҳсолоти тосудии парвандаро амалӣ менамоянд, масъала оид ба интихоби усули тафтишот, қабули тактикаи гузаронидани ҷорабинии оперативӣ–ҷустуҷӯӣ ё ҳаракатҳои тафтишотӣ, истифодаи техникаи мушаххаси криминалистикаро ҳангоми банақшагирии тафтиши парвандаи ҷиноятӣ ҳал менамояд, бояд ҷаҳонбинии илми амиқ ва ҳаматарафа дар бораи таълимоти таркиби ҷиноят ва аломатҳои таркиби мушаххаси ҷиноят, ки дар ошкор ва исботи он шахс дар доираи фаъолияти оперативӣ–ҷустуҷӯӣ ё истеҳсолоти тосудии иштирок менамоя, дошта бошад.

Дар акси ҳол, шахс метавонед ташкилотчии мувафак бошед, тамоми хусусиятҳои методикаи тафтиши ҷиноятҳоро донед, усулҳои тактикӣ ва техникаи криминалистикаро дошта бошед, аммо бе дарки амиқи моҳияти таркиби ҷиноят ин донишҳо ва малақаҳои касбӣ бесамар боқӣ мемонанд.

Дар ин марид, на дониши сатҳии ҳуқуқии ҷиноятӣ, балки дониستاني донишҳои хеле амиқ лозим аст, то ин ки мутаххасис тавассути онҳо тавонад баҳри дар амал дуруст татбиқ намудани

тамоми таркибҳои гуногуни ҷиноят ва институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ роҳ ёбед.

Танҳо дар марҳилаи банақшагирии тафтиши ҷиноят аз шахсе, ки парвандаро дар марҳилаи истеҳсолоти тосудӣ ба амал мебарорад, дониши назарраси кодекси ҷиноятӣ ва аломатҳои таркибҳои ҷиноятҳои мучовир талаб карда мешавад.

Ҳангоми исботи оқибатҳои ба ҷомеа хавфнок, муқаррар кардани робитаи сабабӣ байни кирдори ба ҷомеа хавфнок ва оқибати ба ҷомеа хавфнок вазъияти баръакс ба назар мерасад.

Бе илми криминалистика муқаррар кардани чунин аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷиноят ва бандубасти дурусти кирдор ғайриимкон аст. Намунаи чунин вобастагии куллии бандубасти ҷиноят аз ҳулосаи экспертизаҳои криминалистика парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳои роҳу нақлиёт ва дигар ҷиноятҳои техникӣ [7, саҳ. 67–72; 2, саҳ. 20–22], ҷиноятҳои ҳангоми расонидани ёрии тиббӣ содиршуда [6, саҳ. 87–99; 4, саҳ. 151–155; 1, саҳ. 142–150] мебошанд. Дар адабиёти криминалистика робитаи сабабӣ предметҳои омӯзиши мустақил ва таҳқиқоти методологӣ мебошад [5, саҳ. 126–129].

Дар дусад соли охири инкишофи илми ҳуқуқ тамоюли устувори дифференциация ва махсускунонии он мушоҳида карда мешавад, ки аз як тараф имкон медиҳад, ки натиҷаҳои нави илмӣ ба даст оварда шаванд ва аз тарафи дигар, соҳаи дониши илмиро дар доираи як самти илмӣ маҳдуд мекунад.

Аз ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳуқуқи муроғияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, криминология ҷудо карда шуданд; ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи муроғияи ҷиноятӣ криминалистикаро ба вучуд овард. Ҳар як илми сикли ҷиноятӣ дорои предметҳои мустақил, усулҳо, функсияҳо, вазифаҳо мебошад.

Ва, агар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистикаро муқоиса намоем, муайян мегардад, ки аввалин илми моддӣ, бунёдӣ, назариявӣ аст, дуҷум танҳо хусусияти амалӣ доро буда, баҳари дар амал татбиқшавии ҳуқуқи ҷиноятӣ ёри мерасонад.

Ва ба гумон аст, ки ягон ҳуқуқшинос ба муттаҳид кардани ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистика ба як илми ҳуқуқӣ роҳ медиҳад. Дар мавриде, ки имрӯз сайъ ба чунин муттаҳиднамои кардан, маънои бозгашт ба марҳилаи тавлиди ҳуқуқшиносро дорад.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи ҷиноятӣ самтҳои инкишофи илми криминалистикаро муайян мекунад. Криминалистика дар доираи муайяннамудаи қонунгузориҳои ҷиноятӣ инкишоф меёбад.

Дар ин ҳолат, ҳамчун илмҳои бо ҳам иртибот дошта, ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистика ба ҳамдигар таъсир мерасонанд, ки ин аз мақсади умумии илмҳои сикли ҷиноятӣ дар самти муқовимат ба ҷинояткорӣ бар меояд.

Барои мутаххасиси соҳаи криминалист донишҷӯи қонунгузори ҷиноятӣ басо муҳим аст, зеро дар доираи Кодекси ҷиноятӣ предмети исботкунӣ, ки дар асоси он тамоми фаъолияти криминалисті оид ба ташкили тафтишот, истифодаи методика ва тактикаи тафтишот, техникаи криминалисті созмон меёбад, муайян карда мешавад.

Таркиби ҷиноят ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ нишондиҳандаи он аст, ки чӣ гуна муқаррароти назариявии қонун ва илм (ҳуқуқи ҷиноятӣ) тавассути ҷанбаҳои амалии қоркард шудаи илми криминалисті эҳё мешаванд.

Танҳо дар маҷмӯъ, ҳамаи илмҳои ҳуқуқии сикли ҷиноятӣ самаранокӣ, аҳамияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқии худро нишон дода ва бо ин роҳ ба мақсади ягонаи дар назди онҳо гузошта шуда, муқовимат ба ҷинояткорӣ ноил мешаванд.

Таркиби ҷиноят аз расмиёти ҳуқуқӣ дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, ба предмети воқеии таҳқиқот, маркази татбиқи талашҳои илм оид ба исботи қирдори ҷиноятӣ дар илми криминалисті мегардад.

Инкишофи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва илми криминалистика бояд бо роҳи табиӣ ва эволюсионӣ сурат гирад. Дахлоти беандеша ба ин раванди табиӣ, ислоҳоти бошитоби ташкили

тадқиқоти илмӣ метавонад ба рушди илми ҳуқуқшиносӣ дар кишвар таъсири манфӣ расонад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, баъзе хулосаҳо пешниҳод карда мешаванд:

1. Хусусиятҳои ҳуқуқии ҷиноятии ҷиноятҳо ҳамчун асос барои модели иттилоотии криминалистии онҳо хизмат мекунанд, ки барои ташаккули методологияи тафтишоти хусусӣ истифода мешаванд.

2. Тавсифи криминалистии ҷиноятҳо, ки асоси назариявии методологияи тафтиши хусусӣ буда, дар фаҳмиши абстраксии ҳуқуқии ҷинояти дар бораи унсурҳои алоҳида маълумотро дар бар мегирад.

3. Моҳияти абстраксии мафҳумҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ барои баррасӣ кардани унсурҳои сохтори ҷиноят ҳамчун мафҳумҳои баробар, ки дар криминалистика истифода мешаванд, қобили қабул нест.

4. Хусусиятҳои криминалистии ҷиноятҳо бояд дар бораи унсурҳои модии таркиби қирдори ҷиноятӣ маълумот дошта бошанд.

5. Инкишофи илмҳои сикли ҳуқуқи ҷиноятӣ, барои криминалистика ва ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд дар самти ягонагии категорияҳои илмие, ки ин илмҳо бо онҳо амал мекунанд, ба амал бароварда шаванд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки фаҳмиши умумии бисёре аз категорияҳои асосӣ, ки объекти умумии омӯзиш – ҷиноятро тавсиф мекунанд, таҳия карда шавад. Татбиқи ин ба зиёд шудани самараи муборизаи зидди ҷинояткорӣ мусоидат мекунад.

СВЯЗЬ УГОЛОВНОГО ПРАВА И КРИМИНАЛИСТИКИ

Ключевые слова: преступление, мотив, цель, криминалистика, уголовное право, криминология, состав преступления, объект агрессии, объект преступления, потерпевший, причинная связь, объективная сторона, субъективная сторона, эмоциональное состояние, субъект преступления.

Аннотация: Наиболее тесно криминалистика связана с другими юридическими науками, прежде всего с уголовным правом. В рамках этой отрасли научного знания дается понятие преступления, рассматриваемое криминалистикой как отражаемый объект, обстоятельства и субъектов совершения которого необходимо установить в ходе уголовного судопроизводства. Выявить закономерности возникновения, собирания, использования и исследования информации о преступлении, не имея представления о понятии и признаках данного явления, невозможно. Практически во всех разделах криминалистики используется уголовно-правовая концепция состава преступления.

Положения криминалистической техники базируются на уголовно-правовых понятиях орудий, средств преступления, причинной связи между действиями субъекта и общественно опасными последствиями в виде материального вреда и т.п.

Наибольшее применение положения уголовного права нашли в криминалистической методике. В первую очередь в этом разделе используются уголовно-правовые классификации преступлений, которые зачастую являются отправной точкой для криминалистических классификаций.

Шарипов Тақдиршо Шарифович – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального Университета. E-mail: takdirshoh@mail.ru, Тел.: (+992) 918–40–86–00.

Назаров Аваз Куеватович – доктор юридических наук, профессор-заведующий кафедрой криминалистики и судебной экспертизы юридического факультета Таджикского национального университета. E-mail: avazjonn@mail.ru, Тел.: (+992) 907-96-74-76.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL LAW AND CRIMINALISTICS

Keywords: crime, motive, purpose, criminalistics, criminal law, criminology, composition of crime, object of aggression, subject of crime, victim, causal relationship, objective side, subjective side, emotional state, subject of crime.

Annotation: Criminology is most closely connected with other legal sciences, primarily with criminal law. Within the framework of this branch of scientific knowledge, the concept of a crime is given, considered by criminology as a reflected object, the circumstances and subjects of the commission of which must be established during criminal proceedings. It is impossible to identify patterns of occurrence, collection, use and research of information about a crime without having an idea of the concept and characteristics of this phenomenon. Almost all sections of criminology use the criminal legal concept of *corpus delicti*.

The provisions of forensic technology are based on criminal law concepts of instruments, means of crime, a causal relationship between the actions of the subject and socially dangerous consequences in the form of material damage, etc.

The greatest application of the provisions of criminal law was found in forensic techniques. This section primarily uses criminal law classifications of crimes, which are often the starting point for forensic classifications.

Sharipov Taqdirsho Sharifovich – Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption at the Faculty of Law of the Tajik national University. E-mail: takdirshoh@mail.ru, Tel: (+992) 918-40-86-00.

Nazarov Avaz Quvatovich – Doctor of Law, Professor – Head of the Department of Criminalistics and Forensic Examination of the Faculty of Law of the Tajik National University. E-mail: avazjonn@mail.ru, Phone: (+992) 907-96-74-76.

Рӯйхати адабиёт:

1. Васильченко А.В., Нугаева Е.Д. Хусусиятҳои истифодаи донишҳои махсус дар соҳаи тиб хангоми тафтиши ҳолатҳои иҷроӣ номатлуби уҳдадорҳои касбии кормандони соҳаи тиб // Бюллетени Институти Сибири Шарқии Вазорати корҳои дохилии Русия. – 2019. – № 4. – С.142–150.

3. Гросс Г. Дастир барои муфаттишони криминалисти ҷамчун системаи илми криминалисти. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.

4. Кузнецов С.В. Оид ба масъалаи тақсими салоҳият дар муқаррар кардани робитаҳои сабабу натиҷа дар тафтиши парвандаҳои ҷиноии «тиббӣ» // Бюллетени Академияи Кумитаи тафтишоти Федератсияи Россия. – 2016. – № 1. – С.151–155.

5. Песенкова Д.П. Аҳамияти методологии дониш дар бораи робитаҳои сабабу натиҷа дар усулҳои криминалисти тафтишоти ҷиноятҳо // Бюллетени Донишгоҳи давлатии Томск. – 2010. – № 341. – С. 126–129.

6. Пристансков В.Д. Проблемаҳои методологии муқаррар кардани робитаи сабабу натиҷа дар тафтиши ҷиноятҳои беэҳтиётӣ аз ҷониби кормандони соҳаи тиб // Бюллетени Донишгоҳи Санкт-Петербург. Сер. 14: Дуруст. – 2015. – № 3. – С.87–99.

7. Рузман Г.С., Скрябин А.Н. Хусусиятҳои таъсис ва исботи робитаи сабабу натиҷа хангоми тафтиши ҷиноятҳои нақлиётӣ // Ахбори Донишгоҳи давлатии Урали Ҷанубӣ. – 2012. – № 43. – С. 67–72.

8. Смахтин Е.В. Муносибати байни криминология ва қонуни ҷиноятӣ ва муурофиавии ҷиноятӣ // Илми ҳуқуқ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ. – 2009. – № 3 (9). – саҳ. 63–67.

Список литературы:

1. Васильченко А.В., Нугаева Э.Д. Специфика использования специальных знаний в области медицины при расследовании случаев ненадлежащего исполнения медицинскими работниками профессиональных обязанностей // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2019. – № 4. – С. 142–150.

2. Гарбатович Д.А. Выезд на встречную полосу как причина общественно опасных последствий, предусмотренных статьей 264 УК РФ (Нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств) // Российский следователь. – 2016. – № 20. – С. 20–22.

3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
4. Кузнецов С.В. К вопросу о разделении компетенции в установлении причинно–следственных связей при расследовании «врачебных» уголовных дел // Вестник Академии Следственного комитета Российской Федерации. – 2016. – № 1. – С. 151–155
5. Песенкова Д.П. Методологическое значение знания о причинно–следственной связи в криминалистической методике расследования преступлений // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 341. – С. 126–129.
6. Пристансков В.Д. Методологические проблемы установления причинно–следственной связи при расследовании неосторожных преступлений, совершаемых медицинскими работниками // Вестник Санкт–Петербургского университета. Сер. 14: Право. – 2015. – № 3. – С. 87–99.
7. Русман Г.С., Скрябин А.Н. Особенности установления и доказывания причинно–следственной связи в ходе расследования автотранспортных преступлений // Вестник Южно–Уральского государственного университета. – 2012. – № 43. – С. 67–72.
8. Смахтин Е.В. Соотношение криминалистики с уголовным и уголовно–процессуальным правом // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2009. – № 3 (9). – С. 63–67.

List of literature:

1. Vasilchenko A.V., Nugaeva E.D. The specifics of the use of special knowledge in the field of medicine in the investigation of cases of improper performance of professional duties by medical workers // Bulletin of the East Siberian Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. – 2019. – No. 4. – pp. 142–150.
2. Garbatovich D.A. Driving into the oncoming lane as a cause of socially dangerous consequences provided for in Article 264 of the Criminal Code of the Russian Federation (Violation of traffic rules and operation of vehicles) // Russian investigator. – 2016. – No. 20. – pp. 20–22.
3. Gross G. Handbook for forensic investigators as a system of criminalistics. – М.: Lexest, 2002. – 1088 p.
4. Kuznetsov S.V. On the issue of the division of competence in establishing causal relationships in the investigation of «medical» criminal cases // Bulletin of the Academy of the Investigative Committee of the Russian Federation. – 2016. – No. 1. – pp. 151–155.
5. Pesenkova D.P. Methodological significance of knowledge about the cause–effect relationship in the criminalistic methodology of crime investigation // Bulletin of the Tomsk State University. – 2010. – No. 341. – pp. 126–129.
6. Pristanсков V.D. Methodological problems of establishing a causal relationship in the investigation of careless crimes committed by medical workers // Bulletin of St.Petersburg University. Ser. 14: Pravo. – 2015. – No. 3. – pp. 87–99.
7. Rusman G.S., Scriabin A.N. Features of establishing and proving a causal relationship during the investigation of motor vehicle crimes // Bulletin of the South Ural State University. – 2012. – No. 43. – pp. 67–72.
8. Smakhtin E.V. Correlation of criminalistics with criminal and criminal procedure law // Legal science and law enforcement practice. – 2009. – № 3 (9). – Pp. 63–67.

УДК: 343.24

Миралиев Эмомали Б.

кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального университета.

E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com

Тел.: (+992) 907-67-20-20.

ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ СРОК – ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ УСЛОВНОГО НЕПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ: ПОНЯТИЕ, ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ И СВЯЗАННЫЕ С НИМ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Ключевые слова: Институт, условно неприменение наказания, Кодекс, преступление, закон, испытательный срок, законодательство, судебная практика, осужденный, наказание, свобода, воинская часть, отбывание наказания, исправительные работы.

Аннотация. Одним из институтов уголовного права является условное неприменение наказания, что предусмотрено статьей 71 УК РТ. С момента установления правового статуса института условного неприменения наказания испытательный срок считался неотъемлемой частью этого института. Поэтому в юридической литературе существуют различные мнения относительно определения, продолжительности, начала и окончания испытательного срока. С этой точки зрения завершение научных исследований в этом направлении считается актуальным. Также в данной статье сделан ряд обоснованных предложений на основе изучения научной литературы и теории в области уголовного права и судебной практики Республики Таджикистан, которые направлены на совершенствование науки уголовного права, уголовного законодательства и устранения непониманий в судебной практике.

На основании ч. 1 ст. 71 УК РТ, если суд назначает наказание в виде исправительных работ, ограничение в военной службе, ограничения свободы, содержание в дисциплинарной воинской части или лишения свободы и приходит к выводу, что исправление осужденного возможно без отбывания наказания, но при условии контроля над его поведением, тогда он может принять решение об условном неназначении наказания и назначить осужденному испытательный срок. При назначении института условного неприменения наказания, в одном случае суд обязан установить осужденному испытательный срок, предусмотренный законом. В случае если этот срок не установлен в решении суда, судебный акт считается незаконным и недействительным. По-другому можно сказать, что назначение условного неприменения наказания является правом суда, но установление испытательного срока является обязанностью суда [1, с. 231]. Осужденный же в этот период обязан своим поведением доказать свое исправление.

Относительно понятия испытательного срока в юридической литературе существуют разные мнения. Так, некоторые ученые под испытательным сроком понимают такой период времени, в течение которого необходимо

осуществить воспитательную работу с осужденным, т.е. этот срок предназначен для исправления виновного [2, с. 119]. Испытательный срок – это период контроля, в течение которого осужденный должен доказать свое исправление своим поведением [3, с. 161]. Другие ученые считают её периодом проверки поведения [4, с. 90], доказательством своего исправления [5, с. 334], доказательством исправления без применения назначенного фактического наказания [6, с. 69], в указанный период будет решен вопрос об исправлении или неисправлении осужденного [7, с. 178].

По нашему мнению, испытательный срок включает в себя определенный период, в течение которого осужденный освобождается от отбывания фактического наказания, и должен доказать свое исправление.

Из данного определения можно выделить следующие особенности испытательного срока: 1) испытательный срок это определенный период времени, который установлен уголовным законодательством; 2) испытательный срок считается обязательным элементом института условного неназначения наказания; 3) в течение испытательного срока осужденный должен доказать свое исправление своим поведением; 4) в

течение испытательного срока осужденный находится под угрозой изменения его правового статуса, т.е. существует возможность отмены данного срока; 5) в период испытательного срока осужденный освобождается от фактического отбывания назначенного уголовного наказания; 6) в течение этого срока на осужденного возлагаются обязанности, предусмотренные законом; 7) в этот период времени за поведением осужденного осуществляется контроль со стороны инспекции исправительных работ; 8) в этот период к осужденному применяются меры воспитательного воздействия; 9) за осужденным признается судимость; 10) в этот период времени осужденный имеет возможность досрочно доказать свое исправление и т.д.

Относительно понятия испытательного срока в юридической литературе существуют разные мнения. Так, некоторые ученые под испытательным сроком понимают такой период времени, в течение которого необходимо осуществить воспитательную работу с осужденным, т.е. этот срок предназначен для исправления виновного [2, с. 119]. Испытательный срок – это период контроля, в течение которого осужденный должен доказать свое исправление своим поведением [3, с. 161]. Другие ученые считают её периодом проверки поведения [4, с. 90], доказательством своего исправления [5, с. 334], доказательством исправления без применения назначенного фактического наказания [6, с. 94], в указанный период будет решен вопрос об исправлении или неисправлении осужденного [7, с. 178].

При условном неприменении наказания отрезок его значения составляет определение продолжительности испытательного срока, которая должна соответствовать целям условного неприменения наказания. По вопросу о том, каким должен быть этот срок, существуют две точки зрения. первую группу составляют ученые, по мнению которых, испытательный срок от 1 до 5 лет достаточен для исправления и воспитания осужденного [8, с. 127]. Вторая группа ученых придерживаются того мнения, что относительная продолжительность испытательного срока составляет от 1 до 3 лет [9, с. 73]. Например, по мнению Т.Ш. Шарипова, последняя точка зрения верна [10, с. 113]. Ибо, во-первых, с одной стороны, за испытуемым сложно наблюдать в течение длительного времени: за это время субъект может сменить место жительства или место работы. Во-вторых, как свидетельствуют материалы проверки поведения осужденных в

период испытательного срока, в большинстве случаев главную и решающую роль играют первые два года: в этот период осужденный либо серьезно встает на путь исправления, либо теряет возложенное на него доверие и снова начинает совершать преступления [6, с. 233]. В-третьих, нет необходимости в продолжительности испытательного срока, которая составляет более трех лет. Поскольку этого срока достаточно, чтобы воздействовать на человека, опасного для общества и где есть возможность применения условного неприменения наказания к нему. С другой стороны, этого срока достаточно, чтобы осужденный проявил себя исправившимся человеком [11, с. 13].

С.Н. Сабанин отмечает, что в первые 2-3 года испытательного срока осужденный делает усилия, чтобы встать на путь исправления или, наоборот, теряет возложенное на него доверие и вновь начинает совершать преступления [2, с. 119]. Э.В. Лядов отмечает, что чрезмерное установление испытательного срока снижает воспитательное содержание условного неприменения наказания и создает трудности в отношении воспитательного воздействия на него [12, с. 110]. Этому взгляду придерживается также В.Н. Курченко [13, с. 99]. С.Н. Сабанин предлагает, что при совершении преступлений, не имеющие опасность для общества или менее тяжкие, чем тяжкие преступления, установить испытательный срок от 1 до 2 лет, а при совершении тяжких преступлений – от 2 до 3 лет [2, с. 173]. И.Н. Алексеев же придерживается того мнения, что продолжительность испытательного срока должна быть установлена от 1 до 8 лет. В случае назначения более легкого наказания, чем лишения свободы, за которое суд назначает условное неназначение наказания, испытательный срок не должен превышать 1 год. При назначении наказания в виде лишения свободы на срок до 3 лет должен быть установлен испытательный срок от 1 до 3 лет, а при назначении наказания от 3 до 5 лет – испытательный срок должен быть установлен от 3 до 5 лет.

При назначении наказания на срок выше 5 лет, испытательный срок устанавливается от 5 до 8 лет. Основанием для назначения такого испытательного срока должны быть срок и размер фактически назначенного наказания, а также возможность исправления и способность к исправлению [14, с. 8]. И.З. Галиуллин, в свою очередь, не согласен с мнением И.Н. Алексеева и отмечает, что судебная практика показывает, что условно осужденные совершают преступления

преимущественно в течение первых 3 лет испытательного срока [15, с. 148]. По мнению Ю.А. Веретина, назначение испытательного срока до 5 или 8 лет является чрезмерным [16, с. 122].

Результаты исследования, которая проводилась в судах четырех районах г. Душанбе, суда р. Яван Хатлонской области и суда г. Вахдат за 2016-2021 гг. (425 уголовных дел), показывает что продолжительность испытательного срока была установлена следующим образом:

- на 1 год в 61,17% случаев;
- от 1 до 2 лет в 34,12% случаев;
- до 3 лет в 4,00% случаев;
- до 4 лет в 0,24% случаев;
- до 5 лет в 0,47% случаев.

Аналогичные результаты можно наблюдать и в юридической литературе. По мнению большинства ученых, в 92-98% случаев суды устанавливают продолжительность испытательного срока лишь в пределах от 1 до 3 лет [17, с. 12]. Как отмечает С.Ю. Скобелин, в большинстве случаев испытательный срок устанавливается от 6 месяцев до 3 лет (95,6%), и, что этот период достаточен для достижения целей института условного назначения наказания [18, с. 118].

Проведенный нами анализ свидетельствует о том, что в 99,29% случаев судами было установлено продолжительность испытательного срока лишь от 1 до 3 лет.

Таким образом, по нашему мнению, верхний предел испытательного срока не должен превышать 3 лет. Действительно, судебный опыт доказывает, что в этот период у осужденного есть возможность исправиться, и в то же время, в случае его не исправления, эти осужденные обязательно нарушают предъявляемые к ним требования, что может привести к преждевременной отмене испытательного срока в негативном его смысле. Об этом свидетельствует судебный опыт за 2016-2021 гг. в судах четырех районов г. Душанбе, суда р. Яван Хатлонской области, суда г. Вахдат и Душанбинский гарнизонный суд (из 495 анализируемых уголовных дел лишь в одном случае был назначен испытательный срок на 4 года и в 2 случаях на срок до 5 лет).

Относительно минимального периода испытательного срока мы предлагаем установить его нижний предел не менее 6 месяцев. Ибо в большинстве случаев, когда общественная опасность совершенного деяния меньшая, суды не имеют возможность назначить испытательный срок менее 1 года. По этой причине допустимо

установить минимальный срок не менее 6 месяцев с учетом гуманности и справедливости. Так, в большинстве случаев судебная практика показывает, что лицу, приговоренному к 6 годам лишения свободы, испытательный срок назначается в 1 год, а в случае лишения свободы на 6 месяцев испытательный срок устанавливается в 1 год, что является чрезмерным и в данном случае игнорируется принцип справедливости и гуманизма.

Ещё одним вопросом, который возникает при назначении условного неприменения наказания и установлении испытательного срока, является продолжительность испытательного срока в связи с фактическим назначенным наказанием. Несмотря на то, что действующий Уголовный кодекс РТ, как и Уголовный кодекс ТССР от 1961 г., установил нижний и верхний предел испытательного срока, однако в них отсутствует норма, связанное с условным наказанием и испытательным сроком. Отсутствие подобных положений в законе приводит к возникновению различных точек зрения.

Одна часть ученых отмечают, что «продолжительность испытательного срока должна зависеть от срока условного лишения свободы и соответствовать ему» [19, с. 99]. М.М. Муллаев отмечает, что продолжительность испытательного срока не зависит от фактического назначенного наказания, вынесенного судом. Однако некоторые суды устанавливают продолжительность испытательного срока дольше, чем срок фактического наказания [20, с. 195]. С точки зрения Т.Ш. Шарипова, нет необходимости устанавливать принцип серьезной взаимосвязи испытательного срока со сроком лишения свободы, ибо испытательный срок должен иметь самостоятельный характер [21, с. 114]. Установление такого принципа ослабляет самостоятельность испытательного срока и создает заблуждения о том, что испытательный срок и наказание – это одно и то же, и в конечном итоге такое положение противоречит природе института условного назначения наказания [19, с. 99].

Другие правоведы придерживаются такого мнения, что продолжительность испытательного срока должна определяться в пределах такого срока, которое необходимо для исправления осужденного, но в таком случае также не должны быть приняты во внимание размер назначенного наказания и сведения, представляющие осужденного [22, с. 9]. По мнению других ученых, последняя точка зрения также верна, поскольку вопрос о продолжительности испытательного

срока решен в зависимости от периода времени, в течение которого, по мнению суда, есть возможность проверка и исправление осужденного [8, с. 57].

Другая часть ученых того мнения, что испытательный срок должен быть равен условно не примененному наказанию или превышать её. То есть испытательный срок должен преобладать над сроком условно не примененного наказания [23, с. 447]. По мнению другой группы, ученых, испытательный срок «...относительно своего размера должен быть больше назначенного наказания, может быть и равен ему, а может быть меньше назначенного наказания» [24, с. 72-73].

Сторонники мнения о том, что испытательный срок должен быть меньше назначенного наказания, обосновывают свое мнение тем, что при назначении условного не применения наказания желаемый результат достигается за короткий период времени, однако установление длительного срока приводит к возникновению необоснованной жестокости к осужденному [6, с. 72].

По мнению А.Н. Кондалова, испытательный срок не может быть меньше срока назначенного наказания. Поскольку при назначении основного наказания, суд приходит к выводу, что у человека есть возможность исправиться именно за этот период. Приходя к выводу о возможности исправления человека без отбывания реального наказания (на определенный срок), суд определяет наказание условно, но опять-таки в целях исправления, но в течение того же срока назначенного основного наказания или ещё дольше [25, с. 144-145].

По нашему мнению, испытательный срок устанавливается судом вынужденно, и для правильного его определения учитывается ряд обстоятельств, в том числе характер совершенного преступления, степень общественной опасности, личность преступника, обстоятельства совершения преступления и условия, в которых осужденный проводит испытательный срок, возможность и степень влияния окружения, общества и семьи на осужденного и другие обстоятельства.

Однако отсутствие в приговоре суда обоснованности определения продолжения испытательного срока не дает возможность считать приговор правильным. В связи с этим, В.А. Ломако справедливо отмечает, что согласно с нею определение обоснованности продолжительности испытательного срока является обязательным. В.А. Ломако требует от суда конкретизировать все сведения, относящиеся

к личности виновного и его окружения, которые способствуют при определении продолжительности испытательного срока в целях недопущения ошибок и улучшения воспитательных работ к осужденным [6, с. 77-78].

По нашему мнению, продолжительность испытательного срока, установленное в ч. 3 ст. 71 УК РТ (от 1 до 5 лет), не зависит от срока условно не примененного наказания. Потому что условное не применение наказания (один из его элементов - испытательный срок) считается самостоятельным институтом уголовного законодательства, а наказание – отдельным институтом. То есть установление продолжительности испытательного срока не зависит от назначенного наказания. Установление продолжительности испытательного срока основывается на заключении суда, что в какой период, осужденный имеет возможность исправиться. Такое умозаключение предлагается на основании учета мнений ученых и судебной практики по установлению испытательного срока.

Так, в результате проведенного нами анализа уголовных дел показало, что 5,18% случаев лицам, осужденным к 5 годам лишения свободы, был установлен испытательный срок в 1 год. В 7,06% случаев лицам, осужденным к 1 году лишения свободы, был установлен испытательный срок в 1 год. Это свидетельствует о том, что испытательный срок может быть равен основному наказанию, или быть выше или ниже основного наказания. Также по результатам изученных нами уголовных дел (425 уголовных дел за 2016-2021 годы) следует то, что в 76,47% случаев по отношению к осужденным испытательный срок относительно меньше, чем основное наказание, в 0,24% случаев выше основного наказания и в 18,59% случаев равен основному наказанию.

Заключение

- понятие испытательного срока представляется в следующем виде: испытательный срок включает в себя определенный период времени, в течение которого осужденный освобождается от отбывания фактического наказания и должен доказать свое исправление.

- при назначении условного неприменения наказания верхний предел испытательного срока не должен превышать 3 лет. Действительно, судебная практика доказывает, что в этот период у осужденного есть возможность исправиться, и в то же время, в случае не исправления, эти осужденные обязательно нарушают возложенные на них требования, что может привести к отмене испытательного срока в его негативном смысле.

- относительно минимального периода испытательного срока мы предлагаем установить его нижний предел не менее 6 месяцев. Ибо в большинстве случаев, когда общественная опасность совершенного деяния меньшая, суды не имеют возможность назначить испытательный срок менее 1 года, поэтому приемлемым считается установление минимального срока не менее 6 месяцев с учетом гуманности и справедливости.

- продолжительность испытательного срока, установленное в ч. 3 ст. 71 УК РТ (от 1 до 5 лет), не зависит от срока условно не примененного

наказания. Потому что условное не применение наказания (один из его элементов - испытательный срок) считается самостоятельным институтом уголовного законодательства, а наказание – отдельным институтом. То есть установление продолжительности испытательного срока не зависит от назначенного наказания. Установление продолжительности испытательного срока основывается на заключении суда, что в какой период, осужденный имеет возможность исправиться.

Рецензент: д.и.х., профессор Назаров А.К.

МУҲЛАТИ САНЧИШӢ – УНСУРИ ҲАТМИИ ШАРТАН ТАТБИҚ НАКАРДАНИ ЧАЗО: МАФҲУМ, ДАВОМИЯТ ВА ПЕШНИҲОДҲО ВОБАСТА БА ОН

Калидвожаҳо: Институт, шартан татбиқ накардани чазо, Кодекс, ҷиноят, ҳуқуқ, муҳлати санчишӣ, қонунгузорӣ, таҷрибаи судӣ, маҳкумшуда, чазо, озодӣ, қисми ҷарбӣ, адои чазо, қорҳои ислоҳӣ.

Аннотатсия. Яке аз институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ шартан татбиқ накардани чазо махсуб меёбад, ки дар моддаи 71 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ пешбинӣ гардидааст. Аз замони мавқеи ҳуқуқӣ пайдо намудани институти шартан татбиқ накардани чазо, муҳлати санчишӣ қисми ҷудонашавандаи институти мазкур ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, вобаста ба мафҳум, давомият ва оғозу анҷоми муҳлати санчишӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, анҷом додани таҳқиқоти илмӣ дар ин самт айниҳолӣ доништа мешавад. Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур, яққатор пешниҳодҳои асоснок дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ, андешаву назарияи олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судии ҚТ ироа гардидааст, ки барои такмили илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузории ҷиноятӣ ва бартараф кардани нофаҳмиҳо дар амалияи судӣ равона гардидаанд.

Миралиев Эмомалӣ Б. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, муаллими калони кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи факултети ҳуқуқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com, Тел.: (+992) 907-67-20-20.

PROBATIONARY PERIOD – MANDATORY ELEMENT OF THE PROBATION: CONCEPT, DURATION, AND PROPOSALS RELATED TO IT

Keywords: Institution, Probation, Code, crime, law, probationary period, legislation, judicial practice, convicted, punishment, freedom, military unit, serving sentence, correctional labor.

Annotation. One of the institutions of criminal law is probation, which is provided for in Article 71 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. Since the establishment of the legal status of the institution of probation, the probationary period was considered an inseparable part of this institution. Therefore, there are different opinions in the legal literature regarding the concept, duration, and beginning and end of the probationary period. From this point of view, the completion of scientific research in this direction is considered urgent. Also, in this article, several reasonable proposals have been made based on the study of scientific literature, ideas, and theories of the scholars of the criminal law and judicial practice of the Republic of Tajikistan, which are aimed at improving the science of criminal law, criminal legislation and eliminating misunderstandings in judicial practice.

Miraliev Emomali B. - Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Anti-Corruption at the Law Faculty of the Tajik National University, E-mail: Law.tnu.tj@gmail.com, Tel.: (+992) 907-67-20-20.

Список литературы:

1. Уголовное право. (Общая часть). Учебник / Под редакцией доцента Х.С. Салимова и доцента Н.А. Гаффоровой. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 231
2. Сабанин С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. – Екатеринбург, 1993. – С. 119.

3. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.И. Рарог. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014. – С. 161.
4. Мондрусов Р.М. Испытательный срок при условном осуждении // Советское государство и право. – 1954. – №6. – С. 90.
5. Ткачевский Ю.М. Условное осуждение // Социалистическая законность. – 1963. – №11. – С. 53; Российское уголовное право: Общая часть: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева и проф. А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – С. 334.
6. Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков: Высш. шк. 1976. – С. 69; Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение. – Алматы, 1999. – С. 94.
7. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. докт. юрид. Наук В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 178.
8. Саркисова Э.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1963. – С. 54; Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – С. 108-110; Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: монография. – М., 2009. – С. 127.
9. Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – С. 73; Скибицкий В. Законодательство Украинской ССР об условном осуждении и практика его применения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1972 – С. 14; Уголовное право. (Общая часть). Учебник / Под редакцией доцента Х.С. Салимова и доцента Н.А. Гаффоровой. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 233
10. Шарипов Т.Ш. Условно освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2003. – С. 113.
11. Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР. – Фрунзе. 1968. – С. 13.
12. Лядов Э.В. Институт условного осуждения: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: монография. – Рязань: Издательство ИП Коняхин А.В., 2016. – С. 110.
13. Курченко В.Н. Уголовно-правовые и криминологические аспекты условного осуждения. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1987. – С. 99.
14. Алексеев И. Н. Условное осуждение в уголовном праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2004. – С. 8.
15. Галиуллин И.З. Условные меры уголовно-правового характера. – Казань, Изд-во Казанск. Унта, 2006. – С. 148.
16. Веретина Ю.А. Испытательный срок при условном осуждении по уголовному кодексу российской федерации // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева, – №1, том 2, – 2017. – С. 122.
17. Ласковский В. Особенности назначения условного осуждения // Советская юстиция. 1967. – №19. – С. 14; Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР. – Фрунзе, 1968. – С. 13; Кравец Ю. Испытательный срок и контроль за поведением условно осужденных // Советская юстиция. – 1990. – №11. – С. 12.
18. Скобелин С.Ю. Условное осуждение в отечественном уголовном праве: монография. – Тюмень, 2012. – С. 118.
19. Гаджиев Н. Испытательный срок при условном осуждении и его правовые последствия // Изв. Ан Азерб. ССР. Сер. истории, философии и права. – 1966. – №4. – С. 99.
20. Муллаев М.М. Комментарий Уголовного кодекса Таджикской ССР. – Душанбе, 1969. – С. 195.
21. Шарипов Т.Ш. Условно освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2003. – С. 114.
22. Саввин Н.Ф., Ефимов М.А. Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 9.
23. Уголовное право: Общая часть: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М: НОРМА, 1997. – С. 447.
24. Комментарий к Уголовному Кодексу РФ. Общая часть. – М., Изд-во ИНФРА. 1996. – С. 72-73.

25. Кондалов А.Н. Условное осуждение и его испытательный срок // Вестник Волжского университета им. В.Н.Татищева. – Серия «Юриспруденция». – Выпуск пятый. Издательство Тол ПИ, 1999. – С. 144-145.

Рӯйхати адабиёт:

1. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. (Қисми умумӣ). Воситаи таълимӣ / Зери таҳрири дотсент Салимов Х.С. ва дотсент Ғаффоров Н.А. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С. 231.
2. Сабанин С.Н. Одилона озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ. – Екатеринбург, 1993. – С.119.
3. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия / Зери таҳрири А.И. Рарог. – Нашри 10, таҳриршуда ва иловаҳо. – М.: Проспект, 2014. – С.161.
4. Мондрусов Р.М. Мӯҳлати санҷиш барои ҳукми шартӣ // Давлат ва қонуни шӯравӣ. – 1954. – № 6. – С. 90.
5. Ткачевский Ю.М. Шартан татбиқ накардани ҷазо // Қонуниятҳои сотсиалистӣ. – 1963. – № 11. – саҳ. 53; Ҳуқуқи ҷиноятӣ Россия: Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ / Зери таҳрири В.Н. Кудрявцев ва проф. А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – С.334.
6. Ломако В. Татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо. - Харьков: Олӣ. мактаб 1976. – С.69; Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А. Ҷазо: мафҳум, ҳадафҳо, намудҳо, тартиб ва ҳадаф. – Алмаато, 1999. – С.94.
7. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Русия / Дар доираи қисми умумӣ. Зери таҳрири н.и.х. В.М. Лебедева. – М.: Нашриёти НОРМА, 2003. – С.178.
8. Саркисова Е.А. Шартан татбиқ накардани ҷазо тибқи қонунгузории ҷиноятӣ шӯравӣ. дис. ном. Ҳуқуқшиносӣ. Илм. – Минск, 1963. – С.54; Горяинова Е.А. Шартан татбиқ накардани ҷазо тибқи қонунгузории ҷиноятӣ шӯравӣ. – М., 1987. – С.108-110; Гладких В.И., Дьяконова С.В. Шартан татбиқ накардани ҷазо: моҳияти ҳуқуқӣ ва мушкилоти татбиқ: монография. – М, 2009. – С.127.
9. Кригер Г.А. Шартан татбиқ накардани ҷазо ва нақши ҷомеа дар татбиқи он. – М.: Нашриёти Университети давлатии Москва, 1963. – С.73; Скибицкий В. Қонунгузории РСС Украина дар бораи пробация ва амалияи татбиқи он: реферат. дис. ...ном. илм. ҳуқуқшиносӣ. – Киев, 1972 – С.14; Ҳуқуқи ҷиноятӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Таҳрири дотсент Х.С. Салимов ва доцент Н. Ғаффоров. – Душанбе, «Ирфон», 2011. – С.233
10. Шарипов Т.Ш. Шартан озод кардан аз адои ҷазои ҷиноятӣ: проблемаҳои назария, қонунгузорӣ ва амалия. – Душанбе, 2003. – С.113.
11. Кыдиралиева С., Шартан татбиқ накардани ҷазо тибқи қонунгузории ҷиноятӣ РСС Қирғизистон – Фрунзе. 1968. – С. 13.
12. Лядов Е.В. Институти пробация: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ҷиноӣ: монография. – Рязан: Нашриёти И.П.Коняхин А.В., 2016. – С.110.
13. Курченко В.Н. Ҷанбаҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ва криминологии шартан. дис. ...ном. илм. ҳуқуқшиносӣ. – Свердловск, 1987. – С. 99.
14. Алексеев И. Н. Шартан татбиқ накардани ҷазо дар қонуни ҷиноятӣ Русия: реферат. дис. ном. илм. ҳуқуқшиносӣ – Саратов, 2004. – С.8.
15. Галиуллин И.З. Ҷораҳои шартӣ дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ. – Қазон, Нашриёти Қазан, 2006. – С.148.
16. Веретина Ю.А. Мӯҳлати санҷиш барои шартан татбиқ накардани ҷазо тибқи Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Русия // Бюллетени Донишгоҳи Волга ба номи В.Н. Татищева, – No1, ҷилди 2, – 2017. – С.122.
17. Ласковий В. Хусусиятҳои таъини шартан татбиқ накардани ҷазо // Адлияи шӯравӣ. 1967. – № 19. – саҳ. 14; Кыдиралиева С Шартан татбиқ накардани ҷазо мувофиқи қонуни ҷиноятӣ РСС Қирғизистон. – Фрунзе, 1968. – С.13; Кравец Ю. Мӯҳлати санҷиш ва назорат аз болои рафтори шахсони шартан маҳкумшуда // Адлияи шӯравӣ. – 1990. – № 11. – С. 12.
18. Скобелин С.Ю. Шартан татбиқ накардани ҷазо дар қонуни ҷиноӣи ватанӣ: монография. – Тюмен, 2012. – С.118.
19. Ғаҷиев Н. Мӯҳлати санҷиш барои шартан татбиқ накардани ҷазо ва оқибатҳои ҳуқуқии он // Изв. Озарбойҷон. РСС. Силсилаи таърих, фалсафа ва ҳуқуқ. – 1966. – № 4. – С. 99.
20. Муллоев М.М. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон. – Душанбе, 1969. – С. 195.

21. Шарифов Т.Ш. Шартан озод кардан аз адои ҷазо: проблемаҳои назария, қонунгузорӣ ва амалия. – Душанбе, 2003. – С.114.
22. Саввин Н.Ф., Ефимов М.А. Шартан татбиқи накардани ҷазо ва шартан ба таври ғаври озод кардан аз ҷавобгарӣ – М.: Госюриздат, 1963. – С. 9.
23. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо. – М.: ИНФРА-М: НОРМ, 1997. – С.447.
24. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия. Қисми умумӣ. – М., Нашриёти ИНФРА. 1996. – с.72-73.
25. Кондалов А.Н. Шартан татбиқи накардани ҷазо ва муҳлати санҷишии он // Ахбори Донишгоҳи Волжский ба номи В.Н. Татищева. – Силсилаи «Ҳуқуқшиносӣ». - Шумораи панҷум. Нашриёти Тол П.И., 1999. – с.144-145.

References:

1. Criminal law. (General part). Textbook / Edited by Associate Professor Kh.S. Salimov and Associate Professor N.A. Gafforova. - Dushanbe, "Irfon", 2011. - P. 231
2. Sabanin S.N. Fairness of release from criminal punishment. - Yekaterinburg, 1993. - P. 119.
3. Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation / Responsible. editor A.I. Rarog. - 10th ed., revised and enlarged. - Moscow: Prospect, 2014. - P. 161.
4. Mondrusov R.M. Probationary period for conditional conviction // Soviet state and law. - 1954. - No. 6. - P. 90.
5. Tkachevsky Yu.M. Conditional sentence // Socialist legality. - 1963. - No. 11. - P. 53; Russian criminal law: General part: Textbook / Under the general editorship of academician V. N. Kudryavtsev and prof. A. V. Naumov. - M. : Spark, 1997. - P. 334.
6. Lomako V. A. Application of conditional sentence. - Kharkov: Higher. school. 1976. - P. 69; Rakhmetov S. M., Kulmukhanbetova B. A. Punishment: concept, goals, types, procedure and purpose. - Almaty, 1999. - P. 94.
7. Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation / Under the general editorship of Doctor of Law V. M. Lebedev. – М.: NORMA Publishing House, 2003. – P. 178.
8. Sarkisova E. A. Conditional sentence under Soviet criminal law. dis. ... Cand. of Law. – Minsk, 1963. – P. 54; Goryainova E.A. Conditional sentence under Soviet criminal law. dis. ... candidate of legal sciences. – М., 1987. – P. 108-110; Gladkikh V.I., Dyakonova S.V. Conditional sentence: legal nature and problems of application: monograph. – М, 2009. – P. 127.
9. See: Kriger G.A. Conditional sentence and the role of the public in its application. – М.: Moscow State University Publishing House, 1963. – P. 73; Skibitsky V. Legislation of the Ukrainian SSR on conditional sentence and the practice of its application: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences. – Kyiv, 1972 – P. 14; Criminal law. (General part). Textbook / Edited by Associate Professor Kh.S. Salimov and Associate Professor N.A. Gafforova. – Dushanbe, "Irfon", 2011. – P. 233
10. Sharipov T.Sh. Conditional release from serving a sentence: problems of theory, legislation and practice. – Dushanbe, 2003. – P. 113.
11. Kydyralieva S. Conditional sentence under the criminal law of the Kirghiz SSR. – Frunze. 1968. - P. 13.
12. Lyadov E. V. Institute of conditional sentence: criminal-legal and criminal-executive aspects: monograph. - Ryazan: Publishing house of IP Konyakhin A. V., 2016. - P. 110.
13. Kurchenko V. N. Criminal-legal and criminological aspects of conditional sentence. dis. ... candidate of legal sciences. - Sverdlovsk, 1987. - P. 99.
14. Alekseev I. N. Conditional sentence in the criminal law of Russia: author's abstract. dis. ... Cand. of Law. - Saratov, 2004. - P. 8.
15. Galiullin I.Z. Conditional measures of a criminal-legal nature. - Kazan, Publishing House of Kazan. University, 2006. - P. 148.
16. Veretina Yu.A. Probationary period for conditional conviction under the criminal code of the Russian Federation // Bulletin of the Volga University named after V.N. Tatischev, - No. 1, Volume 2, - 2017. - P. 122.
17. Laskovyy V. Features of the appointment of a conditional sentence // Soviet justice. 1967. - No. 19. - P. 14; Kydyralieva S. Conditional conviction under the criminal law of the Kirghiz SSR. - Frunze, 1968. - P. 13; Kravets Yu. Probationary period and control over the behavior of conditionally sentenced persons // Soviet

justice. - 1990. - No. 11. - P. 12.

18. Skobelin S. Yu. Conditional sentence in domestic criminal law: monograph. - Tyumen, 2012. - P. 118.

19. Gadzhiev N. Probationary period for conditional sentence and its legal consequences // News of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. Series of history, philosophy and law. - 1966. - No. 4. - P. 99.

20. Mullaev M. M. Commentary on the Criminal Code of the Tajik SSR. - Dushanbe, 1969. - P. 195.

21. Sharipov T.Sh. Conditional release from serving a sentence: problems of theory, legislation and practice. - Dushanbe, 2003. - P. 114.

22. Savvin N.F., Efimov M.A. Conditional conviction and conditional early release from punishment. - Moscow: Gosyurizdat, 1963. - P. 9.

23. Criminal law: General part: Textbook for universities. - M.: INFRA-M: NORMA, 1997. - P. 447.

24. Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation. General part. -M., INFRA Publishing House. 1996. - P. 72-73.

25. Kondalov A. N. Conditional sentence and its probationary period // Bulletin of the Volga University named after V. N. Tatishchev. – Series "Jurisprudence". – Issue five. Publishing house Tol PI, 1999. – P. 144-145.

УДК: 343.2/7

Шерализода Самииллоҳ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва

муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 901041904.

E-mail: sheralizod@bk.ru

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ПРИНСИПИ НОГУЗИРИИ ҶАВОБГАРӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: қонуни ҷиноятӣ; муносибатҳои ҷамъиятӣ; принципҳои умумӣ; принципҳои махсус; ногузирии ҷавобгарӣ; мафҳум; хусусият; тафовут; асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; адолат; ҷавобгарии ҷиноятӣ; ҷазо.

Аннотатсия. Принципҳои қонуни ҷиноятӣ ин асосҳои муҳиму заминавӣ ва роҳбарикунандаи соҳа махсуб мегарданд, ки маҳз дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ин соҳа дар асос ва риояи онҳо ба амал бароварда мешавад. Принципи ногузирии ҷавобгарӣ аз принципи баробарии ҷавобгарии ҷиноятӣ бармеояд. Дар ҳолати содир шудани ҷиноят ҳеч гуна истисно ба ягон кас пешбинӣ намешавад. Ҷиноят набояд бетаассур монад. Ошкор кардани ҷиноят, ба ҷавобгарӣ кашидани ҷинояткор вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст. Принципи ногузирии ҷавобгариро ин мақомот таъмин менамоянд.

Дар назарияи ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба масъалаи ҳамчун принцип эътироф гардидани ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ доираи васеи андешаҳо вомехуранд.

Баъзе муаллифон чунин мешуморанд, ки кушиши ифодаи ногузирии ҷавобгарӣ «чун ҳар кас ва дилхоҳ шахс бояд мувофиқи ҳар як ҷинояти содиршуда ба ҷавобгарӣ кашида мешавад», на танҳо воқеияти амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ, балки маводи меъриии ҳуқуқӣ-ҷиноятиро низ инъикос намекунад.

Дар мундариҷаи охири пайдо кардани меъёрҳои, ки ақидаи ногузирии ҷавобгариро мустақиман рушд медиҳанд, ниҳоят душвор аст, агар ҷӣ ин принцип бо принциби баробарии ҳуқуқӣ алоқаманд карда нашавад. Чунин ба назар мерасад, ки ғояи ногузирии ҷавобгарӣ, пеш аз ҳама, принципи ҳуқуқ набуда, балки вазифаи мақомоти татбиқкунандаи қонун ва на танҳо ҷиноят мебошад, балки ин маънои онро дорад, ки ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ, аз ҷумла ҷиноят бояд ҳатман, пеш аз ҳама, ошкор карда шавад ва баъд аз ҷониби давлат ва ҷомеа - бечавоб намонад» [4, с. 40].

Ба андешаи Н.Ф. Кузнетсова «принципи адолат ... бо нишон додани ногузирии ҷавобгарӣ, бояд манфиати ҷабрдидагони ҷиноятро ба назар гирад» [6, с. 239-240].

Ба ақидаи В.П. Малков «таъмини ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо яке аз муҳимтарин вазифаҳои муҳофизаи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, на ин ки принципи ҷавобгарии ҷиноятӣ. Бо тавачҷуҳ ба он, ки Кодекси ҷиноятӣ миқдори зиёди

меъёрҳои дар бар мегирад, ки озод кардани шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба ҳолатҳои ислоҳкунанда иҷозат медиҳанд, муаллиф таъкид мекунад, ки ин ҳилофи вазифаи таъмини ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо мебошад» [12, с. 39].

В.П. Малков бошад, баъдтар менависад, ки «имкониятҳои моддии давлат ва баъзе мулоҳизаҳои дигар ҳануз имкон намедиҳанд, ки аз истифодаи ниҳоди озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аз рӯи ҳолатҳои ислоҳ накардан, қомилан даст кашем» [12, с. 40].

Бо назардошти фикри мулоҳизаҳои дар боло зикршуда, ба ҳар ҳол мавқеи ҳамон муаллифонро дастгирӣ кардан зарур аст, ки ногузирии ҷавобгарии ҷиноятро ба низоми принципҳои Қонуни ҷиноятӣ шомил мешуморанд.

Ба андешаи Л.В. Наумов принципи ногузири дар Қонуни ҷиноятӣ аз соли 1996 бе ҳар гуна асосҳои кофӣ, пешбинӣ нашудааст. Сабабҳои рад кардани мустаҳкам намудани ин принципро ӯ «дар воқеияти имрӯзаи ҷомеа, алалхусус, дар паст будани фоизи ошкор шудани ҷиноятҳо, муносибати ғайританқидии қорамандони ҳифзи ҳуқуқ нисбат ба фаъолияти худ мебинад, ки суғ ошкор намудани ҷиноятҳоро, аз ҷумла ҷиноятҳои коррупсиониро, на аз рӯи камбудии фаъолияти худ, балки бо набудани заминаи кофӣ қонунгузорӣ, инчунин набудани иродаи сиёсии кофӣ шахсони аввали давлат, ки ба муборизаи қатъӣ бо коррупсия нигаронида шудааст, ишора менамояд [11, с. 52-57].

Профессор В. Филимонов ҳамчунин бар ин назар аст, ки дар Қонуни ҷиноятӣ принципи ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба таври бояду шояд мустаҳкам нашудааст. Вай менависад, «Кодекси ҷиноӣ мавқеъеро ишғол кардааст, ки ба ин принцип комилан мувофиқ нест - он миқдори зиёди меъёрҳои ҳуқукиеро пешбинӣ кардааст, ки имкони озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро тибки асосҳои ислоҳнопазирӣ муқаррар мекунад» [15, с. 135].

Дар баробари ин метавон гуфт, ки ҚЧ амалкунандаи ҚТ ду гурӯҳи ҷиноятҳоро ҷудо мекунад, ки яке (калонтарин) аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асосҳои ислоҳнашаванда озод карданро иҷозат намедихад ва дигаре (хурдтарин) – иҷозат медихад. Ин асос барои хулоса мебошад, ки аввалини онҳо бо принципи ногузирӣ фаро гирифта шудааст, ки ҳарчанд дар ҳаҷми пурра амал намекунад, лекин яке аз принципҳои ҚЧ амалкунандаи ҚТ ба ҳисоб меравад.

Принципи ногузирии ҷавобгарӣ аз принципи баробарии ҷавобгарии ҷиноятӣ бармеояд. Дар ҳолати содир шудани ҷиноят ҳеҷ гуна истисно ба ягон кас пешбинӣ намешавад. Ҷиноят набояд бетаассур монад. Ошкор кардани ҷиноят, ба ҷавобгарӣ кашидани ҷинояткор вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст. Принципи ногузирии ҷавобгариро ин мақомот таъмин менамоянд.

Ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ аз мақсади таъминии адолати иҷтимоӣ сарчашма мегирад. Ҳама гуна ҷиноят, алалхусус, афзоиши ҷинояткорӣ ходисаи манфӣ буда, ҳаёти осудаҳолонаа амнияти одамонро халалдор менамояд. Аз ин рӯ, мубориза муқобили ҷиноят, пешгирии он аҳамияти аввалиндарача дошта, дар айни замон тавассути ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба роҳ монда мешавад.

Принципи мазкур аз мақсадҳои ҳимояи манфиатҳои ашхос, ки аз ҷиноят зарар дидааст, бармеояд. Дар м. 21 Конституцияи ҚТ омадааст: «Ҳуқуқи ҷабрдида қонун ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷабрдида зарарро барои ҷабрдида қафолат медиҳад». Яке аз қафолатҳои муҳими ҳифзи ҷабрдида ин ногузирии ҷавобгарии ҷинояткор аст.

Агар принципи баробарӣ дар назди қонун (м. 5 ҚЧ) танҳо баробарии ҷавобгарии ҷиноятиро дар назар дошта бошад, пас, принципи ногузирии ҷавобгарӣ зарурати ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳам татбиқи ҳатмии ҷазои ҷиноятӣ ва ҷораҳои дигари ҳуқуқии ҷиноиро дар бар мегирад.

В.В. Малтсев таъкид мекунад, ки принципи ногузирии ҷавобгарӣ «ҳамчун соя (инъикоси) мавҷудияти ҷамъиятии баробарии шахрвандон дар

назди қонун амал мекунад ва бо мафҳуми ҷиноят зич алоқаманд аст. Чунин баробарӣ ба ҳақиқат танҳо дар шароите таҷассум меёбад, ки аксарияти қонунҳои ҷиноятӣ ошкор шудаанд ва шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд, қатъиян тибқи қонун ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ҷиноятро ҳамчун «гуноҳи содиркардаи кирдори барои ҷамъият хавфнок, ки Кодекси мазкур бо таҳдиди ҷазо манъ кардааст» муайян намуда, ба ин васила яке аз аломатҳои он ҷазо доданро шуморида, ақаллан ногузирии ҷавобгариро бо принципи ҚЧ эътироф накардан ғайриимкон аст, зеро дар асоси ҷазо дода шудани ҷиноят ғайр аз ногузирии ҷавобгарӣ дигар чизе буда наметавонад. Изҳороти ин принцип, инчунин аз нуқтаи назари муайян кардани яке аз роҳҳои иҷрои вазифаҳои Кодекси ҷиноятӣ муфид хоҳад буд» [9, с. 102].

Ҳамин тавр, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ диққати аввалиндарача ба масъалаи ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ дода мешавад.

Дар заминаи андешаҳои болозикр, бояд қайд намуд, ки принципи ногузирии ҷавобгарӣ бо принципҳои дигари қонуни ҷиноятӣ фаро гирифта нашудааст. Метавон гуфт, ки ин принцип аз рӯи мазмун пурратари принципҳои умумии қонуният ва баробарҳуқуқиро мушаххас мекунад.

В.Д. Филимонов қайд мекунад, ки «принципи қонуният ва баробарҳуқуқии шахрвандон дар назди қонун принципи ногузириро дар бар (таҷассум) намегирад, зеро рад кардан аз ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан метавонад дар асоси қонунӣ, бо назардошти муносибати баробар ба шахсон, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, молу мулк, вазифаи хизматӣ ва дигар ҳолатҳо амалӣ карда шавад» [15, с. 44].

Ба андешаи баъзе муаллифон, принципи ногузирӣ вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад, яъне хусусияти ҷиноӣ-протессуалӣ дорад. Масъалаи қонунӣ будани нисбат додани ногузирии ҷавобгарӣ ба принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва на ба принципҳои муҳофизаи ҷиноятӣ, ҳанӯз дар даврони Шӯравии рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ ба миён гузошта шуда буд. Масалан, муаллифони монографияи «Принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ Шӯравӣ» ин масъаларо дар назди худ гузошта, ҷавоби (ҳалли) онро бо таҳлили тафовутҳои муносибатҳои миёни ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизаи ҷиноятӣ алоқаманд мекунад [1, с. 50-57; 3, с. 61-69; 7, с. 98; 8, с. 110].

Агар миёни давлат ва шахси содирнамудаи ҷиноят муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба вуҷуд оянд, ки аломатҳои он дар қонуни ҷиноятӣ муайян карда шудаанд, пас муносибатҳои ҳуқуқӣ-муҳофизавӣ – ин муносибатҳои ҳуқуқии миёни

мақомоти тафтишот, прокуратура ва судӣ «бо шахрвандон ва ташкилотҳо, ки ғаъолияти онҳо ба онҳо ва онҳое, ки дар ин ғаъолият иштирок мекунад, паҳн карда мешавад, инчунин муносибатҳои ин мақомот бо якдигар ҳангоми тафтишот ва ҳалли парвандаҳои ҷиноятӣ» ба ҳисоб меравад [5, с. 121].

Бо сабаби он ки ногузирии ҷавобгарӣ ақидаеро ифода мекунад, ки дилхоҳ шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, бояд барои он ба ҷавобгарӣ кашида шавад, муаллифон ногузирии ҷавобгариро - принсипи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ меноманд.

Ба андешаи В.Д. Филимонов «қазифаи зуд ва пурра ошкор намудани ҷиноятҳо, фош кардани ҷинояткорон ва таъмини истифодаи дурусти қонунро танҳо дар сурате иҷрошаванда ҳисобидан мумкин аст, ки агар он ба меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ мувофиқат кунад» [15, с. 45]. Ба андешаи мо, принсипи ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ табиати ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дорад, зеро он пеш аз ҳама, ба одамон нигаронида шуда, таъсири пешгирикунанда ва боздоранда дорад.

Илова бар ин, доштани нишони худ ва ҳуқуқтатбиқшаванда аст, ба он табиати муурофиавӣ-ҷиноятӣ дода намешавад. Тамоми принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ барои ҳар як шахс, барои қонунгузор ва ҳуқуқтатбиқкунанда аломати хатмӣ доранд. Ба ибораи дигар, мукаммалии иҷрои талаботи қонунгузорӣ бештар ба ғаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вобаста аст.

Баъзе муаллифон бе асосҳои кофӣ оиди дар қонуни ҷиноятӣ мавҷуд надоштани меъёрҳое, ки «ақидаҳои ногузирии ҷавобгариро рушд медиҳанд», сухан меронанд. Принсипи ногузирии ҷавобгарӣ талаботи асосиест, ки тамоми мазмуни ҚЧ ҚТ фаро мегирад. Дар Қисми умумии Қонуни ҷиноятӣ, чӣ тавре ки профессор В.Д. Филимонов таъкид мекунад, «шакли оддитарини ифодаи он (принсипи ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ) нишон аст, ки дар қалимаҳои «шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад» ифода ёфтааст» [15, с. 46].

Ин ибора нисбат ба шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, дар меъёрҳои зерини ҚЧ ҚТ истифода мешавад:

1) дар м. 5-и ҚЧ ҚТ оварда шудааст - шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд, қатъи назар аз чинс, наҷод, миллат, шахрвандӣ, забон, муносибат ба дин, ақидаҳои сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ, хизматӣ ва молу мулкӣ, мансубият ба хизматҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҳалли истиқоматашон ва дигар ҳолатҳо дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд;

2) қ. 2 м. 7-и ҚЧ ҚТ – шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият хавфнок ва оқибати хавфнокии ҷамъиятии ба вуқӯ пайвастанӣ он, ки гуноҳи ӯ нисбати он муайян шудааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад;

3) қ. 3 м. 14-и ҚЧ ҚТ - шахсе, ки дар киштии обӣ ё ҳавопаймои қонунан тахти парчам ё аломатҳои шиносии ҚТ дар обҳои қушод ё фазои ҳавоӣ берун аз ҳудуди ҚТ ҳаракаткунанда ҷиноят содир карда бошад, мутобиқи ҳамина Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад;

4) қ. 4 м. 15-и ҚЧ ҚТ - шахрванди ҚТ, инчунин шахси бешахрванди дар ҚТ доимо истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи Кодекси мазкур дар ҳолате низ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки мутобиқи моддаҳои мушаххаси Қисми махсуси Кодекси мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ маҳз барои дар ҳудуди давлати хориҷӣ содир намудани ҷиноят пешбинӣ гардида бошад;

5) м. 22-и ҚЧ ҚТ - танҳо шахси воқеии муқаллаф ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамина Кодекс расидааст;

6) қ. 1 м. 23 ҚЧ ҚТ - ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе кашида мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст;

7) қ. 2 м. 23-и ҚЧ ҚТ - шахсе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни чордаҳсолагӣ расидааст, барои содир намудани ҷиноятҳои зерин ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд: одамқушӣ (моддаи 104), қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110), қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 111), одамрабӣ (моддаи 130), таҷовуз ба номус (моддаи 138), кирдори зӯроварии дорои хусусияти шахсонӣ (моддаи 139), терроризм (моддаи 179), ғасби гаравгон (моддаи 181), тасарруфи силоҳ, лавозимоти қангӣ, моддаҳои тарқанда ва воситаҳои тарқиш (моддаи 199), муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бо мақсади ба соҳибияти қаси дигар додан (моддаи 200), муносибатҳои ғайриқонунӣ бо воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 201), тасарруфи воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 202), парвариши ғайриқонунии зироатҳои дорои моддаҳои нашъаовари кишташон манъшуда (моддаи 204), муомилоти ғайриқонунии моддаҳои саҳттаъсир ва захрнок бо мақсади ба соҳибияти қаси дигар додан (моддаи 206), қорношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо (моддаи 214), авбошӣ дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисмҳои дуюм ва сеюми

моддаи 237), дуздӣ (моддаи 244), ғоратгарӣ (моддаи 248), роҳзанӣ (моддаи 249), тамаъҷӯӣ (моддаи 250), ғайриқонунӣ ҳай карда бурдани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф (моддаи 252), қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисми дуюми моддаи 255).

8) қ. 3 м. 23 КҶ ҚТ - дар ҳолатҳои алоҳидаи дар Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида танҳо он шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки аз синни шонздаҳсола болотар аст;

9) қ. 1 м. 25-и КҶ ҚТ – шахси мукаллафе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят бар асари парешонҳои рӯҳӣ наметавонист пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онро идора намояд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад\$

10) қ. 3 м. 34-и КҶ ҚТ - шахсе, ки ихтиёран то ба охир овардани ҷиноят даст кашидааст, танҳо дар ҳолате ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки кирдори содирнамудаи ӯ таркиби ҷинояти дигар дошта бошад ва ғ.

Тавре ки маълум аст, ибораи «шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад» пурра уҳдадорӣ шахси ҷиноят содиркардари барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, ифода мекунад. Илова бар ин, ибораи «шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад» низ зухуроти принципи ногузирии ҷавобгарӣ мебошад.

Масъалаи асосҳои дар матни қонуни ҷиноятӣ муқаррар намудани принципи ногузирии ҷавобгарӣ айни замон воқеӣ ба ҳисоб меравад. Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала ошкор намудани он ки ин принцип дар татбиқи вазифаҳои танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ чӣ аҳамият дорад, зарур аст.

Чи тавре ки дар боло зикр гардид, принципи ногузирии ҷавобгарӣ таъсири пешгирикунанда, боздоранда дорад ва дар ин самт бо ёрии он қонуни ҷиноятӣ рафтори одамонро ба танзим медарорад.

Чезаре Беккария қайд намуд буд, ки «яке аз воситаҳои муассири пешгирии ҷиноят на дар вазнинии ҷазо, балки ногузир будани он аст... Боварӣ ба ногузирӣ ақаллан ҷазои муътадил, ҳамеша таассуроти бузургтареро назар ба тарс аз дигар бераҳмӣ пайдо мекунад, вале ҳамроҳ бо умеди бечазой» [2, с. 308-309].

Ин мавқеъ бояд ҳамеша аввалиндараҷа баҳогузорӣ карда шавад. Яъне, ки қонунгузориҳои ҷиноӣ ва низомии ҷазо бояд башардӯстона бошад. Мақсади асосии ноил шудан ба ногузирии ҷазо бояд равона гардад, на балки сахтии (бераҳмӣ) аз ҳад зиёди он. Аммо чунин ақида, ки одамон танҳо

аз тарси ҷазо ҷиноят содир намекунанд, нодуруст аст. Бо вучуди ин, тарс аз ҷавобгарӣ ҳамчун ангезаи риояи қонун барои бисёриҳо монеаи содир намудани ҷиноят буд ва мемунад.

Масъалаи мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазоро имкон медиҳанд, тавачухи ҳосаеро талаб мекунад. Меъёрҳои ҳуқуқии шахсонеро, ки ҷиноят содир кардаанд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод мекунанд, ҳам дар қисмҳои умумӣ ва ҳам дар қисмҳои махсуси КҶ ҚТ мавҷуданд. Дар Қисми умумии КҶ ҚТ як баҳши пурра ба асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо баҳшида шудааст (фасли IV - «Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо»).

Дар ин баҳш меъёрҳои, ки озодкуниро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ мекунанд, дар боби алоҳида оварда шудаанд: озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор (м. 72-и КҶ ҚТ), озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дар робита ба ошӣ шудан бо ҷабрдида (м. 73-и КҶ ҚТ), озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби тағйир ёфтани вазъият (м.74-и КҶ ҚТ), озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан (м. 75-и КҶ ҚТ).

Дар боби алоҳидаи фасли IV КҶ ҚТ меъёрҳои ҷой дода шудаанд, ки аз ҷазо озод мекунанд: шартан ва пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан (м. 76-и КҶ ҚТ), ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо (м. 77-и КҶ ҚТ), мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати қонини ҳомили ва қонун, ки қудакони то синни ҳаштсола доранд (м. 78 КҶ ҚТ), бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардан (м. 79 КҶ ҚТ), озод кардан аз ҷазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулӯда (м. 80-и КҶ ҚТ), озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ (м. 81 КҶ ҚТ) ва ғ.

Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, инчунин метавонад дар асоси санадҳои махсуси мақомоти давлатӣ сурат гирад (авф – м. 82 КҶ ҚТ, баҳшиши ҷазо – м. 83 КҶ ҚТ). Илова бар ин, дар КҶ ҚТ имкони озод кардани ҷинояткорони ноқобилгон аз ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст (аз ҷазо озод кардан ноқобилгон – м. 90 КҶ ҚТ, шартан ва пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардани ноқобилгон – м. 91 КҶ ҚТ). Ҳамаи меъёрҳои дар боло номбаршуда бо он муттаҳид мешаванд, ки татбиқи шаклҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбининамудаи онҳо, бо ягон намуди муайяни рафтори ҷиноятӣ алоқаманд нест.

Ҳолатҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ

шудаанд, баръакс, танҳо ба намудҳои ҷиноятҳои алоҳида алоқаманданд (эзоҳ ба м.м. 130, 179, 181, 185, 195 ва ғ.).

Мавқеи он муаллифоне, ки мавҷудияти ин меъёрҳоро дар матни ҚЧ ҚТ ҳамчун дуршавӣ аз принсипи ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ мешуморанд, эътирозро ба вучуд меорад. Ба андешаи мо, талаботи ногузирии ҷавобгариро набояд мутлақо донист, онро новобаста аз ягон зухуроти ҳаёт бояд амалкунанда баррасӣ кард. Дар воқеият чунин ҳолатҳое имконпазиранд, ки дар сурати мавҷуд будани онҳо татбиқи меъёрҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ғайримаксаднок мегардад ва ё ба талаботи инсондустӣ ва адолат мувофиқ нест.

Аз ин рӯ, аз нуктаи назари дарк намудани ногузирии ҷавобгарӣ аз ҳама муҳим он аст, ки ҳамаи ин гуна ҳолатҳо бояд дар қонун зикр карда шаванд. Таҳлили матни қонуни ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки қонунгузор ин ҳолатро ба назар гирифтааст.

Илова бар ин, дар як қатор мавридҳо мавҷуд будани чунин меъёрҳо дар ҚЧ ҚТ, ба фикри мо, бо ҳолатҳои зерин шарҳ дода мешавад. Дар натиҷа ҳолатҳое ба вучуд меоянд, ки аз лаҳзаи содир шудани ҷиноят то фош шудани он ва ё аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми гунаҳкорӣ то иҷрои он, муддати зиёд мегузарад ва баъд аз гузашти он татбиқи ҷазо ғайримаксаднок мегардад.

Ба андешаи П.А. Фефелов ин боиси он мегардад, ки кирдори мушаххасе, ки дар гузашта содир карда шуда буд, пас аз муддати дуру дароз табиати кирдори барои ҷамъият хавфнокро гум мекунад, зеро ҳуди далели ҷинояти як вақтҳое дар гузашта содиршуда аз шуури аъзоёни ҷомеа дур карда мешавад ва ё тамоман фаромуш мешавад – кирдор арзишашро гум мекунад, ки дар худ самти арзишноки зиддиҷамъиятӣ дорад [13, с. 91-92].

Дар ин шароит далели татбиқи ҷазо дар шуури одамон дар фосилаи аз ҷинояти дар гузашта содиршуда, дарк карда мешуд. Ҷазо на ҳамчун оқибати зарурии ҷинояти содиршуда, балки дар алоҳида аз он қабул карда мешуд ва дар натиҷа, қобилияти вазифаи пешгирии умумиро ба таври кофӣ иҷро карда наметавонист. Дар сурати вучуд доштани далелҳо, ки шахсе ҷиноят содир кардааст, дар давоми муҳлати даъво ба самти бештар тағйир ёфтааст (дар ин муҳлатҳо ӯ ҷинояти нав содир накардааст ва аз суд ва тафтишот пинҳон нашудааст), он гоҳ татбиқи ҷазо низ аз нуктаи назари пешгирии махсус номуносиб аст.

Бо андешаи муаллифи мазкур розӣ нашудан номумкин аст, ки ҳар қадар вақт камтар аз рӯзи содир шудани ҷиноят то пурра ошкор ва ба

ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ҷазо додан мегузарад, ҳамон қадар он барои фароҳам овардани фазои ногузирии ҷазо ва ноил шудан ба ҳадафҳои пешгирии ҷинояткорӣ, аҳамият дорад [13, с. 92].

Имконияти пешбининамудаи озод кардани нобилиғон аз ҷазо бо қонуни ҷиноятӣ, ки барои содир намудани ҷиноят маҳкум шудаанд, бо истифодаи чораҳои маҷбурии таъсири тарбиявӣ (м. 96-и ҚЧ ҚТ) бо он шарҳ дода мешавад, ки истифодаи охири нисбат ба ин категорияи шахсон имкон медиҳад, ки бо воситаҳои бештар башардӯстона мақсадҳои ҷазо ба даст оварда шаванд.

Дар байни асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазои ҷиноятӣ санадҳои авф ва бахшиши ҷазо ҷойи махсусро ишғол мекунад. Моддаи 82-и ҚЧ ҚТ ба он ишора медиҳад, ки авф дар асоси қонуни ҚТ нисбати доираи инфиродан номуайяни шахсон татбиқ карда мешавад. Бо санади авф шахси содирнамудаи ҷиноят метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад ва шахси барои ҷиноят маҳкумшуда ҳам аз ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адонакардаи ӯ ихтисор гардад ё ба намуди ҷазои сабуктар иваз карда шавад ё доғи судиаш бардошта шавад. Санади авф ба кирдорҳои сазовори ҷазои ҷиноятӣ, ки то қабули он содир гардидаанд, дахл дорад.

Дар мавриди бахшиши ҷазо бошад, он аз ҷониби Президенти ҚТ нисбати шахси муайян татбиқ карда мешавад. Бо санади бахшиши ҷазо шахси барои ҷиноят маҳкумшуда метавонад ҳам аз ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адонакардаи ӯ ихтисор гардад ё ба ҷазои сабуктар иваз карда шавад ё доғи судиаш бардошта шавад.

Ба фикри мо, муқаррароти авф ва бахшиши ҷазо ба принсипи ногузирии ҷавобгарӣ муҳолифат намекунад, зеро аз рӯи анъанаи муқарраргардида амалҳои авф ва бахшиши ҷазо аз ҷониби мақомоти олии давлатӣ, ки бо баровардани қонунҳое, ки ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамоянд, қабул карда мешаванд, илова бар ин, онҳо дар ҳолатҳои истисноӣ ва нисбатан кам бароварда мешаванд. Ҳамзамон, набудани асосҳои моддӣ- ҳуқуқии дар қонун тавсифшуда ва тартиби муқарраргардидаи татбиқи ин амалҳо, ҳам дар доираи ҷиноят ва ҳам дар доираи шахсон, татбиқи принсипи ногузирии ҷавобгариро номувофиқ (бенизом) мегардонад. Ҳолатҳои номбаршуда камбудии муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ буда, тақмили минбаъдаи матни м. 82, 83 ҚЧ ҚТ тақозо мекунад.

Асос барои дар Қисми махсус муқаррар кардани ҳолатҳои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан, аввалан, оид ба пешгирии фарорасии оқибатҳои вазнинтар аз зарари дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда ва дуюм, ошкор намудани ҷиноят ва товони зарари расонидашуда ташкил менамояд. Маҳз онҳо меъёрҳои ҳуқуқи ро дар бар мегиранд, ки шартҳои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахси ҷиноят содиркардари таҳия мекунанд.

Муқаррароти болозикрро метавон дар меъёрҳои ҳуқуқи эзоҳои моддаҳо зерин мушоҳида намуд: м. 130 ҚЧ ҚТ (одамрабой), м. 130.1 ҚЧ ҚТ (савдои одамон), м. 179 ҚЧ ҚТ (терроризм), м. 181-и ҚЧ ҚТ (ғасби гаравгон), м. 185-и ҚЧ ҚТ (ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ), м. 187-и ҚЧ ҚТ (ташкили иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ), моддаи 195-и ҚЧ ҚТ (ғайриқонунӣ соҳиб шудан, ба дигарон додан, ба соҳибияти каси дигар додан, нигоҳ доштан, интиқол додан, гирифта гаштани силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ва воситаҳои тарқиш), м. 196 ҚЧ ҚТ (ғайриқонунӣ сохтани силоҳ), м. 279-и ҚЧ ҚТ (ришвадихии тижоратӣ), м. 305-и ҚЧ ҚТ (хиёнат ба давлат), м. 307.2-и ҚЧ ҚТ (ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгарӣ), м. 307.3-и ҚЧ ҚТ (ташкили фаъолияти ташкilotи экстремистӣ (ифротгарӣ) ва ғ.

Чунин ба назар мерасад, ки меъёрҳои ҳуқуқи масалан, дар эзоҳои м.м. 179, 181, 185, 187, 195, 196, 305, 307.2, 307.3 ҚЧ ҚТ дар қонуни ҷиноятӣ бо мақсади пешгирии фарорасии оқибатҳои вазнинтар аз зараре, ки аллақай дар натиҷаи ин ҷиноятҳо расонида шудааст, муқаррар карда шудаанд. Меъёрҳои ҳуқуқи, ки дар эзоҳои м.м. 279, 319, 351 ҚЧ ҚТ зикр шудаанд, дар қонуни ҷиноятӣ бо мақсади таъмини ифшои ин ҷиноятҳо ва ҷаброни зарари аз онҳо расонидашуда, пешбинӣ шудаанд.

Ба гурӯҳи алоҳидаи меъёрҳои ҳуқуқи, ки имконияти аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахсонро иҷозат медиҳанд, меъёрҳои ҳуқуқи, ки дар эзоҳои м. 374, 375-и ҚЧ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, мансуб мебошанд. Тибқи онҳо хизматчиёни ҳарбие, ки бори аввал кирдорҳои пешбининамудаи моддаҳои мазкурро содир карда, агар худсарона тарк кардани қисми ҳарбӣ бо сабаби пеш омадани шароитҳои вазнин содир шуда бошад, метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад ва инчунин хизматчиӣ ҳарбие, ки мутобиқи кирдорҳои пешбининамудаи моддаи 375 ҚЧ ҚТ бори аввал фирор кардааст, агар ихтиёран дар муҳлати се рӯз омада ба гуноҳаш иқрор шавад ва ё фирор аз сабаби ба миён омадани шароитҳои

вазнин содир шуда бошад, метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад.

Воқеан, муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқи мазкур бо хоҳиши кӯмак ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ фаҳмида мешавад, лекин, ба андешаи мо, сабаби дигари муқаррар намудани эзоҳо ба м. 337, 338 ҚЧ ҚТ ин талаботи қонунгузор барои ба инобат гирифтани ҳам шароитҳои душвори адои хидмати ҳарбӣ, ки бо вазъиятҳои асабонӣ (стресс) алоқаманданд ба ҳисоб меравад ва инчунин, ҳолатҳои душвори сарзада, ки дар ин шароит аз ҷониби шахс назар ба ҳаёти муқаррарӣ тезу тундтар қабул карда мешаванд. Дар ниҳояти қор ин боиси содир шудани ин ҷиноятҳо мегардад.

Дар заминаи таҳлилу баррасии масъалаҳои мазкур ба сифати хулоса андешаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар қонуни ҷиноятӣ қорӣ дар м. 4-10 ҚЧ ҚТ принципҳои зерини ҚЧ ҚТ таҷассуми худро ёфтаанд: принципи қонуният (мо чунин мешуморем, ки муқаррароти м. 11 ҚЧ ҚТ бояд ба мазмуни он дохил карда шавад), принципи баробарӣ дар назди қонун, принципи ногузирии ҷавобгарӣ, принципи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ, принципи адолат, принципи инсондустӣ, принципи демократизм. Таҳлили мазмуни ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ имкони ворид намудани як қатор тағйироту иловаҳоро ба моддаи 4-10 ҚЧ ҚТ барои инъикоси муносиби принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар қонунгузори ҷиноятӣ, нишон дод.

3. Аксари принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мушаххассозии аҳамияти умумии ҳуқуқи онҳоро ифода мекунанд, ки дар як қатор муқаррароти меъёрии Конституцияи ҚТ ифода ёфтаанд. Дар навбати худ, асоси мустақамқунии конституционии ин принципҳоро меъёрҳои дахлдори ҳуқуқи байналмилалӣ ташкил медиҳанд.

4. Принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки дар ҚЧ ҚТ ифода ёфтаанд, бо яқдигар дар алоқаи зич қарор доранд. Ин онҳоро ба низоми принципҳои роҳнамоии ҳуқуқи ҷиноятӣ муттаҳид мекунад, ки воситаи самараноки татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мебошад.

5. Моҳияти принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бо дарназардошти маънидод гардидани ифодаи матнии меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки дар мазмуни онҳо муқаррар ёфтаанд, маҳдуд намегарданд, ки он як зумра муқаррароти қонуни ҷиноятиро дар бар мегирад, масалан, амали ҳуқуқи ҷиноятӣ дар вақт ва фазо, манбаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, қоидаҳои таъини ҷазои ҷиноятӣ ва ғ.

Муқарриз: д.и.х., профессор Сафарзода А.И.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИНЦИПА НЕОТВРАТИМОСТИ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

Ключевые слова: уголовный закон; общественные отношения; общие принципы; специальные принципы; неизбежность ответственности; концепция; особенность; разница; основание уголовной ответственности; справедливость; уголовная ответственность; наказание.

Аннотация. Принципы уголовного права считаются важными основополагающими и руководящими принципами отрасли, на основе которых осуществляются иные общественные отношения в этой сфере. Принцип неотвратимости ответственности вытекает из принципа равной уголовной ответственности. В случае совершения преступления исключения никому не предоставляются. Преступление не должно оставаться незамеченным. Задача правоохранительных органов – раскрыть преступление и привлечь преступника к ответственности. Эти полномочия обеспечивают принцип неотвратимости ответственности.

Шерализода Самииллох – соискатель кафедры уголовного права и борьбы с коррупцией юридического факультета Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 901041904. E-mail: sheralizod@bk.ru

**LEGAL REGULATION OF THE PRINCIPLE OF INEVITABILITY OF LIABILITY IN THE
CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Keywords: criminal law; public relations; general principles; special principles; the inevitability of liability; concept; peculiarity; difference; grounds for criminal liability; justice; criminal liability; punishment.

Annotation. The principles of criminal law are considered important fundamental and guiding principles of the industry, on the basis of which other public relations in this area are carried out. The principle of inevitability of liability follows from the principle of equality of criminal liability. In the event of a crime, no exceptions are provided for anyone. Crime should not remain unpunished. Revealing a crime and bringing the criminal to justice is the duty of law enforcement agencies. The principle of inevitability of liability is ensured by these agencies.

Sheralizoda Samiallah - PhD candidate at the Department of Criminal Law and Combating Corruption, Faculty of Law, Tajik National University. Phone.: (+992) 901041904. E-mail: sheralizod@bk.ru

Рӯйхати адабиёт:

1. Барков А.В. Принципи ногузирии масъулият ва муттаҳидсозии қонунгузорию ҷиноии кишварҳои Иттиҳод // Бюллетени Ассамблеяи байнипарламентӣ. – 1995. – № 4. – С.50-57.
2. Бекқария Ч. Дар бораи ҷиноятҳо ва ҷазоҳо. – М., 1995. – С. 308-309.
3. Головкин Л.В. Принципиҳои ногузирии масъулият ва ошкорбаёнӣ дар қонун ва раванди ҷиноии муносири Русия // Давлат ва ҳуқуқ. – 1999. – № 3. – саҳ. 61-69.
4. Звечаровский Н.Е. Қонуни ҷиноятҳои муносири Русия. – Петербург, 2001. – С.40.
5. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципиҳои қонуни ҷиноятҳои советӣ. – М., 1988. – С.121.
6. Кузнецова Н.Ф. Кодекси ҷиноятҳои Федератсияи Русия (қисми умумӣ) // Қонунгузорию нави ҷиноятҳои кишварҳои ИДМ ва Балтика. – М., 2002. – С.239-240.
7. Малаш Т.П. Принципи ногузирии масъулият: автореферат. дис. ... ном. илм. ҳук. – М., 1995. – 400 с.
8. Малсин Н.С. Ногузир ва фардиқунонии масъулият // Давлати ва Қонуни Советӣ. – 1982. – № 11. – 310 с.
9. Малтсев В.В. Принципиҳои қонунгузорию ҷиноятӣ ва рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ хатарнок // Давлат ва ҳуқуқ. – 1997. – № 2. – С. 102.
10. Механизми ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ. Проблемаҳои асосии методологӣ. – М., 1992. – С.91-92.
11. Наумов А.В. Қонуни ҷиноии Русия. Қисми умумӣ. – М., 1996. – с.52-57.
12. Қонуни ҷиноятӣ. Қисми умумӣ. – М., 1999. – С.39.
13. Фефелов П.А. Мафҳум ва системаи принципиҳои қонуни ҷиноятҳои советӣ. – Свердловск, 1970.
14. Филимонов В.Д. Принципиҳои Кодекси ҷиноятҳои Федератсияи Русия: дастовардҳо ва камбудҳои ифодаи ҳуқуқи онҳо // Панҷ соли Кодекси ҷиноятҳои Федератсияи Русия: натиҷаҳо ва дурнамо. – М., 2003. – С.135.
15. Филимонов В.Д. Принципиҳои қонуни ҷиноятӣ. – М., 2002. – С.44.

Список литературы:

1. Барков А.В. Принцип неотвратимости ответственности и унификация уголовного законодательства стран Содружества // Вестник Межпарламентской ассамблеи. – 1995. – № 4. – С. 50-57.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М., 1995. – С. 308-309.
3. Головкин Л.В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе // Государство и право. – 1999. – №3. – С. 61-69.
4. Звечаровский Н.Э. Современное уголовное право России. – СПб., 2001. – С. 40.
5. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М., 1988. – С. 121.
6. Кузнецова Н.Ф. Уголовный кодекс Российской Федерации (общая часть) // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. – М., 2002. – С. 239-240.
7. Малаш Т.П. Принцип неотвратимости ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 400 с.
8. Малсин Н.С. Неотвратимость и индивидуализация ответственности // Советское государство и право. – 1982. – № 11. – 310 с.
9. Мальцев В.В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 102.
10. Механизм уголовно-правовой охраны. Основные методологические проблемы. – М., 1992. – С. 91-92.
11. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. – М., 1996. – С. 52-57.
12. Уголовное право. Часть общая. – М., 1999. – С. 39.
13. Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права. – Свердловск, 1970.
16. Филимонов В.Д. Принципы Уголовного кодекса Российской Федерации: достижения и недостатки их юридического выражения // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы. – М., 2003. – С. 135.
- Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. – М., 2002. – С. 44.

List of literature:

1. Barkov A.V. The principle of inevitability of responsibility and unification of criminal legislation of the Commonwealth countries // Bulletin of the Interparliamentary Assembly. - 1995. - No. 4. - P. 50-57.
2. Beccaria C. On crimes and punishments. - M., 1995. - P. 308-309.
3. Golovko L.V. Principles of inevitability of responsibility and publicity in modern Russian criminal law and procedure // State and Law. - 1999. - No. 3. - P. 61-69.
4. Zvecharovsky N.E. Modern criminal law of Russia. - St. Petersburg, 2001. - P. 40.
5. Kelina S.G., Kudryavtsev V.N. Principles of Soviet criminal law. – M., 1988. – P. 121.
6. Kuznetsova N.F. Criminal Code of the Russian Federation (general part) // New criminal legislation of the CIS and Baltic countries. – M., 2002. – P. 239-240.
7. Malash T.P. Principle of inevitability of responsibility: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences. – M., 1995. – 400 p.
8. Malsin N.S. Inevitability and individualization of responsibility // Soviet state and law. – 1982. – No. 11. – 310 p.
9. Maltsev V.V. Principles of criminal legislation and socially dangerous behavior // State and law. – 1997. – No. 2. – P. 102.
10. Mechanism of criminal-legal protection. Main methodological problems. – M., 1992. – P. 91-92.
11. Naumov A.V. Russian criminal law. General part. – M., 1996. – P. 52-57.
12. Criminal law. General part. – M., 1999. – P. 39.
13. Fefilov P.A. Concept and system of principles of Soviet criminal law. – Sverdlovsk, 1970.
14. Filimonov V.D. Principles of the Criminal Code of the Russian Federation: achievements and shortcomings of their legal expression // Five years of the Criminal Code of the Russian Federation: results and prospects. – M., 2003. – P. 135.
15. Filimonov V.D. Principles of criminal law. – M., 2002. – P. 44.

УДК: 347.121.2

Хақимов Меҳроҷиддин Дустмуродович,
соискатель кафедры уголовного права и
противодействия коррупции юридического факультета
Таджикского национального университета
Тел.: (+992)
E-mail: miro4iddin@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ НАКАЗАНИЯ ПО БОЛЕЗНИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Ключевые слова: уголовное законодательство; наказание; ответственность; освобождение от наказания; освобождение от уголовной ответственности; воинские части; военнослужащий.

Аннотация. В данной статье рассматриваются и анализируются вопросы оснований освобождения военнослужащих от наказания за болезнь с учетом научной литературы и законодательных актов.

Освобождение военнослужащих от наказания по болезни — сложный и весьма деликатный вопрос, который уравнивает принципы воинской дисциплины с правами отдельных лиц на получение надлежащей медицинской помощи. Военнослужащие подчиняются строгим кодексам поведения и проходят строгую подготовку, что делает физическую и психическую пригодность необходимым условием для выполнения своих обязанностей. Когда военнослужащий серьезно заболевает, возникают вопросы о его способности продолжать службу в этих условиях. Поэтому крайне важно учитывать уникальные аспекты освобождения военнослужащих от наказания по болезни и влияние таких освобождений на воинскую дисциплину, права личности и общественное восприятие.

В военном контексте физическая пригодность — это не просто требование, а необходимость. Военнослужащие должны поддерживать высокий уровень физических возможностей для выполнения своих обязанностей, особенно в боевых ситуациях. Когда человек серьезно заболевает или получает травму, его способность эффективно выполнять военные задачи ставится под угрозу. В некоторых случаях хронические или изнурительные состояния могут помешать ему вообще продолжить службу. Поэтому освобождение от наказания по болезни рассматривается, когда физическое состояние военнослужащего существенно затрудняет его военную службу или ставит под угрозу его роль в своем подразделении. Однако военные организации кровно заинтересованы в поддержании дисциплины и порядка.

Наказания призваны укреплять эти принципы, и освобождение людей от этих

последствий может рассматриваться как потенциальная угроза военной сплоченности. Таким образом, военные должны оценивать случаи болезни и основания для освобождения с особой осторожностью, гарантируя, что освобождения не подрывают восприятие равной ответственности. Основания для освобождения от наказания из-за болезни военнослужащих часто включают тщательное медицинское обследование.

Военные медицинские специалисты, которые понимают, как последствия для здоровья, так и требования военной службы, играют решающую роль в определении степени заболевания человека и влияния на его обязанности. Состояния, которые могут соответствовать критериям освобождения, включают неизлечимые заболевания, тяжелые хронические заболевания или острые медицинские состояния, которые не позволяют выполнять даже основные задачи. Кроме того, состояния психического здоровья, такие как посттравматическое стрессовое расстройство, тяжелая депрессия и другие психические расстройства, все чаще признаются законными причинами для освобождения из-за их влияния на способность пострадавшего человека функционировать в военной обстановке.

Правовые рамки освобождения военнослужащих от наказания по болезни различаются в зависимости от страны, но в целом следуют принципам, аналогичным принципам для гражданских лиц, с некоторыми заметными отличиями. Военные кодексы часто требуют дополнительных уровней проверки и полномочий для утверждения освобождений. В некоторых случаях эти решения принимаются не только медицинскими специалистами, но и командирами или военными трибуналами, которые учитывают

более широкие последствия для готовности и морального духа подразделения. Этот многоуровневый подход отражает необходимость баланса между индивидуальными соображениями здоровья и оперативными потребностями армии. Другим важным соображением является роль медицинской конфиденциальности в армии.

Военнослужащие могут не решаться раскрывать некоторые заболевания, особенно проблемы с психическим здоровьем, из-за стигматизации или страха последствий для карьеры. В результате военные организации должны работать над созданием условий, в которых персонал чувствует себя в безопасности при обращении за медицинской помощью. Политика освобождения должна быть тщательно структурирована, чтобы гарантировать, что люди не будут наказаны за решение законных проблем со здоровьем.

Следует также приложить усилия для предоставления реабилитационных и поддерживающих услуг тем, кто ищет освобождения из-за болезни, будь то медицинское лечение, консультирование или переподготовка для небоевых ролей. Кроме того, освобождения по болезни не следует рассматривать как освобождение от ответственности, а как средство удовлетворения конкретных потребностей человека при сохранении приверженности дисциплине.

В некоторых случаях могут применяться альтернативные последствия, такие как перевод на небоевую роль или помещение в статус медицинского удержания до тех пор, пока человек не сможет либо возобновить службу, либо получить медицинскую отставку. Такие альтернативы позволяют военным поддерживать свои стандарты, а также демонстрировать гибкость и поддержку личного состава. Наконец, общественное восприятие освобождения военных от наказания из-за болезни должно тщательно контролироваться. Военные организации придерживаются высоких стандартов подотчетности, и случаи освобождения из-за болезни могут вызывать вопросы о справедливости и последовательности дисциплинарной практики. Прозрачность критериев и процедур предоставления этих освобождений помогает укреплять доверие в рядах и среди широкой общественности.

Освобождение от наказания по болезни должно быть сообщено как о необходимых мерах, которые ставят во главу угла как благополучие отдельных лиц, так и функциональные

возможности воинских частей. В заключение, хотя военная дисциплина остается краеугольным камнем эффективных вооруженных сил, освобождение от наказания по болезни для военнослужащих также должно основываться на сострадании, медицинской реальности и приверженности сохранению общей целостности организации. Балансируя эти соображения, военные учреждения могут гарантировать, что они поддерживают свой персонал максимально гуманным образом, сохраняя готовность и эффективность, необходимые для их миссии.

УК РФ в ч.3 ст. 79 УК РФ предусматривает такой вид освобождения от отбывания наказания в связи с болезнью как освобождение военнослужащих.

Согласно вышеуказанной норме, «военнослужащие, осужденные к ограничению по военной службе или содержанию в дисциплинарной воинской части, освобождаются от наказания или дальнейшего отбывания в случае заболевания, признающего его негодным к военной службе. Неотбытая часть наказания также может быть заменена на иное более мягкое наказание.

Положение данной нормы, являясь новой, не было известно прежнему советскому законодательству. Данное положение применимо не ко всем осужденным военнослужащим, а тем, которые осуждены к ограничению по воинской службе или содержанию в дисциплинарной воинской части.

Некоторая несогласованность имеется в УК РФ и УК РФ в отношении наказания в виде ограничения по воинской службе. Поскольку постольку уголовный закон называет два вида таких наказаний - арест и содержание в дисциплинарной воинской части. Ч.1 ст. 174 УИК РФ также предусматривает наказание в виде ограничения по воинской службе. Как считают некоторые авторы «если возможно освобождение при наказании заболевшему военнослужащему, отбывающему наказание в дисциплинарной части, то тем более допустимо такое при отбывании менее тяжкого наказания ограничения по военной службе. Именно поэтому в ч.1 ст. 148 УИК РФ предусмотрена возможность освобождения от наказания в виде ограничения в военной службе или его замены военнослужащему, увольняемому с военной службы в следствии заболевания. Данная норма необоснованно включена в УИК РФ, тогда как ее место - в УК РФ» [9, с. 234-235].

Как показывает изучение рассматриваемой

нормы при ее установлении законодатель не установил категорию преступлений. Как в связи, с чем пишет некоторые авторы «законодатель имел в виду преступления не большой тяжести либо преступления иной категории, о чем свидетельствует ст. 55 УК РФ «Согласно которой содержание в дисциплинарной воинской части может назначаться за те преступления, если характер совершенного деяния и личность виновного свидетельствуют о возможности замены лишения свободы этой мерой наказания» [4, с. 211].

Интересно мнение О.В. Ждановой по утверждению которой безусловное освобождение от наказания военнослужащим в связи с болезнью, исключая военную службу осужденного в будущем и не соответствует цели наказания. Поэтому она предлагает применит данное основание освобождение в отношении тех военнослужащих, которые совершили преступления небольшой тяжести [2, с. 11]. Поддерживая позицию О.В. Ждановой, можно отметить, что освобождение военнослужащих от наказания в связи с болезнью действительно требует внимательного и взвешенного подхода. Полное освобождение от наказания может противоречить основным целям уголовного права, включая превенцию, реабилитацию и восстановление социальной справедливости. Таким образом, важно учитывать не только состояние здоровья военнослужащего, но и характер совершенного преступления.

Рекомендация О.В. Ждановой применять освобождение от наказания только для военнослужащих, совершивших преступления небольшой тяжести, является разумной и сбалансированной. Этот подход позволяет учесть как гуманитарные аспекты, связанные с состоянием здоровья, так и необходимость поддержания дисциплины и порядка в вооруженных силах. Применение данного основания освобождения только к незначительным правонарушениям позволяет сохранить баланс между индивидуальными правами военнослужащего и требованиями военной службы. Также важно подчеркнуть, что освобождение от наказания не должно означать полного избегания ответственности. Вместо этого оно может включать в себя альтернативные меры, такие как реабилитация, медицинская помощь и социальная адаптация. Это позволит не только поддерживать дисциплину, но и способствовать восстановлению военнослужащего в дальнейшем, когда он сможет вернуться к службе. Таким

образом, подход О.В. Ждановой к вопросу освобождения от наказания военнослужащих в связи с болезнью представляет собой разумное решение, которое учитывает как интересы отдельных лиц, так и потребности военной структуры в целом.

В случаях совершения тяжкого или особо тяжкого преступления следует наказание заменять на более мягкую. В любом случае заболевания осужденного военнослужащего должен привести к невозможности его дальнейшую военную службу. Как правило, негодность в военнослужащих определяется Перечнем заболеваний, физических недостатков, определяющих степень годности. Согласно ст. 53 Закона РТ от 10 ноября 2000 года «О воинской обязанности и военной службе «Военнослужащий, признанный военно-врачебной комиссией негодным к военной службе, увольняется с военной службы в отставку». Суды применяют расширительное толкование ч. 3.ст. 79 УК РТ, освобождая от наказания лиц, признанных ограниченно годными к военной службы. Например, к, решением Военного суда Душанбинского гарнизона от 27 марта 2011 лицо было освобождено от дальнейшего отбывания наказания в виде ограничения по военной службе сроком на два года за вычетом 10% с суммы денежного обеспечения в доход государства. При этом суд констатировал, что осужденный, который проходит службу на добровольной основе, признан военно - врачебной комиссией ограниченно годным к военной службы. Как видим, имеет место определенная коллизия между УК РТ и Законом РТ "О воинской обязанности и военной службе «, которая, по нашему мнению, подлежит устранению путем внесения соответствующих изменений в ч.3 ст. 79 УК РТ. Стоит освобождать от наказания не только тех военнослужащих, которые признаны непригодными к военной службе, но и тех, кто является ограниченно годными.

Освобождение военнослужащих в связи с болезнью является безусловным [5, с. 172; 9, с. 234; 11, с. 282; 12, с. 449] и выздоровление не приведет отмене освобождения от наказания (ч. ч. 3 ст. 79 УК РТ). Кроме того, не обязательно заболевание должно быть тяжким, самое главное оно должно препятствовать воинской службе.

Как и при иных видах освобождения от отбывания наказания в рассматриваемом случае также необходимо анализировать мнение ученых об основаниях его применения. К настоящему времени в юридической науке касательно рассматриваемого вопроса существует несколько

взглядов. Так А.И. Рарог именно невозможность исполнения наказания является основанием для их освобождения от наказания (строгая изоляцией от общества, выполнение воинских обязанностей. Невозможность их выполнения обусловлена характером заболевания, который является настолько серьезным, что больной признается полностью негодным и к военной службе [5, с. 172; 11, с. 282; 12, с. 499].

Аналогичную позицию по этому вопросу занимает В.Н. Петрашев он пишет: «Основанием, освобождения военнослужащих согласно п. 18 Положения о военно-врачебной экспертизе, утвержденной постановлением Правительства РФ № 390 от 20 апреля 1995 г., является отнесение их врачебной комиссией к категории годности «Д» «не годен к военной службе», а также невозможность исполнения наказания, связанного со строгой изоляцией от общества (арест) или с выполнением воинских обязанностей в условиях дисциплинарной воинской части. Характер и течение заболевания у военнослужащего должны быть такими, что он признается полностью негодным к военной службе» [10, с. 63].

В то же время В.Н. Петрашев в другой работе высказывает противоположную позицию. Он пишет, что «основанием освобождения согласно ч. 3 ст. 81 УК РФ (ч. 3 ст. 79 УК РТ) является особенность заболевания, препятствующая не отбыванию наказания, а несению военной службе делающая негодными к военной службе» [6, с. 217].

Большая часть ученых считают непригодность к военной службе в связи с болезнью которое отражается в заключении комиссии врачей считают основанием для применения этого вида освобождения [7, с. 114; 3, с. 174; 6, с. 211].

Факт наличия заболевания делающего военнослужащего негодным к военной службе устанавливается письменным заключением медицинской комиссии, которое направляется в суд в месте с ходатайством командования воинской части о досрочном освобождении военнослужащих от отбывания наказания.

Из вышеизложенного следует вывод, что освобождение военнослужащих в связи с психическим расстройством от наказания в соответствии с частью 3 статьи 79, также как и с частью 1 статьи 79 УК РТ, не отвечает требованиям задач и основных принципов уголовного закона. Такая системность противоречий позволяет сделать предположение о системном характере проблемы. Причиной тому

будет, думается, значительная обособленность института освобождения от наказания военнослужащих от аналогичных правовых институтов в отношении «гражданских» осужденных.

Решение всех вышеуказанных проблем лежит в частичной интеграции институтов освобождения от наказания, предусмотренных частями 1 и 3 статьи 79 УК РТ. В таком случае военнослужащие, которые в силу психического расстройства не способны осознавать фактический характер и общественную опасность своего деяния и (или) руководить им, будут освобождаться от наказания в соответствии с частью 1 статьи 79 УК РТ. В случае выздоровления они, согласно части 4 статьи 79 УК РТ, будут подлежать замене наказания. При этом с учетом того, что лицо утрачивает статус военнослужащего, к нему могут применяться виды наказания, не связанные с несением военной службы.

Согласно ч. 2 ст. 207 КИУН РТ, в случае возникновения иных, помимо негодности к военной службе, предусмотренных законом оснований для увольнения с военной службы, военнослужащие могут быть в установленном порядке досрочно освобождены судом от наказания с заменой неотбытой части наказания более мягким видом наказания или без таковой.

Однако справедливо ли увольнять военнослужащего, скажем по собственному желанию или по причине невыполнения условий контракта, при отбывании им ограничения по военной службе? Согласно закону, в таком случае он подлежит освобождению от наказания, либо последнее заменяется более мягким. Между тем возможно, что военнослужащий сознательно не выполняет свои обязанности по службе с целью быть уволенным и, следовательно, избежать ответственности. Если прекращение трудовых отношений происходит по уважительным причинам, ставить вопрос об освобождении либо замене целесообразно и гуманно. А если военнослужащий будет уволен с военной службы по неуважительным причинам, то освобождать его от наказания несправедливо. В литературе предлагается рассматривать случаи увольнения военнослужащего по собственному желанию либо по причине невыхода на работу как злостное уклонение от отбывания ограничения по военной службе, влекущее замену наказания более тяжким [1, с. 108-110].

Таким образом, многие вопросы, связанные с увольнением военнослужащего УК РТ, не регламентирует. Данная проблема частично КУИН РТ решена при этом оно вторгаясь в сферу УК РТ.

Считаем, что вопросы касательно определения правового статуса увольняемого военнослужащего к которому применяется наказание должны регламентироваться в УК РТ с помощью различных способов индивидуализации уголовной ответственности, причем наиболее целесообразным в рассматриваемых случаях будет использование определенных видов замены наказания.

Необходимо обратить внимание, что законом предусмотрены различные основания увольнения военнослужащего. Все эти основания должны учитываться при решении вопроса о судьбе отбывающего ограничение по военной службе или содержание в дисциплинарной воинской части военнослужащего в случае его увольнения с военной службы.

С целью согласования УК РТ с иными отраслями права предлагаем дополнить ст. 79 УК РТ следующим положением: «Осужденные военнослужащие, отбывающие наказание во время прохождения военной службы, в случае их увольнения с военной службы могут быть

условно-досрочно освобождены судом от наказания либо неотбытая часть наказания им может быть заменена более мягким или равноценным наказанием с учетом поведения военнослужащего во время отбывания наказания, тяжести совершенного преступления».

На основании вышеизложенного предлагаем дополнить:

- ч. 3 ст. 79 УК РТ после слов «к военной службе» словами «за исключением случаев, предусмотренных ч.1 настоящей статьи»;

- ч. 4 ст. 79 УК РТ следующим абзацем:

«Военнослужащим, осужденным к содержанию в дисциплинарной воинской части либо ограничению по военной службе, освобожденным от наказания или его отбывания согласно частью 1 настоящей статьи, наказание либо не отбытая его часть при их выздоровлении можно заменить на более мягким вид наказания, если отсутствуют другие основания освобождения от наказания».

Рецензент:

ХУСУСИЯТҲОИ ОЗОД КАРДАНИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ АЗ ЧАЗО САБАБИ БЕМОРИ

Калидвожаҳо: қонунгузории ҷиноятӣ; ҷазо; ҷавобгарӣ; озод қардан аз ҷазо; озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ; қисмҳои ҳарбӣ; хизматчиҳои ҳарбӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосҳои озод қардани хизматчиёни ҳарбӣ аз ҷазо бо сабаби беморӣ бо дарназардошти адабиёти илмӣ ва санадҳои қонунгузорӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳакимов Меҳроҷиддин Дустмуродович – унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. E-mail: miro4iddin@mail.ru. Тел.: (+992)

FEATURES OF EXEMPTION OF MILITARY PERSONNEL FROM PUNISHMENT FOR ILLNESS

Key words: criminal law; punishment; responsibility; exemption from punishment; exemption from criminal liability; military units; serviceman.

Annotation. This article examines and analyzes the issues of grounds for exempting military personnel from punishment for illness, taking into account scientific literature and legislative acts.

Khakimov Mehrojiddin Dustmurodovich - a candidate for the Department of Criminal Law and Anti-Corruption at the Law Faculty of TNU. E-mail: miro4iddin@mail.ru, Tel.: (+992)

Список литературы:

1. Демидов О.Г. Уклонение от наказания (Уголовно-правовой и криминологический аспекты). Дис. ... канд. юрид. наук: / - Рязань, 2004.
2. Жданова О.В. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно -правовые и уголовно - исполнительные аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: - М., 2008.
3. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации. / Отв. ред.проф. А.И. Зубков. - М.: ИНФРА. 1997.
4. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации /Отв. ред. проф. А. В. Наумов. - М.:Юрист, 1997.
5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской федерации. Изд. 3-е, изм. и доп. /Под общ. ред. проф. Ю.И.Скуратова и В.М.Лебедева. -М.: Норма-Инфра. -М. 1999.

6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Ростов-на-Дону; Изд-во «Феникс», 1996.
7. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: научно-практический комментарий. /Под ред. Якубова А.С. -Ташкент, Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.
8. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации/ Отв. ред.проф. А.В.Наумов. -М., Юрист 1997
9. Курс уголовного права. Общая часть. Том 2: Учение о наказании. Учебник для вузов. Под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой и доц .И. М. Тяжковой. -М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1999.
- 10.Петрашев В.Н. Освобождение от наказание по болезни// Северокавказский юридический вестник Научно-практический журнал. Ростов-на-Дону. 1998.
- 11.Уголовное право России. Общая часть: Учебник по ред. проф. А.И Рарога. -М.: Институт международного права и экономики им. А.С.Грибоедова. 1998.
- 12.Уголовное право России. Учебник для вузов, в 2 томах. Т. 1. общая часть /Отв. ред. пров. А.Н. Игнатовы, проф. Ю.А.Красиков. -М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М.1998.

Рӯйхати адабиёт:

1. Демидов О. Г.Саркашӣ аз чазо (чанбаҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва криминологӣ). Дис. ... канд. ҳуқуқшинос. илм: / - Рязань, 2004.
2. Жданова О. В. Озодшавӣ аз чазо дар робита бо беморӣ: чанбаҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва ҷиноятӣ - иҷроия: автореф. дис. ... канд .ҳуқуқшинос. илмҳои: . М., 2008.
3. Шарҳи кодекси иҷроияи Ҷиноятии Федератсияи Русия. / Ҷ. муҳаррири профессор А.И. Зубков. М.: ИНФРА. 1997.
4. Шарҳи кодекси Ҷиноятии Федератсияи Русия / Отв. муҳаррири профессор А.В. Наумов. М.: Ҳуқуқшинос, 1997.
5. Шарҳи кодекси Ҷиноятии федератсияи Русия. Нашриет. 3-юм, изм. ва илова / таҳрири умумӣ профессор Ю.И. Скуратов ва В. М. Лебедев. М.: Меъер Инфра. М. 1999.
6. Шарҳи кодекси Ҷиноятии Федератсияи Русия. Ростов-на-Дону; Нашриети "Феникс", 1996.
7. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Узбекистон: шарҳи илмӣ-амалӣ. / Таҳрири Якубова А.С. Тошканд, Академияи ВҚД Ҷумҳурии Узбекистон, 1996.
8. Шарҳи Кодекси Ҷиноятии Федератсияи Русия / Отв. муҳаррири профессор А.В. Наумов. М., Ҳуқуқшинос 1997
9. Курси ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ. Ҷилди 2: Таълимоти чазо. Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо. Таҳрири профессор Н .Ф. Кузнецова ва дотсент.И. М. Тяжкова. М.: НАШРИЕТИ ЗЕРЦАЛО, 1999.
10. Петрашев В. Н.Озодшавӣ аз чазо аз сабаби беморӣ// хабарнигори ҳуқуқии Қафқози Шимоли маҷаллаи Илмӣ-амалӣ. Ростов-На-Дону. 1998.
11. Ҳуқуқи ҷиноятии Русия. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ оид ба таҳрири профессор А.Ва Рарога. М.: Институти ҳуқуқи байналмилалӣ Ва иқтисоди ба номи м. А. С.Грибоедова. 1998.
12. Ҳуқуқи ҷиноятии Русия. Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо, дар 2 ҷилд. Т.1. қисми умумӣ / Отв. муҳаррири пров. А. Н. Игнатовҳо, профессор Ю.А. Красиков. М.: гурӯҳи Нашриети НОРМА-ИНФРА. М. 1998.

List of literature:

1. Demidov O.G. Evasion of punishment (Criminal law and criminological aspects). Dis. ... kand. jurid. Sciences: / - Ryazan, 2004.
2. Zhdanova O.V. Release from punishment due to illness: criminal law and penal aspects: abstract of the dissertation of the Candidate of Law. Sciences: Moscow, 2008.
3. Commentary to the Penal Enforcement Code of the Russian Federation. A.I. Zubkov, Moscow: INFRA. 1997.
4. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation, edited by prof. A.V. Naumov, Moscow: Lawyer, 1997.
5. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation. Ed. 3rd, ed. and add. / Under the general editorship of Prof. Yu.I.Skuratov and V.M.Lebedev. -M.: Norm-Infra. -M. 1999.

6. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation. Rostov-on-Don; Publishing house "Phoenix", 1996.

7. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan: scientific and practical commentary. /Edited by Yakubova A.S. - Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 1996.

8. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation/ Ed. by prof. A.V.Naumov. -M., Lawyer 1997

9. Criminal law course. The general part. Volume 2: The Doctrine of Punishment. Textbook for universities. Edited by prof. N. F. Kuznetsova and assoc. I. M. Tyazhkova. Moscow: ZERTSALO Publishing House, 1999.

10. Petrashev V.N. Release from punishment due to illness// North Caucasian Law Bulletin is a scientific and practical journal. Rostov-on-Don. 1998.

11. Criminal law of Russia. General part: Textbook edited by prof. A.I. Raroga, Moscow: Griboyedov Institute of International Law and Economics. 1998.

12. Russian criminal Law. Textbook for universities, in 2 volumes. Vol. 1. general part /Ed. by prov. A.N. Ignatova, prof. Yu.A.Krasikov. -M.: Publishing group NORMA-INFRA. M.1998.

ТДУ: 343

Шарифзода Шарифбек Мурод

*Сардори шуъбаи ҳуқуқи Палатаи ҳисоби
Ҷумҳурии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи
ташкили идоракунии ва фаъолияти ҳифзи
ҳуқуқи факултети якуми Академияи
вазирати корҳои дохилии Ҷумҳурии
Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
E-mail: sharifzodashm@gmail.com
Тел.: (+992) 938-87-07-07.*

КОРРУПСИЯ ВА ОМИЛҲОИ ТАҲДИДКУНАНДАИ ОН БА АМНИЯТИ ИҶТИМОӢ

Калидвожа: Таҳдиду хатар, сиёсат ва дастовардҳо, амнияти иҷтимоӣ, омӯзгор, илм, маориф, тандурустӣ, шароит, коррупсия, сифати таҳсилот ва пешрафти давлату давлатдорӣ.

Фишурда: Дар мақола оид ба пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав, амнияти иҷтимоӣ, мураккаб гардидани вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, бухрони ҷаҳонишавии молиявӣ ва болоравии сатҳи ҷинойткорӣ, таъмин ва таҳкими суботи сиёсиву иҷтимоӣ, инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ, пешрафти давлату давлатдорӣ, созандагӣ бунёдкорӣ, вазъ, шароит ва омилҳои пешгирии коррупсия дар соҳаи илм, маориф, тандурустӣ ва ғайра иникос шудааст.

Амният ва субот заминаи асосии рушди муҳимтарин ҷузъи фаъолият бошад, пас ин барои давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки ҳоло таъмини амнияти шахс, ҷомеа ва давлат, масъалаи таъмини амният дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сарҳати ҳаётан муҳим ба ҳисоб меравад. Донишҳои илмӣ дар масъалаҳои глобалӣ қарор дорад [1].

Мусаллам аст, ки солҳои охир мураккаб менамоянд. Зеро бе донишҳои илмӣ таъмини гардидани вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳони амнияти миллии ғайриимкон буда, пешрафт дар имрӯза ба пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав аз қабилҳои соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ номумкин аст. терроризму экстремизм, ҷинойткории муташаккили Ҳамзамон, ҷавҳари аслии қудрати таъмини амният аз байналмилалӣ, одамрабӣ, коррупсия ва гардиши фаҳм, дониш ва масъулияти бузурги миллию ғайриқонунии маводи нашъаовар мубаддал ватандорӣ, сарчашма мегирад.

Ба ақидаи олимон, моҳият ва мазмуну амнияти иҷтимоӣ ба масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ мафҳуми "амният" ба масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ мардумро ҳалалдор намуда, ба амнияти иҷтимоиву ва падидаҳои ҷамъиятӣ вобастагӣ дошта, амалан иқтисодии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. онро "манфиатҳои миллии" дар бар мегирад [2].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои Ғайр аз ин, майдони сиёсат ва соҳаи амният ба миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дахл дошта, муҳити муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини зиддиятнок, соҳаҳои ихтилофноки ҳамкориҳои соҳибистиклолии кишвар, пайваста ба тақдирҳои иҷтимоиро фаро мегирад.

Аз лиҳози сиёсӣ истилоҳи "амният" имрӯзу ояндаи давлат ва миллати тоҷикон ғамхорӣ намуда, пешрафти босуботи давлат ва ҷомеаро ба муродифи калимаи "давлат" аст ва ё баръакс. Дар таъмини амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ оварда шудааст, ки ҷамъиятӣ, риояи ҳуқуқи озодаҳои инсон ва "Амният - озоиштагӣ, амонӣ, тинҷӣ" мебошад [2].

Аввалин тасаввурот оид ба ниёзи одам, ҷамъият ба Ҳар як давлат раванди ягонаи таъмини мавҷудияти муҳимтарин ва гарантарин ҷузъи амнияти миллии худро дорад. Он аз қисматҳои системаи сиёсӣ таҳти номи "давлат", зарурати сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, маданӣ, идеологӣ, таъмини амнияти ҳуди инсон ва ҷомеаро дар назар динӣ ва ғайра иборат мебошад. Низомии мазкур дорад. Ба ҳамин хотир, «Давлате, ки амнияти ҳамон вақт метавонад, вазифаҳои худро дар ҳешро таъмин карда наметавонад, «ғайримачоз» ҷаҳорҷӯбаи қонунҳои амалкунанда муваффақона (Томас Гоббс) эълон гаштааст» [3]. Тибқи амалӣ созад, ки ба илм, маърифат ва тафаккури муқаррароти Конституцияи Ҷумҳурии инсонӣ муносибат дошта бошад. Тоҷикистон «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда,

Агар дар тамоми соҳа (сиёсат, иқтисодиёт, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва иҷтимоӣ, тиб, маориф ва ғайра) доштани маълумот инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [4].

Меъёри ин модда ташкил ва таъмини дараҷаи зарурии ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳим ва шароити арзандаи зиндагонии шахрвандонро дар бар гирифта, барои раванқи шахс, ҷомеа ва давлат бахшида шудааст.

Аслан амнияти иҷтимоӣ - қисми таркибии амнияти миллӣ мебошад, ки ҳолати шахсият, ҳуқуқ ва озодии иҷтимоии онро таъмин менамояд. Объекти доимии амнияти иҷтимоӣ шахсияти воқеӣ, ҳуқуқҳо ва озодии ҳаётан муҳими ӯ дар партави ҳаёти ҷамъиятӣ буда, ба ӯ аз тарафи давлат имконият дода мешавад, ки дар қори муқаррарӣ фаъолият намояд, зиндагии шоиста дошта бошад, ҳаққи хизмат дарёфт кунад, саломатии худро нигоҳ дорад, таҳсил, табобат ва истироҳату фароғат намояд, бо забони худ ва дигар забонҳо сухан гӯяд, муносибати оиладории худро мустақилона ҳал созад ва ғайра.

Бахусус, дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва муносибатҳои бозоргонӣ дар шароити мушаххасу муайяне, ки як гурӯҳ ё табақаи аҳолии камбизоат ё нисбатан муфлис ба ҳимояи иҷтимоӣ ниёзманданд, таъмини амнияти иҷтимоии онҳо аз тарафи давлат муҳим мебошад. Ба ин гурӯҳ аз ҳама пеш заҳон, кӯдакон, маъҷубон, нафақахӯрон ва ҷавонон бояд, шомил бошанд.

Яке аз вазифаҳои амнияти иҷтимоӣ беҳтар намудани сифати зиндагии мардум дар доираи ҷалб намудан ба қоре мебошад. Вобаста ба ин, дар таъмини амнияти иҷтимоии аҳоли вазъи соҳаи илм, маориф ва тандурустӣ аҳамияти басо муҳим дорад. Аз ин лиҳоз, таъмини ин кишри ҷомеа, пеш аз ҳама ба макони зист, ҷойи қори доимӣ, нерӯи барқ, газ, об ва дигар маводи сӯзишворию хӯрокворӣ, ки ҷузъи таъмини иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, нақши арзишманд дорад.

Аз дигар тараф мавҷудияти омилҳои иҷтимоӣ боиси сабаб ва шароитҳои пайдоиши коррупсия дар ҷомеа мегардад. Ин омил дар миёни ҷомеа ба вучуд омада, байни табақаҳои гуногуни аҳоли сабабу шароитҳои коррупсиониро ба миён меоварад.

Профессор М.В.Духовский дар бораи сабабҳои ҷинояткорӣ як қатор тавсияҳоро пешниҳод намуда, хулоса қардааст, ки «Сабаби асосии ҷинояткорӣ, - ин фармоиши иҷтимоӣ мебошад» [5].

Илми криминологияи муосир чунин меҳисобад, ки сабабҳо ва шароити ҷинояткорӣ аксаран аз норасоии иҷтимоӣ сарчашма мегирад. Дар адабиёти илмӣ таснифоти мухталифи сабабҳо ва шароити ҷинояткорӣ пешниҳод шудааст, аммо мо чунин мешуморем, ки ҷиноят падидаи иҷтимоӣ аст. Ҳаёт ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки

сабабҳои ҷиноятро он шароити воқеии зиндагии, ки одамон дар он амал мекунанд, муайян менамояд. Онҳо ба зиддиятҳои дар ҷомеа мавҷудбуда асос меёбанд.

Мусаллам аст, ки барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа солҳои охир дар заминаи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шахру ноҳияҳои кишвар ҳазорҳо иншоотҳои иҷтимоӣ ву истеҳсоли ва сайёҳӣ бунёд ва ба истифода дода шуда, боиси ташкили даҳҳо ҳазор ҷойи нави қорӣ ва ҳалли бисёр мушкилоти иҷтимоии аҳоли гардида истодаанд.

Барои мисол, «Дар бист соли охир рушди миёнасолонии иқтисодӣ дар сатҳи 7,5 фоиз таъмин гардида, маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат аз 1,8 миллиард сомони соли 2000-ум то 95 миллиард сомонӣ дар соли 2021 ва даромади бучети давлатӣ аз 252 миллион сомонӣ ба 28 миллиард сомонӣ расидааст.

Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ қариб 53 баробар ва бучети давлатӣ 111 баробар зиёд гардида, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли беш аз 30 баробар афзоиш ёфтааст» [6].

Новобаста аз ин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир вазъи сиёсӣ ву иқтисодии ҷаҳон хеле мураккаб гардидааст ва инсоният дар давраи ниҳоят ҳассос ва душвортарини таърих қарор дорад.

Дар ин самт, агар ба панҷ соли охир назар афканем, дар ин давра бархурдҳои геосиёсӣ, низоъҳои тичоратӣ, бемориҳои сироятӣ, тағйирёбии иқлим, ярқнокшавии бошитоб, оғози марҳалаи «чанги сард» ба миён омадааст, ки ҳамаи ин ба амнияти иҷтимоии ҷомеа таъсири манфи расонида, боиси ба вуқӯъ омадани бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ шуда истодааст.

Дар Тоҷикистон ба ин нигоҳ нақарда дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст омада, маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли 2022, 8,3 фоиз зиёд гардид ва ба беш аз 130 миллиард сомонӣ расидааст.

Дар ҳафт соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,5 фоизро ташкил дода, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар зиёд гардид.

Дар ин давра даромади пулии аҳоли 3,3 баробар афзоиш ёфта, аз 37,2 миллиард сомони соли 2017 ба 112,7 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расид. Музди миёнаи меҳнат беш аз 2 баробар ва андозаи нафақаи ниҳой 1,9 баробар зиёд гардид.

Дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои зикргардида сатҳи камбизоатӣ аз 29,5 фоизи соли 2017 то 21,2 фоиз дар соли 2023 коҳиш дода шуд.

Дар ду даҳсолаи охир сатҳи зиндагии мардуми кишвар тадриҷан беҳтар гардида, нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999-ум то 62 банди фоизӣ дар соли 2023 паст карда шуд.

Бо фароҳам омадани имконият хусусияти иҷтимоии бучети давлатӣ таквият дода шуда, хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ аз 9,6 миллиард сомони соли 2017 ба 18,5 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расонида шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардид.

Бояд қайд намоем, ки ҳалли саривақтии масъалаҳои иҷтимоии аҳоли ва фароҳам овардани шароити чихати зиндагии арзандаи мардум, аз ҷумла бо роҳи мунтазам таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, зиёд намудани ҳаҷми даромади аҳоли, баланд бардоштани музди меҳнати кормандон, нафақа ва стипендияҳо аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарини давлат махсуб меёбад.

Бинобар ин, дар заминаи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 бо мақсади беҳтар намудани вазъи иҷтимоии аҳоли аз 1-уми июли соли 2024 нафақаҳои суғуртавӣ, меҳнатӣ ва иҷтимоӣ, инчунин, иловапулӣ ба онҳо дар ҳаҷми 30 фоиз аз андозаи муқарраршудаашон индексатсия, яъне зиёд карда шуд. Аз 1-уми июли соли 2024 маоши вазифавии кормандони мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, муассисаҳои маориф, илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, дигар ташкилотҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ ва бучетӣ, инчунин, стипендияҳо 40 фоиз зиёд карда шуд. Инчунин, аз 1-уми январӣ соли 2024 музди меҳнати амалкунандаи хизматчиёни ҳарбӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар кормандони ин мақомот 40 фоиз зиёд карда шуд. Тайи солҳои соҳибистиклолӣ музди меҳнати кормандони соҳаи маориф 21 маротиба баланд бардошта шуд [7].

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Пешвои миллат ин табақаи аҳолиро фаромуш накарда, ҳадафи олии давлат ва ҳукумат ҳисобида, барои пайваста баланд бардоштани сатҳи сифати шароити иҷтимоии аҳоли тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Пешравиҳои мазкур ба рушди бомароми иқтисодӣ ва таъмини амнияти иҷтимоии кишвар ва муҳимтар аз ҳама, боз ҳам беҳтар гардонидани шароити зиндагиву рӯзгори сокинони мамлакат бамаротиб мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки илму маориф - яке аз соҳаҳои калидии сиёсати иҷтимоии давлат махсуб меёбад. Дар ин самт бо ташаббус ва ибтикороти Пешвои муаззами миллат пояҳои моддиву техникаи соҳаи мазкур таҳким ёфта, мақоми омӯзгор дар ҷомеа тадриҷан баланд мегардад.

Дар ин раванд, фароҳам овардани тамоми шароити зарурӣ барои илму донишомӯзии наврасону ҷавонон вазифаи муҳимтарин шуморида мешавад.

Бо дар назар доштани аҳамияти ин масъала, Ҳукумати мамлакат захираву имкониятҳо ва сабъю талоши худро ба ин самти муҳимтарини иҷтимоӣ равона карда, барои касбомӯзӣ ва таълиму тарбияи наврасону ҷавонон тамоми шароити заруриро муҳайё сохта истодааст.

Ҷунонҷӣ, агар соли 2000-ум ба соҳаи маориф ҳамагӣ 42 миллион сомонӣ ҷудо шуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2005 ба 253 миллион, соли 2010 ба зиёда аз 1 миллиард, соли 2015 ба 2,5 миллиард, соли 2020 ба 5,5 миллиард ва дар соли 2024 ба 8 миллиарду 231 миллион сомонӣ расонида шуд, ки 5,7 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва 18,9 фоизи хароҷоти умумии бучети давлатиро ташкил медиҳад [8].

Агар ба маълумотҳои оморӣ назар афканем, дар давоми 30 соли истиқлолияти давлатӣ 3240 муассисаи нави таълимӣ [9] ва дар ҳафт моҳи соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 57 бинои нави муассисаҳои таълимӣ сохта, ба истифода дода шуда, тибқи нақша то охири соли 2023 ба истифода супоридани зиёда аз 200 мактаби дигар дар назар дошта шудааст [10].

Беҳтар кардани сатҳи сифати илму дониш, ки дар сарҳати фаъолияти ҳаррӯзаи давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор дорад, метавонад ниёзҳои иҷтимоиро, бахусус дар соҳаи маориф ва илми мамлакат бароварда, ба амнияти иҷтимоии мамлакат мусоидат намояд.

Бинобар ин, зарур аст, ки ҳар як роҳбар ва шахси масъули соҳаи маориф ва ҳар як омӯзгор рисолати худро софдилона ва аз рӯи вичдон анҷом дода, барои таълиму тарбияи насли босаводу соҳибмаърифат ва ҳештаншиносу ватандӯст саҳми фаъол гузорад.

Дар ин замина, бо мақсади баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар тақмили ихтисос ва бозомӯзии касбии онҳо, яъне тақмили донишҳои заминавӣ, ба муҳити нави иқтисодиву иҷтимоӣ ва ба талаботи нави истеҳсолоту иҷтимоӣ мутобик гардонидани маҳорату малакаи онҳо муҳим ва ҳатмӣ мебошад.

Дар ин самт, зарур аст, ки бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда сатҳу сифати таълим ва омода намудани мутахассисонро ба талаботи бозори меҳнати муосир боз ҳам тақвият дода, ҷавобгӯ гардонем. Таъмину ташкили фаъолияти минбаъдаи хатмкунандагони муассисаҳои олий ва касбию техниро бо ҷойҳои корӣ амалӣ намуда, дар бунёди корхонаву фабрикаҳои истеҳсоли ҷиҳати баланд бардоштани шароити иҷтимоии ҷомеа ҳиссагузор бошем.

Ғайр аз ин, беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ, боз ҳам баланд бардоштани музди маош дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ ва ҳифзи ҳуқуқу тартибот, пурзӯр намудани ҷазо нисбат ба шахсоне, ки ба тамаъҷуӣ ва дигар амалҳои коррупсионӣ даст мезананд, инчунин тавассути васоити ахбори омма мавриди муҳокимаи васеъ қарор додани амалҳои номатлуби ин гуна шахсон, аз ҷумлаи омилҳои коҳишдиҳандаи сатҳи иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳаҳои мазкур ба мутахассисони соҳибкасбу соҳибтаҷриба ниёз доранд. Мутаасифона солҳои охир мутахассисони баландтаҷрибаи соҳаи маориф ва илм, тандурустӣ ва фарҳанг нисбат ба дигар кишри ҷомеа бештар тарки кишвар намуда, таҷриба ва самари дониши худро дар давлатҳои хориҷ истифода бурда истодаанд.

Барои мисол, дар рӯзномаи “Самак” аз 1 декабри соли 2021, таҳти №49(527) зери мавзӯи “Омӯзгор ва мушкилоти ӯ” оварда шудааст, ки дар давоми як сол аз ноҳияи Деваштич 450 нафар омӯзгор аз ҷумла 359 нафар мард ва 91 нафар зан тарки касби омӯзгорӣ намудаанд [11]. Чунин нишондоҳо, бахусус дар соҳаи тандурустӣ ва дигар соҳаҳои хизмати давлатӣ низ кам нестанд.

Коршиносон сабабҳои ба ин омил мусоидаткунандаро аз кам будани музди меҳнат, норасоии моддӣ, набудани Ҳимояи иҷтимоӣ ва ҷой доштани коррупсия мебинанд.

Сингапур дар мубориза бо коррупсия яке аз муваффақтарин давлатҳо ба ҳисоб меравад. Дар Сингапур хизматчиёни давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ, маориф ва ҳифзи ҳуқуқ маоши баландтарин мегиранд [12]. Ба андешаи мо, ин тадбир барои пешгирии коррупсия, илова бар он, ки ба ҷаззобияти хизмати давлатӣ таъсири назаррас мерасонад. Инчунин шумораи ҷиноятҳои марбут ба коррупсияро коҳиш дода, омилҳои коррупсиониро, ки хизматчиёни давлатиро ба содир кардани ҷиноятҳои коррупсионӣ бармеангезад, аз байн хоҳад бурд.

Воқеан ҳам барои пешрафт ва мағлуб кардани коррупсия дар соҳаи маориф, тағйир

додани ҷомеа, аниқтараш асосҳои ахлоқӣ мақбул аст. Айни замон, низоми маориф ҳамчун механизми асосӣ ва муайянкунандаи имкониятҳои мубориза бар зидди коррупсия қарор гирад. Зеро коррупсия низоми маорифро хароб намуда, оқибатҳои он метавонад, ба иваз гардидани мақсадҳои ахлоқӣ, маънавӣ, маърифатӣ, касбии маориф ва моддӣ оварда расонад.

Барои дарк намудани натиҷаҳои воқеӣ шояд иваз гардидани якҷанд насл зарур бошад. Вале ин ивазшавии расмиву муқаррарӣ буда наметавонад. Ҳар як насли нав бояд, аз лиҳози ахлоқӣ «тоза» ва аз лиҳози қору фаъолият нисбатан касбиву ихтисосманд бошад. Таълиму тарбияи ҷомеа, бояд наслҳои бовиҷдонро ба камол расонад ва зиёд намояд.

Барои баргараф кардани паҳншавии коррупсия дар соҳаи мазкур, зарур доништа мешавад, ки маблағгузорию муассисаҳои давлатии умумихатмӣ боз ҳам беҳтар карда шавад, инчунин дар соҳаи иқтисодӣ, маоши омӯзгороне, ки дар омӯзиш ва ташаккулдиҳии малақаҳои касбии донишҷӯён бевосита иштирок менамоянд, низ баланд бардошта шаванд.

Дар ин раванд, бояд қорҳои тарбиявӣ, аз ҷумла омӯзиши рафтори зидди коррупсионӣ пурзӯр ва васеъ таълим дода шавад. Собикадорони ба синни нафақа расидаи соҳаҳои хизмати давлатӣ ва маориф ба сифати мутахассис-машваратчӣ дар муассисаҳои таълимии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарордоди меҳнатӣ ҷалб карда шаванд, ки онҳо аз рӯйи таҷрибаи андухтаи хеш, ба фаъолияти таълимӣ ва илмӣ фарогир бошанд.

Барои хубтар намудани сифати таҳсилот дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ бо мақсади паст гардонидани сатҳи коррупсия дар зинаҳои роҳбарикунанда ва истеҳсолот, инчунин беҳтар гардонидани талаботи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олий ба ҷой қор, тадбирҳои иловагии мушаххасро ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ аст.

Ғайр аз ин, барои пешгирии коррупсия баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии аҳоли, бо мардум наздик шудани шахсони мансабдори давлатӣ, қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ, яъне ба шаҳрвандон фаҳмондани мақсаду мароми қонунҳо ва санадҳои зериконунӣ, ки дар онҳо ҳуқуқҳои амалкунии субъектон мустаҳкам гаштааст, омили мусоидаткунандаи ин манбаъ мебошад.

Хулоса ин тадбирҳо имконият медиҳад, ки ба ҳадафҳои муайяни рушди босуботи кишвар расем ва амнияти иҷтимоии ҷомеаро баланд

бардошта ба пешгирӣ ва муқовимат ба коррупсия
мусоидат намоем.

Муқарриз:

КОРРУПЦИЯ И ЕЕ ФАКТОРЫ УГРОЗЫ СОЦИАЛЬНОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ

Ключевые слова: Угрозы и опасность, политика и достижения, социальное обеспечение, учитель, наука, образование, здоровье, условия, коррупция, качество образования и развитие государства и государственности.

Аннотация. В статье рассматриваются возникновение новых угроз, социальная безопасность, экономическая и социальная ситуация, глобальный финансовый кризис и рост преступности, укреплении политической и социальной стабильности, развитии общественной жизни, прогрессе государства и государственности, творчестве, ситуации, условиях и факторах предотвращения коррупции в науке, образовании, здравоохранении и др.

Шарифзода Шарифбек Мурод - Начальник отдела права Счетной палаты Республики Таджикистан, доцент кафедры организации управления и правоохранительной деятельности первого факультета Академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан, кандидат юридических наук. E-mail: sharifzodashm@gmail.com, Тел.: (+992) 938-87-07-07.

CORRUPTION AND ITS THREATS TO SOCIAL SECURITY

Key words: Threats and danger, politics and achievements, social security, teacher, science, education, health, conditions, corruption, quality of education and development of the state and statehood.

Annotation. The article reflects the emergence of new threats, social security, economic and social situation, global financial crisis and rising crime, strengthening political and social stability, development of social life, progress of the states, constructions and creativity, conditions and factors for preventing corruption in science education and healthcare, etc.

Sharifzoda Sharifbek Murod - head of the Law Department of the Accounts Chamber of the Republic of Tajikistan, Associate Professor of the Department of Management and Law Enforcement at the First Faculty of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, PhD in Law. E-mail: sharifzodashm@gmail.com, Tel.: (+992) 938-87-07-07.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12 соли 2017, шаҳри Душанбе.
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ, наشري сеюм. Душанбе ЭР - граф 2012. С.42.
3. Илм ва амниятӣ миллӣ. – Хучанд: Нури маърифат; соли – 2017.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 бо назардошти тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016.
5. Герсик Е. Д. Сабабҳо ва шароити содир кардани ҷиноятҳои коррупсионӣ дар Русия [Матн] // Илмҳои ҳуқуқӣ: мушкилот ва дурнамо: маводи V Междунар. илмӣ. conf (Қазон, октябри 2016). - Қазон: Бук, 2016. - С. 109 - - URL <https://moluch.ru/conf/law/archive/223/11031/> (санаи дастрасӣ: 26.02.2020).
6. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Љумҳурии Тоҷикистон аз 30.10 соли 2020, шаҳри Душанбе.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 <https://www.president.tj/event/news/47034>.
8. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш 01.09.2024 шаҳри Душанбе Ифтиҳои Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №19 дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва иштирок дар рӯзи Дониш <https://www.president.tj/event/news/47085>.
9. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни маросими ифтиҳои «Гимназияи №4 барои хонандагони болаёқат»-и ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар «Рӯзи дониш» аз 1 сентябри соли 2021 Садои мардум, №109 (4371) 02.09.2021.
10. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба «Рӯзи дониш» 01.09.2023, ноҳия Данғара.

11. Рӯзномаи Самак, “Омузгор ва мушкилоти ӯ”, аз 1 декабри соли 2021, таҳти №49(527). саҳ.4.

12. Ли Куан ю. Таърихи Сингапур: аз ҷаҳони сеюм ба аввал. Нашриети МГИМО (У) Вазорати корҳои хориҷии Русия. М., 2005. Саҳ. 10

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12 2017 года, город Душанбе.

2. Культура терминологии права, третье издание. Душанбе ЭР-граф 2012. С.42.

3. Наука и национальная безопасность. - Худжанд: свет просвещения; год – 2017.

4. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года.

5. Герцик Е. Д. Причины и условия совершения коррупционных преступлений в России [текст] // юридические науки: проблемы и перспективы: материал V Международный. научный. conf (Казань, октябрь 2016). - Казань: Бук, 2016. - С. 109 - - URL <https://moluch.ru/conf/law/archive/223/11031/> (дата обращения: 26.02.2020).

6. Выступление Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона по случаю инаугурации Президента Республики Таджикистан от 30.10 2020 года, город Душанбе.

7. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона» об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики " 28.12.2023 <https://www.president.tj/event/news/47034>.

8. Выступление основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по случаю Дня знаний 01.09.2024 город Душанбе Открытие среднего общеобразовательного учреждения №19 в районе Сино города Душанбе и участие в Дне знаний <https://www.president.tj/event/news/47085>.

9. Выступление основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона во время церемонии открытия «гимназии №4 для одаренных учащихся» района Фирдавси города Душанбе на «Дне знаний» от 1 сентября 2021 года, Голос народа, №109 (4371) 02.09.2021.

10. Выступление основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по случаю «Дня знаний» 01.09.2023, Дангаринский район.

11. Газета "Самак", "Учитель и его проблемы", от 1 декабря 2021 года, №49(527). - С.4.

12. Ли Куан Ю. История Сингапура: от третьего мира до первого. Издательство МГИМО (У) Министерства иностранных дел России. М., 2005. - С. 10

List of literature:

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Distinguished Emomali Rahmon, Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated 22.12 2017, Dushanbe.

2. Culture of Legal Terminology, third edition. Dushanbe Earl 2012. p.42.

3. Science and National Security. - Khujand: the Light of Enlightenment; year – 2017.

4. Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994 with amendments and additions dated September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016.

5. Gertsik E. D. The causes and conditions of corruption crimes in Russia [text] // Legal sciences: problems and prospects: material V International. scientific. conf (Kazan, October 2016). - Kazan: Buk, 2016. - p. 109 - - URL <https://moluch.ru/conf/law/archive/223/11031/> (date of address: 02/26/2020).

6. Speech by the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, dear Emomali Rahmon on the occasion of the inauguration of the President of the Republic of Tajikistan on 30.10 2020, Dushanbe.

7. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Dear Emomali Rahmon, "On the main directions of the Republic's domestic and foreign policy" 12/28/2023 <https://www.president.tj/event/news/47034>.

8. Speech by the founder of peace and national unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, dear Emomali Rahmon, on the occasion of Knowledge Day 01.09.2024, the city of Dushanbe, the opening of secondary educational institution No. 19 in the Sino district of the city of Dushanbe and participation on the Day of Knowledge <https://www.president.tj/event/news/47085>.

9. Speech by the founder of peace and national unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, dear Emomali Rahmon, during the opening ceremony of Gymnasium No. 4 for Gifted Students in the Firdavsi district of Dushanbe on the "Day of Knowledge" on September 1, 2021, The Voice of the People, №109 (4371) 02.09.2021.

10. Speech by the founder of the world and national unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon on the occasion of the "Day of Knowledge" 01.09.2023, Dangara district.

11. Samak newspaper, "The Teacher and his problems", dated December 1, 2021, No. 49(527), p. 4.

12. Lee Kuan Yew Singapore's history: from the Third world to the first. MGIMO Publishing House (U) of the Ministry of Foreign Affairs of Russia. Moscow, 2005. - p. 10.

ТДУ: 343.79

Хомушов Илҳом Исломович,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии
факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: ilhom.khomushov@mail.ru

Тел (+992) 93-466-22-99

САБАБҲОИ СОДИРШАВИИ ШИКОРИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҚОМЕА

Калидвожаҳо: шикори ғайриқонунӣ, сабаб, зиддият, қонунгузорӣ, ҷиноят, ҷиноятҳои экологӣ, пешгириӣ, муҳити зист, ҷавобгарӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф дар натиҷаи тадқиқоти амиқ ва таҳлили баррасии вазъи қонунии шикори ғайриқонунӣ омилҳои сар задани ин навъи ҷинояткориро баррасӣ кардааст. Дар натиҷаи таҳлил муаллиф ба хулоса омадааст, ки пешгириву мубориза бо шикори ғайриқонунӣ бе муайян кардани сабабҳои он ғайриимкон мебошад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар адабиёти соҳавӣ сабабҳои шикор ёдовар шуданд, аммо ин сабабҳо дар як низоми мушаххас муттаҳид карда нашуданд. Таҳлили шароити барои содиркунии шикори ғайриқонунӣ мусоидкунанда нишон медиҳад, ки он бо сабабҳои умумӣ ва махсуси барои ҳамаи ҷиноятҳои экологӣ хос алоқаманд мебошад. Дар мақола ҳамчунин андешаҳо оид ба сабабҳои содиршавии шикори ғайриқонунӣ, таъсири он ба қомеа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақлифу пешниҳодҳо ҷиҳати ошкорасозӣ ва пешгириии онҳо дарҷ мегарданд. Пешниҳодҳои дар натиҷаи таълифи мақола таҳия гардида, метавонанд барои тақмили қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва муқовимат ба шикори ғайриқонунӣ мусоидат намоянд.

Ҳуқуқи экологӣ яке аз соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар шароити муосир мавқеъ ва нақши муҳим дорад. Аз ин лиҳоз, ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва бо ин мақсад таҷдиди назар кардану тақмил додани қонунгузориҳои соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ зоҳир намудан зарур аст [1, с. 9].

Ҳанӯз аз замони қадим, аз нахустин давраҳои рушду такомули қомеаи инсонӣ давлат бар зидди ҷинояткорон муборизаи беамон бурда, ҷиноят ва ҷинояткорӣ дар тасаввур ва афкори қомеа ҳамчун амали зиддиҷимой шинохта шудааст [2, с. 3]. Яке аз ҳадафҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ таҳияи механизми пешгириии ҷиноят мебошад. Бидуни донишҳои сабабҳои пайдоиши ин ё он падида, гузаронидани ҷорабинҳои пешгирикунанда хеле душвор аст, зеро пешгириӣ ин баргараф кардани сабабҳои шароитӣ, ки ба содиршавии ҷиноят мусоидат менамоянд, ба ҳисоб меравад.

Солҳои охир дар қомеаи ҷаҳонӣ муносибати идеологӣ ба тадбирӣ, ки ба мубориза барои ҳифзи олами ҳайвонот нигаронида шудаанд, ба таври васеъ эътироф карда шуд. Чунин бархӯрд дар айни замон бо назардошти ҷаҳонишавӣ ва дигар равандҳои муҳимтарин нишондиҳандаи қомеаи мутамаддин аст.

Ба андешаи баъзе муҳаққиқон мақсади чунин тадқиқот пеш аз ҳама ин муайян кардани қонуниятҳои инкишофи низомҳои ҳуқуқӣ ва муқаммалгардонии қонунгузориҳои миллӣ мебошад. Аҳамияти омӯзиши падидаҳои ҳуқуқӣ дар асоси муқоиса ва истифода бурдани таҷрибаи пешқадами низомҳои ҳуқуқи дигар махсус меёбад.

Бо мақсади ҳифзи ҳайвоноти нодир ва намудҳое, ки ба онҳо хатари нобудшавӣ таҳдид менамояд ва дар шароити табиӣ афзоиши саршумори онҳо имконнопазир аст, мақомоти ваколатдор вазифадоранд, ки барои афзоиши намудҳои мазкур шароити мусоид фароҳам оранд [3, с. 229].

Сабабҳои умумии ҷиноятҳои экологиро бисёр муҳаққиқон қайд кардаанд [4, с. 282-284]. Дар асарҳои алоҳида сабабҳои шикорро ёдовар шуданд, аммо ин сабабҳо дар низоми мушаххас ҷамъбаст карда нашуданд. Таҳлили вазъияте, ки барои содир намудани шикори ғайриқонунӣ мусоид мебошад, маълум аст, ки он барои ҳама ҷиноятҳои экологӣ маъмул ва ҳам бо сабабҳои мушаххас ба вучуд меояд. Сабабҳои маъмули ҷинояти экологӣ дар минтақаи зиддиятҳо, ки аз ҳамкориҳои инсон ва табиат бармеоянд, реша мегиранд:

– байни инсон ҳамчун ҷузъи муҳити табиӣ ва дар маҷмӯъ табиат;

– байни ниёзҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои ҷомеа дар соҳаи донишҷӯӣ қонунҳои рушди муҳити зист, фарҳанги экологӣ ва таълими экологӣ;

– байни муносибатҳои истеҳсолӣ ва экологӣ, аз ҷумла байни мавқеи захираҳои табиӣ ҳамчун заминаи ашёи хом, иқтисодиёт ва экология;

– байни қувваҳои истеҳсолӣ ва муносибатҳои истеҳсолӣ, масалан, байни захираҳои табиӣ ҳамчун объектҳои шаклҳои гуногуни моликият ва роҳҳои муқарраршудаи истифода, азхудкунии онҳо, байни ҳадафҳои соҳибкорӣ ва ҳифзи муҳити зист;

– байни ҷомеа ва дигар субъектҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла шахсони алоҳида ҳамчун истифодабарандагони мустақили захираҳои табиӣ;

– байни шуури экологии субъектҳои экологӣ ва ҳадафҳои ҷомеа дар ҳифзи табиат.

Ин зиддиятҳо ниҳоят мураккабанд. Зиддиятҳои мазкур равандҳои мураккаби иҷтимоӣ мебошанд, ки дар шароити рушди номусоиди иқтисодӣ барои содир намудани шикори ғайриқонунӣ ва дигар ҷиноятҳои экологӣ заминаҳои устувор фароҳам меоранд.

Сабабҳо ва шароити умумие, ки ба паҳн шудани ин намуди ҳуқуқвайронкуниҳо оварда мерасонанд, муҳити мавҷудаи номусоиди иҷтимоиро дар бар мегиранд, ки ба ташаккули шахсият таъсири манфӣ расонида, муносибати зидди-иҷтимоиро ба бор меоранд. Аксарияти ин амалҳо аз ангеҷаҳои ғаразноки шахсӣ содир карда мешаванд, ки бо тамоюлҳои устувори хусусӣ ташаккул ёфтаанд. Бебарвоии ҳомӯшонаи аҳоли, ки бинобар паст будани шуури як қисми муайяни он ба амал меояд, инчунин шароитро барои содир намудани ҷинояти мавриди назар муҳайё мекунад.

Тавре Э.Н. Жевлаков қайд мекунад, ба ҷавобгарӣ кашидани ҷинояткорон барои шикори ғайриқонунӣ дар баъзе ҳолатҳо на ба сохтори ҷинояти мавриди назар, балки ба камбудихо дар амалияи татбиқи ин меъёр вобаста аст [5, с. 4].

Мусаллам аст, ки чунин муносибат ба муҳити зист аз сабаби нокифоягии маърифати экологӣ ва ҳуқуқии аҳолии мамлакати мо ташаккул меёбад. Ба ин, пеш аз ҳама, набудани фанҳои дахлдор дар муассисаҳои таълимӣ ва таблиғи ноқофӣ дар ВАО таъсир мерасонад, ки дар ҷараёни он фаҳмонидани вазъи кунунии экологӣ, шинос кардани аҳоли бо қонунгузори амалкунанда оид ба муҳити зист, муҳофизат аз ҷумла, бо қоидаҳои танзимкунандаи истифодаи ашёи олами ҳайвонот, ба иборати дигар, барои

тарбия ва ташаккули муносибати масъулиятнок ба олами атроф зарур аст.

Дар ҳама давру замонҳо, тавассути тадбирҳои гуногун давлат кӯшиш менамояд, ки василаҳои гуногуноро пайдо кунад, ки имконияти воқеӣ барои муқовимат бо падидаҳои шикори ғайриқонунӣ муқобилро фароҳам оваранд. Бо тамоюли рушди соҳаҳо ва усулҳои содир кардани ҳуқуқвайронкуниҳо, стратегияи мубориза бо ин ҷиноятҳо дар ҷумҳурӣ такмил дода шуд. Аллакай дар марҳилаҳои аввали мавҷудияти худ инсоният дарк кард, ки ҷинояткориро танҳо бо ҷазо пешгирӣ кардан ғайриимкон аст. Дарк карда шуд, ки пешгирии ҷиноят нисбат ба ҷазо оқилтар аст.

Мувофиқи андешаи баъзе олимони се нуқтаи асосӣ афзалияти пешгирии ҷинояткориро нишон медиҳад.

Аввалан, табиати ташаббускор: нагузоштани содир шудани бадихо ҳамеша беҳтар аст аз ҷазо додан.

Дуввум, самаранокӣ: заминаи ҷиноятҳои ба вучуд омада пешгирӣ карда шаванд. Давлат ва ҷомеа ба ин васила намегузоранд, ки дар оянда чунин ҷиноятҳо рух диҳанд.

Сеюм, сарфаи зиёди захираҳои ҷомеа.

Пешгирии ҷинояткорӣ яке аз самтҳои муҳими танзими иҷтимоӣ, идоракунӣ ва назорат буда, тартиби ташкили муносибатҳои ҷамъиятиро тавассути пешгирии таҷовузҳои хатарнок ба онҳоро ба роҳ мемонад.

Дар криминология оид ба мафҳуми пешгирии ҷинояткорӣ ва робитаи пешгирӣ бисёр нуқтаҳои гуногун мавҷуданд.

Пешгирии ҷинояткорӣ ин натавон ба бартараф ва аз байн бурдани ҳолатҳои манфӣ аст, балки ҳавасмандкунонии ҷараёнҳои мусбӣи ҳаёти иҷтимоии ҷомеа низ ба шумор меравад. Маҳз барои ҳамин ҳам, тадбирҳои пешгирикунанда яке аз воситаҳои самаранокӣ мубориза бо ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад [6, с. 70].

Ба андешаи С.М. Иншаков дар пешгирии ҷинояткорӣ чунин марҳилаҳо, ба монанди профилактика, пешгирӣ ва роҳ надоданро ҷудо кардан лозим аст. Баъзан мафҳумҳои «пешгирӣ» ва «профилактика», «роҳ надодан» ва «пешгирӣ» ба ҷои ҳамдигар истифода мешаванд, аммо фарқ кардани ин мафҳумҳо низ мушкул аст [7, с. 338-342].

Нуқтаи назари С.М. Иншаковро Г.Г. Шиханцов дастгирӣ карда қайд мекунад, ки «профилактика» ва «пешгирӣ» мафҳумҳои мухталифанд. Ба ақидаи ӯ, пешгирии ҷинояткорӣ ҳамчун маҷмуи тадбирҳои мухталифи ба ҳам алоқаманд аз ҷониби ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам

ташкилотҳои чамбиятӣ, ки мустақиман ё ғайримустақим ба бартарафсозии сабабҳои чиноят ва шароити мусоид ба он, инчунин дигар зухуроти иҷтимоӣ андешида мешаванд, дарк карда мешавад [8, с. 291]. Он бо истифода аз намудҳои гуногуни қорҳои профилактикӣ гузаронида мешавад, ки дар байни онҳо ҷои пешсафро профилактика мегирад. Профилактика ин пешгирии чиноятҳои мушаххас, муҳофизати аъзои алоҳидаи ҷомеа аз содир кардани қирдорҳои ғайриқонунии гунаҳгор мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, пешгирии шикори ғайриқонунӣ ҳамчун маҷмуи муайяни ҷораҳои ҳисобида мешавад, ки ба рафъи сабабҳои шикор, инчунин кам кардани таъсири манфии шароити ҳамроҳии онҳо равона карда шудаанд.

«Пешгирии чинояткорӣ» мафҳумест, ки дар криминология қабул шудааст, ки маънои як низоми бисёрсатҳаи ҷорабиниҳои давлатию чамбиятиро дорад, ки ба рафъ, сушт ё бетараф кардани сабабҳо ва шароити чинояткорӣ нигаронида шудаанд [9, с. 30].

Азбаски суҳан дар бораи шикори ғайриқонунии чиноятӣ меравад, табиист, ки мақомоти назорати шикор танҳо бо ин намуди чиноят мубориза бурда наметавонанд. Барои ин, онҳо асбобҳои зарурии меъёрӣ ва техникӣ надоранд. Аз ин рӯ, самарабахшии мубориза бо шикори ғайриқонунӣ аз он иборат аст, ки амалҳои ғайриқонунӣ ва ҳамоҳангшудаи ҳама мақомоти ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи ҳуқуқ, ки ба таҳкими қонуният ва тартиботи экологӣ дар давлат нигаронида шудаанд, таъмин карда шаванд.

Омили муҳиме, ки дар мубориза бо шикори ғайриқонунӣ дорои арзиши профилактикӣ мебошад, ин мустақиман муқаррар намудани тартиби муайян дар содир кардани шикор, ҳамчун ғайриқонунӣ қонунии инсон дар истифодаи ашёи олами ҳайвонот мебошад.

Якум, талаботро нисбат ба шахсоне, ки ба чамбияти шикорчиён дохил мешаванд, зиёд кардан лозим аст.

Дуюм, чудо кардани ҷойҳои махсус барои шикори ҳаваскор ба чамбиятҳои шикорчиён.

Сеюм, фароҳам овардани шароит, имкониятҳои баробар барои ҳама шахрвандоне, ки мехоҳанд шикор кунанд (рафъи бюрократия дар гирифтани иҷозатномаҳои мувофиқ, имкони гирифтани иҷозатномаи шикор дар хоҷагии шикор, ки ҳар як шахрванд мехоҳад шикор кунад ва ғ.).

Масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии экологӣ ҳам дар сатҳи чамбиятӣ ва ҳам дар сатҳи инфиродӣ сазовори баррасии ҷудоғона мебошад. Ҳалли ин мушкилот иқтисодии асосии тамоми ҷорабиниҳои пешгирии муҳити зист мебошад. Зимнан, дар шароити феълӣ, вақте ки шикори ғайриқонунӣ содир мегардад, на танҳо риояи қоидаҳои шикор принсипи муҳим аст, балки муҳим он аст, ки назари одамон нисбат ба муҳити зист ва қонунҳои давлат, ки табиатро ҳифз мекунанд, ҷи гуна ташаккул меёбад.

Ҳамин тариқ, масъалаҳои ҳифзи олами ҳайвонот бо масъалаҳои таълими экологӣ саҳт алоқаманданд. Чунин ҷораҳои таълимӣ ва таблиғотӣ бояд инҳоро дар бар гиранд: маърифати экологӣ (тарбияи эҳтиром ба қонунгузориҳои экологӣ ва ниёзҳои дохилӣ барои татбиқи он); миқдоран ва сифатан тақвият додани таблиғоти экологӣ - лексияҳо, баромадҳо дар ВАО, нашри адабиёти бадеӣ, илмӣ, илмӣ-оммавӣ, филмҳо дар ин мавзӯ ва ба аҳоли намоиш додани онҳо; таъмини китобхонаҳо (аз ҷумла, китобхонаҳои махсусгардонидашуда, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳифзи муҳити зист) бо адабиёт оид ба экология, ҳифз ва истифодаи оқилонаи ҳайвоноти ваҳшӣ; Қоидаҳои маъмулии шикор бояд дар тамоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳифзи муҳити зист ба миқдори зарурӣ бошанд, илова бар ин, онҳоро дастраси ҳама гардонанд.

Дар айни замон заминаҳои иҷрои ин вазифаҳо аллакай дар сатҳи қонунгузорӣ муҳайё карда шудаанд. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» аз 29 декабри соли 2010, №673 [10, м. 832]. қабул гардидааст, ки заминаи мусоидро барои ташаккули маърифати экологӣ фароҳам овардааст.

Муқарриз: д.и.х, профессор Шарипов Т.

ПРИЧИНЫ СОВЕРШЕНИЯ НЕЗАКОННОЙ ОХОТЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВУ

Ключевые слова: незаконная охота, причина, конфликт, законодательство, преступление, экологические преступления, предупреждение, экология, ответственность.

Аннотация. В данной статье в результате глубокого исследования и анализа современной ситуации незаконной охоты автор рассмотрел факторы возникновения данного вида преступления. В результате проведенного исследования автор пришел к выводу о невозможности предупреждения и борьбы с незаконной охотой без установления ее причин. Автор отмечает, что причины охоты

упоминались в научной литературе, но эти причины не были сведены в единую конкретную систему. Анализируя ситуацию, благоприятную для совершения незаконной охоты, известно, что она обусловлена как общими, так и специфическими причинами всех экологических преступлений. В статье также содержатся мнения о причинах совершения незаконной охоты, ее влиянии на общество в Республике Таджикистан, а также предложения по их выявлению и предотвращению. Предложения, сделанные по результатам статьи, могут внести существенный вклад в совершенствование законодательной системы и борьбу с незаконной охотой.

Хомушов Илхом Исломович - ассистент кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. E-mail: ilhom_khomushov@mail.ru; Тел (+992) 93-466-22-99.

THE CAUSES OF ILLEGAL HUNTING AND ITS IMPACT ON SOCIETY

Key words: illegal hunting, cause, conflict, legislation, crime, environmental crime, prevention, ecology, responsibility.

Annotation. In this article, as a result of in-depth research and analysis of the current situation of illegal hunting, the author considered the factors of the emergence of this type of crime. As a result of the study, the author came to the conclusion that it is impossible to prevent and combat illegal hunting without establishing its causes. The author notes that the causes of hunting have been mentioned in scientific literature, but these causes have not been summarized into a single specific system. Analyzing the situation favorable to the commission of illegal hunting, it is known that it is caused by both general and specific causes of all environmental crimes. The article also contains opinions on the causes of committing illegal hunting, its impact on society in the Republic of Tajikistan, as well as proposals for their identification and prevention. The proposals made based on the results of the article can make a significant contribution to the improvement of the legislative system and the fight against illegal hunting.

Khomushov Ilhom Islomovich - assistant of the Department of Administrative and Financial Law of the Law Faculty of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail: ilhom_khomushov@mail.ru; Tel (+992) 93-466-22-99.

Рӯйхати адабиёт:

1. Соҳибзода М.М., Хуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми умумӣ). – Душанбе, 2022. – С. 9.
2. Мачидзода Ҷ.З., Назаров Н.Ҷ. Ҷинояткории муташаккил ва трансмиллӣ. – Душанбе, 2014. – С. 3.
3. Соҳибзода М.М., Хуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми махсус). – Душанбе, 2022. – С. 229.
4. Экологическое право / Под. ред. В.В. Петрова. – М., 1996. – С. 282-284.
5. Жевлаков Э.Н. Преступления против природных богатств. – М., 1983. – С. 4.
6. Азимзода Н.Б., Хусейнзода С.Х., Авизова Ш.Н. Хусусиятҳои ҳоси ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодихии ноболиғон. Ҷинояткории ноболиғон ва роҳҳои пешгирии намудани он: монография. – Душанбе, 2021. – С. 70.
7. Криминология: вопросы и ответы / Под ред. С.М. Иншакова. – М., 2000. – С. 338-342.
8. Криминология: Г.Г. Шиханцов // Минск: Тесей. – 2006. – С. 291.
9. Теоретические основы предупреждения преступности. – М., 1977. – С. 30.
10. Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №12. – қ. 1. – Мод. 832.

Список литературы:

1. Соҳибзода М.М., Экологическое право Республики Таджикистан (общая часть). – Душанбе, 2022. – С. 9.
2. Маджидзода Дж.З., Назаров Н.Дж. Организованная и транснациональная преступность. – Душанбе, 2014. – С. 3.
3. Соҳибзода М.М., Экологическое право Республики Таджикистан (особенная часть). – Душанбе, 2022. – С. 229.
4. Экологическое право / Под. ред. В.В. Петрова. – М., 1996. – С. 282-284.
5. Жевлаков Э.Н. Преступления против природных богатств. – М., 1983. – С. 4.

6. Азимзода Н.Б., Гусейнзода Ш.Х., Авизова Ш.Н. Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Преступность несовершеннолетних и пути ее предотвращения: монография. – Душанбе, 2021. – С. 70.

7. Криминология: вопросы и ответы / Под ред. С.М. Иншакова. – М., 2000. – С. 338-342.

8. Криминология: Г.Г. Шиханцов //Минск: Тесей. – 2006. – С. 291.

9. Теоретические основы предупреждения преступности. – М., 1977. – С. 30.

10. Вести Верховного Собрания Республики Таджикистан, №12. – ч, 1. – Ст. 832.

References:

1. Sohizoda M.M., Environmental law of the Republic of Tajikistan (general part). – Dushanbe, 2022. – P. 9.
2. Majidzoda J.Z., Nazarov N.J. Organized and transnational crime. – Dushanbe, 2014. – P.3.
3. Sohizoda M.M., Environmental law of the Republic of Tajikistan (special part). – Dushanbe, 2022. – P. 229.
4. Environmental Law / Under. ed. V.V. Petrova. – М., 1996. – P. 282-284.
5. Zhevnikov E.N. Crimes against natural resources. – М., 1983. – P. 4.
6. Azimzoda N.B., Guseinzoda Sh.H., Avizova Sh.N. Features of criminal liability and punishment of minors. Juvenile delinquency and ways to prevent it: monograph. – Dushanbe, 2021. – P. 70.
7. Criminology: questions and answers / Ed. СМ. Inshakova. – М., 2000. – P. 338-342.
8. Criminology: G.G. Shikhantsov //Minsk: Theseus. – 2006. – P. 291.
9. Theoretical foundations of crime prevention. – М., 1977. – P. 30.
10. News of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, No. 12. – h, 1. – Art. 832.

12.00.09 - МУРОФИИИ ЧИНОЯТӢ
12.00.09 - УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
12.00.09 - CRIMINAL PROCEDURE

ТДУ: 343.13

Қобиллов Ботурхоҷа Қобилхоҷаевич,

мудири кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминалистика ва пешгирии коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

E-mail: boturkhocha@mail.ru

Тел.: (+992) 92-758-41-31

МАФҲУМ ВА НИЗОМИ АМАЛҲОИ ТАФТИШӢ ДАР МУРОФИИИ ЧИНОЯТӢ

Калидвожаҳо: амалҳои тафтишӣ; низоми амалҳои тафтишӣ; муурофияи ҷиноятӣ; қонун; далелҳо; аз назаргузаронӣ; исботнамоӣ; ҷамъоварии далелҳо; таъхирнопазир; амалҳои аввалиндараҷаи тафтишӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур амалҳои тафтишӣ, мафҳум ва низоми онҳо дар ҷаъолияти муурофиявии ҷиноятӣ, бо баназаргирии меъёрҳои қонунгузори муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Нақши амалҳои тафтишӣ хангоми ошқор, тафтиш ва пешгирии ҷиноят қалон мебошад, зеро бо роҳи гузаронидани амалҳои тафтишӣ далелҳо ба даст оварда мешаванд, ҳолатҳои қор муайян мегарданд ва ҳодисаи ҷиноят аниқ қарда мешавад.

Амалҳои тафтишӣ мазмуни асосии тафтиши пешақиро ташқил медиҳанд. Аз сабаби он ки дар моддаи 6 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне дар мафҳумҳои асосӣ, мафҳуми амалҳои тафтишӣ дода нашудааст, мафҳуми «амалҳои тафтишӣ» дар матни қонун ва дар адабиёти ҳуқуқӣ ба қанд маъно истифода бурда мешавад. Олимони соҳаи муурофияи ҷиноятӣи ватанӣ ва хориҷӣ нисбати мафҳуми амалҳои тафтишӣ андешаҳои гуногун доранд. Раҳматулоев А.Э. чунин пешниҳод намуудааст, «амалҳои тафтишӣ-ин маҷмӯи амалҳоест, ки бо ёрии онҳо бо тартиби муқаррарқардаи ҚМҚ ҚТ қараёни исботнамоӣ, муайян қардани ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба қарвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта, рафти дурусти пешбурди қарвандаи ҷиноятӣ ва иҷроиши вазиғаҳои муурофиявии ҷиноятӣ таъмин қарда мешавад “[1,с.11]”. Ба ақидаи Смирнов А.В. ва Калиновский К.Б “амалҳои тафтишӣ-ин чунин тарзи ҷамъоварӣ ва санҷиши далелҳо, мебошад ки дар қонун танзим шудаанд ва бо имқонияти татбиқи қораҳои маҷбурқунии давлатӣ таъмин мебошанд “[2,с.73]”. Ба маънои васеъ, онҳо баъзан қамчун “амалҳои муурофиявӣ аз қониби мақомоти вақолатдор ва шақсони мансабдор қангоми тафтишоти пешақӣ анқом дода мешаванд” фаҳмида мешаванд “[2,с.73]”. Ба ин маъно олимони муурофияи ҷиноятӣ “амалҳои тафтиширо” гуногун шарҳ додаанд. Масалан, Ларин А.М., Герасимов И.Ф. ва диғар

олимон аз рӯи субъёти ҷаъолиятқаранда чунин меҳисобанд, ки ҳама он амалҳо, ки дар асоси талаботи Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ аз қониби муфаттиш ба иҷро расонида мешавад, амалҳои тафтишӣ ҳисобида мешаванд.

Диғар олимони пешниҳод менамоёнд, ки “амалҳои тафтиширо” на аз рӯи субъёти, балки аз рӯи мазмуни ҷаъолият бояд шарҳ дод. Дар як қатор ҳолатҳо (аз назаргузаронӣ, қурсиш, озмоиши тафтишӣ ва ғайра) ҷаъолияти муфаттиш характери таҳқиқотиро доро мебошад. Аз ин хотир олимони ба монанди Быховский И.Е., Абдумачидов Г.А., Гусаков А.Н амалҳои тафтиширо қамчун воситаи исботнамоӣ, тарзи гирифтани далелҳо шарҳ додаанд. Ба ин маъно ба амалҳои тафтишӣ танҳо қисми амалҳои муурофиявиرو, ки характери дарқнамоиро доранд дохил қардаанд. Инро қамчун маънидоққунии маҳдуди амалҳои тафтишӣ гуфтан мумкин аст “[3,с.8]”.

Лупинская П.А. амалҳои тафтиширо – амалҳо оид ба ҷамъоварии далелҳо номидааст. Петрухин И.Л. низ чунин ақида дорад, ки амалҳои тафтишӣ чунин амалҳои муурофиявие мебошанд, ки мақсади онҳо гирифтани далелҳо мебошад “[4,с.26]”. Мақсади амалҳои тафтиширо дуруст муайян намууда олимони номбурда дар бораи тарзи расидан ба мақсадро ошқор нақардаанд, яъне тарзи расидан ба мақсад ин гузаронидани амалҳои тафтишӣ мебошад.

Аммо ба маънои маҳдуд ба амалҳои тафтишӣ танҳо амалҳои дохил мешаванд, ки бевосита ба ҷамъоварӣ ва тафтиши далелҳои нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, амалҳои муурофиавӣ на аз сабаби он, ки аз ҷониби муфаттиш анҷом дода мешаванд, балки барои муайян кардани «изу осори ҷиноят» нигаронида шудаанд, тафтишӣ ҳисобида мешаванд. Ба ин маъно, ҷунин амалҳои муурофиавӣ, аз қабили оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, татбиқи ҷораи пешгирӣ, пешниҳоди айб ва ғайра ба амалҳои тафтишӣ дохил намешаванд. Аз нуқтаи назари муқаррароти қонун, ҳама амалҳои муурофиавии муфаттишро тафтишӣ номидан хато мебошад. Амалҳои тафтишӣ шакли муурофиавии ба таври ҷиддӣ ва ҳамаҷониба коркардшуда мебошанд ва дар мавридҳои зарурӣ барои гузаронидани онҳо имконияти татбиқи ҷораҳои маҷбурии муурофиавӣ иҷозат дода шудааст. (масалан, маҷбуран овардан, маҷбуран кофтуков кардан). Ҷунин тарзҳои ҷамъоварии далелҳо, ба монанди талаб кардан ва гирифтани предмет ва ҳуҷҷатҳои амалҳои тафтишӣ ҳисобида намешаванд. (қ.4м.26 КМҚ ҚТ. с.15) “[5]”.

Аҳамияти амалҳои тафтишӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо тарзи асосии ҷамъоварии далелҳо ва воситаи асосии муайян кардани ҳақиқат оид ба парвандаи ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар қонунгузори амалкунандаи муурофиавии ҷиноятӣ, ҷунин амалҳои тафтишӣ пешбинӣ шудаанд: азназаргузаронӣ, шаҳодаткунонӣ, озмоиши тафтишӣ, кофтуков, ёфта гирифтани, ҳабси муросилоти почтаю телеграф, гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ, пурсиш, рӯбарӯкунӣ, нишон додан барои шинохтан, санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса, гузаронидани экспертиза. Бояд қайд намуд, ки масъала оид ба низоми амалҳои тафтишӣ дар илми муурофиавии ҷиноятӣ баҳсноқ боқӣ мемонад. Баъзан ба амалҳои тафтишӣ дастгирнамоии гумонбаршаванда, гузоштани ҳабс ба амвол, гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавиро ҳамроҳ менамоянд, баъзе амалҳои тафтиширо, ба монанди гуш кардан ва сабти гуфтугӯи телефониро амали тафтишӣ намеҳисобанд.

Қоидаҳои умумии баамалбарории амалҳои тафтишӣ, дар қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ки ҷунин ҳолатҳоро дар бар мегиранд:

1) Амалҳои тафтишии дар қисми 3 моддаи 184 КМҚ ҚТ (азназаргузаронии ҷасад, эсгуматсия), моддаи 186 (шаҳодаткунонӣ), моддаи 208 КМҚ ҚТ (тартиби таъини экспертиза), моддаи 201 КМҚ ҚТ

(истифодаи сабти овоз ва видео ҳангоми пурсиш) дар асоси қарори муфаттиш ба амал бароварда мешаванд:

2) Амалҳои тафтишии дар моддаи 192 КМҚ ҚТ (кофтуков ва дарёфт кардан), моддаи 195 КМҚ ҚТ (ҳабси муросилоти почтаю телеграф, азназаргузаронӣ ва дарёфт карда гирифтани онҳо), моддаи 196 КМҚ ҚТ (гӯш ва сабт кардани гӯфтугӯ) дар асоси қарори муфаттиш розигии прокурор ва иҷозати суд ё судья гузаронида мешаванд:

3) Баамалбарории амалҳои тафтишӣ дар вақти шабона (аз соати 22 то 6.00 рӯзи дигар), иҷозат дода намешавад, ба истиснои ҳолатҳои таъхирнопазир, ки дар қисми 3 моддаи 192 КМҚ ҚТ пешбинӣ шудаанд:

4) Ҳангоми баамалбарории амалҳои тафтишӣ истифодаи зӯрварӣ, таҳдид ва дигар ҷораҳои ғайриқонунӣ, ҳамҷунин ба вучуд овардани хавф барои ҳаёт ва саломатии шахсони дар он иштироккунанда иҷозат дода намешавад.

5) Муфаттиш барои иштирок дар гузаронидани амалҳои тафтишӣ ҷабрдида, даъвогари граждани, гумонбаршаванда ва дигар шахсони дар боби 5-6 КМҚ ҚТ пешбинӣ гардидадо чалб намуда ба шахсияти онҳо бовар ҳосил менамояд, ба онҳо ҳуқуқ, ўҳдадорӣ, ҳамҷунин тартиби баамалбарории амали дахлдори тафтиширо мефаҳмонад. Агар дар гузаронидани амали тафтишӣ ҷабрдида, шохид, мутахассис, эксперт ва ё тарҷумон иштирок дошта бошад, дар ин ҳолат ҳар яки онҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар моддаи 351 ва 352 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, оғох карда мешаванд.

6) Ҳангоми баамалбарории амалҳои тафтишӣ мумкин аст воситаҳои илмӣ-техникӣ ва тарзҳои дарёфт кардан, қайду мустаҳкам намудан, гирифтани изҳои ҷиноят ва далелҳои шайъӣ истифода бурда шаванд.

7) Дар рафти гузаронидани амали тафтишӣ мутобиқи моддаҳои 172 ва 173 ҚҚМ ҚТ протокол тартиб дода мешавад.

Ба асосҳои умумии меъёрӣ-ҳуқуқии тайёрӣ ва баамалбарории амалҳои тафтишӣ, ҳамҷунин ҳолатҳои тартиби судии гирифтани иҷозат барои гузаронидани амалҳои тафтишӣ, тарзи тартиб додани протоколи амали тафтишӣ (м. 172 КМҚ ҚТ), тасдиқи воқеияти даст кашидан аз имзо ё ғайриимкон будани имзои протоколи амали тафтишӣ (м.173 КМҚ ҚТ), чалби мутахассис, тарҷумон, шахсони холис дар пешбурди амалҳои тафтишӣ (м.м. 179-181 КМҚ ҚТ) дохил мешаванд.

Аз қоидаҳои номбаршуда бармеояд, ки амалҳои тафтишӣ дар муурофияи ҷиноятӣ моҳияти ҳуқуқӣ доранд, чунки тартиби муурофиявию ҷиноятӣ, асос, мақсад ва шакли муурофиявии онҳоро меёриҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ба танзим мебароранд.

Амалҳои тафтишӣ мумкин аст бо асосҳои гуногун тасниф карда шаванд: субъекти баамалбароранда, ҳайати иштирокчиён, дараҷаи татбиқи чораи маҷбури, шароити баамалбарории онҳо ва ғайра. Дар қонунгузорию муурофиявии ҷиноятӣ, мафҳуми амалҳои таъхиринопазири тафтишӣ, амалҳои бо иштирок ва беиштироки шахсони холис оварда шудааст.

Масъалаи таснифи амалҳои тафтишӣ аз ҷониби профессор Шейфер С.А. ба таври пурра таҳқиқ карда шудаанд, ки амалҳои тафтиширо аз рӯи методи даркнамоӣ, тарзи гирифтани маълумот, объект ва мақсади амали тафтишӣ ҷудо менамояд “[6, с.54]”.

Дар асоси қонунгузорию муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалҳои тафтиширо ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. Амалҳои тафтишию, ки ба дарёфти изҳои моддии ҷиноят равона шудаанд:

Азназаргузаронӣ;
Азназаргузаронии ҳасад, эсгуматсияи ҳасад;
Шаҳодаткунонӣ;
Озмоиши тафтишӣ

2. Амалҳои тафтишию, ки ба маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии шаҳрвандон вобаста мебошад:

Кофтуков;
Дарёфт кардан;
Ҳабси муросилоти почтаю телеграф;
Гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ;

3. Амалҳои тафтишию, ки ба гирифтани нишондод аз иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ равона шудаанд:

Пурсиш;
Рубарӯкунӣ;
Нишон додан барои шинохтан;
Санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса

4. Амалҳои тафтишию, ки ба таҳқиқи объектҳои моддӣ алоқаманд мебошанд:

Таъин кардани экспертиза;
Гирiftани намуна барои таҳқиқоти муқоисавӣ.

Амалҳои тафтиширо Раҳматулов А.Э. чунин тасниф намудааст:

1. Амалҳои тафтишотии хусусияти ошкорнамоӣ-даркнамоишуда;

2. Амалҳои тафтишотие, ки хусусияти таъминотиро доранд;

3. Дигар амалҳои тафтишотие, ки барои амали гаштани ҳуқуқу имкониятҳои субъектони муурофияи ҷиноятӣ ёри мерасонанд.

Амалҳои тафтишию номбаршуда мумкин аст ҳам дар давраи тосудии муурофияи ҷиноятӣ, ҳам дар давраҳои судии баррасии парванда ва ҳам дар давраи барқарор кардани тафтишот оид ба парванда аз рӯи ҳолатҳои нав ошкоргардида гузаронида шаванд. Дар баробари ин, бояд маҳдудиятҳои қонунгузорию оид ба имконияти гузаронидани баъзе аз амалҳои тафтишӣ ва судӣ дар давраҳои алоҳидаи истехсолот оид ба парвандаи ҷиноятӣ ба назар гирифта шаванд. Масалан, хангоми истехсолот оид ба парвандаи ҷиноятӣ дар давраҳои судии муурофияи ҷиноятӣ гузаронидани чунин амалҳои тафтишӣ ба монанди рӯбарӯкунӣ, кофтуков, дарёфт кардан ва гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ ғайримумкин аст. Дар ҷараёни баррасии судии парванда дар ҳолатҳои алоҳида гузаронидани чунин амалҳои тафтишӣ ба монанди азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва санҷиши нишондод дар ҷои ҳодисаро манъ гуфтан номумкин аст.

Амалҳои тафтишӣ ва судӣ аз рӯи табиати худ ва мазмуни ҳолатҳое, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ тафтиш ва таҳқиқ карда мешаванд, восита ва тарзҳое, ки барои гузаронидани амалҳои тафтишӣ истифода бурда мешавад аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Амалҳои тафтиширо мумкин аст аз рӯи субъект ва вақти гузаронидани онҳо, аз рӯи ҳайати иштирокчиён, аз рӯи дараҷаи маҷбуринамоӣ ва дигар асосҳо низ ба гурӯҳҳо ҷудо кард.

Ҳама амалҳои тафтиширо вобаста аз дараҷаи вайрон намудани ҳуқуқ ва озодиҳои шахс ба чунин намудҳо ҷудо кардан мумкин аст:

Гурӯҳи якумро амалҳои тафтишию ташкил медиҳанд, ки бо тарзи маҷбури вобаста мебошанд. Онҳо аз ҷониби шахси баамалбарорандаи тафтишот қабул намудани қарорро талаб менамоянд, ки он ҳатмӣ ҳисобида мешавад (азназаргузаронии ҳасад, шаҳодаткунонӣ).

Гурӯҳи дуюм бо истифодаи чораҳои қатъитарӣ маҷбури вобаста мебошад, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои қафолатдодаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад, барои гузаронидани онҳо иҷозати суд талаб карда мешавад. (кофтуков, дарёфт кардан, гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ, ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқавӣ барқӣ ва алоқавӣ почта

интиқол мешаванд, азназаргузаронӣ ва дарёфт карда гирифтани онҳо).

Амалҳои тафтиширо вобаста аз пайдараҳмии гузарониданашон ба амалҳои таъхирнопазир, амалҳои аввалиндарача ва амалҳои минбаъд низ ҷудо мекунанд.

Амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ-чунин амалҳое ба ҳисоб мераванд, ки гузаронидани онҳо вақтро интизор намешавад, бо баробари гирифтани маълумот дар бораи кирдори ҷиноятӣ бояд дарҳол бе дермонӣ, саривақт, ҳарчи зудтар ба гузаронидани онҳо кушиш намуд. Мақсади амалҳои тафтишӣ, ки дарёфт кардан, гирифтани ва қайду мустақкам кардани далелҳо ва маълумоти аҳамияти ҷиноятидошта баҳисоб меравад. Гузаронидани чунин амалҳои тафтишӣ ба монанди азназаргузаронии ҷои ҳодиса, азназаргузаронии ҷасад, шаҳодаткунонӣ, кофтукови шахсӣ, пурсиши ҷабрида ва дастгиршуда ба мақсад мувофиқ аст.

Асоси ба гурӯҳи амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ ҷудо намудани амалҳои номбурда дар он ифода меёбад, ки ҳар як амали тафтишӣ бо мақсади муайян гузаронида мешавад, яъне гирифтани далел ва ё маълумоти ба парвандаи ҷиноятӣ дахлдошта, дар моддаҳои 182, 184, 186, 190, 199 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад ва асоси онҳо нишон дода шудааст. Дар мавриди кашолкорӣ, дермонӣ, бемасъулиятӣ ба мақсади амалҳои тафтишӣ расидан ғайриимкон аст.

Амалҳои аввалиндарачаи тафтишӣ-чунин амалҳое мебошанд, ки дар давраи аввали тафтиши ҷиноят, баъд аз оғози парвандаи ҷиноятӣ гузаронида мешаванд. Ба ин гурӯҳи амалҳои тафтишӣ азназаргузаронӣ, пурсиш, кофтуков, дарёфт кардан, гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ, ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол

мешаванд, азназаргузаронӣ ва дарёфт карда гирифтани онҳо таъин кардани экспертизаро дохил намудан мумкин аст.

Амалҳои минбаъдаи тафтишӣ чунин номгӯи амалҳое мебошанд, ки дар давраи минбаъдаи тафтиши ҷиноят бо мақсади санҷидан, муайян намудан, бо далелҳои аз амалҳои аввалиндарача ба дастоварда муқоиса намудани натиҷаҳои ба даст овардашуда гузаронида мешаванд. Ба амалҳои минбаъдаи тафтишӣ рӯбарӯкунӣ, нишон додан барои шинохтан, санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса, озмоиши тафтишӣ дохил мешаванд.

Дар қонунгузорию муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии амалҳои тафтишӣ чунин гурӯҳбандӣ карда шудаанд: а) Азназаргузаронӣ, шаҳодаткунонӣ, озмоиши тафтишӣ (боби 21 КМҶ ҚТ); б) кофтуков, ёфта гирифтани, ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ (боби 22 КМҶ ҚТ); в) пурсиш, рӯбарӯкунӣ, нишон додан барои шинохтан, санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса (боби 23); г) экспертиза (боби 24). Қонунгузор чунин гурӯҳбандии амалҳои тафтиширо аз рӯи номгӯи мавҷудбудаи амалҳои тафтишӣ ба роҳ мондааст.

Амалҳои тафтишии номбаршуда мумкин аст ҳам дар давраи тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ, ҳам дар давраи баррасии судии парвандаҳои ҷиноятӣ гузаронида шаванд.

Хулоса, амалҳои тафтишӣ маҷмӯи амалҳое мебошанд, ки аз ҷониби шахсони ваколатдори мақомоти тафтишӣ бо мақсади дарёфт кардан, гирифтани, таҳқиқ намудан ва истифодаи далелҳои ба парвандаи тафтишшаванда алоқаманд гузаронида мешаванд.

Муқарриз: н.и.х., дотсент Қаҳоров М.Н.

ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Ключевые слова: следственные действия; система следственных действий; уголовный процесс; закон; доказательство; осмотр; сбор доказательств; срочный; первоначальные следственные действия

Аннотация: В данной статье анализируются следственные действия его понятие и система в уголовно-процессуальной деятельности с учетом нормы уголовного процессуального законодательства Республики Таджикистан, мнения отечественных и зарубежных ученых. Роль следственных действий в раскрытии, расследовании и предотвращении преступлений велика, поскольку путем проведения следственных действий добываются доказательства, устанавливаются обстоятельства дела, устанавливается картина преступления.

Кобилов Ботурходжа Кобилходжаевич-заведующий кафедры уголовного права, криминалистики и предупреждения коррупции юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики E-mail: boturkhocha@mail.ru Тел.: (+992) 92-758-41-31

CONCEPT AND SYSTEM OF INVESTIGATIVE ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Key words: investigative actions; system of investigative actions; criminal procedure; evidence; urgent; initial actions

Annotation: This article dwells on investigative actions, its concept and system in criminal procedural activity, taking into account the norms of criminal procedural legislation of the Republic of Tajikistan, domestic opinions and foreign scientists. The role of investigative actions in the detection, investigation and prevention of crimes is great, since through investigative actions evidence is obtained, the circumstances of the case are established, and a picture of the crime is established.

Kobilov Boturhodzha Kobilhodjaevich - Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Prevention of Corruption, Faculty of Law, Tajik State University of Law, Business and Politics E-mail: boturkhocha@mail.ru Tel.: (+992) 92-758-41-31

Рӯйхати адабиёт:

1. Раҳматулоев А.Э., Сангинов А.Б. Низом ва шакли муурофиавӣ-ҷиноятӣ амалҳои тафтишотӣ. – Хучанд: Меъроҷ, 2011. -172с.
2. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Следственные действия в российском уголовном процессе: - Санкт-Петербург: СПбГИЭУ, 2004. – 73с
3. Быховский И.Е. Развитие процессуальной регламентации следственных действий. // Советское государство и право. 1972, № 4. -С. 96-108.
4. Уголовно-процессуальное право/ Под ред. П.А. Лупинской. М.: Юристъ, 2004. -390с.
5. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09 декабри соли 2009, № 12, // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024.-№ 2017.
6. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. - Самара: Издательство «Самарский университет», 2004. – 192с.

Список литературы

1. Раҳматулоев А.Э., Сангинов А.Б. Система и уголовно-процессуальная форма следственных действий. - Худжанд: Меъроҷ, 2011. -172с
2. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Следственные действия в российском уголовном процессе: - Санкт-Петербург: СПбГИЭУ, 2004. – 73с
3. Быховский И.Е. Развитие процессуальной регламентации следственных действий. // Советское государство и право. 1972, № 4. -С. 96-108.
4. Уголовно-процессуальное право/ Под ред. П.А. Лупинской. М.: Юристъ, 2004. -390с.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 09 декабря 2009 год, № 12, // Ахбори Маҷлиси Оли Республика Таджикистан. 2024.-№ 2017.
6. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. - Самара: Издательство «Самарский университет», 2004. – 192с.

References:

1. Rakhmatuloev A.E., Sanginov A.B. System and criminal procedural form of investigative actions. - Khujand: Meroc, 2011. -172s
2. Smirnov A.V., Kalinovskiy K.B. Investigative actions in Russian criminal proceedings: - St. Petersburg: SPbGIEU, 2004. – 73s
3. Vykhovskiy I.E. Development of procedural regulation of investigative actions. // Soviet state and law. 1972, No. 4. -S. 96-108.
Criminal procedural law / Ed. P.A. Lupinskaya. M.: Yurist, 2004. -390 p.
5. Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan dated December 9, 2009, No. 12, // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. 2024.-No. 2017.
6. Shafer S.A. Investigative actions. Grounds, procedural order and evidentiary value. - Samara: Samara University Publishing House, 2004. – 192 p.

ТДУ: 343.131.2
Маҳмудов Шаҳзод Усмонҷонович,
Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқшиносии
Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи
давлатии тижорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд
E-mail: mahmudzodashahzod@mail.ru
Тел.: (+992) 92-759-22-00

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲОЛАТИ ҲУҚУҚИИ ҲИМОЯТГАР ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Калидвожаҳо: муурофияи чиноятӣ, ҳимоятгар, кодекси чиноятӣ, кодекси муурофияи чиноятӣ, қонунгузорӣ, ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи шаҳрванд, мақомоти давлатӣ, мақомоти судӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тафтишоти судӣ, ҳолати ҳуқуқӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҳолати ҳуқуқии ҳимоятгар дар муурофияи чиноятӣ дар асоси адабиёти илмӣ соҳаи муурофияи чиноятӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ҳақиқат масоили ҳолати ҳуқуқӣ ва нақши ҳимоятгар дар муурофияи чиноятӣ дар баамалбарории ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд нақши калидиро соҳиб мебошад. Бо ин назардошт таҳқиқи масъалаи мавқеи ҳимоятгар дар муурофияи чиноятӣ дар ҳолати кунунӣ биёр саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро ба сифати арзиши олӣ эътироф намуда, тамоми рӯкнҳои давлатро барои амалан таъмин намудани ҳифзу риояи он масъул сохтааст[1.]. Меъёрҳои он дар рушди давлати демокративу ҳуқуқбунёди Тоҷикистон, таъсиси мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташаккули низоми ҳуқуқи миллий, муносибатҳои сифатан нави миёни шахсият, ҷомеа ва давлат, инчунин ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии кишварамон шароити мусоиди сиёсиву ҳуқуқӣ фароҳам овардаанд. Чӣ тавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар паёмашон санаи 22 декабри соли 2016 зикр карданд «Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёду демократӣ ва дунявӣ буда, дар он таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонуну тартиботи ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст». Бо ин мақсад амалишавии ин арзиши конститутсионӣ дар дарони истиқлолияти давлатӣ тамоми заминаҳои ҳуқуқии кишвар такмил дода шуда, дар ин самт санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёд қабул гардиданд[2].

Дар шароити кунунӣ мақсаду мазмуни фаъолияти мақомоти давлатиро бояд ҳуқуқу озодиҳои инсон муайян созанд, қонунҳо набояд қоидаҳои рафтореро муайян намоянд, ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон мувофиқ набоянд, ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдор дар фаъолияти худ, пеш аз ҳама, бояд риояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба мадди аввал гузоранд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ таъкид доштанд «...ҳамчун кафили риояи Конститутсия ва ҳуқуқу озодиҳои инсон изҳор менамоям, ки баррасии ҳамагарафа ва ҳолисонаи муурофияи шаҳрвандон ва барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншудаи онҳо бояд омили муайянкунандаи арзёбии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ бошад»[3].

«Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд» [1.].

Яке аз шаклҳои зоҳиршавии кафолатҳои конститутсионӣ ҳуқуқ ба ҳимоя доштани айбдоршаванда (гумонбаршаванда) дар муурофияи чиноятӣ ба шумор меравад. Айбдоршаванда (гумонбаршаванда) дар қараёни тафтиши пешакӣ дучори маҳдудиятҳои зиёди муурофиявӣ мегарданд. Бинобар ин, ба ҳимоя бештар ниёз дорад.

Қонунгузори муурофияви чиноятӣ моҳияти башардӯстонаи Конститутсияро идома дода, дар партави муқаррароти он дар баробари пешбинӣ намудани ҳуқуқ ба ҳимоя доштани айбдоршаванда (гумонбаршаванда) як қатор кафолатҳои муурофиявии онро низ мустаҳкам сохтааст. Дар байни ин кафолатҳо мақоми махсусро ҳуқуқ ба ҳимоя доштани айбдоршаванда (гумонбаршаванда) ишғол менамояд. Рисолати муурофиявии ҳимоятгар маҳз дар ҳимояи ҳуқуқ ва

манфиатҳои қонунии иштирокчиёни ҳосаи муурофияи ҷиноятӣ ифода меёбад.

Таҷрибаи тафтишотӣ-судӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки самаранокии мубориза ва истифодаи роҳи воситаҳои муқовимат зидди ҷиноят ва ҷинояткорӣ, дигар қонуншиканиҳо аз риояи дақиқ, иҷро ва дурусти бамаврид татбиқи гардидаи меъёрҳои ҳуқуқӣ вобастагии калон дорад. Омӯзиш ва таҳлили мазмуни меъёрҳои қонунгузорию ҷорӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки баъзе масъалаҳои ҳуқуқӣ, бинобар ҷой доштани ихтилоф ва зиддияти мазмуни меъёрҳо боиси нодуруст ва ғалат шарҳ дода шудан ва дар амалия нодуруст татбиқи шудани онҳо мегардад ӯ сабабгори кашол ӯфтани ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ мегарданд. Бинобар ин, дар адабиётҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар ҳамин китоб, масъалаҳо, ки дар ҷараёни тафтиши пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ алоқамандӣ доранд, ҳамчун мавзӯи таҳқиқоти илмӣ-назариявӣ қарор дода шудаанд, ки натиҷаи онҳо на танҳо аҳамияти таълимӣ-тағриботӣ доранд, балки метавонанд ба тадбиқи дурусти меъёрҳои ҳуқуқӣ мусоидат намоянд.

Ҳуқуқ ба ҳимоя ин ҳуқуқи мураккаби зехнӣ (субъективӣ) мебошад, ки серпахлӯ ва фарохмазмун аст. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ки унсури муҳими демократия ва давлати ҳуқуқбунёд аст, яке аз ҷузъиёти ин ҳуқуқ мебошад [4, с. 63-68.]. Ҳуқуқ ба ҳимоя – ин на танҳо қафолати таъмини иҷроиши вазифаҳои адолати судӣ, балки яке аз қомеъҳои назарраси иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва қафолати таъмини арзишҳои инсонӣ низ мебошад. Нуктаи назари дуруст аст, ки «ҳалли масъала оиди муқаррар кардани қафолати ҳуқуқи манфиатҳои айбдоршаванда, бояд моҳиятан, аз нигоҳи зарурияти иҷтимоӣ ва арзиши ҳуқуқҳои бо қонун қафолатдошуда вобаста буданаш лозим аст, ва набояд ба вазифаҳои адолати судӣ зид бошад» [5, с. 71-72.].

Моҳияти мафҳуми «ҳуқуқ ба ҳимояро» олимони ва мутахассисон ба мафҳуми ҳуқуқи айбдоршаванда ба ҳимоя, яъне ба маҷмӯи ҳуқуқҳои муурофиявии ба айбдоршаванда барои ҳимоя аз айбдорӣ пешбинӣ шуда, ки шахсан ӯ ба воситаи ҳимоячӣ амалӣ мегардад, мансуб медонанд [6, с. 73.]. Дигарон бар он ақидаанд, ки ҳуқуқ ба ҳимоя яке аз ҳуқуқҳои асосӣ ва ҷудонопазири ҳамаи шахсоне, ки дар муурофияи ҷиноятӣ иштирок мекунанд, новобаста аз он, ки ба ҷавобгарию ҷиноятӣ ҷалб карда шудаанд ӯ не, новобаста аз мавқеи ҳуқуқӣ – муурофиявишон, мансуб мебошад. «Ҳуқуқ ба ҳимоя – қайд кардааст А.Н. Ведерников, ҳамчун воситаи зидди айб ӯ гумонбарӣ нисбати шахси муайян дар содир

кардани ҷиноят дар қадом шакле ки набошад, новобаста аз дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии айбдорӣ, ва новобаста аз он, ки дар ин ӯ он ҳуҷҷати муурофиявӣ дар қадом намуд ва мазмун қайд шудааст, ба вучуд меояд» [7, с. 9-10.].

Мафҳуми «ҳуқуқ ба ҳимоя» дар муқоиса аз мафҳуми «маҷмӯи ҳуқуқҳои муурофиявӣ-ҷиноятӣ» бо он фарқ мекунанд, ки охирон ба пуррагӣ мазмуни ҳуқуқ ба ҳимояро ифода намекунад. Аз ин нуктаи назар, ҳуқуқҳои муурофиявӣ – ин тарзҳои имқонпазири баамалбарории имқониятҳои худ, ки истифодаи он аз нигоҳи ҳуди айбдоршаванда вобастагӣ дорад. Барои ҳамин, мо бо А.Н. Ведерников ба тақсимои нисбии ҳуқуқ ба ҳимоя дар мазмуни моддӣ ва муурофиявӣ розӣ ҳастем.

Аммо қайд кардан лозим аст, ки ҳуқуқ ба ҳимоя дар меъёрҳои ҳуқуқи муурофиявӣ – ҷиноятӣ бояд танҳо дар шакли имқонияти воқеӣ фаҳмида шавад. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ хусусияти воқеӣ доранд, на ин ки ифодаи танҳо мафҳумҳо бошанд. Аз ин рӯ, ҳуқуқ ба ҳимоя маҷмӯи имқониятҳои ҳуқуқии гумонбаршаванда, айбдоршаванда, судшавандаро дарбар мегирад, ки субъектони номбаршуда метавонанд бо ӯрии онҳо аз айбдорӣ (гумонбарӣ) дар содир кардани ҷиноят худро ҳифз намоянд, ҷӣ шахсан ва ҷӣ бо воситаи ҳимоятгар, ки дар ягонагӣ ҳуқуқ ба ҳимояро ташкил медиҳад.

Дигар муаллифон ҳимояро ҳамчун фаъолияти муурофиявӣ – ҷиноятӣ шарҳ медиҳанд. Бештари мутахассисон мафҳуми ҳимояро ҷун маҷмӯи амалҳои муурофиявии ҷиноятии айбдоршаванда (гумонбаршуда) ва ҳимоятгар меноманд, ки ба дигаргунсозӣ ӯ таъғир додани айбдорӣ, муайян кардани ҳолатҳое, ки айбдориро сабук мекунанд, озод кардан ӯ сабук намудани ҷавобгарию ҷиноятӣ, ӯ ҳамчунин барои ҳифзи ҳуқуқҳои шахсӣ ва манфиатҳои қонунии айбдоршаванда равона шудаанд. Лекин қайд кардан ба маврид аст, ки муурофияи ҷиноятӣ фаъолияти мақомотҳои босалоҳият ва дигар иштирокчиёни он низ ба шумор меравад. Бинобар ин, ҳангоми дида баромадани таиноти ҳимоя ҳамчунин вазифаи ҳифзкунандаро низ ба назар гирифтани лозим аст. Воқеан, мафҳумҳои «ҳимоя» ва «ҳифз» мафҳумҳои муайянкунандаи мавқеъ ва мазмуни яқдигаранд [8, с. 6.].

Барои ҳамин пеш аз дақиқтар ифода намудани мазмуни ҳуқуқ ба ҳимоя бояд мазмуни ҳуди мафҳуми «ҳимоя»-ро ошкор сохта, фарқиати онро аз мафҳуми «ҳифз» нишон диҳем.

Таҳти мафҳуми «ҳимоя» маҷмӯи ҷораҳое фаҳмида мешавад, ки барои роҳ надодан ба поймолкунии ҳуқуқи озодии инсон ва шахрванд

равона шудаанд, ки бевосита ё бавосита амалӣ мешавад. Инчунин таҳти ин мафҳум «тарзи маҷбурии амалисозии ҳуқуқ, ки аз ҷониби мақомоти босалоҳият ва ҳуди шахси ваколатдор бо тартиби муқарраршуда татбиқ мешавад» фаҳмида мешавад[9, с. 18-19.]. Бояд тазаккур дод, ки объекти ҳимоя на танҳо ҳуқуқ ва озодихо, балки объект ва субъекти ин ё он муносибатҳои ҳуқуқӣ низ баромад мекунад.

Таҳти мафҳуми «ҳифз» дар назарияи ҳуқуқ, маҷмӯи чораҳои фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқ баҳри пешгирии поймолкунии ҳуқуқу озодихои инсон ва шахрванд, бартарафсозии сабабу шароитҳои, ки боиси ин оқибат гаштаанд, рафъи монеаҳо ва мусоидат барои воқеигардии ҳуқуқ ва озодихои бо қонун пешбинишуда амалӣ карда мешаванд[10, с. 203.].

Новобаста аз фарқият ин ду ҷузъиёт ба ҳам монандии зиёд доранд, зеро барои роҳ надодан ба поймолгардии ҳуқуқҳои инсон равона шудаанд. Аз ин рӯ, муайян сохтани сарҳади байни онҳо мураккаб аст. Инро ба асос гирифта, баъзе муаллифон Ю.И.Стецовский ва Т.Б.Шубина онҳоро ҳамчун муродиф истифода менамоянд. Вале бояд қайд сохт, ки мафҳуми «ҳифз» нисбатан васеъ буда, тамоми чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва ғайраро дар бар мегирад, ки воқеигардии мӯътадили меъёрҳои ҳуқуқиро таъмин месозад. Мафҳуми ҳимоя бошад, танҳо он чораҳои бо қонун пешбинӣ шударо дар бар мегирад, ки барои барқарорсозӣ, эътирофи ҳуқуқ (масалан, дар ҳуқуқи граҷданӣ), ҳимояи манфиатҳо ҳангоми ба вучуд омадани баҳс, ё поймолгардии онҳо равона шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳифзқунӣ ин фаъолиятест, ки барои оянда равона шудааст. Вазифаи асосии он роҳ надодан ба ҳуқуқвайронкунӣ, рафъи монеаҳо ва амалисозии ваколатҳои ҳуқуқии шахс мебошад. Ҳимоякунӣ-бошад, фаъолиятест, ки ҳангоми ҳуқуқвайронкунии мушаххас, бартарафсозии ин ҳолат, инчунин барои барқарорсозии ҳуқуқи поймолшуда ба вучуд меояд. Таиноти асосии он – таъмин ва барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо мебошад[11, с. 28.].

Акнун таҳлилҳои умуминазариявии номбаршударо дар мурофиаи ҷиноятӣ татбиқ менамоем.

Дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» зери мафҳуми «ҳимоя» чунин омадааст: «Ҳимоя – фаъолияти мурофиавии гумонбаршаванда, айбдоршаванда, ҳимоятгарон ва намояндагони қонунии онҳо, инчунин ҳимоятгари ҷамъиятист, ки баҳри рад кардани айбдорӣ (гумонбарӣ), дар

ёфтани ҳолатҳои, ки айбдоршаванда ва гумонбаршавандаро сафед мекунад, ҷавобгарии ҷиноятӣ онҳоро истисно ва ё сабук мекунад, инчунин барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ ва молумулкии онҳо равона карда шудаанд» [12, с. 495.]. Мазмуни функсияи «ҳимоя» маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Ин функсияро на танҳо айбдоршаванда, балки ҳимоятгари ӯ, намояндаи қонунӣ, ҷавобгари граҷданӣ ва намояндаи ӯ низ ба амал мебароранд.

Дар рафти тафтиши пешакӣ вақте нисбати ягон шахс гумони содир кардани ҷиноят ба вучуд меояд, ё ин ки нисбаташ айб эълон мешавад, ӯ аз имконияти ҳимоя истифода мебарад. Аз ин рӯ, ба ақидаи баъзе муаллифоне, ки функсияи ҳимояро новобаста аз айбдорӣ мепиндоранд, розӣ шудан мумкин нест. Масалан, М.М.Видря чунин қайд мекунад, ки функсияи ҳимоя «на ҳамчун аз айбдорӣ бароянда, балки новобаста аз он инкишоф меёбад» [13, с. 14.]. Ҳол он ки ҳимоя ин аксуламал нисбати айбдорӣ мебошад ва мавриде ҷой дошта метавонад, ки нисбати шахс гумон, ё айбдорӣ пайдо мешавад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқ ба ҳимоя дар мурофиаи ҷиноятӣ аз маҷмӯи ҳуқуқҳо ва имкониятҳои мурофиавие иборат аст, ки барои ҳимоя аз айбдорӣ ва гумонбарӣ пешбинӣ шудаанд.

Мазмуни ҳуқуқ ба ҳимоя ва кафолатҳои амалӣ гаштани он дар моддаҳои гуногуни Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (масалан, моддаҳои 5, 19 ва ғайра) пешбинӣ шудааст, аз ин ҷост, ки онҳо ҳамчун қоидаи умумихуқуқӣ эътироф шудааст. Дар мурофиаи ҷиноятӣ бошад, принципи бо ҳуқуқи ҳимоя таъмин намудани айбдоршаванда мавҷуд аст, ки гувоҳи қоидаи роҳнамо ва пешбарандаи ҳуқуқ будани он аст[14, с. 68-69.].

Айбдоршаванда (гумонбаршуда) иштирокчи мурофиаи ҷиноятӣ аст, ки дар ҳолати ногувори мурофиаӣ қарор дорад. Ӯ дар содир намудани ҷиноят айбдор (гумонбар) доништа шуда, натиҷаи ҳар як ҳаракати тафтишотӣ мумкин аст, ки далели исботи айб (гумон) гардад. Аз ин рӯ, айбдоршаванда (гумонбаршаванда) аз ҳама бештар ба ҳимоя эҳтиёҷ дорад. «Айбдоршавандаро бо ҳуқуқи ҳимоя таъмин намудан – ин яке аз кафолатҳои эътимодноки муқаррар кардани ҳолатҳои сабуқӣ ва вазнинии ҷазои ҷиноятӣ нисбати айбдоршаванда ба ҳисоб меравад».

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки ҳуқуқ ба ҳимоя дар тафтишот зарурати айнӣ дорад. Зарурати ҳуқуқ ба ҳимояро ҳолатҳои зерин тақозо менамоянд:

- мақомоти давлатӣ (муфаттиш, прокурор) дар тафтишот тамоюли айбдоркунӣ доранд. «Дуруст аст, ки онҳо (яъне муфаттиш ва прокурор) ...ӯҳдадорӣи конститусионӣи ҳимояи ҳуқуқҳои шахрвандонро доранд. Талаботҳои қонуни мурофиавӣи ҷиноятро риоя намуда, онҳо бояд ҳолатҳои парвандаро ҳаматарафа, пурра ва объективона тадқиқ намоянд ва чораҳо андешанд, ки ягон шахси бегуноҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашавад ва маҳкум нагардад. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки муфаттиш ва прокурор функцияи мурофиавӣи ҷиноятӣи ҳимояро амалӣ месозанд. Самти асосӣи фаъолияти мурофиавӣи онҳо аз таъкиботи ҷиноятӣ, айбдоркунӣ иборат аст, на дар ҳимояи он»; [15, с. 6-7.]

- пешгирии поймолгардӣи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии айбдоршаванда;

- мусоидат намудан ба мақомоти тафтишот баҳри ошпарвандакардани шахсе, ки ҷиноятро содир кардааст;

- таъмин намудани баробарӣи иштирокчиёни мурофиа – то ки қоидаҳои мувоҳисавӣи риоя шуда, адолат барқарор гардад.

Зарурати ҳуқуқ ба ҳимояро дар давраи тафтишот ба эътибор гирифта, қонунгузорӣи мурофиавӣи ҷиноятӣ на танҳо онро эътироф, балки як қатор қафолатҳои мурофиавиро низ пешбинӣ кардааст. Қафолатҳои мурофиавӣ дар «таъмин намудани қонуният ва асоснокӣи мурофиаи судӣи ҷиноятӣ» [14, с. 20-23.] нақши муҳимро мебозанд. Қафолатҳои мурофиавӣи ҳуқуқ ба ҳимоя доштани айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) гуфта, маҷмӯи тарзу воситаҳои дар қонун пешбинишударо меноманд, ки барои таъмин намудани ин ҳуқуқ ва мусоидат ба воқеигардӣи он равона шудаанд.

Дар адабиёти ҳуқуқи ҷунин қафолатҳои мурофиавӣи ин ҳуқуқро ном мебаранд:

- принсипи пешбарӣи мурофиаи ҷиноятӣ - ин принсипи тафтиши ҳаматарафа, пурра ва объективонаи ҳолати содир шудани ҷиноят мебошад. Дар асоси ин принсип муфаттиш ӯҳдадор аст, ки далелҳои фошкунанда ва сафедкунандаи айбдоршаванда, ҳолатҳои вазнинкунанда ва ҳам сабуккунандаи ҷавобгариро ҷамъ орад. Ин принсип заминаи муҳим барои амалигардӣи ҳуқуқ ба ҳимоя доштани айбдоршаванда мебошад;

-мувофиқи Кодекси мурофиавӣи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон[16.] суд, прокурор, муфаттиш ва шахси таҳқиқбаранда ӯҳдадоранд ба айбдоршаванда ва ғумонбаршаванда имконият диҳанд, ки бо воситаю усулҳои муқарраркардаи қонун худро аз ғумон дар содир кардани ҷиноят ё шарикӣ дар он ё ин, ки айби эълоншуда ҳимоя

намоянд, инчунин онҳо вазиқадоранд, ки ҳуқуқҳои шахсӣ ва амволии айбдоршаванда ва ғумонбаршавандаро таъмин кунанд;

- мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд ӯҳдадоранд, ки ҳуқуқҳои айбдоршаванда ва ғумонбаршавандаро фаҳмонида диҳанд. Ҷунонҷӣ, айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) ҳуқуқ дорад донад, ки барои ҷӣ айбдор (ғумонбар) карда мешавад ва дар ин ҳусус эзоҳот диҳад, далелҳо пешкаш намояд, илтимосҳо кунанд ва ғайра;

- ҳуқуқ ба ҳимоя инчунин бо тартиби муқарраршуда радия баён кардан нисбати муфаттиш (прокурор ва ғайра) таъмин карда мешавад;

-ҳуқуқи айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) оид ба даъвати ҳимоятгар. «Дар миёни қафолатҳои зиёди ҳуқуқ ба ҳимоя қафолати навъи махсус мавҷуд аст – ин ҳуқуқи айбдоршаванда оид ба даъвати шахси махсус – ҳимоятгар, ки дар мурофиа ҳуқуқ ва манфиатҳои ўро дифоъ мекунад» [17, с. 29.]. Дар навбати худ ҳуқуқи айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) оид ба даъвати ҳимоятгар бо як қатор қафолатҳои дар қонунгузорӣи мурофиавӣи пешбинишуда таъмин мегардад[18, с. 221.]. Ҷунонҷӣ, бо тартиби даъват, таъин, иваз кардани ҳимоятгар, таъмини воқеии озодии интиҳоби ҳимоятгар аз ҷониби айбдоршаванда (ғумонбаршаванда), имконияти даъвати ҳимоятгар новобаста аз вазъи моддӣ, ҳолатҳои иштироки ҳатмии ҳимоятгар, ҳуқуқи даст кашидан аз ҳимоятгар ва ғайра.

Пас, дар мурофиаи ҷиноятӣ айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) бебаҳс ҳуқуқ ба ҳимоя, аз ҷумла ба даъвати ҳимоятгар дорад, ки он бо қафолатҳои зиёд таъмин мегардад. Лекин интиҳоб ба худӣ айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) воғузур карда мешавад, ғайр аз ҳолатҳои, ки дар бандҳои 2 ва 3 моддаи 51 Кодекси мурофиавӣи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд (дар ин ҳусус поёнтар истода мегузарем). Дар дигар ҳолатҳо ў метавонад, ки худаш шахсан, ё ин ки бо ёрии ҳимоятгар ҳуқуқҳои ҳимоя кунанд. Вобаста ба ин дар адабиёти ҳуқуқи ду мафҳумро аз ҳам ҷудо мекунанд: «ҳимояи шахсӣ» ва «ҳимояи касбӣ» [17, с. 36-40.].

Дуруст мешуд, ки на ду мафҳум, балки се мафҳум аз ҳамдигар ҷудо карда мешуданд:

а) ҳимояи шахсӣ – вақте айбдоршаванда (ғумонбаршаванда) худаш ҳуқуқҳои ҳимоя менамояд;

б) ҳимояи касбӣ – вақте дар парвандаи ҷиноятӣ адвокат иштирок мекунад;

в) химояи ғайрикасбӣ – вақте дар парвандаи ҷиноятӣ дигар химоятгарҳо иштирок мекунад [19, с. 103-108].

Гарчанде даъват намудани химоятгар аксаран аз иродаи айбдоршаванда вобаста аст, мақомоти ваколатдори давлатӣ ин ҳуқуқи ўро фаҳмонида, ҳатман истифодаи онро тавсия медиҳанд. Зеро химояи касбӣ барои на танҳо химояи ҳуқуқи манфиатҳои айбдоршаванда (гумонбаршаванда), балки барои тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи парвандаи ҷиноӣ мусоидат мекунад. Новобаста аз он, ки айбдоршаванда (гумонбаршаванда) аз ҳуқуқҳои худ бархурдор аст, дар муҳофизати ҷиноятӣ, хусусан дар рафти тафтишот ба химояи зарурии ҳуқуқҳои ӯ кодир нест. Сабаб дар он аст, ки «одатан айбдоршаванда (судшаванда) на ҳама вақт ҳуқуқи

худро истифода бурда метавонад. Ба ҳамаи ҳаракатҳои худ одатан ў баҳои ҳуқуқӣ дода наметавонад. Бинобар он, иштироки химоятгар дар муҳофизати барои кӯмаки айбдоршаванда (судшаванда) лозим меояд» [14, с. 30-38]. Гузашта аз он, ў дар ҳолати шиддатноки рӯҳӣ қарор гирифта, аз нигоҳи равоӣ очиз мегардад. Ҳатто ҳолатҳои мешавад, ки айбдоршаванда рӯҳан носолим асту аз ин ҳолат мақомоти тафтишот оғох нестанд. Дар ин гуна мавридҳо нақши химоятгар ивазнопазир буда, барои ба роҳи дуруст бурдани тафтишот муҳим аст.

Ҳамин тавр, ҳуқуқ ба химоя бо роҳҳои шахсӣ, ғайрикасбӣ ва касбӣ ба амал бароварда шуда, дар байни онҳо дар муҳофизати ҷиноятӣ химояи касбӣ мақоми хосса дорад.

Муқарризи: н.и.х., Абдуллоева М.К.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЗАЩИТНИКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Ключевые слова: уголовный процесс, адвокат, уголовный кодекс, уголовно-процессуальный кодекс, законодательство, правоохранительная деятельность, права человека, права гражданина, государственная власть, судебная власть, правоохранительный орган, судебное следствие, правовой статус.

Аннотация: В данной статье на основе научной литературы в области уголовного процесса исследовано правовое положение защитника в уголовном процессе. Действительно, вопросы правового статуса и роли защитника в уголовном процессе играют ключевую роль в реализации прав и свобод человека и гражданина. Учитывая это, исследование позиции защитника в уголовном процессе в сложившейся ситуации оценивается своевременно.

Махмудов Шахзод Усмонджонович – соискатель кафедры правоведения Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде. E-mail: mahmudzodashahzod@mail.ru, Тел.: (+992) 92-759-22-00.

SOME THEORETICAL ISSUES OF THE LEGAL STATUS OF A DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Keywords: criminal procedure, lawyer, criminal code, criminal procedure code, legislation, law enforcement, human rights, citizen rights, government, judicial power, law enforcement agency, judicial investigation, legal status.

Annotation: In this article, based on scientific literature in the field of criminal procedure, the legal status of the defense attorney in criminal proceedings is examined. Indeed, the issues of the legal status and role of the defense attorney in criminal proceedings play a key role in the implementation of human and civil rights and freedoms. Taking this into account, the study of the defense attorney's position in criminal proceedings in the current situation is assessed in a timely manner.

Makhmudov Shahzod Usmondzhanovich – applicant of the Department of Jurisprudence of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand, E-mail: mahmudzodashahzod@mail.ru, Tel.: (+992) 92-759-22-00.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Маводи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj/tj>. (санаи мурочиат: 20.09.2024).
2. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон // Минбари халқ. 22 декабри соли 2016, № 51 (1083)

3. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. 26 апрели соли 2010. № 47.

4. Искандаров З.Х. Ҳимояи судӣ ва озодии шикоят дар муҳофизати ҳақҳои инсонӣ // Давлат ва ҳуқуқ. №4, 2000.- С.63-68.

5. Кондратов П. Кафолат ва ҳуқуқҳои шахсӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизати ҳақҳои инсонӣ. – Ярославль. – 1981.- 102 с.

6. Элькина К.С. Моҳияти ҳуқуқи муҳофизати ҳақҳои инсонӣ Шӯравӣ. –Л., 1963. – 171 с.

7. Ведерников А. Масоили ақсоли иштироки ҳимоятгар дар зинаи тафтишоти пешакӣ. – М., 1990. – 328 с.

8. Саркшянц Г.П. Ҳимоя дар муҳофизати ҳақҳои инсонӣ. Ташкент. 1971. – 274 с.

9. Малин Н.С. Ҳимояи ҳуқуқи шахс дар қонунгузории Шӯравӣ. – М.,1985. – 163 с.

10. Стесовский Ю.И., Шубина Т.Б. Мавқеи конституционии шахсият дар ИҶШС. – М., 1980. – 403 с.

11. Романовский Г.Б. Ҳуқуқ ба дахлнобазирии ҳаёти хусусӣ. – М., 2001.- 312 с.

12. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Таҳрири М.А.Маҳмудов. – Душанбе, 2004. – 620 с.

13. Видря М.М. Функсияи ҳимоя дар муҳофизати ҳақҳои инсонӣ Шӯравӣ. – Краснодар, 1972. – 143 с.

14. Абдуллоев Н.А. Ҳуқуқи муҳофизати ҳақҳои инсонӣ советӣ (васоити таълимӣ). Қисми якум. – Душанбе, 1979. – 197 с.

15. Стесовский Ю.И. Фаъолияти муҳофизати ҳақҳои инсонӣ ҳимоятгар. – М., 1982. – 176 с.

16. Кодекси муҳофизати ҳақҳои инсонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2009. (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, с.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755)

17. Резник Г.М., Славин М.М. Ҳуқуқи конституционӣ ба ҳимоя. – М., 1980. – 112 с.

18. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Тафтишоти пешакӣ. – М., 1965. – 368 с.

19. Гусенко К.Ф. Муҳофизати ҳақҳои инсонӣ – М., 1999. – 416 с.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (дата обращения: 20.09.2024).

2. Эмомали Раҳмон. *Послания Президента Республики Таджикистан к Маҷлиси Оли Республика Таджикистан* // Минбари халқ. 22 декабри соли 2016 года, № 51 (1083)

3. Эмомали Раҳмон. *Послания Президента Республики Таджикистан к Маҷлиси Оли Республика Таджикистан* // Ҷумҳурият. 26 апреля 2010 года, № 47.

4. Искандаров З.Х. Судебная защита и свобода обжалования в уголовном процессе // Государство и право. №4, 2000.- С.63-68.

5. Кондратов П. Гарантии и права личности в социалистическом уголовном праве и процессе. – Ярославль. – 1981.- 102 с.

6. Элькина К.С. Сущность советского уголовно – процессуального права. –Л., 1963. – 171 с.

7. Ведерников А. Актуальные вопросы участия защитные на стадии предварительного расследования. – М., 1990. – 328 с.

8. Саркшянц Г.П. Защитная в уголовном процессе. Ташкент. 1971. – 274 с.

9. Малин Н.С. Охрана прав личности советским законодательном. – М.,1985. – 163 с.

10. Стецовский Ю.И., Шубина Т.Б. Конституционный статус личности в СССР. – М., 1980. – 403 с.

11. Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни. – М., 2001.- 312 с.

12. Словарь юридических терминов // Под. ред. М.А.Маҳмудов. – Душанбе, 2004. – 620 с.

13. Видря М.М. Функция защиты в советском уголовном процессе.– : В помощь адвокату. – Краснодар, 1972. – 143 с.

14. Абдуллоев Н.А. Советское уголовно-процессуальное право (учебное пособие). Первая часть. – Душанбе, 1979. – 197 с.

15. Стецовский Ю.И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника. – М., 1982. – 176 с.

16. Уголовно - процессуальный кодекс Республики Таджикиста из 3.12.2009. (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 г., №12, ст.815, ст.816; 2010 г., №7, ст.551; 2011 г., №3, ст.159, №7-8, ст.609; 2012 г., №4, ст.259, №7, ст.714, №8, ст.815, №12, ч.1, ст.1020, ст.1025; 2013 г., №7, ст.510, ст.511; 2014 г., №3, ст.142, №11, ст.643; 2015 г., №11, ст.950; 2016 г., №3, ст.128, №5, ст.357, №7, ст.610, ст.611; 2017 г., №1-2, ст.4; 2018 г., №5, ст. 267; 2019 г., №1, ст. 3).

17. Резник Г.М., Славин М.М. Конституционное право на защиту. – М., 1980. – 112 с.

18. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н.. Предварительное следствие. – М., 1965. – 368 с.

19. Гуценко К.Ф.. Уголовный процесс. – М., 1999. – 416 с.

References:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan of November 6, 1994. Electronic resource: Access mode: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (date accessed: 09/20/2024).

2. Emomali Rahmon. Messages of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan // Minbari Khalk. December 22, 2016, No. 51 (1083)

3. Emomali Rahmon. Messages of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan // Jumhuriyat. April 26, 2010, No. 47.

4. Iskandarov Z.Kh. Judicial protection and freedom of appeal in criminal proceedings // State and Law. No. 4, 2000.- P. 63-68.

5. Kondratov P. Guarantees and rights of the individual in socialist criminal law and procedure. - Yaroslavl. - 1981.- 102 p.

6. El'kina K.S. The essence of the Soviet criminal procedural law. -L., 1963. - 171 p.

7. Vedernikov A. Actual issues of participation of the defense at the stage of preliminary investigation. - M., 1990. - 328 p.

8. Sarkshyants G.P. Defense in criminal proceedings. Tashkent. 1971. - 274 p.

9. Malin N.S. Protection of individual rights by Soviet legislation. - M., 1985. - 163 p.

10. Stetsovsky Yu.I., Shubina T.B. Constitutional status of the individual in the USSR. – М., 1980. – 403 p.

11. Romanovsky G.B. The right to privacy. – М., 2001.- 312 p.

12. Dictionary of legal terms // Ed. M.A. Makhmudov. – Dushanbe, 2004. – 620 p.

13. Vidrya M.M. The function of defense in the Soviet criminal process.–: To help the lawyer. – Krasnodar, 1972. – 143 p.

14. Abdulloev N.A. Soviet criminal procedure law (study guide). First part. – Dushanbe, 1979. – 197 p.

15. Stetsovsky Yu.I. Criminal procedure activities of the defense attorney. – М., 1982. – 176 p.

16. Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan from 3.12.2009. (Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 2009, No. 12, Art. 815, Art. 816; 2010, No. 7, Art. 551; 2011, No. 3, Art. 159, Nos. 7-8, Art. 609; 2012, No. 4, Art. 259, No. 7, Art. 714, No. 8, Art. 815, No. 12, Part 1, Art. 1020, Art. 1025; 2013, No. 7, Art. 510, Art. 511; 2014, No. 3, Art. 142, No. 11, Art. 643; 2015, No. 11, Art.950; 2016, No.3, Art.128, No.5, Art.357, No.7, Art.610, Art.611; 2017, No.1-2, Art.4; 2018, No.5, Art. 267; 2019, No.1, Art. 3).

17. Reznik G.M., Slavin M.M. Constitutional Right to Defense. - M., 1980. - 112 p.

18. Zhogin N.V., Fatkullin F.N. Preliminary Investigation. - M., 1965. - 368 p.

19. Gutsenko K.F. Criminal Procedure. - M., 1999. - 416 p.

ТДУ: 343.135

Қаҳҳоров Насимҷон Мазбутов,

*н.и.ҳ., дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ
назорати прокурории Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

E-mail: Knasim-1985@mail.ru

Тел: (+992) 998-00-07-77

Раҳматуллоев Абдучаббор Эргашович,

*н.и.ҳ., дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

E-mail: abdujabbor-2603@mail.ru

Тел: (+992) 927-07-35-78

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ БОЗДОШТАНИ ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАҲОИ ЧИНОЯТӢ

Шарҳи мухтассар: Мақола ба таҳлили назариявии қоидаҳои боздоштани пешбурди парвандаҳои чиноятӣ бахшида шудааст. Қайд шудааст, ки боздоштани пешбурди парвандаҳои чиноятӣ дар марҳилаҳои тосудӣ ва судии муурофияи чиноятӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, аз қоидаҳои мавқуф гузоштани иҷроӣ амалҳои муурофиявӣ ва ба таъхир гузоштани қабули қарор фарқ мекунад. Дар асоси таҳлили назариявии қоидаҳои ҷорӣ, танзими ҳуқуқии амалияи пешбурди амалҳои тафтишотию судӣ, муаллифони оид ба такмил додани меъёрҳои қонун дар таъмини адолати судӣ оид ба парвандаҳои чиноятӣ хулосаҳои асосноки худро пешбарӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: Парвандаи чиноятӣ, тафтиши пешакӣ, муҳокимаи судӣ, фактҳои ҳуқуқӣ, татбиқи ҳуқуқ, боздоштани парвандаи чиноятӣ, мавқуф гузоштан, танаффуси муваққатӣ, амалҳои муурофиявӣ, исбот, муҳлати муурофиявӣ, айбдоршаванда, иштирокчиёни муурофия, қафолати муурофиявӣ, адолати судӣ.

Ҳангоми пешбурди парвандаҳои чиноятӣ, ки аз лаҳзаи қабули қарор дар бораи оғози парвандаи чиноятӣ бо тартиби муқарраркардаи қонун чараён мегирад, бинобар ошкор ё фаро расидани ҳолатҳои муайян имкониятҳои мақомоти пешбурди парвандаи чиноятӣ барои идомаи пешбурди парвандаи чиноятӣ маҳдуд мешавад ё ғайриимкон мегардад. Чунки, ин ҳолатҳо ба пешбурди парвандаи чиноятӣ монеъ мешаванд ва то баргарф карда шудани онҳо зарурати боздоштан (м.м. 230, 286 КМЧ), ба таъхир мондан (м.м.111,145 КМЧ ҚТ) ва ё мавқуф гузоштани иҷроӣ амалҳои муурофиявӣ (м.м.286,390 КМЧ ҚТ) ба миён меояд [10, с.271].

Дар назарияи муурофияи чиноятӣ мафҳуми қоидаҳои боздоштани пешбурди парвандаи чиноятӣ бо назардошти паҳлуҳои гуногуни он шарҳи маънидод мешавад. Муаллифи ватанӣ Ғозиев М., чунин ибрози ақида намудааст, ки “боздоштани пешбурди парвандаи чиноятӣ, ин танаффуси муваққатӣ дар истехсолоти парвандаи чиноятӣ аст, ки онро қонун пешбинӣ намудааст ва сабабгори он ғоибияти айбдоршаванда ва ғайриимкон будани иштироки ӯ дар пешбурди парвандаи чиноятӣ мебошад» [11, с.188]. Ба андешаи Қудратов Н.А. боздоштани пешбурди

парвандаи чиноятӣ маъноӣ ба охир расидани онро надорад. Боздоштани пешбурди парвандаи чиноятӣ танҳо ҷорӣ шудани муҳлати онро қатъ мекунад, вале дар назар дошта мешавад, ки дар оянда баъди баргараф кардани сабабҳои, ки боиси боздоштан гашта буданд, пешбурди парвандаи чиноятӣ давом дода мешавад [10, с.274].

Олимони дигар, аз ҷумла Репкин Л.М. қайд мекунад, ки «боздоштани пешбурди парвандаи чиноятӣ танаффуси аз тарафи қонун танзим кардашуда дар раванди муурофия буда, дар давоми он мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурор, судя дар доираи салоҳияти худ чихати баргараф намудани ҳолатҳои, ки боздоштанро ба миён овардааст, чораҳои фаъолро амалӣ менамоянд» [7, с.12].

Муаллифи дигар, Дяченко М.С., боздоштани пешбурди парвандаи чиноятиро ҳамчун «танаффуси муваққатӣ дар иҷроӣ амалҳои пешбурди парвандаи чиноятӣ, бинобар ба миён омадани ҳолатҳои муқаррар намудани қонун» баён намудааст [4, с.334].

Раҳматҷонзода Р.Р., Раҳимзода Р.Ҳ. зери мафҳуми боздоштани пешбурди парвандаи чиноятӣ «танаффуси муваққатии бо қонун муқаррар карда шуда дар муурофияи судӣ, ки

бинобар ҳозир нашудани айбдоршаванда ё имконияти дар муурофия аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ иштирок карда натавонистани ӯ»-ро баён намудаанд [8, с.379].

Сергеев К.А. қайд кардааст, ки «боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, намуди махсуси муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар давраи тафтиши пешакӣ ва судӣ, бинобар ба миён омадани ҳолатҳое, ки боиси ғайриимкон гаштани муурофия мешаванд, баҳри таъмини ҳуқуқи иштирокдорони муурофияи ҷиноятӣ равона карда шударо танзим менамояд» [6, с.12].

Таҳлили назариявӣ ва қоидаҳои муурофиявӣ нишон медиҳанд, ки боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ чун шартӣ муурофиявӣ аз иҷроӣ якҷанд амалҳои муурофиявӣ иборат аст, ки ҳангоми муайян шудани ҳолатҳои пешбиниқардаи қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ, иҷроӣ амалҳои муурофиявии ҷиноятӣ ба мӯҳлати номуайян боздошта шуда, инчунин амалҳоеро, ки бояд иҷро карда шаванд, дар бар мегирад [9, с.457].

Барои боздоштани пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ҳама гуна ҳолат, шароит, вазъият ё маврид асос шуда наметавонанд. Бинобар ин, тибқи мазмун ва талаботҳои ҚМҚ ҚТ [1, с.97] асосҳои воқеӣ ва ҳуқуқии боздоштани пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ таҳлили алоҳидаро талаб мекунад.

Бояд қайд намуд, ки бо боздоштани пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ набояд маъноӣ «бинобар ҳолати ба миён омада, ғайриимкон дониستاني фаъолияти муурофиявии муфаттиш ё судя» дар назар дошта бошад, зеро ҳоло муурофияи ҷиноятӣ ба натиҷаи ниҳой ноил нагардидааст, ба ҳолатҳои вобаста ба ҷиноят баҳои ҳулосавӣ дода нашудааст, тамоми масъалаҳои муурофиявӣ, аз ҷумла гунаҳгорӣ ё бегуноҳӣ муҳокима ва ҳал нашудааст, иҷроӣ вазифа ва мақсади муурофияи судии ҷиноятӣ идома дорад.

Муҳаққиқон хусусияти дигари боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, ки ин қоида баҳри таъмини иҷро шудани вазифаҳои пешбинӣ қардаи қонун, ҷиҳати бартараф қардани ҳолатҳои барои боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ асосқардида, инчунин қоидаи барои иҷроӣ ўҳдадорӣ андешидани чораҳои хусусияти муурофиявӣ ва ғайримуурофиявӣ доштаро номбар менамоянд.

Боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба истифодаи имкониятҳои дигари муурофиявӣ ба таъмини иҷроиши вазифаи муурофиявӣ ва ҷараёни муътадили пешбурди он шароит барпо мекунад. Аз ин рӯ, боздоштани пешбурди парвандаи

ҷиноятӣ хотима ёфтани муурофияи ҷиноятӣ нест, балки ғайр аз тартиби умумӣ тартиби хосаи таъмини иҷроӣ вазифаҳои адолати судиро нишон медиҳад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ба андешаи муаллифон, боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ин қоидаи муурофиявӣ, танаффуси муваққатӣ бо қонун танзимшаванда, бо тартиби муқаррарқардида ба расмият дароварда шудаи муурофияи судии ҷиноятӣ аст, ки асосҳои дар Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон овардаро пешбинӣ қарда, ўҳдадорӣ ё салоҳияти мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятиро инъикос мекунад, ки дар доираи он ҷиҳати аз байн бурдани ҳолатҳои барои боздоштани тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ асос қардида ва бо мақсади таъмини ҳуқуқи манфиатҳои иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ амалҳои муурофиявӣ ва ғайримуурофиявиро иҷро менамоянд.

Боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ тибқи қоидаҳои муурофиявӣ дар марҳилаҳои тосудӣ ва судӣ амалӣ мешавад, ки муваққатан амалҳои муурофиявии ҷиноятӣ оид ба пешбурди ҳамин парвандаи ҷиноятӣ иҷро намешаванд ё пешбурди онҳо ғайриимкон мегардад. Бинобар боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ муваққатан иҷро нашудани амалҳои муурофиявии ҷиноятӣ маъноӣ умуман ғайриимкон гаштани иҷроӣ онҳоро надорад, чунки боздоштан хусусияти муваққатӣ дошта, бо мақсади таъмини иштироки тарафҳо дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, баробарҳуқуқии онҳо ва мувоҳида ва таъмини қаролатҳои ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо, инчунин бо мақсади пурра, ҳамачониба ва ҳолисона муайян шудани тамоми ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Аҳаммияти боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятиро бо як меъёр ё қоида баён қардан ғайриимкон аст. Дар қонун муқаррар қарда шудани асосҳои боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар марҳилаҳои тосудӣ ва судӣ беҳуда нест.

Масалан, А.С. Шагинян аҳаммияти ин қоидахоро ба мақоми он вобаста намуда, «ҷиҳати самаранокқардонии фаъолияти муурофияи судии ҷиноятӣ дар давраи судӣ ва тосудӣ роҳҳои сарфа қардани қувва, восита ва вақт» баҳо додааст [12, с.9].

Громов Н.А., Пономаренков В.А., Францифоров Ю.В. аҳаммияти ин қоидахоро дар раванди муурофия махсус дониста, қайд мекунанд, ки оқибати ҳуқуқии қабули қарор дар бораи

боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар давраи тосудӣ ва судӣ боиси боздории на танҳо амалҳои тафтишӣ ва судӣ, балки боиси боздории ҷоришавии муҳлати тафтишот ва дар маҷмӯъ ва пешбурди судӣ мебошад, чунки муайян муҳлати муурофиавӣ унсури муҳими шакли муқарраршудаи муурофиавӣ аст [3, с.350].

Муаллифи дигар Быков В.М. ба хулоса омадааст, ки ҳангоми татбиқи ин қоидаҳо тартиби махсуси муурофиавӣ оид ба пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ амалӣ мегардад, аз ҷумла он нисбат ба баҳисобгирии муҳлати пешбурди онҳо боздошта шуда, инчунин заминаи ташкилии муурофиавӣ оид ба анҷом додани қорҳои бомуваффақи таҳқиқу тафтишот ба андешидани ҷораҳои бартарафкунии ҳолатҳое, ки барои боздоштани тафтиши пешакӣ асос гардидаанд, имконият фароҳам меорад [2, с.15-16].

Муаллифон оид ба қоидаҳои боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз ин ё он аз нуқтаи назари принципҳои адолати судӣ, шакл ва қафолатҳои муурофиавӣ ё аз нигоҳи иҷрои вазифа ва ҳадафи муурофиавӣ хулоса мебарорад, лекин хулосаи онҳо беш аз ҳама аз руи мазмун ҳамдигарро пурра мекунад, ки дар натиҷа дар тасвири умумии боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ инъикос меёбанд.

Илова қардан муҳим аст, ки боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, ба андешаи мо, пеш аз ҳама шартӣ муурофиавӣ аст, ки бинобар ҷой доштани ҳолатҳои муайян маҳдуд шудани имконияти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ оиди дар муҳлати пешбинӣ қардаи қонун пурра қушодани ҷиноят аст, ки хусусияти муваққатӣ дорад ва таносуби он бо қоидаҳои «танаффуси муваққатии муурофиавӣ ва ба таъхир гузоштани амалҳои муурофиавӣ» қобили қабул нест. Ҳангоми боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ муваққатан маҳдуд шудани имконияти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бо муҳлати умумӣ ва ё ягона муқаррар нашудааст, бинобар ин, муҳлати умумии ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ қашидан (м.75 ҚЧ ҚТ) ба роҳбарӣ гирифта мешавад.

Дар қиёс дар марҳилаи оғози парвандаи ҷиноятӣ қоидаҳои «танаффуси муваққатии муурофиавӣ» дар қоидаҳои «ба таъхир гузоштан» ва «дароз қардани муҳлати муурофиавӣ», бинобар ҷой доштани ҳолатҳои муайян, ки бояд бартараф шаванд, дида мешавад. Лекин онҳо боздоштани пешбурди парвандаи ҷиноятиро ифода намекунад.

Аз ҷумла, бинобар дар муҳлати муайян (3 шабонаруз) муайян нашудани воқеан ҷой доштани аломатҳои ҷиноят ва зарурати санҷиши иловагии

иттилоот дар бораи ҷиноят, ин муҳлат «барои гирифтани баёноти иловагии шахси аризадиханда, талаб қарда гирифтани ҳуччатҳо, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса» аз ҷониби прокурор то 10 шабонаруз дароз қарда мешавад (м.145 ҚМЧ ҚТ). Дар ин меъёр, аввал ин ки «дар ҳолатҳои зарурӣ» дақиқ нест, ки қадом ҳолатҳо зарур дониста мешаванд (?), ки муҳлати умумии муқарраршуда дароз қарда шавад; дуном бе назардошти талаботи меъёрҳои ҷорӣ ҷораҳое, ки барои санҷиши иловагии иттилоот дар бораи ҷиноят бояд амалӣ шаванд, бо мазмуни хеле маҳдуд номбар шудаанд. Чунки, тибқи қонун мақомоти таъқиби ҷиноятӣ барои санҷиши иловагии иттилоот дар бораи ҷиноят амалҳои зеринро метавонад иҷро наояд:

- гирифтани баёноти шахсони қаблан баёнотдода ва шахсони дигар, на танҳо аризадиханда (м.453 ҚМЧ ҚТ);

- дастгир қардан бо гумони содир қардани ҷиноят бо ҷойгир қардани гумонбаршуда ба тавқиғоҳи нигоҳдории муваққатӣ (м.м 92,94 ҚМЧ ҚТ);

- ҷораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (м.35 (1) ҚМЧ ҚТ, м.м.3,10,11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ»);

- муайян қардани шахсияти шахсони воқиф (гувоҳон) ва аз руҳ додани ҳодиса хабардошта (м.453 ҚМЧ ҚТ);

- гирифтани уҳдадории хаттӣ (м.453 ҚМЧ ҚТ);

- талаб қардани гузаронидани ревизия ё санҷиши муҳосибӣ аз мақомоти вақолатдор ва шахсони мансабдор (м.86 ҚМЧ ҚТ), ки дар қисми 5 м.145 ҚМЧ ҚТ номбар намешаванд.

Бинобар ин, қисми 5 м.145 ҚМЧ ҚТ бояд бо таҳрири зерин тағйир дода шавад: «...Дар ҳолатҳое, ки зарурати ҷамъоварии маълумоти иловагиро талаб мекунад ё санҷиши иловагии маълумоти ҷамъовардашударо ба миён меорад, прокурор барои санҷиши иловагии иттилоот дар бораи ҷиноят барои гузаронидани амалҳои муурофиавӣ, тафтишотӣ (азназаргузаронии ҷойи ҳодиса) ва ҷораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ин муҳлатро то даҳ шабонаруз дароз қарда метавонад». Чунин муқаррароти қонун:

а) самараноки ва сифати фаъолияти муурофиавии мақомоти амаликунандаи таъқиби ҷиноятӣ ва татбиқи дақиқи меъёрҳои амалкунандаро таъмин хоҳад қард (м.м. 35 (1), 86,92,94,145, 453 ҚМЧ ҚТ, м.м.3,10,11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ»;

б) фаъолияти муурофиавии мақомоти амаликунандаи таъқиби ҷиноятиро дар санҷиши

маълумот дар бораи ҷиноят бо «гирифтани баёноти иловагии шахси аризадиханда, талаб карда гирифтани хуччатҳо, азназаргузарони ҷойи ходиса» маҳдуд намекунад;

в) мазмуни ҳолатҳоро, ки зарурати дароз кардани муҳлати санҷиши маълумот дар бораи ҷиноятро ба миён меоранд, дақиқ мегардонад.

Сеньков А.А. дар тадқиқоти худ ба хулоса омадааст, ки байни «боздоштани пешбурди судӣ» ва «танаффуси муваққатии маҷлиси суд» фарқияти муурофиавӣ ҷой дорад ва онҳо набояд омехта ё умумӣ дониста шаванд [6, с.14].

Воқеан қаблан дар м.241 КМЧ ҚШС Тоҷикистон (с.1961) эълони танаффуси маҷлиси суд чун шартӣ умумии маҷлиси суд пешбинӣ шуда буд, ки тибқи он маҷлиси суд бетанаффус ҷараён мегирад, ба истиснои муддате, ки барои истироҳат муайян шудааст. Чунин қоида ҳоло дар м.334 КМЧ ҚТ (м.304 КМЧ ҚШС,1961с.) дида мешавад, ки тибқи он суд, судя ҳуқуқ доранд бо фарорасии шаб, *ҳангоми зарурат*, инчунин рӯзона аз ҳонаи машваратӣ баромадан барои истироҳат танаффус эълон кунанд. Лекин, ин муқаррарот ба тартиби ҳалли масъалаҳо дар ҳонаи машваратӣ ва сирри ҳонаи машваратӣ дахл дорад. Дар асл дар амалияи судӣ ҳангоми баргузори маҷлиси суд дар давоми руз барои истироҳат ва ё ҳангоми фароррасии шаб ё зарурат танаффуси судӣ эълон карда мешавад, ки тартиби онро КМЧ ҚТ муқаррар накардааст.

Ба андешаи мо, ин қоида чун шартӣ умумии маҷлиси суд бояд дар қисми 4 м.272 КМЧ ҚТ барқарор карда шуда, пешбинӣ гардад, ки:

а) муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ дар маҷлиси суд бетанаффус ҷараён мегирад, ба истиснои зарурат ва вақте, ки барои истироҳат муайян шудааст;

б) суд, судя ҳуқуқ надорад ҳангоми эълони танаффуси маҷлиси суд дар баррасии парвандаҳои дигар иштирок намоянд.

Ҳамин тарик, «боздоштани пешбурди судии парвандаи ҷиноятӣ»-ро бо танаффуси муваққатӣ монанд кардан нашоад.

Масъалаи дигаре, ки бо танаффуси муваққатӣ монанд аст аз қисми 5 м.111 КМЧ ҚТ бармеояд, ки қоидаеро пешбинӣ мекунад, ки тибқи он судя қарор дар бораи пешниҳод кардани дархост оид ба интиҳоби ҷораи пешгири дар намуди ба ҳабе гирифтаниро нисбати гумонбаршудае, ки тибқи м.92 КМЧ ҚТ дастгир шудааст, баррасӣ карда, метавонад қарор дар бораи *ба таъхир гузоштани* қабули қарори дархостро ба муҳлати на зиёда аз 72 соат барои пешниҳоди далелҳои асосноки дастгиркунӣ қабул намояд. Дар ин маврид судя дар қарор муқаррар

менамояд, ки муҳлати дастгиркуниро то чанд рӯзу соат дароз мекунад.

Ба андешаи мо, бинобар муваққатан маҳдуд шудани озодии шахс, ки бо гумони содир кардани ҷиноят дастгир шудааст қонун муҳлати дар тавкифгоҳ нигоҳ доштанро бо соат (на бо шабонаруз), на зиёда аз 72 соат, барои ноболиғон на зиёда аз 48 соатро муқаррар кардааст. Дар қисми 5 м.111 КМЧ ҚТ пешбинӣ шудани муқаррароти «судя дар қарор муқаррар менамояд, ки муҳлати дастгиркуниро то чанд рӯзу соат дароз мекунад» мантиқан ба мазмуни ҳамин сарҳат (3 қисми 5 м. 111) ва қисми 3 м.92 КМЧ ҚТ ихтилофи назарро ба миён меорад, аз ҷониби дигар муҳлати ба таъхир мондани қабули чунин қарор нисбати ноболиғи дастгиршуда раво нест.

Бинобар ин, бо мақсади таъмини ягонагии мазмуни моддаҳои 92,111 КМЧ ҚТ, баргараф кардани нофаҳмӣ ва пешгири кардани вайронкунии қонун дар матни сарҳати 3 қисми 5 м.111 КМЧ ҚТ бояд калимаи «рӯзу» ихтисор ва ҳамин сарҳат бо мазмуни зерин ифода карда шавад: - дар бораи ба таъхир гузоштани қабули қарори дархостро ба муҳлати на зиёда аз 72 соат, нисбати ноболиғон ба муҳлати на зиёда аз 48 соат, барои пешниҳоди далелҳои асосноки дастгиркунӣ. Дар ин маврид судя дар қарор муқаррар менамояд, ки муҳлати дастгиркуниро то чанд соат дароз мекунад, агар муҳлати дар қисми 3 м.92 КМЧ ҚТ муқарраршуда нагузашта бошад.»

Дар қиёс, салоҳияти суд, судя оид ба баргараф карданани ҳолатҳое, ки ба муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ монеъ мегарданд, ки боиси ба таъхир мондани амалҳои судӣ мешавад ё ҷорӣ шудани муҳлати муурофиавӣ боздошта мешавад бо шартҳои умумии мавқуф гузоштани муҳокимаи судӣ ва боздоштани муурофиаи судӣ муайян мешавад (м.286 КМЧ ҚТ).

Қонун баргараф карда шудани ҳолатҳоро, ки боиси мавқуф гузоштани муҳокимаи судӣ мешаванд (ба маҷлиси суд ҳозир нашудани яке аз шахсони даъватшуда ё бо дархости тарафҳо зарурати талаб карда гирифтани далелҳои нав ба миён меояд), ба салоҳияти суд воғузур мекунад, лекин муҳлати мавқуфгузори муҳокимаи судӣ муқаррар нашудааст. Дар қиёс, қисмҳои 4-5 м.50 КМЧ ҚТ, қисми 2 м.281 КМЧ ҚТ мавқуфгузори амалҳои муурофиавии судиро ҳангоми имконнопазир будани иштироки ҷимоятгари судшаванда дар давоми на кам аз панҷ шабонарӯз муқаррар кардааст. Бинобар ин, дар қисми 1 м.286 КМЧ ҚТ давомнокии муҳлати мавқуфгузори муҳокимаи судӣ, бинобар ба маҷлиси суд ҳозир нашудани яке аз шахсони даъватшуда, на танҳо

химоятгари судшаванда (балки тамоми Боварӣ дорем, ки муҳокима ва тадқиқоти иштирокчиёни муурофиаи судӣ) ё бо дархости минбаъдаи ин масъалаҳо ба амалияи татбиқи ҳуқуқ тарафҳо ё зарурати талаб карда гирифтани ва такмил дода шудани фаъолияти муурофиавии далелҳои нав ба миён ояд, мутобиқан на кам аз ҷинойтӣ мусоидат хоҳанд кард. панҷ шабонаруз муқаррар карда шавад.

Муқарризи: н.и.х., дотсент Қобилов Б.Қ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

Аннотация: Данная статья посвящена теоретическому анализу приостановления производства по уголовному делу. Отмечается, процессуальные особенности приостановления производства по уголовному делу в досудебных и судебных стадиях уголовного процесса в соотношении с отложением процессуальных действий или продления срока принятия решений по уголовному делу. На основе анализа теоретических положений и уголовно-процессуальных норм, правового регулирования производства судебно-следственных действий, авторы обосновывают предложения по совершенствованию процессуальных норм в осуществлении правосудия по уголовным делам.

Ключевые слова: Уголовное дело, предварительное расследование, судебное разбирательство, юридические факты, правоприменение, приостановление уголовного дела, отложение, временный перерыв, процессуальные действия, доказывание, процессуальный срок, обвиняемый, участники процесса, процессуальные гарантии, правосудие.

Кахоров Насимджон Мазбутович – заведующий кафедрой судебного права и прокурорского надзора, юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, кандидат юридических наук, доцент. E-mail: knasim-1985@mail.ru, Тел.: (+992) 998-00-07-77.

Рахматулоев Абдуҷаббор Эргашович - доцент кафедры судебного права и прокурорского надзора, юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, кандидат юридических наук, доцент. E-mail: Abdujabbor-2603@mail.ru, Тел.: (+992)927-07-35-78

THEORETICAL ANALYSIS OF SUSPENSION CRIMINAL PROCEEDINGS

Annotation: This article is devoted to a theoretical analysis of the suspension of criminal proceedings. It is noted that the procedural features of the suspension of criminal proceedings in the pre-trial and judicial stages of the criminal process in relation to the postponement of procedural actions or the extension of the period for making decisions in a criminal case. Based on an analysis of theoretical provisions and criminal procedural norms, legal regulation of judicial and investigative actions, the authors substantiate proposals for improving procedural norms in the administration of justice in criminal cases.

Key words: Criminal case, preliminary investigation, trial, legal facts, law enforcement, suspension of the criminal case, adjournment, temporary break, procedural actions, evidence, procedural period, accused, participants in the process, procedural guarantees, justice.

Kakhorov Nasimjon Mazbutovich – Head of the Department of Judicial Law and Prosecutor's Supervision, Faculty of Law, Tajik State University of Law, Business and Politics, Candidate of Law Sciences, Associate Professor. E-mail: knasim-1985@mail.ru, Tel.: (+992) 998-00-07-77.

Rakhmatuloev Abdujabbor Ergashovich - Associate Professor of the Department of Judicial Law and Prosecutor's Supervision, Faculty of Law of the Tajik State University of Law, Business and Politics, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor. E-mail: Abdujabbor-2603@mail.ru, Tel.: (+992) 927-07-35-78.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси муурофиавии ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755. –Душанбе; Майи, 2023. - 532с.
2. Быков В.М. Асосҳо барои боздоштани парвандаи ҷинойтӣ // Адлияи Русия. 1995. № 3. — 15-16.
3. Громов Н.А., Пономаренков В.А., Францифоров Ю.В. Муурофиаи ҷинойтии Россия: Китоби дарсӣ. – М.: Юрайт М, 2001. – 468 с.

4. Дьяченко М. Боздоштани тафтишоти пешакӣ // Қонуни муурофиявии ҷиноятӣ Федератсияи Русия / Масъул. ред. П.А. Лупинская. Нашри 3, аз нав дида баромада ва иловагӣ - М.: Юрист, 1999. -730 с.
5. Сергеев К.А. Боздоштани тафтишоти пешакӣ: автореферат ва рисолаи н.и.х., – Екатеринбург, 2002. – 24 с.
6. Сенков А. Танаффус ва боздоштани муурофияи судӣ ҳамчун шартҳои умумӣ // Автореферат... дис. номзади илмҳои ҳуқуқ. – Челябинск, 2011. –24 с.
7. Репкин Л.М. Боздоштани тафтишоти пешакӣ: Дастури таълимӣ. - Волгоград: Мактаби олии ВКД Федератсияи Россия, 1971. – 204 с.
8. Раҳматҷонзода Р.Р., Раҳимзода Р.Х. Муурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2018. – 556с.
9. Раҳматулоев А.Э. Муурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 652с.
10. Кудратов Н.А. Ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе:Таджпринт., 2016. – 562с.
11. Гозиев М. Муурофияи ҷиноятӣ. - Душанбе: Деваштич, 2009. –503с.
12. Шагинян А.С. Боздоштани тафтишоти пешакӣ: Автореферат рисолаи н.и.х., – Томск, 2001. – 24 с.

Список литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан // Вестник Маджлиси оли Республики Таджикистан, с. 2009, № 12; Закон Республики Таджикистан от 29 января 2021 года, №1755. - Душанбе; Май, 2023 год. - 532 с.
2. Быков В.М. Основания приостановления производства по уголовному делу // Российская юстиция. 1995. №3. - С. 15-16.
3. Громов Н.А., Пономаренков В.А., Францифоров Ю.В. Уголовный процесс России: Учебник. – М.: Юрайт-М, 2001. – 468с.
4. Дьяченко М.С. Приостановление предварительного следствия // Уголовно-процессуальное право РФ / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрист, 1999. -730с.
5. Сергеев К.А. Приостановление предварительного расследования: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2002. – 24с.
- 6.Сеньков А.А. Отложение и приостановление судебного разбирательства как общие условия // Автореф...дисс.канд...юр. наук. – Челябинск, 2011. –24с.
7. Репкин Л.М. Приостановление предварительного следствия: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1971. – 204с.
8. Раҳматҷонзода Р.Р., Раҳимзода Р.Х. Уголовный процесс. Учебник. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 556 с.
9. Раҳматулоев А.Э. Уголовный процесс. Учебник. – Худжанд: Хорасан, 2019. – 652 с.
10. Кудратов Н.А. Уголовно-процессуальное право. Учебник. – Душанбе: Таджпринт., 2016. – 562 с.
11. Гозиев М. Уголовно-процессуальное право. - Душанбе: Деваштич, 2009. -503с.
12. Шагинян А.С. Приостановление предварительного следствия: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Томск, 2001. – 24с.

List of literature:

1. Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan // Bulletin of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, p. 2009, no. 12; Law of the Republic of Tajikistan dated January 29, 2021, No. 1755. - Dushanbe; May, 2023. - 532 p.
2. Bykov V.M. Grounds for suspension of criminal proceedings // Russian justice. 1995. No. 3. - pp. 15-16.
3. Gromov N.A., Ponomarenkov V.A., Frantsiforov Yu.V. Criminal procedure in Russia: Textbook. – М.: Yurait-M, 2001. – 468 p.
4. Dyachenko M.S. Suspension of the preliminary investigation // Criminal procedural law of the Russian Federation / Responsible. ed. P.A. Lupinskaya. 3rd ed., revised and additional - М.: Yurist, 1999. -730 p.

5. Sergeev K.A. Suspension of the preliminary investigation: Abstract of thesis. ...cand. legal Sci. - Ekaterinburg, 2002. – 24 p.
6. Senkov A.A. Adjournment and suspension of legal proceedings as general conditions // Abstract... diss. candidate of legal sciences. – Chelyabinsk, 2011. –24 p.
7. Repkin L.M. Suspension of the preliminary investigation: Training manual. - Volgograd: Higher School of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1971. – 204 p.
8. Rakhmatdzhonzoda R.R., Rakhimzoda R.Kh. Criminal trial. Textbook. – Dushanbe: Er-graf, 2018. – 556 p.
9. Rakhmatuloev A.E. Criminal trial. Textbook. – Khujand: Khorasan, 2019. – 652 p.
10. Kudratov N.A. Criminal procedural law. Textbook. – Dushanbe: Tajprint., 2016. – 562 p.
11. Goziev M. Criminal procedural law. - Dushanbe: Devashtich, 2009. -503 p.
12. Shaginyan A.S. Suspension of the preliminary investigation: Abstract of thesis. ...cand. legal Sci. - Tomsk, 2001. – 24 p.

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО
12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
12.00.10 – INTERNATIONAL LAW; EUROPEAN LAW

ТДУ: 341.1/8

Ҳомидова Манзура Файзуллоевна,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалӣи Донишгоҳи
давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
E-mail: manzura.fajzieva@gmail.com
Тел.: (+992) 92-783-07-05

ШАКЛҲОИ ҲУҚУҚИИ ИШТИРОКИ ДАВЛАТҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи ташкилотҳои байналмилалӣ, узвият дар ташкилоти байналмилалӣ, узви вобастаи ташкилоти байналмилалӣ.

Аннотатсия: Ташкилотҳои байналмилалӣ байниҳукумати, ки субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд, дар муносибатҳои муосири байналмилалӣ нақши муҳим доранд. Давлатҳо дар фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Дар айни замон шаклҳои гуногуни ҳуқуқии иштироки давлат дар қори ташкилотҳои байналмилалӣ вучуд доранд. Ҳар як шакли иштирок хусусиятҳои худро дорад, ки пеш аз ҳама дар мавҷудият ва доираи ҳуқуқи ӯҳдадорихо, инчунин дараҷа ва шароити ҳамкори байни давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ ифода меёбад.

Мутобиқи моддаи 11-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷикистон вобаста ба манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад» [1]. Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Миллалӣ Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Созмони ҳамкориҳои исломӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Созмони Аҳдномаи амнияти дастҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои дигар мебошад, ки ин узвият баҳри тақвияти мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва иштироки фаъоли он дар равандҳои глобалӣ равона гардидааст [2].

Дар замони муосир шумораи зиёди созмонҳои байналмилалӣ байниҳукумати (минбаъд – созмонҳои байналмилалӣ) дар сатҳи универсалӣ, минтақавӣ вучуд доранд, вале муайян кардани шумораи дақиқи онҳо имконнопазир аст. Қолиби диққат аст, ки дар зарфи 50 соли охир шумораи онҳо бо суръати хеле зиёд афзуд. Агар дар соли 1970 қариб 2001 ташкилоти байналмилалӣ мавҷуд бошад, ҳоло мувофиқи маълумотҳои Иттиҳоди Ассотсиатсияҳои Байналмилалӣ зиёда аз 30002 чунин ташкилот мавҷуд аст [3].

Ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҷаҳони муосир мавқеи бениҳоят муҳим доранд. Олимони

илми ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти онҳоро дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ба назар гирифта, дуруст қайд мекунанд, ки иштироки давлатҳои алоҳидаи соҳибхитӣ дар шумораи торафт афзояндаи ташкилотҳои байналмилалӣ байниҳукумати ба хусусияти муносибатҳои дутарафаи онҳо бо дигар субъектон таъсири хеле калон расонида, дар баробари зиёд шудани вобастагии байни давлатҳо, аҳамияти ташкилотҳои байналмилалӣ низ меафзояд [4]. Ташкилотҳои байналмилалӣ дар ин ё он шакл дар маркази тамоми муаммоҳои сиёсӣ ва иқтисодии асри XXI мебошанд. Ташкилотҳои байналмилалӣ аз ҷониби давлатҳо таъсис дода мешаванд, ки дар фаъолияти онҳо нақши асосиро мебозанд. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосир шаклҳои зерини ҳуқуқии иштироки давлатҳоро дар фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ ҷудо кардан мумкин аст: узви созмон, номзад ба аъзоӣ, давлати шарик, давлати нозир, давлати махсус даъватшуда. Шаклҳои номбаршуда мақоми мухталифи ҳуқуқӣ доранд.

Узвият яке аз муҳимтарин хусусиятҳои созмони байналмилалӣ буда, хусусияти доимии фаъолияти онро таъкид мекунанд.

Ташкилоти байналмилалӣ бидуни аъзоёни он вучуд дошта наметавонад. Маҳз онҳо онро таъсис медиҳанд, ба он мақоми субъекти ҳуқуқӣ

медиханд, самтҳои асосии фаъолиятро муайян мекунанд ва муҳимтар аз ҳама, қарорҳои асосиро вобаста ба ҳуқуқи берунӣ ва дохилии ташкилоти байналмилалӣ қабул мекунанд. Узвият дар ташкилоти байналмилалӣ бевосита бо ҳамроҳ шудани давлатҳо ва дигар субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ (дар ҳолати пешбинишуда) ба шартномаи муассисавии он вобаста аст. Он асоси ҳуқуқии шомил шудан ба созмон аст.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «узвият» метавонад танҳо дар робита ба созмонҳои байналмилалӣ истифода шавад. Дар баъзе мавридҳо дар адабиёт инчунин дар робита ба чунин иттиҳодияҳо ба монанди БРИКС, АРЕС, Гурӯҳи 20 ва ғайра истилоҳи «узвият» истифода мешавад. Ин нодуруст ба назар мерасад, зеро онҳо на созмонҳои байналмилалӣ, балки конфронс ё анҷумананд ва дар ин маврид истилоҳи «иштирокчи»-ро истифода бурдан бамаврид аст.

Узви асосии созмонҳои байналмилалӣ давлатҳо мебошанд. Узвият ҳуқуқи чудонашавандаи давлатест, ки аз соҳибхитиёрии он бармеояд. Ба ақидаи Г.Шеммерс ва Х.Блоккер, «узвият дар ташкилоти байналмилалӣ хусусияти дучониба дорад: аз як тараф, давлатҳо ҳамчун қисмҳои алоҳидаи механизм амал мекунанд, ташкилотҳо бошанд, шарикони муҳими он мебошанд. Ҳамин тариқ, созмон зертобеи аъзоёнаш буда ва дар як вақт бо аъзои худ кор мекунад» [5]. Ч.Херд таъкид мекунад, ки «ҳамаи созмонҳои байналмилалӣ дар фазои концептуалӣ ва ҳуқуқии байни соҳибхитиёрии давлат ва ӯҳдадорихи ҳуқуқӣ вучуд доранд. Онҳо аз ҷониби давлатҳои соҳибхитиёр таъсис дода шудаанд ва ҳадафи онҳо бастанӣ ин давлатҳоро ба ӯҳдадорихи худ аст» [6].

Чунон ки маълум аст, ҳар як ташкилоти байналмилалӣ иттиҳодияи се ва зиёда давлатҳо мебошад. Баъзан онҳое, ки ба ҳуқуқи созмонҳои байналмилалӣ тавачҷӯх доранд, саволе доранд: оё созмонро ду давлат ташкил карда метавонад? Ҷавоб равшан аст - не. Бешубҳа, созмонро камтар аз се давлат ташкил карда наметавонад, зеро дар ин ҳолат мо метавонем танҳо дар бораи комиссияи дучонибаи байнидавлатӣ сухан кунем, на дар бораи ташкилоти байналмилалӣ.

Созмонҳои байналмилалӣ мақоми субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ доранд, дар ҳоле ки чунин мақомро комиссияҳои дучониба надоранд, ки ин комилан мантиқӣ ва асоснок аст. Албатта дар амал ягон мисоле нест, ки ташкилоти байналмилалӣ аз ду давлат иборат бошад.

Бояд қайд кунем, ки тибқи санадҳои муассисавии баъзе ташкилотҳои байналмилалӣ ба

онҳо на танҳо давлатҳо, балки дигар субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ низ пурра шомил шуда метавонанд. Масалан, узви Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО) Иттиҳоди Аврупо (ИА) мебошад, ки аз рӯи моҳияти ҳуқуқии худ ташкилоти байналмилалӣ мебошад; Иттиҳоди Аврупо инчунин узви Созмони Ҷаҳонии Тичорат (СҶТ), Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҶИР) ва як қатор ташкилотҳои минтақавии идоракунии моҳипарварӣ (масалан, Комиссияи генералии моҳидорӣ баҳри Миёназамин, Комиссияи моҳидорӣ Атлантикаи Шимолу Шарқӣ, Комиссия оид ба ҳифзи захираҳои зиндаи баҳрии Антарктика ва ғайра) ҳамчун узви комилҳуқуқ мебошад.

Ватикан, ки дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ ба чунин навъи субъекти классикии ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун шаҳрҳои давлатмонанд дохил мешавад, узви Иттиҳоди Почтаи Умумиҷаҳонӣ ва Созмони Байналмилалии Муҳочират мебошад. Дар Созмони Милали Муттаҳид оид ба маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО) ва Созмони Ҳамкории Исломи (СҶИ) Фаластин узви комилҳуқуқ аст, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун миллат ва халқи озодихоҳе тасниф шудааст, ки мехоҳанд соҳибхитиёрӣ дошта бошанд.

Дар ин бобат бо андешаи олимони Донишгоҳи Анадоли (Туркия) розӣ шудан душвор аст, ки «танҳо давлатҳо субъектони комилҳуқуқи байналмилалӣ шуда метавонанд» [7]. Бо дарназардошти имкони ҳамроҳ шудани дигар субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ ба созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷониби А.С.Гуласарян андешаи хеле ҷолиб баён шудааст, ки қайд мекунад, ки «дар як қатор ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ истифода бурдани мафҳуми «ташкилоти оммавии байналмилалӣ» комилан асоснок аст, ки ин ба мо имкон медиҳад на танҳо ташкилотҳои байниҳуқуматиро фаро гирем, балки ташкилотҳое, ки аъзоёнашон муассисаҳои ғайридавлатӣ мебошанд» [8].

Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки аксари созмонҳои байналмилалӣ дар ҳуҷҷатҳои таъсисии худ имкони узвиятро танҳо ба давлатҳо (масалан, Созмони Милали Муттаҳид, Созмони Байналмилалии Мехнат (СБМ), Созмони Байналмилалии Баҳрӣ (ИМО), Созмони Байналмилалии Авиатсияи Граждани (ИКАО) ва ғайра) пешбинӣ мекунанд.

Вазъияти аҷиб ва истисноӣ аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналмилалӣ дар соли 1945 ба вучуд омад, ки дар ҷараёни таъсиси Созмони Милали Муттаҳид дар натиҷаи як созиши сиёсӣ Беларус ва

Украина, ки ҷумҳуриҳои дохили ИҚШС буданд ва соҳибхитиёри надоштанд ҳамроҳи ИҚШС ба ин ташкилот қабул карда шуданд.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба доираи ҳуқуқу ӯҳдадориҳо ду категорияи аъзои ташкилотҳои байналмилалӣ ҷудо карда мешавад: аъзои комилҳуқуқ ва аъзои дорои ҳуқуқи маҳдуд.

Узви комилҳуқуқ давлатҳое мебошанд, ки доираи пурраи ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои дар шартномаи таъсисии ташкилоти байналмилалӣ зикргардидаро доранд. Бояд зикр намуд, ки дар ҳама гуна ташкилот аксарият давлатҳо ва дигар субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ аъзои комилҳуқуқ мебошанд. Чи тавре ки Г.И.Тункин бо назардошти принципи баробарҳуқуқии давлатҳо дар ташкилотҳои байналмилалӣ дуруст қайд мекунад, «ҳар як давлати узв ҳуқуқи баробар доир ба пешниҳод намудани масъалаҳо ба муҳокимаи ташкилот, дар мақомотҳои ташкилот намоянда доштан ва дар муҳокимаи масъалаҳо иштирок карданро доранд» [9].

Дар навбати худ аъзоёни дорои ҳуқуқи маҳдуд аз ҳуқуқу вазифаҳои муайян маҳрум мешаванд. Масалан, инҳо узви вобаста мебошанд, ки ба меъёрҳои узви созмони байналмилалӣ ба пуррагӣ мувофиқат намекунанд, вале аз ҷаъолияти он манфиатдор мебошанд. Чунин узвият дар асоси шартномаи ассотсиатсиявии байни он ва ташкилоти байналмилалӣ баста мешавад.

Узви вобаста ҳуқуқ дорад дар қори мақомоти асосӣ ва ёрирасони ташкилоти байналмилалӣ иштирок намояд, аммо ҳуқуқ надорад дар онҳо овоз диҳад, инчунин имкони иштирок дар ташаққули рӯзнамаи мақомот ва интиҳоби намояндагони онҳоро надорад. Масалан, мувофиқи моддаи 9-и Конвенсияи Созмони байналмилалӣ баҳрӣ узви вобастаи ташкилот тибқи конвенсия ҳамчун узви созмон ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои якхела дорад, ба истиснои он, ки ӯ ҳуқуқи овоздиҳиро надорад ва наметавонад узви Шӯрои созмон бошад. Узви вобаста дар айни замон асосан ҳудудҳои худидоракунандае, ки тахти сарпарастии давлатҳои дигар қарор доранд ва барои пешбурди муносибатҳои байналмилалӣ хеш масъул нестанд, мебошанд (аз ҷумла, дар Бунёди илму маориф ва фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид - ЮНЕСКО чунин узвҳои вобаста 12 адад ҳастанд ва онҳо «узви ҳамкор» номида мешаванд; дар Созмони байналмилалӣ баҳрӣ - Ҷазираҳои Фарер, Гонконг, Макао мебошанд). Чунин қаламравҳо бинобар он ки давлатҳои соҳибхитиёр нестанд, субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ буда наметавонанд, аз ин рӯ, аслан аъзои комилҳуқуқи ташкилоти байналмилалӣ шуда наметавонанд.

Дар баробари ин, чунон ки Я. Броунли қайд мекунад «дар баъзе ташкилотҳо, ба марзҳои тобеи онҳо мақоми узви вобаста дода мешавад, гарчанде ки дар амал онҳо бо дигар аъзоёни ташкилот ҳуқуқҳои баробар дошта наметавонанд» [10].

Бояд қайд кард, ки дар як қатор ташкилотҳо (одатан минтақавӣ ва байниминтақавӣ) давлат наметавонад ҳамчун узви вобаста баромад кунад. Ҳамин тариқ, ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун узви вобаста давлате, ки хоҳиши дар баъзе намудҳои ҷаъолияти он иштирок карданро дорад, бо шартҳои муайянкардаи созишномаи узвияти вобаста, ки дар моддаи 8-уми Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамроҳ шуда наметавонад. Дар Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) тибқи моддаи 7-уми Оинномаи он давлати содиркунандаи софи нафт, ки барои узвияти комил ҳуқуқ надорад, наметавонад ҳамчун узви вобаста дар ҷаъолияти он иштирок намояд.

Вобаста аз лаҳзаи ворид шудан, аъзоёни ташкилотҳои байналмилалӣ наметавон ба аъзоёни асли ва ҳамроҳшуда ҷудо намуд.

Аъзоёни асли одатан он давлатҳое мебошанд, ки дар конфронс барои таҳияи санади таъсисии созмон ширкат карда, онро дар муҳлати муқарраршуда имзо ва тасдиқ кардаанд.

Дар шартномаи таъсисии созмони байналмилалӣ на ҳама вақт онҳо пешбинӣ шудаанд, аммо мисолҳои ин вучуд доранд.

Таҳлили шаклҳои ҳуқуқии муносири иштироки давлатҳо дар ҷаъолияти созмонҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки имконоти мухталифи чунин ҳамкорӣ вучуд дорад: иштирок ба ҳайси узви комилҳуқуқ, номзад ба аъзогӣ, давлати ҳамроҳшуда, давлати нозир ва давлати махсус даъватшуда. Онҳо дорои мақоми гуногуни ҳуқуқӣ мебошанд. Масалан, мувофиқи моддаи II Оинномаи Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид давлатҳо - аъзоёни аслии Созмон он давлатҳое мебошанд, ки дар замиаи I зикр шудаанд, ки Оинномаи мазкурро мутобиқи муқаррароти моддаи XXI қабул кардаанд.

Ба узви вобастаи ташкилоти байналмилалӣ давлатҳое дохил мешаванд, ки пас аз оғози ҷаъолияти он тибқи муқаррароти пешбинишуда ба он дохил шудаанд.

Дар аксари мавридҳо, вазъи ҳуқуқии давлати аъзои асли аз вазъи ҳуқуқии аъзои ҳамроҳшуда аз рӯи ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳо, ки аз узвият дар ташкилоти байналмилалӣ бармеоянд, фарқ надорад. Танҳо ба назар гирифта мешавад, ки аъзоёни сараввал бо ифодаи иродаи худ ташкилоти байналмилалӣ таъсис дода, ба он қобилияти

хуқуқдорӣ додаанд ва макоми онро ҳамчун ташкилоти байналмилалӣ эътироф кардаанд. Бо вучуди ин, дар як қатор ҳолатҳо, ба аъзоёни аслии хуқуқҳои махсус дода мешавад, мисол дар бораи ворид шудани аъзоёни нав ба ташкилот (ОПЕК) [11].

Дар доктринаи хуқуқи байналмилалӣ на ҳамаи муаллифон ба истифодаи истилоҳоти давлатҳои «аслӣ» ва давлатҳои «ҳамроҳшуда» розӣ мебошанд. Аз ҷумла, К.А.Бекяшев дуруст қайд мекунад, ки «гуруҳи давлатҳое, ки дар қабули санади таъсисии ташкилот иштирок намуда, онро дар муҳлат ва тартиби муқарраргардида тасдиқ намудаанд, «давлатҳо - аъзоёни муассис» (яъне он давлатҳое, ки ташкилотро асос гузоштаанд) номидан лозим аст. Ба ҳамин монанд, таърифи «ҳамроҳ шудан»-и гуруҳи дигари аъзои ташкилотро муваффақ шуморидан мумкин нест. Ба созмони байналмилалӣ ҳамроҳ шудан ғайриимконгон аст, ба он танҳо дар асоси принципи баробархуқуқии соҳибхитиёрии давлатҳо дохил шудан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, аъзои созмонҳои байналмилалиро, ки давлатҳои муассис нестанд, бояд танҳо «узви созмон» номид [12].

Бояд қайд намуд, ки, масалан, Оинномаи ОПЕК истилоҳоти “узҳои муассис” ва “давлатҳое, ки дархости онҳо барои узвият пазируфта шудааст”-ро истифода мебарад, ки ҳардуи онҳо таҳти истилоҳи умумии “узвияти комил” муттаҳид шудаанд (моддаҳои 7 ва 8-и Оинномаи ОПЕК). Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Муттаҳид истилоҳи «давлатҳои муассиси Иттиҳод» -ро истифода мебарад (Моддаи 7-и Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Муттаҳид).

Дар санадҳои таъсисии созмонҳои байналмилалӣ талаботҳои ҳамроҳ шудан ба онҳо пешбинӣ шудаанд. Чун қоида, чунин ҳуҷҷатҳо қабули узвиятро ба ташкилот барои ҳамаи давлатҳое, ки принципҳо ва арзишҳои ин ташкилотро эътирофу пайравӣ мекунанд, пешбинӣ менамояд.

Меъёрҳои қабул ба аъзогии ташкилот аз мақсаду вазифаҳои вобаста аст, ки ин ё он ташкилот барои онҳо созмон дода шудааст. Чунин талаботҳо гуногунанд, аммо ду шартӣ зерин одатан ҳамеша мавҷуданд: розигии ошкорӣ давлат барои қабули уҳдадорӣ аз рӯи санади таъсисии ташкилот ва риояи мақсаду принципҳои он; розигии дигар аъзоёни ташкилот барои қабули давлати нав ба аъзогии ташкилот.

Ба ин мо инчунин меъёри мутобикати давлатро ба талабот ва сифатҳои дар созмон муайяншуда илова мекунем, ки дар сурати мавҷуд

набудани онҳо чунин номзад аслан наметавонад аъзо бошад. Алалхусус, чунин қоида барои ташкилотҳои байниминтақавӣ ва минтақавӣ хос аст. Мисол, танҳо давлатҳое, ки миқдори зиёд нафти хом содир мекунанд, метавонанд узви ОПЕК шаванд, ба Созмони давлатҳои туркӣ танҳо давлатҳое, ки забони расмӣ давлатиашон ба гуруҳи забонҳои туркӣ тааллуқ дорад, метавонанд ба ин Созмон шомил шаванд, танҳо давлати аврупоӣ метавонад узви Иттиҳоди Аврупо шаванд, танҳо давлати африқоӣ метавонад узви Иттиҳоди Африқо бошад ва ғайра.

Илова ба меъёрҳои асосии дохилшавӣ, метавонанд меъёрҳои иловагӣ бошанд. Ба ҳамин тариқ, танҳо давлати сулҳдӯст узви Созмони Милали Муттаҳид шуда метавонад; барои дохил шудан ба Созмони Умумиҷаҳонии Метеорологӣ давлат бояд ҳадамоти метеорологии худро дошта бошад; ба Созмони Ҳамкории Исломӣ — давлате аъзо буда метавонад, ки дар он ислом дини асосӣ мебошад. Илова ба давлатҳое, ки дар соҳили як минтақаи мушаххаси Укёнузи Ҷаҳонӣ қарор доранд, давлатҳое, ки дар он моҳидорӣ кардаанд ё ният доранд, инчунин метавонанд ба баъзе созмонҳои минтақавӣ идоракунии моҳипарварӣ ҳамроҳ шаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар доктринаи хуқуқи байналмилалӣ аз нуқтаи назари тартиби қабули аъзои нав ташкилотҳо ба кушода (ҳар давлат метавонад узви ташкилот бошад) ва пӯшида (аъзоёни нав бо даъват ва ризоияти аз ҷониби аъзоёни аслии ё ҳамаи аъзоён қабул карда мешаванд) тақсим карда мешаванд.

Дар баробари ин, баъзе муаллифон қайд мекунанд, ки масалан, Созмони Милали Муттаҳид ва муассисаҳои махсуси он ба шакли кушодаи ташкилотҳо дохил мешаванд. Албатта, дар аксар ташкилотҳои байналмилалӣ (аз ҷумла дар муассисаҳои махсуси Созмони Милали Муттаҳид) барои қабул ба узвият қарори мақомоти олий, ки бо аксарияти овозҳо қабул шудааст, кифоя аст. Аммо дар Созмони Милали Муттаҳид бо ин ақида розӣ шудан душвор аст. Аён аст, ки созмонеро, ки дар он тартиби иҷозаи вуруди аъзои нав вучуд дорад, ба маънои том ташкилоти кушода номидан мумкин нест. Аз ҷумла, қабул ба узвияти Созмони Милали Муттаҳид қарори Шӯрои Амниятӣ Созмони Милали Муттаҳидро талаб мекунад, ки бо назардошти принципи овоздиҳии яқдилонаи аъзоёни доимии Шӯрои Амният ва қарори Мачмаи Кулли Созмони Милали Муттаҳидро, ки бо тарафдорӣ 2/3 аъзоёни ҳузурдошта ва дар овоздиҳӣ қабул карда шудааст. Агар Шӯрои Амният ба муқобили он овоз диҳад, он гоҳ ин

масъала ҳатто дар Маҷмааи Кулли Созмони Милали Муттаҳид ба овоз монда намешавад ва давлат узви ин ташкилот шуда наметавонад. Чунин ташкилотҳоро «ташкилоти ба тариқи маҳдуд кушода» номидан ба мақсад мувофиқтар аст.

Ташкилоти пӯшида тартиби мураккабтарини қабул ба аъзогӣ доранд. Масалан, барои дохил шудан ба НАТО даъватномае лозим аст, ки аз тарафи хамаи давлатҳои аъзо яқдилона тасдиқ карда шавад, инчунин қарори Шӯрои НАТО, ки хамаи аъзоёни НАТО тасдиқ кардаанд.

Бидуни ягон шубҳа, мавҷудияти шаклҳои гуногуни ҳуқуқии иштироки давлатҳо дар созмонҳои байналмилалӣ дастоварди бечунучарои ҳуқуқи байналмиллалӣ муосир буда, ба давлат имкон медиҳад, ки танҳо дар созмонҳои узвият дошта бошад, ки ба манфиатҳои миллии он мувофиқ бошад. Масъалаи иштирок кардан ё накардани давлат дар фаъолияти ташкилоти байналмилалӣ танҳо салоҳияти ӯ мебошад, ки яке аз ҳуқуқҳои он аз соҳибхотии он бармеояд.

Тақриздиханда: н.и.х., дотсент Қодирзода М.А

ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ УЧАСТИЯ ГОСУДАРСТВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Ключевые слова: международное право, право международных организаций, членство в международной организации, ассоциированный член международной организации.

Аннотация: Международные межправительственные организации, являющиеся субъектами международного права, играют важную роль в современных международных отношениях. Государства занимают главную роль в их деятельности. В настоящее время существуют различные правовые формы участия государства в работе международных организаций. Каждая форма имеет свои особенности, которые, прежде всего, отражаются на существовании и объеме прав и обязанностей, а также степени и условиях сотрудничества между государствами и международными организациями.

Ҳомидова Манзура Фаїзуллоевна – кандидат юридических наук, доцент кафедры предпринимательского и международного права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, E-mail: manzura.faizieva@gmail.com. Тел.: (+992) 92-783-07-05.

LEGAL FORMS OF STATE PARTICIPATION IN THE ACTIVITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATION

Key words: international law, law of international organizations, membership in international organizations, associate member of an international organization.

Annotation: International intergovernmental organizations, which are subjects of international law, play an important role in modern international relations. States occupy the main position in their activities. At present, there are various legal forms of state participation in the activity of international organizations. Each form has its own characteristics, which, first of all, are reflected in the existence and scope of rights and obligations, as well as the degree and conditions of cooperation between states and international organizations.

Homidova Manzura Faizulloevna - candidate of legal sciences, assistant professor of the entrepreneurial and international law department of the Tajik state university of law, business and politics, E-mail: manzura.faizieva@gmail.com; Tel.:(+992)92-783-07-05.

Рӯихати адабиёти истифодашуда:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироту иловагиҳо аз 22 майи соли 2006). -Душанбе – 2016 с.

2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. <http://www.prezident.tj> Сономаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи мурочиат: 27.09.2024).

3. Коляра К. Ташкилотҳо ва муассисаҳои байналмилалӣ / тарҷума аз заб.фр. З. И. Луковникова, А. С. Маликова; дар зери мафҳуми В. Г. Шкунаев. М.: Прогресс, 1972. С. 474.

4. Воронков Л. С. Ташкилоти байналмилалӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ: тамоюл ва дурнамои инкишоф // Паёми ДДМБМ. 2012. № 3. С. 14.

5. Шемерс Х.Г., Блоккер Н.М. Ҳуқуқи байналмилалӣ институционалӣ.-Гаага:Ҳуқуқи байналмилалӣи Клувер, 1995. -1305 с.

6. Хёрд И. Ташкилоти байналмилалӣ. Сиёсат, ҳуқуқ, амалия. Нашриёти 2-юм. Матбуоти донишгоҳи Кембридж, 2014. С. 1.
7. Ташкилотҳои минтақавӣ / дар зери таҳрири С. Эрхан, Э. Акдемир. Эскисехир: Нашриёти донишгоҳи Анадолу, 2018. С. 9.
8. Гуласарян А. С. Табиати ҳуқуқи иттиҳодияҳои байналмилалии энергетикӣ дар замони муосир // Қонуни русӣ. 2019. № 5. С. 74.
9. Тункин Г. И. Назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ / дар зери таҳрири проф. Л. Н. Шестакова. М.: Зерцало, 2006. С. 305.
10. Броунли Я. Ҳуқуқи байналмилалӣ: дар 2 китоб. / дар зери таҳрири Г. И. Тункин; тарҷума аз забони англисӣ С. Н. Андрианова. М.: Дурнамо, 1977. Китоби 2. С. 426.
11. Ҳуқуқи байналмилалӣ: китоб барои мактаби олии : дар 2 қисм / муҳаррири масъул А. Н. Вылегжанин. Нашриёти 4-ум., М.: Юрайт, 2021. Қ. 1. С. 249–250.
12. Бекашев К. А. Ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ : М.: Проспект, 2019. С. 374–375.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (дата обращения: 27.09.2024).
2. Послание Основателя мира и национального единства – Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2023. <http://www.prezident.tj> Официальный сайт Президента Республики Таджикистан. (дата обращения: 27.09.2024).
3. Кольяр К. Международные организации и учреждения / пер. с фр. З. И. Луковниковой, А. С. Маликова; под ред. и с вступ. ст. В. Г. Шкунаева. М.: Прогресс, 1972. С. 474.
4. Воронков Л. С. Международные организации в системе международных отношений: тенденции и перспективы развития // Вестник МГИМО-Университета. 2012. № 3. С. 14.
5. Шеммерс Х.Г., Блоккер Н.М. Международное институциональное право. — Гаага: Международное право клубер, 1995. — 1305 с.
6. Хёрд И. Международные организации. Политика, Право, Практика. 2-е изд. Изд-во Кембриджского университета, 2014. С. 1.
7. Региональные организации / под ред. С. Эрхан, Э. Акдемир. Эскисехир: Изд-во университета Анадолу, 2018. С. 9.
8. Гуласарян А. С. Правовая природа международных энергетических объединений в современном мире // Lex russica (Русский закон). 2019. № 5. С. 74.
9. Тункин Г. И. Теория международного права / под общ. ред. проф. Л. Н. Шестакова. М.: Зерцало, 2006. С. 305.
10. Броунли Я. Международное право: в 2 кн. / под ред. Г. И. Тункина; пер с англ. С. Н. Андрианова. М.: Прогресс, 1977. Кн. 2. С. 426.
11. Международное право: учебник для вузов : в 2 ч. / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2021. Ч. 1. С. 249–250.
12. Бекашев К. А. Международное публичное право : учебник. М.: Проспект, 2019. С. 374–375.

List of references:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan of November 6, 1994. Electronic resource: Access mode: URL: <http://www.mmk.tj/ru>. (date accessed: 09/27/2024).
2. Message of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated 12/28/2023. <http://www.prezident.tj> Official website of the President of the Republic of Tajikistan. (date accessed: 09/27/2024).
3. Collier K. International organizations and institutions / translated from French by Z. I. Lukovnikova, A. S. Malikov; edited and with an introduction by V. G. Shkunaev. Moscow: Progress, 1972. P. 474.
4. Voronkov L. S. International organizations in the system of international relations: trends and development prospects // Bulletin of MGIMO-University. 2012. No. 3. P. 14.

5. Schermers H. G., Blokker N. M. *International Institutional Law*. — The Hague : Kluwer Law International, 1995. — 1305 p.
6. Hurd I. *International Organizations. Politics, Law, Practice*. 2nd Ed. Cambridge University Press, 2014. P. 1.
7. *Regional organizations* / ed. by C. Erhan, E. Akdemir. Eskisehir : Anadolu University Press, 2018. P. 9.
8. Gulasaryan A.S. Legal nature of international energy associations in the modern world // *Lex russica (Russian law)*. 2019. No. 5. P. 74.
9. Tunkin G. I. *Theory of International Law* / edited by prof. L. N. Shestakov. Moscow: Zertsalo, 2006. P. 305.
10. Brownlie, J. *International Law: in 2 books* / edited by G. I. Tunkin; translated from English by S. N. Andrianov. Moscow: Progress, 1977. Book 2. P. 426.
11. *International Law: a textbook for universities: in 2 parts* / ed. A. N. Vylegzhanin. 4th ed., revised and enlarged. Moscow: Yurait, 2021. Part 1. Pp. 249–250.
12. Bekyashev K. A. *International public law: textbook*. Moscow: Prospect, 2019. Pp. 374–375.

12.00.12 – КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ; ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢ

12.00.12 – КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ; ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

12.00.12 – CRIMINALISTICS; FORENSIC ACTIVITIES; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

ТДУ: 343.93

Зоир Чурахон Мачидзода

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-майори милитсия

Email: Zoirov2009@mail.ru

Тел.: 221-65-85

Латифзода Сомон Зариф,

мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии ДТИОМТОК назди ДМТ, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси психология

E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

Тел.: 88-000-83-84.

РУШД ВА АҲАММИЯТИ СИМОСОЗИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢ

Калидвожаҳо: симои психологӣ, донишҳои психологӣ, намуди зоҳирӣ, ҳиссиёт ва эмотсия, хусусиятҳои рафтор, маълумоти оперативӣ, маромнокӣ, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, ташхиси визуалӣ, механизмҳои психологии муҳофизатӣ, кормандони оперативӣ, фаъолияти оперативӣ-чустучӣ, чорабиниҳои оперативӣ-чустучӣ.

Аннотатсия. Симои психологӣ – ин маҷмӯи нишонаҳои психологии характер, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, маромнокӣ ва хусусиятҳои шахсияти инсон мебошад, ки рафтор, фаъолият ва динамикаи ӯро муайян мекунад.

Таърихи истифодаи донишҳои психологӣ дар сохторҳои қудратии Тоҷикистон ба Вазорати қорҳои дохилӣ рост меояд, зеро маҳз ВҚД истифодаи аввалин донишҳои психологиро зарур шуморид ва ба истифодаи он оғоз намуда, озмоишгоҳҳои нахустинро таъсис дод. Дар ВҚД Тоҷикистон донишҳои психологӣ дар самтҳои мухталифи он истифода мегардад ва яке аз самтҳои афзалиятноки онро истифодаи донишҳои психологӣ дар тартибдиҳии симои психологии ҷинояткорон ташкил медиҳад.

Мақсади мақола. Мақсади мақолаи мазкур дар истифодаи донишҳои муосири илми психология дар пешгирии ҷинояту ҷинояткорӣ ва фароҳам овардани сулҳу субот ва пойдор нигоҳ доштани истиқлолияти давлатӣ маҳсуб меравад. Симои психологӣ ҷиҳати сари вақт кушодани ҷиноятҳо имкони васеъи медиҳад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон дод, ки тартиб додани симои психологӣ дар дилхоҳ соҳа айнаи муддао ва зарурӣ маҳсуб меравад. Ҳамзамон, симотартибдиҳии психологӣ барои кормандони оперативӣ ҷиҳати ошкор ва чустучӣ самараноки ҷинояткоронро таъмин мекунад. Ин гуна натиҷаҳо ҳам дар хориҷ ва ҳам дар дохили кишвар самаранокии худро исбот намудаанд.

Симои психологӣ тавассути тавсифи соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ сиёсат, таърих, санъат, хусусиятҳо ва сифатҳои психологии шахси муайян психология, психиатрия, тиб ва менеҷмент тартиб дода мешавад. Симосозии психологӣ дар истифода мешавад. Новобаста аз он, ки симои

психологӣ дар кадом соҳа тартиб дода мешавад, он ба таҳлил, чамъбаст ва шарҳи замон (гузашта, ҳозира ва оянда) далелу ҳодисаҳои ҳаёт, маҳсули фаъолият ва амали одамон ва тавсифи намуди зоҳирии онҳо (имову ишораҳо то ба тарзи либоспӯшӣ) таъя мекунад.

Симои психологӣ – ин маҷмӯи нишонаҳои психологӣ характер, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, маромнокӣ ва хусусиятҳои шахсияти инсон мебошад, ки рафтор, фаъолият ва динамикаи ўро муайян мекунад.

Агар ба таърихи симосозии психологӣ давлатҳои хориҷ назар афканем, Эрих Фромм аввалин донишманде ба шумор меравад, ки ба масъалаи симосозӣ ҳусни оғоз бахшида, соли 1941 симои психологӣ Адолф Гитлерро бо дархости ҳукумати Амрико тартиб дод. Симои психологӣ Гитлер бо сабаби номукамалии маълумоти тарҷумаҳолиаш аз нигоҳи равияи психоаналитикӣ тартиб дода шуда буд [6, с.98].

Ҳамзамон, таърихи истифодаи донишҳои психологӣ дар сохторҳои қудратии Тоҷикистон ба Вазорати корҳои дохилӣ рост меояд ва маҳз ВКД истифодаи аввалин донишҳои психологиро зарур шуморид ва ба истифодаи он оғоз намуда, озмоишгоҳҳои нахустинро таъсис дод. Дар ВКД Тоҷикистон донишҳои психологӣ дар самтҳои мухталифи он истифода мегардад ва яке аз самтҳои афзалиятноки онро истифодаи донишҳои психологӣ дар тартибдиҳии симои психологӣ соҳибистиклолӣ бо ташаббус ва дастгириҳои бевоситаи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 бори аввал коршиносон-психологӣ тоҷик (Латифзода С.З.) ба Академияи идоракунии ВКД Русия барои таҳсил дар самти мазкур сафарбар гардид [9, с.209].

Истифодаи донишҳои психологӣ дар самти симосозии психологӣ ҷинойткор, ҳусусан қотилони шахсияшон номаълум ба Д.Брассел рост меояд. Ў аввалин симои психологӣ қотили номаълумро соли 1957 дар асоси мурочиати полиси шаҳри Нью-Йорк аз рӯи парвандаи ҷинойтии Д. Метески тартиб дод. Брассел Д. дар асоси таҳлили парвандаи ҷинойтӣ симои психологиро муайян ва тартиб дод, ки он ба ифшои саривактии ҷинойткор боис гардид. Симои тартибдодаи Д.Брассел зуд паҳн шуд ва дигар самтҳои қудратӣ ба истифодаи он шурӯъ намуданд. Дар ин росто, масъалаи тартиб додани симои психологӣ ва омода намудани методҳои асосии он рӯи майдони илм омаданд.

Тартиби симои психологӣ аз нигоҳи илмӣ бори нахуст аз доираи барномаҳои илмӣ-

тадқиқотии шуъбаи таҳлили психологӣ Академияи Бюрои федералии кашшофӣ (ФБР) сарчашма мегарад. Барномаи Федералии мазкур аз ҷониби Конгресси ИМА дастгирӣ ёфт ва дар он қарор дар бораи таъсиси маркази милли доир ба таҳлили ҷинойтҳои таҷовузкорона қабул гардид, ки дар рушди методологии симосозии психологӣ тақони нав бахшид.

Муҳаққиқ Афиногенов А.И. вобаста ба масъалаи мазкур чунин намудҳои симои психологиро ҷудо мекунад:

- сурати равонии ҷинойткори маълум;
- сурати равонии ҷинойткори номаълум [11, с.83].

Ба ҳамин мазмун, ҳангоми тартиб додан симои психологӣ метавон чунин унсурҳои маълумотдиҳандаро қайд намуд:

1. Намуди зоҳирӣ – 82,5% маълумот медиҳад: [3, с.78] қад (дарозии бадан), чашмҳо (ранг), бинӣ, хусусияти сохти бадан, ранги мӯй. Тарҳи ҷисм ва шакли чеҳра низ дар навбати худ аломатҳои муҳими намуди зоҳириро ташкил медиҳанд.

2. Ифодаи таъҷилӣ – хусусиятҳои зоҳирии ифодаи ҳиссиёт ва рафтор. Унсурҳои мазкур бештар дар таассуроти аввалин нақш баста, ифодаи умумии чеҳраву чашм, хусусиятҳои овозу нутқ, имову ишораҳо ба он дохил мешавад ва ҳангоми тартиб додани симои психологӣ тақрибан 14% маълумот дода метавонад [3, с.78].

3. Ороишот - либос, ороиши мӯй, ҷавохирот ва ғайраро дар бар гирифта, танҳо 5% маълумоти умумиро дода метавонад.

Таносуби унсурҳои мазкур дар раванди тартиб додани симои психологӣ барои гурӯҳҳои гуногуни касбӣ ва синну солӣ мухталиф буда метавонад ва вобастагии умумӣ тақрибан чунинанд: занон ба образи ҳамсухбат, наврасон бештар ба ороишот диққат медиҳанд.

Ҳангоми тартиб додани симои психологӣ дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ аз коршинос-психолог талаботҳои махсусро металабад ва бо дархости мақомоти тафтишотӣ ва ё оперативӣ коршинос-психолог метавонад чунин симои психологиро тартиб диҳад:

1. Симои психологӣ ҷустуҷӯӣ ва ё симои психологӣ ҷинойткори номаълум ва эҳтимолӣ. Фаъолияти асосии коршинос-психолог дар ин гуна маврид аз тартиб додани симои психологӣ бо аломатҳои асосии фарқкунанда иборат буда, дар асоси он бояд доираи гумонбарон маҳдуд шуда, кормандони оперативӣ маҳз ба самти зарурӣ равона гарданд.

2. Тартиб додани симои психологӣ

субъектоне чиноят. Фарқияти ин амал дар муқоиса аз тартиб додани симои психологии яқум дар он аст, ки дар ин намуд аллакай субъекти чиноят маълум аст. Коршинос-психолог дар ин маврид бо дархости мақомоти салоҳиятдор симои психологиро тартиб медиҳад.

Одатан истифодаи тестҳои психологӣ ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ аз ҷониби бештари муҳаққиқону олимони машҳури сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқи мақсад шуморида шудааст ва ё бо ибораи дигар, "...истифодаи тестҳо ҳамчун усули тадқиқоти психологӣ барои муайян кардани коршоямии касбӣ ва психологӣ дар корҳои олимони машҳур аз қабили Г.Эйзенк, Р.Амтауэр, А.Анастаси, Д.Векслер, М.Люшер, Р.Каттел, Ҷ. Равен, С. Розенсвейг, Л. Сонди, Ҷ. Тейлор ва дигарон, ки дар тамоми ҷаҳон шуҳрат ва эътирофдоранд, оварда шудааст" [8, с.125].

Илова бар ин, "Дар солҳои ҷанги якуми ҷаҳон онҳо зарурият ва моҳияти истифодаи донишҳои психологиро дар соҳаи криминалистика дарк карданд. Маҳз дар ҳамин давра олимони амрикоӣ ба ташхиси психологӣ диққати ҷиддӣ доданд. Соли 1917 бо мақсади назорат кардан тадқиқоти равоӣ дар Амрико Комиссия таъсис дода шуд ва онро профессори ҳамонвақтаи Гарвард Роберт М. Йеркс сарварӣ мекард" [7, с.199-200].

Ҳамин тариқ, симои психологӣ дар навбати худ аз ҷунин сохтор иборат мебошад.

Маълумоти умумӣ: ҷойи таваллуд, соли таваллуд, маълумот, ихтисос, ҷой ва шакли кор, вазифа, вазъи оилавӣ, ҷойи истиқомат, ҳизбият.

Аломатҳои зоҳирӣ:

- чеҳра (аз рӯи сохтори чеҳра);
- қад (қадӣ паст, миёна, баланд ва ё нуқсонҳои қадқашӣ);
- вазн ва сохти бадан (бениҳоят хароб, лоғар, мавзун, мукамал, фарбех);
- либос (тоза-ифлос, аз рӯи муд либос менӯшад ва ё баръакс); тарзи гуфтор (таассуроти хуб бахшид ё баръакс);
- овоз (фораму гуворо, нофорам, дағал, канда-канда).

Роҳи ҳаёт:

- ❖ волидон (синну сол ва ҷойи таваллуд, миллат, ҷойи истиқомат, вазъи иҷтимоӣ, маълумот, касб, ҳизбият, шавқу ҳавас, машғулиятҳои доимӣ ва ғ.);
- ❖ кӯдакӣ (зиндагӣ дар оила, фарзанди чандум, зиндагии берун аз оила, бародарону хоҳарон, муносибатҳои онҳо, ходисаю воқеаҳои ҳаётӣ);
- ❖ мактаб (фанҳои дӯстдошта, муносибат бо

ҳамсолон, вайрон кардани интизоми мактабӣ, комёбиҳо, баҳои фаъолияти таълимӣ);

- ❖ муассисаҳои таълимӣ (мақсади дохилшавӣ, комёбиҳо, гирифтани донишҳо, маҳорат, малака, воқеаҳои ҳоси 16-19-солагӣ);

- ❖ фаъолияти меҳнатӣ ва хизмати ҳарбӣ (характери кор ва хизмат, муносибат ба меҳнат ва хизмат, мавқеъ байни дигар одамон, қаноатмандӣ, таъсири фаъолияти меҳнатӣ ба шахсият);

- ❖ ҳаёти оилавӣ, тавлиди фарзандон, аини ҳол бо кӣ зиндагӣ мекунад.

Соҳаҳои ҳаётӣ:

- ❖ оила (муносибат байни ҳамсарон, муносибат бо кӯдакон, муносибат бо волидон);

- ❖ касб ва ихтисос (мароми интиҳоби касбу кор, қаноатмандӣ, пешравиҳо ва мавқеи иҷтимоӣ дар кор ва ғ.);

- ❖ фаъолияти иҷтимоӣ сиёсӣ (фаъол-ғайрифавол (пассив), ба фаъолияти иҷтимоӣ ҷӣ қадар вақтро сарф мекунад);

- ❖ тарзи гузаронидани вақти ҳолӣ (варзиш, қиморбозӣ, кино, театр, истифодаи машруботи спиртӣ бо рафқон);

- ❖ саломатӣ (вазъи саломатии умумӣ, муносибат ба вазъи саломатии худ, мавҷудияти ягон намуди беморӣ).

Рафтор:

- ❖ ҳолати равонии бартаридошта (муътадил, таъби болида, рӯҳафтодагӣ, аксуламал ба душвориҳо - худро гум кардан, фаъолӣ, бефарқӣ);

- ❖ хусусиятҳои зоҳирнамоии эмотсия ва ҳиссиёт (ба осонӣ ба ҳаяҷон меояд, миёна, тез; тарзи азсаргузаронии ноқомӣ: аён-ноаён, дарозмуддат, кӯтохмуддат; кинагир ё бепарво);

- ❖ зухуроти иродавӣ (мустақил-номустақилӣ, боинтизомӣ-беинтизомӣ, далерӣ-тарсонҷакӣ, бочуръатӣ-бечуръатӣ);

- ❖ рафтор дар вазъиятҳои душвор (оромро нигоҳ медорад, мувозиратро аз даст медиҳад, мантиқию оқилона будани амал ва нутқ нигоҳ дошта мешавад ё не);

- ❖ рафтор дар ҳолати майзадагӣ (ором, агрессивӣ, назоратро аз даст медиҳад, улфатпазир, танҳогиро дӯст медорад, майзадагии дараҷаи баланд, миёна ва ё машруботи спиртӣ наменӯшад);

- ❖ ахлоқ (риояи меъёрҳои муқарраргардидаи ҷамъиятӣ, муносибат бо занон, ростқавлӣ, зоҳир намудани мардонагӣ дар муносибати мураккаб бо ҳамсолону калонсолон).

Мизоҷ ва характер:

а) мизоҷ:

- ❖ улфатпазирӣ (камгап, мардумгурез, шармгин-бешарм, эҳтиёткор, бочуръат, майл ба сарварӣ мушоҳида мешавад);

❖ ҳолати эмотсионалӣ (ором-мутаассиршаванда, ботамкин-зудранч, худдор-ҳаяҷоннок, пессимист-оптимист);

Мароми рафтор:

❖ талаботи афзалиятдошта (талаботи физиологӣ, талабот ба худнигоҳдорӣ, талабот ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ, талабот ба эҳтироми шахсияти худ, талабот ба худсобитнамоӣ);

❖ арзишҳо ва мақсадгузориҳо:

а) баҳогузориҳои шахсӣ (тамоюл ба худтакмилдиҳӣ, ба кӯмаки дигарон, ба фаъолияти муайян, ба қонеъсозии талаботи худ);

б) арзишҳои иҷтимоӣ (тамоюл ба меъёрҳои муқарраргардидаи ҷамъиятӣ, расму анъанаҳо);

в) арзишҳои моддӣ (пул, сарват ва моликият);

г) арзишҳои сиёсӣ (муносибат ба демократия, ҳизбҳои сиёсӣ, шакли ҳаёти кишвар, шакли ҳаёти сиёсии кишвар, нигоҳи шахсии сиёсии худ);

ғ) арзишҳои ғоявӣ (ҷаҳонбинӣ, эътиқод ба Худо, муносибат ба дигар динҳо ва намоёндагони он);

❖ шавқу ҳавас (машғулияти дӯстдошта, доираи шавқу ҳавасҳо, дараҷаи устувории шавқу ҳавасҳо);

❖ идеалҳо (мавҷуд будани идеал, ғоя, қаҳрамонҳои ҳикояҳо ва ғ.).

Мутобиқати иҷтимоӣ:

❖ муҳити ихотакарда (муносибати байниҳамдигарӣ бо ёру дӯстон, дараҷаи қабул шудан аз ҷониби атрофиён, дараҷаи алоқамандӣ бо хешу табор);

❖ дарки вазъияти иҷтимоӣ (аз ҳолати объективӣ баромадан, дар амалия мантиқият – бемантиқӣ бартарӣ дорад, ба вазъият тез мутобиқ мешавад ва ё баръакс);

❖ худбаҳодиҳӣ (нақшҳои иҷтимоии худро баҳогузориҳои дуруст менамояд ва ё не, дараҷаи иттилоот, ба худ боварӣ доштан ва ё баръакс).

Қобилият:

❖ қобилиятҳои умумӣ (нутқи бурро ва ё тез, ба осонӣ бахотиргирӣ, таҳаюлотӣ бой, муоширати пурра);

❖ қобилиятҳои махсус (ташқилотчигӣ, қобилияти шиносшавӣ, ба одамон таъсир расонида тавоништан).

Дар робита ба ин, сарчашмаҳои тартиб додани симои психологӣ методи суҳбат, методи «биографӣ», методи ҷамъбастанномаи тавсифномаҳо, таҳлили маҳсули фаъолият, таҳлили ашёи ба шахс мансуббуда, рефлексия, мушоҳидаи психологӣ ба шумор мераванд. Илова

бар ин, таҳлили психологӣ визуалӣ дар тартиб додани симои психологӣ аҳамият дорад.

Қоршинос-психолог барои муайян намудан ва тартиб додани симои психологӣ ба мисли муфаттиш маълумоти маҳдуд дорад: натиҷаҳои таҳлили ҷойи ҳодиса, таҳлили судӣ-тиббӣ, дар баъзе ҳолатҳо - шаҳодати ҷабрдидаи зиндамонда шуда метавонаду халос. Таҳлили психологӣ осори фаъолият, ки дар рафтори ҷинояткор ҳангоми содир кардани зӯрварии шахсонӣ ва куштор зоҳир мешавад (интиҳоби ҷабрдидаи синну сол ва ҷинси муайян, тарзи муносибат бо ӯ, омода кардани олотӣ куштор, интиҳоби вақти ҳама ва ғ.), ба мароми рафтори ҷиноят, ки ҷинояткорро роҳнамоӣ карда буд, бурда мерасонад. Масалан, «...ҷасади дар болохонаи додситонёфтшуда, ки қормандони он ба ҷустуҷӯи номуваффақи қотил машғул буданд, ба психолог дар бораи хусусиятҳои мароми ҷинояткор баъзе андешаҳо дод. Барои ӯ возеҳ аст, ки ҷинояткор меҳодад бартариҳои худро нишон диҳад ва ба ҳамкорӣ омода аст. Ӯ даъват ба амал меорад ва ишора мекунад, ки аз рафти тафтишот огоҳ буда, раванди тафтишотро аз наздик пайгирӣ мекунад ва омода аст худро ошкор кунад...» [6, с.78].

Дар ин рост, ба аломатҳои иттилоотии мушоҳидашаванда дохил мешаванд: хусусияти рафтори ғайришифохӣ - мавқеи психологӣ нисбат ба ҳамсуҳбат (зӯроти эҳтиёткорӣ, шубҳанокӣ, маҳфӣ, асабоният, ҳаяҷони ғайритабӣ, такаббурии ибтидоӣ, ғазаб, имову ишора); ҳолқубии ҷиноятӣ, ки ба парвандаи мушаххаси ҷиноятӣ ба ҷинояткор наздик буда, баъзе маълумотҳои биографиро инъикос намуда, узвият дар муҳити муайяни ҷиноятиро нишон медиҳад, бартариҳои ҷамъияти ҷинояткоронро нисбат ба одамони дигар таъкид мекунад; аломатҳои табодули иттилоот ва иртиботи маҳфӣ, ки имкон медиҳад иттилооти дорой мундариҷаи маҳфӣ ба ҳама интиқол дода шавад, суръати интиқоли иттилооте, ки танҳо ба доираи муайян фаҳмо аст, таъмин карда шавад.

Ба аломатҳои дигари ҷиноятӣ дохил мешаванд: пӯшидани куртаҳои остиндароз, ки ҳолқубихоро пинҳон мекунад, тарзи пӯшидани сарпӯш, кашидани он то ба ҷашм, либосҳои, ки дар муҳити ҷиноӣ мӯд мебошанд ва ғ.

Мавриди тазаққур аст, ки ҳангоми тартиб додани симои психологӣ бояд чунин сарчашмаҳои иштибоҳ ба инобат гирифта шаванд.

Галло - эффект. Нафари бароямон писандро чун шахси «дилписанд» ва шахси писанднаомадаро ҳамчун «нофорам» ва ё «дилнокаш» қабул мекунам [14, с.249].

Эффекти нармдилӣ. Аксарият бо баҳогузори дигарон роҳёфти хайрхоҳонаро ба роҳ мемонанд. Ҳатто баъзан хусусиятҳои манфӣ ва ё камбудихоӣ ӯро мушоҳида намеkunанд, вале нафарони дигаре низ ҳастанд, ки нисбати паҳлуҳои мусбии объекти мушоҳидашаванда шубҳа доранд.

Стереотипҳо. Агар мушоҳидакор ва мушоҳидашаванда аз рӯйи ягон хислати характер фарқ дошта бошанд, он гоҳ ин фарқият ба зудӣ ба чашм мерасад. Ин стереотипҳо баъзан этникию гурӯҳӣ шуда, баъзан стереотипҳои ба аломатҳои зоҳирӣ (баланд-паст, фарбеҳ-хароб, бинии дароз ва ғ.), инчунин стереотипҳои дигар, ба монанди овоз, нутқ, ҳаракатҳои экспрессивӣ (равиш, мимика, киёфа, имову ишора) алоқаманд буда метавонанд.

Механизмҳои муҳофизатӣ. Яке аз механизмҳои муҳофизатие, ки дар идрокнамоӣ таҳриф меёбад, ин проексия мебошад, ки мақсади он дар таҳрифи (нодуруст)-и ҳақиқат ифода меёбад. Проексия қариб, ки дар рафтори ҳама одамон дида шавад ҳам, вале дар нафарони «асабҳои заифдошта» бештар зоҳир мегардад. Одатан, нафарони «асабҳои заифдошта» чунин гумон мебаранд, ки гӯё онҳоро барои мавҷудияти баъзе рафторҳояшон муттаҳам менамоянд. Проексия – ин зухуроти эмпатияи баргарданда мебошад. Мушоҳидакор дарк нокарда мушоҳидакунандаро бо худ муқоиса мекунад ва чунин мешуморад, ки ӯ худашро хуб мешиносад ва дар ин асос дар манзараи «МАН»-и худ метавонад ба таври объективона дигаронро низ баҳогузорӣ намояд.

Ҳамзамон, дар амалия хангоми тартиб додани симои психологӣ шартан чунин типҳои шахсро чӯдо меkunанд [16, с.216-217]:

1. Типи шахсоне ҳастанд, ки хусусиятҳои худро пинҳон месозанд, ки дар натиҷа оид ба таассуротҳои ботинии онҳо маълумот гирифтани душвор аст. Онҳо метавонанд шармгин ва кӯтоҳандеш бошанд.

2. Гурӯҳи дигар ҳамеша дар шубҳа ва мушавваш (безобита) ҳастанд. Онҳо доимо

нохушиҳоро интизоранд. Аз ин рӯ, доимо дар ташвиш буда, ба дигарон муносибати хусуматомезро раво мебинанд.

3. Типи ашхоси навбатӣ ҳамеша дар ҳаракат буда, олами ботинии онҳоро дар занҷираи амалу ҳаракатҳо вохӯрдан мумкин аст. Онҳо бартарии худро нисбати дигарон ба таври субъективӣ ҳис намуда, аз ин ифтиҳор меkunанд.

4. Типи шахсоне низ ҳастанд, ки ба муҳит зуд мутобиқ мешаванд ва ҳолати равонии онҳо вобаста аз вазъият дар тағйирот аст.

5. Типи дигаре низ мавҷуд аст, ки тасниф карда намешаванд. Онҳо дар издиҳом нопадид мегарданд ва дар хотираи мушоҳидакор таассурот ва ё образеро боқӣ намегузоранд. Дар бораи ашхоси ин гурӯҳ маълумоти мушаххасеро гуфтан душвор аст.

Хулоса. Хангоми тартиб додани симои психологӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бояд чунин сарчашмаҳо ба инобати чиддӣ гирифта шаванд:

1. Таҳқиқ ва тафсири психологӣ-иттилооти мавҷудаи тафтишоти пешакӣ ва оперативӣ, ки дар барқарор кардани симои психологии ҷинояткор аҳаммияти хоса доранд.

2. Дар асоси таҳлили маълумоти мазкур тартиб додани «симои психологии чустучӯӣ»-и ҷинояткор, ки дар шакли хулосаи хаттӣ пешниҳод мегардад ва дар ҳолатҳои махсус хулоса ҳамчун далел истифода мешавад.

3. Бо назардошти имкониятҳои чустучӯӣ тартиб додани "симои психологии чустучӯӣ", ки илова ба "симои психологӣ" мебошад.

4. Ҳамкорӣ бо муфаттиш ва кормандони оперативӣ оид ба таҳияи тафсири психологии чустучӯии ҷараёни тафтишоти пешакӣ.

5. Кумак расонидан дар таҳияи нақшаи боздошти ҷинояткор ва омодагӣ ба амалҳои аввалияи тафтишотӣ, алалхусус, дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ

РАЗВИТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ключевые слова: психологический портрет, психологические знания, внешний вид, чувства и эмоции, поведенческие характеристики, оперативная информация, индивидуально-психологические характеристики, визуальная диагностика, психологические защитные механизмы, оперативный сотрудник, оперативно-розыскной деятельности, оперативно-розыскное мероприятие.

Аннотация. Психологический портрет - это совокупность психологических признаков характера, индивидуально-психологических характеристик, нравственности и особенностей личности человека, определяющая его поведение, активность и динамику.

История использования психологических знаний в силовых структурах Таджикистана принадлежит МВД, так как, именно МВД посчитало первым применение психологических знаний необходимым и начало их применять и открыл первые психологические лаборатории. В МВД Таджикистана психологические знания используются по различным его направлениям, и одним из приоритетных его направлений является использование психологических знаний при составлении психологического портрета преступников.

Цель статьи. Целью данной статьи является использование современных знаний психологической науки в предупреждении преступности и установлении мира и стабильности и сохранении государственной независимости. Составлению психологического портрета дает возможностей для раскрытия преступления, поиск и задержания преступников.

Результаты исследования показали, что составление психологического портрета считается важным и необходимым. В то же время психологическая визуализация обеспечивает своевременное обнаружение и эффективный розыск преступников для оперативников. Такие результаты доказали свою эффективность и действенность как за рубежом, так и внутри страны.

Зоир Джурахон Маджидзода – доктор юридических наук, профессор, заведующий отдела государственной истории и права Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана, заслуженный работник Республики Таджикистана, генерал-майор милиции. E-mail: Zorov2009@mail.ru Тел.: 221-65-85

Латифзода Сомон Зариф – заведующий кафедрой гуманитарных и естественно-математических наук Института повышения квалификации при ТНУ, доктор PhD, доктор по специальности психологии. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru, Тел.: 88-000-83-84.

DEVELOPMENT AND SIGNIFICANCE OF A PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

Keywords: psychological portrait, psychological knowledge, appearance, feelings and emotions, behavioral characteristics, operational information, individual psychological characteristics, visual diagnostics, psychological defense mechanisms, operational officer.

Annotation. A psychological portrait is a combination of psychological traits of character, individual psychological characteristics, morality and personality traits of a person, which determines his behavior, activity and dynamics.

The history of the use of psychological knowledge in the law enforcement agencies of Tajikistan belongs to the Ministry of Internal Affairs, since it was the Ministry of Internal Affairs that considered the first application of psychological knowledge necessary and began to apply it and opened the first psychological laboratories. In the Ministry of Internal Affairs of Tajikistan, psychological knowledge is used in various areas, and one of its priority areas is the use of psychological knowledge in compiling a psychological portrait of criminals.

Purpose of the article. The purpose of this article is to use modern knowledge of psychological science in the prevention of crime and the establishment of peace and stability and the preservation of state independence. Drawing up a psychological portrait provides opportunities for solving a crime, searching for and detaining criminals.

The results of the study showed that the preparation of a psychological portrait is considered important and necessary. At the same time, psychological visualization provides timely detection and effective search for criminals for operatives. Such results have proved their effectiveness and efficiency both abroad and within the country.

Zoir Jurahan Majidzoda – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of State History and Law of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovadinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Honored Worker of the Republic of Tajikistan, Major General of Police. E-mail: Zorov2009@mail.ru Tel.: 221-65-85

Latifzoda Somon Zarif - Head of the Department of Humanities and Natural and Mathematical Sciences of the Institute for Advanced Studies at TNU, PhD, Doctor in Psychology. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru, Tel.: 88-000-83-84.

Рӯйхати адабиёт:

1. Анфиногенов А.И. Портрети психологии чинояткори номаълум. -М., 2002
2. Бегунова Л.А. Масъалаҳои коркард ва истифодаи портрети психологӣ-криминалисти гумонбаршуда хангоми кушодани чиноятҳои таҷовуз ба номус ва куштор бо амалҳои дорои хусусияти шахвонидошта. Автореферати дис. Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Институти тадқиқоти умумироссиягии Вазорати корҳои дохилии Русия. -М., 2002
3. Вахнина В.В., Мальцева Т.В., Михайлова Т.В., Ульянина О.А. Профайлинг дар фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ. Воситаи таълимӣ. -Москва, 2019.
4. Дуглас Д., Олшакер М. Шикори ақло: FBI зидди қотилони силсилави / тарҷума аз заб. англисӣ А. Соколова. - М.: КРОН-ПРЕСС, 1998
5. Латифзода, С.З. Коршоямии касбӣ-психологӣ ва мушкилоти он дар мақомоти қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.З.Латифзода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Серияи 2: Педагогика ва психология, методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128. – EDN DDAMCW.
6. Латифзода, С.З. Назари таърихӣ оид ба истифодаи донишҳои психологӣ дар соҳаи криминалистика / С.З. Латифзода, Ш.Ф. Билолова // Криминалистика дар ҷангуни байналмилалӣ: Маводҳои конфронси умумирусиягии илмӣ-амалӣ бо иштироки байналмилалӣ, Москва, 21 апрели соли 2023. – Москва: Академияи Кумитаи тафтишоти Маскав, 2023. – С.196-201.
7. Латифзода, С.З. Симои психологӣ – ҳамчун инъикоси худшиносии шахс (дар мисоли мақомоти қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон) / С.З. Латифзода //Худшиносии миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ: Маводҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ, Душанбе, 3 октябри соли 2023. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2023. – С.209-216. – EDN BPSXQS.
8. Латифзода С.З. Ташхиси коршоямии касбӣ-психологии шахс дар мақомоти корҳои дохилии Ўзбекистон (дар мисоли доктарабони самти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси 6D050300 – психология. - Душанбе, 2022
9. Латифзода С.З., Саидзода Б.Х. Симои психологии қотилони силсилави (Дастури тавсиявӣ-методӣ).-Душанбе:Матбааи ЎДММ “Бебок”-2022
- 10.Мачидзода З.Ҷ. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» /З.Ҷ. Мачидзода [Матн]. - Душанбе, 2015.-350с.
- 11.Мачидзода З.Ҷ., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири иттилоотӣ).Душанбе: Маориф, 2019.240с.
- 12.Метелев А.В. Истифодаи донишҳои махсуси психологӣ дар ошкорнамоии кушторҳои силсилави. Тавсияҳои методӣ - Ижевск, 2009
- 13.Миронов Д. Профили чинояткор: психология дар FBI ИМА // Ҷаҳони бехатарӣ. -М., июли 1998
- 14.Расулов, С.Х. Истифодаи усулҳо ва механизмҳои психологӣ дар ба даст овардани иттилооти оперативӣ / С.Х.Расулов, С.З.Латифзода // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 8. – С.248-253. – EDN JCCOYP.
- 15.Раҳимзода Р.Ҷ. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ /Р.Ҷ. Раҳимзода [Матн]- Нашри 5-ум. - Душанбе: «Эр-граф», 2020.-772с.
- 16.Чуфаровский Ю. Психологияи ҳуқуқӣ: китоби дарсӣ, нашри 3-юм, бо таҳрир ва илова. - М.: ТК Велби, Нашриёти «Прспект», 2007.

Список литературы:

1. Анфиногенов А.И. Психологическое портретирование неустановленного преступника. -М.,2002
2. Бегунова Л.А. Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера. Автореферат дис. канд. юр. наук. ВНИИ МВД России. -М., 2002
3. Вахнина В.В., Мальцева Т.В., Михайлова Т.В., Ульянина О.А. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел. Учебное пособие. -Москва, 2019
4. Дуглас Д., Олшейкер М. Охотники за умами: ФБР против серийных убийц / Пер. с англ.А. Соколова. - М.: КРОН-ПРЕСС, 1998
5. Латифзода С.З. «Диагностика профессионально-психологической пригодности личности в структуре Министерства внутренних дел Республики Таджикистан (на примере кандидатов по

оперативно-розыскной деятельности)» на соискание учёной степени доктора философии PhD, доктор по специальности 6D050300 – Психология. - Душанбе, 2022.

6. Латифзода С.З., Саидзода Б.Х. Психологический портрет серийных убийц (Рекомендательно-методическое пособие). - Душанбе: Издательство «Бебок»-2022. -187с.

7. Латифзода, С. З. Исторический взгляд на использование психологических знаний в области криминалистики / С. З. Латифзода, Ш. Ф. Билолова // Криминалистика в международном измерении: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 21 апреля 2023 года. – Москва: Московская академия следственного комитета, 2023. – С. 196-201.

8. Латифзода, С. З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128. – EDN DDAMCW.

9. Латифзода, С. З. Психологический портрет - как отражение личностной самопознания (на примере силовых структур Республики Таджикистан) / С. З. Латифзода // Национальное самосознание в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 03 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 209-216. – EDN BPSXQS.

10. Маджидзода Дж.З., Холикзода А.Г., Одиназода Р.С. Молодежь и информационная безопасность (в информационной сфере). Душанбе: Маариф, 2019. 240с.

11. Маджидзода З.Дж. Комментарий к Закону Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» /З.Дж. Маджидзода [Текст]. - Душанбе, 2015. -350с.

12. Метелев А.В. Использование специальных психологических знаний при раскрытии серийных убийств. Методические рекомендации. -Ижевск, 2009

13. Миронов Д. Профиль преступника: психология на вооружении ФБР США // Мир безопасности. - М., июль 1998

14. Расулов, С. Х. Использование психологических методов и механизмов в получении оперативной информации / С. Х. Расулов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 248-253. – EDN JCCOYP.

15. Рахимзода Р.Х. Оперативно-розыскная деятельность. Общая часть. Учебник /Р.Х. Рахимзода [Текст] - 5-е издание. - Душанбе: «Эр-граф», 2020.-772с.

16. Чуфаровский Ю. Юридическая психология: учеб-3-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007.

List of list of literature:

1. Anfinogenov AI Psychological portrait of an unidentified criminal. - М., 2002

2. Begunova LA Problems of development and use of a psychological and forensic portrait of a suspect in solving rapes and murders involving sexual acts. Abstract of dis. candidate of legal sciences. All-Russian Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - М., 2002

3. Vakhnina VV, Maltseva TV, Mikhailova TV, Ulyanina OA Profiling in the activities of internal affairs bodies. Textbook. - Moscow, 2019

4. Douglas D., Olshaker M. Mind Hunters: The FBI vs. Serial Killers / Translated from English by A. Sokolova. - М.: KRON-PRESS, 1998

5. Latifzoda S.Z. "Diagnostics of professional and psychological suitability of an individual in the structure of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan (on the example of candidates for operational-search activities)" for the degree of Doctor of Philosophy PhD, doctor in the specialty 6D050300 - Psychology. - Dushanbe, 2022.

6. Latifzoda S.Z., Saidzoda B.Kh. Psychological portrait of serial killers (Recommendation and methodological manual). - Dushanbe: Publishing House "Bebok" - 2022. - 187 p.

7. Latifzoda, S. Z. Historical view on the use of psychological knowledge in the field of forensic science / S. Z. Latifzoda, Sh. F. Bilolova // Forensic science in the international dimension: Proceedings of the All-Russian scientific and practical conference with international participation, Moscow, April 21, 2023. - Moscow: Moscow Academy of the Investigative Committee, 2023. - Pp. 196-201.

8. Latifzoda, S. Z. Professional and psychological suitability and its problems in the law enforcement agencies of the Republic of Tajikistan / S. Z. Latifzoda // Bulletin of the Pedagogical University. Series 2: Pedagogy and psychology, methods of teaching humanitarian and natural disciplines. - 2021. - No. 1 (5). - Pp. 124-128. - EDN DDAMCW.
9. Latifzoda, S. Z. Psychological portrait - as a reflection of personal self-knowledge (on the example of the security forces of the Republic of Tajikistan) / S. Z. Latifzoda // National self-awareness in the context of globalization: Proceedings of the international scientific and practical conference, Dushanbe, October 03, 2023. - Dushanbe: Tajik National University, 2023. - P. 209-216. - EDN BPSXQS.
10. Majidzoda J.Z., Kholikzoda A.G., Odiazoda R.S. Youth and information security (in the information sphere). Dushanbe: Maarif, 2019. 240 p.
11. Majidzoda Z.J. Commentary on the Law of the Republic of Tajikistan "On operational-search activities" / Z.J. Majidzoda [Text]. - Dushanbe, 2015. -350 p.
12. Metelev AV Using special psychological knowledge in solving serial murders. Methodical recommendations.-Izhevsk, 2009
13. Mironov D. Criminal profile: psychology in service with the US FBI // World of security. - M., July 1998
14. Rasulov, S. Kh. Using psychological methods and mechanisms in obtaining operational information / S. Kh. Rasulov, S. Z. Latifzoda // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2019. - No. 8. - P. 248-253. - EDN JCCOYP.
15. Rahimzoda R. Kh. Operational-search activity. General part. Textbook / R. Kh. Rahimzoda [Text] - 5th edition. - Dushanbe: "Er-Count", 2020.-772 p.
16. Chufarovskiy Yu. Legal psychology: textbook-3rd ed., revised. and additional - M.: TK Welby, Prospekt Publishing House, 2007.

УДК: 343.91

Шарипов Саймузафар Саймузафарович,
н.и.х., дотсенти кафедраи криминалистика
ва фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел: 502 03 03 30
E-mail: SHSS-85@mail.ru

Рачабзода Хисрав Начмуддин,
докторанти (Phd) кафедраи криминалистика
ва фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел: 985 01 03 81
E-mail: Khisrav.rajabzoda@mail.ru

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА УНСУРҲОИ ТАРКИБИИ ТАВСИФИ КРИМИНАЛИСТИИ САВДОИ ОДАМОН

Калидвожаҳо: тавсифи криминалистии ҷиноят, тавсифи криминалистии савдои одамон, тафтиш, унсурҳои тавсифи криминалистии ҷиноят, шахсияти ҷинояткор, шахсияти ҷабрдида, тарзи содир намудани ҷиноят.

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф ақидаҳои олимони гуногунро вобаста ба мафҳум, моҳият ва аҳаммияти тавсифи криминалистии ҷиноят мавриди таҳлил ва тадқиқ қарор дода, дар заминаи онҳо кушиш намудааст, ки мафҳуми зикргардидаро коркард ва пешниҳод намояд. Ҳамзамон унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии ҷиноят махсусан ҷинояти савдои одамон, ки яке аз ҷиноятҳои хавфноктарин ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият мебошад, мавриди таҳлил ва тадқиқ қарор додааст.

Савдои одамон ҷинояте мебошад, ки дар сатҳи байналмилалӣ дар қатори муолимоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ, прекурсорҳо ва муомилоти ғайриқонунии силоҳ ҳамчун яке аз ҷиноятҳои сердаромадтарин ба ҳисоб меравад. Ҷинояти мазкур, ки ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият равона гардидааст, боис мегардад, ки ҳуқуқҳои фитрӣ ва табиӣ инсон, ки бевосита аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмиллӣ бармеоянд, таҳти таъовуси ҷинояткорона қарор гиранд, яъне ҳангоми содир гардидани ҷинояти мазкур инсон моҳияти инсонии худро гум намуда, ба объекти муомилот ва ба ҳамин васила ҳамчун воситаи истисмор қарор мегирад. Барои пешгирӣ, муайян ва ошкор намудани ҷинояти мазкур тамоми қувва ва воситаҳои мақомоти дахлдори давлатӣ равона карда шуда, дар моддаи 130 иловаи 1 ҚС Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи алоҳида «Савдои одамон» пешбинӣ ва барои содир намудани он ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст. Новобаста аз ин ҷинояти мазкур пайваста

содир гардида, барои кушодан ва ошкор намудани он аз донишҳои муосири илмӣ-криминалистӣ бархурдор будани муфаттиш зарур аст. Чихати пурра, ҳаматарфа, саривақт кушодан ва ошкор намудани дилхоҳ ҷиноят, барои муфаттиш пеш аз ҳама доштани дониши амиқи криминалистӣ, махсусан маълумот оид ба усули тафтиши ҷинояти алоҳида, зарур аст, ки вобаста ба дилхоҳ намуди ҷинояти тафтишшаванда, метавонад ҳамчун роҳнамо ин донишҳоро истифода намояд.

Барои муайян намудан, кушодан ва ошкор намудани ҷинояти савдои одамон аҳаммияти аввалиндарача доштани дониш оид ба усули тафтиши савдои одамон ва махсусан тавсифи криминалистии ҷинояти мазкур муҳим аст. Чунки новобаста аз истифода гардидани донишҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ барои бандубасти дурусти кирдор ва донишҳои муруфиаи ҷиноятӣ барои дар доираи қонун гузаронидани ҳаракатҳои алоҳидаи тафтишӣ, чихати анҷоми саривақтии тафтиши пешакӣ ва пурра кушодани ҷиноят, донишҳои криминалистӣ нақши ҳалқунанда доранд. Маҳз дар ин ҳолат ҳаракатҳои тафтишӣ бо истифодаи

донишҳои илмии бо таҷрибаи пешқадам асосёфта гузаронидашуда, ба мақсадҳои ниҳони худ (пурра ва ҳаматарафаи кушодан ва ошкор намудани ҷиноят) тезтар ноил мегарданд.

Бо мақсади омӯзиши тавсифи криминалисти савдои одамон моро зарур аст, ки мафҳум, моҳият ва унсурҳои тавсифи криминалисти ҷиноятро мавриди таҳлили илмӣ қарор дода ва дар заминаи он мафҳуми тавсифи криминалисти савдои одамон, хусусиятҳои хос ва унсурҳои онро муайян намоем.

Мафҳуми марказии усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида, ин тавсифи криминалисти намуди мушаххаси ҷиноят мебошад. Барои дуруст ба роҳ мондани тафтиши ҷиноят ва расидан ба мақсадҳои ниҳони тафтиши пешакӣ, дуруст дарк намудан ва истифодаи донишҳо вобаста ба тавсифи криминалисти ҷинояти таҳқиқшаванда аҳамияти аввалиндарача дорад. Зеро тамоми маълумотҳои барои ошкор намудани ҷиноят заруриро маҳз ин падида дар худ таҷассум намудааст.

Мафҳуми тавсифи криминалисти ҷиноят гуногунҷабха буда, оиди он дар байни олимони ягонафикрӣ мавҷуд нест. Натанҳо вобаста ба мафҳум, моҳият ва унсурҳои таркибии мафҳуми мазкур, ҳатто вобаста ба истифодабарии худӣ ин мафҳум ва то кадом андоза асоснок будани истифодабарии он низ баҳсҳо ҷой доранд. Бо вучуди мавҷуд будани баҳсҳои зиёд вобаста ба истифодабарии ин мафҳум тавсифи криминалисти ҷиноят тавонист нақш ва аҳамияти худро нигоҳ дошта, то кунун ҳамчун унсури марказии усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида ба ҳисоб равад. Вобаста ба ин мафҳум, мазмун, моҳият ва аломатҳои таркибии он низ норавшанӣ ва ихтилофҳои зиёд миёни олимони барҷастаи соҳаи криминалистика ҷой дорад.

Мафҳуми муосири тавсифи криминалисти ҷиноят ҳамчун унсури асосгуздорандаи усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида (усулҳои хоси криминалистӣ) дар солҳои 60-70-уми асри гузашта ба вучуд омадааст. Аммо И.Ф. Крылов қайд менамояд, ки аввалин маротиба истилоҳи «тавсифи криминалисти ҷиноят» аз ҷониби П.И. Люблинский хануз соли 1927 пешниҳод гардида буд, ки тибқи ақидаи ӯ барои кушодан ва тафтиши бомувафакяти ҷиноят доништан ва истифодаи мантиқ, донишҳо оид ба таҳқиқоти техникаи далелҳо зарур аст. Номбурда дар зеро мафҳуми таҳқиқоти техникаи далелҳо тибқи судӣ, психологияи криминалистӣ ва психопатологияи судиро мефаҳмид. Ҳамзамон ӯ пешниҳод менамуд, ки маҳз дар асоси донишҳои дар боло зикргардида,

тавсифи криминалисти ҳодисаи рӯйдода, ки мавриди тафтиш қарор мегирад, бояд тартиб дода шавад. Ӯ бар он ақида буд, ки нақшаи чунин тавсифи криминалисти ҷиноятро хануз дар Рими Қадим дар шакли формулаи ҳафтадада дода буданд: кӣ?, чӣ?, дар кучо?, бо ёрии чӣ?, барои чӣ?, бо кадом шакл?, кай?. П.И. Люблинский маҳз ҳамин формуларо асоси тавсифи криминалисти парвандаи ҷиноятӣ номида буд [7, с. 32-33].

Чунин ҳисобида мешавад, ки аввалин олимоне, ки мафҳуми тавсифи криминалисти ҷиноятро истифода намудаанд, ин А.Н. Колесниченко ва Л.А. Сергеев мебошанд. А.Н. Колесниченко қайд мекард, ҳолатҳои воқеие, ки барои ҳамаи усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида хос аст, ин тавсифи криминалисти умумии намуди мазкури ҷиноят мебошад [5, с. 10-14]. Л.А. Сергеев бошад, чунин меҳисобид, ки тавсифи криминалисти ҷиноят дарбаргирандаи маълумот дар бораи тарзи содир намудани ҷиноят: ин ё он шароит ва вазъияте, ки дар он ҷиноят содир мегардад, мебошад [9, с. 443].

Ба ақидаи Г.А. Густов тавсифи криминалистиро метавон ҳамчун «тавири бо амалияи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва таҳқиқи криминалистӣ асосёфтаи ҷиноят, ҳамчун зухуроти воқеӣ, ки мақсади мукамал намудани чараёни кушодан ва тафтиши ҷиноят ва ҳал намудани вазифаҳои адолати судиро дорад» фаҳмид [4, с. 44].

И.Ф. Герасимов ва Е.В. Цыпленкова дар бораи тавсифи криминалисти ҷиноят қайд менамоянд, ки ин маҷмуи маълумотҳо дар бораи намуд ва гурӯҳи муайяни ҷиноят мебошанд, ки ба сифати унсури муҳими усули тафтиш баромад менамоянд [3, с. 333].

Устод Ҳ. Салимов дар китоби дарсии «Криминалистика»-и худ гарчанде, ки мафҳуми тавсифи криминалисти ҷиноятро надода бошад ҳам, вале онро ҳамчун яке аз қисмҳои таркибии усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида эътироф намудааст, ки дар қатори дигар унсурҳои таркибии он бо воситаҳои махсуси худ ба тез ва пурра анҷом ёфтани тафтиш мусоидат мекунад [6].

Яке аз олимоне, ки дар рушди тавсифи криминалисти ҷиноят саҳм гузоштааст, ин Н.П. Яблоков мебошад. Ба ақидаи номбурда, тавсифи криминалисти ҷиноят, ин низоми тавсифи аломатҳои аҳамияти криминалистидоштаи намуд, гурӯҳ ё ҷинояти алоҳида, ки дар хусусиятҳои хоси тарзи содир намудан, механизм ва вазъияти содир намудани ҷиноят инъикос меёбад, мебошад. Тавсифи криминалисти ҷиноят бояд дар бораи ҷиноят, шахсияти ҷинояткор, оиди

фаъолияти ҷиноятии муайян ва дигар ҳолатҳо тасавурот дода тавонад ва мақсади тавсифи криминалистии ҷиноят бошад, таъмини муваффақона ҳал намудани вазифаҳо оид ба кушодан, тафтиш ва огоҳонидани ҷиноят мебошад [12, с. 112].

Ба андешаи А.Н. Колесниченко мафҳуми тавсифи криминалистии ҷиноят, ин низоми маълумотҳо дар бораи аломатҳои аҳамияти криминалистидоштаи намуди муайяни ҷиноят, ки дар алоқаи байниҳамдигарӣ қарор дошта, барои сохтан ва санҷидани тахминҳои криминалистӣ, бо мақсади ҳал намудани вазифаҳои тафтишот хизмат менамояд [11, с. 30].

А.А. Бессонов дар рисолаи доктории худ тавсифи криминалистии ҷиноятро чунин шарҳ додааст: «тавсифи криминалистии ҷиноят ҳамчун низоми маълумот дар бораи аломатҳои аз ҷиҳати криминалистӣ муҳимми ҷиноят, ки бо ҳамдигар робитаи табиӣ доранд ва имкон медиҳад, ки хусусияти криминалистии ҷиноят ҳамчун падидаи воқеияти объективӣ ба таври кофӣ, пурра ва объективӣ инъикос карда шавад» [2, с. 27].

Чуноне, ки аз мафҳумҳои тавсифи криминалистии ҷиноят, ки аз ҷониби олимони гуногуни соҳа пешниҳод гардидаанд, маълум мегардад, дар миёни онҳо вобаста ба мафҳуми мазкур ягонафикрӣ вучуд надорад. Ҳар як олим мафҳуми ин падидаро дар доираи фаҳмиш ва дарки илмии худ баён намуда, асоснок намудаанд. Новобаста аз ин, ҳар яке аз онҳо ҳангоми додани мафҳуми падидаи мазкур аломатҳои асоситарини ба ин мафҳум рабтдоштаро ба таври ба худ хос зикр намудаанд. Мо чунин меҳисобем, ки мафҳумҳое, ки аз ҷониби А.Н. Колесниченко ва А.А. Бессонов пешниҳод гардидаанд, нисбатан васеъ ва дарбаргирандаи тамоми хусусият ва аломатҳои тавсифи криминалистии ҷиноят мебошанд. Бинобар ин, дар маҷмӯъ тавсифи криминалистии ҷиноят, ин низоми маълумотҳо дар бораи аломатҳои аҳамияти криминалистидоштаи ҷиноят мебошад, ки дар алоқамандӣ қарор дошта, барои ҳарчӣ зуд, пурра ва ҳаматарафа кушодан ва ошкор намудани ҷиноят мусоидат менамоянд. Дар заминаи гуфтаҳои боло бошад, метавон тавсифи криминалистии савдои одамонро ҳамчун низоми маълумот дар бораи аломатҳои аҳамияти криминалистидоштаи ҷинояти савдои одамон, ки дар алоқамандӣ бо якдигар қарор дошта, омӯзиш ва дарки онҳо барои кушодан ва ошкор намудани саривақтии ҷинояти мазкур мусоидат менамоянд фаҳмид. Новобаста аз он ки тавсифи криминалистии ҷиноят ва аломатҳо – унсурҳои он барои аксари ҷиноятҳо монанд бошанд, ҳам вале

омӯзиши тавсифи криминалистии ҳар як намуди мушаххаси ҷиноят аз он ҷиҳат аҳамиятнок аст, ки маҳз дар натиҷаи омӯзиши амиқ, унсурҳо ва аломатҳои фарқкунандаи онҳо муайян ва барои истифода дар амалияи тафтишотӣ ва судӣ пешниҳод карда мешаванд. Асоси тавсифи криминалистии дилхоҳ намуди ҷиноят ва махусан савдои одамонро унсурҳои таркибии он ташкил менамоянд. Вобаста ба унсурҳои таркибии он низ дар байни олимони ягонафикрӣ мавҷуд нест. Чунончӣ, баъзе муҳаққиқон аломатҳои алоҳидаро ҳамчун аломати аҳамияти криминалистидошта ба таркиби тавсифи криминалистии ҷиноят дохил намуда, баъзеи дигар бошад, дигар аломатҳоро ҳамчун унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии ҷиноят эътироф намудаанд. Дар ин замина миқдори гуногуни аломатҳои ӯ унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии ҷиноят аз ҷониби олимони пешниҳод гардида, онҳо аз се то 14 ададро ташкил медиҳанд.

Л.А. Сергеев ба таркиби тавсифи криминалистии ҷиноят тарзи содир намудани ҷиноят; шароити содир гардидани ҷиноят ва махсусияти вазъият; ҳолатҳое, ки бевосита ба объекти таҷовузи ҷинояткорона вобаста ба субъект ва тарафи субъективии ҷиноят алоқаманданд; алоқаи ҷинояти намуди мушаххас бо ҷиноятҳои дигар ва ҳаракатҳои алоҳидае, ки бо қонуни ҷиноятӣ мавриди ҷазо қароргиранда намебошанд, вале бо ин ҷиноятҳо аз рӯйи баъзе аломатҳои объективӣ монанданд; алоқаи байниҳамдигарӣ байнигурӯҳӣ номбаршудаи ҳолатҳоро дохил менамуд [9, с. 4-5]

Р.С. Белкин пешниҳод мекард, ки ба сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят, бояд маълумот дар бораи тарзи содир ва руйпуш намудани ҷиноят ва оқибатҳои хоси истифодаи он, дар бораи шахсияти эҳтимолии ҷинояткор ва анғезаи рафтори ӯ, ҳамчунин баъзе дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят (ҷой, вақт ва вазъият)-и содир намудани ҷиноят дохил карда шаванд. Ҳамзамон ӯ махсус қайд мекард, ки ин аломатҳо бояд бонизом бошанд [1, с. 173]

С.П. Митричев ба таркиби тавсифи криминалистии ҷиноят танҳо се аломати бо ҳам алоқамандро дохил намудааст, ки инҳо тарзи содир намудани ҷиноят, пайҳои гузоштаи ҷинояткор ва шахсияти ҷинояткор мебошанд. Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки инҳо ниҳой набуда, метавонанд унсурҳои таркибии ҷиноят зиёдтар эътироф карда шаванд [8, с. 27-33].

А.А. Бессонов дар рисолаи доктории худ ақидаҳои олимони мухталифро вобаста ба унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии

савдои одамон мавриди таҳлил қарор дода, ба хулоса омадааст, ки ҳолатҳои мазкур ба сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят дохил карда шаванд: 1. Вазъияти хоси тафтиш; 2. Тарзи содир намудани ҷиноят, ки дарбаргирандаи восита ва олооти содир намудани ҷиноят мебошад; 3. Тарзи рӯйпуш намудани ҷиноят; 4. Маводҳои хоси пайҳои ҷиноят ва ҷойи эҳтимолии пайдонамоии онҳо (аз ҷумла, механизми бавучудои пайҳо); 5. Тавсифи шахсияти ҷинояткор (аз ҷумла, ангеа ва мақсади ҷиноят); 6. Вазъияти ҷиноят (ҷой, вақт ва дигар ҳолатҳои содир гардидани ҷиноят); 7. Предмети таҷовузи ҷинояткорона; 8. Шахсияти ҷабрида; 9. Алоқаҳои аҳамияти криминалистидошта, дар байни ин унсурҳо; 10. Сарчашмаи бадастовариҳои далелҳо; 11. Ҳолатҳое, ки барои содир намудани ҷиноят мусоидат намудаанд; 12. Паҳнгардида будани кирдори ҷинояткорона, хавфнокии ҷамъиятии он, махсусияти муайян ва ошкор намудани ҷиноят; 13. Оқибати бавучудовардаи ҷиноят, алоқаи сабабӣ-тафтиши байни ин ҳаракат (беҳаракатӣ)-и ҷинояткор ва оқибат; 14. Ҳолатҳое, ки хангоми тафтиш бояд муайян карда шаванд (ҳолатҳое, ки бояд ошкор карда шаванд) [2, с. 38-41].

Вобаста ба тавсиф ва таснифи криминалистии ҷиноят ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки онҳо барои омӯхтани ин намуди ҷиноят ба сифати заминаи методологӣ баромад менамоянд. Г.И. Смирнов вобаста ба хусусиятҳои хоси ҷинояти савдои одамон онро ба ду гурӯҳ таснифбандӣ намудааст, ки ин содир намудани савдои одамон, ки хусусияти яккарата дорад ва содир намудани ҷинояти савдои одамон, ки ҳамчун унсури ҷинояткории муташаққил баромад намуда, он ҳамчун «каналҳои савдои одамон» номгӯзорӣ гардидааст [10].

Олими мазкур канали савдои одамонро дар қатори дигар ҷиноятҳо аз қабилҳои муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир, воситаҳои сахтаъсири психотропӣ, силоҳ, воситаҳои радиоактивӣ ва ғайра гузоштааст. Ӯ чунин меҳисобад, ки ҷиноятҳои мазкур чунон аломаҳои аҳамияти криминалистидоштаи ба ҳам монанд доранд, ки онҳо асоси дар доираи як гурӯҳи ҷиноятҳо «каналҳои муомилоти объектҳои аз муомилоти маданӣ гирифташуда» мутаххид намудан баромад менамоянд. Вобаста ба хусусият, тарзҳои амалинамоӣ ва дигар аломатҳои аҳамияти криминалистидошта, каналҳои савдои одамон аз ҷинояти савдои одамони яккарата содиршаванда, фарқ менамояд. Ҷинояти савдои одамон дар доираи каналҳои савдои одамон аксар

вақт аз ҷониби гурӯҳи муташаққили ҷинояти бештар хусусияти фаромиллидошта, ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тариқ, бо тақия ба ақидаҳои олимони соҳа ва моддаи 85-и Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он «Ҳолатҳое, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд» бахшида шудааст, метавон гуфт, ки аломатҳои таркибӣ ё унсурҳои тавсифи криминалистии ҷиноят, ин он ҳолатҳое мебошанд, ки вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд. Зеро он унсурҳои таркибии тавсифи криминалистии ҷиноят ё махсусан ҷинояти савдои одамон, ки аз ҷониби олимони соҳа пешбинӣ гардидаанд, дар бештар мавридҳо бо он ҳолатҳои исботшаванда, ки қонунгузориҳои муҳофизати ҷиноятӣ муқаррар намудааст мутобикат менамоянд. Бинобар ин, ҳам ба сифати унсурҳо ё аломатҳои таркибии тавсифи криминалистии савдои одамон метавон вазъияти тафтишӣ, тарзи содир намудани савдои одамон (бо дарназардошти ҷинояти қасдона будан ва аксаран аз ҷониби гурӯҳи муташаққил содир гардидан, тарзи тайёрӣ ва рӯйпуш намудани онро низ, метавон ба тарзи содир намудани он дохил намуд, чунки аломатҳои рӯйпушнамоӣ натавонанд баъд аз содир намудан, балки алақай дар марҳилаи тайёрӣ ба назар мерасанд), хусусияти хоси пайҳои ҷиноят ва механизми бавучудоии онҳо, шахсияти ҷинояткор (аксар вақт аз ҷониби гурӯҳи муташаққили ҷиноятӣ), шахсияти ҷабрида (бештар занҳо, аз ҷумла занҳое, ки тарзи ҳаёти ғайриахлоқиро пеша намудаанд), ҳолатҳое, ки ба содир гардидани ҷиноят мусоидат намудаанд, оқибатҳои бавучудомада (дар аксар ҳолатҳо метавонад, ҷинояти мазкур боиси ба вучуд омадани оқибатҳои вазнин аз ҷумла, мубтало гардидани ҷабрида ба ҳар гуна бемориҳои сирояткунанда ва дигар намудҳои бемориҳо шаванд)-ро дохил намуд. Унсурҳои зикргардида ниҳой набуда, вобаста ба хусусияти хоси ҳар як ҷинояти содиршаванда метавонанд, тағйир ёбанд. Бинобар хусусиятҳои хос доштани ҷинояти савдои одамон, аз худ намудани донишҳо вобаста ба тавсифи криминалистӣ ва усули тафтиши он, натавон ба ошкор намудани ҷиноятҳои содиргардида, балки ба пешгирӣ намудани ҷиноятҳои тайёршудаи стода мусоидат менамояд, чунки раванди тайёрӣ, муайян ва ҷалб намудани ҷабрида аз ҷониби ҷинояткор, раванди дурро дароз буда, алақай дар марҳилаи омодагӣ ва тайёрӣ ба содир намудани ҷиноят имконияти ошкор намудани он мавҷуд аст.

Муқарриз:

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ЭЛЕМЕНТЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступления, криминалистическая характеристика торговли людьми, расследование, элементы криминалистической характеристики преступления, личность преступника, личность потерпевшего, способ совершения преступления.

Аннотация: В статье автор проанализировал и исследовал мнения различных ученых относительно понятия, сущности и значения криминалистической характеристики преступления и на их основе попытался разработать и представить упомянутое понятие. В то же время составными элементами криминалистической характеристики преступления в частности, преступление торговли людьми, которое является одним из самых опасных преступлений против личной свободы, чести и достоинство были проанализированы и исследованы.

Шарипов Саймузафар Саймузафарович – канд. юрид. наук, доцент кафедры криминалистики и деятельность судебной экспертизы юридического факультета ТНУ, E-mail: SHSS-85@mail.ru, Тел: (+992) 502 03 03 30.

Раджабзода Хисрав Наджмуддин – докторант (PhD) кафедры криминалистики и деятельность судебной экспертизы юридического факультета ТНУ, E-mail: Khisrav.rajabzoda@mail.ru, Тел: (+992) 985 01 03 81

THE CONCEPT, ESSENCE AND COMPONENTS OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING

Keywords: forensic characteristics of a crime, forensic characteristics of human trafficking, investigation, elements of the forensic characteristics of a crime, the identity of the offender, the identity of the victim, the method of committing a crime.

Anotation: In the article, the author analyzed and researched the opinions of various scientists regarding the concept, essence and meaning of the criminalistic characteristic of a crime and tried to develop and present the mentioned concept on their basis. At the same time, the constituent elements of the criminalistic characteristics of the crime, particular, the crime of human trafficking, which is one of the most dangerous crimes against freedom, reputation and reputation of the individual were analyzed and investigated, in.

Sharipov Saimuzafar Saimuzafarovich – cand. Sciences of law, Associate Professor of the Department of Forensic and activity of court Expertise, Law Faculty, TNU, E-mail: SHSS-85@mail.ru, **Tel: (+992) 502 03 03 30.**

Rajabzoda Khisrav Najmuddin – doctoral student (PhD) of Department of Forensic and activity of court Expertise, Law faculty, TNU, E-mail: Khisrav.rajabzoda@mail.ru, Tel: (+992) 985 01 03 81

Рӯйхати адабиёт

1. Белкин, Р.С. Криминалистика: мушкило, тамоюлҳо, пешомадҳо: аз назария ба амалия: [Матн] / Р.С. Белкин. – М.: Адабиёти ҳуқуқӣ, 1988. – 304 с.
2. Бессонов, А.А. Назарияи ҳоси тавсифи криминалистии ҷиноят [Матн]: дис. ... д.и.х.: 12.00.12 / Бессонов Алексей Александрович. – Элиста, 2017. – 456 с.
3. Герасимов, И.Ф., Цыпленкова, Е.В. Вазъи умумии усули тафтиши ҷиноят [Матн] / Криминалистика / И.Ф. Герасимов, Е.В. Цыпленкова. – М.: Мактаби Олӣ, 1994. – 350 с.
4. Густов, Г.А. Мафҳум ва намудҳои тавсифи криминалистии ҷиноят [Матн] / Г.А. Густов // Тавсифи криминалистии ҷиноят: маҷмуаи қорҳои илмӣ / Зери таҳрири В.В. Клочкова. – М., 1984. – С. 43-48.
5. Колесниченко, А.Н. Асосҳои илмӣ ва ҳуқуқии тафтиши намудҳои алоҳидаи ҷиноят [Матн]: автореф. дис. ... д.и.х.: 12.00.09 / Колесниченко Алексей Никифорович. – Харьков, 1967. – 27 с.
6. Салимов, Ҳ.С. Криминалистика [Матн]: китоби дарсӣ / Ҳ.С. Салимов. – Душанбе, 2006. – 567 с.
7. Крылов, И.Ф. Тавсифи криминалистӣ ва мавқеи он дар низоми илмӣ криминалистика ва барномаҳои мактабҳои олии [Матн] / И.Ф. Крылов // Тавсифи криминалистии ҷиноят: маҷмуаи қорҳои илмӣ / Донишқадаи умумииттифоқӣ оид ба омӯзиши сабаб ва қорқарди ҷорҳои пешгирии ҷиноятқорӣ. – М.: Б.и., 1984. – С. 31-34.

8. Митричев, С.П. Ҳолати умумии усули тафтиши намудҳои алоҳидаи ҷиноят [Матн] / С.П. Митричев // Криминалистика и экспертизаи судӣ. Маҷмуаи байниидоравии ҷумҳуриявии корҳои илмӣ ва илмӣ методӣ. – Киев: Мактаби Олӣ., 1973. – Вып. 10. – С. 27-33.
9. Сергеев, Л.А. Моҳият ва аҳамияти тавсифи криминалистии ҷиноят [Матн]: Дастурамал барои муфаттишон / Л.А. Сергеев. – М.: Адабиёти ҳуқуқӣ, 1971. – 460 с.
10. Смирнов, Г.К. Усули тафтиши савдои одамон [Матн]: дис. ... н.и.х.: 12.00.09 / Смирнов Георгий Константинович. – Москва, 2008. – 215 с.
11. Криминалистикаи советӣ. Усули тафтиши ҷиноятҳои алоҳида [Матн]: Китоби дарсӣ/ Зери таҳрири Лисиченко В.К. – Киев: Мактаби олӣ, 1988. – 405 с. (муаллифи боб – А.Н. Колесниченко).
12. Яблоков, Н.П. Тавсифи криминалистии ҷиноят ва вазъиятҳои хоси тафтиш ҳамчун омилҳои муҳими коркарди тафтиши ҷиноят [Матн] / Н.П. Яблоков // Масъалаи мубориза бо ҷинояткорӣ. – 1979. – №30. – С. 110-122.

Список литературы

1. Белкин, Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: от теории к практике [Текст] / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – 304 с.
2. Бессонов, А.А. Частная теория криминалистической характеристики преступлений [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Бессонов Алексей Александрович. – Элиста, 2017. – 456 с.
3. Герасимов, И.Ф., Цыпленкова, Е.В. Общие положения методики расследования преступлений [Текст] / Криминалистика / И.Ф. Герасимов, Е.В. Цыпленкова. – М.: Высшая школа, 1994. – 350 с.
4. Густов, Г.А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений [Текст] / Г.А. Густов // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр. / Под ред. В.В. Клочкова. – М., 1984. – С. 43-48.
5. Колесниченко, А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Колесниченко Алексей Никифорович. – Харьков, 1967. – 27 с.
6. Салимов, Х.С. Криминалистика [Текст]: учебник / Х.С. Салимов. – Душанбе, 2006. – 567 с.
7. Крылов, И.Ф. Криминалистическая характеристика и её место в системе науки криминалистики и в вузовской программе [Текст] / И.Ф. Крылов // Криминалистическая характеристика преступлений: сборник научных трудов / Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М.: Б.и., 1984. – С. 31-34.
8. Митричев, С.П. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений [Текст] / С.П. Митричев // Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – Киев: Вища шк., 1973. – Вып. 10. – С. 27-33.
9. Сергеев, Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений [Текст]: Руководство для следователей / Л.А. Сергеев. – М.: Юрид. лит., 1971. – 460 с.
10. Смирнов, Г.К. Методика расследования торговли людьми [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Смирнов Георгий Константинович. – Москва, 2008. – 215 с.
11. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений [Текст]: учебник / Под ред. Лисиченко В.К. – Киев: Вища шк., 1988. – 405 с. (автор главы – А.Н. Колесниченко).
12. Яблоков, Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки расследования преступлений [Текст] / Н.П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – 1979. – №30. – С. 110-122.

References

1. Belkin, R.S. Forensics: problems, trends, prospects: from theory to practice [Text] / R.S. Belkin. – M.: legal literature, 1988. – 304 p.
2. Bessonov, A.A. Particular theory of forensic characteristics of crimes [Text]: dis. ... Doctor of Law. Sciences: 12.00.12 / Bessonov Alexey Alexandrovich. – Elista, 2017. – 456 p.
3. Gerasimov, I.F., Tsyplenkova, E.V. General provisions of crime investigation methods [Text] / Forensics / I.F. Gerasimov, E.V. Tsyplenkova. – M.: Higher School, 1994. – 350 p.
4. Gustov, G.A. Concept and types of criminalistic characteristics of crimes [Text] / G.A. Gustov // Forensic characteristics of crimes: collection of scientific works / Ed. V.V. Klochkova. – M., 1984. – P. 43-48.

5. Kolesnichenko, A.N. Scientific and legal basis for the investigation of certain types of crimes [Text]: abstract. dis. ... Doctor Sciences of Law.: 12.00.09 / Kolesnichenko Alexey Nikiforovich. – Kharkov, 1967. – 27 p.
6. Salimov, Kh.S. Forensics [Text]: textbook / H.S. Salimov. – Dushanbe, 2006. – 567 p.
7. Krylov, I.F. Forensic characteristics and its place in the system of forensic science and in the university curriculum [Text] / I.F. Krylov // Forensic characteristics of crimes: collection of scientific works / All-Union Institute for the Study of Causes and Development of Crime Prevention Measures. – M.: B.I., 1984. – P. 31-34.
8. Mitrichev, S.P. General provisions of the methodology for investigating certain types of crimes [Text] / S.P. Mitrichev // Forensic science and forensic examination. Republican interdepartmental collection of scientific and scientific-methodological works. – Kyiv: Vishcha school, 1973. – Issue. 10. – pp. 27-33.
9. Sergeev, L.A. The essence and significance of the forensic characteristics of crimes [Text]: A guide for investigators / L.A. Sergeev. – M.: Legal. lit., 1971. – 460 p.
10. Smirnov, G.K. Methodology for investigating human trafficking [Text]: dis. ...cand. Sciences of law: 12.00.09 / Smirnov Georgy Konstantinovich. – Moscow, 2008. – 215 p.
11. Soviet forensics. Methodology for the occurrence of certain types of crimes [Text]: textbook / Ed. Lisichenko V.K. – Kyiv: Vishcha school, 1988. – 405 p. (author of the chapter - A.N. Kolesnichenko).
12. Yablokov, N.P. Forensic characteristics of crime and typical investigative situations as important factors in the development of crime investigations [Text] / N.P. Yablokov // Issues in the fight against crime. – 1979. – No. 30. – P. 110-122.

12.00.14 – ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ
12.00.14 – АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС
12.00.14 – ADMINISTRATIVE LAW; ADMINISTRATIVE PROCESS

ТДУ: 342.9

Ғафурзода Далер Азалио

Муаллими калони кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва фаъолияти маъмурии факултети № 2 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия
E-mail: dalergafurov88@mail.ru
тел: (+992) 904-04-10-00,

Акрамзода Шукрона Муҳаммадӣ

Муаллими калони кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва фаъолияти маъмурии факултети №2, Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия
E-mail: Sufi-1986@mail.ru
Тел.: (+992) 900-09-04-69.

ДАВРАҶОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ҶАВОБГАРИИ МАЪМУРӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 1928 – 1991)

Калидвожаҳо: ҷавобгарии маъмурӣ, ҷазои маъмурӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, КИМ ҚШС Тоҷикистон, ШКХ ҚШС Тоҷикистон, шӯравӣ, низомнома, қарорҳои ҳатмӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллифон асосан ду давраи асосии таҳаввулоти ҷавобгарии маъмуриро дар Тоҷикистон (солҳои 1928 – 1933) таҳқиқ намудаанд. Бояд гуфт, ки чунин даврандиро муаллифон вобаста ба қабули санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқие, ки ҷавобгарии маъмуриро ҳамон солҳо муқаррар мекарданд, асоснок намудаанд.

Кайд карда шудааст, ки то барҳам хурдани ҳокимияти шӯравӣ ва истиқлолияти давлатӣ ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1991) институти ҷавобгарии маъмурӣ ду давраи таърихиро паси сар намудааст:

Давраи аввал бо Қарори Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Комиссарони Халқии ҚМШС Тоҷикистон аз 21 июни соли 1928 «Оид ба тасдиқ намудани Низомнома дар бораи қарорҳои ҳатмӣ баровардани кумитаҳои иҷроияи Маҳаллӣ ва Шӯроҳои шахрӣ ва дар бораи ҷазои маъмурӣ додан барои вайрон кардани онҳо» оғоз мегардад.

Давраи дуюм бошад аз соли 1933 яъне бо қабули Қарори КИМ ва ШКХ Тоҷикистон аз 11 ноябри соли 1933 № 236 «Оид ба тасдиқ намудани Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комитсияҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидан барои вайрон намудани онҳо» оғоз мегардад.

Дар мақола масъалаи ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷазои маъмурӣ, проблема ва норасогиҳои ин ду институти муҳим дар Тоҷикистони шӯравӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ногуфта намонад, ки хусусиятҳои фарқкунандаи ҷавобгарии маъмурӣ дар солҳои баррасишаванда омехта шуда, норасогӣ ва пешравиҳо дар санадҳои номбаршуда қиёс карда шуда, пешкаши хонанда гардидааст. Ба ақидаи муаллифон давраи дигари таҳаввулоти ҷавобгарии маъмурӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ вучуд дорад, ки оид ба мубрамияти давраи сеюми он дар нашрҳои минбаъда таҳқиқот хоҳанд гузаронид.

Асоси ҷавобгарии маъмуриро ҷазои маъмурӣ ҳамчун ҷораи таъсиррасонии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ташкил дода, барои он давлатӣ пешбинӣ шудааст.

Ҳуқуқвайронкунии маъмури яке аз кирдори зиддихуқуқи маъмул ба ҳисоб рафта, он ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд суйқасд намуда ба манфиатҳои қонунии давлат зарар мерасонад. Муддати солҳо мешавад, ки ба масъалаи мукамалгардонии қонунгузори маъмури аҳамияти ҷидди дода мешавад. То қабули Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури амалкунанда 31 декабри соли 2008, меъёрҳои қонунгузори мазкур ду маротиба батартиб дароварда шудаанд: (соли 1985) ва (соли 2008). Батартибдарории меъёрҳо оид ба ҷавобгарии маъмури як такони ҷидди дар мукамалсозии қонунгузори маъмури ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ ба пайдоиши ин масъала рӯ овардан мувофиқи мақсад аст.

Айни замон оид ба масъалаи ҷавобгарии маъмури дар илми ҳуқуқи Тоҷикистон тамоман кам тадқиқот бурда шудааст. Барои фаҳмидани масъалаи мазкур хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи маъмуриро дар Тоҷикистон даврандӯ намудан зарур аст:

Ф. Тоҳиров дар тадқиқоти илмии худ масъалаи ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи маъмури Тоҷикистони мухторро тадқиқ намуда, онро ба ду давра ҷудо намудааст:

1. Ташаккули ҳуқуқи маъмури ҷумҳури (аз тақсими милли – давлати Осиеи Миёна ва ташкили ҚМШС Тоҷикистон то анҷумани муассисони Шӯрои Тоҷикистон, ё қадре васеътар то қабули Конституцияи ҚШС Ўзбекистон моҳи марти соли 1927), тартиби ташкилу кори мақомотҳои марказии идораи давлатӣ дар шакли комиссариатҳои халқӣ ва дигар муассисаҳои идораҳои марказии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, инчунин мақомотҳои маҳаллии идораи давлатии ҷумҳури.

2. Инкишофи ҳуқуқи маъмури ҷумҳури дар асоси Конституцияҳои ҚШС Ўзбекистон ва ҚМШС Тоҷикистон (аз қабули Конституцияи ҚШС Ўзбекистон то ба ҷумҳурии иттифоқӣ ташкил ёфтани ҚМШС Тоҷикистон 5 декабри соли 1929), ки дар натиҷа мақомотҳои идораи давлатӣ ҳуқуқи нав пайдо карда инкишоф ёфтанд ва баъдан ба мақомотҳои дахлдори идораи давлатии ҚШС Тоҷикистон табдил дода шуданд [1, с. 176].

Қайд кардан зарур аст, ки дар давраи аввал воқеан ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияти ҷумҳури ниҳоят душвор буд, ҳанӯз бедодигарии боқимондаҳои босмачигарии ақсулинқилобӣ ва ақсулинқилобии берунӣ давом дошт. Мақомотҳои марказии идоракунии давлатӣ ва мақомотҳои маҳаллии идоракунии давлатӣ ҳамакунан таъсис ёфта буданд.

Масалан, Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ дар асоси қарори Кумитаи инқилобӣ аз 18 декабри соли 1924 таъсис дода шуд. Чун дигар мақомотҳои давлатӣ Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ фаъолияти худро дар шароитҳои ниҳоят душвори норасоии кадрҳои маҳаллӣ, бино ва маводҳои зарурии конселярӣ шурӯъ намуд, ки ин на танҳо ба қафомонии қор оварда расонид, балки сади роҳи ҳалли масъалаҳои ҳаррӯзаи фаъолияти хизматӣ гардид [2, с. 54].

Мақомоти марказии идоракунии давлатӣ аз комиссариатҳои халқии муттаҳида иборат буд [1, с.170], ки онҳо мақомоти мустақили марказии идораи соҳавӣ ба ҳисоб мерафтанд. Комиссариатҳои халқии муттаҳида ба КИМ- и Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон ва ШКХ ҚМШС Тоҷикистон тобеъ буда, дар фаъолияти худ дастурҳои ШКХ-и ҳамноми ИҚШС ва ҚШС Ўзбекистонро амалӣ месохт.

Ба комиссариатҳои халқии муттаҳида дохил мешуданд:

1. Комиссариати халқии савдо ва саноат;
2. Комиссариати халқии меҳнат;
3. Комиссариати халқии молия;
4. Комиссариати халқии инспексияи коргару

деҳқон;

5. Раёсати омили марказӣ;

Ноғуфта намонад, ки дар баробари комиссариатҳои халқии муттаҳида комиссариатҳои халқии ғайримуттаҳида низ амал мекарданд.

Дар фарқият аз комиссаритаҳои халқии муттаҳида комиссариатҳои халқии ғайримуттаҳида танҳо ба КИМ- и Шӯроҳо ва ШКХ ҚМШС Тоҷикистон тобеъ буданд.

Ба комиссариатҳои мазкур дохил мешуданд:

1. Комиссариати халқии адлия;
2. Комиссариати халқии маориф;
3. Комиссариати халқии тандурустӣ;
4. Комиссариати халқии зироаткорӣ;
5. Раёсати хоҷагии обдорӣ [3, с. 272].

Лозим ба ёдоварист, ки дар ин давра интизоми меҳнатии хизматчиёни идораву муассисаҳо қаноаткунанда набуда, вазъияти умумии истехсоли меҳнатӣ ва интизоми хизмати хизматчиёни комиссариатҳои халқӣ, раёсат ва дигар муассисаҳои давлатӣ дар сатҳи зарури қарор надошт. Рӯзи қорӣ ба кадрҳои қорӣ пурра истифода бурда намешуд. Махсусан ба қор дероии оммавии мунтазами хизматчиён аз ҷумла қормандони масъул ва барвақт баромада рафта аз қор ба чашм бисёр мерасид. Дар бисёри комиссариатҳо, идораву муассисаҳои интизоми хизмати қатъӣ вучуд надошта, хизматчиён нисбати қор бе

масъулияти зоҳир намуда, кувваи худро пурра ба истеҳсолот равона намасохтанд. Дар баробари ин, дар баъзе ҳолатҳо роҳбарият барои бартараф намудани ин камбудихо ягон чора намеандешид [4, с. 15].

Бар замми ин ҳанӯз баъзе аз гурӯҳҳои босмачихо дар баъзе аз ноҳияҳои Тоҷикистон қатлу ғоратро идома медоданд. Новобаста аз он, ки ҳукумат ба саркардаҳои гурӯҳҳои босмачигарӣ як қатор имтиёзҳо дод, онҳо на танҳо силоҳҳои худро насупорида, гурӯҳҳои худро пароканда накарданд, балки кирдорҳои ғоратгаронаи худро идома дода, думболагири ақидаҳои ақсулинқилобӣ (хориҷи) – и худ буда, бо ин амалашон ба инкишофи мӯътадили соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи Тоҷикистони Мухтори Шӯравии Советии Сотсиалистии ҷавон таҳдид мекарданд [4, с. 23].

Албатта омилҳои дар боло номбаршуда ба ҷараёни ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, алахусус қонунгузори соҳаи ҳуқуқи маъмури таъсири манфии худро гузошт.

Аз ин рӯ бо мақсади дар муддати кӯтоҳтарин несту нобуд кардани босмачигарӣ ва фароҳам овардани шароити мӯътадили қорӣ ва зиндагии осоиштаи мардуми шӯравӣ, Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон чунин қарор қабул намуд:

1. Худуди вилоятҳои Душанбе ва Қурғонтеппа пурра ба ҳолати ҳарбӣ гузаронида шаванд [4, с. 15].

Айнан чунин санад аз ҷониби Комитети иҷроияи мақазии олии ҚШФСР моҳи августи соли 1922 қабул шуда буд, ки ҳадаф аз ба тасвиб расонидани он ин ҷудонигоҳдории нафароне, ки дар баромадҳои ақсулинқилобӣ иштирок намуда буданд ва нисбати чунин ашхос ҷавобгарӣ дар намуди бадарғакунии маъмури муқаррар намуд [5, с. 27].

Мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии он солҳо Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон дар низоми давлатдорӣ мақоми маҳсус дошт. Кумита 26 ноябри соли 1924 таъсис ёфта, он дар ташаққули давлати миллии шӯравии тоҷик нақши назаррас бозидааст.

Аз ҷониби Кумитаи Инқилобӣ дар ин давра қарорҳои ҳуқуқии гуногун вобаста ба самтҳои алоҳидаи хоҷагии халқ қабул карда шуд, ки он ҳуқуқи сотсиалистиро дар ҷумҳури инъикос мекард. Кумитаи инқилобӣ ҳамчун ҳокимияти революционии синфи заҳматкаш то моҳи декабри соли 1926 арзи ҳастӣ намудааст [6, с. 1].

То қабул шудани Конституцияи ҚМШС Тоҷикистон соли 1929 сохти давлатӣ ва ҷамъиятии ҷумҳури бо Конституцияи якуми ИҶШС (соли 1924) ва Конституцияи ҚШС Ўзбекистон (соли

1927), инчунин бо дигар қарордодҳои қабулкардаи Кумитаи инқилобӣ, анҷумани Шӯроҳо ва КИМ – и ҚМШС Тоҷикистон танзим карда мешуд.

Барои ҚМШС Тоҷикистон Конституцияи ҚШС Ўзбекистон, ки 30 марти соли 1927 дар анҷумани дуҷуми Шӯроҳои Ўзбекистон қабул шудааст, сарчашмаи муҳим ба ҳисоб рафта, он вазъи ҳуқуқии Тоҷикистони мухторро дар ҳайати худ мустақкам намуд. Конституцияи ҚШС Ўзбекистон сохти механизми давлатӣ, ҳадду андозаи ҳуқуқҷодкунии мақомотҳои олии ҳокимияти давлатӣ ва идораи ҚМШС Тоҷикистонро муайян карда, барои қонунгузори ҷумҳурии мухтор то қабул шудани Конституцияи он заминаи ҳуқуқӣ гузошт.

Яке аз воқеаҳои муҳим дар ҳаёти сиёсии халқи тоҷик ин қабули Конституцияи нахустини худ санаи 28 апрели соли 1929 ба шумор меравад [7, с. 35-49]. Ақнун ҚМШС Тоҷикистон ҳокимияти худро мустақилона амалӣ намуда, соҳибистиклолии он танҳо дар доираи муқаррароти Конституцияи ИҶШС ва ҚШС Ўзбекистон маҳдуд карда шуда буд.

Комитети Иҷроияи Марказии Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон (минбаъд КИМ ҚМШС Тоҷикистон) расман дар Конституция ҳамчун мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ эътироф шуда, ҳокимияти қонунгузор, амрдиҳанда ва назоратӣ пурра ба ваколати он дода шуд.

Маҳз ҳамин солҳо аввалин ҳуҷҷате, ки ҷавобгарии маъмуриро расман дар Тоҷикистон муқаррар намуда буд, ин Қарори Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Комиссарони Халқии ҚМШС Тоҷикистон аз 21 июни соли 1928 «Оид ба тасдиқ намудани Низомнома дар бораи қарорҳои ҳатмӣ баровардани кумитаҳои иҷроияи Маҳаллӣ ва Шӯроҳои шаҳрӣ ва дар бораи ҷазои маъмури додан барои вайрон кардани онҳо» ба ҳисоб мерафт [8, с. 110]. Яъне ин давраи аввалини инкишофи қонунгузори Тоҷикистон оид ба ҷавобгарии маъмури ба ҳисоб мерафт. Вале бояд хотиррасон намуд, ки Тоҷикистон он замон ҳамчун давлати мухтор дар ҳайати Ўзбекистон қарор дошт. Санади номбурда то соли 1933 амал кардааст.

Бояд иброн намуд, ки санади мазкур мафҳуми ҳуқуқвайронкунии маъмуриро надода буд. Танҳо кирдорҳоеро, ки ҳуқуқвайронкунии маъмури ба ҳисоб мерафтанд номбар карда [8, с. 112], фасли 2 банди 14 Низомнома муқаррар намуда буд, ки барои вайрон намудани қарорҳои ҳатмӣ яке аз ин ҷазоҳо татбиқ карда мешавад:

- огоҳӣ
- ҷарима

- корҳои маҷбури [8, с. 114].

Давраи дуоми таърихи таҳаввулоти ҷавобгарии маъмури аз соли 1933 бо қабули Қарори КИМ ва ШКХ Тоҷикистон аз 11 ноябри соли 1933 № 236 «Оид ба тасдиқ намудани Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комичроияҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмури кашидан барои вайрон намудани онҳо» оғоз мегардад [9, с. 157].

Санади мазкур дар ҳоле қабул карда шуд, ки аллакай санаи 5 декабри соли 1929 бо қарори КИМ ИҶШС, Тоҷикистон аз мухторияти ҶШС Ўзбекистон баромада, миёни давлатҳои иттиҳод ҳамчун ҶШС Тоҷикистон шинохта шуд.

Ғайр аз ин, дар ин давра анҷумани 4 Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон санаи 25 феввали соли 1931 Конститутсияи нави Тоҷикистонро қабул намуд. Акнун тибқи Конститутсияи нави амалкунанда ҳамаи ҳокимият дар Тоҷикистони шӯравӣ ба дасти синфи коргару деҳқон ва аскарони сурх гузашта, мақомоти олии ҳокимият анҷумани Шӯроҳои коргару деҳқон эътироф гардид.

Бори аввал ҷавобгарии маъмури нисбати корхона, муассиса ва ташкилотҳо муқаррар карда шуд, ки ин яке аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи ҷавобгарии маъмури дар ин давра буд. Қобилияти ҷавобгарии шахси мансабдор расман мустақам карда шуд. Акнун шахсони мансабдор ҳамчун субъекти мустақили ҷавобгарии маъмури баромад мекарданд. Ҷавобгарии маъмури нисбати шахсони мансабдор дар сурате татбиқ мегардид, ки агар охири ӯҳдадорҳои бар дӯши онҳо воғузоршударо ба таври дахлдор иҷро намекарданд.

Бояд қайд кард, ки маҳз ҳамин солҳо нисбати коригарони корхона, муассиса ва ташкилотҳо барои иҷро накардани ӯҳдадорҳои хизматишон бо тартиби хизмати ҷавобгарии интизомӣ муқаррар шуда буд. Меъёри мазкур дар қисми 1 Қарори КИМ ва ШКХ Тоҷикистон аз 11 ноябри соли 1933 № 236 «Оид ба тасдиқ намудани Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комичроияҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмури кашидан барои вайрон намудани онҳо» дарҷ гардида буд. Азҷумла дар сарҳати 1 қисми 1 қарори номбурда чунин оварда шудааст: «комичроияҳои маҳаллӣ ва шӯроҳо, инчунин президиумҳои онҳо ҳуқуқ доранд дар худудҳои дахлдор қарорҳои ҳатмӣ ба тасвиб расонида, дар онҳо барои тамоми аҳоли, гурӯҳи алоҳида, корхона, муассиса ва ташкилотҳо ин ва ё он ӯҳдадориро муайян намоянд, ки риоя накардани он боиси ҷавобгарӣ бо тартиби маъмури

ва ё дар ҳолатҳои дахлдор бо тартиби хизмати мегардад» [9, с. 157].

Барои исботи гуфтаҳои боло қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС - ро аз 7 июли соли 1932 № 42/904 «Оид ба ҷавобгарии коригарони корхона, муассиса, ташкилот ва дастгоҳи идоракунӣ барои вайрон намудани қоидаҳои умумӣ ва зиддисӯхтории ҳифзи биноҳои хизмати, иншоотҳо ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳои хизмати дар онҳо» мисол меорем. Коригарони мазкур дар сурате ба ҷазои интизомӣ гирифта карда мешуданд, ки агар роҳбарият пешакӣ риояи қоидаҳои умумӣ ва махсуси бехатарӣ аз сӯхторро дар биноҳои хизмати, иншоотҳо ва тартиби нигоҳдории ҳуҷҷатҳои хизмати ро ба онҳо эълон мекард.

Ногуфта намонад, ки дар сурати аз ҷониби шахси мансабдор татбиқ накардани ҷазои интизомӣ нисбат ба зертобеи худ, ки қоидаҳои дар боло номбаршударо вайрон намудааст, нисбати шахсони мансабдор ҷазоҳои интизомии зерин татбиқ мешуд.

а) танбех;

б) танбеҳи қатъӣ;

в) ҷарима ба маблағи 200 рубл;

г) ба мӯҳлати то як сол ба вазифаи пастар гузаронидан;

д) озод кардан [10, с. 142].

Яке аз хусусиятҳои асосии системаи ҷазоҳои он солҳо дар он буд, ки барои кирдори интизомӣ ҷарима татбиқ мешуд [10, с. 143]. Ҷазо аз ҷониби роҳбари муассиса, муовини ӯ ё шахсе, ки бевосита ба ин кор ваколатдор шудааст, таъин карда мешуд.

Дар алоқамандӣ ба гуфтаҳои боло бояд гуфт, ки риояи талаботи бехатарии ҷамъиятӣ дар корхонаҳои истехсолӣ ва тичоратӣ аниқтараш риояи қоидаҳои бехатарӣ аз сӯхтор, қоидаҳои нигоҳдории моддаҳои даргиранда ва ғ., яке аз масъалаҳои муҳим дар Тоҷикистони шӯравӣ ба шумор рафта, комичроияҳои маҳаллӣ ва шӯроҳо инчунин президиумҳои онҳо ҳуқуқ доштанд барои риоя накардани ин талаботҳо ҷавобгарии маъмури муқаррар намоянд.

Барои исботи нуктаҳои қайдшуда ба Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комичроияҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмури кашидан барои вайрон кардани онҳо» аз 11 ноябри соли 1933 № 236 назар меафканем. Тибқи банди 18 фасли 2 санади мазкур барои вайрон кардани қарорҳои ҳатмӣ бо тартиби маъмури яке аз ҷазоҳои зерин татбиқ карда мешуд:

1. Огоҳӣ;

2. Ҷарима;

3. Корҳои маҷбури [9, с. 157].

Агар мо чазоҳои мазкурро бо Низомнома «Дар бораи қарорҳои ҳатмӣ баровардани Кумитаҳои иҷроияи маҳаллӣ ва Шӯроҳои шахрӣ ва чазои маъмури додан барои вайрон кардани онҳо», аз 21 юни соли 1928 қиёс карда бароем, мебинем, ки дар қисмати татбиқи чазо бо тартиби маъмури айнан ҳамин се чазои дар боло номбаршуда ҳамон солҳо амал мекард [8, с. 114]. Масалан, дар банди 14 фасли 2 санади мазкур чунин муқаррар шудааст: «дар сурати вайрон кардани қарорҳои ҳатмӣ чазоҳои зерини маъмури татбиқ карда мешавад»: а) огоҳӣ, б) ҷарима, в) корҳои маҷбури [8, с. 114].

Аз ин бармеояд, ки аз соли 1928 то соли 1933 чазоҳои маъмури бе тағйир мондаанд.

Дар қисмати ҳадди ниҳии ҷаримаи маъмури дар санадҳои номбаршуда низ ягон меъёр тағйир наёфта буд. Масалан, агар дар банди 16 боби 2 Низомнома «Дар бораи қарорҳои ҳатмӣ баровардани Кумитаҳои иҷроияи маҳаллӣ ва Шӯроҳои шахрӣ ва чазои маъмури додан барои вайрон кардани онҳо» аз 21 юни соли 1928 ҳадди ниҳии ҷаримаҳои маъмури, ки бо қарорҳои ҳатмии комитетҳои иҷроияи вилоятӣ ва шӯроҳои округӣ ба андозаи на зиёда аз 100 рубл ва ё 1 моҳ корҳои маҷбури муқаррар шуда буд [8, с. 115], айнан ҳамин гуна чазо бо ҳамин андоза дар банди 19 фасли 2 Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комитетҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмури кашидан барои вайрон кардани онҳо» аз 11 ноябри соли 1933 № 236 муқаррар шуд буд [9, с. 155].

Вале дар Низомномаи охирин барои вайрон намудани қарорҳои ҳатмии шӯроҳои ҷамоат ва президиумҳои онҳо ҳадди ниҳии ҷаримаи маъмури то 10 рубл ва корҳои ҳатмӣ то 5 рӯз муқаррар шуда буд, дар ҳоле, ки дар Низомномаи якум барои вайрон намудани қарорҳои ҳатмии комитетҳои иҷроияи ноҳиявӣ ва шӯроҳои шахрӣ инчунин дигар шахрҳо ҷарима ба андозаи на зиёда аз 50 рубл ва ё 2 ҳафта корҳои маҷбури пешбинӣ шуда буд.

Дар ин давра чазои огоҳӣ нисбати на ҳама, балки нисбати ҳуқуқвайронкунандагон татбиқ мегардид, ки онҳо аз табақаи синфи коригар буданд. Нисбати синфи коригар ба шарте ин намуди чазо татбиқ мегардид, ки агар кирдор қамаҳамият буда, ҳуқуқвайронкунанда аз меъёрҳои қонун на онқадар боҳабар мешуд. Ҳангоми муайян намудани намуд ва андозаи чазо мақомоте, ки онро татбиқ мекард, ҳатман бояд ба инбат мегирифт, ки ҳуқуқвайронкунанда аз кадом табақаи ҷамъият аст, вазъияти моддии ӯ чи гуна

аст, шуурнокии ӯ дар кадом сатҳ қарор дошта, ҳуқуқвайронкунии содирнамудаи ӯ ба ҷамъият чи хавф дорад.

Савол ба миён меояд, ки синфи коригар кист ва аз кӣҳо иборат мебошанд. Барои чи чазои огоҳӣ маҳз нисбати ин табақаи ҷамъият татбиқ мегардид.

Бояд ёдовар шуд, ки пас аз пурра барқарор намудани ҳокимияти шӯравӣ ва нест кардани босмачигарӣ дар ҳудуди Тоҷикистони шӯравӣ иқтисодии кишвар пурра хароб гардида буд. Дар ҳамин айём ҳукумати шӯравӣ барои раҳои аз ин бӯҳрон, нақшаи дуҷуми панҷсолаи инкишофи хоҷаги халқи ИҚШС - ро (с.1933 – 1937) қабул намуда буд, ки он ба давраи дуҷуми инкишофи қонунгузорӣ оид ба ҷавобгарии маъмури дар Тоҷикистон рост омада буд. Маҳз заҳмату меҳнати шабонарӯзии синфи коригару деҳқон буд, ки давлати шӯравиро ба яке аз имерияҳои бузурги саноатӣ иқтисодӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ расида буд.

Синфи коригар асосан аз шахрвандони одие иборат буданд, ки дар заводу фабрикаҳо, кони ангишт, корхонаи металлҳои ранга, мошинбарорӣ ва дигар соҳаи истехсолот фаъолият мекарданд [11, с. 323].

Яке аз чазоҳои асосӣ дар ин давра ин корҳои маҷбури ба шумор мерафт, ки ҳамчун ҷораи таъсиррасонӣ нисбати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ мегардид. Бояд гуфт, ки ба монанди давраи аввал корҳои маҷбури ба ҷарима ва огоҳӣ иваз карда намешуд, вале иваз намудани ҷарима ба корҳои маҷбури мумкин буд, дар сурате, ки агар ҳуқуқвайронкунанда имконияти супоридани ҷаримаро надошт.

Яке аз хусусиятҳои ҷавобгарии маъмури дар давраи баррасишаванда аз он иборат буд, ки барои дида баромадани парвандаҳо оид ба вайрон намудани қарорҳои ҳатмӣ ва татбиқи чазои маъмури комиссияҳои дахлдор дар назди комитетҳои ВМКБ, комитетҳои ноҳиявӣ ва шӯроҳои шахрӣ таъсис дода мешуд.

Комиссияҳои мазкур аз ҳайати зерин иборат буд: сардори раёсати милитсияи дахлдор ба ҳайси раис, аъзоҳои шӯъбаҳои маъмури-ҳуқуқии комитетҳои маҳаллӣ ва шӯроҳо ва дар ҷойҳои, ки агар ин шӯъбаҳо ташкил нашуда буданд, аъзоҳои ин комитетҳои маҳаллӣ ва шӯроҳо ба ҳайси аъзои комиссия баромад мекарданд. Комиссияҳо оид ба татбиқи чазои маъмури дар асоси Низомномаи махсус, ки аз тарафи Комиссариати адлия дар мувофиқа бо Сарраёсати милитсияи ҚШС Тоҷикистон ба тасвиб расонида мешуд, амал мекарданд.

Барои мисол натиҷаи протоколи ҷаласаи Комиссияи маъмури назди Шӯрои шахрии шахри Сталинободро аз 24 январӣ соли 1934 дида

мебароём. Чаласа зери роҳбарии раискунанда Абдурахмонов, аъзоён: Минаев аз шуъбаи 1 милитсия, Ҷусовитин аз шуъбаи 2 милитсия ва ҳуқуқшинос – машваратчии шӯрои шаҳрӣ Фелелов дида мебароём. Дар чаласаи мазкур аз ҷониби комиссия 14 протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбати шахсони масъули ҷойҳои хуроки умумӣ ба монанди ҷойхона ва тарабхона барои вайрон намудани қойдаҳои санитарии эпидемиологӣ баррасӣ гардида, охири ба андозаи 25 рубл, 50 рубл, 75 рубл ва то 100 рубл ҷарима карда шуданд [12, с. 45-46].

Вобаста ба мӯҳлати амали қарорҳои ҳатмӣ дар ин давра ҳаминро бояд иброн дошт, ки қарорҳои ҳатмӣ ба мӯҳлати на зиёда аз ду сол аз рӯзи мавриди амал қарор гирифтани онҳо амал мекарданд. Дар тафовут нисбат ба давраи аввали таҳаввулоти ҷавобгарии маъмурӣ мӯҳлати амали қарорҳои ҳатмӣ як сол муқаррар шуда буд.

Бо қарорҳои алоҳидаи комичроияҳои ВМКБ, шуроҳои шаҳрию ноҳиявӣ ҳуқуқи тадбиқ намудани ҷазо дар намуди огоҳӣ ва ҷарима ба андозаи то 5 рубл ва дар сурати насупоридани ҷарима то 3 рубл ба қарорҳои маҷбури қалб намудан ба сардори раёсати вилояти милитсияи ВМКБ, раёсати ноҳиявии милитсия ва сардорони шуъбаҳои шаҳрии милитсия дода мешуд.

Дар шаҳрҳои калон ба монанди Сталинобод ва Хучанд бо қарорҳои ҳатмии шуроҳои шаҳрӣ ҳуқуқи тадбиқ намудани ҷазо дар намуди огоҳӣ ва ҷарима ба андозаи то 10 рубл ё иваз намудани ҷарима ба қарорҳои маҷбури ба мӯҳлати то 5 рубл дар сурати насупоридани он, ба сардори раёсати шаҳрии милитсия ва сардорони шуъбаҳои милитсия дода мешуд.

Барои вайрон кардани қарорҳои ҳатмие, ки қойдаҳои гаштугузор дар куча ва тартиботро дар ҷамъият муқаррар менамоянд, тадбиқ намудани ҷазо дар намуди ҷарима ба ваколати шахсоне дода мешуд, ки бевосита иҷрои қарорҳои ҳатмиро назорат мекарданд. Масалан, барои вайрон намудани қойдаҳои гаштугузор дар шаҳрҳои Сталинобод ва Хучанд дар ҳаҷми на зиёда аз 3 рубл, дар шаҳрҳои дигар бошад на зиёда аз 1 рубл таъин мешуд.

Шуроҳои ҷамоат ва президиумҳои онҳо низ ҳуқуқи таъин намудани ҷазоро дар намуди огоҳӣ, ҷарима ба андозаи 10 рубл ва қарорҳои маҷбури ба мӯҳлати то 5 рубл барои вайрон намудани қарорҳои ҳатмие, ки дар ҳудуди муайян амал мекарданд, доштанд. Ҳуқуқвайронкунанда метавонист дар протокол имзо нагузорад ва сабаби рад намудан аз имзогузори дар протокол дарҷ намояд, вале ин ҳолат наметавонист сади роҳи фиристодани

протокол ба мақомотҳои тадбиқкунандаи ҷазои маъмурӣ шавад.

Нисбати шахсе, ки қарорҳои ҳатмиро вайрон намудааст протокол тартиб дода мешуд. Протокол аз ҷониби қарордони милитсия, аъзоёни шуроҳои иҷроӣ деҳшуро ва дигар шахсони мансабдор, ки ин ҳуқуқро доштанд, тартиб дода мешуд. Протокол аз ҷониби шахси тартибдиҳанда ва ҳуқуқвайронкунанда имзо карда мешуд.

Дар сурате, ки ҳуқуқвайронкунанда аз имзо мондан дар протокол саркашӣ мекард ва ё оид ба мазмуни протокол ихлоси норозигӣ баён мекард, инчунин дар сурати набудани ҳуқуқвайронкунанда ва бесавод будани ӯ, барои имзо кардани протокол шохидон даъват карда мешуданд.

Мутобиқи қ. 1, 2 банди 29 Низомнома «Дар бораи аз ҷониби қарорҳои ҳатмӣ ва ба Шуроҳои қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидан барои вайрон кардани онҳо» аз 11 ноябри соли 1933 № 236 дар сурати аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ ва уҳдадорони ҳарбие, ки дар сафи қарорҳои ҳатмӣ армияи сурх қарор доштанд, қарорҳои ҳатмӣ вайрон карда мешуд, протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ тартиб дода шуда, барои баррасӣ ва тадбиқи ҷазои интизомӣ ба қарордони қисмҳои ҳарбии дахлдор фиристода мешуд [9, с. 157].

Аз таҳлили меъёри мазкур бармеояд, ки дар давраи дуҷуми таҳаввулоти ҷавобгарии маъмурӣ уҳдадорони ҳарбӣ яъне, шахсоне, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доштанд, барои содир намудани қарорҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз руи оиннома ва низомномаҳои ҳарбӣ ба ҷавобгарӣ кашидан мешуданд.

Вобаста ба ҳар як парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки аз ҷониби мақомотҳои ваколатдор баррасӣ карда мешуд, қарорҳои дахлдор қабул карда мешуд. Ногуфта намонад, ки дар қ. 2 банди 30 Низомнома «Дар бораи аз ҷониби қарорҳои ҳатмӣ ва ба Шуроҳои қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидан барои вайрон кардани онҳо» аз 11 ноябри соли 1933 № 236 масъалаи мӯҳлати баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз лаҳзаи содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ як моҳ муқаррар шуда буд. Агар дар ҳаҷми мӯҳлат қарори дахлдор вобаста ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ қабул карда намешуд, парванда қатъ карда мешуд [9, с. 157].

Дар давраи баррасишаванда парвандаҳо оид ба вайрон намудани қарорҳои ҳатмие, ки ба суд барои баррасӣ фиристода мешуданд дар он ҳуқуқвайронкунанда бо тартиби маъмурӣ ба

жавобгарӣ кашида намешуд, ба истисноӣ ҳолатҳое, ки агар ин парванда аз ҷониби суд барои дида баромадан ба таври маъмури баргардонидани мешуд.

Банди 13 Низомнома «Дар бораи аз ҷониби комичроияҳои маҳаллӣ ва Шӯроҳо қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ ва ба ҷавобгарии маъмури кашидан барои вайрон кардани онҳо» аз 11 ноябри соли 1933 № 236, чунин муқаррар намуда буд, ки дар ҳар як қарори ҳатмӣ барои вайрон намудани меъёрҳои он, бо тартиби *маъмури ва судӣ* бояд ҷавобгарӣ пешбинӣ шуда бошад. Бо тартиби судӣ дар сурате татбиқ мегардид, ки агар он дар Кодекси ҷиноятӣ амалкунандаи ҚШС Тоҷикистон муқаррар карда мешуд. Дар инҷо ҷавобгарӣ бо тартиби судӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ дар назар дошта шудааст.

Қарор оид ба таъин намудани ҷазои маъмури дар мӯҳлати на дертар аз 2 моҳ аз лаҳзаи қабул намудани қарор оид ба таъин намудани ҷазои маъмури ба ҳуқуқвайронкунанда супорида мешуд.

Дар ҳолате, ки қарор дар мӯҳлати муқарраргардида ба ҳуқуқвайронкунанда супорида нашавад, он қувваи қонуниашро аз даст медиҳад ва парванда қатъ мегардид.

Чун қойда ҷаримаи маъмури дар мӯҳлати на дертар аз 15 шабонарӯз аз рӯзи супоридани қарор оид ба таъин намудани ҷаримаи маъмури, аз ҷониби ҳуқуқвайронкунанда дар муассисаи давлатии бонки ҚШС, шуъбаи молиявии кумитаи иҷроияи маҳаллӣ, шурои ҷамоат, дигар муассиса ё шахсе, ки ҳуқуқи қабул намудани маблағро дошт, супорида мешуд.

Чун давраи аввали таҳаввулоти ҷавобгарии маъмури агар дар мӯҳлати муқарраргардида ҷаримаи маъмури супорида намешуд он ба қорҳои маҷбури иваз карда мешуд ва ё аз ҷониби мақомотҳои ваколатдор ба тариқи маҷбури рӯёнида мешуд. Ба тариқи маҷбури рӯёнидани ҷаримаи маъмури бо роҳи мусодири молумулкӣ амалӣ карда мешуд. Бояд қайд намуд, ки ба тариқи маҷбури аз ҳисоби музди маош рӯёнидани ҷаримаҳои маъмури, ки нисбати синфи коригар таъин карда мешуданд манъ буд [9, с.154]. Мазмуни меъёри мазкур аз он шаходат медиҳад, ки нисбати синфи коригар ҳатто дар масъалаи ба тариқи маҷбури рӯёнидани ҷаримаи маъмури низ ҳуқуқати шӯравӣ имтиёзҳо муқаррар намуда буд, ки ин албатта ҳилофи принсипи баробарии ҳама дар назди қонун ба ҳисоб меравад.

Дар хусуси шахсоне, ки нисбати онҳо ҷазо дар намуди қорҳои маҷбури таъин карда мешуд, онҳо барои адои ҷазо ба бюро ё шуъбаи қорҳои маҷбури дастрас карда мешуданд. Дар он шахр, ноҳия ва ҷамоате, ки бюро ё шуъбаи қорҳои

маҷбури мавҷуд набуд, ба ихтиёри ҳуди комичроияҳо ва шӯроҳо супорида мешуд. Лозим ба ёдоварист, ки қорҳои маҷбури дар ҷойи қор ва ё ҷойи зиндагии ҳуқуқвайронкунанда амалӣ карда шуда, дар ҳолатҳои истисноӣ дар дигар ҷойҳо ҳам вале на дуртар аз 10 километр аз ҷойи зиндагии ҳуқуқвайронкунанда амалӣ карда мешуд [9, с.154].

Дар сурати имконнопазир будани иҷрои ҷорай ҷазои маъмури дар қарор нишондодашуда раиси комиссияи дахлдор, ки ҷазоро таъин намудааст метавонад онро тағйир ё бо дигар намуди ҷазо иваз намояд. Аз меъёри мазкур бармеоя, ки дар ин давраи таърихӣ таҳаввулоти ҷавобгарии маъмури иваз намудан ё тағйир додани ҷазои маъмури қорҳои маҷбури ба дигар намуди ҷазо имконпазир гардида буд [9, с.154].

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи қарорҳои ҳатмӣ оид ба татбиқи ҷавобгарии маъмури дар ин давра аз он иборат буд, ки он бояд дар давоми на бештар аз 5 рӯз аз рӯзи ба тасвиб расиданаш мавриди амал қарор мегарифт, дар ҳоле, ки дар давраи аввал он дар давоми на бештар аз 10 рӯз аз рӯзи интишор шуданаш мавриди амал қарор мегарифт.

Қарорҳои ҳатмӣ дарҳол на дертар аз 3 рӯз аз рӯзи ба имзо расониданашон ба прокурори маҳали дахлдор, прокурори ҷумҳури ва комичроияи поёни бояд фиристода мешуд, ки ин албатта яке аз хусусияти дигари қонунгузории маъмуриро дар самти татбиқ намудани ҷавобгарӣ ва ҷазои маъмури дар давраи мазкур таҷассум мекард.

Дар сурате, ки прокурори вилоятӣ ва прокурори шахрӣ қарорҳои ҳатмӣ ба унвони онҳо фиристодашударо ғайриқонунӣ меҳисобиданд, дар ин сурат онҳо ўҳдадор мешуданд, ки дар давоми 15 шабонарӯз ба комичроия ва шӯроҳое, ки қарорҳои мазкурро баровардаанд эътироз биёранд.

Комичроия ва шӯроҳо ўҳдадор мешуданд, ки эътирози мақомоти прокуратура дар давоми 5 шабонарӯз аз рӯзи қабул намудани он баррасӣ намуда, аз натиҷаи он прокурори эътирозовардари огоҳ созанд [9, с.155]. Агар дар давоми мӯҳлати пешбинишуда эътироз дида барои мада намешуд, амали қарори ҳатмӣ боздошта мешуд.

Дар фарҷоми сухан ҳаминро бояд қайд намуд, ки аз ҷониби муаллифон асосан ду давраи таҳаввулоти ҷавобгарии маъмури (солҳои 1928 – 1933) таҳқиқ карда шуда, таҳқиқот вобаста ба санадҳои меъёри – ҳуқуқии қабулшудаи ҳамон давра, ки ҷавобгарии маъмуриро муайян мекарданд, гузаронида шудааст.

Чи тавре, ки дар боло қайд намудем дар давраи дуҷуми таҳаввулот, ҷавобгарии маъмури

куллан тағйир ёфта, нисбат ба давраи аввали он, яъне соли 1928 хеле мукамал ёфт. Татбиқи дурусти ҷавобгарӣ ва ҷазои маъмурӣ сатҳи содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро он солҳо даҳчанд коҳиш дода, шахсони мансабдори корхона, муассиса ва ташкилот ҳамчун субъекти алоҳидаи ҷавобгарии маъмурӣ эътироф гардиданд.

Яке аз тағйиротҳои муҳим дар ин давраи таърихӣ таҳаввулоти ҷавобгарии маъмурӣ иваз намудан ё тағйир додани ҷазои маъмурии корҳои

маҷбурӣ ба дигар намуди ҷазо имконпазир гардида буд, ки ин амал дар давраи аввал имконнопазир буд.

Тағйироти дигар дар мӯҳлати амали қарорҳои ҳатмӣ дида мешавад, зеро, ки агар дар давраи аввал мӯҳлати амали онҳо аз рӯзи қабул як сол муқаррар шуда бошад, дар давраи дуюм ба мӯҳлати на зиёда аз ду сол аз рӯзи мавриди амал қарор гирифтани онҳо амал мекарданд.

Муқарриз: н.и.х., Каримзода У. К.

ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ РАЗВИТИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ТАДЖИКИСТАНА (1928-1991 ГГ.)

Ключевые слова: административная ответственность, административное наказание, административное правонарушение, КИМ ССР Таджикистана, СНК ССР Таджикистана, совет, постановление, обязательные решения.

Аннотация: В данной статье авторы в основном исследовали два основных периода развития института административной ответственности (1928-1933 годы) в Таджикистане. Следует отметить, что такая периодизация авторами обоснована в связи с принятием в те годы нормативно-правовых актов, устанавливавших административную ответственность.

Отмечается, что до распада Советской власти и обретения государственной независимости Республики Таджикистан (в 1991 году) институт административной ответственности пережил два исторических периода:

Первый период начинается с Постановления ЦИК и Совета Народных Комиссаров Таджикской АССР от 21 июня 1928 года «Об утверждении Положения о издании обязательных решений местных исполнительных комитетов и городских советов и о наложении административных наказания за их нарушение».

Второй период начался в 1933 году, то есть с принятием Постановления ЦИК и Совета Народных Комиссаров Таджикской ССР от 11 ноября 1933 года № 236 «Об утверждении Положения «О принятии обязательных к исполнению решений местными исполнительными органами». комитетов и советов и административная ответственность за их нарушение».

В статье рассматривается вопрос административной ответственности и административного наказания, проблемы и недостатки этих двух важных институтов в Советском Таджикистане. Само собой разумеется, что были изучены особенности административной ответственности в рассматриваемые годы, сопоставлены и представлены читателю недостатки и достижения в перечисленных нормативно – правовых актов. По мнению авторов, в Советском Таджикистане наступает еще один период развития административной ответственности, и исследования проблем третьего периода они проведут в последующих публикациях.

Гафурзода Далер Азалиш - старший преподаватель кафедры административного права и административной деятельности факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции, E-mail: dalergafurov88@mail.ru, Тел: (+992) 904-04-10-00.

Акрамзода Шукрона Мухаммади - старший преподаватель кафедры административного права и административной деятельности факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан, майор милиции, E-mail: Sufi-1986@mail.ru, Тел.: (+992) 900-09-04-69.

MAINS PERIODS OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE LEGISLATION OF TAJIKISTAN (1928-1991)

Key words: administrative responsibility, administrative punishment, administrative offense, CIM of the SSR of Tajikistan, Council of People's Commissars of the SSR of Tajikistan, council, resolution, binding decisions.

Abstract: In this article, the authors primarily examined two main periods of development of the institution of administrative responsibility (1928-1933) in Tajikistan. It should be noted that such periodization by the authors is justified in connection with the adoption in those years of regulations establishing administrative responsibility.

It is noted that before the collapse of Soviet power and the acquisition of state independence of the Republic of Tajikistan (in 1991), the institution of administrative responsibility experienced two historical periods:

The first period begins with the Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic dated June 21, 1928 "On approval of the Regulations on the issuance of binding decisions of local executive committees and city councils and on the imposition of administrative penalties for their violation."

The second period began in 1933, that is, with the adoption of the Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Tajik SSR dated November 11, 1933 No. 236 "On approval of the Regulations "On the adoption of binding decisions by local executive bodies." committees and councils and administrative liability for their violation."

The article discusses the issue of administrative responsibility and administrative punishment, the problems and shortcomings of these two important institutions in Soviet Tajikistan. It goes without saying that the features of administrative responsibility in the years under review were studied, the shortcomings and achievements in the listed normative legal acts were compared and presented to the reader. According to the authors, another period of development of administrative responsibility is beginning in Soviet Tajikistan, and they will study the problems of the third period in subsequent publications.

Gafurzoda Daler Azalsho - Senior Lecturer of the Department of Administrative Law and Administrative Activities, Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan E-mail dalergafurov88@mail.ru, Tel: (+992) 904-04-10-00,

Akramzoda Shukrona Muhammadi - Senior Lecturer of the Department of Administrative Law and Administrative Activities, Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Major, E-mail: Sufi-1986@mail.ru, Tel.: (+992) 900-09-04-69.

Рӯйхати адабиёт:

1. Фозил Тоҳиров. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, Душанбе, Ирфон, 1994. - с. 258
2. Розикзода А. Ш. Таърихи ташаккули ва фаъолияти милитсияи Тоҷикистон. Қисми 2 – Душанбе; «Ирфон» 2004.- с.361.
3. Фозил Таҳиров Хрестоматияи таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (солҳои 1917 – 1994). Душанбе: Дошниш, 2014. с.272.
4. БМД ҚТ, х.1, р.1, п.127, с.15.
5. МҚ ҚШФСР 1922 с. № 51. Ниг. Лунев А. Е. Ҷавобгарии маъмурӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ М., 1968. - с. 27.
6. БМД ҚТ. х.9, р.1, п.14, с.1.
7. БМД ҚТ. х.12, р.1, п.18, с.35- 49.
8. БМД ҚТ. х.10, р.1, п. 54, с.110.
9. БМД ҚТ. х.11, р.3, п.363, с.157.
10. Қарорҳои КИМ ва ШКХ ИҶШС аз 07 июли соли 1932 № 42/904. Ниг. Хазыков А.Г. Маҷмӯаи санадҳои меъёрӣ оид ба ҳуқуқи маъмурии советӣ. Мактаби олии 1964. – с.142.
11. Пашуто В. Т., Итенберг Б. С., Тарновский К. Н. Таърихи тасвиркардашудаи ИҶШС М.: «Мысль», 1980. - с. 491.
12. БМД Тоҷикистон. х.11, р.3, п.285, с.45-46.

Список литературы:

1. Фозил Тоҳиров. Развитие права в Таджикистане, Душанбе, Ирфон, 1994, с. 258
2. Розикзода А.Ш. История формирования и деятельности милиции в Таджикистане. Часть 2- Душанбе; «Ирфон» 2004, с.361.
3. Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917 – 1994 гг.) / Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, Заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Таҳиров. - Душанбе: Дониш, 2014. С-272.

4. ЦГА РТ, ф.1, оп.1, д.127, л.15.
5. СУ РСФСР 1922 г. № 51. Ниг. Лунев А.Е. Административная ответственность за правонарушение М., 1968. С. 27.
6. ЦГА РТ. Ф.9, оп.1, д.14, л.1.
7. ЦГА РТ. Ф.12, оп.1, д.18, лл.35- 49.
8. ЦГА РТ. Ф. 10, оп. 1, д.54, л. 110.
9. ЦГА РТ. Ф.11, оп.3, д.363, л.157.
10. Постановление ЦИК и СНК СССР от 7 июля 1932 г. № 42/904. Ниг. Хазыков А.Г. Сборник нормативных актов по советскому административному праву. Высшая школа 1964. С.142.
11. Иллюстрированная история СССР. Пашуто В. Т, Итенберг Б. С., Тарновский К. Н. и др.; Сост. Иллюстрированной части: Щапов Я. Н. и др. – 3 – е доп. Изд.- М.: Мысль, 1980. - С.491.
12. ЦГА РТ. Ф.11, оп.3, д.285, л.45-46.

List of literature:

1. Fozil Tokhirov. Development of law in Tajikistan, Dushanbe, Irfon, 1994, p. 258
2. Roziizoda A.Sh. History of the formation and activities of the police in Tajikistan. Part 2-Dushanbe; “Irfon” 2004, p.361.
3. Reader on the history of state and law of Tajikistan (1917 – 1994) / Compiled by: Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Honored Worker of Science and Technology of the Republic of Tajikistan F.T. Takhirov. - Dushanbe: Donish, 2014. С-272.
4. TsGA RT, f.1, op.1, d.127, p.15.
5. SU RSFSR 1922 No. 51. Nig. Lunev A.E. Administrative responsibility for an offense M., 1968. P. 27.
6. TsGA RT, f.9, op.1, d.14, p.1.
7. TsGA RT, f.12, op.1, d.18, pp.35-49.
8. TsGA RT, f.10, op. 1, d.54, p. 110.
9. TsGA RT, f.11, op.3, d.363, p.157.
10. Resolution of the Central Executive Committee and Council of People's Commissars of the USSR of July 7, 1932 No. 42/904. Nig. Khazykov A.G. Collection of normative acts on Soviet administrative law. Higher school 1964. P.142.
11. Illustrated history of the USSR. (Pashuto V.T., Itenberg B.S., Tarnovsky K.N. et al.; Compiled by: Illustrated part: Shchapov Ya.N. et al. - 3rd additional edition. - М.: Mysl, 1980.- P.491.
12. TsGA RT, f.11, op.3, d.285, p.45-46.

ТАЛАБОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

- насаб, ном ва номи падари муаллиф / муаллифон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
- номи пурраи мақомот – вазифа, рутба, унвони илмӣ, (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
- почтаи электронии муаллиф / муаллифон (телефон барои тамоси муҳаррирон);
- акси муаллиф дар формати JPEG.

2. НОМИ МАҚОЛА

Бо ҳарфҳои калон дар маркази сатр бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

3. КАЛИДВОЖАҲО

На камтар аз 7 вожа бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд. Калидвожаҳо ё ибораҳо аз якдигар бо аломати нуқтавергул (;) ҷудо карда мешаванд.

4. АННОТАТСИЯ

Дар ҳаҷми аз 7 то 10 сатр бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

5. БАХШҲОИ МАВЗУӢ

Нишон додани индекси КУД (тибқи талаботи амалкунандаи тахассусии кормандони илмӣ).

6. ОРОИШИ МАТН

Доираи саҳифа: 1,25 см. аз чап, 2 см. аз рост, 2 см. аз боло ва 2 см. аз поён.

Шрифт: Times New Roman 12 кгл.

Фосила: 1.

Сарҳат: 1 см.

Ориентация: китобона, бе гузоштани саҳифа, бе кӯчонидан аз сатр ба сатр, истиноди библиографӣ ба сарчашма дар дохили матн, бо ишораи рақамҳо дар дохили қавси кунҷӣ: [1]. Агар саҳифа дошта бошад: [1, с. 12]. Такрори истинод бо ишораи рақами истиноди қаблӣ ва рақами саҳифаи нав меояд.

Матн: баробаркунӣ – по ширине.

Ҳаҷми мақола: на камтар аз 7 саҳифа (барои мақолаи илмӣ).

7. РҶҲАТИ АДАБИЁТ

Рӯйхати адабиёт бояд дар мутобиқат бо стандартҳои давлатии Иқтисоди библиографӣ мураттаб гардад. Рӯйхати адабиёт бояд на камтар аз 5 номгуи адабиёти илмӣ бошад. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ пешниҳод мегардад.

ЭЗОҲ: Ҳамаи мақолаҳо, ки бо забони русӣ ва англисӣ пешниҳод мегарданд, аз системаи Антиплагиат гузаронида мешаванд. Ҳиссаи матни асли набояд аз 60% кам бошад.

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- фамилия, имя, отчество автора / авторов (на таджикском, русском и английском языках);
- полное название организации – должность, звание, ученая степень (на таджикском, русском и английском языках);
- электронная почта автора / авторов (телефон для связи редакторов);
- фотография в формате JPEG.

2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Приводится заглавными буквами по центру на таджикском, русском и английском языках.

3. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Приводятся не менее 7 слов на таджикском, русском и английском языках. Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга знаком точка с запятой (;).

4. АННОТАЦИЯ

Приводится в объеме от 7 до 10 строк на таджикском, русском и английском языках.

5. ТЕМАТИЧЕСКИЕ РУБРИКИ

Указывается индекс УДК (согласно действующей номенклатуре специальностей научных работников).

6. ОФОРМЛЕНИЕ ТЕКСТА

Поля: 1,25 см. слева, 2 см. справа, 2 см. сверху и 2 см. снизу.

Шрифт: Times New Roman 12 кгл.

Интервал: 1.

Абзацный отступ: 1 см.

Ориентация: китобона, без простановки страниц, без переносов, библиографическая ссылка на источник внутри текста, обозначается цифрами внутри квадратных скобок: [1]. Если имеется страница: [1, с. 12]. Повтор ссылки с указанием номера прежней ссылки и новой цифрой страницы.

Текст: выравнивание - по ширине.

Объем статьи: не менее 7 страниц (для научной статьи).

7. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Список литературы должен быть составлен в соответствии с государственными стандартами Библиографическое цитирование. В списке литературы должно быть не менее 5 наименований научной литературы. Библиография оформляется в алфавитном порядке. Список использованной литературы приводится на таджикском, русском и английском языках.

ПРИМЕЧАНИЕ: Все статьи, представленные на русском и английском языках, проверяются через систему Антиплагиат. Доля оригинального текста не должна быть менее 60%.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯш бароварда мешавад.

Роҳи дастрас намудани маҷалла обуна мебошад.

Обуна ба маҷаллаи Қонунгузорӣ тавассути шӯъбаҳои Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Индекси обуна: 77710.

Нархи солонаи обуна: - 200 сомонӣ.

Реквизитҳои бонкӣ:

Ташкилоти дастраскунанда: Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бонк: Сарраёсати Хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе.

Суратҳисоб: 20204972712010100002.

С/муросилотӣ: 22402972000002.

БИК: 350101800.

РМА: 010082702.

Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи академик А. Адхамов, 13.

Телефон: 227-45-00; 227-45-53; 227-08-07.

Суроғаи электронӣ: info@mmk.tj; qonunguzori@mail.ru.

В целях содействия развитию юридической науки и государственной информационно-правовой системы, разъяснения основных положений действующего законодательства, публикации комментариев нормативных правовых актов, правовых и информационно-аналитических материалов Журнал Законодательство издается четыре раза в год.

В продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Оптимальным условием ознакомления с его содержанием является подписка на него.

Подписка на журнал Законодательство осуществляется в отделениях Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан.

Подписной индекс: 77710.

Цена на годовую подписку: - 200 сомони.

Банковские реквизиты:

Получатель: Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан.

Банк: Главное управление центрального казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан, город Душанбе.

Расчетный счет: 20204972712010100002.

К/счет: 22402972000002.

МФО: 350101800.

ИНН: 010082702.

Адрес: город Душанбе, улица академика А. Адхамова, 13.

Телефоны: 227-45-00; 227-45-53; 227-08-07.

Электронный адрес: info@mmk.tj; qonunguzori@mail.ru.

МУРАТТИБ

Бобоев Фируз Абдунасимович

Маҷалла дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, дар матбааи ҚДММ Мехроҷ Граф бо тарзи рақамӣ ба таъб расидааст. Коғаз офсетии № 1. Андозаи 60x84 1/8. Ҳуруфи Times New Roman. Ҷузъи ҷопии шартӣ 10,0. Адади нашр 200 нусха.

Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024. ш. Душанбе, кӯчаи академик А.Адҳамов, 13 телефон/факс 227-63-64

СОСТАВИТЕЛЬ

Бобоев Фируз Абдунасимович

Журнал подготовлен к печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии ООО Мехроҷ Граф. Бумага офсетная №1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman. Условный печатный лист 10,0. Тираж 200 экз.

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

734024. г. Душанбе, улица академика А.Адхамова, 13 телефон/факс 227-63-64